

MAGYAR EGYHÁZTÖRTÉNETI VÁZLATOK

ESSAYS IN CHURCH HISTORY IN HUNGARY

1

A MAGYAR EGYHÁZTÖRTÉNETI ENCIKLOPÉDIA MUNKAKÖZÖSSÉGE

MAGYAR
EGYHÁZTÖRTÉNETI
VÁZLATOK

Kiadó — Publisher

A MAGYAR EGYHÁZTÖRTÉNETI ENCIKLOPÉDIA ALAPÍTVÁNY
megbízásából

A MAGYAR EGYHÁZTÖRTÉNETI ENCIKLOPÉDIA MUNKAKÖZÖSSÉGE
Budapest

az International Society for Encyclopedia of Church History in Hungary
Toronto, Canada

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG — BORD OF EDITORS

*Hungary: Érszegi Géza, Sill Ferenc, Somorjai Ádám, Szántó Konrád, Uzsoki András,
Várszegi Asztrik; Canada: Bonkáló, Ervin, Horváth, Tibor, Kiss, Ulrich, Kostya, Sándor,
Vlossák, Rudolf; Italy: Eördögh, István; W. Germany: Adriányi, Gábor, Bogyay, Tamás;
U.S.A.: Gábel, L. Asztrik*

Felelős kiadó — Manning Publisher

VÁRSZEGI ASZTRIK

MAGYAR EGYHÁZTÖRTÉNETI VÁZLATOK

ESSAYS IN CHURCH HISTORY IN HUNGARY

1. kötet

1989

volume 1

FŐSZERKESZTŐ – GENERAL EDITOR
UZSOKI ANDRÁS

MAGYAR EGYHÁZTÖRTÉNETI ENCIKLOPÉDIA MUNKAKÖZÖSSÉGE
BUDAPEST, 1989

© METEM 1989
ISSN 0865—5227

Szedés és montírozás a Profil Kft Scan+Graphic Stúdió munkája
Készült a Polinom Kft közreműködésével
Felelős vezető: Bakonyi Zoltán
Az üzletág vezetője: Babits Antal
Népszava Kiadó Vállalat Ságvári Nyomdája
Felelős vezető: Szilágyi Tamás igazgató

TARTALOM — CONTENTS

HORVÁTH Tibor	Lectori salutem	6
	Forward	7

TANULMÁNYOK

DANKÓ László	A szarvasi róm. kat. plébánia története	9
	History of the Roman Catholic Parish in Szarvas	44
KOVÁCS Imre	A kecskeméti Szent Erzsébet-templom története	47
	History of the Saint Elisabeth Church in Kecskemét	120
BAJÁK László	Szerémi György világképe	123
	György Szerémi's World Concept	136
PUSZTASZERI László	Scitovszky János hercegprímás politikai portréja	137
	Archbishop János Scitovszky's Political Portrait	168
SZÉKELY András Bertalan	Egy humanista a nyugati végeken. Katolikus vonatkozások Pável Ágoston életművében	171
	A Humanist on the Western Outskirts. Catholic Aspects in the Life-Work of Ágoston Pável	176
BÁNK József	Kinek a jogán tanítanak a hittudományi karokon a professzorok?	177
	By Whose Right Do the Professors of the Theological Faculty Lecture?	193
BERTÉNYI Iván	Heraldika és középkori egyháztörténet	195
	Heraldry and Church History in the Middle Ages	207
CSORDÁS Eörs	Boldogasszony Anyánk, Régi nagy Pátrónánk	209
	Our Ancient Great Patronesse	219
MÉSZÁROS István	A magyarországi római katolikus tanügyigazgatás történeti áttekintése	221
	Historical Survey of the Roman Catholic Educational Administration in Hungary	254
RÁSZLAY Tibor	Az irgalmasság erenye az Árpád-korban	257
	The Virtue of Compassion in the Arpadian Age	277

MÓDSZERTAN

SOMORJAI Ádám	A METEM megalakulásának története és tevékenysége 1988—1989-ben	279
UZSOKI András	History of the Formation of the METEM and its Activity in 1988—1989	323
ADRIÁNYI Gábor	Az egyháztörténetírás mai igényei és módszertana. A plébániatörténetírás követelményei.	325
	Current Requirements and the Methodology of Ecclesiastic Historiography. Requisites to Parochial Historiography	330
VARGA Imre	A Canonica Visitatio	337
	The Canonical Visitation	354
UZSOKI András	A kéziratok nyomdai előkészítése és a korrektúra	357
	Typographical Preparation of Manuscripts and Proofreading	371

FORRÁSOK

MAGYAR István Lénárd	Az alvinci ferences krónika	373
	The Franciscan Chronicle of Alvinc and its Sources	408
TÜSKÉS Gábor	A barokk kori búcsújárás forrásai	409
—KNAPP Éva	Sources of the Pilgrimage in the Baroque Age	424
VÁTH János	A balatonalmádi róm. kat. egyházközség története	425
	History of the Roman Catholic Parish in Balatonalmádi	432

LECTORI SALUTEM

A HIT, A SZERETET ÉS A REMÉNY JEGYÉBEN

A hit, a szeretet és a remény az egyháztörténet oka, magyarázata, témája és célja. Ez készítette és készíti a magyar egyháztörténet kutatóját, hívó teológusát és igaz lelkipásztort, hogy ennek a hitnek, szeretetnek és reménynek megírja a történetét és ezzel megerősödésüket szolgálja.

Ugyanez a három, alapvetően keresztény vonás indította el, tartja fenn és viszi szerény kezdeti, mégis elismerésre méltó sikerre a *Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösségét*, a METEM-et. Köszönet és hála mindenkinek, aki az elmúlt öt év alatt támogatta a törekvést, hogy e kötet kiadásával a METEM egyháztörténeti tevékenysége elinduljon nagy útjára.

A hit önkritikája, a szeretet önvádolása és a remény ítélete biztosítja a múlt tárgyilagos megítélését, és egyben a jövő kiépítését.

A magyar egyház története elválaszthatatlan a magyar nyelvközség történetétől, amely egyúttal része az emberiség történetének. Éppen ezért kíván a METEM együttműködni a magyar történelem és más társadalomtudományok művelőivel, hogy velük karöltve kutassa a magyar szellemiséget, különösképpen a hit és a hittudomány világában.

A Második Vatikáni Zsinat értelmezése szerint az Egyházhoz, mint Isten Népéhez tartoznak — ha nem is azonos, mégis valós értelemben — nemcsak a különböző vallási felekezetek hívói, hanem mindaz a nem hívó is, aki bármilyen formában küzd a tévedés, a szeretetlenség és a reménytelenség ellen. Ezért a METEM szívesen együttműködik a külföldi magyar és nem magyar anyanyelvű egyháztörténészekkel, akik a magyar egyház történetét különbözően, mégis alapjában az igazság, a szeretet és a remény kritériumaival kutatják. Reméljük, hogy a METEM tevékenysége nemcsak a múlt megismerését szolgálja, hanem előkészíti a jövőt is a Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia megjelentetésére.

Nem kis teljesítmény és nem kis öröm, hogy a *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok* első száma Magyarországon megjelent. Ezer éve annak, hogy a hit, a szeretet és a remény hazánk földjében megeredtek. A Magyarok Nagyasszonya és Szent István közbenjárására adja meg nekünk az Úr Jézus, hogy az elkövetkező második ezer évben népünk tovább haladjon előre az *igazság* hű szolgálatában, a megbocsátó *szeretet* gyakorlásában és a *remény* megváltó erejében. A hit igazsága, a szeretet megértő jósága és a remény akadályt nem ismerő ereje legyen maradandó ajándéka a *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok* olvasóinak.

E kívánsággal indítjuk útjára és nyújtjuk át a kedves Olvasónak e kötetet.

Toronto, Canada, 1989. Szent István király napján

Prof. Horváth Tibor
az Ultimate Reality and Meaning
főszerkesztője

FORWARD

To measure a religion is to measure throughout history all the times spent, all the activities engaged in and all the results achieved which are conditioned or directed by a commitment to the religion under investigation. To measure a Christian Church is to measure throughout history all the times spent, all the activities engaged in and all the results achieved which are conditioned or directed by the faith, charity and hope in Jesus Christ of the Christian people. Church history is, therefore, not just a history of religion, but a history of event because Christian revelation, Christian faith and Christian resurrection are history and, in turn, history is revelation, faith and resurrection.

Since Christian revelation and faith are both history and resurrection, even though our faith, charity and hope in Jesus Christ is one yet the one and the same faith, charity and hope in Jesus Christ is to be incarnated in the life of peoples with very different linguistic traditions. Universal Church history is constituted by the manifold experiences of the Christ event in the various languages of the world which both limit and bring forth the latent potential of the Christ event.

One of these is the Hungarian language which, like any language, without losing its identity, lives in constant interaction with other languages, such as German, French, Slovak, Rumanian, Serbian, Croatian, and latterly, in this century, through the emigration of many Hungarians, with English, Spanish, Italian and many other languages of the various countries wherever Hungarians, dispersed throughout the world, gather together to celebrate their faith, hope and charity in Jesus Christ as much as they are able.

The objective of the present review is to collect and study the manifestations (or the lack thereof) of the faith, charity and hope of the Hungarian people as they live in contact with other linguistic traditions in order to scrutinize the ever new power of Christ's event which distinguishes us as well as links us to each member of the People of God, embracing every human being created by God. Just as the Church history of any people, so the Church history of the Hungarian people is the illustration of the genius of one people in harmony with other people guided by the one and same spirit of faith, charity and hope.

Essays in Church History in Hungary will feature articles dealing with the history of over 6,000 parishes, numerous institutions, persons, Church activities, monuments, writings, documents and sources related to Hungarian Church history. Following a critical evaluation in cooperation with the readers of this periodical the essays published in our review will be incorporated in a future Encyclopedia of Church History in Hungary.

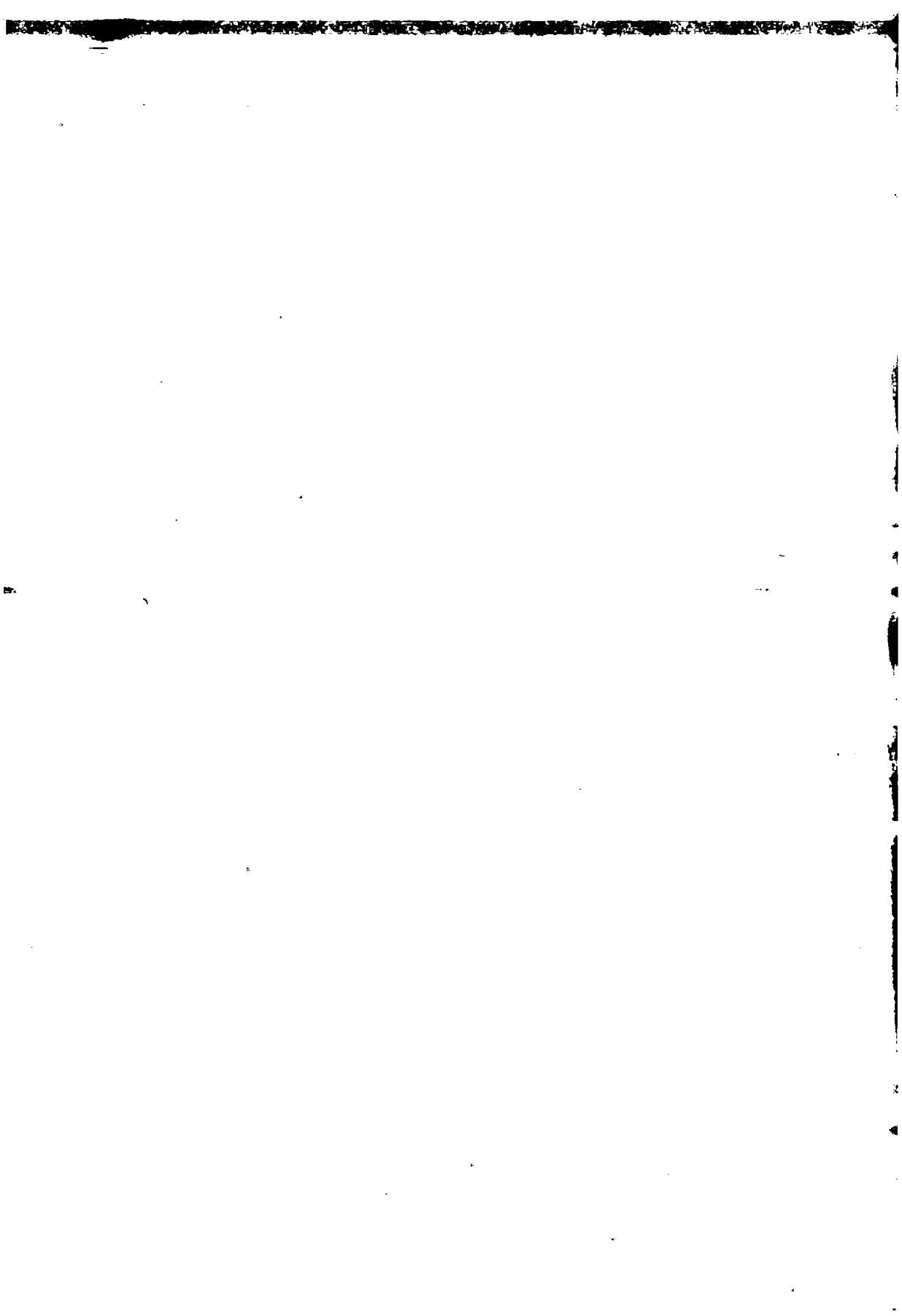
We extend a warm invitation to all Hungarian and non-Hungarian Church historians and experts interested in any subject related to Hungarian Church history to cooperate in this international research into one nation's reflection on the manifestations (or the lack thereof) of its faith, charity and hope in Jesus Christ, particularly in the life of the Church's grass roots, the parishes. Instead of vaguely documented general surveys we want to gather and organize our historical records around geographic locations where archaeological records and linguistic analyses can be decisive guides in scholarly and academic disputes. Manuscripts are welcome in Hungarian, English, French, German, Spanish, Croatian, Rumanian and Slovak languages. They must be scholarly, well-documented, self-critical, attentive to the hermeneutical influence of one's own tradition and typewritten with correct references.

We expect that by reflecting on the history of the Church in Hungary we will gain a deeper understanding of Christ's redemptive work among the Hungarians and establish the foundation for a renewed life in Christ which will lead us through the present crises into a future when Christian faith, charity and hope can freely bear all the fruits inherent to Christ's grace.

Prof. Tibor Horváth, S. J.

General Editor of *Ultimate Reality and Meaning*

Toronto, Canada

DANKÓ LÁSZLÓ

A SZARVASI RÓM. KAT. PLÉBÁNIA TÖRTÉNETE

I. HELY ÉS KÖRNYEZET

1. A szarvasi plébánia fekvése

Szarvas Alföldünk közepén, a Hármaskörös egyik holtágának partján fekszik. A hajdan 80 000 kataszteri hold területtel rendelkező Szarvasnak ma már csak 28 000 holdja maradt.¹ Több új község sarjadzott belőle — Kondoros, Csabacsüd, Örménykút, — amelyek önállósodtak, 1922-ben a hozzátartozó földekkel együtt 45.127 kat. hold.² A húszeszes magyar-szlovák település ma nagyközség, járási székhely. Ez a terület Békés megye északnyugati csücske, Szolnok és Csongrád megyével érintkezik. Határa viszonylag sík terület. Tengerszint feletti átlagos magassága 83—85 méter. Az évi csapadék-átlag csak 526 mm., az évi középhőmérséklet 10.4 °C. Az uralkodó talajtípus a szikesedésre hajlamos réti agyagtalaj. A békésszentandrás duzzasztómű teszi lehetővé többezer hold szikes öntözését, itt termelik a jó minőségű rizst. Az ember szabályozta a Köröst, megakadályozta az árvizet, javította a talajt,³ utat, hidat, vasutat épített. Behálózta a határt távbeszélő-, távíró- és villanyvezetékekkel. Ez a terület a szarvasi hívek földi élet-színtere. Itt fekszik a szarvasi Plébánia, a keresztény hívek közösségének egyik kis szervezeti sejtje, amelyben az Egyház élete teljes gazdasággal lüktet.

2. A község elnevezése

Szarvas nevét régi, — kivált külföldi — írók különféleképpen fordították el, például: Szarvas, Sarosvoza, Scharvosch, Servassium.⁴ Ez az oka, hogy vita tárgya lehetett: honnan kapta a község nevét? Bizonyára a környéken csapatosan barangolt szarvasokról, melyeknek kedvenc tartózkodási helyük lehetett a XVII. század végéig fennállott szarvasi halom. Valószínű ez azért is, mert a lakóhelyek elnevezésének leggyakoribb és legtermészetesebb forrását maga az illető természeti viszonyok adják meg.⁵ A szarvasi halomról *Anonymus* is megemlékezik. Arról ír, hogy amikor Árpád Ménmarót ellen Usub és Velek vezérlete alatt sereget küldött, a székelyek hozzájuk csatlakoztak és a „Kris vizét a szarvasi halomnál (Mons Corvinus) átúsztatták.”

A szarvasokról II. Rákóczi Ferenc emlékirataiban azt írja a Tisza–Körös közéről, hogy „a lapályokat rendkívül dús fű és nád fűdi, mert az eső és hó e helyeken megállván, mocsárokat képez, amelyek nyáron át kiszáradnak és a gímeknek és vaddisznóknak szolgálnak tanyául.”⁶ Bél Mátyás is írja, hogy Békés vármegyében rengeteg szarvas van, néha hatvannál is több legel egy csomóban.⁷ Föltehető

tehát, hogy a szarvasokról nevezték el a halmot, később a települést.⁸ Szarvas címerébe ezért teljes joggal került a futó szarvasnak a képe.

3. Szarvas község rövid története

a) A régi Szarvas története

„Mikor és ki által és hogyan telepítettett meg Szarvas, mint helység?” – teszi fel a kérdést Zsilinszky Mihály.⁹ Nincs oklevél, mely az alapítás idejét és körülményeit tudatná velünk. Az első feljegyzés – Szarvasról, mint helységről – 1425-ből való. Az bizonyos, hogy ha a tatárjárás (1241-1242) már meg is volt Szarvas község, annak el kellett pusztulnia. Arról, hogy az ezeket megelőző időkben mi volt itt, a természettudomány és az archeológia mond el egyet mást. Régen az egész Alföldet beltenger borította, – a természettudósok tanítása szerint. Haan Lajos pedig megállapította, hogy annyi a kőkori lelet Szarvas környékén, hogy itt valaha egész őskori falvaknak kellett állniuk.¹⁰ Népvándorláskori, honfoglaláskori, Árpád királyok-kori leletek vannak. Írott emlék viszont más nincs. Neumann felteszi, hogy az első biztosan ismert nép, mely e vidéken megtelepedett, a vandál.¹¹ A vandálokat kiszorító gótok 335 táján, – a IV. század végétől az V. század közepéig errefelé tartózkodó hunok, majd gepidák, avarok is tanyázhattak Szarvas helyén. Neumann Szarvasnak, mint honfoglalás utáni lakóhelynek a keletkezését a kunok letelepítésével hozza összefüggésbe. Tudjuk, hogy IV. Béla királyunk a kunokat többek között a Körös mellékére is telepítette. Az biztos, hogy a kunoknak a szarvasi hathalom környékén tényleg szállásaik voltak, a bizonyítékot IV. (Kun) László története szolgáltatja.¹² Ráth könyvében pedig arról van feljegyzés, hogy a szarvasi halomról datálva adott ki rendelkezéseket a király.¹³ A „szarvasi kunokról” tesz tanuságot Timon is.¹⁴

Bárhogyan népesült be Szarvas, 1425-ben már fennállt. Ez a falu kicsi lehetett. Karácsonyi János szerint lakói 1563-ban: 65, a mellette levő Halásztelek és Kóka jelentősebbek voltak.¹⁵ A Békés vármegyei oklevéltárban a török idők előtti helyzetről a birtokviszonyokra vonatkozó adatokon kívül mást nem találunk.¹⁶ „Hiába keressük nyomát annak, hogy akár a Hunyadiak dicsőséges – akár a Jagellók szomorú korszakában lezajlott nagy politikai és hadi eseményekbe mi része lehetett.”¹⁷ – Az 1514-es Dózsa-lázadásról sincs feljegyzés, pedig feltehetjük, hogy volt valami hatása Szarvason is.

A török hódoltság idején alig szünetelt itt a harc. Szarvast a Körös melletti fekvése predesztinálta arra, hogy hadak útjává legyen. Szarvas a gyulai katonai kerület (szandzsákság) alá tartozott. Várak emelkedtek a környéken, Szarvason is, ez nevezetes ponttá tette.¹⁸ A vár építője Cserkesz Omer volt.¹⁹ A szarvasi törökök ellen sok volt a panasz. Az erdélyi fejedelmek alig győzték hallgatni, amivel alattvalóik a szarvasi törököket illették.²⁰ A keresztény seregek 1685-ben foglalták vissza Szarvast. A sok viszontagság, pusztítás után a XVII. század végén Szarvas ismét pusztasággá lett.²¹

Vallás tekintetében az alapító kunok pogányok, azután a lakosok katolikusok voltak, a reformáció koráig. Egyházmegyeileg a nagyváradi latin szertartású püspökséghez tartozott. 1920-ig a kalocsai érsekséghez. 1920–1952. Debrecenből apostoli kormányzó intézte az egyházi ügyeket. 1952 óta a csanádi püspökséghez tartozik. – A XVI. század közepén a protestántizmus uralkodó lett. Errefelé Sze-

gedi Kis István volt a hitterjesztő. A református vallást terjesztette. Plehániáról, iskoláról nincs feljegyzés.

b) Az új Szarvas története (1722–)

Békés vármegye, amikor a török uralom alól felszabadult, egy ideig katonai igazgatás alatt állott, majd 1695 táján a kincstáré lett.²²

Szarvast báró Haruckern János hadiéllelmezési biztos kapta meg.²³ Szarvas akkor csak pusztá volt, csekély érték. Haruckern gyakorlati ember volt, – arra gondolt, hogy benépesíti Szarvast. Felhívására Csabáról, Nógrádból, Gömörből, Zólyomból megindultak a bevándorlók. Az első bevándorlók tótok és evangélikusok voltak. Megindult az élet. Neumann írja: „A legérdekesebb azonban a község akkori szervezetében, hogy az egyháztól (evangélikus) alig volt elválasztva. Község és egyház ugyanaz voltak. A község előljárósága az egyház fejét a község fejéül is elismerte s az első évtizedekben évenként újév előtt vagy után, a templomban, az oltárnál, a község vénei jelenlétében a pap kezébe tette le az esküt. Az egyház papja azután olykor – mint az erélyes Markovitz tette – valóságos diktátori hatalmat gyakorolt a községben, papi hivataloskodása mellett ő volt az erkölcsök, a közcsend és közrend szigorú őre, ő készített fegyelmi törvényeket a község lakosai számára.”²⁴ Haruckern 1742-ben meghalt. A család fiága 1775-ben halt ki. Az örökösök a gróf Bolza, báró Schröffl, gróf Eszterházy, gróf Mitrovsky családok lettek.²⁵ Szarvas jelentősége egyre nagyobb lett. 1805 július 16-án József nádor átutazóban pár órát Szarvason töltött, 1807-ben maga Ferenc király volt itt nejével a Bolza-család vendége.”²⁶

Az örökváltság változást hozott a község életében, felszabadulva a földesúri hatóság alól, új helyzetbe jutott. Az 1848-49. szabadságharc alatt Szarvas magatartása mindvégig lelkes volt.²⁷ Szarvas lakossága követelte a felső tábla eltörlését, a regalék megszüntetését, a Lánchídnak az ország számára való átvételét, a papi javadalmak nemzeti tulajdonba vételét, papi egyének fizetésének meghatározását. Szomorú, hogy a coelibatus eltörlése is a kérések között szerepelt.²⁸ Szarvasnak az elnyomatás kora (1849–1867) alatti története kicsiben – az ország története.

A megegyezés után megkezdődött a község közigazgatásának helyreállítása alkotmányos alapon. 1914-ben a világháború kitörése váratlan esemény volt. Az asszonyok „sírva vették tudomásul, hogy az apának, férjnek, fiúnak menni kell.”²⁹ A háború Szarvastól 600 halálos áldozatot követelt. 1918-ban megalakult a „Szarvasi Nemzeti Tanács”.

„Az agrár-szocialista mozgalom jelentős fellegvára volt Szarvas. Az 1914–18-as imperialista világháború céltalansága, s annak következménye, a dolgozók nyomora – jelentősen elősegítette a haladó eszmék erősödését. A Nagy Októberi Szocialista Forradalmat, a Magyar Tanácsköztársaság megalakulását kitörő örömmel fogadta a nép.”³⁰ 1944. október 6-án szabadult fel Szarvas.

c) A mai Szarvas

A közösség rendezettségét, sakktáblaszerű alaprajzát a múlt század elején nyerte. Szarvas területét a Mezőtúr-orosházai szárnyvonal szeli át. A községnek három temploma van (egy katolikus, két evangélikus). A reformátusoknak, baptistáknak, zsidóknak imaházuk van. A község legfontosabb útvonala a Szabadság

út. Ez képezi a község gerincét, mely egyúttal a Kecskemét-békéscsabai műút. A Kossuth téren van a késői barokk-stílusú katolikus templom. A község legszebb, legnagyobb épülete a járási tanács (egykori nevén: Árpád szálló), a millenium idején épült fel. A Kossuth Lajos térrel összefügg a Tessedik tér, művészi szobor őrzi emlékét a lelkes papnak. A szobor mögött van a Vajda Péter Általános Gimnázium.³¹ A községben van Felsőfokú Óvónképző Intézet, Mezőgazdasági Technikum.³² A Körös-híd két oldalán van a Bolza grófok (kegyurak) klasszicista stílusú két kastélya. Nyáron a strandolók százai élvezik a Körös hús hullámain.

A községben szlovák anyanyelvűek részére szlovák tannyelvű általános iskola is van.

Az iskolán kívüli kulturális életet a József Attila járási Kultúrotthon fogja össze.

Az Erkel Ferenc dalkör jelentősen emeli Szarvas kulturális életét. A sportélet is igen fejlett. Említést érdemel a Tessedik-múzeum is.

A dolgozatnak nem célja Szarvasról teljes képet adni, hiszen a dolgozat egyháztörténeti munka, viszont ennyit meg kellett említenünk a keretek miatt.

II. A PLÉBÁNIA FEJLŐDÉSTÖRTÉNETE

Városunk helyén a török hódoltság előtt több község volt. Külön község volt Szarvas, Halásztelek, Décs, Káka. Ezek lakosai természetesen katolikusok voltak, mint ekkor az egész Magyarország. A török hódoltság alatt sokat szenvedett a város. Teljesen lakatlanná lett, mint ilyent kapta báró Haruckern János, aki elhatározta, hogy újból benépesíti ezt a területet. Haruckern Szarvasra tót nemzetiségű és evangélikus vallású lakosokat telepített. A letelepedési szerződésben³³ vallásszabadságot biztosított nekik. „Nem csodálkozhatunk, ha a csupa evangélikusokból álló kis kolónia büszkébben és önértetesebben foghatta fel a katolikus földesúr által a letelepedési szerződésben neki biztosított vallásszabadságot, mint azt az ország más vidékének elnyomott protestánsai tették. Érezték, hogy a jólelkű és higgadt földesuraságtól mint kezdetben, úgy a jövőben sincs mit tartaniok vallásszabadságuk veszélyeztetését illetőleg. Hiszen Haruckern annyira belátó volt, hogy amikor egy ízben az évek során Szarvasra települt katolikus hívek számára – vallásos lelkiismeretének engedve – kápolnát akart emeltetni, s megtudta, hogy e miatt az evangélikus lakosok nyugtalankodnak, nemcsak a kápolna építésével hagyott fel, hanem a katolikus hívőket rávette, hogy a község nyugalmanak még teljesebb biztosítása végett költözzenek át Endrődre. Nem csodálhatjuk és elhíhetjük Szarvas első plebánosa, Lajos János szavait: Hogy szarvasiak kezdetben még *vendégül sem láttak szívesen* katolikust.”³⁴

Az uradalmi alkalmazottak között mindig voltak katolikusok, akikhez még bevándorolt iparosok, kereskedők, zenészek csatlakoztak. Egyházilag ezek a szomszédos Békésszentandrásához tartoztak. Ismételten megkísérelték, hogy egyházközséget szervezzenek, ez azonban csak az 1783-ban kiadott ún. „türelmi rendelet” alapján sikerült.

II. József császárnak tudvalevően egyik kedvelt eszméje volt a népet műveltségének emelése által is vezetni a boldogulás felé. Ennek az eszmének szolgálatában járt el akkor is, amikor a lefoglalt kolostorok vagyonát vallási alappá tette, s abból ezernél több új plebániát állított fel. A „kalapos király” intézkedéseinek hatása alatt megmozdultak a szarvasi katolikusok, akiknek lelki gondozására mind-

eziideig nem történt semmi. 1784-ben már a megye intézett feliratot a helytartótanácshoz,³⁵ hogy szükségesnek látja, miszerint Szarvason, Orosházán, Békésen, Kőrösladányban római katolikus plébániák létesíttessenek.

Az igazi nehézségek még hátravoltak: telket, házat venni az evangélikus községben katolikus célra. A fejlődést megállítani azonban nem lehetett. 1788-ban Jedlicka Antal váradi kanonok adományából megvették Bentzur Mátyás házát, amely alkalmasnak látszott arra, hogy ott kápolna és plébánosi lakás létesüljön. Az ügy elindítója Hidassy Jakab békési főesperes volt, aki 1788. január 25-én megbízta Vámosy György szarvasi jószágigazgatót, hogy házat vegyen. A Bentzur-féle ház 750 váltóforintba került.³⁶

Gróf Kollonics László váradi püspök Lajos Jánost nevezte ki első plébánosnak az 1788. március 8-án tartott consistorium alapján.³⁷ Az első, kiváló lelkész nagy buzgósággal fogott munkájához. Összeírta a híveket, akiknek száma Szarvason 60 volt, Csabacsüdön 7, Orosházán 2, Kondoroson 7, szétszórtságban 34, — összesen 110 fő. Tehát a plébánia alakuláskor a plébánia filiái: Orosháza, Komlós, Csabacsüd, Nagykondoros.³⁸

Anyagiak tekintetében az egyház jövedelmei:

1. Javakban (a hívektől) semmi.
2. Földekben: a földesúrtól 2 egész sessio; mivel ezeket nem maga művelteti, helyette készpénzben 87 forint 42 krajcár.
3. A háznál levő kert jövedelme: 1 forint.
4. A Vallásalapból: 142 forint 18 krajcár
5. Stórákból, misékből: semmi.

A jövedelem összege: 231 Forint.³⁹

1788. szeptember 16-án Kalatai Xavér nagyváradi püspök canonica visitatio-t tartott.⁴⁰ E napon délből — plébánosa vezetése mellett — vonult az érkező főpásztor elé a kicsiny nyáj. Az ünnepélyes fogadtatás után a temetőt tekintették meg, majd ünnepi menetben a kápolnához mentek, ahol az egyházi szerelvények megtekintése után a püspök áldást osztott. Azután rendre megtekintette a plébániát, a kerteket, cselédlakást, magtárt, istállót. Majd a jószágigazgatónál való ebéd után gróf Forgách Pál váradi kanonok, Hidassy Jakab főesperes, Sebestyén Péter titkár és még sokak kíséretében az új evangélikus templomot tekintette meg, végül pedig Tessedik Sámuel evangélikus lelkész látogatta meg. December 7-én pedig, amikor az evangélikusok újonnan épült templomukat felszentelték, az ünnepélyes aktuson résztvettek plébánosuk vezetése mellett a katolikusok is, amit Tessedik négy nap múlva személyesen köszönt meg a plébánián. Így az 1788. év a szarvasi római katolikus hitközség alakulásának éve azzal végződött, hogy a községben lakó evangélikusok és katolikusok vetélkedve igyekeztek az egymáshoz való közledésnek tanújelét adni.⁴¹

Krniczky a továbbfejlesztés helyett a meglévőknek biztosítását tekintette feladatának.

Parmann János plébános 231 forintos évi jövedelmét a püspök javítani akarta — ezért gróf Lázár Borbála 450 forintos misealapítványát juttatta a szarvasi plébániának, melynek kamatai fejében miséket kellett mondani.⁴²

Jelentős adományokat kapott a plébánia. A plébános jövedelmét fokozó intézkedések is jártak az adományokhoz, így a kegyuraság parancsára a szarvasi vadászok kötelesek voltak sátor ünnepek alkalmával a plébánosnak nyulakat, vagy

szárnyasokat ajándékozni. A cigányok a plébániai kertet felásni, s azt időközönként gyomlálni. De a legnagyobb adomány 1800 szeptember 29-én történt, amikor a Haruckern-család újabb 2 sessio földet adományozott – részint a plébános, részint a kántor – javadalmazására.⁴³

Szarka György plébánoskodása alatt (1802–1829) a hívek száma 190-ről 600-ra emelkedett. Nagyszabású építkezéseket vezetett. 1805-ben: iskola, – 1807–12: a templom, 1825-ben pedig a mai plébánia épület.

1816-ban (június 26-án) meglátogatta az egyházközséget gróf Csáky László, felszentelt püspök, káptalani helynök. Ekkor a hívek száma már 503 fő volt, kiknek jórésze – természetesen – felvidékről bevándorolt volt. Nagyrészt tót anyanyelvűek voltak.⁴⁴

1824-ben Vurum József püspök tartott canonica visitatiót; a hívek száma az akkori feljegyzések szerint 687 fő volt. Így a püspök az egyház virágzó állapotáról győződhetett meg.⁴⁵

1829-ben Lajtsák Ferenc püspök tartott canonica visitatiót.⁴⁶

1840-ben Zimmermann Károly lett a plébános. Első dolga volt pontos összeírást készíteni a hívekről, amely szerint a hívek száma Szarvason 944 fő, Csákon 60, Kis Kondoroson 80, Kisszénáson 6, Nagycondoroson 2, Kettős Décsen 17, Nagydécsen 16, Szappanosban 21 – összesen 1146 fő. A hívek lélekszámának ezt a nagy emelkedését egyrészt a bevándorlások magyarázzák, amelyek főképpen Árva megyéből, Zólyomból, másrészt a szomszédos községekből is állandóan folytak. De a természetes szaporodás is mert például 1841-ben 60, 1842-ben 76 volt a születések száma. Igaz, hogy gyakori volt a ragályos betegség is úgy, hogy például 1841-ben 42 gyermek halt meg himlőben. Viszont 1842-ben a 76 születéssel szemben csak 36 volt a halálozás.⁴⁷

A pusztító járványok között a legrémesebbek a kolerajárványok voltak. Lajos János első plébánosról is az van feljegyezve, hogy „ragályos betegségben halt meg”.⁴⁸ Szarka György plébános pedig az 1831. évi kolerában halt meg az anyakönyvek tanúsága szerint.⁴⁹

Az 1831. évi kolerajárvány országosan dühöngött. Sajnos, Szarvason tört ki először. Katonaság hurcolta be. Hogy milyen napokat szerzett Szarvasnak, s milyen arányú volt a dühöngése, arról még ma is rímekben tanúskodik a szarvasi temetőben magában álló síremlék ijesztő felírása: „Itt állok néma tanúja annak, hogy az 1831. esztendő augusztus és szeptember hónapjaiban Szarvason a Cholera halállal kimúlt 345 lakostársaikról a hívek keseregve emlékeznek. Menj, utas! És tanulj Istent imádva meghalni.”

Az 1855-ik évben a feljegyzés szerint oly nagy volt a halottak száma, hogy a szó szoros értelmében egyik temetés a másikat érte, s a harangok állandóan kongtak. Az örökös harangozás a népet állandó rettegésben tartotta. Elhatározták, hogy az összes halottakat egyszerre temetik, s felettük egyszer harangoznak. A temetések időpontját kitűzték, akkorra az összes temetendőket az ó-templom elé vitték, majd onnan a legrövidebb szertartás után a temetőbe.⁵⁰

A lelkeszek nem veszítették el a bátorságukat. Placskó István evangélikus lelkészről írja a „Szarvasi Lapok”, hogy a kolera alatt vigasztalt, s tartotta a lelket a kétségbeesésben. Volt nap, amikor ötvenhat koporsót eresztettek le a hideg sírba. Ezek zokogása tette hangossá a halottak csendes otthonát. Jól emlékszem Placskó gyászbeszédének befejező részére: „Ne sírjatok, ne zokogjatok, hiszen nekik

már nem fáj semmi! Ne sírjatok, hanem forduljatok Istenhez és kérjétek, hogy fordítsa el rólunk ezt az irtózatot betegséget. Imádkozzunk, mert nem tudhatjuk, hogy holnap lesz-e már rá alkalmunk, mert hiszen mi is halandók vagyunk.” Pár nap múlva megbetegedett, s maga is meghalt a kolerában.⁵¹

Lonovics Ferenc plébános (1844–1882) kiváló lelkipásztor, bátor ember és jó gazda volt. Az egyházat gazdasági szempontból fejlesztette naggyá.⁵²

„Lonovics plébánosságának első évtizedei a katolikus lakosság gyarapodásának legszembeszökőbb ideje. Míg 1842-ben 1015 római katolikus és 28 görög katolikus volt Szarvason, 1860-ban már 2620 római katolikus és 239 görög katolikus lakost jegyeztek fel. Ennek a nagy szaporodásnak magyarázata egyrészt a folytonos bevándorlásban van, de nagy volt a születések száma is, például 1855-ben 160, 1857-ben 168 fő.⁵³

Nagy esemény volt az egyházközség életében az egyháztanács megalakulása.⁵⁴

Lonovics halála után a plébánia betöltését illetőleg nagy volt az érdeklődés az egész egyházmegyében. Ez az egyházközség virágzó állapotának a jele volt. Dinya János (1882–1886) plébánoskodása alatt épült a kondorosi kápolna. Javadalmát feljegyezte a Historia Domusba. 112 hold tanyaföld, 64 hold legelő szőlővel, 5 hold ugar + 1 hold és ház, 59 □öl kenderföld.⁵⁵ A Vallásalapból congruaként 226 forint 22 krajcár. Uradalomtól miseborra: 21 forint. Az egyházi ruhák mosására 2 öl fa, alapítványi misékből 90 forint 34 krajcár, 18 forint a püspök alapítványa után.⁵⁶

1884–1892: a szarvasi plébánosok, illetve segédlelkészek feladata volt Kondoros ellátása.

Szirmay László Árpád plébános (1886–1915) egy anyagiakban jól álló, lélekszámban megnövekedett egyházat gondozott, fejlesztett a régi alapokon, de a változó körülményeinek megfelelően. A hitközség növekedése új jövedelemforrásokat is kívánt. Szirmay leleményessége mindig talált kiutat.⁵⁷

Szirmay jegyzi fel 1887-ben: „Örvendetes volt ezen év az egyházmegyére, s így a szarvasi hitközségre nézve is, mert az elárvultak Schlauch Lőrinc, szatmári püspök kimagasló személyében új főpásztort nyertek. E sorok írójának gyöngye a tolla arra, hogy megörökítse az új püspök fényes tulajdonoktól és érdemeiktől ragyogó személyét. Az ő nagysága sokkal avatottabbak által fog megörökíttetni a magyar haza és a római katolikus egyház történelmében. De itt is megjegyzendőnek tartok annyit, hogy sokat veszített az egyházmegye Ipolyi Arnold halála által, de sokkal többet nyert még Schlauch Lőrinc magas személyében. Örült tehát Szarvas hitközsége nagynevű új főpásztorának, akinek váradi beiktatása a legimpozánsabb részvétellel folyt le.”⁵⁸

1888-ban vette meg a plébános kérésére Geist Klarisse úrnő a kondorosi plébánia telket.⁵⁹

Említés történik a Historia domus-ban az esperesi kerület problémáiról is. Például 1889-ben a kerületi esperest Schilfner Ede endrődi prépost-plébánost váradi kánonnökká nevezték ki. Utóda: Dobos Lajos kőrösladányi plébános lett, aki még ez évben meghalt. Utóda Grócz Béla csorvási lelkész lett.⁶⁰ Már 1891-ben említés történik az esperesi koronákról. „A kerületnek tavaszi gyűlése Gyomán tartatott meg. Kegyelmes főpásztorunk bölcs intézkedése folytán ezen gyűléseken különféle egyházi kérdések szoktak megvitattatni — s ezen intézkedés a papok látkörének szélesbítésére máris kitűnőnek bizonyult.”⁶¹ Ugyancsak 1891-ben érte el a 3 000-et a hívek száma.⁶²

1892-ben szakadt el Kondoros Szarvastól egyházilag, amikor Bodák Mátyás személyében önálló lelkészt nyert.⁶³

Ebben az évben volt Nagyváradon Szent László 700 éves jubileuma, amelyet a főpásztor „nagy ünnepélyesség és sok fény között” tartott meg az egyházmegye papjainak jelenlétében.⁶⁴ 1897-ben pedig pappászentelésének félévszázados évfordulóját ünnepelte dr. Schlauch Lőrinc bíboros, püspök. „Az egész ország visszhangzott az ovatioktól, amelyekben a nagy főpásztor részesült.”⁶⁵ 1902-ben bekövetkezett haláláról is kegyeletes szavakkal emlékezik meg a *Historia Domus*.⁶⁶

1911-ben nevezték ki váradi püspökké az áldott emlékű gróf Széchényi Miklós püspököt. „A szokatlanul hosszú időn át betöltetlenül állott nagyváradi püspöki szék, amelyen oly kiváló férfiak ültek, mint Vitéz János, Fráter György, Lajcsák Ferenc, Szaniszló Ferenc, Ipolyi Arnold, Schlauch Lőrinc, Szmracsányi Pál – most végre Széchényi Miklós, az eddigi győri püspök személyében nyert gazdát: hatalmas, igazi Széchényi-típus, kiben a született előkelőség kedves szeretetreméltósággal párosul. Széchényi csaknem tíz esztendő győri püspökségét számos maradandó alkotással tette emlékezetessé. Megértette a sikeres kormányzásnak egyik nevezetes titkát, amely a rátermett munkatársaknak és tanácsadóknak ügyes megválasztásában áll, akiknek segítségével a gyakorlatias értékű újjászervezéseknek s intézkedéseknek egész sorozatát vitte véghez úgy a hitéletnek, tanügynek, mint az egyházközségeknek és a szociális érdekeknek a területén. Mindezek az erények – ha a jövőben a nagyváradi püspökség jelentős anyagi erejével megizmosodva fognak érvényesülni, kiváló alkotásokra engednek következtetni.”⁶⁷ A *Historia Domus* is szépen ír a nagy eseményről: „... megszűntek templomainkban a jó püspökért égbeszállott imák, az isteni Gondviselés meghallgatta hő fohásunkat, mert három évig tartó elárvultságunkat Jézus Szent Szíve szerinti jó püspökkel kárpótolta.”⁶⁸

Szirmay plébánost 1915-ben nagyváradi kanonokká nevezték ki. „Lelkipásztorodása végén a hitkézség képe nagy változást mutat. Az uradalmi földek nagyrésze időközben eladóvá lett és a gazdák kezére került. Azok a családok, akik uradalmi állásokba, szolgálatba jöttek Szarvasra – eltávoztak, sok jónevű úricsalád kihalt, a gazdasági cselédek pedig elhúzódtak oda, ahol nagyobb uradalmak voltak, sokan mentek ki Kondorosra. Így a hívek létszáma megcsökkent. Fetzer József plébános 1915. június 30-án nehéz külső állapotok között vette át az elődje alatt jól, rendben tartott plébániát.”⁶⁹ A plébániaépület körül – szinte minden évben – történt javítás, ezeket feljegyezve találjuk a *Historia Domusban*.⁷⁰

1919. április 12-én a földrendező bizottság kommunizálta a lelkészi, kántori és egyházi javadalmakat, s a templomkertet. A hívek vállalták az egyházközség fenntartását.⁷¹

1920-ban (Trianon) Nagyváradtól elszakadván, az egyházmegye 80 plébániájából 30 maradt magyar területen. A püspöki helynök, Dr. Lindenberger János debreceni plébános lett.⁷²

1921-ben új vikariust kapott az egyházmegye, Brem Lőrinc apátkanonok személyében, aki Gyulán rendes vicariusi hivatalt szervezett. Ugyanott Szirmay L. Árpád apátkanonok szentszéki elnök és egyben főtanfelügyelő lett.⁷³

1923. december 1-én halt meg dr. gróf Széchényi Miklós, a teljes egyházmegye utolsó püspöke. Utóda az elszakadt részen Bjelik Imre, volt tábori püspök, váradi kanonok lett, 1927-ig – mint apostoli kormányzó.⁷⁴ Utóda Mayer Antal praelatus-kanonok lett. 1929-ben a Szentszék és a román konkordátum végrehajtásaképpen a

szatmári és váradai egyházmegyéket egy püspök alatt egy egyházmegyévé egyesítették. Így Szarvas teljesen elszakadt Váradtól, s dr. Lindenberger János, debreceni prépost, apostoli kormányzó lett. Az elszakadt részen pedig 1930-tól Fiedler István lett a püspök.⁷⁵

A plébánia történetében világosan látjuk, hogy a hitközség ügyeit három szerv intézte: a képviselőtestület, az egyháztanács és az iskolaszék. 1923-ban a képviselőtestületnek negyven, az egyháztanácsnak tizenöt, az iskolaszéknek tizenkét választott tagja volt. A tisztségeket közgyűléseken választották, ahol minden adófizető katolikusnak szavazati joga volt.⁷⁶ 1866. óta – mióta az egyházközségnek tanácsa, iskolaszéke, illetve képviselőtestülete van – világi elnökök voltak: Salacz Ferenc, Kontur József, Dr. Wieland Sándor, Dr. Aszódi Imre, Dr. Pándi Kornél, – jelenleg: Dr. Salacz László. Gondnokok: Bárány Ferenc, Viskovicz Ignác, Bárány Miklós, Pokorny József, Dérczy Péter, Grenyó Lajos, Csomák István, Konvalina Ferenc, Kölbl József, Bárány Béla, Simon András, Hanzus János, Géczi Dezső, Kovácsik Pál, Zalán Gusztáv, – jelenleg: Peterdi Lajos.

1928-ban csatolták Csabacsüdöt a szarvasi plébániához. Csabacsüd pusztá politikailag is, egyházilag is Békésszentandrásához tartozott. Politikailag attól elszakadt és önállósult, egyházilag pedig mint filia, Szarvashoz csatoltatott.⁷⁷

Szinte lehetetlen felsorolni, de említést kell tenni az egyházközség karitatív életéről. Csak dicsérettel lehet szólni róla. A Historia Domusban nagyon sok feljegyzés van megörökítve ilyen szempontból.⁷⁸

Egyházmegyei szempontból megemlékezik a Historia Domus báró Apor Vilmos gyulai plébános püspökké szenteléséről, (Győr, 1941. február 24.) – Dr. Scheffler János püspök is többször járt Szarvason. 1947-ben új helynököt kapott az egyházmegye, Pintér László kanonok személyében.⁷⁹ 1952-ben a helynökséget Debrecenből Szegedre helyezték át. Majd április 19-én kelt szentszéki rendelkezésre Pintér Lászlót felmentették, s dr. Hamvas Endre csanádi püspök kapott teljes joghatóságot az egyházmegyében.⁸⁰

Hetvenedik születésnapján, 1960. február 27-én a nagyváradai rész nevében Petzer József, c. apát, kerületi esperes, szarvasi plébános köszöntötte a csanádi püspököt.

A hívek közül 1946. augusztusában többen áttelepültek Csehszlovákiába. Vizsont létszám szerint nyert az egyházközség, mert sok katolikus jött, mint áttelepített, Csatáról, Udvardról, Érsekújvárról.⁸¹

Az egyházközség tulajdonát képező Szent István Otthont 1959-ben vették állami tulajdonba.⁸²

III. A KEGYŰRI JOG GYAKORLÁSA SZARVASON

A szarvasi r. kat. egyházközség történetében gyakran találkozunk a kegyurak nevével. Tudjuk, hogy a kegyuraság bizonyos terhekkel kapcsolatos ama jogok – illetve kiváltságok – összessége, amelyek az Egyház engedélyezéséből templomok, kápolnák, vagy javadalmak alapítóit, illetve azok jogutódait a kérdéses javadalmak betöltésénél megilletik.⁸³

A kegyuraság megszerzésének a módja legtöbbször alapítás volt.⁸⁴ A Kódex kimondja, hogy a jövőben semmiféle címen nem keletkezhetik kegyuraság. (C. 1450.) Nálunk a kegyurak az 1816. október 1-i, 2794. szám alatti királyi rendelet

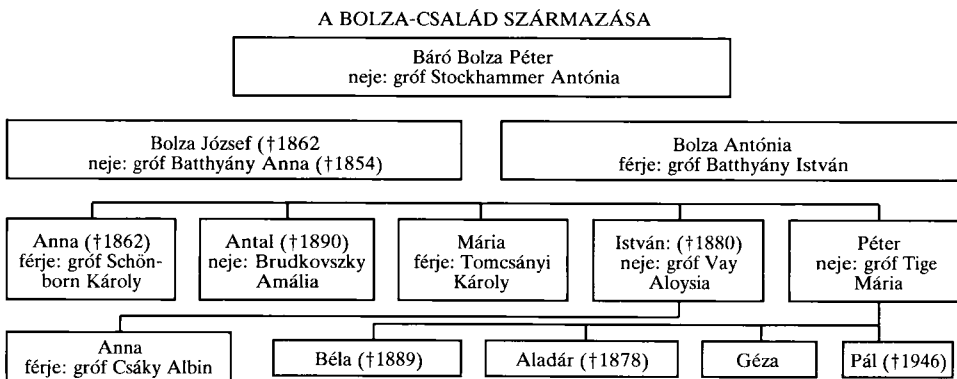
szerint nem mondhattak le a kegyúri terhekről. A jogokat gyakorolhatták a Codex után is, – melyek között legfontosabb a bemutatási jog, (ius praesentandi). Ennélfogva a kegyúr a megüresedett javadalomra a kitűzött határidő alatt alkalmas személyt hozhat javaslatba, – mégpedig úgy, hogy a javadalmat annak tartozik adományozni. A tiszteleti jogok közül a szarvasi kegyurak a ius sedis-el éltek (1455. C.) – megkülönböztetett helyen ültek a szentély mellett.

Szarvas község rövid történetében említés történt báró Haruckern János Györgyről. Ő kapta meg Szarvast, sok más birtokkal együtt, a spanyol örökösödési, majd a török háborúban szerzett érdemei jutalmául. A mindenkitől szeretett, tisztelt Haruckern az első kegyúr.⁸⁵ „Az alapító Haruckern unokájának, – Ferencnek – halálával a család fiága kihalt. Ferencnek egyik leánya, – Mária-Anna, – gróf Stockhammer Józsefhez ment nőül. Az ő leányaiktól örökölték a szarvasi birtokot a gróf Bolza, báró Schröfl, gróf Eszterházy és gróf Mitrovsky családok. – Szarvas (és az egyházközség) történetében közülük a legnagyobb szerepet a gróf Bolza család játszotta, amely olasz eredetű. A családnak a grófi rangot báró Bolza Péter, – a Mária-Terézia rend lovagja – szerezte, a katonai pályán szerzett érdemeivel. 1792-ben kapott magyar honfiúságot, de már előbb, – 1790-ben, – osztrák bárói, – 1808-ban pedig osztrák grófi rangra emeltetett. Nőül vette gróf Stockhammer József leányát, Antóniát, akivel 1798-ban megkapta a Haruckernek birtokainak szarvasi részét, s mindjárt le is költözött Szarvasra.

1788-ban a földesuraság 2 teljes sessio földet adományozott.⁸⁶

1800 szeptember 29-én a kegyúri jogokat gyakorló Haruckern család újabb 2 sessio földet adományozott.⁸⁷

1812-ben a kegyuraság építette a templomot. A kegyuraság képviselője akkor ifjabb gróf Bolza Péter volt. A templom felszentelése a kegyuraság kívánságára 1812. augusztus 12-én volt. A kegyuraságot a szentelésen gróf Bolza József és neje Batthyány Anna képviselte.⁸⁸

Az 1825-ben épült mai plébániát is a kegyuraság építette, az egyházmegye hozzájárulásával.

Amikor 1824-ben Vurm József, váradi püspök az egyházközséget meglátogatta, az egyház virágzó állapotáról győződhetett meg. A felvirágoztatásban az oroszlanrésze a kegyuraság áldozatkészségének volt, a gróf Bolza, gróf Mitrovsky, gróf Batthyány, Inkey családok áldozatkészsége hozta létre a templo-

mot, a plébániát, s teremtette meg a szükséges anyagi alapot az egyház fennállására. „A kegyuraság valósággal atyai szeretettel kezelte a hitközséget. Sok helyet kívánna, ha felsorolnánk azokat a gyakran sajátkezű munkával készített emléktárgyakat, amelyekkel különösen a gróf Bolza család egyes tagjai igyekeztek vallásos buzgóságuknak és szeretetüknek adóját leróni az ő nagy családjuk, a szarvasi római katolikus hitközség iránt.”⁸⁹

Zimmermann Károly szarvasi plébánost 1843-ban püspöki titkárrá nevezték ki. Helyébe a megyéspüspök elődje titkárát akarta küldeni. Ekkor a fennállás óta először, — némi egyenetlenség támadt a kegyuraság és a megyéspüspök között. A kegyurak ragaszkodtak a jelölési joghoz. Jelöltjük Lonovics Ferenc volt, akiből szarvasi plébános lett.⁹⁰

1869-ben Mitrovsky Vladimir kegyúr adományából épült a káplánszoba.⁹¹ Dinia plébános betegsége idején gróf Bolza József kegyúr segíteni akarása jeléül 100 forintot ajánlott fel káplántartásra.⁹²

1893-ban Szirmay László Árpád plébános látva, hogy a mindinkább szétszóródott kegyuraság kötelezettségeit az egyházzal szemben nehézkesen képes csak teljesíteni, keresztülvitte, hogy 18 000 forintot tettek le kegyúri-váltság, „örökváltság”-alap címen. Ennek az összegnek a kamatai fedezték az évi kegyúri kötelezettségeket. Az összeget a Nagyvárad-egyházmegyei főpénztárban helyezték el. A kegyúri jogokat azonban az eddigi szétágazó családok lemondása és beleegyezése után megtartották maguknak: 1.) gróf Bolza József, 2.) gróf Bolza Géza, 3.) gróf Bolza Pál.⁹³

A szarvasi egyházközségek kegyurai minden időben teljesítették kötelezéseiket, erről meggyőződhetünk a plébánia történetének tanulmányozása folyamán.⁹⁴

Nem tartozik a plébánia történetéhez, hanem a kegyurakéhoz Szarvas legfőbb büszkesége, az Arborétum — Pepi-kert. Szarvas község főként ennek az értékes fa-gyűjteménynek köszönheti látogatottságát. Itt megtalálja az érdeklődő a világ valamennyi földrészének fáit, cserjéit, — több, mint ezer változatban. Az Arborétum története gróf Bolza József nyúlik vissza (†1862), — fia, Péter is gyarapította, (1823–1881), — tőle örökölte a kertet legkisebb fia, Bolza Pál, (1864–1947) — az egész mai Arborétum létesítése az ő érdeme. Az Arborétumban, melynek tudományos értéke mellett felbecsülhetetlen a gazdasági haszna is, — sokszor fordultak meg az Isten szolgálói, dicsérve Őt a természet szépségei között.⁹⁵

IV. A TEMPLOM TÖRTÉNETE

Amikor 1788-ban a szarvasi egyházközség megalakult, Jedlicska Antal váradi kanonok adományából megvették 750 váltó forintért Benczur Mátyás házát.⁹⁶ A házban a közbeeső falakat lerombolták, az így nyert tágas teremben rendezték be a kápolnát. Ugyanitt a plébános is lakást kapott. Az első plébános, Lajos János, oltárt és más szükséges felszereléseket Gyulán szerzett be. A felszerelést a nagy sár és a rossz utak miatt hajón vitette Csabára, hogy onnan Szarvasra szállítsák.⁹⁷

1788. március 16-án szállították Szarvasra a felszereléseket a csabai katolikusok. A Historia Domus megjegyzi, hogy a szarvasi evangélikusok csodálkoztak, — talány volt előttük, hogy mit akarhatnak Szarvason a katolikusok. Sokan azt hitték, hogy az oltárt és a felszereléseket a szentandrászi templom számára viszik és csak a nagy eső miatt helyezték el pár napra köztük.⁹⁸ Március 17-én, másnap, megérkezett Lajos János is, és berendezte a kápolnát. Március 30-án tartotta benne az első szentmisét.

Az új hitközségnek nem volt még harangja, amelynek szava imára szólítsa a híveket. Ezen a hiányon segített a földesuraság, egy 78 fontos kis harangot szereztek Pesten. A haranglábhoz a simai erdőből, a Körösön fát hozattak, amelyből Fissinger Albert pozsonyi ácsmester (aki ekkor az evangélikus templom tetejét csinálta), elkészítette a kis „tornyot”. A kis harangot 1788. július 5-én húzták fel.⁹⁹

1790. február 1-én halt meg Lajos János, – hagyatékából egy 146 fontos harangot vettek.¹⁰⁰

Sajnos, a kis harangot és a Lajos János hagyatékából készült harangot 1918. január 25-én háborús célokra elvitték.¹⁰¹

Ez a kápolna szolgált istentiszteleti helyül 1812-ig.

1790-ben Krimiczky Antal plébános összeírást készített a kápolna felszereléséről.¹⁰²

Furmann János plébánoskodása alatt bővült a felszerelés. Az Endrődről kölcsönzött monstrancia helyett Vámosi István endrődi jegyző ajándékozott újat.¹⁰³ Károlyi Antalné grófné, Haruckern Josefa bárónő fehér miseruhát és új kelyhet adományozott a kápolnának. Tóth György ispán és Skorepa Vencel pedig gyónatószéket készítettek.¹⁰⁴ Az 1794. május 21-én készített összeírás már jelentékeny szaporodást mutat a felszerelésben.¹⁰⁵

Szarka György 27 éves plébánossága alatt (1802–1829) kapott az egyházközség templomot. 1807-ben hozzáfogtak a templomépítéshez. Július 27-én kezdték el az alapjait ásni a Szarvason ma is fennálló róm. katolikus templomnak, mely az akkor temetőnek használt mai piactéren állt. Az alapfalak számára lassan ment az ásás, mert a porhanyós föld minduntalan beomlott. Végre az alapfalakat felrakták a föld színéig, s akkor a munka szünetelt egész 1809-ig. A következő két évben a kőművesmunkákkal elkészültek, 1811-ben a szolnoki ácsok már a tetőzetet készítették el, s 1812-ben az egész templom készen állott a felszerelésre. A kegyuraság¹⁰⁶ ennek napját augusztus 12-re – Szent Klára napjára – tette. A felszentelést Spiegel Ignác gyulai plébános, békésmegyei esperes végezte, gróf Csáky püspökhelyettes jelenlétében. Magyarul Csák Ferenc endrődi, – tótul Szarka György szarvasi plébános szónokolt. A harangokat október 2-án húzták fel a toronyba a szarvasi molnárok. Orgonával utóbb lett felszerelve a templom, de 1825-ben már az is megvolt, (7 regiszterrel).¹⁰⁷

1829-ben Lajtsák Ferenc püspök harangot adományozott az egyháznak.¹⁰⁸

A Lajtsák püspök által adományozott harangot 1917. április 20-án szerelték le háborús célokra.¹⁰⁹

1829–1848-ig Huzly Károly volt a plébános. Alatta a templom sok ajándékkal gazdagodott. – 1831-ben kapta a templom a ma is meglévő szép vörösmárvány keresztutat és Eszterházy grófnő ajándékaképpen a szentélyben lévő három széket.¹¹⁰

Lonovics Ferenc plébános (1843–1882) rendbehozatta a templomot.¹¹¹ Az addig a piactéren álló feszületet a templom mellé helyeztette.¹¹² 1854-ben ő gyűjtötte össze a toronyórára a költségeket, „először Pünkösöd első napjára, azaz június hó 4-én 12 órakor délben ütvén először az Úrangyalát hirdetve ünnepélyesen.”¹¹³ A templom díszítésében segítségére volt a plébánosnak az oltáregylet és a rózsafüzértársulat. Ugyancsak a helybeli oltáregyleti nők buzgalma odahatott, hogy a szarvasi templomba még egy mellékoltár emeltessék a Boldogságos Szűz képével.”¹¹⁴

1871-ben a plébános új kelyhet hozatott Bécsből, melyet Bartakovics Béla egri érsek benedíkt. ¹¹⁵

1878-ban újra zsindeleyezték a templomtetőt. ¹¹⁶

1879-ben állította gróf Mitrovsky Vladimir a templomkertben ma is álló márványkeresztet, melynek felszentelése volt Lonovics Ferenc plébános utolsó ünnepélyes ténykedése. ¹¹⁷

1883-ban Dinya János plébánoskodása alatt (1882–1886) adományozta Viskovics Ignác a gyászmiséknél használni szokott ravatalt (tumba). ¹¹⁸ Még a plébános ünnepélyes beiktatása sem történt meg, amikor már megkezdődtek a kellemetlenségek. Ekkor készült el Szarvas főutcáján a kőút. Ezt a vármegye azzal a feltétellel adta ki a vállalkozóknak, hogy amennyiben a város határában bárhol találnak homokot, azt kiaknázhadják. Ismert dolog, hogy a templomkertben van homok, ezt a vállalkozó is megtudta. Már most el is kezdtek kutatni, — nem is csodódtak, mert dús homokbányára bukkantak. Vandál eljárással kidobálták a fákat, hiába tiltakozott a plébános és a kegyuraság, — a telek nem volt az egyház nevére telekkönyvezve. Végre is megegyezés jött létre. ¹¹⁹

1884-ben újraöntötték a nagyharangot, melyet a plébános a Főpásztortól nyert felhatalmazással Szent József tiszteletére áldott meg. ¹²⁰

1888-ban renoválták kívülről is a templomot. ¹²¹ Ugyancsak 1888-ban ajándékozta Adamik János a ma is használt Szentsírt. ¹²² 1895-ben Szirmay több egyháziruhát szerzett be, melyeket igen szép és ízléses kivitelben a váradi apácák készítettek el. Gróf Bolcza Géza szép ezüstkelyhet ajándékozott. ¹²³

1897-ben, — amikor a község főutcáját aszfaltozták, — Szirmay a templomba vezető bejárórészt is ellátta aszfalttal. ¹²⁴

1898-ban pedig kieszközlötte a plébános gróf Bolza Gézától a templom ma is meglévő vörösmárvány lépcsőzetét. ¹²⁵

1899-ben kapta a templom a mai szép Mária-oltárt, a régi kis Mária-oltár helyett. Története a következő: B. Bak Lajos egykori szegény szarvasi fiú, Erdélybe költözött, mint asztalos, „buzgóságát, Istenbe vetett bizalmát, és szorgalmát a Mindenható megjutalmazta, mert idők folyamán igen előkelő és gazdag polgárrá lőn.” 1898-ban ellátogatott Szarvasra, felkereste a plébánost és elmondta élettörténetét. Szirmay arra buzdította, hogy hálából az Isten sok kegyelméért állítson valami emléket a templomba. B. Bak örömmel fogadta a gondolatot és felajánlotta a mai Mária-oltárt, melynek szép szobrát Jirattkó Albin pécsi szobrász készítette. Az oltár felszentelése 1899. február 2-án volt, Grócz Béla endrődi prépost által. ¹²⁶

1904-ben Pádai Szent Antal-szobrot emeltetett Simon Andrásné. — 1906-ban tört ki a harc a templomkert tulajdonjoga tárgyában. Nagy harcába került Szirmaynak a döntés, melyben a Kúria végérvényesen az egyháznak ítélte. ¹²⁷

1908-ban ismét igen szép és értékes ajándékkal gazdagodott a templom. Bak Lajos kolozsvári nagyiparos — aki a Mária-oltárt is ajándékozta, — most két szép, zárt gyóntatószéket ajándékozott. A templomi padok is festve lettek. ¹²⁸

1910-ben cseréltette át a templom zsindeleytetejét Szirmay plébános palára. Az oltárokat, szószékeket pedig Steigervald János műaranyozó újraaranyozta. Az oltárképet pedig gróf Bolza Pálné, Vigyázó Jozefin költségén Budapesten Jak. Béhr kiváló művésszel restauráltatta. ¹²⁹

1911-ben a megrepedt harangot Egry Ferenc harangöntővel újraöntötték. ¹³⁰

1912-ben új csillárt kapott a templom. A márvány szenteltvíztartók pedig 1913-ban készültek.

Szirmay utóda, Fetzter József lett 1915-ben. Első gondja a templom ízléses átalakítása volt. A hideg hónapokra a templomot felszőnyegeztette.¹³¹ Sok apró, de jelentős ajándékkal gazdagodott a templom Fetzter plébánossága idején.

1916-ban vezették be a villanyt a templomba. Ezt főképpen a gyertyahiány tette szükségessé.¹³²

1917-ben elvitték háborús célra a templom két nagyobb harangját, — 1918-ban a kis harangot és a temetőit is. Ugyanez évben, (június 6-án) az orgonáról harmincöt sípot szereltek le, a fémek requirálása idején.¹³³

1920-ban fásították a templomkertet.¹³⁴

1921-ben több miseruhával gazdagodott a templomi felszerelés. Gróf Bolza Pál egy remek ókeresztény fehér casulát, az úgynevezett „Pax” casulát ajándékozott.¹³⁵ Báró Benz Ottóné és Bolza Alice egy-egy fehér miseruhát ajándékoztak.¹³⁶

1921-ben a tornyon volt nagyobb javítás.¹³⁷

1922-ben Húsvétkor egy piros selyemtojásban egy ismeretlen jótévő 60 000 koronát küldött „az elnémult harangok megszólaltatására” (bizonyára gróf Bolza Géza volt). Egy harang elkészíttetését gróf Bolza Pál vállalta. Így a plébános egy „as” és egy „c” hangú harangot rendelt Slezák László pesti harangöntőnél.¹³⁸ A harangok felhú-zása és megáldása 1923. február 2-án volt. A megáldást Dr. Dunay Alajos esperes végezte. „Nagy volt az öröm és bensőséges a hálaének, amikor a harangok megszólal-tak.” A negyedik harangot, a kis lélekharangot, — báró Benz Ottó és neje, Csáky Ilona grófnő ajándékozták, 1923. május 8-án már ez is szólt.¹³⁹

Azóta négy harang szól a szarvasi toronyban, Isten örök dicsőségére és hitünk buzgó követésére.

Ebben az évben nyert átalakítást a templom szentélye. A bennlévő két-két kerek ablak helyére Simon András két igen szép üvegfestmény-ablakot ajándékozott — az egyik Szent Borbála, — a másik Szent Imre képével. Az ablakokat Palka József üvegfestő készítette Budapesten. Az oratóriumok könyökfala helyett szép vasrács készült gróf Bolza Géza ajándékából. A munkálatok a falakat megrongálták, ezért az egész templom új festést kapott.

A templomajtó szélfogó-ajtót nyert. A plébánia új Jézus Szíve szobrot hozatott.¹⁴⁰

1924-ben Benz-Csáky Ilona grófnő két, Gyuricsán Ferenc egy, és a hívek adományaiból a hősi halottak emlékére készültek festett, szép ablakok.

Ebben az évben készült el a Szent József- és a lourdesi szobor.¹⁴¹

1925–1926-ban a templom új nagy kórust kapott, — a plébános tíz évi működésé-nek emlékére pedig új orgonát szereltek be.¹⁴²

1927–1928-ban teljesen kitatarozták kívülről a templomot.¹⁴³

1931-ben Lengyel Ilona szép Betlehemet ajándékozott.¹⁴⁴

1933-ban pedig Hanzus János keresztutat ajándékozott, amit P. Odilo ferences- atya erigált. Ebben az évben volt a plébános ezüstmiséje. Ebből az alkalomból a szentélyt újrafestették, — a munkát Beszédes Ottó végezte.¹⁴⁵

A Szent Terézke-szobrot 1935-ben kapta a templom.¹⁴⁶

Az 1938-as jubileumi év (százötven éves egyházközség) emlékére kibővítették és villanyra szerelték fel az orgonát, mely ma a környék legjobb orgonái között áll.¹⁴⁷

1939-ben Frigyessy József festőművész tisztította meg az oltárképet és ahhoz a ke-gyúr ajándékából megvilágító reflektorokat szereltek fel.¹⁴⁸

1943-ban a Rózsafüzér-társulat megújította a templomi lobogókat és nagybőjt idejére a megfeszített Krisztust ábrázoló, a főoltárképet eltakaró függönyt szereztek be. A templomnak 1944-ben nem történt baja. — 1945-ben a régi Szentsír-oltárt, Jézus Szíve-oltárrá alakították át. Ebben az évben ajándékozta gróf Bolza Pál a szentélyben lévő két márvány virágtartót és asztalt.¹⁴⁹

1947-ben az orgonát bővítették, tisztították és újjahangolták.¹⁵⁰

1954-ben nagy esemény volt a templom hajójának kifestése. A munkát Beszédes László és Beszédes Ottó közreműködésével helyi festők végezték. Így biztosítva lett az egyöntetűség a szentéllyel, amit két évre szintén ők festettek. A munkát októberben kezdték és novemberben váratlanul nagy hideg állt be, így a szentély felfrissítését elhalasztották. 1955-ben állvány hiányában szüneteltek a munkálatok. 1956-ban sikerült a szentély festését befejezni, a Beszédes testvérek szép munkát végeztek.¹⁵¹

1957-ben a templomkert kapott szép új kerítést.

1958-ban a plébános aranymiséje alkalmából az oltárokat festette újra és aranyozta be Beszédes Ottó.

1959-ben az egyszínű keresztúti domborműveket Till Aranka hódmezővásárhelyi művésznő kiszínezte.

1960-ban megújították a toronyórát, a költségekhez a Községi Tanács is hozzájárult és vállalta a kivilágító áramdíját.

1962-ben ünnepelték a templom százötven éves évfordulóját, — ez alkalomból a Főpásztor, a katolikus intézmények, a hívek áldozatkészségéből kívülről is megújult a templom, — Nagy István orosházi templomfestő munkájával.¹⁵²

A szarvasiak „szeretik az Úr házát és dicsőségének lakhelyét”.

V. A TEMETŐK RÖVID TÖRTÉNETE

A plébánia megalakulása után az evangélikus temető felső részéből katolikus temetőt hasítottak ki. Hiába tiltakoztak az előljárók (községi), a jószágigazgató (prae-fectus domini) erélyesen véget vetett a vitának. „Akarom, hogy a katolikusoknak a temetője ott legyen és ebből egy körömhegynyt sem engedek.”¹⁵³

1788. július 8-án egy kisleány („filiola Joannis Skoreps”) halt meg. A plébános elhatározta, hogy őt fogja az új temetőbe elsőnek temetni. Magához hívatta tehát a sírásót, kiment vele a temetőbe, s maga mutatta meg neki a megásandó sír helyét.¹⁵⁴

Lonovics Ferenc plébánossága alatt (1857) kapta az egyházközség a községtől a halásztelki és kókai temetőt.¹⁵⁵

1864-ben készült el a Bolza család szép sírboltja a halásztelki temetőben. Eredetileg temető-kápolnának készült. A díszes épületet Weber Antal pesti építőmester tervezte.¹⁵⁶

1918-ban elrekvirálták a temetői kisharangot is,¹⁵⁷ — helyébe 1926-ban gróf Bolza Géza ajándékozott szép, vas-haranglábakon álló harangot. Azóta ez a harang várja pihenőre térő testvéreinket.¹⁵⁸

1922-ben épült az új temetői csősz-ház és ravatalozó.¹⁵⁹

VI. PAPSÁG

A szarvasi egyházközség első kiváló lelkésze Lajos János (1788–1790) volt. Mint békéscsabai káplánt nevezte ki gróf Kolonics László váradi püspök¹⁶⁰ szarvasi plébánossá, 1788. március 8-án tartott consistorium alapján.¹⁶¹ Lajos János 1788. március

27-én Szarvasra költözött. Apostoli munkájával ezen az erősen vegyes vallású vidéken megkezdődött az egyházközség élete. Lajos János buzgó lelkű ember volt. Nagy buzgósággal fogott munkájába, összeírta a híveket, pontos kimutatást készített.¹⁶² Sajnos azonban, a hitközség első lelkésze rövid ideig állt az egyházközség élén. Elkapta az akkor Szarvason uralkodó járvány és kétheti betegség után meghalt, 1790. február 1-én, az akkori feljegyzés szerint: „animam Creatori Suo pie, devote et Sancte reddidit”. Lajos Jánosnak értékes könyvtára volt.¹⁶³ Könyvei még ma is alapját képezik a plébánia könyvtárának.

Helyébe ideiglenesen Szabó Elek szentferencrendi szerzetest küldte Kalatai Xavér váradi püspök adminisztrátori minőségben.¹⁶⁴ Ő vezette az egyházközséget 1790. szeptember 13-ig.

1790. szeptember 20-án Kriniczky Antalt (1790–1794) nevezte ki plébánosnak a váradi püspök. Ő is készített „Status animarum”-ot,¹⁶⁵ a kápolna beszerzéseiről ő is leltárt készített.

1794-ben, négy évi szarvasi működés után, Békésszentandrás plébánossá nevezték ki.

1794. január 18-tól Furmann János (1794–1798) viselte a lelkek gondját. A kápolna felszereléséről összeírást készített.¹⁶⁶

Furmann János szintén négy évig volt szarvasi plébános.

1798-ban Mikorényi József, – 1799. őszén Bugonits György, (1799–1801) lett szarvasi plébános.¹⁶⁷

1801-ben Thurónszky József (1801–1802) került Szarvasra. Rövid ideig volt itt, – 1802. őszén Békéscsabára került.¹⁶⁸

1802. szeptember 1-től *Szarka György*, (1802–1829) volt endrődi káplán lett szarvasi plébános, a kegyuraság kijelölése alapján. Lajos János óta ő az, aki hosszú ideig tartó működése alatt buzgó lelkipásztori munkával a legtöbbet tett az Egyház felvirágoztatására.

27 évi működése alatt a katolikus hívek száma 190-ről 600-ra emelkedett.¹⁶⁹ Az ő plébánossága alatt épült a templom, plébánia és iskola. – 1829-ben nyugodt önérzettel vonult nyugalomba. Mint nyugalmazott plébános is Szarvason élt, itt is halt meg 1831. augusztus 22-én kolerában. Működése maradandó intézményeit a késői utódok is hálásan emlegetik.

1829. november 3-án *Huzly Károly* (1829–1841) nevezte ki szarvasi plébánosnak Vura József nagyváradi püspök. Sajnos, ő pontatlanul vezette a Historia Domust, így 1833–40-ig nincs feljegyzés. 1841-ben Endrődre ment át.

1841-ben *Zimmermann Károly* lett a plébános. Pontos összeírást készített a hívekről.¹⁷⁰ 1843-ban hagyta el Szarvast, amikor püspöki titkár lett.

Utóda *Lonovics Ferenc* (1843–1882) lett, a kegyurak jelölése folytán. A megyéspüspök elődje titkárját akarta minden pályázat nélkül a szarvasi plébániára kinevezni. A kegyurak viszont Lonovicsot jelölték. Lonovics jegyzi fel: „Én nyert praesentámról le nem mondok minden üldöztetés mellett is, és két karok alatt, mialatt fél rabságban valék szemem előtt, a dolog rám nézve kedvezőleg dőlt el, mert én rögtön 1844. év első napján, mint megerősített szarvasi plébános állottam a világ előtt, de a püspöki rendelményben akkor is, mint Curatus, – mire a nemes grófok azt közölik, hogy én már május havában törvényesen beiktatott plébános valék.”¹⁷¹ Lonovics szeretetreméltó egyéniség, kiváló gazda, bátor, erélyes ember volt. Az egyházat elsősorban anyagi – de egyéb tekintetben is felvirá-

goztatta. Idősebb korában káplánt kért, 1868-ban Zelinka János lett az első szarvasi káplán. Lonovicsot 1882. elején agyszélhűdés érte, tisztelőit élő halottként fogadta. Március 23-án halt meg. „A veszteség érzete általános volt. Valláskülönbség nélkül siratták a férfiút, ki e hitközség tevékeny feje, a társadalmilag oly mindenkitől szeretett volt, s az általa hagyott úr fájdalmas érzetével kísérték március 24-én sírjába. A beszentelési szertartást Schifner Ede prépost, endrődi plébános, kerületi esperes végezte, a végtisztességre összegyűlt papság segédkezése mellett.”¹⁷²

„Lonovics Ferencnél — írja egyik kortársa, — alig ismertem szeretetreméltóbb, kedélyesebb embert, (papot éppen nem!) — de szerette is mindenki, vallás és korra való tekintet nélkül. Sok jó napot töltöttünk a plébánián. Lonovics jó „bácsi” volt, a társaság lelke. Az ő örökös vidámsága, kedélye, szívéllyessége beragyogta a társasélet, az igaz, önzetlen barátság tágas berkeit. Nem tett ő különbséget ember és ember közt... s bár ő előkelő, nemes család sarja volt, legjobban érezte magát a középsorsúak közt... Mennyi tréfa, mennyi kedélyesség volt ebben az öregemberben... Ez a kedélyesség akkor érte el tetőfokát, ha a szentandrászi plébános, későbbi nagyváradi kano-nok, Zay János eljött hozzá, ami gyakran megtörtént...”¹⁷³

Lonovics Ferenc halála után a betöltésig Lachner Ignác látta el a plébánia ügyeit.¹⁷⁴

Lonovics plébánossága alatt Szarvason voltak káplánok: Zelinka János, Dóczy János, Dobos Lajos, Gubica István, Lepussy Gyula, Gahér Mihály, — végül Lachner Ignác. A káplánállás nem volt megszervezve. Az állás véglegesítése Dinya János plébánossága alatt történt meg.

Az 1882. március 24—április 24-ig tartó plébániai pályázat után a megyéspüspök *Dinya Jánost* (1882—1886) nevezte ki szarvasi plébánosnak. Dinya a plébánia vezetését 1882. június 12-én vette át.¹⁷⁵ Dinya János Endrődön született 1852. január 16-án. Középiskoláit a Kecskeméti Piaristáknál, és a Nagyváradi praemontreiek gimnáziumában végezte. Theológiát a budapesti Tudományegyetemen végzett. Pappá szentelték 1877. február 4-én.¹⁷⁶ Először Békésre, majd 1878. június végén Gyulára helyezték. Itt Göndöcs Benedek apát 1881. június 29-én országgyűlési képviselővé történt megválasztása következtében ideiglenes helyettes lelkészé neveztek ki.¹⁷⁷

Dinya szarvasi plébánossá történő beiktatása 1883. október 13-án volt. Schiefner Ede prépost, endrődi plébános végezte. Szép és megható volt az ünnepély, — növelte a meghatottságot ama kegyeletes viszony, amely a beiktató esperes és a beiktatandó között ennek gyermekségétől fennállott, — ennek beszédében szép kifejezést is adott. Ő vezette az új plébánost először az Úr asztalához, ő vezette, mint új áldozót, — s íme, most neki jutott, hogy bevezesse új egyházába. Szépen fejtegette a pap és a hívek közötti viszonyt. A szentmisét az ünneplő plébános végezte. Délben az asztalnál szebbnél-szebb felköszöntőkben nem volt hiány.¹⁷⁸

Sajnos, Dinya már megérkezésekor magával hozta a tüdőbaj csíráit, s négy éves szarvasi plébánoskodása javarészt mint gyengélkedő beteg töltötte el. Egészségi állapotára való tekintettel véglegesen megszervezték a kápláni állást. Békésről helyezték ide Erdélyi Lajos káplánt.¹⁷⁹ Az 1885-ös év legnagyobb részét a plébános Görzben töltötte, gyógyulást keresve. Ez idő alatt Erdélyi Lajos s. lelkész és Varga Domonkos, minorita vezették a plébániát.¹⁸⁰ Dinya csak nevezetesebb alkal-makkor szerepelt.

Így 1884-ben a kondorosi filia kápolnaépítésénél az alapkövetételt ő végezte. Az 1884. október 13-án tartott felszentelésen Grácz Béla csorvási plébánossal és Erdélyi Lajossal ő segédkezett Schiefer Ede kiküldött püspöki biztosnak.¹⁸¹

Dinya János 1886. április 5-én meghalt. „Az utolsó végtisztesség megadására egybesereglenek paptársai és jóbarátai és könnyek s az őszinte fájdalom kitörései mellett temették el Schiefner Ede, endrődi esperes-plébános és prépost úr által a megboldogult hűlt tetemeit.”¹⁸² Dinya szüntette be Szarvason, a szőszéken a tót nyelv használatát, — ami addig váltakozva a magyarral megvolt.¹⁸³

Dinya halála után az egyházközség ügyeit Erdélyi Lajos káplán, mint adminisztrátor intézte.¹⁸⁴

Dinya utódjául a püspök a kegyuraság előterjesztésére *Szirmay László Árpád* (1886–1915) előbb Veszprém megyei papot nevezte ki. Szirmay kinevezése előtt Somogy megyében az Inkey családnál volt udvari káplán. A veszprémi egyházmegye kötelékéből szabályszerűen elbocsájtott, és a nagyváradi inkardináltatott. Szirmay 1886. augusztus 13-án foglalta el a plébánosi állást.¹⁸⁵ Szirmayt a váradi megyébe *Ipolyi Arnold*, volt besztercebányai püspök vette át. Ipolyi még abban az évben meghalt. Szirmay a *Historia Domus*-ban így emlékezik meg róla: „El nem hallgatható azon nagy csapás, mely az egyházmegyét érte nagyszerű püspökének, Ipolyi Arnoldnak váratlan, megrendítő halálával. Nemcsak egyházmegyénk gyermekei siratták a jó atyát, hanem az egész ország gyászolta a nagy embert, hazafit és kiváló tudóst.”¹⁸⁶ Szirmayban az egyházközség buzgó, nagyműveltségű és erős akaratú, fiatal plébánost kapott. 25 éves volt még csak, amikor az egyházközség vezetését átvette.¹⁸⁷ Az új plébánosnak, aki 29 évig vezette a hitközség ügyeit, egy anyagiakban jól álló, de lélekszámban megnövekedett, fejlesztésre váró egyházat kellett a régi alapokon — de a kor követelményeinek megfelelően gondoznia, tökéletesítenie. Vallásos buzgalma, tevékenysége, kitűnő reprezentáló egyénisége mellett bizonyos gyakorlati ügyesség azok a tulajdonságai, melyek segítségével a feladatnak megfelelt. Rendezte a kegyúri viszonyokat. Templomot, plébániát rendbehozatta. A világháború alatt (utolsó éveiben tört ki), mint a Vöröskereszt-egylet elnöke, fiatalos lelkesedéssel küzdött.¹⁸⁸

Szirmay plébános munkássága elismerésül 1905-ben esperessé, — 1912-ben tiszteletbeli kanonokká neveztetett ki. Szirmay 29 éves szarvasi szolgálata alatt mellette, mint káplánok működtek: Erdélyi Lajos, aki 1887. májusában Debrecenbe helyeztetett, — helyébe Müller Károly, volt belényesi káplán disponáltatott.¹⁸⁹ 1889-ben Müller betegszabadságot kapott, — helyébe Tarnay Károly belényesi káplán neveztetett ki.¹⁹⁰ 1890-ben Tarnay Károly Békéscsabára távozott, — helyébe a gyulai születésű Szőke János neopresbyter jött.¹⁹¹ 1891-ben Szőke János Szentandrásra kapott adminisztrátori beosztást, — helyébe Szemethy Géza újmisési jött.¹⁹² — 1893-ban Szemethy Gézát könyvtárosi minőségben Váradra helyezték és helyébe Molnár Kálmán jött Békéscsabáról.¹⁹³ Szirmay mellett működtek még: Serly Viktor, Kovács József, Szirtes Antal, Molnár János, Fetzner József, Zahoray József — végül Klinghammer Miklós.¹⁹⁴

1915. januárjában a király Szirmay L. Árpád tiszteletbeli kanonok, szarvasi esperes-plébánost a nagyváradi káptalan kanonokjává nevezte ki. Szirmay jó pap volt. „Érthető a hívek aggodalma, amit jellemzően fejezett ki egy szarvasi beteg katona, midőn egyik váradi kórházban nem gondolva, hogy a leendő utóddal beszél, azt mondta: Nem is lesz Szarvason többé olyan plébános!” — Nem tartozik ide érdemeinek méltatása. A minden külső protekció nélkül való legfelsőbb kinevezés a legjobb méltatás.¹⁹⁵ 29 év alatt Szirmay szíve is idenőtt. „A Szentlélek vigasztalása, békéje maradjon szegénysorsú, de jó hajlamú híveimnél, az Isten ke-

gyelme vezérelje az üdvösség nagy munkájában leendő utódomat! Dicsőség az Atya, Fiú és Szentlélek Istennek. Amen”¹⁹⁶ – fejezi be Szirmay a Historia Domus vezetését.

1915. február 18-án vesztette el jogilag a szarvasi egyházközség lelkipásztorát, mert ezen a napon volt Szirmay beiktatása. A káptalani lakásoknál szükségessé vált alakítások miatt, mint adminisztrátor, itt maradt s vezette a plébániát 1915. június 30-ig.¹⁹⁷ Távozása után – 1921-ben jött először Szarvasra Szirmay L. Árpád apátkanonok, amikor az áldott emlékü gróf Széchényi Miklós püspök szolgáltatta ki a bérmlás szentségét.¹⁹⁸ Szirmay sem feledkezett meg az egyházközségről, jelentős adományokkal segítette. – Aranymiséjét 1934. január 1-én mondta Budapesten.¹⁹⁹ – 1942. augusztus 10-én temették el Budapesten, a farkasréti temetőben. A temetési szertartást Dr. Czapik Gyula veszprémi püspök vezegzte. Temetésén résztvevő utóda, Fetzter József apátplébános. Szirmay végrendeletében a szarvasi egyházközséget tette egyik örökösévé.²⁰⁰

Szirmay utóda *Fetzter József* (1915–1962) nagyváradai spiritualis lett. Fetzter 1915. június 29-én érkezett meg és 30-án vette át a plébániát. Zelinka János endrődi apátplébános be is iktatta. A beiktatás teljesen csendben ment végbe. A következő vasárnap volt a bemutatkozása a híveknek a szószékről. A kinevezésről a Szarvasi Hírlap is megemlékezett: „Fetzter József nem ismeretlen Szarvason. Két évig, mint káplán működött itt, mely idő alatt megnyerte buzgósága által nem csak a katolikus hívek bizalmát, de lelkiműveltsége által a társadalom más köreiből is becsületet és kedveltséget szerzett magának. A grófi kegyurak választása igen szerencsés volt, midőn számos pályázó közül Fetzter egyéniségében állapodtak meg, kinek tulajdonságai biztosítékot nyújtanak minden nemes ügy és mozgalom támogatására és a társadalmi, felekezeti béke ápolására. Életrajzi adatai a következők: Született Tasnádon, (Szilágy megye), 1884-ben. 1908-ban szentelték pappá. Tanulmányait kitüntetéssel végezván, az újmisési papot az egyházi főhatóság a szarvasi káplánságra választotta ki. 1909-ben hittanári oklevelet szerzett. 1910-ben Debrecenben káplán, – 1913-ban a nagyváradai szeminárium spirituális lett.”²⁰¹

Amikor Fetzter átvette a plébániát, a világháború már javában dült, nagy feladat hárult az új plébános vállaira, – híveit meg kellett óvnia a rombolástól, amit a háború okozott. A szegényebb hívek segítségét a plébános kötelességének tekintette mindenkor. „Fetzter Józsefnek, mint szarvasi plébánosnak az lesz maradandó érdeme, hogy híveit a kor romboló eszméinek áramlatával szemben nemcsak megtartotta, de azok vallásosságát sokféle eszköz buzgó felhasználásával még mélyebbé tette. Ha áttekintjük a szarvasi plébánia történetének eseményeit, mindjárt észre vesszük, hogy Fetzter plébánoskodása az egyház belső hitéletének felvirágoztatása tekintetében annyira kitűnik, hogy valósággal külön korszakot alkot, éppen úgy, mint a Lonovicsé, vagy Szirmayé az anyagi felvirágoztatás terén.”²⁰²

Sokat tett Fetzter az iskola-ügyben is. Érdeme, hogy 1927/28-ban felépült az emeletes katolikus iskola, összenyitható két tanteremmel, kántorlakással és bérüzletekkel.²⁰³

Itt emlékezünk meg arról, hogy 1915 óta 1918-ban bekövetkezett haláláig Klinghammer Miklós volt a káplán.²⁰⁴ 1918. július 1-től Betuker Tivadar lett a káplán.²⁰⁵ Betuker Tivadar szabadságolását kérte, – helyébe Herbály István jött 1919. február 15-én.²⁰⁶ Utóda Rózsa Jenő lett, akit 1926-ban helyeztek el, akkor

helyezték Szarvasra Iványi Györgyöt.²⁰⁷ 1928-ban Iványi Györgyöt Gyulára helyezték, helyébe Takácsy Dénes jött Debrecenből.²⁰⁸ Takácsy Dénes 1929-ben Zeneakadémiára ment, – egyben a váradi káptalan magyar területi tagjai az Egyetemi templomban kórust tartván, ott kar-kápláni teendőkkel lett megbízva. Helyére Nemcsik Lehel jött Békésről.²⁰⁹

1932. április 15-én Nemcsik Lehel káplánt Békéscsabára helyezték. Szeptember 1-ig nem volt káplán, – ekkor Szvetits Viktor jött Endrődről.²¹⁰ 1934-ben helyezték Szvetits Viktort Gyulára – Szarvasra Dávid Béla került.²¹¹ – Dávid 1937-ben Tótkomlós első önálló lelkésze lett. Szarvasi káplánnak Holecz Istvánt nevezték ki.²¹² 1939-ben Holecz Istvánt visszaszerezte Békéscsabára, helyébe Kiss Sándor újmisésként került.²¹³

1940. január 18-tól Oszvald János, mint hitoktató működött Szarvason, 1940. július 1-én a Főhatóság Kiss Sándor káplánt Dr. Hosszú Lászlóval cserélte ki, akit október 15-re visszarendelték Váradra.²¹⁴ 1941-ben Tóth Imre kórházi lelkész lett Gyulán, helyébe Drozdovszky Géza került. Dr. Opatlay János Nagyváradra került, helyét dr. Marosi Endre foglalta el. 1944-ben Drozdovszky Géza is bevonult, dr. Marosi Endre a plébános távollétében adminisztrátor volt.²¹⁵ Marosinak Bagi Alajos segített a hitoktatásban. 1944. augusztus 4-én érkezett vissza Drozdovszky Géza, november 15-én Váradvelencére disponálták. Helyére Dr. Udvarhelyi Béla jött és 1947-ig volt Szarvason. Utóda Szakács János lett. 1949-ben Péli József lett szarvasi káplánná kinevezve, Szakács János Berettyóújfaluhoz került plébánosnak. 7 évi buzgó munka után helyezték el dr. Marosi Endrét Debrecenbe, 1951-ben. Helyébe Mohos Gábor, volt domonkosrendi házfőnök jött. – 1957. Karácsonya előtt Péli József káplán kórházba került, Húsvétra valamit javult, – ősszel Gyulára áthelyezték, helyébe Sófalvy Márton jött Gyuláról. 1959. augusztus 6-án Budapesten meghalt Péli József, temetése augusztus 10-én volt Békéscsabán, ahol sokan megjelentek a szarvasi hívek és tanítványai közül.²¹⁶

Visszatérve Fetzter plébánosra, idézem Széchényi sorait, melyeket kinevezésekor intézett hozzá: „Megnyugvással bízom a plébánia vezetését Tisztelendőséged kezére, bizvást remélve, hogy odaadó buzgósággal fogja minden erejét a hitélet fejlesztésére, az iskolák gondozására fordítani, hogy a nagyszámú protestáns lakosság között tapintatosságával a város békéjét is megóvja, az Egyház jogait is megvédelmezze, hogy feddhetetlen életével, buzgó munkásságával előmozdítja Isten dicsőségét s az Egyháznak s önmagának tiszteletet szerez.”²¹⁷

Fetzter plébános fogadtatása mindenütt szíves, – és sajnos, az ág. evangélikus lelkészeknél elég formalitásos volt.²¹⁸

1923-ban Fetzter Józsefet pápai kamarássá nevezték ki, – ez megtisztelő volt a hitközségre is, mert ő volt az egyetlen plébános, akinek ezen kitüntetése volt akkor.²¹⁹

1925-ben volt a plébános decennariuma, – a június 29-iki nagymise után volt az üdvözlés. Simon András és Bencz Ottóné üdvözölték az ünnepeltet. Az évforduló emlékére egy alapot gyűjtöttek, melyből az orgonát újjátották meg.²²⁰

1927-től Fetzter az endrődi kerület esperese.

1933-ban mondta ezüstmiséjét Fetzter plébános. Híveinek ragaszkodó szeretete impozáns és megható ünneplésben nyilvánult meg. Tasnádon, a szülői házban csendesen ünnepelte 25 éves papságát. A misét Szarvason Fetzter, a beszédet Dr. Dama nek Pál mondta. Az énekkar Grisbacher „Missa Stella Maria”-ját énekelte. Mise után a környék lelkipásztorai és hívei üdvözölték a jubilánst.²²¹

1940-ben ünnepelte Fetzter 25 éves plébánosi jubileumát. Ez alkalomból megjelent Szarvason Dr. Lindenberger János apostoli kormányzó.²²² Fetzter Józsefet 1942-ben c. apáttá nevezték ki. (Bihartordai apáttá.)²²³

1955-ben pedig — június 29-én — negyven éve volt, hogy Fetzter átvette a plébániát. Ez alkalomból az esti szentmisén volt a hálaadás, a szentbeszédet Szécsi Antal vikárius mondta, a kerületi papság és régebbi káplánok részvételével.²²⁴

1958-ban — június 29-én, — mutatta be aranymiséjét Szarvason. Ez alkalomból a plébános kézvezetője dr. Hamvas Endre csanádi püspök volt, — a szentbeszédet pedig Fehér Lajos tb. kanonok mondta. A templomban a Főpásztor, Regős András kondorosi plébános, a hívek nevében pedig Dr. Pándi Kornél egyházközségi elnök üdvözölték az aranymisés apátplébánost. A kerületi paptestvérek szép új breviáriummal lepték meg, (köztudomású volt köztük, hogy sohasem hagyta el a szent zsolozsmát).²²⁵

1962. július 1-vel a megyéspüspök köszönete nyilvánítása mellett, saját kérésére felmentette a plébánia vezetése alól.²²⁶ Negyvenhét éves plébánoskodás és 49 éves szarvasi működés után vonult nyugalomba 1962. július 1-el. Nyugalmi idejét az orosházi plébánián tölti.

A plébániát 1962. július 1-től szeptember 15-ig Sófalvy Márton vezette, adminisztrátori minőségben.

Fetzter József c. apát, esperes-plébános utóda *Regős András* (1962—) kondorosi plébános lett. Regős András Békéscsabán született, 1902. december 29-én, ordinálták 1925. június 21-én. Szolgálati helyei: 1925—1931. Csorvás, — 1931—1932. Békéscsaba, segédlelkész, — 1932—1937. Orosháza, hitoktató, — 1934—1942. Kondoros, vic. adiutor, — 1942-től Kondoros, plébános, — 1950. c. esperes, — 1962. szeptember 15: Szarvas, plébános, kerületi esperes.²²⁷

Regős András esperes-plébános mellé Sulik János, csanád-egyházmegyes papot küldték káplánnak.²²⁸

VII. A HITÉLET TÖRTÉNETE

Fontos megemlíteni az istentiszteleti- és valláserkölcsei élet történetét, mert a kegyelem munkájának, a papság fáradozásának és a hívek közreműködésének szent együtteséről tesz tanúságot.

A szarvasi híveknek már két évszázad óta módjukban áll ismerni az Egyház tiszta tanítását és követni útmutatásait.

Amikor az egyházközség 1788-ban megalakult, Lajos János, az első plébános március 17-én Szarvasra érkezett, a hívek a húsvéti gyónást és szentáldozást már nála végezhették el.²²⁹ Az első szentmisét március 30-án mutatta be. Szentbeszédében az Isten szeretetére és szolgálatra buzdította a híveket. — Az első szarvasi misére Szentandrásról is sokan jöttek át.²³⁰ Még 1788-ban megszervezték a kántori állást, így a hívek énekkel és közös imádsággal kapcsolódhattak be a szent cselekménybe.²³¹ Az egyes plébánosok, lelkészek, prédikációs naplót vezettek.²³² Általánosságban elmondhatjuk róluk, hogy a korhoz és néphez voltak alkalmazva, tisztán hirdették az örök evangéliumot. Szokásban volt a keresztyén tanítás is.

A prédikációk nyelve Dinya János plébánosságáig (1882) vegyes volt. Tót és magyar. Például a templom felszentelésének ünnepén, 1812. augusztus 12-én Csák Ferenc endrődi plébános magyarul, Szarka György szarvasi plébános tótul szónokolt.²³³

Szerették a hívek a körmeneteket, melyek legtöbbször a templomban voltak megrendezve, ünnepélyes keretek között. A hétköznapi istentisztelete is eléggé kielégítő volt.

Adventben nagy buzgósággal látogatták a Rorate-szentmiséket, — Nagyböjtben pedig keresztúti ájtatosságot tartottak a templomban. Régebben a kántorböjti napokon, az újabb időben elsősombaton, a szentmise után külön ima van a papságért, hivatásokért.

Voltak és vannak istentiszteleti megkülönböztetések, (kismise, — nagymise). Több misealapítványról tesz említést a Historia Domus.

A keresztségnél lehetséges, hogy előfordultak helyi szokások. Zsilinszky 1872-ben említést tesz arról, hogy valamikor a keresztelők költséges dáridókkal és babonás formalitásokkal voltak összekötve. A sok meghívott koma és komaasszony jelenlétében a bábák „varázsserejű szavakat” mondtak, s templomba pálinkát vittek, s abból felhörpintgettek, a többi vendégekkel együtt.²³⁴ Ugyancsak Zsilinszky tud arról, hogy az esküvőre az összegyűlt nászközönség a menyasszonynak verses búcsúja után zeneszó, kurjongatás, ostopattogtatás, csengetés, dalolás és zászlólobogtatás mellett vonult a templomba. Az esküvő után való napon a menyasszony a vőfély kíséretében avatásra ment a templomba, — ilyenkor a vőfély a papnak marhanyelvet, kalácsot és bort adott. A meghívott vendégek közt rendszeren ott kellett lennie a papnak, akitől ünnepélyes felköszöntőt vártak.²³⁵ — A hívek házasságukban erkölcsösek voltak. A lelkipásztorok mindig küzdöttek a katolikus fél szabadságáért.

Megvolt a családokban a katolikus élet.²³⁶ Szent X. Pius uralkodása óta gyakrabban járulnak az Úr asztalához. Újabb időben az elsőpénteki és elsővasárnapi szentáldozások száma jelentős.

A betegek lelkigondozását sem hanyagolták el.²³⁷

Megvolt és megvan a hívekben a pap-tisztelet. Több család szívesen adta fiait az Úr szolgálatára. Volt több újmise a szarvasi oltárnál.²³⁸

Temetéseken szokásban volt a halotti búcsúztató.

A szentelményeknek és áldásoknak (Balázs-áldás, búzaszentelés, ételszentelés, Szent Ignác-vize stb.) helyük volt a hívek életében.

A Szűzanya buzgó tisztelői a szarvasiak.

A Historia Domusban is több feljegyzést találunk a hitélettel kapcsolatban.

1883-ban a nagyheti szertartások ünnepélyesebbé tételére Lichtenverther Antal tanító a passiót négyes hangban betanította.²³⁹ 1884-ben Dinya plébános bevezette, hogy minden hó első vasárnapján a szentmisét az Oltáriszentség kitételével tartja. A nagy protestáns fészekbe szerteszórt, többnyire napszámos nép — hogy egyházának speciális ünnepeiről értesítve legyen, — a hirdetés mellé célszerűnek látta azon újítást behozni, „hogy a külsőleg is megüendő ünnepeket (festum fori) megelőző napokon az esti harangozás (Angelum) után minden harang meghúzásával figyelmeztesse.”²⁴⁰ Ez a szokás a mai napig megvan. 1895-ben kezdődött Magyarországon a polgári anyakönyvezés. Ezzel kapcsolatban említi meg Szirmay plébános feljegyzésében, hogy a házassultak között egyetlen pár sem akadt, akik megelégedtek volna a polgári összekötéssel, hanem valamennyi eljött a templomba is.²⁴¹ 1915-ben a világháború idején jegyzi fel a plébános: „A világháború megpróbáltatásai mindjobban ránehezedtek az emberekre. Bizonyos kis-lelkűség, lehangoltság uralkodik közöttük. A lelkek odafordulása a minden vi-

gasztalás forrásához, Istenhez — mintha megszűnt volna. — Viszont a katolikus hívekre, nőkre erkölcsi téren nem lehet panasz, másokra igen.”²⁴²

1912-ben gróf Széchenyi Miklós püspök bérmált Szarvason. Ő ajánlotta különös melegséggel a Jézus Szíve-ájtatosság gyakorlását. Szarvason eddig is tagjai voltak (150) a Jézus Szent Szíve-társulatnak. Szirmay 1913-ban a társulatot újjászervezte, a tagok száma 550-re emelkedett. Széchenyi püspök azt tapasztalta, hogy a hitközségek valláserkölcsei életének kifejlődésében nagy jelentősége van a vallásos társulati és egyesületi élet megszervezésének. Körlevelet adott ki ezek megszervezésére.²⁴³ Szarvason volt Rózsafüzér-társulat, az Oltáregyletet már Lonovics is említi, Jézus Szent Szíve-társulat, Skapuláré-társulat, Szent Kereszt Hadserege, Katolikus Népszövetség. — 1913-ban hozta be a plébános a Boldogságos Szűz Mária tiszteletének fokozására a májusi ájtatosságokat.²⁴⁴

Az 1914-ben kitört világháború a lelkek nagy megrázkódtatásával járt. Kezdetben magabaszállásra vezetett és igen időszerűvé tette az 1915. február 18-án kezdődő első szarvasi nagy missziót. A misszió határkő a hitközség életében. Vezetői P. László Ferenc és P. Takács Pál S. J. atyák voltak.²⁴⁵ A misszió szép eredménnyel járt. Ezrek gyóntak, az áldozók száma 2150 volt. 8 napon át tömve volt a templom. „Az egész hitközség felmelegedett.”²⁴⁶ A szentáldozások száma év végére 11050-re emelkedett.²⁴⁷

Ezután minden évben megtartotta a *lelkigyakorlatokat*. Fetzer plébános igyekezett a világi és szerzetes-papság legjobbait megnyerni a lelkigyakorlatok vezetésére.

1916-ban (április 1–3.) P. Péntes István S. J. tartott renovatiót. Sok haszna volt, többen gyóntak azok közül, akik a misszió nem gyóntak. Az évi szentáldozások száma 9500 volt.²⁴⁸

1917. március 12–14-én P. Martinovics Sándor S. J. tartott lelkigyakorlatot.²⁴⁹

1918-ban a plébánost betegségében kisegítő Follmann Géza karkáplán tartott a nagyhét első napjain triduumot.²⁵⁰

1920-ban Szabó Frigyes tartotta a lelkigyakorlatot.²⁵¹

1921-ben P. Vukov János szegedi S. J. tartott renovációt.²⁵² Ebben az évben kezdődtek az elsőáldozás utáni szeretetreggelik (agapé).

1922-ben Mellán Márton debreceni igazgató tartott triduumot, külön a férfiaknak is. A Jézus Szíve Szövetségnek ebben az évben új ága lett, szarvasi leányokból. A tagok a Mária-kongregációhoz hasonlóan apostolkodnak és templomi ruhákat készítenek.²⁵³

1922-ben jegyzi fel a plébános: „A háború és az utána következő idők okozta lelki eldurvulás, anyagiasság mindinkább észlelhető. Főképp a férfiakban kevés a vallási érzék. A szegénység nagy és elfásítja az embereket, akik valamikor a hitközség legjavát alkották, az egyszerű, szegény nép — mindinkább elhidegül, vagy legalább kimerül a kenyérhajszában. Csak a nagy ünnepek, mint a Karácsony, mozgatják meg ezek lelkét is. Sajnos, sokakét még ezek sem. Beteg az egész világ, betegek a lelkek, mert messze estek az élet forrásától, az Istentől.”²⁵⁴

1923 Húsvétjára Dr. Kmoskó Mihály egyetemi tanár úr tartott triduumot, amely különösen a férfiakra volt nagy hatással.²⁵⁵ A hitélet segítségére működik a Szívgyárda is. Működnek a hitközségi szakosztályok is, (egy hitbuzgalmi és egy charitatív szakosztály).²⁵⁶

1924-ben Fidler Lipót S. J. tartott triduumot. Szaporodnak a vegyesházasságok — jegyzi fel szomorúan a plébános.²⁵⁷

1924-ben történt, hogy: „Özv. Bárány Benz Ottóné Csáky Ilona grófnő egyetlen fia, aki Kalocsán járt a jezsuiták gimnáziumába, júniusban kanyaróban megbetegedett. Később tüdőkomplikáció lépett fel. Értesítették az édesanyát. Mire odaért, a kezelőorvos a beteg állapotát igen súlyosnak látta. Tuberculosis miliárisra fejlődött, — ezt az orvostudomány gyógyíthatatlannak tartotta. Más orvos is helyben hagyta a diagnózist. Egybehangzó volt a vélemény: Itt csak csoda segíthet. A jezsuita páterek nem veszítették el reményüket. Bellarmin atya szentávtatásához kell egy csoda — mondták, — s Jézus Szíve hónapja van, Ő megteszi szolgája kedvéért, ha kell, a csodát is! — Kilencedet kezdtek Jézus Szívéhez június 21-én Kalocsán, Pesten. A kilenced második napján az orvos jelezte, hogy a tüdőn egy ponton olyasmit észlel, ami megadja a lehetőséget egy jobbrafordulásnak. A lehetőségből valóság lett, — a kilenced utolsó napján eltűntek a tüdőről a gennyes képződmények, s a fiú nemsokára Szarvason volt — gyógyultan.²⁵⁸ Az Anyaszentegyház Bellarmin Szent Róbert canonisatiojához elfogadta ezt a csodát. Az anya hálája a templomba hét színes ablakot állíttatott. Az egyiken Jézus Szíve, alatta ez a felírás: „Jézus Szíve, a Benned reménylők üdvössége, irgalmaz nekünk. 1924. jún. 21–29.” A másikon: „Szűz Mária szepölötlen Szíve, könyörögi érettünk. 1924. jún. 21–29.” Az Anna-ligetben pedig egy szobát nyilvános kápolnává alakíttatott, titulusa: Jézus Szent Szíve. Az Oltáriszentség őrzésére is engedélyt kapott.²⁵⁹

1925-ben (március 24–április 1.) Dr. Nieszler Teodóz O.S.B. és Dr. Janota Cyrill O.S.B. tartottak missziót szép eredménnyel. A szociális előadásokhoz a nyári színházat vették igénybe. Az 1925-ös szentévből Rómát Szarvasról nyolcan látogatták meg. A plébános visszatérve, Pünkösdkor pápai áldást adott.²⁶⁰

1926-ban P. Bőle Kornél O.P., 1927-ben Dr. Janota Cyrill O.S.B. tartottak renovációt.²⁶¹

1928-ban Dr. Szabó Vendel egyetemi tanár tartott lelkigyakorlatot.²⁶²

1929-ben Dr. Domanek Pál békésszentandrás plébános tartott lelkigyakorlatot. Kedves ünnepe volt a híveknek P. Vidlicska (Vid) József S.J. atyának újmiséje, akit Fetzter József plébános vezetett oltárhoz. A beszédet P. Timár Máté S.J. atya mondta.²⁶³

1930-ban Dr. Kmoskó Mihály egyetemi tanár tartott ismét lelkigyakorlatot. Az 1930-as Szent Imre-év különösen az ifjúság szempontjából volt jelentős.²⁶⁴

1931-ben Szlomájer Tasziló O.S.B. és Havassi Lucius O.S.B. tartottak lelkigyakorlatot. Ebben az évben az elsőáldozók száma elérte a százat, — ez először fordult elő a plébánia történetében.²⁶⁵

1932-ben P. Vidlicska József S.J. szarvasi származású — tartotta a lelkigyakorlatot.

1933-ban Dr. Kárpáti Pál lazarista atya tartott lelkigyakorlatot, az ifjúságnak pedig Libor István gádori plébános. — 1933-ban mondta ezüstmiséjét Fetzter József plébános.²⁶⁶

1934-ben az ifjúságnak Dr. Rassovszky Kálmán debreceni piarista, — a felnőtteknek Szekeres Bónis bencés tartott lelkigyakorlatot.²⁶⁷

Dr. Kárpáti-Kraviánszky Mór premontrei tanár és Dr. Péceli Imre tartottak lelkigyakorlatot 1935-ben. Ez évben volt újmiséje Pogány György.²⁶⁸

1936-ban a missziót két lazarista, Fenyő István és Lovas László vezették, (február 29–március 8.). Külön volt a Szívgárdista-lelkigyakorlat, (március 19–21.)

P. Polgár András S.J. vezetésével. A középiskolás fiúk lelkigyakorlatát Dr. Rózsa Jenő békéscsabai káplán, a lányokét a plébános vezette. A húsvéti gyónók száma: 1800. A szentáldozások száma elérte a 16.800-at. Ez Szarvason eddig nem ismert nagy szám.²⁶⁹

1937-ben Dr. Niszler Teodóz O.S.B. alperjel tartott lelkigyakorlatot. Emlékezetes marad az 1937-es Úrnap, amikor bérálás volt Szarvason. A 10 órai ünnepi szentmisét Dr. Lindenberger János apostoli kormányzó végezte, egyidejűleg az ifjúság részére tábori mise, melyet Fehér Lajos pápai kamarás, körösladányi esperesplébános mondott. Az Úrnap körmeneten az Oltáriszentséget P. Zadravetz István, O.F.M. püspök vitte, s a levente-zenekar játszott.²⁷⁰ A hitélet emelésére szolgál az 1937-ben megalakult „szent Cecília-egylet”. Az énekkar 1939-ben a kassai dalosünnepen aranyserleget nyert.²⁷¹

Az 1938-as év harmas ünnepet hozott. 150 éves volt az egyházközség. A templomi ünnepség április 10-én, Virágvasárnap volt. Szombat este 9 órától szentségimádás volt. Éjjélkor a plébános méltatta az egyházközség 150 évének jelentőségét, majd Te Deum, és folytatódott a szentségimádás 5 óráig, amikor szentmise és közös áldozás volt.²⁷²

1938. május 25–29-ig volt az Eucharisztikus Kongresszus. Szarvasról kb. 140-en mentek fel. Az ifjúságot a káplán, a felnőtteket a plébános kísérte. Miseruhákkal, kehellyel őrzi emlékét az egyházközség.

Május 30-án kezdődött a Szent István év, amit a Szent Jobb országjárása követte. Békéscsabán is volt, ahová gróf Bolza Pál és Fetzer József mentek át.²⁷³ A jubiláris évnek legfőbb emléke a „Szent István otthon”-nak elnevezett kultúrház volt.

1939-ben Dr. Köhler Ferenc tartott lelkigyakorlatot, a feltámadási körmenet először került meg a piacteret. Ebben az évben Mátraverebély-Szentkútra zárandokoltak el az endrődi esperesi kerület hívei, papjaik vezetésével.²⁷⁴

1940-ben Dr. Hanzély Lajos,²⁷⁵ 1941-ben Dr. Olafsohn Placid O.S.B.²⁷⁶ tartottak lelkigyakorlatot.

1941-ben a Szívárdista lelkigyakorlatot P. Polgár András S.J. vezette. Kovácsik Erzsébet tanítónő buzgólkodására a sarvasi leányok Pécelen lelkigyakorlaton vettek részt, melyet P. Polgár András S.J. vezetett. 1941 június 22-én mondta elsőmiséjét Sindel Ferenc, egri egyházmegyes pap. Kézvezetője Fetzer József, szónoka Szvetits Viktor volt.²⁷⁷

1942-ben P. Siska Árpád S.J.²⁷⁸, 1943-ban Délteki Ferenc tartottak lelkigyakorlatot²⁷⁹, novemberben pedig Deák Lénárd S.J.²⁸⁰

1944. március 28–30. Marosi László tartott triduumot. Június 2-án zavarta meg először riadó a szentmisét.²⁸¹

1945. márciusában Deák Bárdos Lénárd S.J. vezette a lelkigyakorlatot.

1946-ban P. Áder Ráfael kármelita atya.²⁸²

1947. április 8–16. misszió volt, P. Juhász Irén és P. Boros Ildefons kapucinus-atyák vezetésével. Sokan vettek részt 1947-ben Orosháza egyházközségének jubileumi ünnepén, ahol a bíboros hercegprímás is megjelent.²⁸³

1947-ben elzarándokoltak a hívek Mátraverebélyre, ahol özv. Rölk Antalné csodálatosan meggyógyult karjának régi bénultságából. November 13–16. P. Palánkay Tibor S.J. tartott lelkigyakorlatot, — december 7–8. pedig Dr. Virág János a férfiaknak, főképp a képviselőtestület tagjainak, akiket újraválasztottak.²⁸⁴

1948-ban Dr. Markos János O.S.B. tartott lelkigyakorlatot — az ifjúságnak pedig Lantos Kiss Antal.²⁸⁵

1949-ben az ifjúsági lelkigyakorlatot Péli József, a felnőttekét pedig P. Bálint József S.J. vezette.²⁸⁶ Ebben az évben a Belügyminiszter feloszlatta a Katolikus Népszövetség helyi szervezetét, így az egyházközségi közösségi élet megszűnt. A hívek között a Jehova-tanúi tűntek fel.

1950-ben P. Szarvas Miklós S.J. lelkigyakorlatát nem tarthatta meg, ezért Fetter és Péli tartották azt.

1951. Mohos Gábor, — 1952-ben pedig Váczi Jenő, — 1953-ban Hajós Vilmos tartott lelkigyakorlatot. 1953. december 8-án Mária-év kezdődött, a Szeplőtelen Fogantatás kihirdetésének századik évfordulója alkalmából. A hívek buzgó Mária-tiszteletükről tettek bizonyosságot.

1954-ben Szakács János, volt O.P. tartott lelkigyakorlatot, melynek anyaga a Mária-évnek felelt meg. Pünkösdkor volt az elsőáldozás. Az áldoztatást Dr. Galla Ferenc, egyetemi tanár, a Központi Szeminárium Rektora végezte, akinek két rokona volt elsőáldozó.²⁸⁷

1955-ben Földi Dezső mezőkeri káplán tartott lelkigyakorlatot. A hitoktatások pótlására ebben az évben vezették be a templomi katekézist.²⁸⁸

1956-ban Etele György, — 1957-ben Benke Imre piaristák tartották a lelkigyakorlatokat. 1957-ben szomorúan jegyzi fel a plébános, hogy a keresztelesek száma 73, — fele az előző évinek.

1958-ban Nádor Ferenc tartott triduumot. 1958-ban volt aranymisés a plébános.

1959-ben Sall László, — 1960-ban Dr. Faragó László, — 1961-ben Sófalvy Márton, — 1962. márciusában Vas József tartottak triduumot. — 1962. márciusában 12 temetés volt, a plébánia történetében ennyi még nem fordult elő.²⁸⁹

A bérmlás szentségét időközönként osztották ki. A Historia Domus pontosan feljegyzi őket. 1892-ben (május 29.) nagy volt az öröm, mert maga a megyéspüspök, az atyai jószágú és az ország legékesszólóbb püspöke, Dr. Schlauch Lőrinc püspök fáradott hívei közé.²⁹⁰

1912-ben és 1921-ben gróf Széchényi Miklós bérmlált, aki 1921-ben itt prédikált utoljára.²⁹¹ 1958-ban Dr. Hamvas Endre bérmlált. A plébánia Historia Domusába a következőket jegyezte be: „A bérmlás szentségét kiszolgáltattam, a hívek áhitatán épültem, a gyermekek felkészültségének örültem.”²⁹²

Hisszük, hogy a jövőben is drága kincsük lesz a szarvasiaknak a katolikus hit, és ez a hit sugározni és hatni fog a hitetlen, vagy közömbös embertestvérekre.

VIII. AZ ISKOLÁK RÖVID TÖRTÉNETE

1788-ban kezdődött meg az egyházközségi élet. Vámosy György még ez évben házat vett az iskola és a kántor részére. A plébános a Vallásalapból 30 forint fizetést eszközölt ki. Az első tanító Molnár József volt, aki a következő század elejéig működött.²⁹³ 1802. augusztus 16-án az addigi iskola villámcsapás következtében leégett és Molnár József eltávozott Szarvasról.²⁹⁴

Szarka György plébánossága alatt 1805-ben készült el az iskolaépület, Miklósi Ferenc költségén, 1500 forint.²⁹⁵ Ennek az iskolának a helyén épült 1928-ban az új emeletes katolikus iskola.

Hosszas harcok előzték meg a második katolikus iskola felállítását. A város gyakran adott hozzájárulást evangélikus iskolákra. Lonovics felszólalt ellene, mondván, hogy a katolikusok éppúgy fizetnek községi adót, mint az evangélikusok. Elérte, hogy a község segítségével 1873-ban megnyílt a második iskola. Első tanítója a kiváló Lichtenwerther Antal lett.²⁹⁶

A harmadik iskola 1901-ben kezdte meg működését Szirmay plébános buzgókodására. A telket ajándékozták, a költségekhez Schlauch bíboros, püspök 3000 koronával járult hozzá.²⁹⁷

1927–28-ban az egyházközség emeletes iskolát építtetett.²⁹⁸

1940-ben a IV. kerületi iskolához Szent Benedek leányai jöttek és fejtettek ki áldásos tevékenységet 1950-ig.²⁹⁹

1942-ben megemlékezik a Historia Domus arról, hogy ebben az évben volt először VIII. osztályú az iskola.³⁰⁰

1950. február 2-án tartották meg az iskolák hivatalos állami tulajdonba vételét.³⁰¹

IX. A HISTORIA DOMUS TÖRTÉNELMI MEGEMLEKEZÉSEI

1891-ben jegyezte fel Szirmay plébános: „Nagy egyházi gyászunk volt. Simor János esztergomi hercegprímás, a bölcs egyházfejedelem elhunyt, – helyébe Vaszary Kolos pannonhalmi főapát lépett.”³⁰²

1894-ben említést tesz Kossuth Lajos haláláról.³⁰³

1895-ben „az Országházban és a főrendiházban folytak az egyházpolitikai viták... hittük, hogy hithű katolikus főrendeink megmentenek bennünket a hit minden veszélyétől. Feltevésünket csalódás követte, mert a hatalmas kormányi befolyás a főrendek közül számtalanokat eltántorított meggyőződésüktől, s elkövetkezett az, amit Magyarországon, Mária-országában nem remélhattünk, – hogy ez év október 1-én egész országban behozatott a polgári házasság intézménye és a polgári anyakönyvezés.”³⁰⁴

1896-ban: „Ez évben tartatott meg az egész országban fennállásának ezredéves ünnepe... A nemzeti örömből Szarvas városa is kivette a részét, rang és valláskülönbség nélkül. Nagyszabású népünnepség tartatott, melyen a város bőkezűen megvendégelte és mulatságokkal szórakoztatta a népet.”³⁰⁵

1927: „Ez évben foglalta el állását dr. Serédi Jusztinián bíboros-hercegprímás. Legyen sok áldás igen fontos hivatásán.”³⁰⁶

1939-ben megemlékezik a Historia Domus XI. Pius pápa haláláról és arról az örömhírről, amit XII. Pius megválasztása okozott, akit az eucharisztikus világkongresszuson a magyarok – köztük a szarvasi hívek is – nagyon megszerettek. „Sokat remélünk tőle.”³⁰⁷

1950-ben megemlékezik a Historia Domus a Népköztársaság kormánya és a Katolikus Püspöki Kar megállapodásáról. A Magyar Nemzetből közli a szöveget, melyet 1950. augusztus 30-án Darvas József vallás- és közoktatásügyi miniszter, a Püspöki Kar nevében pedig Grósz József kalocsai érsek írt alá.³⁰⁸

Meghatóan írja le Lonovics plébános az 1863-as évi aszályt: „Ez örökre emlékezetes lesz az Alföld előtt, mert Békés megyén kívül érezte ennek nyomasztó súlyát más 12 megye is. Ugyanis ez évben oly aszály állott be, hogy az őszi mag egy magot sem fizetett, a tavaszi saját magját nem bírta megfizetni. Széna, egyszóval

takarmány, igen kevés, annyira, hogy egy darab szarvasmarha ára 10–25 forint volt, birkáé egy forint. Sokan voltak, akik lábas jószágaitak felébe kiteleltendők, jobb messze vidékre hajtották. Egy negyedrészt nagyveszteségük mellett hajtották vissza. Ennek következtében Szarvas városa, mint minden helység, gondoskodott szegényeiről. Alakítván egy bizottmányt, mely Eszéken vett több ezer köből búzát, más vidékről kukoricát, kenyereket süttetett, melyeket, hogy éhhalál-estet elő ne forduljon, kiosztatott szegényei között. Végre, január hónapban elkezdte a leveasadagokat. A levesevő szegények száma, akik levest és kenyeret naponta kaptak, 1600-nál feljebb volt. Ezt feljegyeztem, hogy az utókor tudhassa, miként sújtja az Irgalmas Magasságbeli hálátlan népét. Hogy megtudják, Te vagy a mi Istenünk. Könyörögtünk az Úrnak, meg is hallgatott, mert 1864-ben adott kegyesen sok szép búzát.”³⁰⁹

1953-ban: „Aránylag enyhe tél után korán kezdődött a tavasz, annál csodásabbnak bizonyult. Később, májusban fagy és hó esett és tett nagy kárt, főképp a szőlőben.”³¹⁰

1961: „Augusztus 10-én ezt mondta be a rádió: Szarvason 37 fokot mértek. A napi átlag 7 fokkal magasabb, mint előző években. 1871 óta nem mértek ilyen meleget. Egy évben volt 34 fok. A hőség tovább tart.”³¹¹

Lezárva az egyházközség történetét, láthatjuk, hogy a szarvasi róm. kat. egyházközség híveinek lelkiekben, művelődésben, anyagiakban is Krisztus szerinti vezetője és atyja. Megérdemli, hogy büszke önérzettel vallja magát minden szarvasi katolikus az egyházközség tagjának az Egyháznak ebben a kis alapsejtjében.

* * *

A kézirat 1963-ban készült a Budapesti Hittudományi Akadémia Egyháztörténeti Tanszékén, dr. Félegyházy József tanszékvezető professzor irányításával és dr. Vanyó Tihamér plébániatörténeti metodológiája szerint.

JEGYZETEK – NOTES

1. VINCE, *op.cit.* p. 4.
2. NEUMAN, *op.cit.* p. 9.
3. Óriási érdemei vannak ezen a téren Tessedik Sámuelnek, az egykori szarvasi evangélikus lelkésznek. *Vide: SZELÉNYI op.cit.*
4. ZEILLER: Hungaria (1690.) p. 852
5. PESTY Frigyes: A helynevek, nevek és a történelem c. értekezésében felsorol olyan helyeket, amelyek valamelyik állattól kapták nevüket; a felsoroltak között van Szarvas is. (Értekezések a történeti tudományok köréből. 8. köt. p. 32.)
6. Közli THALY Kálmán: V. kiadás. p. 158.
7. HAAN, *op.cit.* I. köt. p. 274. Bél Mátyásnak egy, a Nemzeti Múzeumban lévő kéziratából.
8. Egy 1461-ben kelt oklevél Zarvas-nak, egy 1469-ben kelt felváltva Szarvashalomnak és Sarvashalomnak, – egy 1472-ben kelt felváltva Szarvasnak és Szarwasnak írja. Oklt. 1. 90–91. (NEUMANN kutatása).
9. ZSILINSZKY, *op.cit.*
10. *Vide: Békésmegyei Régészeti és Művelődéstörténeti Társulat Évkönyve (1878) pp. 64. Az Archeológiai Értesítő is sokat írt a szarvasi leletekről: pl. Arch. Ért. (1915) pp. 16–170.; – (1893) p. 448.; – (1915) p. 16.*
11. NEUMANN, *op.cit.* p. 17.
12. *Vide: SZABÓ László: Kun László c. könyve.*
13. RÁTH, *op.cit.* I. köt. p. 29.

14. TIMON: Descriptio Tibisci, XVI. 1240. A szöveg: „...laknak azon a tájékon szarvasi kunok is. *Vide: ZSILINSZKY, op.cit., p. 8.*
15. KARÁCSONYI, *op.cit.*
16. HAAN L. és ZSILINSZKY M. kutatásai.
17. NEUMANN, *op.cit.* p. 230.
18. Ennek a várnak a maradványait beépítették 1723-ban az evangélikus templomba. Helye a mai evangélikus templom helyén volt.
19. Békésvármegyei Oklevéltár II. köt. p. 224. A vár beépítésére vonatkozó speciális építési módot lásd: TAKÁTS Sándor: Rajzok a török világból c. könyvében.
20. *Vide: Báthory Zsigmond fejedelem panaszos levelét. A vár is elpusztult, Károlyi Sándornak, a Rákóczi-szabadságharc híres hadvezérének volt kedvenc gondolata a vár újból való felépítése, később magának a fejedelemnek is kedvenc gondolata volt. NEUMANN kutatása II. Rákóczi Ferenc levéltárának anyagában, II. köt. p. 260.*
21. BUDAI Ézsaiás: Magyar História, p. 109.
22. A régi birtokosoknak törvényes jogukat az illető birtokra az ún. neoacquistica commissio előtt kellett igazolniuk. A szarvasi családok nem értek el eredményt.
23. NEUMANN szerint Haruckern a spanyol örökösödési, — majd az 1716–18. török háborúban szerzett érdemet a királyi jutalomra, mint hadseregszállító.
24. NEUMANN: Tessedik Sámuel — Memorabilia Szarvasilusia c. munkából idéz.
25. Ezek a családok fontos szerepet játszanak a szarvasi róm. kat. egyházközség történetében, — lásd a kegyurak tárgyalásánál!
26. KARÁCSONYI, *op.cit.* I. köt. p. 358.
27. Kitérő férfiakat vallhatott magáénak a város ebben az időben: Vajda Péter, Ballagi Mór, Greguss Ágost.
28. Boczkó Károlyt küldték fel az országgyűlésre. (NEUMANN, *op.cit.* p. 70.)
29. Szarvasi Hírlap, 1914. augusztus 2. száma
30. VINCZE, *op.cit.*
31. A gimnáziumnak kitérő tanárai voltak. Itt tanított a híres scolasztikus, Melich János, Greguss Ágost, Ballagi Mór, Koren István, Petőfi egykori tanára.
32. A Technikum Tessedik Sámuel nevét viseli. Szarvas neve teljesen összeforrott Tessedik Sámuel nevével. Ő „Szarvas Széchenyiye”. Egy fél évszázadon keresztül működött itt, 1820. december 27-én bekövetkezett haláláig. Sírfelirata: „Nem annyira magának és övéinek, mint inkább népe javának élt, sokáig és teljesen.”
Az egykorúak is úgy látták, hogy egész élete pro bona publico égett el. A XIX. századi parasztság történetének vizsgálata szinte lehetetlen Tessedik Sámuel működésének ismerete nélkül. *Vide: SZELENYI, op.cit., HANZO, op.cit.*
33. 1722. július 23.
34. NEUMANN, *op.cit.* p. 248.
35. Regesták, Békés vármegye közgyűléseinek jegyzőkönyvéből. Évk. (1884.) p. 143. (NEUMANN idézi.)
36. Hist. Dom. I. 2.
37. A papságról dolgozatomnak egy másik fejezetében emlékezem meg részletesen.
38. Lajos János feljegyzése, Hist. Dom. I. 16.
39. 1788. dec. 20-án készült kimutatás, Hist. Dom. I. 16.
40. Ez az első visitatio; az evangélikus egyház történetében is fel van jegyezve egy canonica visitatio. Azt a szokást, hogy katolikus kánonszerű egyházlátogatás vizsgálja meg a protestánsok ügyeit, az 1731. „Carolina Ressentio” rendelte el. — Szarvason 1754-ben tartottak ilyet, Markovitz Mátyás evangélikus lelkész írta le lefolyását emlékirataiban. A vizitátor Alapy János volt, Markovitz latin nyelvű beszédében üdvözölte a piactéren. A templomban a vizitátor szép beszédet mondott, majd megtette kérdéseit, meghallgatta az azokra adott feleleteket, s jegyzőkönyvvel feljegyeztette. A kérdések egyrészt Markovitz személyére, másrészt papi funkcióira vonatkoztak. „Kikérdezés után az orgona hangjai mellett a paplakra vonult, majd az iskolába, ahol a tanítót és a tanulókat megáldotta. Délben a községházán ebéd volt, utána együtt sétáltak egy ideig, majd a látogató breviáriumolvasás végett a községházára vonult, katolikus templom akkor még nem lévén. Másnap reggel a látogatóknak ajándékokat osztogattak, majd végre azok elutaztak, magukkal vivén Markovitz memorandumát, melyben templomuk elégtelenségéről írt.” (NEUMANN idézi, p. 220. évk. 1890. p. 30.)

41. NEUMANN, *op.cit.* p. 250. A Historia Domus pedig az I. kötet 4. oldalán beszéli el az eseményeket.
42. Hist. Dom I. pp. 19–20. A szarvasi plébánosnak a szentmisét a hétnek azon a napján kellett mondani, „amelyen esett azon esztendőben Krisztus urunk fogantatása, – vagyis, Gyümölcsoltó Boldogasszony.”
43. Hist. Dom. I. p. 43.
44. *Ibidem*, I. p. 95.
45. FETZER, *op.cit.* p. 4.
46. Hist. Dom. I. p. 107.
47. FETZER, *op. cit.* p. 4.
48. Hist. Dom. I. 12.
49. Elhaltak anyakönyve. E 1831. évben. Erős kolerajárvány volt 1855-ben és 1873-ban is.
50. A békési ág. ev. hitvallású esperesség levéltárából (XIII. 7. 62.) idézi: NEUMANN, *op.cit.* p. 154.
51. Szarvasi Lapok, 1906. nov. 25. (Cikkíró: Zlinszky.)
52. Hist. Dom. I. pp. 124–250. – Egyházi földekkel kapcsolatos bejegyzést őriz.
53. FETZER, *op.cit.* pp. 5–6.
54. Hist. Dom. I. p. 141.
55. *Ibidem*, I. pp. 143.
56. *Ibidem*, I. pp. 152., 156.
57. Segítségére voltak a kegyurak, – de más forrásokat is létesített, pl. a plébánia nagy telkének egy részét ültetve alakította át. (Hist. Dom. I. pp. 202–205.)
58. Hist. Dom. I. pp. 161–162.
59. *Ibidem*, I. p. 164: „Megveszem a telket, bármi áron, s az egyháznak adományozom, nem kívánok érte egyebet, mint hogy halálom évfordulóján egy csendes misét mondjanak értem.”
60. *Ibidem*, I. p. 166.
61. *Ibidem*, I. p. 169.
62. *Ibidem*: Mint az országos népszámlálás érdekes adatait jegyzi fel a plébános.
63. *Ibidem*, I. p. 172.
64. *Ibidem*.
65. *Ibidem*, p. 177.
66. *Ibidem*, pp. 191–192.
67. Idézve az Egyházi Közlönyből, 1911. 12. szám.
68. Hist. Dom. I. p. 215.
69. NEUMANN, *op.cit.*
70. Például: 1915-ben a plébánián a tető (Hist. Dom. I. p. 233.), 1918-ban az irodahelyiség fedelét cseréltette ki a megyéspüspök saját költségére, (1360 korona. Hist. Dom. I. p. 301.) 1923-ban az egész épület körül lett tatarozva. (Hist. Dom I. p. 318.)
71. Hist. Dom. I. p. 306.
72. *Ibidem*, I. p. 310.
73. *Ibidem*, I. p. 312.
74. *Ibidem*, I. p. 318.
75. Szarvasi Katolikus Tudósító az 1923-as évről, p. 3. és Hist. Dom. I. pp. 326.
76. Szarvasi katolikus Tudósító, (1923.) p. 30.
77. Hist. Dom. I. p. 325. Csabacsüd azóta is szépen fejlődik, 1930. óta külön szép katolikus temetője is van. A szentmisék 1949-ig havonta az iskolában voltak, – 1949-ben házat vettek és kápolnává alakították, (titulus: Magna Domina Hungarorum, okt. 8.). 1950-ben harangot húztak fel, melynek megáldását Pintér László vikárius végezte. 1952-ben a szarvasi bérnálás-sal kapcsolatban meglátogatta a filiát Dr. Hamvas Endre csanádi püspök. Megnyerte tetszését. Az ő segítsége és a hívek támogatása tette lehetővé, hogy ma Csabacsüdön szép, jól szerelt kápolna van.
78. Példa gyanánt: 1892-ben halt meg Tomcsányi Károly, „ő a város szegényeinek legjóságosabb atyja volt, kinek bőkezű alamizsnálkodásainál a jobb nem tudta, mit csinál a bal.” (Hist. Dom. I. p. 170.) 1896. karácsonyán ruha- és csizmaosztás, (Hist. Dom. I. p. 177) 1915-ben a plébános gyűjtést rendelt el a szegény gyermekek javára, a Szent Antal persely jelentős összegét pedig mindig a szegények kapták meg. 1932-ben „a Szent József-konyhán 50 szegény gyermek ebédelt naponta, az Egyház segített, mert tudta, hogy a nyomorúság sok lelket tesz közömbössé minden természetfeletti szemben.” (Hist. Dom I. p. 332.)

79. Hist. Dom. II. p. 21.
80. Csanádi püspöki Kőrlevelek 1952. *Ibidem*, p. 32.
81. *Ibidem*, p. 19.
82. *Ibidem*, p. 46.
83. Codex Iuris Canonici c. 1448.
84. „Patronum faciunt: dos, aedificatio, fundus.” (BÁNK: Kánonjogi jog. I. p. 622.)
85. Tessedik írja Emlékirataiban, hogy a nép között általános volt a mondás: „Áldott az a föld, amelyen Haruckern uralkodik.” (Memorabilia Szarvasiensia.)
86. Vide: Lajos János 1788. dec. 20-iki kimutatását. Hist. Dom. I. p. 16.
87. Hist. Dom. I. p. 43.
88. *Ibidem*, p. 90.
89. NEUMANN, *op.cit.* p. 254.
90. Hist. Dom. I. p. 118.
91. *Ibidem*, p. 141.
92. *Ibidem*, p. 155.
93. *Ibidem*, pp. 173–174. — A Historia Domus megemlékezik gyakran a kegyurak családi eseményeiről is, — pl. 1887-ben halt meg idb. Bolza József 81 éves korában. (Hist. Dom. I. p. 162.) Gróf Bolza Pál 1895-ben nősült, nőül vevén gróf Vigyázó Józstát, (ág. ev.). A házasságot Szirmay L. szarvasi plébános áldotta meg, — természetesen a gyermekek katolikus neveltetésére vonatkozó ígéret alapján. (Hist. Dom. I. p. 176.)
94. Az utolsó kegyurak elhalálozási ideje: gróf Bolza József †1940. november 17-én, Tiszakürtön, Szarvason temették el. (H. D. II. 6.) Gróf Bolza Géza †1936. nov. 15-én, Szarvason, (Hist. Dom. I. p. 341.) Gr. Bolza Pál †1947. jún. 8-án Szarvason.
95. Az Arborétumról több ismertetés, könyv is megjelent: BALLA András: A szarvasi Arborétum, Gyoma, 1957. VINCZE Ferenc: Világrészek fái a szarvasi Arborétumban. Élet és tudomány, VIII. évf. 48. sz. FEKETE István: Pepi-kert. Az Arborétum története és leírása, Budapest, 1960.
96. Hist. Dom. I. p. 2. (Az akkor magas árból gondolhatjuk, hogy ez a ház meglehetősen nagy volt.)
97. *Ibidem*.
98. Lajos János feljegyzése. Hist. Dom. I. p. 2.
99. Hist. Dom. I. pp. 5–6. Megjegyzi a plébános, hogy a költségekhez Sonkoly János és Benczúr Mátyás evangélikus lakosok (jelentős) adományokkal járultak hozzá.
100. Hist. Dom. I. p. 12.
101. *Ibidem*, p. 300. — A Lajos János-féle 146 fontos harangon ez a körirat volt: „Gosmich Johann Koll und Anton Litmann in Pest.” — A Mater Dolorosa kép alatt pedig: „Szarvasi Római Katolikus Ecclesia megholt első plébános, T. T. Lajos János úrnak hagyományából csináltatta.”
102. Részletesen, Hist. Dom. I. p. 15.
103. *Ibidem*, p. 23.
104. *Ibidem*, pp. 24. és 27.
105. Inventarium 1794. V. 21. Hist. Dom. I. pp. 28-29-30.
106. A kegyuraság építette a templomot, képviselője akkor ifj. gróf Bolza Péter volt. Ők hozatták a főoltár művészi képét, a ma is meglévő Szent Klára-képet Olaszországból. A szentelésen a kegyuraságot gróf Bolza József és neje, Batthyányi Antónia képviselte, két miseruhát hoztak magukkal Bécsből.
107. Így írja le a templom építésének történetét: NEUMANN, *op.cit. Confer*: Hist. Dom. I. pp. 87–89.
108. Hist. Dom. I. p. 107. Lajcsák F. püspök neve a házasságjog történetébe is be van írva. „Franciscus Lajcsák, episcopus Magno-Varadinensis die 15 martii 1839. litteras edidit circulares, quibus prohibuit ne sacerdotes matrimoniis mixtis absque trinis cantionibus benedicerent. Exinde in defectu cantionum curati passive tantum assistebant matrimoniis mixtis.” (BÁNKJ: Connubia Canonica. Roma, 1959.)
109. Hist. Dom. I. p. 237. — „Szép munka volt rajta. Felül virágdísz, alatta e szavak: Annuntiate inter gentes gloriam ejus, in omnibus populis mirabilis ejus. Középen két kép, egyfelől Szent Antal, szemben vele Szent József. Lenn a története: VIII. Pius pápa, I. Ferenc magyar király és ausztriai császár, Lajcsák Ferenc váraadi megyéspüspök...”
110. Hist. Dom. I. p. 111.
111. *Ibidem*, p. 120.
112. *Ibidem*, p. 123.

113. *Ibidem*, p. 129. Lonovics plébános feljegyzéseiből idézve.
114. 1868-ban, *Hist. Dom. I.* p. 140.
115. *Hist. Dom. I.* p. 142.
116. *Ibidem*, p. 148.
117. *Ibidem*, p. 149.
118. *Ibidem*, p. 153.
119. *Ibidem*, p. 153.
120. *Ibidem*, p. 156.
121. *Ibidem*, p. 162.
122. Szirmay plébános különös szeretettel emlékezett meg az adakozóról, aki „egyszerű juhászember, ha nem is szegény, de nem is dúsgazdag.” (*Hist. Dom. I.* p. 16.
123. *Hist. Dom. I.* p. 176.
124. *Ibidem*, pp. 178–179.
125. *Ibidem*, p. 181.
126. *Ibidem*, p. 182.
127. *Ibidem*, p. 202.
128. *Ibidem*, p. 208.
129. *Historia Domus I.* 313–13. — Sajnos, a főoltár művészi képeinek történetét nem ismerjük. A hagyomány szerint az oltárképet, amely Szent Klára mennyei eljegyzését ábrázolja (a Szűzanya kezéből veszi a szerzetesi fátylat, — történelmileg Szent Ferenc öltöztette be!) — gróf Bolza József generális Olaszországból hozta magával. Valószínű, hogy a kép után dedikálták a szarvasi templomot Szent Klára tiszteletére.
130. *Ibidem*, p. 217.
131. *Ibidem*, p. 233.
132. *Ibidem*, p. 235.
133. *Ibidem*, pp. 300–301.
134. *Ibidem*, p. 309.
135. A casula története, rendeltetése a levéltárban őrzött adománylevélben van.
136. *Hist. Dom. I.* p. 309.
137. *Ibidem*, p. 314.
138. Szarvasi Katolikus Tudósító az 1923. évről. pp. 6–7.
139. *Idem*, az 1924. évről. pp. 3–4.
140. *Idem*, az 1923. évről pp. 6–7.
141. *Idem*, az 1924. évről pp. 3–4.
142. *Hist. Dom. I.* p. 320.
143. *Ibidem*, p. 323.
144. *Ibidem*, p. 331.
145. *Ibidem*, p. 333.
146. *Ibidem*, p. 338.
147. *Ibidem*, II. p. 5.
148. *Ibidem*, p. 18.
149. *Ibidem*, p. 18.
150. *Ibidem*, p. 23.
151. *Ibidem*, p. 36.
152. A legutóbbi évek rövid összefoglalását részletesen lásd: a *Historia Domus II.* kötetében a megfelelő éveknél.
153. NEUMANN, *op.cit.* p. 250.
154. *Hist. Dom. I.* p. 5.
155. NEUMANN, *op.cit.* *Hist. Dom. I.* p. 140. Megjegyzi a plébános, hogy 1857-ben a kókai temetőbe Viskovic Ignác egy szép feszületet állíttatott.
156. *Hist. Dom. I.* p. 139. — Wéberről pedig Pallas Lexikon, 16. kötet, pp. 1000–1001.
157. *Hist. Dom. I.* p. 300.
158. *Ibidem*, p. 321.
159. *Ibidem*, p. 315. Sok apróbb feljegyzés is található a *Historia Domus*ban.
160. Később kalocsai érsek, *Hist. Dom. I.* p. 3.
161. *Hist. Dom. I.* p. 2.
162. *Vide:* *Hist. Dom. I.* pp. 15–16.

163. Hist. Dom. I. p. 13. – „jámborul, buzgón és szentül visszaadta lelkét Teremtőjének.”
164. *Ibidem*.
165. *Ibidem*.
166. „Inventarium Ecclesiae Catholicae Szarvasiensis, Anno 1794. die 21 a Maji Confectum.”
Hist. Dom. I. pp. 28-29-30.
167. Hist. Dom. I. p. 43.
168. FETZER, *op.cit.* p. 3.
169. Neumann megjegyzi, hogy ez nem történhetett természetes szaporodással, hanem hozzájárult a bevándorlás is. (*op.cit.* p. 252.)
170. Lásd a plébánián meglévő Status animarumban 1841. évnél.
171. Hist. Dom. I. pp. 119–120.
172. Hist. Dom. I. p. 150. Dinya János pléb. feljegyzése.
173. Szarvasi Lapok, 1906. december 2. sz. Zlinszky István cikke: Szarvas a múlt században.
174. Hist. Dom. I. p. 150.
175. Hist. Dom. I. p. 151. Levéltári okmányok, 1882. év.
176. Hist. Dom. I. p. 150.
177. *Ibidem*, p. 151.
178. *Ibidem*, p. 154.
179. NEUMANN, *op.cit.* p. 256.
180. Hist. Dom. I. pp. 158–159.
181. *Ibidem*, p. 156.
182. *Ibidem*, p. 159.
183. NEUMANN *op.cit.* p. 256.
184. Hist. Dom. I. pp. 158–159.
185. Hist. Dom. I. p. 160. NEUMANN, *op.cit.* p. 256.
186. Hist. Dom. I. pp. 160–161.
187. FETZER, *op.cit.* p. 7.
188. NEUMANN, *op.cit.* p. 256.
189. Hist. Dom. I. p. 162.
190. *Ibidem*, p. 166.
191. *Ibidem*, p. 167.
192. *Ibidem*, p. 169.
193. *Ibidem*, p. 173. Molnárnak, az ág. ev. főgimnáziumban a katolikus tanulók között teljesített catechetikai működéséért az eddig élvezett 200 forint helyett Csáky gróf kultuszminiszter fizetését 300 forintra emelte.
194. FETZER, *op.cit.*
195. Hist. Dom. I. p. 230.
196. *Ibidem*, p. 229.
197. *Ibidem*, p. 230.
198. *Ibidem*, p. 312.
199. *Ibidem*, p. 334.
200. Hist. Dom. II. p. 9.
201. Fetzer köszöntésével a Szarvasi Hírlap részletesen foglalkozik, lásd Hist. Dom. I. p. 231.
202. NEUMANN, *op.cit.* p. 260.
203. Hist. Dom. I. p. 323.
204. Klinghammer közbecsülésben és szeretetben állott Szarvason. Január 10-én typhusban megbetegedett, január 30-án elhunyt. Szülei hazaszállították Endrődre, ott február 1-én temették el. Az iskolaszék halála napjára énekes szentmise-alapítványt tett. (Hist. Dom. I. pp. 300.)
205. Hist. Dom. I. p. 301.
206. *Ibidem*, p. 305.
207. *Ibidem*, p. 321.
208. *Ibidem*, p. 324.
209. *Ibidem*, p. 326.
210. *Ibidem*, p. 332.
211. *Ibidem*, p. 335.
212. *Ibidem*, p. 543.
213. Hist. Dom. II. p. 20.

214. *Ibidem.*
215. *Ibidem*, p. 16.
216. Hist. Dom. II.
217. Plébániai levéltár, 1915.
218. Hist. Dom. I. p. 232.
219. *Ibidem*, p. 319.
220. *Ibidem*, p. 320.
221. A Szarvasi Hírlap részletesen beszámol az ezüstmiséről: „A szarvasi katolikusok melegen ünnepelték ezüstmisés plébánosukat” címmel. (XXXI. évf. 32. szám. 1933. aug. 6.)
222. Hist. Dom. II. p. 3.
223. A csanádi egyházmegye papságának névtára. Szeged, 1961. p. 48.
224. Hist. Dom. II. p. 37.
225. Hist. Dom. II. 1958. év.
226. Plébániai Levéltár, 1962.
227. A csanádi egyházmegye papságának névtára, *op.cit.* p. 51.
228. Plébániai levéltár, 1962.
229. Gróf Kolonics László, váradi püspök meghagyta a plébánosnak kinevezéskor, hogy úgy intézze Szarvasra való jövetelét, hogy a húsvéti gyónást a hívek már saját plébánosuknál végezzék. (Hist. Dom. I. p. 2.)
230. Hist. Dom. I. p. 3.
231. Az első kántor Molnár József volt 1802-ig. Hist. Dom. I. p. 9. Ez a napló megtalálható a plébánián.
232. Hist. Dom. I. p. 6.
233. *Ibidem*, p. 90
234. NEUMANN, *op.cit.* p. 209. hivatkozik ZSILINSZKY *op.cit.* p. 145-re.
235. Benke Gyula közléseiből.
236. A plébánián megtalálható a hívek nyilvántartási lapja. Ebben évről-évre mindenkinél be volt vezetve a húsvéti gyónás és áldozás elvégzése.
237. Bizonyítékul szolgálnak az anyakönyvek.
238. Szarvasi születésű papok: Szarka György, Takács Mihály, Dorogi Pál, Dérczy István, Vid József S.J., Bárány Dezső, Jávor Mihály, Kálló Ferenc, Dankó László. Több szerzetesi hivatású is volt.
239. Hist. Dom. I. p. 153.
240. *Ibidem*, p. 155.
241. *Ibidem*, p. 175.
242. *Ibidem*, p. 232.
243. *Vide*: a nagyváradai egyházmegye püspöki körlevelei, 1913-ban.
244. Hist. Dom. I. p. 222.
245. A nagymisszió okmányait lásd: a plébániai levéltárban.
246. Hist. Dom. I. p. 231.
247. *Ibidem*, p. 234.
248. *Ibidem*, p. 235.
249. *Ibidem*, p. 237.
250. *Ibidem*, p. 300.
251. *Ibidem*, p. 309.
252. *Ibidem*, p. 312.
253. *Ibidem*, p. 315.
254. *Ibidem*, p. 317.
255. *Ibidem*, p. 318.
256. Szarvasi Katolikus Tudósító az 1923. évről.
257. Az 1924. évben 4 katolikus és 28 vegyesházasság volt. Hist. Dom. I. p. 319
258. Szarvasi Katolikus tudósító az 1924. évről.
259. Hist. Dom. I. p. 319.
260. Szarvasi Katolikus tudósító az 1925. évről
261. Hist. Dom. I. p. 322.
262. *Ibidem*, p. 323.
263. *Ibidem*, p. 326.

264. *Ibidem*, p. 329.
265. *Ibidem*, p. 330.
266. *Ibidem*, p. 333.
267. *Ibidem*, p. 334.
268. *Ibidem*, p. 337.
269. *Ibidem*, p. 340.
270. *Ibidem*, p. 342.
271. Hist. Dom. II. p. 3.
272. Hist. Dom. I. p. 345.
273. *Ibidem*, p. 346.
274. Hist. D. II. p. 2.
275. *Ibidem*, p. 4.
276. *Ibidem*, p. 7.
277. *Ibidem*, p. 8.
278. *Ibidem*, p. 13.
279. *Ibidem*, p. 14.
280. *Ibidem*, p. 15.
281. *Ibidem*, p. 16.
282. *Ibidem*, p. 17.
283. *Ibidem*, p. 23.
284. *Ibidem*.
285. *Ibidem*, p. 24.
286. *Ibidem*, p. 26.
287. *Ibidem*, p. 36.
288. *Ibidem*, p. 37.
289. Hist. Dom. II. a megfelelő éveknél.
290. Hist. Dom. I. p. 171.
291. Egy-két adat a Historia Domusból: 1927. Dr. Lányi József püspök, – 1934. és 1937-ben P. Zadravetz István O.F.M. püspök, – 1943-ban Fiedler István püspök, – 1952-ben dr. Hamvas Endre.
292. Hist. Dom. II. p. 42.
293. Megelőzőleg említés történik Sándor András békésszentandrási tanítóról, aki a kántori és tanítói funkciókat is ellátta. Hist. Dom. I. p. 4.
294. Hist. Dom. I. p. 46.
295. *Ibidem*, p. 70.
296. *Ibidem*, pp. 145–147.
297. *Ibidem*, p. 187.
298. *Ibidem*, pp. 322–323.
299. Hist. Dom. II. p. 5.
300. *Ibidem*, p. 12.
301. *Ibidem*, p. 28.
302. Hist. Dom. I. p. 169.
303. *Ibidem*, p. 174.
304. *Ibidem*, p. 175.
305. *Ibidem* p. 176.
306. *Ibidem*, p. 323.
307. Hist. Dom. II. p. 1.
308. *Ibidem*, p. 29.
309. Hist. Dom. I. pp. 136–137.
310. Hist. Dom. II. p. 34.
311. *Ibidem*, p. 49.

- A szarvasi Római Katolikus Plébánia Levéltára és Historia Domusa, vol. I–II.
1. FEKETE István: Pepi-kert. Az arborétum története és leírása. Mezőgazdasági Kiadó. Budapest, 1960.
 2. FETZER József: A szarvasi róm. kat. egyházközség 150 éves története. Müller Károly könyvnyomdája. Szarvas, 1938.
 3. HAAN Lajos: Békés vármegye hajdana. Pest, 1870.
 4. HANZÓ Lajos: Tessedik Sámuel kisebb írásai. Szarvas, 1960.
 5. HÓMAN Bálint–SZEKFÜ Gyula: Magyar történet. 1–7. köt. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda. Budapest, 1922–1933.
 6. KARÁCSONYI János: Békés vármegye története. 1–3. köt. Gyula, 1896.
 7. NEUMANN Jenő: Szarvas nagyközség története. Müller Károly könyvnyomdája. Szarvas, 1922.
 8. RÁTH Károly: A magyar királyok és erdélyi fejedelmek hadjáratai, utazásai és tartózkodási helyei.
 9. SZELÉNYI Ödön: Az első magyar munkáspedagógus. Budapest, 1928.
 10. TESSEDIK Sámuel: Szarvasi nevezetességek. Budapest, 1933.
 11. VINCZE Ferenc: Szarvas. Szarvas, 1960.
 12. ZSILINSZKY Mihály: Szarvas város története és jelen viszonyainak leírása. Pest, 1872.

LÁSZLÓ DANKÓ HISTORY OF THE ROMAN CATHOLIC PARISH IN SZARVAS

This work was prepared by the author in 1963 as a licentia discourse under the guidance of Dr. József Félegyházi, professor and head of department of the Faculty of Ecclesiastic History in the Theological Academy, following the methodology relative to parish-history of Dr. Tihamér Vanyó.

Szarvas is a small-townish settlement in the center of the Great Hungarian Plain, along one of the dead channels of the river Treble-Körös. The first origins of the settlement can be traced back to the 13th century. During the Turkish occupation Szarvas became quite depopulated and following it, it entered into the possession of the baron János Haruckern, a military provision commissioner of Vienna who settled Slovaks of the evangelical religion in 1722. After the Haruckern family died out, it was mainly the count Bolza family that played among the successors a major role in the life of the settlement—this family became landlord and patron of Szarvas.

The Catholic parish of the community inhabited by Lutherans was established in 1788 and the first parson, János Lajos was nominated in the same year by the Bishop of Várad. In 1805 a school and in 1807 a church was built for the use of the growing congregation. The year 1825 saw the erection of the parish building that is still existing in our days. The number of the congregation reached—partly due to an increase in the number of new settlers—three thousand by 1891. Since 1866 the parish has had a council, a school committee and a board of representatives.

The adowson rights were exercised by the count Bolza family from the very beginnings, having inherited this due with the extinction of the Haruckerns.

Religious life was first exercised in the small chapel established in 1788 and soon the construction of a church was launched: work began in 1807 and was finished in 1812 when it was consecrated. The flock and the patron Bolzas continuously provided for the equipment, decoration, renovation and furnishing of the church which was not—fortunately—demolished during World War II. The 150th anniversary of the church was celebrated in 1962 in renewed interior and exterior surroundings.

The place of the cemetery of the parish was marked out in 1788 when the first deceased person, a small girl, had to be buried.

The series of parsons was opened by János Lajos (1788–1790) who laid the foundations. Among his successors the name of György Szarka (1802–1829) is associated with the construction of the school, the church and the parish building. Major roles were played by parsons Ferenc Lonovics (1843–1882) and László Árpád Szirmay (1886–1915) who in acknowledgement of his excellent church services was nominated by the king first archdeacon, then honorary canon and later Prebendal Canon of Nagyvárad. József Fetzter (1915–1962) of Nagyvárad followed in his steps as parson as direct successor. In 1927–1928 he built the Catholic school of several stories with a cantor's flat

and shops to be leased. His excellent work was first rewarded with the title of chamberlain and later with that of an archdeacon and in 1942 he was made titular abbot. Having worked as a pastor for forty two years, he retired in 1962. His successor is András Regős, rural dean.

The history of the religious life of the congregation is well reflected in the pastoral activities of vicars and chaplains. In the past century there were still bilingual services—Hungarian and Slovak—held. The liturgic events belonging to the feasts of the church-year were diligently visited. The missions and religious exercises of Szarvas gained popularity in the first third of our century, moreover, a number of Catholic associations and religious societies became active. The continuity of religious exercises has been maintained since the thirties and was not even interrupted in the fifties—they remained a constant feature.

The history of school education started with the year 1788 but that building was demolished by a fire in 1802. The new school building was erected in 1805 and in 1873 a second school was built. The third school started functioning in 1901 and a further development was represented by the school with several stories constructed in 1927–1928. Between 1940 and 1945 the daughters of Saint Benedict were teaching in one of the schools.

The *Historia Domus* immortalizing the history of the parish also remembers a number of other important and interesting events of public interest.

KOVÁCS IMRE

A KECSKEMÉTI SZENT ERZSÉBET-TEMPLOM TÖRTÉNETE

ELŐSZÓ

A „Városképek—Műemlékek” sorozat Kecskemétről szóló kötete a város műemlékjellegű épületei között emlékezik meg a Czollner téri Szent Erzsébet-templomról. Az épület főbb adatait és jellemző vonásait a kötet szerzői tömören így foglalták össze:

„Homlokzati toronnyal, széleken kecses vázakkal. Homlokzatán négy toszkán pillér közt három íves záródású, részben vak nyílás, felettük három oromzatos ablak. Triglifes főpárkánya még a copfstílus emlékét idézi. Arányai kitűnőek, egyszerűsége ellenére is bájos épület. Három boltszakaszos hajó, keskenyebb szentély. Klasszicista, építtette Czollner János Mihály városi tanácsos özvegye Béni (mások szerint Pennin) Erzsébet 1826—1827 közt, később az angolkisasszonyoké. Helyén állítólag a tizenkét apostolnak szentelt templom állott.”¹

A templom napjainkban három néven is közismert. Védőszentjéről Szent Erzsébet-templomnak nevezik. A kistemplom nevet a híres nagytemplomtól való megkülönböztetés céljából kapta és azért is, mert a négy kecskeméti katolikus templom közül méreteiben ez a legyszerényebb. Nevezik még angolkisasszonyok templomának, mert 33 éven át e szerzetesrend zárdatemploma volt. Ma már fedésbe merült a XIX. század folyamán általánosan ismert neve: a vele egybeépült egyházközségi szegényházzal és kórházzal Ispotály-templomnak nevezték. E templom történetét foglaltuk össze a templom fennállásának 150. évében. Céljának megfelelően, a templom keletkezésén és leírásán túl, ismertetni kívánjuk annak élő történetét is, vagyis azt, hogy miként töltötte be rendeltetését felszentelésétől napjainkig, milyen hitélet folyt benne az elmúlt 150 év alatt. Szeretettel ajánlom munkámat minden olvasónak, elsősorban Kecskemét lakosságának, a zárdatemplom egykori növendékeinek és a templom jelenlegi híveinek jóindulatú figyelmébe.

A TEMPLOM HELYE ÉS KÖRNYÉKE

A török hódoltság megszűnése és a Rákóczi-szabadságharc befejezése után a váci püspökök hozzáláttak a hódoltság utáni helyzet fölméréséhez és az egyházmegye újjászervezéséhez. E munka oroszlánrészét Berkes András hatvani prépost és váci plébános végezte el, aki 1699-től kezdve 1729-ben bekövetkezett haláláig egymás után öt püspöknek volt általános püspöki helytartója.² 1711-től kezdődő-

en végezte az egyházmegye területének kánoni látogatását. E látogatásokról készült jegyzőkönyvek elsősorban a templomokról, azok felszereléséről, kápolnákról, temetőkről szólnak az akkori állapotnak megfelelően, de sok egyéb adatot is tartalmaznak az egyes települések népességéről, vallási megoszlásáról, azért e kor történetének értékes forrásai.

A kecskeméti kánoni látogatásról 1718. szeptember 28-án készült jegyzőkönyv három temetőről tesz említést. Az első közvetlenül a templom körül volt, vagyis a ferencesek temploma körül, mely abban az időben plébániatemploma volt a városnak. A másik temető a Szűz Mária kápolna körül terült el, még a városon belül. A harmadik a város alsó végénél található, részben sövényvel volt bekerítve. Ez utóbbi temetőről a következő, 1726. december 3-i kánoni látogatás jegyzőkönyve még azt is megemlíti, hogy benne „... a város lakóinak kegyes felajánlásból jelenleg kápolna épül a Tizenkét Apostol tiszteletére...”³

Ez a kápolna volt a Szent Erzsébet-templom elődje.

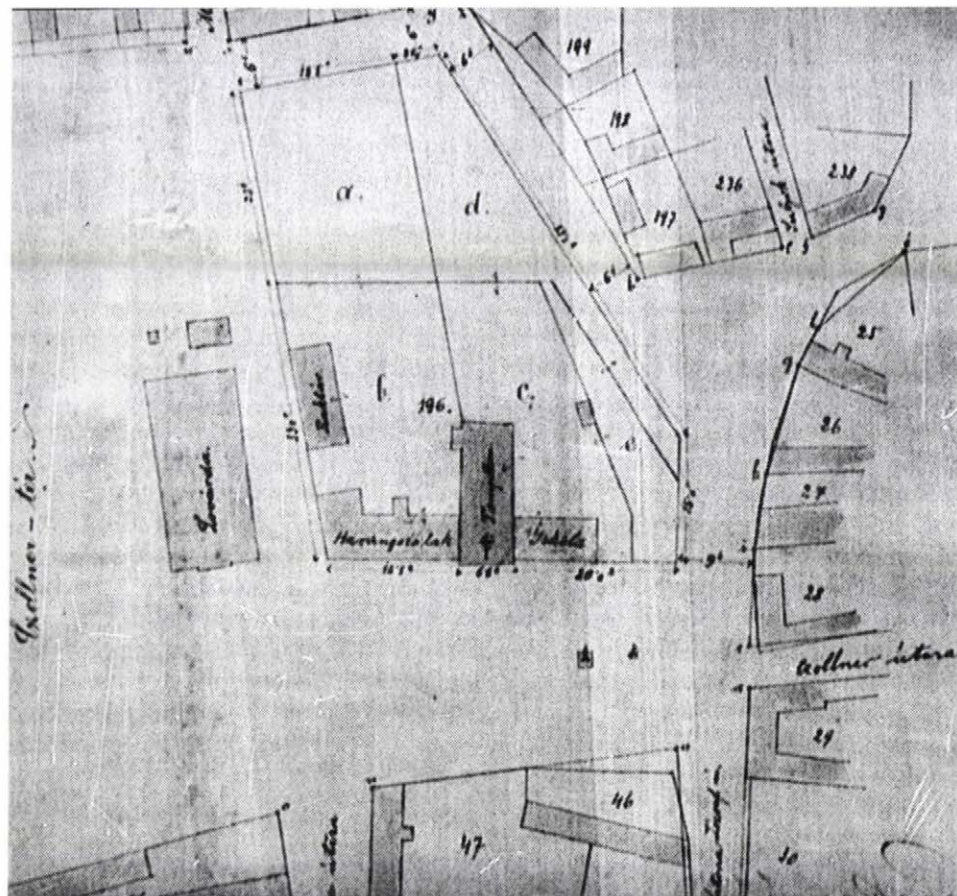
Az a terület tehát, ahol a kápolna és annak helyén később a templom felépült, temető volt. A bezáráskor készült kimutatás szerint akkor már emberemlékezet óta fennállott. Temetői múltja azonban még a történelem előtti időkbe nyúlik vissza. A Kada Elek által 1907-ben végzett ásatások ezen a területen bronzkori népek urnasírait hozták napvilágra.⁴

1777. szeptember 21-én királyi rendelet jelent meg a temetők, sírboltok és temetkezések szabályozásáról. A rendelet alapján a város vezetői 1778. augusztus 1-jén terjesztették fel jelentésüket a Helytartótanácsnak a kecskeméti temetőkről. A három legrégebbi temetőt, köztük a kistemplomtér is, ekkor zárták le, mert a város terjeszkedése miatt ezek akkor már lakott területen belül kerültek.⁵

A lezáráskor a temető két egyenlő részre oszlott. Az északkeleti rész volt a reformátusok legrégebbi temetője. Ennek területét később, 1835-ben a város 4000 váltóforintért megvásárolta. A délnyugati rész volt a katolikusok temetője, terjedelme 3956 négyszögöl. Ebből a területből 1113 és fél négyszögöl az egyházközség a későbbiekben iskolái részére fenntartott, a többit 1873-ban eladta a városnak 1196 forint 73 krajcárért.

A katolikus egyházközség 1814. szeptember 23-án engedélyt kért és kapott a városi tanácstól „új ispotály” építésére. Az egyházközség kórházát és szegényházát 1815-ben fel is építették, közrefogva vele az Apostolok kápolnáját. Az ispotály első gondnoka Szekeres Antal volt.⁶ A földszintes épület baloldali szárnyát évtizedeken át eredeti rendeltetése szerint használták. Később azonban más célokat is szolgált. Így pl. két termét és az utcaajtó melletti kis szobát 1873–1875 között a város bérelte 200 forintért. Az 1888. évből származó térképen pedig már harangozólak gyanánt van feltüntetve.⁷ 1917–1950 között, az angolkisasszonyok idejében bővítették, iskola, internátus és a rendház egy része nyert benne elhelyezést. 1950-ben államosították. Azóta a Dél-magyarországi, majd Tiszántúli Cipő-nagykereskedelmi Vállalat kezelésében, annak helyi lerakataként működik. 1985. októbere óta Topán Kereskedelmi Vállalat Kecskeméti Lerakata néven.

1985-ben, miután az állami hatóságok a szükséges elvi hozzájárulást megadták, Kecskemét Város Tanácsa az épületnek a templomhoz csatlakozó részében levő raktártermet és a hozzátartozó folyosórészt saját kezelésébe visszavette, s azt a kecskeméti Rk. Egyházközség használatába adta, meghatározatlan időre. Miután a szükséges tervdokumentáció elkészült és jóváhagyást nyert, 1986. januárjában

A kecskeméti Czóllner tér és környékének helyszínrajza, közepén a templommal. (Részlet „A kis templom és környékének helyzet rajza” feliratú, 1888. május 31-én készült másolatról.)
General plan of the Czóllner square in Kecskemét and its surroundings with the church in the center (a detail from the copy of the „Drawing of the small church and its environment” made on the 31st May, 1888)

megindult az új lelkészlakás kialakítása. Az építés költségeit az egyházközség vállalta. A munkálatok jól haladtak. Július 25-én a templomigazgató már be is költözhetett új otthonába. November 30-án, advent első vasárnapján a 8 órai szentmise után Marosi Izidor váci segédpüspök, kecskeméti plébános áldotta meg az új lelkészlakást, melynek megvalósításáért ő maga is sokat fáradozott.

Az Apostolok Kápolnájától jobbra eső épületszárny eredetileg az ispotályhoz tartozott. Később az egyházközség elemi iskoláját helyezték el benne. 1837-ben már így említik.⁸ A hatablakos, földszintes épület 1907-ig töltötte be ezt a szerepet. Akkor lelkészlakássá alakították át. 1918-tól 1950-ig az apácák laktak benne. Az 1950. évi államosítás után először a Habselyem Köttárugyár használatában volt, mint varroda, raktár, majd tanműhely. 1982-ben a Bács-Kiskun Megyei Tanács Gyógyszertári Központja az épületrészt „Patiká”-vá alakította át és műemlékbútorzattal rendezte be.

Az 1726. évi kánoni látogatásnak a fentiekben idézett jegyzőkönyve tanúsítja, hogy a látogatás évében már épülőben volt a Tizenkét Apostol kápolnája. Az építkezés azonban már korábban megkezdődött, mégpedig előzetes engedély nélkül. Szenczi Gáspár, aki 1722–1724 között ferences házfőnök is volt, mint plébános, 1723-ban levélben tett panaszt a váci püspöki szentszéknél a temető megsértése miatt. Levelének alábbi néhány részlete fényt derít a kápolnaépítés előzményeire.

„... Kegyes szándéktól és buzgóságtól indítatva némely kecskeméti lakosok, különösen ketten, az egész városban gyűjtést rendeztek, hogy felépíthessek a Halottak kápolnáját, mégpedig a Tizenkét Apostol tiszteletére, a külső temető közepén... Ezt a szándékukat a derék polgárok egyáltalán nem köztölték plébánosukkal, hogy erről ő is hasonlóképpen értesíthette volna a püspököt. Sőt, meszet vásárolván, nagy gödröt ástak magában a temetőben, onnan számos holttestet kihantoltak, sok ép sírt is felforgatva, ezeket azután pár nap múlva maguk a világiak temették el más helyre. Ez azonban teljesen az egyházi törvények ellenére történt... az általános gyakorlatnak is ellentmond, hogy világi ember püspöki engedély nélkül ilyet tenni merészeljen... Ebben az ügyben összehívtam az összes katolikusokat, de valamennyien szembeszálltak velem, ezért fellebbeztem a püspökhöz... Közben folyik a kápolna építése... a temető közepén, ahol azonban igen sok holttest pihen, és vagy valamennyit ki kellene onnan hantolni, vagy a hely nem lenne ott elegendő az oltár és az istentisztelet számára. Pedig az építkezéshez másutt alkalmasabb hely is volna... Hasonló kihantolások miatt a hívek közül sokan keservesen panaszkodnak és nagy a fölzúdulás... Az esetet a T. Szentszéknak jelentem... józan és bölcs ítéletével döntsön az ügyben...”

Az egyházi hatóság beavatkozása és talán egyéb körülmények, úgy látszik, lassították a kápolna felépítését, mert az végül is csak 1732-re lett kész. Ebben az évben jelentette ugyanis Néky István kecskeméti lakos a váci püspöknek a kápolna elkészültét és kért engedélyt annak felszentelésére. Felterjesztésének alábbi néhány mondata megvilágítja az építkezésben játszott szerepét, egyúttal pedig meghatározza a kápolna rendeltetését:

„... Kecskemét városban 10 évvel ezelőtt, Isten segítségével, a Szentháromság tiszteletére egy kápolnát építtettem, melyet akkor főtisztelendő gárdiánunk az egyház szertartásai szerint megáldott és felszentelt... Hasonlóképpen, Isten áldásával, a kecskeméti temetőben építtettem egy kápolnát a Tizenkét Apostol tiszteletére, mégpedig azoknak a tisztítóhelyen szenvedő lelkeknek enyhülésére, akikről már senki sem emlékezik meg. Ez most már teljesen elkészült... Alázatosan kérem... méltóztassék... engedélyezni, hogy a fent említett kápolnát főtisztelendő gárdiánunk a ránk következő november 1-én megáldja...” 1732-ben P. Nagy Miklós volt a kecskeméti gárdián, aki a kápolnát megáldotta.⁹

A kápolna közel egy évszázadig töltötte be hivatását. Hogy miséztek is benne, arra enged következtetni egy 1744. április 20-án készült leltár, mely a kápolna felszerelései közül az alábbiakat sorolja fel:

„... Van készpénzben 100 rajnai forint, 1 piros miseruha miseinggel, 1 mise-könyv, 3 oltárterítő, 2 kehelyabrosz, 4 oltártakaró, 1 harang a kis toronyban, 1 csengő, 15 különböző kendő...” A leltárt Demeter János gondnok és Asztalos György aligondnok írták alá. Ugyanez évben kánoni látogatás is volt Kecskeméten, melynek május 26-i jegyzőkönyve a kápolnai leltár adatait a következőkkel egészíti ki: „... Van benne oltár, a tornyocskában harang, hozzá csatlakozó temető, sövény-nyel körülvéve, amelybe jelenleg a hívek temetkeznek. Mellette van a kálvinisták temetője, eléggé terjedelmes, hasonlóképpen sövénnel van körülvéve...”¹⁰

A leltárban szereplő 100 forint készpénz az adományokból évről évre gyarapodott. 1771-ben már 448 forint 1 1/2 krajcár-ra emelkedett. A kápolna pénzét időnként kamatra is kikölcsönözték.

A temető 1778-ban bekövetkezett lezárása után új sírt már nem nyithattak benne. A régi sírokat azonban még éveken át látogatták, gondozták az elhunytak hozzátartozói. A kápolna ezekben az években még szintén működött. A perselyébe gyűlt adományokat az egyházközségi pénztár kezelte. Így pl. 1790. január 5-én Hajagos József, a kápolna akkori gondviselője 144 forint 16 krajcárt fizetett be az előző évről Ferenczy Gergelynek, az egyházközség gondnokának. Magán az épületen egy ideig még végeztek állagmegóvó munkákat. Utoljára 1796. szeptemberében Jakab Molnár Mihály dolgozott rajta társaival. A kápolna tetejét újra zsindelyezték, a szarufák nagy részét újakra cserélték és a tornyot is reparálták. A végzett munkákért 33 forintot vettek fel. Idővel azonban a temetővel együtt a kápolna sorsa is megpecsételődött. Az említett javítás után egy évvel, 1797-ben, Ferenczy Gergely utódjának, Ladányi Gergely gondnoknak számadáskönyvében már mint „el töröltetett Apostolok Kápolnája” szerepel. Mire a temető lezárását követő türelmi idő lejárt, addigra a kápolna is pusztulásnak indult.¹¹

Amikor 1815-ben felépítették mellette az új ispotályt, felmerült az a kívánság, hogy az ott lakó öregek és betegek lelki gondozása érdekében, számukra istentiszteletet tartsanak. Ugyanez volt a kérése a közben benépesült környék lakóinak is, akik a nagy távolság miatt és főleg rossz idő esetén a nagytemplomba elmenni nem tudtak. A megnövekedett igényeknek a régi és már romos kápolna nem felelt meg. Nagyobb, tágasabb templomra volt szükség. Az új templom felépítésének gondját vette magára és sietett az egyházközség segítségére néhai Czollner Mihály gazdag vaskereskedő és városi tanácsos özvegye Béni Erzsébet, aki vállalta az építkezés teljes költségét.

A TEMPLOM ÉPÍTTETŐJE: CZOLLNER MIHÁLYNÉ BÉNI ERZSÉBET

Az egykori temető helyén ma egy sajátos képet nyújtó tér van. Köröskörül lakóházak sora adja a tér keretét. A tér középső részét a templom és a vele egybeépült épületek, valamint ezek vonalában balról az 1818-ban felépült egykori Lovárda és az 1893-ban elkészült általános iskola épülettömbje, jobbról pedig az 1966-ban épült SZTK-körzeti rendelő foglalja el. A tér a XIX. század második felétől mind a mai napig a Czollner tér nevet viseli. A tér névadója Czollner Mihály alapítványával, felesége Béni Erzsébet pedig a templomépítéssel írta bele nevét Kecskemét történetébe. Mindketten a templom kriptájában vannak eltemetve. Méltányos és indokolt tehát, hogy a templom történetével kapcsolatban róluk is megemlékezzünk.

A Czollner család a XVIII. század folyamán történt betelepítések során érkezett német földről hazánkba. A városban történt letelepedésük pontos évét nem ismerjük. Egy 1787. május 18-án készült és Kecskemét német nemzetiségű lakosait felsoroló összeírásban a második helyen szerepel Czollner Mihály neve. Foglalkozása: vásáros. Háznépéhez 8 személy tartozik, ebből a családtagok száma: 3, gyermek: nincs, mesterlegények száma: 3, inasok és szolgák száma: 2. Az „Észrevételek” rovat szerint: „a feleség kivételével valamennyien értenek magyarul”. A magyarul nem értő asszony Czollner Mihály első felesége: Elisabeth Schuster, aki 1793-ban halt meg és a nagytemplom kriptájába temették. Végrendeletében az akkor épülő nagytemplomra 50 forintot hagyott.¹²

Czollner Mihály még 1793-ban másodszor is megnősült és ekkor vette feleségül Béni Erzsébetet, a későbbi templomépítőt.¹³ Házasságukból két gyermek született, de amilyen nagy örömet jelentett gyermekeik születése, még nagyobb szomorúságot hozott korai elvesztésük. Az 1794. október 6-án született Erzsébet alig kéthónapos korában, december 8-án meghalt. 1797. február 24-én József kisfiuk születése egy időre feledtette ugyan a gyászt, de július 2-án bekövetkezett halála kétszeressé tette azt. Kicsiny halottjukat a nagytemplom kriptájába temették nővére mellé, közös sírboltba. A bánatos szülők újabb gyermekáldásnak később sem örvendezhettek. Csak mint a testvér, Czollner János gyermekeinek keresztszülei kereszty gyermekeikben szerezhettek némi vigasztalást és kárpótlást.¹⁴

Czollner Mihály nevét a kecskeméti források 1782-ben említik először. Ebben az évben az ő boltjában vásárolták azt a 22 mázsa 15 font vasat, amelyből Mátyási Márton kovácsmester az épülő nagytemplom tornyának vaskerítését készítette. Ezután már évről évre rendszeresen megtaláljuk nevét a templom gondnokainak számadáskönyvében. Az építkezéshez szükséges vasanyag nagy részét ő szállította.¹⁵

A vaskereskedés abban az időben jól jövedelmező foglalkozás volt. A szorgalmas és takarékos Czollner Mihály hamarosan a gazdag és tekintélyes emberek sorába emelkedett. Boltját fejlesztette, szőlőt, malmot vásárolt és bőven volt készpénze is. 1800-ban 6000 forintot kölcsönzött a városnak. De nemcsak városi, hanem országos célokra is szívesen áldozott. Ezt igazolja József nádornak egy 1810. február 15-én kelt leirata, melyben köszönetet mond Czollner Mihálynak, aki az akkori nehéz időkben, a napóleoni háborúk idején 100 aranyat küldött nemzeti célokra. Vagyona, tekintélye és a köz javára tett szolgálatai megszerezték számára a szenátori, vagyis a városi tanácsosi rangot. 1820. február 1-jén halt meg 61 éves korában. Otthonában, reggelizés közben érte szélhűtés. A nagytemplom kriptájába temették.¹⁶

Az alig egy évvel halála előtt készült végrendeletében 47 500 forint készpénz-vagyonáról rendelkezett. Ennek legjelentősebb tétele az a 20 000 forintos alapítvány, melyet Kecskemét szegényeinek megsegítésére tett, halála után is folytatva a még életében gyakorolt jótékonyágát. Az összeg évi 1200 forintos kamatát első alkalommal 1820. május 1-jén fizették ki. Először 12 városi szegény kapta meg negyedévi részletekben. Számuk az alapító szándékai szerint „a viszonyok javultával” 1824. augusztus 1-jétől kezdődően 24-re emelkedett. Külön bizottság döntött arról, hogy kiket vegyenek fel az alapítványi szegények közé. A Czollner-alapítvány számadáskönyve szerint e kamatokat utoljára 1849. október 31-én fizették ki. Ekkor 22 szegény kapott fejenként 12 forint 30 krajcárt. 1833—1838 kö-

zött Drégely István volt az alapítvány kezelője. 1838-tól 1849-ig ezt a feladatot Tóth János tanácsnok látta el, aki éveken át volt a Czollner családnak is házi ügyvédje.

Az alapítványon kívül a végrendelet még 900 forint összeget juttatott a különböző városi és felekezeti kórházak szegény betegeinek. 2600 forintot szánt iskolák, kollégiumok javára. Templomokra, egyházi célokra 1800 forint jutott. A többi pénzt családja tagjai, házi cselédei és végrendelete végrehajtói kapták. A legtöbbet feleségére hagyta: 15 000 forint készpénzt, valamint ingó és ingatlan vagyont. Testvére, Czollner János 1000 forintot kapott, annak Ignác és Ferenc nevű fiai pedig 500—500 forintot.¹⁷

A végrendelet 19. pontjában meleg szavakkal emlékezik meg feleségéről, Béni Erzsébetről:

„... Vele 1793 óta hitvestársi szeretetben és hűségben, az otthonias nyugalom legnagyobb békességében és a legmagasabb megelégedettségben éltem ... Házasságom egész ideje alatt ... olyan ápolást és szolgálatot teljesített mellettem, hogy hosszú életemet Isten után egyedül neki köszönhetem ... Minden vagyonom megszerzésében és gyarapításában velem együtt ő is ugyanolyan erőfeszítéssel, gyötrődéssel és verejtékezéssel működött közre egész házasságunkon át ... Ezért kinevezem őt ... minden ... ingó és ingatlan vagyonom általános örökösevé és úgy rendelkezem, hogy annak birtokában ... megmaradhasson mindaddig, amíg nevemet viseli ...” Eszerint tehát ha az özvegy később férjhez menne, akkor csak a vagyon fele marad az övé, a másik felét egyenlő részben kell felosztani a végrendeletben megnevezett rokonok között.

Béni Erzsébet hű maradt férje emlékéhez és megtartotta özvegységét. Tovább vezette férje jól jövedelmező vaskereskedését. Egy 1824-ből fennmaradt számla tanúsítja, hogy „... a város számára Kaszárnákhoz, város Korcsmáihoz, vízi pusákhoz, Rabok vasalásához ... elhordatott vas portékákért ...”, 1527 forint 19 krajcárt vett fel év végén a város pénztárából.¹⁸ Férje életében gyakorolt jótékonyágát özvegységében is folytatta, sőt még halála után is érezte. Végrendeletében a rokonaira hagyott összegeken kívül a katolikus, református, evangélikus és görög ispotálybeli szegényeknek összesen 600 forintot hagyott. 1000 forintos alapítványt tett a piaristák kollégiuma javára. Az Erzsébet templomra 2000 forintot hagyott. A templom mellett levő iskola tanítói számára 3000 forintos alapítványt tett. 200-200 forintot juttatott a váci Siketnémák és a pesti Vakok Intézetének. És végül úgy rendelkezett, hogy ne legyen gazdag temetése. Helyette temetése napján 2000 forintot osszanak ki az igazi házi szegények között.¹⁹

1844. december 31-én halt meg 82 éves korában. Temetése alkalmával, a még 1827-ben megszerzett engedély alapján, férjének hamvait 1845. január 3-án felvették a nagytemplom kriptájából és az ő holttestével együtt az általa építtetett templom kriptájába helyezték örök nyugalomra.²⁰ A kettős sírt fedő márványlap felirata a következő szavakkal örökíti meg emléküket. A jobboldali fülke felirata:

NAGY ÉRDEMŰ CZOLLNER MIHÁLY URNAK
SZABAD KETSKEMÉT VÁRAS
TANÁTSBELI TAGJÁNAK
EMBERTÁRSAINAK 'S ÖVÉINEK
PÉLDÁS SZERETETBEN

HASZNOSAN TÖLTÖTT 61 ESZT. ÉLETÉT
AZ 1820-IKI BÖJT-ELŐ HAVA 1-SŐ NAPIJÁN
HIRTELEN EL-VÉGEZTE
HALANDÓ RÉSZÉT E BOLTBA REJTETTE
HALÁLÁT KESERGŐ ÖZVEGYE
BÉNI ERZSÉBETH.

A baloldali fülke felirata:

KI ISTENNEK ÉS EMBERTÁRSAINAK
E BOLT FELETT DISZELGŐ EGYHÁZAT
KERESZTÉNY SZERETETBŐL ÉPITTETTE
MAGÁNAK PEDIG 'S FÉRJÉNEK
ÖRÖK SZENDE PIHENÉSRE
E SIRBOLTOT KÉSZÍTTETTE
NEMZETES BÉNI ERZSÉBET ASSZONY
NÉHAI CZOLLNER MIHÁLY TANÁTSNOK UR
VOLT NŐJE ÉS ÖZVEGYE
NYUGSZIK ITT ÖRÖK ÁLMÁBAN
ISTENÉHEZ, VALLÁSÁHOZ MINDENKOR HIV
KEGYES, JOÁKARÓ EMBERTÁRSÁHOZ
82. ÉVEKRE TERJEDT MUNKÁS ÉLETÉT
1844-BEN KARÁCSONYHAVA 31-KÉN
CSENDES HALÁLLAL ELVÉGEZTE.

A TEMPLOM ÉPÍTÉSE ÉS FELSZENTELÉSE

Alig néhány évtizeddel a nagytemplom felszentelése után, a város terjeszkedése és a lakosság számának növekedése miatt, újabb templom építésének gondolata került a napirendre. A hely kijelölésénél a nemrég épült ispotály és iskola között levő régi kápolnára esett a választás.

Czollner Mihály özvegyének nagylelkű ajánlatáról, mellyel az építés költségeit vállalta, Seress Pál plébános az 1825. június 30-án megtartott tanácsülésben tájékoztatta a Római Katolikus Egyházközség Tanácsát. A bejelentést a tanácstagok nagy örömmel fogadták és még aznap elküldték kérvényüket a váci megyéspüspökhöz, hogy az építéshez szükséges engedélyt írásban is megkapják. Az építkezés tervéről ugyanis a plébános már előzőleg előszóban beszámolt a püspöknek, aki előzetes hozzájárulását adta a tervhez.²¹

Az egyháztanács kérvényére gróf Nádasdy Ferenc váci püspök július 14-én válaszolt. Bevezetőben ezeket írja:

„Főtisztelendő Plébános
és Szentszéki Ülnök Úr!

Béni (másképpen: Pennin) Erzsébetnek, néhai Czollner Mihály kecskeméti városi tanácsos hátrahagyott özvegyének jámbor szándékát, melyről Főtisztelendőséged f. hó 7-én tájékoztatott engem, mely szerint Isten nagyobb dicsőségére és a hívek vallásos buzgóságának ápolására, a városi Katolikus Egyházközség szegényháza mellett fekvő és jelenleg romos állapotban lévő régi kápolna helyén, saját költségén egy teljesen új templomot szándékozik emeltetni, hogy ott minden vasár- és ünnepnapon szentmisét mondjanak, és ennek fenntartásához 1000 váltóforint adománnyal kíván hozzájárulni, miután pedig a Városi Tanács és a helybeli Katolikus Egyházközség annak fenntartása terhére egyszersmindenkorra önként és készségesen magára vállalta; azzal a feltétellel, melyet Főtisztelendőséged-

nek f. év június 23-án már elmondtam, hogy tudniillik ezen alapítónő kívánságának teljesülésével, megfelelő jövedelem hiányában, sem a plébánosra új teher, sem pedig a plébánia jogainak sérelme ebből ne származzék, jóváhagyom és az építkezéshez szükséges engedélyt megadom . . .”

Az engedély feltételeit a püspök öt pontban foglalta össze:

1. Az alapítónő írjon alá írásbeli kötelezvényt arról, hogy a templomot nemcsak felépítteti, hanem a szükséges belső berendezéssel is ellátja és gondoskodik a templom külső szépségéről. Ez a kötelezvény egyúttal biztosíték arra, hogy az alapítónő esetleg közbejött halála miatt sem áll le a munka.

2. Ha vásár- és ünnepnap szentmise lesz az új templomban, úgy gondoskodni kell szentbeszéd tartásáról is, hogy a hívek nemcsak a szentmisén való részvétel, hanem a szentbeszédhallgatás kötelezettségének is eleget tehessenek. Ennek érdekében megfelelő szószéket is fel kell állítani a templomban. A tervezetet terjeszték fel a püspökhöz.

3. Az alapítónő 1000 forintos alapítványt tett, hogy annak kamatait az istentiszteletek megtartására fordítsák. Az Egyházközség ezen felbuzdulva ígéretet tett arra, hogy ezt az összeget évenként 200 forinttal kiegészíti, legalább addig, amíg a tervezett másik kecskeméti plébániatemplomot fölépítik. A püspök csak úgy adja meg az építési engedélyt, ha a most építendő templom mindig meg fogja kapni az ígért segítyt, nehogy annak esetleges megvonása az istentisztelet megtartását akadályozza.

4. Ha a plébánián jelenleg működő négy káplán az új templom lelkészi ellátását vállalni tudja úgy, hogy ezzel eddigi munkáját nem hanyagolja el, csak ebben az esetben adja meg a püspök a kért engedélyt. Újabb papot nem adhat és a plébánost sem akarja újabb pap eltartásával terhelni.

5. Ha az alapítónő ezen feltételek mellett vállalja az építtetést, akkor ehhez a püspök az engedélyt megadja. Az 1000 forintos adományt kamatra kell kiadni. Ha az összeget, kamat fejében, az Egyházközség akarja felvenni, megteheti. Ez esetben a gondnok a pénz kezeléséről évenként küldjön jelentést az Egyházmegyei Hatóságnak. Ha más pénzintézetnél akarják az összeget elhelyezni, akkor a jelenleg érvényben levő rendelkezések szerint járjanak el.²²

Az építési engedély birtokában a munka hamarosan megindult. A Tizenkét Apostol kápolnáját lebontották és augusztus 8-án megtörtént az új templom ünnepélyes alapkövetétele.²³

Az építkezés menetéről és egyéb körülményeiről a ma rendelkezésre álló források kevés tájékoztatást nyújtanak. Nem ismerjük a templom tervezőjét. Hiányznak a számadások a felhasznált építési anyagokról és a kifizetett munkabékekről. Csupán az anyagbeszerzés körülményeiről van egy írásos adatunk. 1825-ben Czollner Mihályné azzal a kéréssel fordult a Városi Tanácshoz, hogy a templom építéséhez szükséges téglát és cserepet jutányos áron kaphassa meg. A Tanács július 11-én kelt végzésével hozzájárult, hogy Király Sándor, aki a téglák és cserepek elkészítését vállalta, a templom részére szükséges mennyiséget „minden Taxa nélkül” égethesse.²⁴

A munkával gyorsan haladtak. Egy évvel az alapkövetétel után, 1826. augusztus 19-én Seress Pál plébános már az új templom megáldásához szükséges engedélyért folyamodhatott a váci püspökhöz. Az országgyűlés ülésszakán akkor éppen Pozsonyban tartózkodó püspök szeptember 2-i válaszában a kért engedélyt

megadta. A püspök levelében még a „Tizenkét Apostol tiszteletére épült új kápolna” megáldásáról van szó.²⁵

Mire azonban a templom megáldására november 19-én sor került, addigra már új védőszentet kapott, Árpádházi Szent Erzsébet személyében. A választás minden bizonnyal azért esett a világszerte ma is legjobban ismert magyar szentre, mert benne a templom építtetője saját védőszentjét tisztelte. A templom melletti kórház betegek és öregek pedig szintén égi pártfogójukat láthatták, Szent Erzsébetben, aki földi életében igen sokat tett a betegek, öregek és szenvedők megsegítésére.

A templom ünnepélyes megáldásáról a korabeli sajtó is megemlékezett. A „Hazai 's Külföldi Tudósítások” 1826. november 29-én megjelent 44. számában közölt beszámolót az alábbiakban teljes terjedelmében idézzük, megtartva annak korabeli írásmódját is.

„Ketskéméről Nov. 19-dikén. 1826.

Ma, mint Sz. Erzsébet napján szenteltetett fel az újonnan épült Szent Er'sébet Temploma Ketskémén. Ezen igen régi, és még az ismeretlen Dákusok idejéről maradt, 's a' sok háborúk, és zendülések fergetegei által hajdani Elsőségéből jóval leesett Ketskémét Városában. Az úgy nevezett régi Temetőben állott egy Kápolna, mellynek a' tsak még meglévő Fő Oltára mutatta, hogy a' 12 Apostoloknak volt szentelve, a' minthogy így is neveztetett. Kinyilván az Emberiség felett a' Vallásbeli védő Türedelemnek Mennye, a' Türelmeskedők által nem gondolva hagyattatott ez a' Kápolna is, és a' mostani Időkor (melly hajdani sorsa felől tudatlanul állott mellette) tsak annyit tett érte, hogy egy díszes Ispitállyal körül építvén, lehető újonnan szülésére fennhagyta a' Reménységet. — A' köz Hirdetések számtalan sorai által, de Hirdetés nélkül is eléggé hírré ment Érdemeiről ismeretes Néhai Zolner Mihály János, Ketskémét Városa érdemes Tanácsosa, a' ki a' még életében is tett tetemes Adakozásain kívül, a' maga nevezetes Testamentómban majd tsaknem minden ágazatit Vallás tekintet nélkül való Bőkezűségnek, s' nemes gondolkozásának kimutatta. — Ő ezeken fellyül 20,000 forintból álló örökös Fundatiót úgy állított, hogy ezen Summának esztendőnként való Interesse 24, mindenkor tellyes számban lévő, Házi szegények között kiosztassék. — Ez az elfelejthetetlen Férjfiu hagyta maga után azt az ő hozzá valóban érdemes özvegyet, Bény Er'sébet Nagy Asszonyt, kinek most a' Ketskéméti Nép ezen új Templom építését köszönheti. — Senkitől a' világon, tsupán önnön buzgó Lelkétől indíttatván, támadt fel benne azon gondolat, hogy ezen elhagyatott Szent helyet az Istennek ditsősségére, ájtatos Polgár Társainak ismét vissza adhassa. Akarattá lett a' gondolat, és a' Megyés Püspök Ő Méltóságának jóváhagyásával, alig van esztendeje, hogy a' Kápolna az Ispitály közepével lebontattatván, e' hézagban fenekestől a' mostani sokkal tágassabb s' nagyobb Templomnak talpköve letétezt. Most már készen áll a' maga egész díszében, minden más Segedelem nélkül, tsupán a' derék Zolnerné kezeiből kiteremve ezen Épület, márvány Prédikáló Székkel, és Oltárral, melly a' Szent Er'sébetnek (mint Pátrónájának) Képével díszeskedik. — Reggeli 8 1/2 órakor kiindult minden harangok szóllása között a' Fő Templomból a' Processio, melly a' Szent Er'sébet Temploma előtt mozsár lövésekkel idvezeltetett. A' Szentelés végbevitelére meghatalmazott helybéli Fő Lelki Pásztor, Fő Tisztelendő Seres Pál Ur; a' minden Valláson lévőkből öszve tolongó temérdek sokaság közepette, Szent Rendeltetését végrehajtván, az új

A kecskeméti Szent Erzsébet-templom homlokzati képe
Frontal picture of the Saint Elisabeth Church in Kecskemét

Templom Gondviselője Fő Notarius Simonyi János Ur felolvasta a' helybéli minden renden lévő Vallásbeli és polgári Elöljáróknak, s' Tisztviselőknak neveit, melly írás azután az Oltár fenekébe tétetett. Melly megessván, a' Fő Lelki Pásztor egy igen épületes Tanítást mondott a' Szentegyháznak szükséges voltáról, áldást kért a' Mindenhatótól az Istenfélő Építő Asszonyságra, melly az egész jelenlévő Közönség által szívben dicsértetvén, szent örömei között tsak azon részén keseredett el a' Prédikatzionnak, melly az ő elfelejtethetlen Férjének érdemeit szinte, mint sajnos elvesztét hathatóssan nyilatkoztatta. Végre nagy Mise tartatott, 's a' Chorust a' helyben fekvő Nemes Sommariva Vasas Ezrednek Muzsikája, és a' most itt lévő Magyar Játzó Társaság némelly Tagjainak Éneke vitte, Ezután a' Processio ismét visszament az Anya Templomba, és az Egésznek éppen déli 12 órakor lett vége.

Az érzékeny Hívek nem mutathatják meg semmivel mással Köszönetjüket, mint annak nyilvánvaló megismérésével, hogy büszkéik illetén Nemes Asszonyságot Polgár Társnéjoknak nevezni, a' ki a' határtalan Adakozó Istennek a' Tölle vett Jók' nagy részét kegyes indulattal visszaadta. Legyen az áldás, mellyet a' tiszteletre méltó Prédikátor reája hintett, Ő felette, és az Övéi felett valóságos fogannattá, és hasznot nem várható fényes tselekedete szolgáljon tükrül sok tehetősebeknek, hogyan kelljen a' Polgári Társaság Javát, Díszét szeretni, előmozdítani.”²⁶

1932-ben a főoltár renoválásának munkálatai során napvilágra került a fenti újságcikkben említett felszentelési emlékirat. A nagy terjedelmű pergament okmányt henger alakú vörösréz tokban találták, közvetlenül az oltár kőlapja alatt. Szövegének tartalmi kivonatát a kecskeméti Katholikusok Lapja 22. számában ismertették. Ebből megtudjuk, hogy a templom építőmestere Rábel Károly kőművesmester volt, mellette pallérként Fischer Mihály dolgozott, az ácsmunkákat pedig Novák Gergely ácsmester végezte.²⁷

A felszentelésről helybeli krónikás is megemlékezett. Tóth János ügyész mint szemtanú, ezeket jegyezte fel naplójában: „1826. november 19-én szenteltetett fel, vasárnap, az Ispotálynál lévő, Czollner Mihályné Asszonyság által építtetett templom Seres Pál helybeli plébános által, mely alkalmatossággal magam is jelen voltam.”²⁸

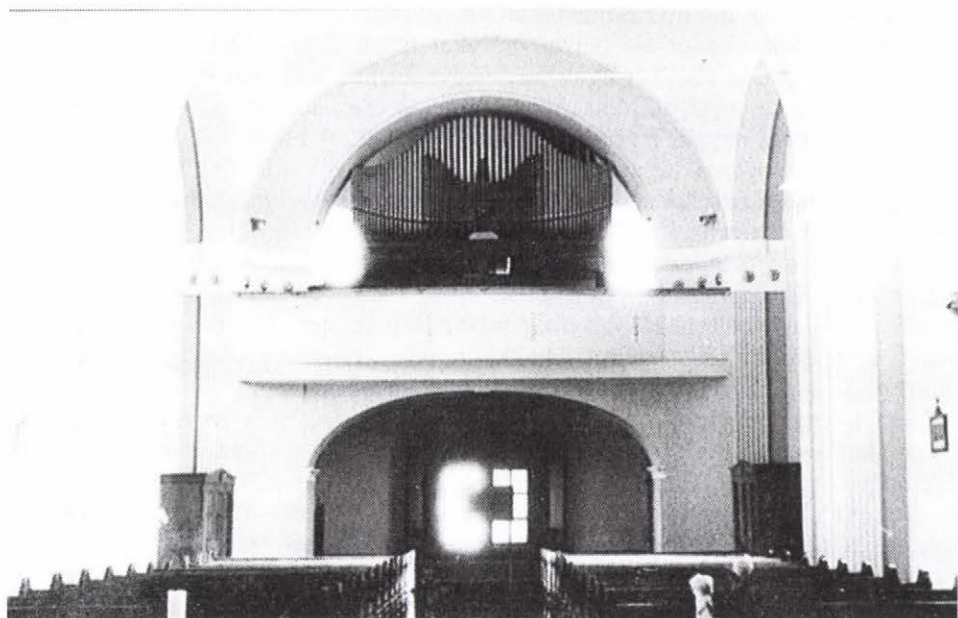
A TEMPLOM TOVÁBBI TÖRTÉNETE NAPJAINKIG

Az újonnan felszentelt templom a XIX. század első harmadának klasszicista építészeti stílus jegyeit viseli magán. A homlokzati toronnyal épített templom hajójának méreteit és arányait jól mutatja a főpárkánnyal lezárt homlokzat, amelyet négy falpiller három sávra oszt fel. A földszinten 3 félkörívesen kialakított falfülkéből a középső a templom bejárata. Egy szinttel magasabban három, keretelt klasszicista ablak adja meg a reformkor puritán szépségét. A főpárkányból kinövő íves attikafal sarkait egy-egy kőváza díszíti. Az órapárkányos tornyot fedő hagymasisak még a copf stílus jegyeit viseli magán.

A bevezetőben már idézett ismertetés az épület arányait kitűnőnek mondja. Fontosabb méretadatai a következők. A toronynak a főhomlokzaton mért magassága az alaptól a főpárkányig 11,50 m, felső része 12,75 m, a sisak a kereszt csúcsáig 8,75 m, a teljes magasság tehát 33 m. A templom alaprajza téglalap. A fal

Templombelső a klasszicista főoltárral és a szószékkal (Fotó: Fellegi Jenő)
Interior of the church with the neoclassic high altar and the pulpit (Photo: Jenő Fellegi)

Templombelső az orgonakarzattal
Interior of the church with the organ-loft.

külső szélessége 11,75 m, hosszúsága 31,50 m, magassága 11,50 m, a tetőgerinc magassága 16,80 cm. A belső magasság a szentélyben 9,30 m, a hajóban 10,90 m. A belső tér a bejárat részre, a hajóra és a szentélyre tagozódik. A templomba a homlokzati torony alatt levő 1,45 m széles és 2,25 m magas ajtón, majd a szélfogó üvegajtókon át jutunk. Balról a kórusfeljáró, jobbról szoborfülke van a bejárat részben, felette pedig a kórus, enyhén ívelő mellvéddel. A kórus alatti rész szélessége 5,75 m. A hajóé 9,75 m, a két rész együttes hosszúsága 23,55 m. A három boltszakaszos hajó a keskenyebb szentélyben folytatódik, melyet egyenes vonalú apszis zár le. A szentélyhez balról a sekrestye, jobbról a díszítő helyiség csatlakozik, mindkettő felett csinos karzattal. A szentély mérete 5,85x5,85 m, a sekrestyéé 4,40x3,35 m.

A templombelső központi ékessége a klasszicista főoltár, amelynek oltárképét két, ionfejezetes sima oszlop keretezi, felül pedig architrávon nyugvó, feliratos timpanon zárja le. Ehhez hasonló timpanon borul a tabernákulum fölé is.

A szentélyt a hajótól elválasztó diadalívnek a pillérközi vájatában, az evangéliumi oldalon függ a hengeres kávájú szószék gömbhéj alakú hangvetővel. A leckeoldalon, hasonló megoldással, 1921-ben alakítottak ki egy fedett szoborfülkét.

A puritán templombelső boltozatai kannelurázott pilléreken, falpilléreken nyugszanak, s ezek fejezeit aranyozott rozetták díszítik. A falak világos pasztell-színei pedig derűs hangulatot árasztanak.

A templom az elmúlt 150 év alatt megőrizte eredeti stílusát és méreteit. Ezen, az időről időre szükségessé vált renoválások sem változtattak.

A templom belsejének mai berendezése fokozatosan alakult ki. Már a felszen teléskor készen állott a sötétszürke műmárványból készült főoltár és szószék. A váci püspök ezeknek felállításához kötötte az építési engedély megadását.

Az első oltárkép ma már, sajnos, nincs meg. A templom százéves jubileuma alkalmával ugyanis restaurálás helyett másikat festettek a helyébe. A régi kép a nagytemplom lomtárába került és egy nagytakarítás alkalmával nyoma veszett. Csak reprodukció maradt róla. Az előző fejezetben idézett tudósítás szerint a templomszentelés napján már az oltár felett függött. A hagyomány szerint a művész Szent Erzsébet alakját az alapítónőről, Béni Erzsébetről mintázta.

Az alapítónő a berendezés további gyarapítására is gondolt. 1832. szeptemberében engedélyt kért és kapott a váci püspöktől, hogy templomában a kereszten haldokló Üdvözítő tiszteletére mellékoltárt állíthasson fel. A terv megvalósítása elé azonban az Egyházközség Tanácsa 1833. februárjában váratlanul akadályt gördített. Nem járult hozzá az oltár felállításához, arra hivatkozva, hogy nem akarja az eddigi terheket még újabbakkal növelni. Czollner Mihályné a már kész oltárt végül is a pesti Szent Rókus plébániának ajándékozta.²⁹

Nem a templom belsejét, hanem annak előterét díszíti az 1856-ban felállított Nepomuki Szent János szobor. Felállításának elindítója Hoffmann János volt, aki 1832-től kezdve volt Kecskemét plébánosa. Róla a hálás utókor a városban utcát is nevezett el, különösen a szabadságharc idején szerzett érdemeiért. 1849-ben ugyanis a nála szállásoló Jellasich horvátországi bántól sikerült kieszközölnie, hogy annak csapatai a várost a fosztogatástól megkíméljék. Hoffmann János 1855-ben halt meg. Végrendeletében 150 forintot hagyott egy Nepomuki Szent János szobor felállítására. Szándékát felkarolta Vincze János kecskeméti lakos, aki védőszentje iránti hálából 600 forintot ajánlott fel a szobor költségeire. A fel-

állításához szükséges engedélyt Roskoványi Ágoston váci püspök adta meg az új plébános, Fektor József kérésére.³⁰

1868-ban a templom fontos berendezési tárggyal gyarapodott. Ekkor készült el ma is meglévő harangja, mégpedig a harang felírata szerint: „Isten dicsőségére a kecskeméti rom. cath. hívek buzgó adakozásából”. A harangot díszítő dombormű Szent Erzsébetet ábrázolja, amint jobb kezével a koldusnak kenyeret ad. Bal kezében jogar, fején korona, mellén a magyar címer.³¹

1890 jelentős beszerzések éve. Ekkor adták át rendeltetésének a templom két mellékoltárát. Az egyiket a Lourdes-i Szűzanya, a másikat Szent József tiszteletére szentelték. Az oltárok és az előttük levő egy lépcsőfok magasságú dobogó fából készültek, a szobrok is fából faragottak. Hogy az új oltároknál misézni lehessen, Bogyó Pál apátplébános szentek ereklyéit tartalmazó oltárköveket kért a váci püspöktől. Schuster Konstantin püspök a kért oltárköveket 1890. január 17-én el is küldte. A küldeményhez csatolt kísérőlevélben egyrészt megdicsérte a hívek buzgóságát és áldozatkészségét, hogy adományaikkal hozzájárultak a templom gyarapodásához, másrészt azonban helytelenítette a hívek és a plébános eljárását, hogy az oltárok felállításához nem kérték ki előzőleg a püspök engedélyét, pedig ezt az egyházi törvény előírja. Az oltárkövekért járó 10 forint taxát március 2-án fizették be az egyházmegye központi pénztárába.

A két mellékoltár után hamarosan új szoborra gyűltek a hívek adományai. A plébános, okulva a püspöki intésből, március 18-i levelében most már előre kért engedélyt arra, hogy a templomban felállíthassák az oszlophoz kötözött, megostorozott és tövissel koronázott Krisztus szobrát. A püspök szívesen adta meg a kért engedélyt, azzal a kikötéssel, hogy az új szobor mind az esztétikai, mind pedig a vallásos követelményeknek megfeleljen. A két mellékoltár és a „szomorú Jézus” szobra azóta is eredeti helyükön állnak. A Mária-oltár szobrát azonban az angol-kisasszonyok idejében újjal cserélték fel, a régi szobrot pedig vidéki templomnak ajándékozták.

1890-ben a templom felszerelése új misézőkehellyel is gyarapodott. Ezt egy jótevő asszony vásárolta az Oberbauer A. Utóda cégnél. A kelyhet a váci püspök június 2-án szentelte fel a templomi használatra.³²

A templombelső gazdagítása után a külső csinosítása került sorra. 1898–99-ben renoválták a templom tornyát. Ez volt egyébként az első jelentősebb tatarozás, amelyről írásos feljegyzés is maradt.³³

Hamarosan ismét nagyobb szabású helyreállítási munkákra volt szükség, mégpedig a földrengés okozta károk miatt. Az 1911. július 8-i nagy kecskeméti földrengés, más középületekhez és magánházakhoz hasonlóan, templomunkat is súlyosan megrongálta. A károk első gyors felmérését közlő Kecskeméti Újság július 9-i számában ezt olvashatjuk róla: „A kistemplomtéri templom keresztül repedt, le kellett zárni”. Révész István prépost-plébános, aki az újság augusztus 9-i számában felhívással fordult híveihez „a kecskeméti öreg templomért”, még tragikusabb képet fest: „Szent Erzsébet-templomunk már alig lesz javítható, hanem egészen újra építendő”.

A helyi lapok tudósítása szerint, a legszükségesebb helyreállítások elvégzése után, a nagytemplomban október 8-án, a református templomban pedig december 24-én kezdhették meg újra az istentiszteletet. Két másik templomot csak a következő évben adhattak át ismét rendeltetésének: a ferencesekét 1912. május

26-án, a piaristákét szeptember 8-án.³⁴ A kistemplom újra megnyitásáról írásos feljegyzésünk nincs. Ma még élő szemtanúk emlékezete szerint erre még a katasztrófa évében sor került. Ezt látszik megerősíteni a Kecskeméti Lapok cikkírójának egy megjegyzése is, aki az első évfordulón, 1912. július 7-én írt megemlékezésében már csak a görög és a zsidó templomról írta azt, hogy „ma is úgy áll, amint az a földrengéskor maradt”. Bár, mint láttuk, a piarista templomot csak két hónappal később nyitották meg, de helyreállítása a cikk megjelenése idején már végéhez közeledett.

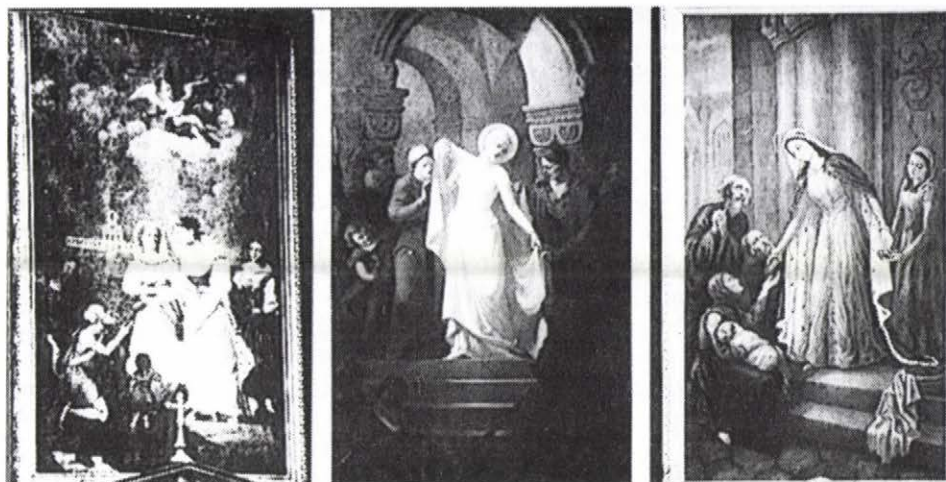
A kistemplomi károk helyreállítása során a keresztülrepedt boltozatot három vonóvassal erősítették meg.

A munkálatokat jelentősen gyorsította az a körülmény, hogy a templomnak ekkor már saját papja volt, az 1907-ben megválasztott Petter Géza személyében, aki jó szervező és buzgó lelkipásztori hírnevéhez méltón, sokat fáradozott templomáért és híveiért. Az ő idejében történt meg a templom villamosítása is, még a világháború előtti években. Ezenkívül a már említett, 1868-ból származó Szent Erzsébet harang és a templommal valószínűleg egyidős kis harang mellé egy nagy harangot is öntetett, a Gergely-harangot. Meg kellett azonban érnie azt a szomorú napot is, amikor a templom harangjai közül a legnagyobbat és a legkisebbet, az első világháború rekvirálásai során 1916. áprilisában elvették, hogy mint annyi sok társukból, belőlük is ágyút öntsének. Csak a középső harang maradhatott a helyén.³⁵

1917-ben, a már tíz év óta önálló lelkészség temploma zárdatemplommá alakult át. Ebben az évben telepedtek meg Kecskeméten az angolkisasszonyok, akiket Révész István prelátus plébános hívott meg a városba és a Szent Erzsébet-templomot adta nekik szellemi-lelki központ gyanánt. Az első rendtagok a felvidéki Eperjesről jöttek. Bizonyára korábbi kapcsolataiknak köszönhető, hogy az eperjesi leánygimnázium igazgatója, Ratkovszki Pál 1921. július 21-én 25 000 koronát adott nekik egy Jézus Szíve kápolna berendezésére. Ebből az összegből készítették el a szószékkel szemben levő és annak stílusát követő fülkét és benne helyezték el a ma is ott levő Jézus Szíve szobrot.³⁶

Mint láttuk, az építető bőkezűsége, majd pedig a hívek áldozatkészsége eddig is sokban hozzájárult a templom fenntartásához, gyarapításához. Most ehhez csatlakozott az apácák templom iránti szeretete. „Mindig szemünk fénye volt a templom” — írta intézetük házi krónikása. Valóban sokat tettek a templom tisztántartásáért, díszítéséért, gazdagításáért. Az első főnöknő, M. Fittler Róza minden adományból, amelyet intézetük kapott, jelentős részt juttatott a templomnak. Ezt a szokását utódai is átvették. Egy-egy szép terv megvalósításához pedig, a saját áldozatkészségük mellett, növendékeiken keresztül a város lakosságát és a templom hívó közösségét is mozgósítani tudták.

A lelki irányítás természetesen a templom igazgatójának kezében volt. Anyagi ügyekben is övé volt a felelősség és a döntés joga. Az első zárdalelkész és templomigazgató Medgyessy Gyula lett. A már említett Jézus Szíve szobor és fülke az adakozó áldozatkészsége mellett az ő buzgóságát is dicséri. Nevéhez fűződik még, hogy művészi kivitelű ezüst öröklámpát készíttetett a templomnak, részben az intézet tanítványaitól összegyűjtött hulladékezüstből, részben az egyik hívó özv. Kovács Ferencné pénzadományából.³⁷ Az egykor a szentély mennyezetéről lelógó öröklámpa jelenleg használaton kívül van, mert a főoltárra való jobb rálá-

1. A főoltár első festménye. 2. A második festménye, Uher Arisztid műve, 1926. 3. A harmadik kép, Marsovszky Emília festménye, 1939.

1. The first painting on the high altar. The second picture was painted by Aristid Uher in 1926. 3. The third picture was painted by Emily Marsovszky in 1939.

tás érdekében 1965-ben kicserélték két kovácsoltvasból készült örökméccsel, melyeket az oltár két oldalán helyeztek el.

1924. júliusában a templomot belülről tatarozták. Egészen be volt állványozva. Ezért a javítás ideje alatt a zárda egyik helyiségében tartották az istentiszteletet, az Oltáriszentséget pedig az oratóriumban őrizték.³⁸

1926-ban ünnepelték a templom fennállásának 100 éves jubileumát. A főünnepségeket november 17–18–19-én tartották. De már előzőleg, mintegy az évforduló megörökítésére, M. Fittler Róza főnöknő új oltárképet adományozott a templomnak. Az új képet, Uher Arisztid festőművész alkotását, április 24-én a szombati litánia keretében áldotta meg Révész István prelátus-plébános.³⁹

1928. áprilisában a megürült zárdalelkészi állásra az Egyháztanács egyhangúlag Királymezey Tibort hívta meg, aki július 1-jén foglalta el új állomáshelyét.⁴⁰ Vele igen buzgó és tevékeny lekipásztor került a templom élére. 11 éves itteni működésének szinte majdnem minden esztendejére jut valamilyen jelentős és maradandó alkotás.

Már a következő évben, 1929. augusztusában hozzáfogott a templombelső megújításához. A régi egyszerű, négyzetes mezőkre osztott sima ablakok helyébe ekkor kerültek fel a keresztet ábrázoló és katedrálüvegéből készült új ablakok. A falak új festést kaptak. A padok alját kipadlózták és a templom fűtésére két nagy kályhát állítottak be. A munkálatok idejére bezárt templomot a tanév kezdetén, szeptember 8-án nyitották meg újra.⁴¹

Hogy a templom fűtése még hatásosabb legyen és a légmozgást meggátolása végett is, 1930. februárjában a templom ajtajait vastag függönyökkel látták el.⁴²

1930-ban Szent Imre halálának 900 éves évfordulóját ünnepelte az ország. Az emlékévé megörökítésére március folyamán a templomban felállították Szent Imre szobrát. A szobor és talapzat árát a leánygimnázium növendékei gyűjtötték össze és erre fordították a február 21-én és 22-én tartott nyilvános farsangi előadás tel-

jes jövedelmét is.⁴³ Egyébként a leánygimnázium növendékeinek áldozatkésztségét nemcsak a Szent Imre szobor hirdeti. 1926-ban „Stella” címen diákújságot indítottak és ennek jövedelméből 1927-ben egy tömjénfüstölőt vettek a templomnak, melyet napjainkban is használunk.⁴⁴

Másfél hónappal a Szent Imre szobor felállítása után elkészült a Mária-oltár új szobra is, melyet még az előző évben rendeltek. A hívek adományaiból beszerzett szép új szobrot április 30-án, az első májusi litánia előestéjén áldotta meg a zárda lelkésze.⁴⁵

1932 őszén a szentély felújítása került sorra. A régi oltárlapot vörös márványból készült új oltárlappal cserélték ki. Márványlépcső került a régi, fából készült dobogó helyére és az áldoztatórács elé is vörös márványból készült az új lépcső. A régi oltárlap lebontásakor került napvilágra az a vörösréz tok, mely a templom felszenteléséről szóló okiratot tartalmazza. A helyreállításkor a tokot, tartalmával együtt, visszatették a régi helyére.⁴⁶

Az 1932-ben Acsay Vilmos karnagy vezetésével megalakult templomi énekkar, a Cecília Kórus részére a régi kórus már szűknek bizonyult. Ezért 1934-ben a kórus bővítését vették programba. Az átépítés munkáját Stefanovics Gyula építész vezetésével a nyári vakáció hónapjaiban végezték. A vasbetonból épült részzel a kórus 12 négyzetméternyi területtel bővült. Az új kórust az október 13-án és 14-én tartott egyházzenei hangversenyen adták át rendeltetésének.⁴⁷

A templom híveinek régi kívánsága teljesült, amikor 1936. januárjában elkészült a templom új szelfogó fülkéje és belső ajtaja. A kettős ajtó a templomot zártabbá tette, ezáltal a léghuzatot teljesen ki lehetett küszöbölni. Ugyanakkor lehetővé vált, hogy a belső ajtók zárvatartása mellett a külső ajtót egész napon át nyitva lehetett tartani és az erre járó hívek napközben is bármikor betérhettek imádkozni. Az egyszerűségében is ízléses új szelfogó berendezést Erzsén Nándor műbútorasztalos készítette.⁴⁸

Az 1938-as eucharisztikus szentév újabb gyarapodással indult. Kovács Gáspár lakatosmester szépívű sekrestyecsengőt készített és ajándékozott a templomnak.

Február első napjaiban azonban a templom történetében eddig példátlan esemény zaklatta fel a közvéleményt, mely a templomnak érzékeny károkat okozott és különösen a hívek körében városszerte mély megdöbbenést keltett.

A február 3-ra virradó éjszaka betörtek a templomba. Mint a nyomozás később megállapította, a betörők a zárdakert felől, az oratóriumon keresztül hatoltak be. Az ajtókat egy félméteres feszítővassal törték fel, amit a nyomozók később megtaláltak. A betörők a templom összes perselyeit kifosztották. A feltört oltárszekrényből ellopták az áldoztatókelyhet, de előbb kiszórták belőle az ostyákat. Elvitték a szentségtartót is. A mellékoltárról ellopták a Bambina-szekrényt, vagyis a Kisdéd Szűz Mária kegyszobrát tartalmazó üvegszekrényt. A szentségtartó később előkerült, de teljesen összetörve. A Bambina-szekrényt is megtalálták az apácák imádkozóhelyén, de teljesen kifosztva. Mintegy 68 drb. arany- és ezüsttárgy, fogadalmi emlék hiányzott belőle. A kárt 2000 pengőre becsülték.^{48a}

Az igazi tetteseket csak egy hónap múlva találták meg. A Kecskeméti Közlöny március 4-i száma arról tudósít, hogy a Budapesten elfogott Varga-Pongor László és Bodó Imre beismerték a kecskeméti Szent Erzsébet-templom kifosztását. Mindketten büntetett előéletűek voltak és egy rendőr ellen elkövetett merénylet, valamint többrendbeli lopás vádjával kerültek előzetes letartóztatásba.

Kecskeméten ezalatt már javában folyt a betörést okozta károk helyreállítása. Először a lelki kárt hozták helyre. Az 1938. évi eucharisztikus szentévből különösen fájó volt az Oltáriszentség elleni merénylet. Ezért annak kiengesztelésére háromnapos ájtatosságot tartottak. A Katholikusok Lapja beszámolóiból idézünk:

„Február 10-én Hunn Ernő tábori főlelkész, február 11-én Kovács Sándor prelátus-plébános, február 12-én dr. Tihanyi Tibor piarista tanár tartottak szentbeszédeket. Ezeken az ájtatosságokon a híveknek egyenesen hihetetlen serege vett részt, úgy hogy egy órával a beszédek megkezdése előtt már megtelt a templom és rengetegen voltak kénytelenek visszatérni, mert a kistemplom szűk volt a hívek elhelyezésére . . .”

Az anyagi károk helyrehozatalára tett első lépésekről ugyanott ezeket olvashatjuk:

„ . . . Végtelenül megható az az áldozatkészség, amellyel a hívek a betörők által okozott anyagi kár kipótlására törekcszenek. Hasábokat lehetne megtölteni az esetek leírásával. Van, aki jegygyűrűjét adta oda, más előszedte a gondosan őrzött családi ékszer egyik-másik darabját, egy jámbor férfi 18 drb. ezüst pitykegombot hozott a sekrestyébe. A jobbmódúak nagyobb adományai mellett ott vannak az elemista kicsinyek pengői és fillérei . . .”

A befolyt adományokat a lap rendszeresen közölte. A június 5-i szám összegezése szerint addig készpénzben 1504 pengő 20 fillér, arany- és ezüstitárgyak 735 pengő 18 fillér értékben, összesen 2239 pengő 38 fillér gyűlt össze.

A károk helyreállítása során legelőször a sekrestye falába beépített páncélszekrényt csináltattak a templomi értéktárgyak őrzésére. Kovács Gáspár helybeli lakatosmester készítette.

A fából készült régi szentségházat a betörők annyira megrongálták, hogy kijavítani már nem lehetett. Az újat fémből, eredetileg bronzból tervezték, biztonsági záarakkal.

A régi szentségtartó sárgarézből volt, s összetört darabjait már nem lehetett felhasználni. Az újat Bittner Lajos budapesti ötvösművésznel rendelték meg, ezüsből.

Az új beszerzésekről a templomigazgató ezeket írta a Katholikusok Lapja október 2-i számában:

„ . . . Az összetört szentségtartót igazán művészi új montsranciával tudtuk pótolni, amelyhez elkészülte után még három briliánst kaptunk. Ezt a három briliánst utólag a lunulába, vagyis az Oltáriszentséget tartó félholdacskába foglaltattuk. . . . Befejezéséhez közeledik a gyönyörű új tabernákulumajtó, amelyet vörösrézből ver ki Kovács Gáspár kitűnő mesterünk, ki már hónapok óta dolgozik a pompás darabon. Ezt is ki fogjuk állítani beszerelés előtt a Korda kirakatában. A jó hívek adománya . . . egy sereg olyan tárgy beszerzését tette lehetővé, amelyre a templomnak már nagy szüksége volt, de éppen szegénysége miatt képtelen lett volna ezeket beszerezni . . .”⁴⁹

A tragikusan kezdődő, de következményeiben mégis szerencsés kimenetelűnek mondható templombetörési ügy ezzel lezárult. A következő évben, 1939. májusában, Királymezey Tibor a gödöllői várplébánia plébánosa lett. Utódjára, Cselényi József zárdalelkészre maradt a feladat, hogy a templom számára átvegye a sorrendben immár harmadik Szent Erzsébet-oltárképet, Krigovszky Magdolnának,

az Angolkisasszonyok tartományfőnöknőjének ajándékát. A képet Marsovszky Emília rajztanárnő festette. Kovács Sándor prelátus-plébános áldotta meg november 19-én, a templombúcsú alkalmával.⁵⁰

A templomban idáig csak nyitott gyóntatószékek voltak, faráccsal ellátott térdeplők. Ezek helyett Cselényi József zárdalelkész a korszerű igényeknek megfelelő, két zárt gyóntatószéket csináltatott Erzsén Nándor asztalosmesterrel 1941-ben. Ma is ezeket használjuk.

Ezt megelőzően 1940-ből Bódogh Józsefné adományáról maradt feljegyzés. Hálából leányának szerencsés felgyógyulásáért, a templom Szent József oltárának gyertyatartóira és felszerelésére 200 pengőt adott.⁵¹

A Kecskemétet ért bombázások és egyéb harci cselekmények szerencsére a templom épületében csak kisebb károkat okoztak. A toronysisak kapott több helyen belövést. A front közeledtére elrendelték a város kiürítését. Az apácák is elmenekültek. A gazdátlanlás idején főleg miseruhák és egyéb templomi ruhane-műk veszttek el. A háború után a helyreállítást a legsürgősebb javításokkal kezdték. 1945 őszén a hívektől gyűjtött adományokból a torony sérüléseit hozták rendbe.

Nagyobb beruházásra 1949. szeptemberében került sor. Dr. Bakos Kálmán templomigazgató, az Egyházmegyei Hatóság engedélyével kifesttette a templomot. A munkálatokat Á. Tóth Imre helybeli festő végezte el 5600 forintért. A falak sima festést kaptak, de tervezték, hogy „... jövőre őskeresztény motívumok kerülnek rá...” Ez azonban elmaradt. Azóta is többször felmerült már a kérdés, hogy a templombelső, éppen stílusa miatt, kíván-e, vagy elbír-e akár figurális, akár ornamentális festést, annál is inkább, mert az eddig eltelt 150 év alatt ilyen festést nem kapott. A kérdés ma sincs eldöntve.

1949-ben a templom több beszerzéssel is gyarapodott. Új áldoztató kelyhet vásároltak, a nagypénteki szentsírhoz a halott Jézust ábrázoló szobrot vettek, új ministránsruhákat csináltattak. A két gyóntatószék üléseit és támláit pedig ruganyos párnázattal és kárpitozással látták el.

1950 újabb határkő a templom történetében. A Népköztársaság Elnöki Tanácsának 1950. évi 34. számú törvényerejű rendelete a szerzetesrendek működési engedélyét megszüntette. A zárdatemplom jelleg megszűnésével visszaállt az 1917 előtti állapot, mely szerint a templom 1907 óta önálló lelkestség, de hívei szervezetileg a főplébániához tartoznak. A templom fenntartója az Egyházközség, mely az állandó jellegű személyi és dologi kiadásokat a saját költségvetése alapján fedezi. Minden egyéb beruházást és újabb beszerzést azonban csak a hívek adományai tesznek lehetővé. Az utolsó negyedszázad sok szép gyarapodása a papok buzgóssága mellett elsősorban a hívek templomszeretetét és áldozatkészségét tanúsítja és dicséri.

1950. novemberében hozzákezdtek az orgona átépítéséhez. E nagyszabású beruházást dr. Batta Gyula templomigazgató indította el, majd 1953 után utóda Kéri István, akit szerzetesi nevén városszerte Xavér atya néven ismernek, folytatta és fejezte be az első szakaszt 1956-ban. A munka részleteiről, az orgona történetével kapcsolatban, később bővebben lesz szó.

1957. áprilisában Berkes László templomigazgató négy új gyertyatartót vett a templomnak. A nyár folyamán pedig megindította a templombelső új kifestésének munkálatait. A kivitelezés és befejezés azonban Kéri Istvánra maradt, aki

szeptemberben másodszor is a templom igazgatója lett. A kőművesek, állványozók és festők munkadíjának végösszege 32 100 forintot tett ki.

1957. szeptemberében kapta a templom a Szent Rita szobrot egy hívő adományaképpen. Decemberben pedig betlehemi szoborcsoporthoz vásároltak, melynek árát a templom ministránsai gyűjtötték össze betlehemezéssel, Szeleczy Imre hitoktató vezetésével.⁵²

1958. május 15-én Kéri Istvántól a templom vezetését Máté János c. apátkanonokok, templomigazgató vette át. Közel két évtizedes munkásságával minden itteni elődjének működési idejét túlszárnyalta. Ez idő alatt a templomot és értékeit nemcsak megőrizte, hanem jelentős mértékben gyarapította is, a hívek segítségével és megértő támogatásával.

Az első két év beszerzései: tumbafelszerelés és fekete palást az ünnepélyes gyászmisékhez, 30 m szőnyeg az esküvőkhöz, festett háttér a karácsonyi betlehemhez és egy kérpár egyházközségi használatra.

1960 nyarán megkezdődött a templom teljes külső restaurálása. A munka eredményeképpen a háborús sérülések utolsó nyoma is eltűntek és a templom visszanyerte eredeti szépségét. A homlokzaton újra láthatóvá váltak a fal strukturális díszai, köztük a toszkán oszlopok bordázata, melyeket a korábbi tatarozások eltakartak. A templom védelme szempontjából jelentős, hogy a toronyra villámhárítót szereltek, ami eddig hiányzott róla. A munkálatok november közepére fejeződtek be és 122 786 forintba kerültek. A külsejében megújult templomot Szent Erzsébet ünnepén áldotta meg Baranyi László apát, a nagytemplom plébánosa. Az azóta eltelt másfél évtized időjárás viszonyosságai következtében a templom akkori külső szépsége napjainkra, erősen megfakult.⁵³

1965-ben tovább fejlesztettük az orgonát. Ugyanakkor vásároltunk egy Angstergyártmányú harmóniumot is, hogy üzemzavar, vagy áramszünet esetén is lehessen a templomi éneket kísélni.

Az 1967. évi csapadékos időjárás következtében a szentély jobb oldalán lévő díszítőterem külső része a felázott talajban megsüllyedt és falai megrepedtek. Ezt a részét a zárdalelkésség idején toldották az épülethez és a süllyedést a nem kielégítő alapozás okozta. Az életveszélyessé vált falszakaszt le kellett bontani és újból felépíteni. A munka a következő év tavaszára készült el 40 000 forint költséggel, melynek felét az Egyházközség vállalta. Ugyanakkor vezettük be a vizet is az oratóriumba, ami a díszítés és takarítás munkáját jelentősen megkönnyíti.

A szentmise szertartásainak zsinat utáni megújítása szükségessé tette az Ige liturgiája helyének méltó kialakítását. A legilét és ambót egyesítő kis szószék 1967. decemberében készült el és karácsonykor használtuk először.

1968-ban az erősen megviselt köznapi vecsernyepalást helyébe új fehér palást készült. Az októberi litániákon már ezt használtuk. Ugyanez év telén a sekrestye fűtésénél a korszerűbb olajtűzelésre tértünk át. Új beszerzés: 2 Mekalor-kályha és 3 vashordó az olaj tárolására. A templom régi szénfűtéses kályhái ma már nem felelnek meg céljuknak. Évek óta használaton kívül vannak. A templom korszerű fűtésének megoldása még a jövő feladata.

A bejárati két ajtószárny a másfél évszázad alatt megöregedett és alsó részén korhadásnak indult. Ennek legfőbb oka az, hogy a homlokzat északnyugatnak néz, esőt és szelket bőven kap, napsütést annál kevesebbet. A régiek helyére 1973-ban teljesen új ajtószárnyak kerültek. Az eredetinek pontos másaként készültek tölgyfából, a régi vasalások felhasználásával.⁵⁴

Ugyancsak 1973-ban a ministránsok ruhatára négy szép Tarzicius ruhával bővült.

Illő megemlékeznünk azokról a beszerzésekről is, melyeket nem a templom-pénztár fizetett, hanem egyes hívek adományaként gyarapították a templomot. A padokon levő laticel párnák ilyen eredetűek, a főoltár ünnepi szőnyege szintén. 1970-ben egy jótévő végrendeletében a templomra hagyta harmóniumát. 1974-ben ünnepre szánt szép fehér miseruhát és fehér palástot, 1975-ben pedig piros és zöld miseruhát kapott a templom névtelen híveitől. A nagybőjtben használt violaszín palást is tőlük származik. Elhunyt szeretteinek emlékére vállalta egy jótévő a harangvillamosítás költségeit 1975 őszén.

1976 nyarán, a 150 éves jubileumra készülvén, a *templom belseje* ünnepi kötösbe öltözött. A falak modern új festést kaptak és hogy színeik még jobban érvényesüljenek, az ablaküvegeket is újakra cserélték. Eddig sötétkék mezőben fehér kereszt volt a mintázatuk, az új: fehér mezőben aransárga kereszt. A főoltár és az oszlopfők díseit újra aranyozták. Az új liturgikus tér kialakítása során a szentély kibővült, új szembemiséző oltár és ülőszármalyok készültek. Hogy pedig a szép új templombelső a beázástól védve legyen, a festést megelőzően még a tavasz folyamán a templomtető cserepeit átrakták és kijavították, az esőcsatornákat pedig újakra cserélték.⁵⁵

Az eddigiekben elmondottakon kívül a templomban található még szobrok és képek, amelyek az időrendi felsorolásból kimaradtak, mert hiányzanak a beszerzésük idejére és körülményeire vonatkozó adatok. Meghatározásukban egy 1935. augusztus 1-jén készült leltár annyiban segít, hogy közli az egyes tárgyakról: egyház beszerzése, vagy pedig intézet beszerzése.⁵⁶ Egyház beszerzése, tehát az 1917 előtti időből való Pádúai Szent Antal szobra. Intézet beszerzése, vagyis az 1917–1950 közötti évekből származik a nagy fali kereszt, Kis Szent Teréz szobra, a Fájdalmas Szűzanya szobra és a keresztúti képek. Az intézet beszerzése volt még a Kisdéd Szűz Mária szobra, a Szent Zitát és Szent Ágneszt ábrázoló képek, ezek azonban elvesztek. Viszont egyházi, tehát régebbi beszerzés a Nagy Szent Teréziát ábrázoló kép, amely jelenleg az oratóriumban függ.

A templomban eredetileg nem volt szentélyrács. A kovácsolt vasból készült áldoztató rácsot az első zárdalelkész, Medgyessy Gyula idejében állították fel, az 1918–25 közötti években. Az 1976. évi belső restaurálás alkalmával, az új liturgikus tér kialakítása során a rácsot eltávolították. A szentély bővítésének útjában állott, az állva történő áldoztatás bevezetésével pedig már elvesztette jelentőségét.

Végül, de nem utolsó sorban, meg kell emlékeznünk a templom orgonájának történetéről, mely az időrendi felsorolásból kimaradt és a könnyebb áttekintés végett került e fejezet végére.⁵⁷

Az orgona történetében az első pontos adat 1900-ból való. Az Egyházközség Tanácsának 1900. február 18-i ülésén Bogyó Pál apát-plébános bejelentette, hogy a Szent Erzsébet-templomnak, saját költségén, új orgonát ajándékoz, mivel az eddigi orgona, régiségénél fogva, jelen alakjában már nem felel meg céljának. Tettét még azzal is indokolta, hogy miután Isten segítségével megérte 80. születési évét, ezt a kegyelmet a jó Istennek ő már méltóképpen meghálálni nem tudja, az új orgonára bízta tehát, hogy helyette zengje tovább Isten dicséretét. Az apát-plébános bejelentésével egyidejűleg felolvasták a tanácsulésen az orgona megvizsgálására kiküldött bizottság jelentését, mely a régi orgonát nagyon rozszant állapotban levőnek írja le és helyette újnak építését javasolja.

A jelentésben említett régi orgona volt a templom első orgonája. Hogy mikor készült, arról nincs adatunk. De éppen régiségének kihangsúlyozása arra enged következtetni, hogy egyidős lehetett a templommal. Annak idején Czollner Mihályné nemcsak a templom építtetését vállalta, hanem annak megfelelő felszerelését is. Joggal feltételezhetjük tehát, hogy az első orgonát ő ajándékozta a templomnak.

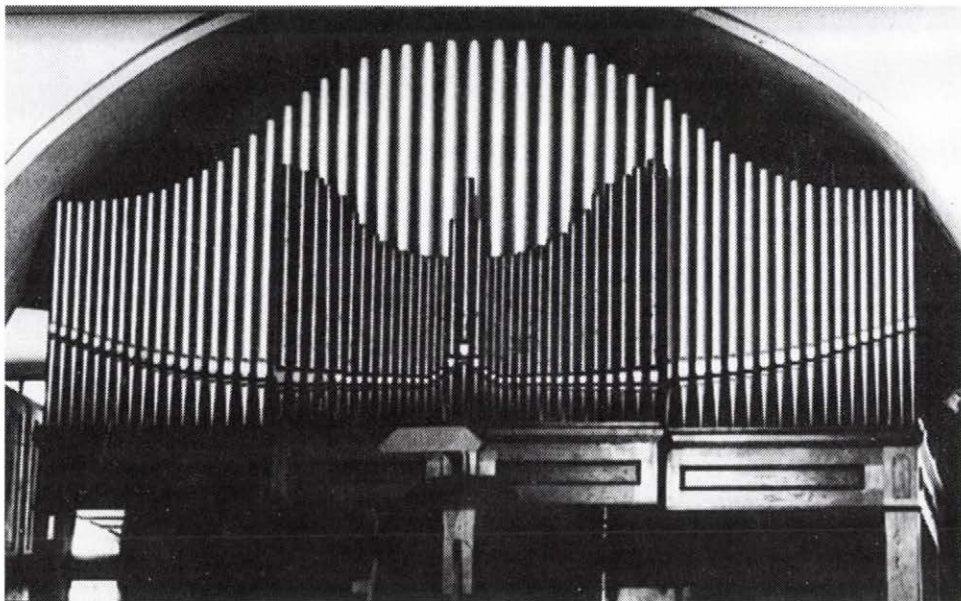
A templom Cecília-kórusa 1934-ben.
The Cecily choir of the church in 1934.

Jóllehet, ez az első orgona ma már nincs meg, részadatok mégis maradtak fenn róla. Bogyó Pál ugyanis úgy rendelkezett, hogy az új orgona felállításával egyidejűleg a régit is javítsák ki és a még használható részekből összeállított orgonát állítsák fel az épülő pusztaszentkirályi templomban. Így is történt. 1923-ban ez az orgona még ott állott a szentkirályi templom kórusán, de már nagyon elhanyagolt állapotban. Mint a szemtanú, Acsay Vilmos leírja, az orgona csuszka rendszerű volt, egy manuállal, pedál nélkül. Billentyűzete tört kezdésű és f''-ig terjedt. A játékasztalban 6 húzós változat volt, de ezekről hiányoztak a feliratok. Ugyancsak hiányoztak a homlokzati sípok és a fémsípok is. A meglévő fasípkokból egy Bourdon 8', Flauta major 8', Flauta minor 4' regiszterre lehetett következtetni. A 8 lábas Principálból is csak a fasípok voltak meg. A fémsípokat valószínűleg a háború alatt vitték el. Egy 1917. márciusában megjelent rendelkezés szerint ugyanis a harangok után az egyházi orgonák fémsípjait is igénybevétték hadi célokra. A hiányzó fémsípokat 1923-ig még nem pótolták és így nem lehetett megállapítani, hogy mi volt a még ismeretlen két regiszter.

Az 1900. februárjában ajándékozott második orgonát március 18-án szentelték fel. Ország Sándor rákospalotai orgonaépítő készítette.⁵⁸ Az árát nem tudjuk, mert azt Bogyó Pál saját pénzéből fizette ki, az egyházközségi számadásokban nem szerepel.

Az orgona kúpszélládás, mechanikus rendszerű, egy manuálos, pedálos volt. A Subbass 16' pedálregiszter 18 billentyűje C-től f'-ig terjedt, de c-től ismételt, s így csak 12 sípja volt. A manuál 54 billentyűje C-től f'''-ig terjedt. Regiszterei: Bourdon 8', Aeoline 8', Flaua minor 4', Principál 8' és Mixtura 2 2/3'. Ezenkívül volt egy lábregiszter és pedálkopula a manuálhoz. Fűjtatása, miként az elsónél, emberi erővel történt.

Bogyó Pál orgonája fél évszázadon át zengte Isten dicséretét. Bár számos szép egyházzenei hangverseny részese volt, időközben mégis elavulttá vált és már nem felelt meg a fokozottabb igényeknek, Ezért tervbe vették egy korszerű, új orgona megépítését. Mivel a templompénztár egyszerre nem tudta vállalni az új orgona teljes költségét, azért a templom vezetősége úgy határozott, hogy a tervet részletekben valósítja meg. Felkérték Pécsi Sebestyén orgonaművészt, a Zeneművészeti Főiskola tanárát egy, a templom méreteinek megfelelő orgona-diszpozíció elkészítésére. Ő a feladatot készséggel vállalta és a templom immár harmadik orgonája az ő tervei szerint készült. A tervezés munkájába javaslatával tevékenyen bekapcsolódott Acsay Vilmos kántor-karnagy is. Az orgonaszekrényt az ő elgondolásai szerint emelték meg a kórus szintjétől 185 cm magasra. Az oszlopokon álló orgonaszekrény alatti területtel a kórus befogadóképessége megnövekedett. Takarékosági szempontból és a régi orgonát építtető Bogyó Pál iránti kegyeletből is a régi orgona anyagából minden használható regisztert beépítettek az újba, természetesen megfelelően átméretezve és jellegezve.

A harmadik orgona, 1955.
The third organ in 1955.

A nagyobb kiadásokhoz szükséges egyházhatósági engedélyt, az előzetes felterjesztés alapján, 1950. november 29-én kapta meg Vácról dr. Batta Gyula templomigazgató.⁵⁹ Még abban az évben az Angster cégnél megrendelték a villamos fűjtatót. 1952-ben rendelték meg a Rieger-cégnél az új játékasztalt, melyet

az államosítás után a Fővárosi Hangszerkészítő és Javító Vállalat készített el, a Pécsi Sebestyén által tervezett változatokkal. Mivel az orgona elektromos szerkezettű, még ugyanabban az évben megvásárolták hozzá a szükséges egyenirányítót. 1953-ban elkészült az I. manuál szelládája. Ugyanakkor vásároltak egy lúgos akkumulátort, hogy áramszünet esetén is lehessen használni az orgonát. Ez esetben a fűtás emberi erővel történik. 1954-ben elkészült az orgonaszekrény tölgyfából. 1955-ben bekötötték az I. manuál hét regiszterét és a pedálból két regisztert. Jelenleg a tervezett 22 regiszterből ez a 9 működik. A homlokzat teljessége és egysége miatt az oktávbaszus és a korálsíp pedálregiszterek sípanyagából is megvásárolták azokat, amelyek a homlokzat részét képezik, de ezek még nincsenek bekötve az orgonába. A felsorolt kiadások végösszege 99 082 forint, amelyből a nagytemplomi pénztár 6400 forint összeget vállalt adományként. A fennmaradó 92 682 forintot a Szent Erzsébet-templom pénztára fedezte a hívek adományából és perselypénzekből.

1965-ben az orgonát tovább bővítették. Elkészült a II. manuál szelládája, a tremolo és a redőnymű. Ezáltal a még hiányzó regiszterek beépítése is lehetővé vált. A költségek 38 800 forintra rúgtak. A munkát a Fővárosi Művészi Kézműves Vállalat végezte.

Az orgona mindkét manuálján 56 billentyű van, melyek C-től g'''-ig terjednek. A pedál 30 billentyűje C-től f'-ig terjed. A 22 változatból a Födött pásztorsíp transzmittált, vagyis a Főműben és a Pedálban is szerepel. Az I. manuál, vagyis a Főmű a következő 7 regiszterből áll: Födött pásztorsíp 16', Principál 8', Vájt fuvola 8', Dulciana 8', Violflóta 4', Svájci síp 2', Mixtura 3x1,1/3'. A II. manuál, vagyis Redőnymű tervezett regiszterei a következők: Födött fuvola 8', Vox coelestis 8'+4', Oktáva 4', Csöves födött 4', Blockflöte 2', Tercian 2x1,3/5', Éjkürt 1', Quint-cimbel 3x1/2' Tölcsér regál 8'. A Pedál 6 regiszteréből kettő: a Subbaszus 16' és a Födött pásztorsíp 16' már be van építve. Hiányzik még: az Oktávbaszus 8', Födött éjkürt 8', Korálsíp 4' és a Fagót 16'.

A játékasztalon még a következő játszótechnikai segítőik találhatók:

Billenőlapok: Ped+I., Ped+II., I+II., I+Sub II., I+Super II., Tremolo II.

Lábkapcsolók: bal oldalon: Nyelvek el, Man 16' el, Ped+II., Ped+I., I+II., jobb oldalon: Összes prep., Plénum, Tutti, Ped prep., I. Man prep., II. Man prep.

Regisztercrescendo kettő van. Az egyik mint talp, a játékos előtt a pedál fölött van. A másik a játékasztalban van fönt, a karvezető által kézzel szabályozható. Ez utóbbit Acsay Vilmos kérésére építették be.

A Redőny II. mint talp működik.

Az orgona történetének végén még azokról is meg kell emlékeznünk, akik az istentiszteleteket orgonajátékukkal kísérték és a népéneket vezették.

Az 1907-ben önálló lelkesedés központjává lett templom első kántora Bérczy József volt. Mint kántor-tanító, a szomszédos Czollner-téri iskolában tanított, majd 1915-ben az iskola igazgatója lett. 40 évi szolgálat után vonult nyugalomba, 1931-ben. A Szent Erzsébet-templomnak 24 éven át volt kántora 1927. április 1-ig. Tehát még a lelkesedés megalakulása előtt, 1903-ban kezdődött itteni működése. Egyházi szolgálata azonban még ennél is régebbre nyúlik vissza. 1890-91-ben mint segédkántor működött Csomák Gábor nagytemplomi kántor mellett.

Bérczy József munkáját Lányi Sámuel folytatta, aki 1927. április 1-jétől 1930. november 15-ig volt a kistemplom kántora.

Őt Accsay Vilmos követte, aki 37 éven át látta el feladatát nagy ügybuzgósággal és megbízható pontossággal. A templom Cecília Kórusának megszervezése és annak kiváló eredményeket felmutató működése, majd pedig az új orgona tervezése és építtetése körül szerzett érdemeiről már az előzőekben megemlékeztünk. 1931-től kezdve az Angolkisasszonyok tanítóképzőjében tanította az éneket és vezette a kántorképzést. E munka eredményesebbé tételére „Szerbartások kézikönyve” címen könyvet is írt 1932-ben. Kántor-karnagyi munkáját egészségi állapotának meggyengülése miatt hagyta abba 1967. november 19-én.⁶⁰

Munkája folytatására Buczkó Mihály ny. lelkész kisegítő kántort kérte meg, aki ezt a feladatot 1975. május 15-ig látta el.

Őt a kántorok sorában Baky Antónia követte. Egészségi okok miatt azonban 1978. április 15-én megvált tisztségétől.

Munkakörét a nagytemplom főkántorának okleveles kántor fia, ifj. Szegzárdy Imre vette át, aki üzemmérnöki főállása mellett vállalta el és látja el azóta is a szent szolgálatot.

AZ ISTENTISZTELETEK RENDJE 1907-IG

Amikor Czollner Mihályné a templom építtetését vállalta, egyúttal arról is gondoskodni kívánt, hogy a templomban minden vasárnapon és ünnepnapon istentiszteletet tartsanak. Ezért 1000 forintos misealapítványt tett, hogy annak évi 60 forint kamatával alapot teremtsen az istentiszteletet végző pap díjazásához. Példáját követve az Egyháztanács megszavazta, hogy ezt az összeget évi 200 forinttal kiegészíti.

A hívek részéről mindjárt kezdetben felmerült az a kívánság, hogy ne csak vasár- és ünnepnapokon legyen szentmise, hanem hétköznapi napokon is. Ugyanakkor a plébánia papsága, élükön a plébánossal, húzódozott újabb terhek vállalásától. Az új templom lelkipásztori feladatainak ellátása egyébként a negyedik káplánra hárult, s nemegyszer ez az állás nem volt betöltve. A város alsó részének lakossága azonban nem adta fel a reményt, de törekvéseiket csak huszonkét évvel a templom felszentelése után koronázta siker.

A Egyháztanács tagjai, mint a hívek képviselői, már 1825. június 30-i felterjesztésükben, amikor még csak az építési engedélyért folyamodtak, egyúttal ahhoz is kérték a megyéspüspök hozzájárulását, „... hogy azon Templomban Innepeken és Vasárnapokon szolgálendő Szent Miséken kívül Lelki Oktatások is tartatnának, és Köz Napokon is . . . a midőn lehetséges, és a környüállások meg engedik, minél gyakrabban Szent Mise szolgáltatna . . .”⁶¹

Gróf Nádasdy Ferenc megyéspüspök július 14-i válaszában, melyben az építési engedélyt megadta, a csatolt két kérés közül csak az egyiket teljesítette. Elrendelte, hogy az új templomban a vasár- és ünnepnapon szentmiséken szentbeszédet is kell tartani. A hétköznapi szentmisékről azonban nem rendelkezett. Erre hivatkozva a plébános az Egyházközséggel kötött szerződésben az istentiszteletek megtartását csak vasár- és ünnepnapokra vállalta.

Három évvel később, a környékbeli hívek sürgetésére, Seress Pál plébános egy időre mégis bevezette a hétköznapi miséket, legalábbis bizonyos napokon. Mivel akkor éppen hiányzott a negyedik káplánja, kisegítésért a ferencesekhez fordult. Kérésére Kaszner István ferences atya, a nemzeti iskolák hitoktatója, 1829. január elsejétől március végéig hetenként háromszor, majd később négyszer csendes

misét mondott, vasár- és ünnepnapokon pedig szentbeszédet és énekes misét tartott a népnek. Szolgálatáért tiszteletdíjat ígértek neki, de gyakorlatilag ezt mégsem kapta meg. Pedig a plébános akkor is felvette az alapítványból származó 60 forintot és az egyházközségi hozzájárulást, amelyet a kezdetben megajánlott 200-ról ekkor már évi 500 forintra emeltek. Miután hiába várták a kérdés kielégítő rendezését, a ferencesek végül is nem vállalták tovább a kisegítést. Valószínűleg a plébános is újra kapott negyedik káplánt. A hétköznapi szentmisék azonban elmaradtak.⁶²

Nyolc év múlva a templom hívei újabb kísérletet tettek. 1837. június 23-án 33 aláírással kérvényt juttattak el a megyéspüspökhöz. Ebben ismételten kérték a hétköznapi szentmisék bevezetését. „... Nagy lelki szomorúságunkra szolgál — írták levelükben —, hogy kik az Város közepén lévő Templomoktól távol lakunk, és szorgalmas munkáink hosszas időt nem engedhetnek, rövidebb idő veszteséssel az nevezett kis Templomban Sz. Mise áldozatot nem nyerhetünk, azon szerént, az kik öregségünk, vagy nyavalyáktól okozott el-gyengülésünk, vagy az időnek komorsága, úgy az utaknak bizonyos időben meg-történni szokott nehézsége végett, az lakhelünkhez távolabb lévő Templomokban Isten imádásra belső fájdalmaink mellett is meg nem jelenhetünk, — szinte fájdalmas az is, hogy gyermekeink, kik az azon Templomhoz ragasztott épületben világi Tudományokra tanítatnak, az Isteni szolgálatok gyakorlatára zsenge idejekben nem szoktattatnak, — azon szerént másik oldalról hozzá ragasztott Ispotályban lévő nyomorult emberek az mindennapi Isteni szolgálatoktól megfosztatnak . . .”⁶³

A kérvény válasz nélkül maradt, mivel csak magánkezdeményezés volt és nem támogatta az Egyháztanács hasonló tartalmú felterjesztése. Az idézett levélben felsoroltak lelki igénye továbbra is kielégítetlen maradt.

1848 tavaszának eseményei nemcsak a politikában hoztak forradalmi változást, hanem a közéletben is éreztették hatásukat. Talán éppen a megváltozott közszellemtől felbátorodva, a templom környékének lakói elérkezettnek látták az időt arra, hogy régi kérésüket ismét napirendre tűzzék. Ezúttal hetvenhárom aláírással újabb kérvényt szövegeztek. A korábbi sikertelenségből okulva nem közvetlenül a megyéspüspökhöz, hanem először a helybeli Egyháztanácshoz fordultak, hogy kérésüket támogassa. A hétköznapi szentmisék bevezetésén kívül most már azt is kérték, hogy a templomot ne csak a szentmisék alatt, hanem napközben is tartsák nyitva. A környék megnövekedett forgalma ezt eléggé indokolja. A templom fenntartásához való jelentős anyagi hozzájárulásuk alapján pedig jogosan kérhetik, amint ezt levelük alábbi hangulatos és szokimondó részletében ki is fejtik:

A „... most már népes piarczá vált ünnepélyes helyen fenn álló Szent Erzsébet templomunk, az egész város nagy botrányára egész heteken zárva tartatik — hét köznapokon által abba nem az ajtatos keblekből az Istent imádó buzgó imádások, hanem a' verebeknek korlátlan csiripolások hallatik; így a' magas czél el éretve nintsen, mi mégis attól évenként 500 vfkat; tisztelt nagy asszony alapítványából pedig a' papi segédeknek 60 vfkat rendesen fizettyük, mely 560 vfkon, az egy évbe eső 52 vasárnapokon tartattni szokott 52 szentmiséket, egyre esvén 10 Vfrt 46 Xr valóban Romába is el lehetne mondattni . . .”

Előadták ők ezt már előszóban többször is a plébánosnak. Ajánlották azt is, hogy ha a plébánosnak, vagy papjainak nincs ideje arra, hogy kijárjanak a Szent Erzsébet-templomba misézni, engedjék meg ezt a ferenceseknek, akik szívesen el-

vállalnák. Ám a barátok nevének említésére a plébános még jobban elzárkózott a kérés teljesítése elől. Arról is próbálták már meggyőzni, hogy a kistemplom megnyitásával tulajdonképpen tehermentesíteni lehetne az anyatemplomot. Mert, velük fogalmazása szerint, az utóbbi években „... a Népesség olly nagyra szaporodott, hogy gyakran az Anya Templomba a' nagy nép tömeg bé nem mehetvén, buzgó czélja miatt nagy tolakodással küszködik, nem ritkán gyermekek, és hajlott idejű öregek meg is tiprattnak ...”

A kérvényt április 9-én olvasták fel az Egyháztanács ülésén. A jelenlevő plébános kijelentette, hogy a hívek kérését készsággal pártolja, de az Egyházmegyei Hatóság engedélye nélkül a plébánia újabb terheket nem vállalhat. Ezért a kérést a káptalani helynök elé kell terjeszteni. A felterjesztést még aznap megírták és a hívek kérvényével együtt Kovács Gergely egyháztanácsos és Bentsik Sándor hites ügyvéd személyesen vitték azt Vádra. Április 12-én adták át Szarvas Ferenc káptalani helynöknek, aki a püspöki széküresedés idején az egyházmegyét kormányozta.

A helynök elnökletével április 15-én megtartott szentszéki ülésen a kérést megtárgyalták és úgy határoztak, hogy azt teljesíteni kell. A döntésről levélben értesítették Hoffmann János kecskeméti plébánost. Eszerint a Szent Erzsébet-templomban ezen túl hétköznapiakon is kell tartani szentmisét, a plébános által meghatározandó időpontban. Továbbra is érvényben marad azonban az 1826. június 20-án ez ügyben hozott püspöki rendelkezésnek az a pontja, amely szerint karácsonykor, húsvétkor, pünkösdkor, úrnapiján és az anyatemplom búcsúnapján csak az anyatemplomban tartható szentmise. Ez a pont valószínűleg a plébános kérésére került bele a püspöki rendelkezésbe. Egyik oka az lehetett, hogy a felsorolt ünnepeken a nagyobb elfoglaltság miatt a nagytemplom papjai nem jöhettek a kistemplomba misézni. A másik ok pedig a plébánosnak az a törekvése, hogy a kistemplomi hívekben ébren tartsa a nagytemplomi egyházközséghez való tartozásuk tudatát.

Az Egyháztanács felterjesztésével egyidejűleg, április 9-én Szalay József, Dávid János, Hanusz Alajos és Jaczkó Károly nagytemplomi káplánok is levélben fordultak a káptalani helynökhöz. Ebben kijelentették, hogy nem szívesen vállalják a várható döntésből rájuk háramló terheket. Beosztásuknál fogva eddig is nagy teher nehezedett vállaikra, ugyanakkor utódaikra is gondolniok kell, akikre ugyanez a sors vár. Télvíz idején, vagy a rekkenő nyári melegben nem kis fáradságot jelent számukra a kistemplomba való kijárás. Egyébként a mindennapi misézést nem tartják indokoltnak. Eddig úgy tapasztalták, hogy közünnepeken és nagyböjt péntekjein néha nagyon kevés hívő látogatta a kistemplomot. Mindamellet, ha az ügyben hozott döntés úgy kívánja, vállalják a többletmunkát, de ez esetben a méltányos ellenszolgáltatást is joggal elvárják.⁶⁴

A négy káplán levele, mint láttuk, nem változtatta meg a szentszék álláspontját. Az 1848. április 15-i határozat értelmében ezentúl a plébániatemplomon kívül a kistemplomban is mindennap tartottak szentmisét. Mintegy hatvan esztendeig ez maradt a helyzet. Az 1890-ben kiadott egyházközségi szervezeti szabályok 61. §-a ezt így rögzíti: „... A lelkési hivatal a vallás egyházi gyakorlásával járó összes lelkési teendőket végzi, úgy az anya-, mint az Erzsébet-templomban. ... Az „Erzsébet”-templomban naponként csendes misét, vasárnaponként csendes misét és egyházi beszédet, ünnepnapokon énekes misét mond, s a templom felszentelése napját ünnepélyes isteni tisztelettel tartja meg ...”⁶⁵

Az továbbra is előfordult, hogy miként a hitoktatásban, úgy a kistemplomi lelképásztorkodásban is a ferencesekhez fordultak kiscigítésért. Így pl. 1885. február 2-án a rendház házi krónikája szerint a beteg káplánt az egyik ferences atya helyettesítette „az Erzsébet kápolnában”.

Ugyancsak a ferences rendház krónikása jegyezte fel három, számunkra fontos eseményt, amelyek a Szent Erzsébet-templom jelentőségének növekedését bizonyítják.

1874-ben felújították a nagytemplom belsejét. A meszelést és aranyozást októberben fejezték be. Amíg a munkálatok tartottak, az összes plébániai istentiszteleteket a Szent Erzsébet-templomban végezték.

1901-ben folytak a plébániatemplom nagyszabású restaurálási munkálatai, amelyek során Roskovics Ignác és Lohr Ferenc festőművészek a templom gyönyörű festményeit megalkották. A munkálatok idejére ismét a Szent Erzsébet-templom lett az Egyházközség plébániatemploma, ahol a szentmiséket és egyéb funkciókat végezték. A Városi Tanács számára azonban ez a templom messze esett a város központjától. Ezért a Szent István király ünnepe és a király születésnapja (augusztus 18.) alkalmából tartott augusztus 20-i hivatalos ünneplésre abban az évben a ferences templomot vették igénybe.

1906-ban Kecskeméten 600 iskolás gyermek volt elsőáldozó. Az említett házi krónika április 21-i feljegyzése szerint gyónni a ferences templomban voltak, másnap pedig a kistemplomban áldoztak. Ez február 22-én történt, amely ebben az évben április 22-re esett.

Ugyanez év július 24-én meghalt Bogyó Pál, aki 35 éven át volt Kecskemét plébánosa. A halálával megüresedett állás betöltésére megindultak a tárgyalások. Ezzel egyidejűleg az Egyházközség Tanácsa azt is elhatározta, hogy lehetővé teszi egy második plébánia felállítását, ha ezt a hívek kérik. Első lépésként a Szent Erzsébet-templomhoz kirendelt lelkészügyi állást szerveztek. Ez azonban már a templom történetének új fejezete.

Mielőtt az eddigi, kerek nyolcvan esztendőre terjedő korszakot lezárnánk, itt emlékezünk meg két harangozóról, akik ebben az időszakban végezték szolgálatukat.

A templom első harangozója Bene István volt. Az 1827–30 közötti évekből maradt fenn hat nyugtája, melyekben elismeri, hogy a kommenciója szerint neki járó búzát Csértő János egyházfitól megkapta. Az 1829. január 19-i nyugtán „Bene István Ispotály Templom Harangozója” néven szerepel.⁶⁶

Utána mintegy hat évtizeden át nincs adatunk a templom harangozóiról. A legközelebbi adat az 1890-ben meginduló Kecskeméti Képes Naptár címtárában található, mely szerint abban az évben a Szent Erzsébet-templom harangozója Domokos Gáspár kézimunkás volt.

Neve az említett naptár 1906. évi kötetében szerepel utoljára. Ebben az évben ugyanis az Egyháztanács fegyelmi bizottságának április 20-án hozott ítélete alapján először állásából felfüggesztették, majd később elbocsátották. A legfőbb vád az volt ellene, hogy a rábízott javakat hűtlenül kezelte és állásához méltatlan életmódot folytatott.

Domokos Gáspár az ítélet ellen a megyéspüspökhöz fellebbezett. Fellebbezésével azért foglalkozunk, mert benne a templomnak az ő idejében történt gyarapodására is hivatkozik.

Mindenekelőtt tagadta az ellene felhozott vádakat. Hivatkozott 17 évi becsületes szolgálatára. Annak idején Bogyó Pál plébános javaslatára 34 jelentkező közül őt választották meg kistemplomi harangozónak. Korábban a piaristáknál szolgált, akik jó bizonyítványt adtak róla. Az elhanyagolt állapotban levő templomot ő hozta rendbe. Az 1890-ben felállított Lourdesi Szűz Mária oltárt, a Szent József oltárt, a Láncos Jézus szobrát, kelyhek, egyházi ruhák beszerzését is a saját buzgóságának eredményeként tüntette fel. Az ellene hozott ítéletet csupán irigység művének mondotta. Mivel mások szeretnék a harangozói állást elnyerni, azért akarják őt állásából kitúrní.

Gróf Csáky Károly Emmánuel váci megyéspüspök a fellebbezést a püspöki szentszékhez továbbította. A szentszék az ügy többszöri kivizsgálása után október 10-én hozta meg végzését és ebben a kecskeméti Egyháztanács ítéletét másodfokon is jóváhagyta.

Az elbocsátott Domokos Gáspár utóda Kovács Antal szabó lett, akinek nevét elődje az ő helyére pályázók között emlegette.⁶⁷

Kovács Antal a fent említett naptár címtára szerint 1916-ban még a kistemplom harangozója volt. Az első templomi lelkészség fennállásának éveit tehát végigszolgált. Ebben valószínűleg a zárdalelkészség megalakulása hozott változást, amikor az állást átszervezték. A sekrestyési teendőket az apácák vették át, csak a harangozást végezte továbbra is világi alkalmazott.

AZ ELSŐ TEMPLOMI LELKÉSZSÉG, 1907–1917

A kecskeméti Egyháztanács 1825 nyarán a megyéspüspöktől engedélyt kért a templom felépítéséhez, s már akkor említést tett a plébánia egy későbbi megosztásának lehetőségéről. „... Addig is, miglen ezen városban a meg sokasodott, és az Anya Templomtól távolabb lévő Cath. lakosoknak számához s szükségéhez képeest egy új Parochiális Templom fel állíthatna, ezen Templomnak bővebb Dotációjára esztendőnként pengő pénzbeli =200= két száz fkat ajánlunk...” Mint láttuk, a templom felszentelése után ezt az összeget évi 500 forintba emelték. Hamarosan kiderült, hogy az új templom a régi Apostolok Kápolnájánál jóval nagyobb méreteivel akár plébániatemplom is lehetne. Mint a város negyedik katolikus temploma, a központtól legtávolabb eső részen van s a város terjeszkedésének egyik fő irányába esik.

A századforduló évtizedeiben a város lakossága és benne a katolikusok száma már annyira megnövekedett, hogy lekipásztori ellátásuk a plébánia megosztását tette szükségessé. Ezzel kapcsolatban a Szent Erzsébet templomot is számításba vették.

Az Egyháztanácsnak a templommal kapcsolatos terveit 1890-ben kiadott egyházközségi szervezeti szabályzat 64. §-ában így rögzítették:

„... Az esetben, ha az Erzsébet-templomhoz a második plébánia felállítását az egyháztanács a 11. §. értelmében elhatározza, a plebánosok fizetése, s természetbeni járuléakai újra szabályozandók, s a stólailetmények élvezete és e tekintetből illetékességük meghatározása végett a város a tizedek szerint két plebániái kerületre osztandó fel.

E felosztás az egyházközség egységére, valamint hatóságára és illetőségére, s általában jogaira és teendőire nézve semmiféle változást nem von maga után, s

szervezetére nézve is csak annyiban, hogy azontúl az egyházközségben két lelkészi hivatal állandó fenn.

E szabályoknak a lelkészi hivatal teendőire vonatkozó része, a 2-ik plebánia felállítása esetén, arra is irányadó lesz.

A jelenlegi plebános azon feltétellel választatván, hogy a 2-ik plebánia felállítását nem akadályozhatja, sem ő, sem pedig az utána következő plebánosok . . . a 2-ik plebánia felállítása ellen kifogást nem emelhetnek . . . ”

Az idézett szövegből négy dolog következik:

1. Az Egyházközség készült a második plebánia felállítására.
2. E plebánia központja a Szent Erzsébet templom lesz.
3. A plebánia megosztása után két lelkészi hivatal működik ugyan, mely saját területén a lelkipásztori teendőket ellátja, de magát az egyházközséget nem osztják meg. A két plebániának közös lesz az egyháztanácsa és a költségvetése.
4. A nagytemplom plebánosa nem akadályozhatja meg, hogy területéből önálló plebániát hasítsanak ki.

A harmadik pont felemás megoldása a későbbiekben sok vitára adott okot. Az új lelkésség ugyanis természetszerűleg önállóságra törekedett, hogy ezen az úton idővel elérje a független plebánia rangját és saját egyházközségi szervezetét. Emiatt szembekerült a főplebániával, mely vezető szerepét hangsúlyozva az új lelkésségnek csupán alárendelt szerepet szánt, hogy amint az anyagiakban a központi egyházközséghez tartozik, úgy a lelkipásztori teendők végzésében viszont a főplebániától függjön.

A pusztai lelkésség felállításával kapcsolatban hasonló problémák jelentkeztek. A lakosság száma a századfordulóra nemcsak a városban, hanem a környéki községekben, tanyaközpontokban is jelentősen megnövekedett. Ezek területileg a kecskeméti főplebániához tartoztak és lelkipásztori ellátásuk egyre sürgetőbb feladattá vált. Ezért az Egyháztanács a templomi lelkésséggel egyidejűleg pusztai lelkésséget is szervezett. A kettőt egy közös lelkész vezetése alatt egyesítették, ez azonban nem bizonyult tartós megoldásnak.

A plebánia megosztására Bogyó Pál apát-plebános 1906. július 24-én bekövetkezett halála adta meg a kedvező alkalmat. Az Egyháztanács szeptember 16-án tartott ülésén döntött az új lelkésség megszervezéséről és általánosságban körvonalazta a lelkész teendőit. A váci megyéspüspök október 24-i leiratában a lelkésség felállításához elvben hozzájárult, egyúttal azonban a lelkész teendőinek és a plebánoshoz való viszonyának szabályozását későbbre halasztotta és annak jóváhagyását magának tartotta fenn. Ezek után az egyházmegyei körlevélben pályázatot hirdetett a megüresedett kecskeméti plebániára és az újonnan szervezett kuráciára. A beérkezett pályázatokat megküldte az Egyháztanácsnak, ahol azokat az 1907. február 5-i ülésen ismertették és a választást február 10-én délelőtt 10 órára kitűzték.

A kecskeméti Róm. Kat. Egyházközségnek gróf Migazzi Kristóf bécsi érsek, a váci püspökség örökös kormányzója 1781. szeptember 27-én megadta a jus candidandi-t, vagyis a jelölési jogot. Ennek birtokában az Egyházközség Tanácsa, a plebánia megüresedése esetén, az egyházmegyében működő lelkészek közül hármat kijelölhet, s a megyéspüspök e jelöltek közül a legalkalmasabbat nevezi ki Kecskemét plebánosává. E jelölési jog megadásával a püspök elismerte és megerősítette a kecskeméti hívek buzgóságát és áldozatkészségét, mely többek között

az akkor épülő nagytemplom felépítésében és méltó felszerelésében is megnyilvánult. Egyúttal pedig szervezeti önállóságukat is meg kívánta erősíteni. A plébánosjelölési gyakorlatot váltotta fel a plébánosbemutatói jog, a jus praesentandi, melyet I. Ferenc József apostoli királytól, mint legfőbb kegyúrtól, 1890. június 23-án kapott meg az Egyházközség. E patrónusi jog birtokában az Egyházközség Tanácsa az új plébánost a pályázók közül maga választja meg és a megválasztottat csupán megerősítés végett mutatja be a megyéspüspöknek. Ezt a jogot az 1907. évi választás alkalmával gyakorolták először.

A kitűzött időpontban 80 egyháztanácsos jelent meg a választásra. Egyházi részről Takács Mihály kerületi esperes, világi részről pedig Bagi László főgondnok elnökölt.

A plébániára négyen pályáztak. Közülük ketten még a választás előtt visszaléptek. A megmaradt két jelölt közül az Egyháztanács tagjai egyhangúlag Révész István dunakeszi plébánost választották meg, aki már ősz óta mint kinevezett adminisztrátor vezette a plébániát. A Szent Erzsébet-templomnál szervezett önálló lelkészi állásra egy pályázó volt, Petter Géza kecskeméti hittanár személyében, akit az Egyháztanács közfelkiáltással meg is választott.

A kettős választás eredményét február 13-án terjesztették föl a megyéspüspökhöz, aki február 19-i válaszában azt jóváhagyta és megerősítette.

Az új lelkészség vezetőjének, az Egyháztanács határozata szerint november 1-jén kellett volna állomáshelyét elfoglalnia. Ezt az időpontot azonban, főleg a hitoktatás megkezdése miatt, előrehozták szeptember 1-re.⁶⁸

A szeptember 1-jei tanácsülésen terjesztették elő és tárgyalták meg az új templomi lelkészség és a pusztai lelkészség szervezeti szabályzatát.

A szabályzat első része a templomi lelkész teendőit sorolja fel. Minden vasárnap és ünnepnapon énekes szentmisét és prédikációt, délután pedig litániát tart, a nagytemplommal egyidőben. A reggel 8 órai diákmisét egy ferences atya végzi. Hétköznapokon reggel 7 órakor van a szentmise. A lelkész feladata még az adventi szentmisék, az adventi és nagyböjti délutáni oktatások, a nagyböjti szentbeszéd, az októberi ájtatosságok és a Nepomuki Szent János szobra előtti 8 napos ájtatosságok végzése. A feltámadási szertartást, a nagytemplomi körmenet előtt, a Szent Erzsébet-templomban is megtartják. Viszont ezután is csak a nagytemplomban tartják meg a búzaszentelést, a keresztyáró napokat, az úrnapi körmenetet és a temetői búcsút, valamint a farsangi háromnapos szentségimádást. A kistemplomi lelkész gyóntatást és beteglátogatást is végez a hívek kérésére. Esketés, temetés, keresztelés végzéséhez azonban a plébános beleegyezését kell kérnie.

A szabályzat második része a pusztai lelkészség feladatait tartalmazza, melyeket szintén a Szent Erzsébet-templomi lelkész végez, káplánja segítségével. Szentkirályon, Szentlőrincen és Helvécian a beosztás szerint végzi a vasárnapi és ünnepnapon istentiszteleteket. Ezenkívül szerdai napokon felváltva látogatja a felsorolt pusztákat. Ez alkalmakkor végezhet keresztelést, esketést, temetést, de ezek stólája a plébánost illeti. Viszont „fáradsága jutalmául” a stólán kívül külön díjat szedhet. Látogatásai alkalmával ellenőrzi a hitoktatást és a pusztai központi iskolákban hitmagyarázatot tart. Feladata még, hogy a siketnémák intézetében ő tanítja a hittant. Fizetése évi 4400 korona, ezenkívül természetbeni lakás, a hozzátartozó udvarral és pincével.

A szabályzat harmadik része a lelkészség káplánjának kötelességévé teszi, hogy az összes lelkészi teendőkben segédkezzék és az elemi iskolákban legalább heti

18-20 órában tanítson hittant. Ezért lakást kap és évi 2000 koronát, amiből 800 koronát a lelkésznek fizet teljes ellátásért.

A negyedik rész a templom kántorának teendőit ismerteti. Közreműködik a szentmiséken és a többi szertartásokon. Ezenkívül heti 2 órában az iskolás gyermekeket tanítja egyházi énekekre. Munkájáért évi 200 korona tiszteletdíjat kap és a stólaból neki járó részt.

Az Egyháztanács a szabályzatot megtárgyalta és elfogadta, de ennek jegyzőkönyvét a megyéspüspök csak november 20-án kapta kézhez. A felterjesztés előtt egy héttel Révész István plébános a püspökhöz írt levelében panaszkodott Petter Géza lelkész magatartása ellen. Azt javasolta, hogy a stólajvédelemmel járó ténykedést a lelkésznek egyáltalán ne engedjék meg, mert az „veszedelmes üzérkedésre és vizsálpra nyújthatna alkalmat”. A „plébánosi tekintély és a hívek üdvé” érdekében pedig a lelkész tevékenységét helyezték a plébános ellenőrző joghatósága alá. A püspök megjegyzése a levél margóján: „Nem mindenben értek egyet a plébánossal”.

Gróf Csáky Károly Emmánuel váci püspök a szabályzat jóváhagyása előtt a székeskáptalan véleményét is kikérte. A káptalan nem sietett a válasszal. Egyik tagját előzőleg kiküldte helyszíni szemlére, hogy ott közvetlen tapasztalatokat szerezzon. Csak egy év múlva, 1908. október 16-án foglalta írásba véleményét és javaslatait. A káptalan a templomi és a pusztai lelkészség összevonását nem tartotta elfogadhatónak. Véleménye szerint helyesebb volna a kettőt különválasztani és Szentkirályon, önálló plébániát szervezni. Ehhez ott már a templom is megvan. Ugyanakkor a plébános a hívei között lakhatna és nem kellene a messze városból kijárnia hozzájuk.⁶⁹

A pusztai lelkészség különválasztására mégsem került sor, jöllehet három évvel később, 1911-ben maguk a szentkirályi hívek is kérték, hogy önálló plébániává szervezzék őket. Küldöttségüket Lendvay Ferenc helybeli lakos vezette. Révész István preláthus-plébános a kérést elvben szintén támogatta.⁷⁰

Révész preláthusnak Petter Gézával szemben tanúsított magatartását érthetővé teszi az a körülmény, hogy a Szent Erzsébet-templom lelkésze önállóságát és függetlenségét védte, a plébános viszont idegenkedett a plébánia megosztásának gondolatától. Csakhogy amikor őt plébánossá megválasztották, a lelkészség már meg volt szervezve, a kész tényeken nem változtathatott. Ő a tanyai lelkészségek megszervezését fontosabb feladatnak tartotta, mint a városi plébánia megosztását, és számos környékbeli lelkészség felállítása valóban az ő nevéhez fűződik.

Már 1908-ban felmerült benne egy zárda alapításának terve és a Szent Erzsébet-templomnak plébánia helyett zárdatemplommá való átszervezése, de ehhez akkor még hiányoztak az anyagi és személyi feltételek. És amint a püspöki helynökhöz írt levelében megfogalmazta, terveinek akadálya volt „Petter úr személye, kit a mártírság babérijával fog ékesíteni néhány jó pajtása, kiknek támogatása mellett engem mint kivégző bakót fog oda állítani a rosszhiszeműsége amúgy is hajlandó közvélemény elé . . .”

Számunkra azonban Petter Géza a Szent Erzsébet-templom első önálló lelkésze volt, aki ezt az állást tíz esztendőn át töltötte be becsülettel, nem volna tehát igazságos, ha őt csupán Révész preláthus kesernyés szavainak tükrében látnánk. Ezért a róla alkotott kép kiegészítéséül álljon itt a beiktatásának évében megjelent életrajz néhány mondata:

„... Született 1868. évi június hó 14-én Vácon, pappá szenteltetett 1892. június hó 23-án. Káplánkodott Kosdon, Pusztavacson, Nagykőrösön, Kunszentmiklóson... 1896. évi nov. hóban jött Kecskemétre középiskolai és polgári leányiskolai hittanárnak... Tíz évig működött Bogyó Pál mellett... és köztük az a szeretet sohasem gyöngült meg, mely az igazi jó szívű és lelkű papok közt lakozik... Titkári szerepe volt mellette. Bizalmas ügyeit mindig rábízta és tanácsa nélkül fontos ügyeiben nem intézkedett sohasem. Feltétlen bizalommal tüntette őt ki gazdasági ügyeinek vezetésében...

A társadalmi életben tevékeny szerepet vitt. Azért a társadalom is iparkodott érte hálás lenni és polgári érdemeinek elismerésül beválasztotta törvényhatósági bizottsági tagnak, városatyának. Majd a községi iskolaszék tagjának választotta és a tanügyi bizottság tagjának. Hasonlóképp tagja lett a népnevelési és a városi kisajátító bizottságnak. Nagy érdeme van a siketnémákat gyógyító egyesület megalapítása körül, amely egyesületnek kezdettől fogva alelnöke. A kath. legényegylet elnöke, melynek egészséges irányításában nagy érdeme van. Ismeretterjesztő felolvasásokat rendezett úgy a katolikus együletben, melynek alelnöke, mint a kath. legényegyletben... Tagja az ipar és kereskedelmi iskolák felügyelő bizottságának.

Összetartotta a puszták kath. népét és a vallás vígasztalásában fáradhatatlanul részesítette őket. Nagy érdeme van a szentkirályi templom felépítése és beruházása körül. Helvétán épült templom pedig kizárólag az ő érdeme...⁷¹

Ez utóbbival kapcsolatban Révész István prelátus azt is sérelmezte, hogy a helvéciai templom építése ügyében Petter Géza az ő tudta és megkérdésezése nélkül intézkedett és a munkálatok végzésére a helyi lapokban pályázatot is hirdetett. A templom elkészült és 1909. augusztus 15-én maga Petter Géza áldotta meg.⁷²

Lelkészsé történt megválasztása után megkezdtek a Szent Erzsébet-templom mellett az új lelkészlakás építését. A templombejárat jobb oldalán levő, eddig iskolai tanteremnek szolgáló épületet alakították át és bővítették ki a célnak megfelelően. Amikor elkészült, a lelkésznek és káplánjának lakása, valamint a lelkési hivatal nyert benne elhelyezést.

A beiktatást eredetileg november 19-re, a templombúcsú napjára tervezték. Mivel azonban a szervezeti szabályok püspöki jóváhagyása késett, a beiktatást későbbre halasztották. Végül december utolsó napjaiban tartották meg. Ez alkalommal a Katolikus Legényegylet tagjai fáklyásmenettel köszöntötték szeretett elnöküket.

A templombúcsú napján az ünnepi nagymisét már „a kistemplomtéri új plébános Petter Géza” végezte.⁷³ A búcsút háromnapos előkészülettel és fényes külsőségekkel tartották meg. Ezzel kapcsolódtak be egyúttal az országos ünnepségekbe is, melyeket 1907-ben Szent Erzsébet születésének 700 éves évfordulója alkalmával rendeztek.

A kezdeti nehézségek és a plébánossal szemben támadt nézeteltérések ellenére az új lelkész megkezdte munkáját a szervezeti szabályokban lefektetett elvek szerint. A megyéspüspökhöz írt első beszámolójában Petter Géza több kifogást tett az anyagi megkötöttségek és főleg a pusztai kötelezettségek időbeli torlódásai miatt és módosításokat kért. E problémák, úgy látszik, idővel megoldódtak, mert később nem történik róluk említés.

A lelkészség jogi helyzetét tekintve önálló szervezet volt ugyan, de csak miután életképességét bebizonyította, nyerhette volna el később az önálló plébánia rangját. Lelkeszi hivataláról, mely a Czollner tér 5. szám alatt működött, 1912 óta vannak feljegyzéseink. A hivatalban plébániai anyakönyveket nem vezettek és erre később sem került sor. Az itt végzett kereszteleseket és esketéseket a főplébánia anyakönyveibe jegyezték be.

Anyagiakban a lelkészség továbbra is az Egyházközségtől függött. A két lelkész, a kántor és a harangozó fizetését, valamint a templomépület és a lelkészlakás fenntartására szükséges összegeket az egyházközségi költségvetésben biztosították. A templom pénzalapítványait is az Egyházközség kezelte.⁷⁴

1918. február 20-án a váci megyéspüspök Petter Gézát kinevezte Erzsébetfalva, a mai Pesterzsébet plébánosává. E kinevezéssel nemcsak az ő huszonegy éves kecskeméti működése és benne tízesztendősi önálló lelkeszi munkája fejeződött be, hanem a templom történetének egy jelentős korszaka is lezárult.

ZÁRDALELKÉSZSÉG. 1917–1950

A XVIII. század végén készült feljegyzések megemlékeznek az Egyházközség szolgálatában álló apácákról. Szekeres András gondnok 1781. évi regestrumában „Apáca Szüzek”, az 1782. évi gondnok, Bán János pénztárkönyvében pedig „Leányok Tanító Szüzek” szerepelnek, akik a plébános, kántor, iskolamester és egyéb alkalmazottakhoz hasonlóan az Egyházközségtől kapják konvenciójukat. Hogy milyen szerzetesrendhez tartoztak és meddig működtek, nem tudjuk.

A XIX. század végén újból felmerül apácák letelepítésének terve. Bogyó Pál apát-plébános 1881. április 7-i levelében említi, hogy a kistemplom melletti iskolákba apácák jönnek. Ezúttal a Szent Vince rendi irgalmasnővérekről volt szó, akiknek vizitátora S. Leopoldine Brundig a letelepedésre vonatkozó terveket is megküldte a plébánosnak. A terv akkor nem valósult meg.

Ami nem sikerült Bogyó Pálnak, azt megvalósította utóda, Révész István prelátus. Már a megválasztását követő évben, 1908-ban azt tervezte, hogy a leányifjúság vallásos nevelésének előmozdítására apácákat hív Kecskemétre. Ezért azzal a kéréssel fordult Mater Fittler Rózához, az Angolkisasszonyok budapesti házfőnöknőjéhez, hogy adjon rendtagokat egy leendő kecskeméti ház alapításához. A kérést, rendtagok hiánya miatt, akkor nem teljesíthették.

Az ügy 1917. júliusáig húzódott, amikor a rend Általános Főnöknője és a leendő kecskeméti főnöknő, Mater Fittler Róza leutaztak a helyszínre, megtekintették a kistemplomot és a vele kapcsolatos, ideiglenes lakásnak szánt házat. A szemle eredménye az lett, hogy a plébános ajánlatát elfogadták. Elhatározták egy leánygimnázium és egy tanítónőképző felállítását. Július 21-én az Egyházközség tanácsstermében tartották meg az első beiratást az új tanévre. Augusztus 25-én pedig megérkezett az első nyolc rendtag, hogy a munkát megkezdjék. Lakásul és iskola céljára a kistemplomhoz csatlakozó és az Egyházközség tulajdonában lévő épületeket kapták meg.

Az Angolkisasszonyok által vezetett leánygimnázium és tanítónőképző fenntartója az Egyházközség volt, azért ezeknek az intézményeknek sorsa, fejlesztési lehetősége elsősorban az Egyházközség mindenkor anyagi helyzetétől függött. Az egyes esetekben kapott adományok, államsegély ezt az alapot csupán kiegészítet-

ték. Az első világháború végének, s az azt követő éveknek gazdasági nehézségei között az Egyházközség erejéből új iskolák és rendház építésére nem futotta. Ezért ideiglenes jelleggel a már meglévő épületeket alakították át. Az ideiglenesnek szánt megoldás azonban az évek során állandóvá lett. A tervezett rendház sohasem épült fel. Helyette az apácák részben a számukra átalakított lelkészlakásban, részben a templom bal oldalán levő épületben nyertek elhelyezést. A két lelkész először a Bánk bán utca 8. szám alatt levő Érsek-féle házba költözött át, 1924-től kezdve pedig az egyházközségi bérház első emeletén kapott lakást.

A letelepedés évében mindkét iskola az első osztállyal indult. Ehhez évről évre jöttek a következő osztályok. A leánygimnáziumban 1925-re lett teljes a nyolc osztály és ekkor került sor az első érettségire. Ahogy szaporodott az osztályok és a növendékek száma, úgy kellett újabb tantermekről is gondoskodni. 1923–24-ben az intézet udvarán levő magas magtárépületet földszinti és emeleti részre osztották és ezzel újabb tantermeket és mellékhelyiségeket nyertek. Az átalakítási munkálatokhoz gróf Klebelsberg Kunó kultuszminiszter 80 millió korona segélyt juttatott az intézetnek. 1924-ben a lelkészek távozásával felszabaduló épületbe költözött a tanítónőképző intézet. A hozzá csatlakozó gyakorló iskola pedig az Erkel utca 9. szám alatti épületben működött. 1925. január 11-én adták át rendeltetésének a Czollner tér 4. szám alatt levő leánygimnáziumot, melyhez a Merász-féle házat alakították át és bővítették emeletráépítéssel. Ez az épület ma már nincs meg. Falai annyira megrepedeztek, hogy veszélyessé vált, s ezért 1969-ben lebontották. 1935–36-ban a régi Lovárda épületének átalakításával az intézet új tornateremmel és internátusi szobákkal gyarapodott.⁷⁶

Az Angolkisasszonyok zárdájának és iskoláinak a Szent Erzsébet-templom mellé történt letelepítésével maga a templom is új rendeltetést kapott. Ugyanakkor Petter Géza áthelyezésével elhárult annak személyi akadálya, hogy a templomi és a pusztai lelkészség ügyét újra rendezzék és szabályozzák. Az Egyháztanács 1918. június 9-i ülésén bizottságot szervezett az új lelkészségek szervezeti szabályainak kidolgozására. A szabályzat tervezetét július 14-én elfogadták és jóváhagyásra a megyéspüspök elé terjesztették. A püspök előzőleg kikérte a székeskáptalan véleményét. Mivel pedig a káptalan a szabályzat több pontját kifogásolta, a püspök a szabályzatot átdolgozás céljából augusztus 28-án visszaküldte. Főleg a két lelkészség jogi helyzete volt tisztázatlan. A szabályzat szerint önállóak, ugyanakkor lelkészeik a plébános felügyelete alá vannak rendelve. Új feladataik mellett a régiek is maradnának, ami túlterhelésüket jelentené. A zárdalelkész és káplánja a régi összegű fizetést kapja, holott a megélhetés megdrágult. A pusztai lelkészség számára biztosított földterület nagysága legalább 40 hold legyen. Az 1918-ban életbe lépő új egyházi törvénykönyv 1450. és 1452. kánonjára hivatkozva pedig a káptalan szerint az egyházközség plébánosbemutatói joga az új lelkészek megválasztására már nem terjeszthető ki.

Az Egyháztanács a káptalan véleményét sértőnek és elfogadhatatlannak jelentette ki, mert az szerinte az egyházközségi autonómiát veszélyezteti. Plébánosbemutatói jogát pedig a lelkészségekre vonatkozóan is fenntartja, mert a tanács megfogalmazása szerint: „... a szt. Erzsébet-templomi, most zárdatemplomi lelkészséget a második plébánia helyett tartjuk fenn...” Panaszaik hangoztatása mellett azonban a szeptember 8-i tanácsülésen mégis elrendelték a szervezeti szabályoknak a püspöki utasítás szerint történő átdolgozását. A módosított szabály-

zatot szeptember 28-án terjesztették fel ismét Vádra. A püspök a káptalan újabb észrevételeit figyelembe véve és az ellentéteket kiegyenlítő javaslatokkal kiegészítve, november 22-én a módosított szervezeti szabályzatot jóváhagyta.⁷⁷

A szabályzat négy részből áll. Az első rész a zárdatemplomi lelkészségről szól. Lelkészét az Egyháztanács választja és a megyéspüspök megerősíti. A lelkész feladata a templomban az istentiszteletek végzése, az előző lelkészség idején érvényben volt istentiszteleti rend előírásai szerint. Ezenkívül az Angolkisasszonyok iskoláiban hitoktatást végez és a növendékeket gyóntatja. Feladata még a Katolikus Legényegylet vezetése. Lakásáról, javadalmazásáról az Egyházközség gondoskodik. Vele együtt lakik a plébániához nem tartozó többi lelkész, akiknek ő a főnöke. Ellátásukról, megfelelő díjazásért, ő gondoskodik.

A második rész a pusztai lelkészség jogait, kötelességeit és javadalmazását szabályozza.

A harmadik rész a hitoktató segédlelkészeiről szól. Őt a megyéspüspök nevezi ki. Közvetlen főnöke a zárdatemplomi lelkész. Feladata a zárdalelkész és egyes esetekben a pusztai lelkész kíségetése az istentiszteletek végzésében és a betegek ellátásában. Legalább heti 20 órában hitoktatást végez. Lakást a zárdalelkész mellett kap, javadalmazásáról az Egyházközség gondoskodik.

A szabályzat negyedik része a hitoktatás ügyét rendezi. Az összes hitoktatási szervezet és teendők igazgatója az anyatemplomi plébános. Helyettese a ferencesrendi házfőnök. Hivatásos hitoktatók: a zárdalelkész, a pusztai lelkész, a hitoktató segédlelkész és a ferences rendtagok közül erre kijelölt négy lelkész. Kíségítő hitoktatók a katolikus vallású tanítók és tanítónők közül az ezzel megbízott személyek. A szabályzat rendelkezik még a hitoktatók beosztásáról, heti óraszámáról és díjazásáról.

Az Egyháztanács december 15-i ülésén a püspök javaslataival kiegészített szervezeti szabályzatot elfogadta. Révész István prelátus-plébános az Egyháztanács üléséről beszámoló december 17-i levelében ehhez még hozzáteszi, hogy a maga részéről szintén elfogadta a püspök javaslatát és a pusztai lelkészség javára lemondott az ottani plébánosi stóljajövedelemről. A szentkirályi határban levő 68 hold plébániai földből pedig 18 holdat átengedett az ottani lelkészségnek. Mivel ez a terület a káptalan által javasolt 40 holdnak még a felét sem teszi ki, a püspök ezt csak ideiglenesen hagyta jóvá.

A szervezeti szabályok jóváhagyása után a megyéspüspök az új zárdalelkészi és pusztai lelkészi állásra december 20-i határidővel pályázatot hirdetett. A beérkezett pályázatokat leküldte az Egyháztanácsnak, ahol 1919. január 29-én került sor az új lelkészek megválasztására. A zárdalelkészi állásra ketten pályáztak: Szabó Sándor, eddigi kistemplomi káplán és Medgyessy Gyula, aki két év óta káplánként működött a főplébánián. Az Egyháztanács közfelkiáltással, 70 szavazattal Medgyessy Gyulát választotta meg zárdalelkésszé. A pusztai lelkészségre hárman pályáztak. Közülük az Egyháztanács egyhangúlag Takács Mihály váci karkáplánt választotta meg, akit korábbi hatéves kecskeméti működése alapján már jól ismertek. A választás eredményét a megyéspüspök február 26-án hagyta jóvá.

E választással az eddigi összevont templomi és pusztai lelkészség útjai különváltak. 1924-ben maga a pusztai lelkészség is tovább osztódott. Szentkirály után Helvécia is önálló lelkészt kapott. Első lelkészévé Széll Józsefet, a Szent Erzsébet-templom eddigi segédlelkészét választották. Helvécia különválásával egyidejűleg a

pusztai lelkészségek helyzetét újból szabályozták, ezáltal az 1918. évi szabályzat második része hatályát veszítette. A Szent Erzsébet-templomi segédlelkész állását ugyanakkor önálló hitoktatói állássá szervezték át.⁷⁸

Medgyessy Gyula hét évig állott a zárdatemplom élén. Mint hittanár, egyben ifjúsági hitszónok is volt és több hitbuzgalmi egyesület vezetője. E munkában osztozott vele és segítette őt a templom mindenkori második papja, a hitoktató segédlelkész. Medgyessy Gyula idejében Trungel Iván, dr. Székely Ferenc és a már említett Széll József voltak a templom segédlelkészei.

Munkájukkal kapcsolatban meg kell emlékeznünk azokról a vallásos egyesületekről, amelyek egy részét nevelői céllal az apácák szervezték, más részüket már korábban honosították meg és amelyeknek hivatott vezetői egyházi részről a templom lelkészei voltak.

Az intézetben elsőként az „Őrangyal” egyesület alakult meg 1918. áprilisában. Célja volt: „... a kevés gondozásban részesülő kisebb leányokat visszatartani a rossz társaságtól hasznos és szórakoztató vasárnapi foglalkoztatással...” Az egyesület mintegy tíz évig állott fenn, szerepét később a Szívgyárda vette át.

M. Fittler Róza főnöknő buzgólkodása révén 1919. május 24-én alakult meg „Keresztények Segítsége” névvel az első Mária-kongregáció, amely Szent Erzsébetet választotta égi pártfogójának. Az alakuló gyűlés ünnepi beszédét Medgyessy Gyula zárdalelkész, a kongregáció prézese tartotta. A kongregációk fő célkitűzése az volt, hogy tagjaikat Szűz Mária tiszteletére, s általa buzgó vallásos életre neveljék.

A Szent Zita pártfogása alatt álló „Sarlós Boldogasszony” kongregáció 1919. november 13-án alakult és a gazdálkodó leányokat toborozta tagjai sorába. Buzgóságuk mellett jótékonyosságuk tette ismertté őket.

1919. december 8-án alakultak meg az ifjúsági kongregációk. A képzősöke volt a „Magyarok Nagyasszonya” kongregáció, Szent Cecília pártfogása alatt, a gimnazistáké pedig a „Szeplőtelen Fogantatás” kongregáció, Szent Ágnes és Szent Alajos pártfogása alatt.

A kis gimnazisták egyesülete volt az Eucharisztikus Gyermekszövetség. Mint neve is mutatja, tagjait az Oltáriszentség tiszteletére nevelte. Ennek eszközei a buzgó és gyakori szentáldozás, szentséglátogatások, célja pedig a felnőtt korban is gyakorló vallásos életet élő keresztény ember kialakítása. Az egyesület elnöki tisztét rendszerint a hittanár töltötte be.

A felsoroltakon kívül megemlíthjük még az „Imaapostolságot”, melynek tagjai főként a misszióknak, vagyis a hitterjesztés ügyének nyújtottak lelki támogatást, és az „Élő Rózsafűzér Társulatot”, melyben tizenöten alkottak egy-egy „Rózsakoszorút”. Ezeknek lelki központja szintén a zárdatemplom volt.

Medgyessy Gyula idejéből két nevezetes vallási eseményről kell még megemlékeznünk.

1920. szeptember 19-én délután négy órakor Hanauer Á. István váci megyéspüspök a Szent Erzsébet-templomban bérálta meg az intézet növendékeit. Ez volt az első és mindezideig egyben az utolsó bérálás is, amelyet templomunkban tartottak.

1923. szeptember 8-án kezdődött a kecskeméti katolikus nagygyűlés, melynek megnyitásán Schioppa Lőrinc pápai nuncius is jelen volt. Másnap, szeptember 9-én reggel 8 órakor a nuncius a zárdatemplomban csendes szentmisét mondott,

melynél hét pap segédkezett. Szentmise közben három nővér a nuncius kezébe tette le a szerzetesi örök fogadalmat.

Visszatérve az anyagiakra, Medgyessy Gyula az első években pénzben kapta fizetését az Egyházközségtől. 1922. augusztus 1-jétől kezdve viszont pénz helyett természetben javadalmazták. Eleinte 35, majd később 40 hold matkói föld jövedelmét kapta, saját maga és segédlelkésze fenntartására. Három évvel később mégis azt kérte, hogy 1925. augusztus 1-jétől ismét pénzben fizesse őt az Egyházközség.

Kérése teljesítését azonban már nem érte meg, mert július 1-i hatállyal nagykátai plébánossá nevezte ki őt a megyésfőpásztor. Kinevezése „... még a beavatottak előtt is nagy meglepetést keltett ...” — írta a Katholikusok Lapja. Majd a továbbiakban így jellemezte a távozó zárdalelkészt.

„... Feddhetetlen papi karaktere, széles körű tudása és műveltsége, kellemes és szíves modora ... megnyerték számára a hívek szeretetét ... A Katholikusok Lapjának megindulása is az ő nevéhez fűződik, mert az első nehéz hónapokban ő volt a szerkesztője, ő szervezte és indította meg a férfiligát, agilis titkára volt a Nővédelmi Misszióknak, újabban pedig mint prézes vezette az Úrinők Kongregációját. Az iskolában szigorú, de nagyon jóindulatú és megértő tanárnak ismerték. Távozása nagy veszteség Kecskemétnek, nagy nyereség Nagykátának ...”

A lap egyúttal az új zárdalelkészt is bemutatta:

„... Utóda dr. Kovács Vince vácrátóti plébános egyike az egyházmegye legképzettebb és legjobb papjainak. Az egyháztanács jún. 26-i gyűlésén minden pályázat mellőzésével a Megyéspüspök ajánlása folytán egyhangúlag hívta meg a zárdalelkészi állásra. Kovács Vince a bécsi és budapesti tudományegyetemeken végezte teológiai tanulmányait, 1910-ben szentelték pappá, az idén avatták a teológia doktorává. Hála az isteni Gondviselésnek, hogy a zárdalelkészség nagy felelősséggel járó hivatalát ilyen kiváló papra bízta ...”⁷⁹

Hogy a megüresedett zárdalelkészi állást ilyen gyorsan ismét betölthették, az Hanauer Á. István megyéspüspök és Révész István prelátus ügyes diplomáciájának köszönhető. A püspök ugyanis június 20-án levélben azt tanácsolta Révész prelátusnak, hogy az Egyháztanácsot vegye rá Kovács Vince meghívására. Ha ugyanis a megüresedett állásra előbb pályázatot hirdetnek és majd a pályázók közül választanak, akkor az éppen folyamatban levő dispoziciók miatt a püspök által most ajánlott személy közben más beosztást kaphat, s ezzel a kecskemétiiek elveszítik őt. Révész prelátus a június 26-i egyháztanács ülésén így is terjesztette elő az ügyet. Bár voltak, akik ebben az eljárásban a lelkészválasztási jog megcsorbítását látták, a többség mégis elfogadta a megyéspüspök és a plébános érveit, s az ellenvélemény visszavonása után egyhangúlag megválasztották dr. Kovács Vincét zárdalelkésszé. A püspök július 3-án a választást megerősítette.

Az új zárdalelkész mellé hamarosan új munkatárs is került. A helvéciai lelkésszé megválasztott Széll József helyébe a megyéspüspök Frajna András újmisést küldte segédlelkésznek, aki öt éves itteni működése idején, 1928-ban megszerezte a teológiai doktorátust.

Mindössze két esztendő telt el dr. Kovács Vince a zárdatemplom élén, de jóságával, szeretetreméltóságával, nem utolsósorban szép szentbeszédeivel mindenki rokonszenvét megnyerte. Nem ok nélkül ívelt pályája hamarosan egyre följebb: plébános, esperes, kanonok, majd váci segédpüspök, végül az egyházmegye apostoli kormányzója lett.

Kecskeméti működésének kiemelkedő eseménye volt a Szent Erzsébet-templom 100 éves jubileumának megünneplése 1926-ban. A jubileumnak mintegy bevezetése volt az új oltárkép április 24-én történt megáldása, melyről az előzőekben már megemlékeztünk. A főünnepségek a templomszentelés november 19-i évfordulójához kapcsolódtak. A templombúcsút ünnepi triduum vezette be, a következő programmal:

November 17-én délelőtt 9 órakor Révész István prelátus-plébános főpapi szentmisét végzett az elhunyt alapítókért. Délután öt órakor litániát tartottak, melyen dr. Kovács Vince zárdalelkész mondotta a szentbeszédet.

November 18-án délelőtt 9 órakor Takács Mihály prelátus, nagykőrösi plébános végezte a főpapi szentmisét. Délután 5 órakor ismét litánia, melyen a szentbeszédet P. Bíró Ferenc jezsuita atya tartotta.

November 19-én délelőtt 9 órakor főpapi szentmisét mondott Matzenauer Oszkár prelátus oldalkanonok. Délután 5 órakor litánia volt, melyen dr. Saly László pápai kamarás, egyetemi magántanár mondott szentbeszédet.

A jubileumról beszámoltak a helyi lapok, megemlékeztek róla a képző és a gimnázium évvégi értesítői. A Katolikusok Lapjában dr. Kovács Vince zárdalelkész írt több oldalas tanulmányt „Száz éves a kecskeméti Szent Erzsébet-templom” címmel.

Az Angolkisasszonyok többi rendházaihoz hasonlóan 1927-ben Kecskeméten is megindult a Kisded Szűz Mária tisztelete. A pályába takart kis Szűz Mária szobrát dr. Kovács Vince hozta Milánóból és az intézetnek ajándékozta. Tettével tartósan beírta nevét Ward Mária leányainak, az angolkisasszonyoknak szívébe. A szobor ünnepélyes megáldására március 8-án került sor.⁸⁰

Szeptemberben dr. Kovács Vince Kiskunhalasra került adminisztrátornak. Utódává dr. Taraba József szentesi adminisztrátort választották. Rövid kilenchnapos működése alatt nem történt jelentősebb esemény. 1928-ban ő tartotta a nagybőjti szentbeszédet. Rövid kecskeméti tartózkodása ellenére még húsz év múlva is úgy nyilatkozott, hogy élete legboldogabb, leggonddalanebb évét itt töltötte el.

1928. július 1-re Ceglédre került segédlelkésznek. Helyébe az Egyháztanács, már a március 17-i ülésen, pályázat nélkül, meghívással Királymezey Tibort választotta meg július 1-jei hatállyal zárdalelkésznek. Személyében igen buzgó és tevékeny pap került a zárdatemplom élére, akit Kecskeméten már jól ismertek. Előzőleg hét évig volt a plébánián irodavezető káplán, aki a lelkipásztori munka mellett szerkesztette a Katolikusok Lapját, Szívgyárda egyesületeket szervezett, liceumi előadásokat tartott.

Röviddel zárdalelkészi állásának elfoglalása után átmeneti időre még egy másik fontos megbízatást is kapott.

1928. március 3-án Révész István prelátus-plébánost kinevezték tábori püspökké. Felszenteléséig még ő vezette a plébániát. Utóda Kecskemét szülötte, Kovács Sándor püspöki titkár lett, akit október 20-án választottak meg Kecskemét plébánosává és október 31-én iktattak be hivatalába. A közbeeső időre az Egyházmegyei Hatóság Királymezey Tibort nevezte ki a főplébánia adminisztrátorává, aki augusztus 13-tól október 31-ig töltötte be ezt a hivatalt. Ez idő alatt külön háztartást nem vezetett, hanem a három káplánnal együtt a ferences zárdában ékezett.⁸¹

Miután a főplébánia ügyeinek vezetését átadhatta az új plébánosnak, felszabaduló idejét és erejét a zárdalelkészi munkára fordította. Már a következő évben hozzáfogott a templom belső restaurálásához. Templomszépítő és gyarapító munkásságát az

épülettörténeti részben már ismertettük. 1929 őszétől kezdve a belsőleg megújult templomban az istentiszteletek rendjét is bővítette. Eddig vasárnap két szentmise volt, 8 órakor a képzősöknek, 9 órakor pedig a gimnazistáknak, mindkettőn tízperces szentbeszéddel. Most bevezette a 10 órás szentmisét is, a szomszédos elemi iskola növendékei számára. Ennek érdekében engedélyt kért az Egyházmegyei Hatóságtól, hogy vasárnap két szentmisét mondhasson.

Itt kínálkozik alkalom arra, hogy a zárdalelkészség éveiben kialakult istentiszteleti rendet ismertessük.

A templom két papja naponta egy-egy szentmisét mondott. A szentmisék hétköznap 1/2 7 és 1/2 8, vasárnap pedig 8 és 9 órakor kezdődtek. 1929 őszétől kezdve ehhez jött még a vasárnapi 10 órás szentmise, ez azonban az iskolai szünetben elmaradt. 1931-től a nyári szünetidőben hétköznap 7, vasárnap pedig 8 órakor volt csak szentmise. 1938. szeptemberétől bevezették a vasárnapi negyedik szentmisét is. Ettől kezdve vasárnap 7, 8, 9 és 10 órakor voltak a szentmisék.

A litániák vasárnap délután 3 órakor kezdődtek. 1939-ben ezt az időpontot 4 órára tették át. A májusi litániákat hétköznap délután 6 órakor tartották, szerdai napokon szentbeszéddel. Az októberi rózsafüzér ájtatosság hétköznapokon szintén délután 6 órakor kezdődött.

Szentségimádás minden hónap negyedik vasárnapján volt. A 10 órás szentmise után szentségkitétellel kezdődött. Este 6 órakor szentbeszéd volt, s az azt követő litániával fejeződött be. Szentségkitétellel tartották a szentmisét a hónap első péntekén, Úrnapján és az ünnep nyolcada alatt, Jézus Szíve ünnepén és Szent József ünnepén.

A nagybőjti szentbeszédet vasárnap tartották a litánia előtt. A nagybőjti lelki gyakorlatra általában vendégszónokot hívtak. Az első lelkigyakorlatot 1918. március 18., 19. és 20-án P. Bus Jakab jezsuita atya vezette.

A templombúcsú napjára háromnapos ájtatossággal, triduummal készültek. 1923 óta Szent József ünnepét is triduum vezette be.

A keresztyári napokat a plébániatemplom rendezte. Hétfőn a kistemplomhoz, kedden a Barátok templomához, szerdán pedig a Piaristák templomához vezették a körmenetet.

A templom látogatottsága biztosítva volt. Minden szentmisének megvolt a maga közönsége, a növendékek különböző csoportjai. De szívesen jöttek e szentmisékre a hozzátartozók is. Akik pedig már kinőtték az iskola padjait, később is vissza-visszajártak a régi kedves templomba. A hitélet egyik fokmérőjeként szokták említeni a szentáldozások évi statisztikáját. Erre vonatkozóan az 1931–1942 közötti évekről vannak részletes adataink. 1931-ben 51 938, 1942-ben 65 620 volt a szentáldozások száma. A közbeeső években ingadozott, általában 45–55 ezer között mozgott. A betegellátások száma már kevésbé kiemelkedő. 1935-ben volt a legtöbb: 118. Ebben inkább a ferences atyák jeleskedtek.

1929-ből származik az a híradás, hogy a tanítóképző gyakorló iskolájának 20 növendéke fehérvasárnap a kistemplomban járult az első szentáldozáshoz. Ezt a kedves ünnepséget más években is megrendezték, egészen 1950-ig.

1930-ban emlékeztek meg országsszerte Szent Imre halálának 900 éves évfordulójáról, 1931-ben pedig Szent Erzsébet halálának 700 éves évfordulója alkalmából tartottak jubileumi emlékévet. A templomban istentisztelettel, az intézet növendékei pedig ünnepélyekkel adóztak a két magyar szent emlékének. A zárdalelkész tollából a Szent Erzsébet-jubileumot méltató cikk jelent meg a gimnázium értesítőjében.

Királymezey Tibor 1931-ben megvált a Katholikusok Lapjától, melynek idáig főszerkesztője volt. Cikkei, tudósításai azonban továbbra is megjelentek a lapban. A szerkesztés munkáját Varga R. József segédlelkész néhány hónapos vezetése után Balyi János, a plébánia káplánja vette át. A főszerkesztői tisztet Kovács Sándor apát-plébános tartotta fenn magának.⁸²

1932-ben Acsay Vilmos kántor-karnagy vezetésével megalakult a templom Cecília Kórusa. Először a virágvasárnapi misén szerepeltek a passió eléneklésével. A nagyobb nyilvánosság elé 1934-ben léptek, amikor a kibővített templomi kórus felavatójára október 13-án és 14-én délután 1/2 6 órai kezdettel ünnepi egyházzenei hangversenyt rendeztek. Az avató beszédet Koudela Géza tartotta.

A nagysikerű szereplést további emlékezetes hangversenyek követték. 1935. október 13-án, vasárnap délután 6 órai kezdettel a színházban tartottak egyházzenei hangversenyt. Ezen részt vett a Budai Cecília Kórus, Bárdos Lajos vezényletével és a Kecskeméti Cecília Kórus, Acsay Vilmos vezényletével. Ünnepi beszédet mondott Shovy Lajos székesfehérvári püspök, az OMCE elnöke.

1936-ban ismét a kistemplomban tartottak ünnepi hangversenyt, ezúttal a névadó Szent Cecília ünnepén, november 22-én. Az ünnepi beszédet dr. Pantol Márton tartotta.

1938-ban az eucharisztikus szentév jegyében, április 24-én tartottak templomi hangversenyt, melynek ünnepi szónoka Werner Alajos püspöki tanácsos volt.

Tízéves fennállását a kórus 1943. november 21-én ünnepelte. Az énekkar tagjai délelőtt 9 órakor hálaadó szentmisén vettek részt. Délután a litánia után rendezett hangversenyen, majd pedig az egyházközség dísztermében tartott közgyűlésen emlékeztek az elmúlt évtized sok munkájára, szép sikereire.⁸³

Királymezey Tibor tizenegy éven át töltötte be zárdalelkési tiszttét. Munkatársai közben többször is váltakoztak. Az újmisésként érkező Frajna Andrást ötévi munkássága után, 1930. augusztusában a megyéspüspök a váci Szent József intézetbe nevezte ki prefektusnak. Helyébe a szintén újmisése dr. Major Antal jött, aki első állomáshelyén szintén öt esztendő telt, mint hittanár és ifjúsági hitszónok. 1935. szeptemberében Szentesre került káplánnak. Munkakörét dr. Magyar József vette át, aki azt két évig töltötte be, majd a szolnoki Vár-plébániára kapott dispoziíciót. Onnan hamarosan az Egyesült Államokba távozott és 1938-ban a chicagói Szent Imre egyházközség plébánosa lett. Kecskeméten 1937. szeptemberétől dr. Edelényi Achilles lett az utóda. Elődei nyomában ő is hittanárként a leánygimnáziumban tanított, ezenkívül ifjúsági hitszónok és az Eucharisztikus Gyermekszövetség elnöke volt. A Katolikus Nevelés és a Magyar Kultúra c. folyóiratokban cikkei jelentek meg.⁸⁴

Eredményekben gazdag tizenegy évi zárdalelkési munkássága után, Királymezey Tibor 1939. májusában a gödöllői plébániára kapott kinevezést. Ezzel kapcsolatban az Egyházmegyei Hatóság kimutatást kért a zárdalelkésznek és káplánjának jövedelméről. A jelentés adatait azért idézzük, mert ezek ismeretében képet alkothatunk magunknak a kistemplomi papok anyagi helyzetéről, a második világháborút megelőző utolsó békeévben. Királymezey Tibor az Egyházközségtől természetben lakást kapott, mely a plébániával szemben levő, azóta már lebontott egyházközségi bérházban volt. Ezenkívül havonta 200 pengőt kapott és évi 14 pengő hozzájárulást a vasúti igazolvány kiváltásához. Az Egyházközség fizette a kereseti adó felét is. Mispénzből származó jövedelmét változóan vallotta. Mint hittanár, a Vallásalapból havonta 200 pengőt kapott. Még 1935 végén ő maga kérte zárdai hittanári állás szervezését. Ha

ugyanis államilag szervezett állást tölt be, akkor hittanári fizetését a Vallásalaphól kapja és szolgálati éveinek száma szerinti előmenetelhez jut. Dr. Edelényi Achilles az Egyházközségtől természetben lakást kapott, pénzben pedig havonta 184 pengő 50 fillért és évente 14 pengőt a vasúti igazolvány kiváltásához. Misepénzből havonta kb. 20 pengő volt a jövedelme. Ehhez jött még havonta 19 pengő kongrua az egyházmeggyétől és havi 16 pengő a református gimnáziumban végzett hitoktatói munkájáért.⁸⁵

A távozó Királymezey Tibor helyébe, Kovács Sándor apát-plébános javaslata alapján, az Egyháztanács 1939. augusztus 1-jei hatállyal Cselényi József kecskeméti káplánt választotta meg zárdalelkésszé. Elődjéhez hasonlóan, ő sem volt már ismeretlen a kecskemétiiek előtt. Megválasztását megelőzően tizenegy évig működött a főplébánián, s papi buzgóságával méltán érdemelte ki plébánosa megbecsülését és a hívek szeretetét. Új munkakörére készülve, július 17-én a hittanári vizsgát is jeles eredménnyel letette.

Az új zárdalelkész, beosztása szerint a képzőnek és a gimnázium felső osztályainak hittanára, ifjúsági hitszónok és a Mária-kongregáció prézese volt. De ezenkívül ő volt a Katolikus Legényegylet elnöke, az Iparosasszonyok és férfiak kongregációjának prézese, a Napsugár leányklub elnöke is. Tagja volt a Törvényhatósági Bizottságnak és hivatalból az Egyháztanácsnak.

Megválasztása évében, a november 19-i templombúcsú alkalmával szentelték fel a templom jelenlegi főoltárképét. Ő naga is gyarapította a templom berendezését két új zárt gyóntatószékkel.

1941. szeptember 1-jén eddigi munkatársát, dr. Edelényi Achillest a megyéspüspök rendelkezése más munkakörbe szólította. Helyébe Kunszentmiklósról dr. Tóth Tibor jött Kecskemétre. Az ő személyében nagyon képzett és buzgó papot kapott a kistemplom és az intézet. Ifjúsági hitszónok, az Eucharisztikus Gyermekszövetség igazgatója, a Szívgyárdák ügyvezető igazgatója, a Sárlos Boldogasszony kongregáció prézese, a Labora munkásleány egyesület lelki igazgatója volt. Cikkeket írt a Katolikus Nevelés c. folyóiratba, számos helyen és alkalommal tartott lelkigyakorlatokat, előadásokat. Ez utóbbiak anyagát könyvalakban is feldolgozta. Két könyve jelent meg, „Új életsíkon” és „Vadócba rózsát oltok” címmel.⁸⁶

1942-ben ünnepelte az Angolkisasszonyok Intézete kecskeméti fennállásának 25. évfordulóját. A főünnepséget május 14-én tartották. Dél előtt 9 órai kezdettel hálaadó szentmise volt a Szent Erzsébet-templomban, melyet dr. Kovács Vince váci segédpüspök, a zárda egykori lelkésze pontifikált. Délután 5 órakor pedig műsoros ünnepélyt tartottak a városi színházban, melyen az intézet egykori növendékei is szép számban és meghatódott lélekkel vettek részt.

Ez az esztendő Cselényi József számára két kinevezést hozott, az egyiket Rómából, a másikat Vácról. Márciusban megkapta a „pápai káplán” kitüntető címet. Novemberben pedig a megyéspüspök kinevezte őt abonyi plébánossá. Munkásságáról a Katholikusok Lapja ezeket írta: „... Három évvel ezelőtt vette át a kecskeméti Szent Erzsébet templomi zárdalelkészséget és vitt olyan bensőséges lelkületet az iskolába és templomba egyaránt, hogy növendékeinek százai siratják távozását...”

A zárdalelkészség vezetését november 20-án adta át dr. Sulyok Béla volt peregi plébánosnak. Ő azonban meg se melegeghetett új helyén, mert december első napjaiban a megyéspüspök teológiai tanárnak nevezte ki a váci Hittudományi Főiskolára.

Utóda dr. Szauder Gyula lett, aki nevét később Vassra magyarosította. Előzőleg 1939–42 között irodavezető káplán volt a kecskeméti főplébánián, tehát mint ismert papot választhatták meg a zárdatemplom igazgatójává. Féléves úpesti káplánság után került vissza ismét Kecskemétre, ahol 1942. december 8-án vette át új munkakörét. Elődjének, Cselényi Józsefnek lakásába költözött, mely a színházzal szemben levő egyházközségi bérházban volt. Ezt a bérházat később a háborúban bombatámadás pusztította el. Helyén ma a rendőrség épülete áll.

Dr. Vass Gyula másfél éves zárdalelkészi működés után, 1944. június 29-én Tiszaöldvára kapott plébánosi kinevezést. A helyébe jövő Bartos Mártont november 1-jén behívták tábori lelkészi szolgálatra. Csak a háború befejezése után, 1946. decemberétől vehette át ismét a zárdalelkészséget, melyet utána még egy évig vezetett. Távollétében Virág Sándor, a főplébánia káplánja helyettesítette.⁸⁷

A háború utolsó hónapjai a városra és benne az Angolkisasszonyok Intézetére is súlyos megpróbáltatásokat hoztak. Kecskemétet az ostrom előtt hatóságilag kiürítették. Az apácák először Balatonboglárra menekültek, később onnan is tovább kellett menniök. Épületeiket már előzőleg lefoglalták hadikórház céljára. A berendezés nagy része elpusztult. A háború befejezése után visszatérőknek szinte mindent előről kellett kezdeniök.

Anyagi és jogi helyzetük megváltozott. A földreform során ugyanis az Intézet fenntartójának, az Egyházközségnek 900 holdas célvagyonra szintén kiosztásra került. Az Egyházközség bejelentette, hogy többé nem tudja fenntartani az iskolákat. Hosszas tárgyalások kezdődtek, melyeknek eredményeként az Egyházközség 1948. január 28-án az iskolaépületeket, a rendházat, az internátust és a hozzájuk tartozó telkeket, ajándékozás címén átiratta az Angolkisasszonyok Intézetére. Ezzel együtt lemondott a fenntartói jogokról is és azokat átruházta az intézetre. Gyakorlatilag azonban már a megegyezés előtt, 1947 óta, az iskolák minden kiadása az intézetet terhelte, de a bevétel is az intézet pénztárába folyt be. Azelőtt ugyanis az iskolák jövedelmét, pl. a tandíjakat is az Egyházközség pénztárába kellett befizetni.

Az Angolkisasszonyok Intézete nem sokáig gyakorolhatta iskolafenntartó jogait. 1948. júniusában bekövetkezett az iskolák államosítása, 1950. szeptemberében pedig a szerzetesek működési engedélyének megszüntetése. Előbb az iskolaépületek, majd pedig a rendház a magyar állam tulajdonába mentek át.

E mozgalmas esztendőben a zárdatemplom lelkészei is gyakrabban váltották egymást. A tábori lelkészi szolgálatból visszatért és még egy évig itt működő Bartos Márton 1948. januárjában Mátyásföldre került plébánosnak. Helyébe a megyéspüspök Jancsó Imrét nevezte ki, aki december 8-ig maradt beosztásában. Munkakörét Szomolányi Miklós vette át, aki 1946 óta volt hitoktató a főplébánián.

1949. január 9-én küldött hitéleti jelentésében arra kért engedélyt, hogy vasárnap este is rendszeresen tarthasson szentmisét és ennek érdekében vasárnap háromszor misézhesen. Dr. Pétery József megyéspüspök az esti szentmiséket engedélyezte, de a lelkész harmadik miséjét nem. Ha kell, szerezzenek inkább kisegítőt. A háborús időkben bevált esti szentmisék véglegessé válását ettől az időponttól számíthatjuk.

Négy hónapig tartó zárdalelkészi beosztása után Szomolányi Miklós 1949. március 1-jén Szentesre került hitoktatónak. Őt dr. Bakos Kálmán követte, aki

korábban már öt évig működött a főplébánián, az ostromot is ott élte át és négy évi tápéi plébánosság után jött vissza ismét Kecskemétre. Kerek egy esztendő telt el a kistemplom élén. Kifestette a templomot, december 3–9. között adventi lelkigyakorlatot szervezett. 1950. március 1-jén Pestújhelyre került hitoktatónak. Helyébe a megyéspüspök dr. Batta Gyulát küldte zárdalelkésznek. Az ő idejében történt meg az őrségváltás. Az Angolkisasszonyok távozásával a zárdalelkészség megszűnt és átalakult templomi lelkészséggé, melynek élén a templomigazgató áll.

1946-ban az iskolareform a gimnázium eddigi nyolc osztályából a felső négyet hagyta meg, az alsó négy gimnáziumi osztályból lett az általános iskola felső négy osztálya. Ettől kezdve a zárdalelkész mellett működő hittanárok a gimnáziumon kívül az általános iskolákban is tanították a hittant.

Az 1941 óta itt működő dr. Tóth Tibor 1947 őszén Ceglédre került az ottani második plébánia vezetésére. Helyébe Fejes Sándor jött, akit egy évi működés után, 1948. szeptember 1-jétől a csanádegyházmegyei Berkes László követett. Ő hosszabb időt töltött el ebben a beosztásban és működése átnyúlik a templom történetének következő korszakába.⁸⁸

A MÁSODIK TEMPLOMI LELKÉSZSÉG, 1950-TŐL NAPJAINKIG

Mielőtt az utolsó negyedszázad történetét összefoglalnánk, meg kell állnunk egy pillanatra a címnél. A fejezet ugyanis „a második templomi lelkészségről” és nem a „Szent Erzsébet plébániáról” szól. A fejlődés iránya ugyanis korábban inkább az utóbbi felé mutatott.

1942-ben dr. Kovács Vince püspök, váci káptalani helynök jelentést kért Kovács Sándor apát-plébánostól a máriavárosi templomépítés és a kecskeméti plébánia megosztása tárgyában. Mellékelte a hercegprímás leiratát is, mely a kecskeméti katolikusok nagy számára való tekintettel különösen a plébániamegosztás szükségességét hangsúlyozta. Válaszában az apát-plébános ismertette a máriavárosi templomépítés ügyét és a megosztásra vonatkozó javaslatát.

Az 1911. évi kecskeméti nagy földrengés után Révész István plébános az Egyháztanács tagjaival együtt elhatározta, hogy a földrengés emlékére fogadalmi templomot fognak építeni. Ez a gondolat később, az első világháború nehézségei és az Angolkisasszonyok 1917. évi letelepítésének gondjai között elhalványodott. 1922-ben került ismét napirendre. Balázs Benedikta bencés nővér ebben az évben szervezte meg Máriavárosi Népmissió gyűjtőnév alatt az ottani katolikus egyesületeket, köztük a Máriavárosi Templomépítő Bizottságot. Évről évre gyűjtöttek a templomépítés céljára, különböző rendezvények bevételeit is erre fordították. Később a terv úgy módosult, hogy az építendő templom mellé plébániát is szerveznek. A templomépítés ügyét anyagilag visszavetette az a körülmény, hogy 1932-ben a piarista gimnázium építésének vállalásával az Egyházközség anyagilag teljesen tönkrement. Helyzetének javítására kölcsönkérte a templomépítő bizottság addig összegyűlt 90 000 pengőjét. Ezt az összeget 1942-ig nem tudta visszafizetni. A pénz hiánya is késleltette az építkezés megkezdését. A máriavárosi plébánia felállítására pedig csak a templom elkészülte után kerülhetett volna sor.

A kecskeméti plébánia megosztására vonatkozó korábbi terveket válaszában a plébános így foglalta össze:

„... A plébánia megosztásának gondolata már 1889-ben foglalkoztatta a kecskeméti róm. kat. egyháztanácsot. 1906-ban, amikor Bogyó Pál plébános halálával a plébánia megüresedett, a VI. kerületben a Czollner téren levő Szent Erzsébet-templomhoz önálló kuráciát szerveztek, keresztelési joggal, ahová akkor Petter Géza polgáriskolai hitoktatót választották meg. Egyháztanácsnak az volt a szándéka, hogy idők folyamán ezt a kuráciát plébániává emelik. Igen sajnálatos, hogy Révész István akkori plébános nem szívesen látta ezt a kuráciát és 1917-ben a templomkörüli területeken telepítette le az Angol-kisasszonyokat, a templomot teljesen zárdai és ifjúsági templommá alakította át és az önálló lelkészből rector ecclesiae lett. Igaz, hogy ezt a hibás eljárását hat pusztai lelkészség felállításával hozta helyre...”

Máriaváros Kecskemét II. kerülete. A templomépítésre szánt telket itt már korábban ki is jelölték. Ez a hely azonban annyira közel van a nagytemplomhoz, hogy az ottani hívek minden nehézség nélkül bejárhatnak a nagytemplomba.

„... Ezzel szemben — folytatja javaslatát Kovács Sándor apát-plébános — Kecskemét várostérképére való tekintet is meggyőzheti a lelkipásztori kérdéseket ismerő embert, hogy egészséges és lelkipásztori célokat szolgáló plébánia-megosztás nem a Máriavárosi plébánia felállításával, hanem a VI., VII., VIII. kerületnek és még az V. kerület déli részének egybekapcsolásával Czollner téri kistemplom központtal lehetne egy egészséges plébánia-megosztást eszközölni. Itten csak az angol k. a. elhelyezésére lenne szükség. Itt templom van. Plébániaépület van... Ha a plébánia megosztásáról komolyan kell beszélni, akkor minden érzelmi és eddig tiszteletreméltó buzgósággal végzett templomépítési actioval szemben ezt a megoldást kellene választani...”

1950-ben a Kovács Sándor említette nehézséget az Angolkisasszonyok elhelyezéséről a történelmi események megoldották. Hogy a Szent Erzsébet-templomból akkor mégsem lett plébániatemplom, annak legfőbb oka az, hogy két évvel korábban, 1948-ban már megtörtént a kecskeméti plébánia kettéosztása, a piarista templom mellé szervezett Szentháromság plébánia felállításával.

Az igazságnak tartozunk annak megemlékezésével, hogy a Szent Erzsébet-templommal kapcsolatban a plébánia megosztásának gondolata húsz év múlva ismét napirendre került. 1970-ben a főplébánia vezetője és a lelkészség között támadt ellentéteket dr. Bánk József váci megyéspüspök úgy kívánta megszüntetni, hogy a lelkészséget teljesen függetleníti a főplébániától és önálló plébániává szervezi. A különválasztásra meg is tette az első jogi lépéseket. Az eredmény azonban elmaradt. A megyéspüspök utólag így jellemezte a helyzetet: „Elindultunk az úton, de piros lámpát kaptunk. Várnunk kell, míg zöldet kapunk.” Annyit azonban mégis elért, hogy a lelkészség eddigi jogi helyzetének megszilárdításával a főplébánia és a lelkészség között támadt ellentétek megszűntek.⁸⁹

1950-ben a zárdalelkészségből a templomi lelkészségbe való átmenet nem okozott nagyobb zökkenőt. A templomigazgató és a segédlelkész egyházmegyes papok voltak akkor is, akik a megyéspüspök kinevezése alapján látták el szolgálatukat. A templom istentiszteleti rendjében nem történt változás. Vasárnap délelőtt 7, 8, és 9 órakor, este pedig 6 órakor voltak a szentmisék. A 9 órai szentmisét a csekély számú részvétel miatt az ötvenes évek végére megszüntették. Helyette egy korábbi szentmise honosodott meg. Dr. Nagy Pál kecskeméti születésű egyházmegyes pap, aki korábban hittanár volt, majd képesítése megszerzése után az An-

golkisasszonyok leánygimnáziumában földrajzot és történelmet tanított, 1924 után pedig a Jó Pásztor apácák lelkésze is lett, nyugalomba vonulása után, közeli lakásáról a Szent Erzsébet-templomba járt misézni. Vasárnap a hivatalos szentmisék előtt 1/2 7-kor végzett szentmiséjére egyre többen kezdtek járni, akiknek ez a korai időpont volt megfelelőbb. Amikor előrehaladott kora miatt, 1962-től kezdve a „Tanár Úr” már nem tudott a templomba eljönni, szentmiséjét a hívek érdekében továbbra is megtartottuk.

Az 1962. évi zsinati liturgikus reform bevezetése óta vasárnap és ünnepnap minden szentmisén szentbeszéd is van. Hogy emiatt a kezdési időpontokban ne legyen eltolódás, az eddigi 7 és 8 órai szentmisék fél órával később kezdődnek. A jelenlegi vasárnapi miserend tehát: délelőtt 1/2 7, 1/2 8 és 1/2 9, este pedig 6 órakor kezdődnek a szentmisék. 1973 óta szombat este 6 órakor is van úgynevezett elővételezett vasárnapi szentmise azok számára, akik vasárnapi elfoglaltságuk miatt nem tudnak eleget tenni a szentmise-hallgatás kötelezettségének.

A hétköznapi szentmisék közül kiemelkedik a hónap első péntekén Jézus Szíve tiszteletére végzett szentmise, melyet a hívek érdekében este is megtartunk, valamint az 1942. évi pápai felajánlás óta általánossá vált első szombati Szűz Mária mise.

Litániát vasárnap és ünnepnap, az esti szentmise után tartunk. A májusi litániákon és az októberi rózsafüzér ájtatosságon kívül június hónap hétköznapijain Jézus Szíve litániát végzünk. Ez utóbbit az ötvenes években vezették be.

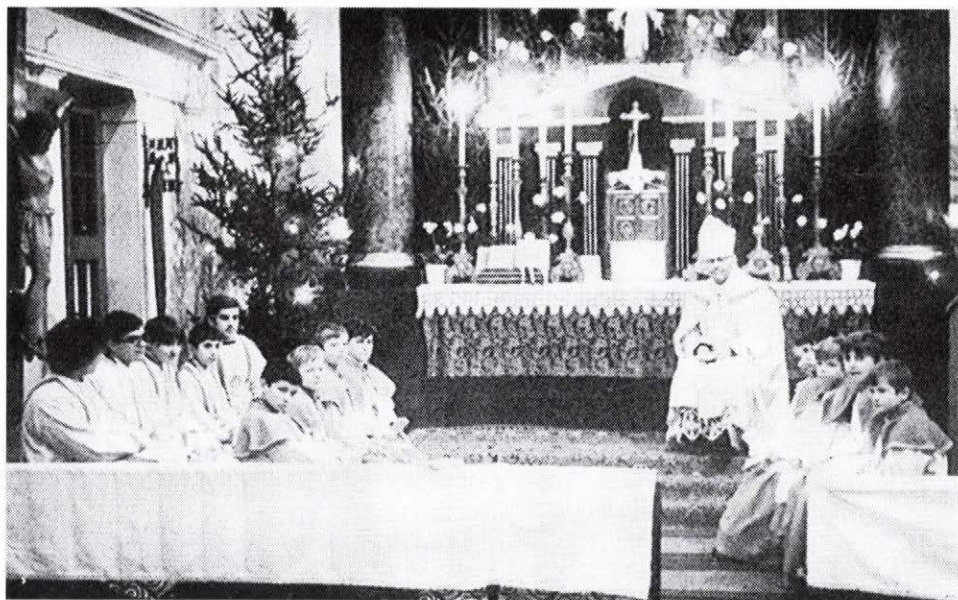
A szentségimádás időpontja minden hónap negyedik vasárnapja és december 3., a templom egyházmegyei szentségimádási napja. Farsang három utolsó napján is tartunk szentségimádást.

A nagyheti szertartásokat 1956 óta templomunkban is az esti órákban végzzük, és a feltámadási szertartással fejezzük be. A nagybőjti szentbeszédeket a korábbi gyakorlatnak megfelelően vasárnap tartjuk az esti szentmise előtt. Háromnapos lelkigyakorlat, triduum évente kétszer van. Nagybőjtben a virágvasárnapot megelőző három napon és novemberben a templombúcsú előtti napokban. A triduumok vendégszónoki tisztét az utóbbi években gyakran a helybeli piarista atyák vállalták. Ők segítenek ki akkor is, ha a templom két papja közül valamelyiket betegsége, vagy távolléte miatt helyettesíteni kell.

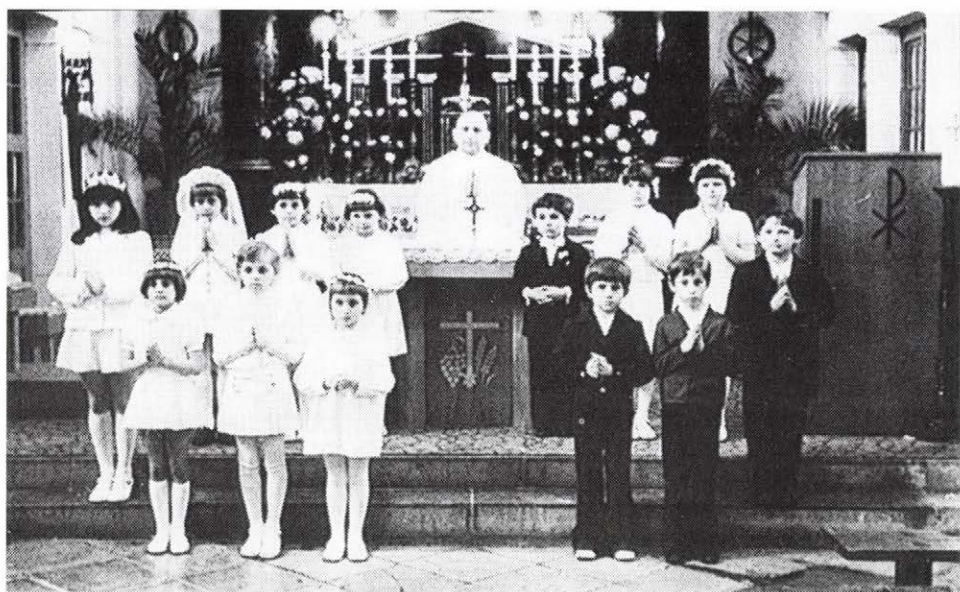
A zárdalelkészség éveiben a templom mindkét papja egyben hittanár is volt. Ma ennek az állásnak az örököse a segédlelkész, aki templomi elfoglaltsága mellett hitoktatást végez a főplébánia területén, főleg a tanyai iskolákban. A harmincas években szervezett tanyai misézőhelyek közül két helyre a kistemplomi lelkész jár ki havonta egy-egy alkalommal, hogy szentmisét tartson a templomtól távol lakó híveknek.

A többi kecskeméti templomhoz hasonlóan, a Szent Erzsébet-templomban is végzünk templomi katekézist 1963 óta. Negyedszázados szünet után első alkalommal 1975-ben újíttottuk fel azt a kedves szokást, hogy az itt tanuló gyermekeket elsőáldozásra is itt vezetjük. Korábban templomunk növendékei a nagytemplomi elsőáldozókhoz csatlakoztak.

A plébániai funkciók közül keresztelest, esketést templomunkban is végzünk 1907 óta. Gyakran hívnak betegekhez, hogy a vallás vígasztalásában részesítsük őket.

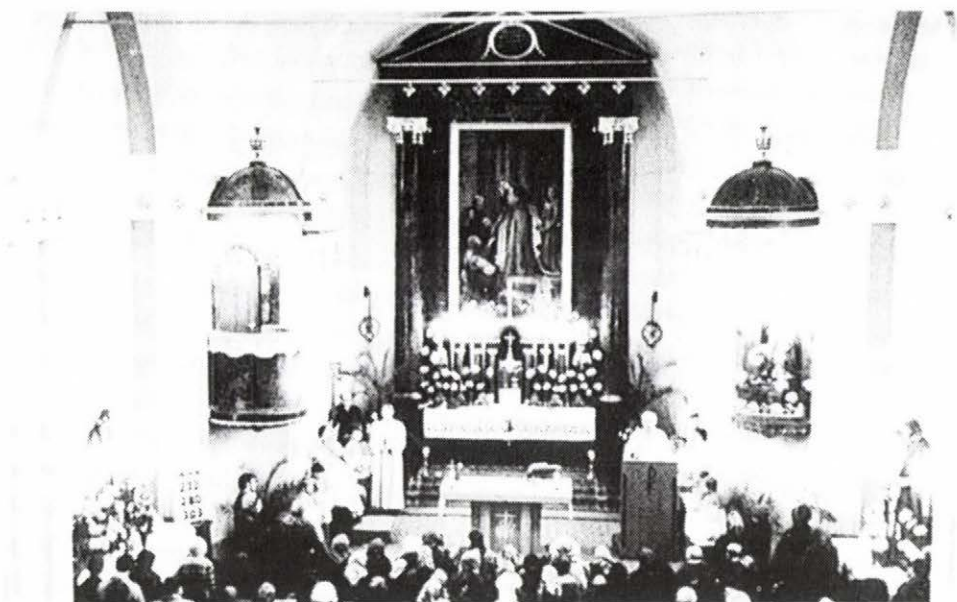
Ministránsok karácsonyi ünnepe 1974-ben.
Christmas festivity of the acolytes in 1974.

Elsőáldozók a megújult templomban, 1977. május 15.
First communicants in the removated church on the 15th May, 1977.

Végül, de nem utolsósorban meg kell emlékeznünk azokról, akik az utolsó negyed században a lelkipásztori szolgálatot ellátták templomunkban. E korszak templomigazgatóinak sorát 1950-ben dr. Batta Gyula nyitotta meg, aki három éven át látta el ezt a szolgálatot. Őt 1953-ban Kéri István követte, aki első alkalommal szintén három évig vezette a kistemplomot. 1956. szeptember 1-jén Berkes László vette át a vezetést, aki 1948–1955 között segédlelkésként működött templomunkban. Utána egy évig a Szent Miklós-templomban, majd újabb egy évig a Szent Erzsébet-templomban volt templomigazgató. 1957 szeptemberében Kéri István került immár másodszor a templom élére. 1958. május 15-én az ő helyébe dr. Kovács Vince váci apostoli kormányzó Máté János c. apát-kanonokot nevezte ki templomigazgatónak. Azóta mint a rábízott javak jó gazdája és a rábízott lelkek felelős pásztora, ő vezeti a templom ügyeit. Tíz éven át volt országgyűlési képviselő. Közéleti tevékenysége elismeréseként több alkalommal részesült magas állami kitüntetésben.

A segédlelkészek sorában Berkes László helyét Szlanka József vette át 1955-ben. Őt 1956-ban Felföldi Bertalan, 1957-ben Szeleczi Imre, 1958-ban pedig Bartos Béla követte. 1959. december 1-jétől Kovács Imre lett a templom hitoktató segédlelkésze, akit 1970-ben a Budapesti Központi Hittudományi Akadémián a teológia doktorává avattak.

A templom 150 éves jubileuma, 1976. november 21.
150th anniversary of the church on the 21st November, 1976.

A templom papsága és hívei számára sokáig emlékezetes nap marad 1976. november 21-e, a jubileumi templombúcsú napja. A templom belsejét a nagyszabású belső restaurálás öltöztette ünneplőbe. A lelki előkészítés pedig az ünnepet megelőző triduumon történt, melynek szentbeszédein a hívek nagy számban és példás buzgósággal vettek részt.

A búcsú napjára sokan jöttek el a város távolabb lakó hívei, sőt más városokból is az egykor itt végzett öreg diákok. Az ünnep fényét és áhítatát nagyban emelték a nagytemplom énekkarának Szegzárdy Imre karnagy vezetésével előadott énekszámai és a hívek lelkes népéneke.

A délelőtti 1/2 9-kor kezdődő ünnepi nagymiséét dr. Endrey Mihály váci megyéspüspök úr végezte. A szentmise elején megáldotta a megújult templombelsőt, az új szembeoltárt és liturgikus teret. Az ünnepi szentbeszédet dr. Lukács László, a piarista gimnázium igazgatója, a triduum szónoka tartotta, kiemelve az ünnep hármasságát: Krisztus Király ünnepe, Szent Erzsébet napja, 150 éves jubileum. A megyéspüspök úr a szentmise végén szólott a templomot zsúfolásig megtöltő hívekhez. Köszönettel emlékezett meg a templom egykori építetőjéről, Czollner Mihályné Béni Erzsébetről, valamint egykori és mai fenntartóiról, áldozatos lelkű híveiről. Arra buzdított, hogy régi értékeinket, elődeink örökségét — nemcsak anyagi, hanem szellemi örökségét is! — őrizzük, gyarapítsuk, és adjuk tovább az utánunk jövő nemzedékeknek.

TIZENKÉT ÉV A JUBILEUM UTÁN

A templom fennállásának 150 éves jubileuma után viszonylag csendes, eseménytelen évek következtek. Jelentős változást az 1983. év hozott. Máté János templomigazgató egyre gyakrabban és egyre hosszabb ideig volt beteg. 1983. május 15-én még megünnepelhetette kecskeméti működésének negyedszázados jubileumát. Utána azonban arra kényszerült, hogy eddigi beosztása alóli felmentését és nyugdíjaztatását kérje. Dr. Bánk József érsek, váci megyéspüspök elfogadta lemondását és helyébe 1983. december 1-jei hatállyal addigi munkatársát, dr. Kovács Imre hitoktató káplánt nevezte ki. Amíg egészségi állapota ezt megengedte, Máté János mint nyugdíjas, továbbra is kisegített. 1985. június 29-én még megünnepelhetette aranymiséjét szerzett templomában, ahol egyre súlyosbodó betegsége miatt 1986. február 3-án misézett utoljára.

A most már egyedül maradt új templomigazgató 1984. január 1-jétől az alábbi szükséges változtatásokat vezette be:

Vasárnapokon és parancsolt ünnepeken az eddigi négy helyett három szentmise van: reggel 1/2 7, 8 és este 6 órakor. Nagyböjtben csak csütörtökön délután van keresztúti ájtatosság, utána nagyböjti szentbeszéd. A júniusi litániákat csak szombaton és vasárnap tartjuk meg.

A templom homlokzata az 1960. évi nagy renoválás óta erősen megrongálódott. A teljes külső restaurálást még Máté János c. apát-kanonok tervezte. Közbejött betegsége miatt azonban a nagytemplom plébánosa, Marosi Izidor váci segédpüspök kezdte meg az előkészítést. A restaurálás gondja, kinevezése után az új templomigazgató vállára nehezedett. A munkát Marosi Tibor szigetszentmiklósi építési vállalkozó vállalta el, aki előzőleg a nagytemplom és a Szent Miklós templom külső restaurálását is végezte. A munkálatok 1984. áprilisában indultak meg és november közepére fejeződtek be.

A külsejében teljesen megújult templomot november 25-én a búcsúi nagymise előtt áldotta meg Marosi Izidor segédpüspök plébános. Az ünnepi szentmise után a hívekkel együtt megkoszorúztuk a templom építetőjének, Czollner Mihályné Béni Erzsébetnek és férjének sírját, akik a templom szentélye alatti kriptában vannak eltemetve. Ez alkalommal jelentette be a plébános-püspök atya az Egyházközség további tervét: a templom mellett új lelkészlakás létesítését.

A lelkészlakás építése, miután az útjában álló nehézségeket sikerült elhárítani, 1986. januárjában indult meg. Erről „A templom helye és környéke” c. fejezetben már megemlékeztünk. A munkálatokat, Kelő János egyháztanácsos műszaki irányításával, ezúttal helyi iparosok, Szabó József kőműves mester és munkatársai végezték, akik az új városföldi templomot és a hozzá csatlakozó lelkészlakást is felépítették.

1988. februárjában megkezdődött a templom fűtése. A nagytemplom után Szabó Sándor pécsi villanszerelő mester templomunkban is villamos padfűtő radiátorokat szerelt be munkatársaival. A költségeket, miként az 1984. évi restaurálás költségeit is, teljes egészében a hívek adományai fedezték.

1988 egy másik esemény miatt is nevezetes esztendő a templom történetében. Június 5-én, 1920 óta először, bérmálás volt templomunkban. Az esemény előzménye a következő:

Marosi Izidor, aki 1987. március 2-i kinevezése és május 16-i beiktatása óta váci megyéspüspök, már segédpüspök korában arra törekedett, hogy a bérmálás szentségét ne nagy tömegeknek, hanem kisebb csoportoknak szolgáltatassa ki. A szentség kiszolgáltatása ezáltal bensőségesebbé válhat és kevésbé lesz fárasztó a résztvevők számára. Első alkalommal 1984-ben külön napon bérmálta a nagytemplomi hittanosokat, egy másik napon pedig a Szent Miklós-templom, a Szent Erzsébet-templom, valamint a tanyai iskolák és misézőhelyek hittanosaiból jövő bérmálkozókat. És hogy a főplébánia másik két templomának hívei is részesüljenek a bérmálási ünnep kegyelmeiben, ezentúl a nagytemplomban csak az ottani hittanosokat fogja bérmálni, a többiek pedig a másik két templomban felváltva. Elsőként 1986-ban a Szent Miklós-templom, 1988-ban pedig a Szent Erzsébet-templom került sorra.

Az 1988. évi bérmálás kecskeméti statisztikai adatai a következők:

A kadafalvai misézőhely idei jubileumát azzal tette még ünnepélyesebbé, hogy az ottani 18 bérmálkozónak kápolnájukban szolgáltatatta ki a bérmálás szentségét április 9-én. A nagytemplomban május 29-én Kacziba József püspök 87 fiatalat részesített a keresztény nagykorúság szentségében. Június 5-én pedig a Szent Erzsébet-templomban a két templomból és három tanyai iskolából összegyűlt 82 fiatalat Marosi Izidor megyés püspök bérmálta meg. A „kistemplom” ezúttal valóban kis templomnak bizonyult. A bérmálkozókból, szülőkből, bérmaszülőkből és más résztvevőkből összegyűlt mintegy 320 főnyi hívőszereg teljesen megtöltötte a templomot a bérmálási szentmisén.

A templom befogadóképességével kapcsolatban egyúttal pedig a másik három kecskeméti templommal való összehasonlítás céljából, befejezésül álljon itt egy másik statisztikai kimutatás. Mégpedig arról, hogyan alakult a szentmisén részt vevők száma Kecskeméten az utóbbi 30 évben.

1959-ben egy adott novemberi vasárnapon Zsédely Gyula akkori nagytemplomi káplán, paptársaival együtt felmérést készített a misehallgatók számáról. És bár beosztása azóta másfelé szólította, ezt a felmérést, a mindenkori helybeli papok segítségével megismétli.

A misehallgatók száma 1959. november 22-én:

1. Nagytemplom	6	szentmisén	összesen:	2931
2. Piaristák temploma	8	szentmisén	összesen:	3250
3. Barátok (Szt. Miklós) temploma	7	szentmisén	összesen:	3902
4. Szent Erzsébet-templom	3	szentmisén	összesen:	700
5. Tanyák	9	misézőhelyen	összesen:	610
				Összesen: 10 853

A misehallgatók száma 1969. november 23-án:

1. Nagytemplom	6	szentmisén	összesen:	1234
2. Piaristák temploma	8	szentmisén	összesen:	2501
3. Barátok temploma	7	szentmisén	összesen:	2789
4. Szent Erzsébet templom	4	szentmisén	összesen:	574
5. Tanyák	8	misézőhelyekből csak háromnak adata is- mert:		147
				Összesen: 7245

A misehallgatók száma 1979. november 25-én:

1. Nagytemplom	6	szentmisén	összesen:	1645
2. Piaristák temploma	9	szentmisén	összesen:	1886
3. Barátok temploma	8	szentmisén	összesen:	1756
4. Szent Erzsébet templom	5	szentmisén	összesen:	396
5. Tanyák	7	misézőhelyen	összesen:	221
				Összesen: 5904

A következő felmérés 1989. novemberében esedékes. A Szent Erzsébet-templom adatai 1988. november 20-án: a szombat estivel együtt 4 szentmisén összesen: 345 hívó vett részt a szentmisén.

A TEMPLOM PAPJAINAK NÉVSORA

I. 1907—1918 között:

Lelkész:

Petter Géza 1907—1918

Káplánok:

Szűcs Gyula 1908—1911

Kiss Géza 1911—1916

Tóth Imre 1916

Szabó Sándor 1916—1918

II. 1918—1950 között:

Zárdalelkészek:

Medgyessy Gyula 1918—1925

Dr. Kovács Vince 1925—1927

Dr. Taraba József 1927—1928

Királymezey Tibor 1928—1939

Cselényi József 1939—1942

Dr. Sulyok Béla 1942

Dr. Szauder (Vass) Gyula 1942—1944

Bartos Márton 1944—1948

Jancsó Imre 1948

Szomolányi Miklós 1948—1949

Dr. Bakos Kálmán 1949—1950

Dr. Batta Gyula 1950

Segédlelkészek, hittanárok:

Trungel Iván 1918—1920

Dr. Székely Ferenc 1920—1922

Széll József 1923—1925

Dr. Frajna András 1925—1930

Dr. Major Antal 1930—1935

Dr. Magyar József 1935—1937

Dr. Edelényi Achilles 1937—1941

Dr. Tóth Tibor 1941—1947

Fejes Sándor 1947—1948

Berkes László 1948—1950

III. 1950-től napjainkig:

Templomigazgatók:

Dr. Batta Gyula 1950—1953

Kéri István 1953—1956

Berkes László 1956—1957

Kéri István 1957—1958

Máté János 1958—1983

Dr. Kovács Imre 1983

Segédlelkészek, hitoktatók:

Berkes László	1950—1955
Szlanka József	1955—1956
Felföldi Bertalan	1956—1957
Szeleczi Imre	1957—1958
Bartos Béla	1958—1959
Dr. Kovács Imre	1959—1983

Kántorok, harangozók, templomgondnokok

Kántorok:

Bérczy József	1903—1927
Lányi Sámuel	1927—1930
Acsay Vilmos	1930—1967
Buczko Mihály	1967—1975
Baky Antónia	1975—1978
Ifj. Szegárdy Imre	1978

Rendszeresen kisegítő kántorok:

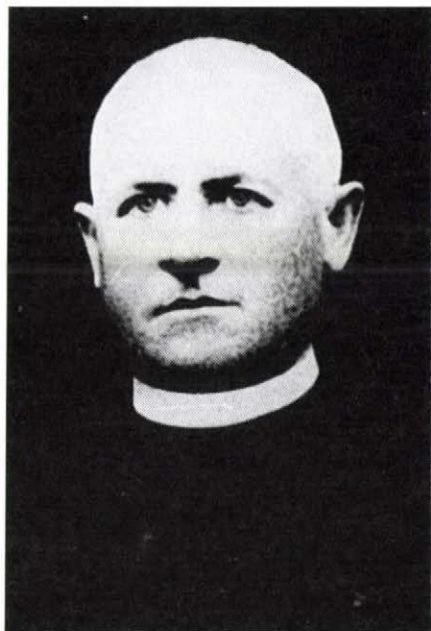
Dr. Papp Miklós, biztosítási előadó (1949—1983)
Fekete József, ny. ált. isk. igazgató (1973-tól)
Szegárdy Zsolt, zeneiskolai tanuló (1987-től)

A harangozók és sekrestyések közül a következők nevét ismerjük:

Bene István	1827—1830
Domokos Gáspár	1889—1906
Kovács Antal	1907—1916
Kósa István	1922
Babinszki Mihály	1938
Szabó Ilona	1950—1954
K. Szabó Mária	1954—1956
Holló Erzsébet	1956—1972
Hamar Margit	1972

A templomgondnokok közül a következők neve ismeretes:

Simonyi János	1826
Csabai József	1949—1954
Csorba László	1954—1981
Kovács Pál	1981—1985
Illés László	1985

Petter Géza a templom első lelkésze 1907—1918.
Géza Petter, the first parish-priest of the church,
1907—1918.

Medgyessy Gyula zárdalelkész 1918—1925.
Gyula Medgyessy cloister-priest, 1918—1925.

Dr. Kovács Vince zárdalelkész 1925—1927.
Dr. Vince Kovács cloister-priest,
1925—1927.

Királymezey Tibor zárdalelkész 1928—1939.
Tibor Királymezey cloister-priest,
1928—1939.

Cselényi József zárdalelkész 1939—1942.
József Cselényi cloister-priest, 1939—1942.

Dr. Szauder (Vass) Gyula zárdalelkész
1942—1944.
Dr. Gyula Szauder (Vass) cloister-priest,
1942—1944.

Bartos Márton 1944—1948

Bartos Márton zárdalelkész 1944—1948.
Márton Bartos cloister-priest, 1944—1948.

Szomolányi Miklós zárdalelkész 1948—1949.
Miklós Szomolányi cloister-priest,
1948—1949.

Szabó Sándor káplán 1916—1918.
Sándor Szabó chaplain, 1916—1918.

Dr. Frajna András hittanár 1925—1930.
Dr. András Frajna teacher of religion,
1925—1930.

Dr. Tóth Tibor hittanár 1941—1947.
Dr. Tibor Tóth teacher of religion,
1941—1947.

Fejes Sándor hittanár 1947—1948.
Sándor Fejes teacher of religion,
1947—1948.

Dr. Batta Gyula templomigazgató.
1950—1953.
Dr. Gyula Batta church director,
1950—1953.

Kéri István Xavér templomigazgató
1953—1957. 1957—1958.
István Xavér Kéri church director,
1953—1957. 1957—1958.

Máté János templomigazgató
1958—1983.
János Máté church director,
1958—1983.

Dr. Kovács Imre hitoktató 1959—1983,
templomigazgató 1983-tól.
Dr. Imre Kovács teacher of religion,
1959—1983; since 1983 church director.

Fittler M. Róza főnöknő 1917–1929.
M. Róza Fittler superioress, 1917–1929.

Hajagos Mária főnöknő 1938–1946.
Maria Hajagos superioress, 1938–1946.

Kövesdi M. Józsa tanítónőképzői igazgató
1929–1948.
M. Józsa Kövesdi headmistress of the teachers' training-college, 1929–1948.

Dr. Nagy M. Anna gimnáziumi igazgató
1924–1948.
Dr. M. Anna Nagy headmistress of the grammar-school, 1924–1948.

Semsey M. Gizella főnöknő 1929—1932.
M. Gizella Semsey superioroess 1929—1932.

Schuller M. Terézia főnöknő 1932—1935.
M. Terézia Schuller superioroess 1932—1935.

Brand M. Margit főnöknő 1935—1938.
M. Margit Brand superioroess 1935—1938.

Dr. Körtvélyesi Mária főnöknő 1946—1950 (—1988)
Dr. Mária Körtvélyesi superioroess 1946—1950
(—1988)

Révész István prelátus plébános 1907–1928.
István Révész prelate, parish-priest 1907–1928.

Az Angolkisasszonyok Kecskeméti Intézetének tagjai 1917—1950

Főnöknők:

1. Fittler M. Róza 1917—1929
2. Semsey M. Gizella 1929—1932
3. Schuller M. Terézia 1932—1935
4. Brand M. Margit 1935—1938
5. Hajagos Mária 1938—1946
6. Dr. Körtvélyesy Mária 1946—1950 (—1986)

A tanítóképző igazgatói:

1. Révész István prelátus-pléb. 1917—1923
2. Fittler M. Róza 1923—1929
3. Kövesdi M. Józsa 1929—1946
4. Payer M. Olga 1947
5. Tekeres M. Margit 1947—1948

A tanítóképző tanárai:

- Andor Mária 1919—1920, 1931—1939, 1941—1948
- Altia M. Etelka 1933—1942
- Bajnóczy M. Karolina 1923—1927, 1930—1931
- Balogh Mária 1937—1942
- Barczen M. Júlia 1938—1939
- Beleznay M. Etelka 1918—1919
- Bencze M. Anna 1941—1942
- Bende M. Julianna 1921—1924
- Czirják Mária 1939—1941
- Dunay M. Róza 1919—1923
- Fittler M. Róza 1918—1929
- Gömöri M. Etelka 1932—1941
- Hirtelen M. Julianna 1942—1943
- Kocsis M. Margit 1933—1936
- Kovács M. Anna 1938—1940
- Kováts M. Irén 1939—1943
- Kövesdi M. Józsa 1919—1946
- Lázár M. Julianna 1931—1938, 1941—1943
- Lengyel M. Júlia 1918—1919
- Lőrinczy M. Erzsébet 1938—1939
- Marycz Mária 1938—1939
- Németh M. Margit 1939—1943
- Páll M. Gabriella 1918—1921
- Payer M. Olga 1925—1930, 1933—1943
- Peller M. Irén 1935—1938
- Pintér Mária 1930—1931
- Pintér M. Margit 1927—1928, 1931—1937
- Semsey M. Gizella 1923—1929
- Schuller M. Terézia 1921—1932

Skultéti M. Anna	1929—1939, 1932—1935, 1937—1943
Szalontai Mária	1941—1943
Szabó M. Erzsébet	1922—1923
Szőke M. Vilma	1931—1932, 1939—1943
Tekeres M. Margit	1947—1948
Ulrich M. Aranka	1922—1923, 1928—1930
Varga M. Viktória	1921—1922
Virágh M. Margit	1941—1943

A Leánygimnázium, 1932-től: Ward Mária Leánygimnázium igazgatói:

1. Hannig István kegyesrendi	1917—1918
2. Csósz László kegyesrendi	1918—1924
3. Dr. Nagy M. Anna	1924—1948
4. Szabó M. Erzsébet	1948

Az általános iskola igazgatója:

Dr. Körtvélyesy Mária	1946—1948
-----------------------	-----------

A leánygimnázium, és általános iskola tanárai:

Andor Mária	1920—1929
Bajnóczy M. Karolina	1933—1935
Beleznay M. Etelka	1918—1920
Beleznay M. Cecília	1946—1947
Bencze M. Anna	1932—1933, 1935—1944
Bende M. Gizella	1934—1935
Bende M. Julianna	1920—1941, 1942—1944
Dunay M. Róza	1920—1941
Fittler M. Róza	1918—1929
Földes Mária	1946—1947
Gömöri M. Etelka	1946—1948
Hajagos Mária	1935—1944
Kis M. Ilona	1931—1935
Kovács M. Anna	1940—1947
Kováts M. Irén	1946—1947
Dr. Körtvélyesy Mária	1946—1948
Kövesdi M. Józsa	1919—1921
Lengyel M. Júlia	1918—1919
Mészáros M. Borbála	1946—1948
Dr. Nagy M. Anna	1920—1948
Nyul M. Ilona	1946—1947
Páll M. Gabriella	1918—1921, 1924—1937
Payer M. Olga	1925—1930
Puskás M. Ilona	1938—1948
Skultéti M. Anna	1937—1942, 1946—1948
Szabó M. Erzsébet	1922—1925, 1929—1934, 1936—1948
Szabó Mária	1937—1941
Székely M. Róza	1939—1944

Szűcs M. Magdolna	1943—1948
Ulrich M. Aranka	1927—1935
Varga M. Viktória	1920—1924
Végh M. Ilona	1937—1948
Virágh M. Margit	1946—1948

Megjegyzés:

Az összeállítás a tanítóképző 1918/19—1942/43. évi évkönyvei és a leánygimnázium 1918/19—1943/44 és 1946/47. évi évkönyvei alapján készült. Az utóbbiból a hiányzó 1917/18., 1923/24. évi évkönyveket nem használhattuk. Az évszámokat az 1948. évi névjegyzék alapján egészítettük ki.

Az Angolkisasszonyok B. M. V. Intézete Magyar Tartományának Névjegyzéke. 1948. (11—12. old.: Kecskemét)

M. Körtvélyesy Mária főnöknő

M. Kövesdi M. Józsa

M. Wimmer M. Anna

M. Bende M. Julianna

M. Andor Mária

M. Nagy M. Anna

M. Tekeres M. Margit

M. Szabó M. Erzsébet

M. Virágh M. Margit

M. Bajnóczy M. Karolina

M. Payer M. Olga

M. Kiss M. Ilona

M. Lázár M. Julianna

M. Pintér Mária

M. Gömörö M. Etelka

M. Szabó Mária

M. Végh M. Ilona

M. Skultéti M. Anna

M. Márton M. Veronika

M. Puskás M. Ilona

M. Szőke M. Vilma

M. Szomolya M. Ilona

M. Szűcs M. Magdolna

M. Gyöngyösi M. Margit

M. Németh M. Margit

Sr. Mészáros M. Borbála

Sr. Verbók M. Julianna

Sr. Kracker M. Magdolna

Tv. Horváth M. Irma

Tv. Ruzicska M. Maura

Tv. Csernák M. Kamilla

Tv. Baranyi M. Erika

Tv. Ágoston M. Mercedes

Tv. Nagy M. Emília

Tv. Virágh M. Erna

Tv. Holló M. Eleonóra

Tv. Papp M. Enrika

Tv. Malázs M. Mónika

Tv. Baranyi M. Marcella

Tv. Holló M. Magda

Tv. Kiss M. Istvánka

Tv. Kisantal M. Ágota

Tv. Rakonczay M. Beáta

Tv. Cigány M. Gonzága

Tv. Virágh M. Laura

Tv. Tóth M. Szaniszló

I.

Szenczi Gáspár kecskeméti ferences házfőnök 1723. június 21-i jelentése

De violato Caemeterio Ketskemethiensi fine erigendae in eo Capellae citra Parochi consesum et Ordinarii scitum.

Venerabile Consistorium Eppale Vacziense.

Ex pio quidem motu et zelo moti sunt quidam homines incolae Kecskemétien-ses, praesertim duo facta in tota civitate mendicatione, ut Capellam Defunctorum aedificare valeant (Et quidem sub titulo 12 Apostolorum) in medio coemeterij externi, et in congerie mortuorum. Hunc conceptum suum boni cives nequaquam communicarunt cum suo Parocho, ut et ego de simili profectu meum Ordinarium informare valuisssem. Verum coempta calce magnam effoderunt foveam in ipso Coemeterio (habuerunt tamen foris amplissimum spatium) unde plurima corpora exhumarunt, et quidem plura integra sepulchra, quae alibi post unam alteram diem alibi inhumarunt soli laici. Quod factum tamen immediate est contra Canones, contra omnes Casus Doctores, et Gavántum, praeterea contra communem praxim ut laicus hoc sine facultate Ordinarij praesumat. Nam si ego admonitus fuisssem, saltem adhibuisssem in translatione sepulchrorum, Stolum, Aquam benedictam et Rituale iuxta praescriptum. Heri omnes Catholicos convocavi (proposito hoc negotio, Unde) omnes mihi restiterunt, me provocavi ad Ordinarium, ne dum et quando de hoc negotio arguat. Interim per absolutam potentiam intendunt eandem erigere Capellam in medio forensis Coemeterij, ubi tamen quam plurima iacent corpora, unde vel omnia exhumari debebunt, vel vix subsistet Altare quondam pro celebratione in ipsa secundum Canones. Habent etenim pro illa structura commodissima spatia ad latus undique prouti et alibi practica-tur, Deinde propter similes exhumationes plurimi fideles lamentabiliter conquerrunt, et quidem magnum subortum est scandalum. Hunc casum V. Consistorio hic et nunc brevibus (pluribus obnoxius laboribus) transcribo. Dignetur V. Consistorium sano, et prudenti suo iudicio discutere. Super quo benignum praestolaturus responsum. Praeterea habeo recenter quosdam Patres non dum in hac Alma Diaecesi Vacziensi Jurisdictionis Approbationem habentes pro administrando Paenitentiae Sacramento. Pro qua supplico etiam V. Consistorium. His me dum ulteriori favori et gratiae commendo maneo

Illustrissimarum ac Reverendissimarum Dominationum Vestrarum

Humillimus Capellanus
Fr Casparus Szenczi
mpria

Kecskemétini 21 Junij 1723.

Kívül:

Illustrissimis ac Reverendissimis Dominis Dominis. Venerabilis Consistorij Eppalis Vacziensis (Tit) Consistorialibus Dominis semper mihi Gratosissimis

Per Budam

Vaczij

Eredetije a Váci Püspöki Levéltárban: Fasc. Kecskemét. 1723.

II.

Néky István kecskeméti lakos kérelme 1732-ben az Apostolok Kápolnájának felszentelésére

Eminentissime, ac Reverendissime Princeps. S.S. Domine, Domine benignissime, gratiosissime.

Praesenti demisso Supplici Libello meo summa cum reverentia, et honoris cultu offero, et repraesento, me in oppido nostro Kecskeméthiensi ante spatium 10. annorum, divino cum subsidio, certam Capellam in honorem Sanctissimae Trinitatis erigi curasse, quae Capella etiam de sacro ritu Ecclesiae eorum per nostrum Adm. Rdm. Quardianum benedicta et sacrata fuit, et quidem ad Altiorum Instantiam. Defacto itidem (me Deo benedicente) curavi certam Capellam in Caemeterio Kecskemethiensi in honorem S.S. duodecim Apostolorum, et quidem pro refrigerio animarum in Purgatorio existentium (quarum omnis iam memoria, et recordatio praeterivit) erigi; quae jam quidem, et in perfectionem omnem deducta est; siquidem vero pro benedictione fienda Capellae hujus, Admodum Reverendus Pater Quardianus noster, occasione mox elapsarum Nundinarum Vacien-sium ad Admodum R. Patrem Quardianum Vaciensem scripsisset, et literae Suae Paternitati minime praesentatae fuissent; Ea ex ratione, nullam superinde informationem habendo, ipsemet huc appuli: Qui cum ex animo aspirarem, et lubenter haberem, ut intentio haec mea Die omnium fidelium Defunctorum in Praememorata Capella perageretur.

Insto proinde humillime, dignabitur Principalis Eminentia Vestra pro consolatione animarum in purgatorio existentium misericordiam facere, et saepefatam Capellam per Adm. R. P. Quardianum nostrum Die I^{ma} affuturum Mensis 9bris benedici benignissime concedere. Quam gratiam, penes humillimam resolutionem demississime praestolaturus permaneo

Principalis Eminentiae Vestrae. S.S.

Humillimus Servus
Stephanus Néky colonus
Kecskeméthiensis

Kívül:
m.d.

Eminentissimum, ac Reverendissimum Principem, ac Dominum, Dominum Michaellem, Fridericum, Divina Miseratione, Tituli Stae. Sabinae, S. R. E. Presbyterum Cardinalem e Comitibus ab Althann Eppum Vaciensem, Compro-tectorem Germaniae, Regnorumque, ac Provinciarum Haereditariarum Augustis-simae Domus Austriacae, Sacrae Caesariae, Regiaeque Catholicae Mattis Ac-tualem Intimum Consiliarium S.S. Principem, ac Dominum, Dominum benignis-simum, clementissimum

Humillima Instantia
ut intus.

Kívül rávezetve:

Stephanus Néky colonus Ketskemethiensis instat pro Capellae SS. Apostolorum in Caemeterio abs se excitatae benedictione P. Quardiano Committenda.

A^o 1732

Lect 20. 9bris 1732

Eredetije a Váci Püspöki Levéltárban: Fasc. Kecskemét. 1732.

III.

A Szent Erzsébet templom építési engedélye. 1825. július 14.

Admodum Reverende Domine Paroche
et S. Sedis Assessor!

Piam Elisabethae Beni, (alias Pennin) senatoris quondam Kecskemethensis Michaelis Czollner relictæ viduæ mentem, per Praetitulatam D Vestram sub 7ª curr. mensis in eo mihi remonstratam, quod, ad majorem Dei gloriam, et fovendam in fidelibus pietatem, in locum antiquæ, pone Xenodochium Oppidanae Communitatis Catholicae sitae, atque in praesens desolatae Capellae, novum e fundo Sacellum, in quo singulis Diebus Dominicis, et Festis sacrum celebretur, propriis sumptibus erigere, adjectaque illi Mille florenorum valutalium Dote, stabilire intendit, posteaquam illud conservandi onus perpetuum Senatus, et Communitas localis Catholica ultro, et prompte in se assumpsisset, supposita conditione, per me jam sub 23^a Junii a. c. oraliter A R D Vestrae manifestata, ne videlicet cum implemento desiderii Fundatricis hujus, novum Parocho locali onus, absque condigno emolumento, Juribus autem Parochialibus praejudicium accedat; rati habere, facultatemque pro idgenus aedificatione largiri non difficulto.

Antequam tamen id faciam, pro mea nonminus, ac Jurium Parochialium, prout et Senatus, Communitatisque Localis, imo et ipsius Fundatricis securitate, sequentia requiro:

1°. Ut, cum e communicata mecum hacvice, antelati Senatus, et Communitatis Declaratione intelligam, piam Fundatricis mentem esse, quatenus praeter Sacelli Fabricam, omnigena interna quoque illius, ad decorem, et necessitates requisita instructio suis sumptibus procuretur: horum in specificas positiones deducendorum intuitu, obligatio dictae Fundatricis interea etiam scripto Instrumento, mihi subin exhibendo, realisetur, usque dum in effectum deducta fuerint: quo videlicet pia ejus, et laudabilis intentio etiam ad casum nefors interventurae mortis, salvari possit.

2°. Quandoquidem illi Fundatricis postulato, ut in erigendo a se isthoc Sacello quibuslibet Diebus Dominicis, et Festis Missarum Sacrificia offerantur, in spiritu Sacrorum Canonum, citra praejudicium Jurium Parochialium, non aliter consentire possim, quam ut fideles in eodem sacris vacaturi, alteri quoque praecepti de sanctificatione festorum parti, per auditionem verbi Divini satisfacere possint; sacerdos vero sive Missam inibi celebrans, seu alter sacrum quoque sermonem ad Concionem dicere teneatur; ad hanc autem obligationem debite explendam, sacri nefors ambonis necessitas, pro amplitudine sacelli subversari possit: hinc Divinorum, in toties dicto Sacello asservandorum coordinatione ad tempus illud reservata, ubi tam aedificatio consummata, quam interna instructio (huc intellecta etiam, si res postulaverit, Cathedra) sacra item supellex comparata fuerit, ulteriorem Fundatricis mentem, relate ad hanc quoque circumstantiam, uberius intelligere, ac respective Planum erigendi Sacelli mecum communicari cupio.

3°. Cum ex antelata Declaratione Senatus, et Communitatis Catholicae nusquam intelligere queam, oblatos ab iisdem annuos 200 florenos Monetae Convent. in sortem Parochi destinatos haberi, eo, quod per subtractae inibi verba: *ezen Templomnak bővebb Dotátójára* prorsus aliud innuatur: necessum idcirco est, ut, si sensus illius, prout et ipse spero, et A R D Vestra persvasa est, is omnio

sit, vi cujus hi 200 floreni Parocho, curam asservandorum in dicta Capella Divinorum habituro, cedere debeant: in attacta Declaratione, hoc scopo isthic revoluta, loco subtractorum verborum subsequa ponantur: *az ezen Templom (vagy inkább kápolnában) a mondott ájtatos Intézetnek, és Püspöki Hatalommal teendő Rendelésnek értelmében elhatározandó Istenes szolgálatok fejében a Helybeli Papság számára esztendőnként, az illető Tárházunkból ki fizetendő pengő pénzbéli 200 ftokat etct.* Eo utique subintellecto, quod, cum pia Fundatrix, hac in Capella celebrationen Divinorum, ad erigendae olim alterius in eodem Oppido Parochiae tempus non restrinxerit; Donatio quoque sacerdotii, eadem peracturi, velut necessarium institutionis prioris accessorium, parem institutio ipsi naturam induere debeat. Et ideo sicut erectio Capellae, nisi cum onere perpetuae conservationis, ita nec Sacrorum in ea celebratio, absque oblatae pro hac Dotis perpetuitate admitteri queat: Consequenter adjecta per Senatum et Communitatem, de libera cum praefatis 200 florenis disponendi potestate, Clausula, velut institutionis hujusmodi perpetuitati repugnans, ex praefatae Declarationis tenoribus simpliciter emanare debeat; ego vero hac stante, petitum pro aedificatione Capellae consensum meum impertiri nequeam. Prout et,

4°. Quod nisi Parochi locales, praeintantum onus Divinorum, stante moderato Cooperatorum suorum quaternario numero, citra Parochialium suarum Functionum neglectum, ferre valuerint: obtutu Capellae hujus, atque desideratorum in illa Divinorum, sicut Diaecesim unius, praeter jam praeexistens in hac Parochia sacerdotium, Invidui Ecclesiastici providendi, sic Parochum localem illius individui intenterendi onere gravare nec possim, nec velim.

Denique 5°. Ut., si non obstantibus praeinsertis Reflexionibus, imo ductu earum Fundatrix ad exstructionem Capellae animum ultro adjecerit: oblatos ab ea titulo Dotis 1000 florenos VI. praeferenter in cenum elocandos numerari cupio, et si eos Oppidana Communitas erga 6 percentuale interusurium levare voluerit, ut eidem tradantur, consentio; ea nihilominus ratione, per Ecclesiae Curatorem, erga distinctas Rationes, quotannis Officio Diaecesano, in duplici exemplari praestandas, ad Norman Matricis Ecclesiae manipulandi, ut e censu illius quotidianae fovendi Cultus Divini necessitates, in sensu Altissimorum Ordinum Regionum sarciantur; secus autem quoad elocationem illorum alteri nefors faciendam, Consensus meus de praescripto expetatur.

In reliquo Declarationem Senatus, et Communitatis Catholicae, juxta praeinserta novitus descriptam, una cum relatione super effectu praedesideratorum operiturus, piae ad aras memoriae commendatus, peculiari cum propensione persevero.

Vacii die 14ª Juli Anno 1825.

A R D Vestrae

Addictissimus in Christo Pater
Franciscus a Paula Comes de Nádasd
Episcopus Vaciensis

A R Domino Paulo Seress Parocho Kecskemethensi

Kívül rávezetve: 14^a Julii 1825.

In objecto aedificationis Ecclesiae ad S. Elisabeth et solutionis 200. fn. parochi locali

Eredetije a Szent Erzsébet Lelkésztség irattárában.

Száz évvel ezelőtt . . .

Megtalálták a Szent Erzsébet-templom felszentelésének emlékiratát.

A főoltár renoválásának munkálatai kapcsán a Szent Erzsébet-templomban napvilágra került a felszentelési emlékirat, amelyet már csak azért is érdemes közölni, mert igen értékes adatokat rejt magában a száz évvel ezelőtti kecskeméti viszonyokat illetően.

A felszentelés nagy kiterjedésű pergamentokmányát vörösrézből készült és gondosan összeházt henger tartalmazta közvetlenül az oltár asztalát alkotó kőlap alatt.

Az emlékirat kezdő szavai:

„Az 1826. jubileumi esztendőben, amidőn a Szabad Haza Naggyai Pozsonyban Ország Gyűlést tartának . . .” Utána, mint hasonló emlékiratokban szokásos, hozza az okmány a megfelelő adatokat: XII. Leó pápasága, I. Ferenc Ausztriai Császár, Magyar, Cseh, Lombardia, Galliczia, Lodomeria és Illyrium Országok Királyának uralkodása alatt . . . Az időben prímás volt: Rudnay Sándor, esztergomi bíboros érsek; nádor: József császári és királyi herceg; váci püspök: gróf Nádasdy Ferenc.

Ez adatok után közli az oklevél: „Római Katolika Ispotálynál volt Tizenkét Apostolok kápolnájának helyébe néhai boldog emlékezetű Nemzetes Czollner Mihály Szabados Kecskeméti Városa volt egyik nagy érdemű Tanácsosának elmaradott Özvegye, Penin Erzsébet Nagy Asszonyoság buzgó adakozása által az Isten Dicsőségére és a Hívek Idvességére Szent Erzsébet tiszteletére fel emeltetett templom Szent András Hava 19-ik napján felszenteltetett.”

A felszentelést végezte Seress Pál kecskeméti plébános, segédkeztek Fekete Károly, Müller Mihály dr., Sextius Ambrus, Poroszkai Péter káplánok. Az ünnepségen megjelent a város vezetősége, a tisztikar és a hívek óriás serege.

Felsorolja az oklevél az akkori egyházi intézmények vezetőit is. A piaristák rektora: Cserbay Leopold, a gimnázium igazgatója: Dani Zsigmond. A ferenczrendiek guardiánja: Mágotsi László, vikáriusa: Partli Pál. A görögkeletiek papja: Popovits Náhumi, a reformátusoké: Polgár Mihály, Matoltsi László, a luteránusoké: Hajnal István. „Vagyon végtére a zsidóknak is zsinagógájuk” — mondja az emlékirat.

Kecskemét lakosainak vallási megoszlása 1826-ban az emlékirat szerint a következő; a katolikusok száma: 21 972, görögkeletiek száma: 155, reformátusok: 10 798, luteránusok: 589, zsidók: 301. Összes lakosság: 33 815.

Felsorolja továbbá az oklevél a város vezető tisztviselőit, megjelölve mind-egyik mellett, hogy milyen vallású. A város főbírája, egyben Csongrád megye táblabírája: a katolikus vallású nemzeti Ladányi Sándor. A tanács tagjai közül katolikusok: Fekete Sándor, Végh János, Demeter János, Boldog Antal, Muzslay József, Drégelyi István. Reformátusok: Sátor Péter, Balásfalvi Kiss Mihály, Szeles József, Tóth Antal, Kun János, Csányi János, Nagy Sándor. Főjegyző: Simonyi János, katolikus, az újonnan felszentelt templom gondnoka. Második főjegyző a ref. vallású Deák János. Aljegyző: Gazits János, katolikus. Főügyész: Katona József katolikus, alügyész: Sárközi Sándor ref., tiszteletbeli ügyész: Kovács István kat. A város perceptora: Gömöri Mihály kat. Árvák gondviselője: Fekete János kat. és Tóth István ref. A választott közönség szószólója: Farkas Sándor kat.

Rendes földmérő: Kun István ref. Rendes orvos: Seni János ref. Írnokok közül katolikusok: Gömöri László, Végh Péter, Ferentzy Móric; református: Bóbis Sándor.

A templom építőmestere: Rábel Károly kőművesmester, mellette pallér: Fischer Mihály. Ácsmester: Novák Gergely.

A felszentelési okmányt aláírták: Seress Pál helybeli plebános, Fekete Sándor, az anyateplom gondviselője, Simonyi János főjegyző és az új templom gondviselője és Farkas Sándor, a kat. egyház hites notáriusa.

(Megjelent a Katolikusok Lapjában, (1932) 22. szám, p. 343.)

JEGYZETEK — NOTES

1. ENTZ Géza—GENTHON István—SZAPPANOS Jenő: Kecskemét. Budapest, 1961. p. 135. Confer: GENTHON István: Magyarország művészeti emlékei. 2. köt. Budapest, 1961. p. 151.
2. GALLA Ferenc: A váci egyházmegye püspökei: Váci egyházmegyei almanach. Vác, 1970. p. 174—179.
3. Váci Püspöki Levéltár (a továbbiakban VPL): Liber III. Visitationum Canoniarum. p. 252., 407.
4. Pest—Pilis—Solt—Kiskun vármegye és Kecskemét th. jogú város adattára. Budapest, 1939. 5. rész. BALÁSFALVI KISS Barnabás: Kecskemét th. jogú város p. 3. Kecskeméti Nagy Képes Naptár. (1907) — p. 225. „Kecskemét ős lakosai.” Írta: Kada Elek, Kecskemét város polgármestere. Tanulmánya befejező részében ezt írja: „... A Krisztus születése előtti időben élő ama nép faj, mely még a vasat nem ismerte, hanem szerszámain és fegyvereit még csont, kő és bronzból készítette, itt e város területén is élt, állandóan itt lakott és elégetett halottait cseréputnába helyezve a kistemplomtérnek arra a környékére temette el, ahol sok ezer év után a XVIII. században a református temető keletkezett, s ahol most a II. kerületi iskola áll...”
5. Bács-Kiskun Megyei Levéltár (továbbiakban BKML). Balla János levéltáros jegyzetei. 1896. 2. köt. pp. 367—370. HORNYIK János: Vázlatos előterjesztés a kecskeméti sírkertekről. Kézirat a Bács-Kiskun Megyei Levéltárban.
6. BKML. Kecskemét Város Tanácsa jegyzőkönyvei: 1813—1814. p. 438. és Balla János jegyzetei. 1. köt. p. 398.
7. A kecskeméti főplebánia irattára. Balla János levéltárnok 1896. január 28-i jelentése Bogyó Pál plebánosnak. VPL. Fasc. Kecskemét. „A kistemplom és környékének helyzet rajza. Kecskeméten 1888. május 31. Másolta: Rihocsek Gusztáv.”
8. 1837. június 23-i felterjesztés. Egykorú másolata a Szent Erzsébet Lelkésztség (a továbbiakban SZEL) irattárában.
9. VPL. Fasc. Kecskemét. 1723., 1732.
10. VPL. Fasc. Kecskemét 1.
11. BKML. Registrum Egr. Dni Gregorii Ferentzi super gesto 1789. Ecclesiae R. Cath. Curatoratu. Regestrum Dni Curatoris Gregorii Ferentzy Rom. Cat. Ecclesiae Ketskemetiensis de anno 1796. Regestrum Gregorii Ladányi Ecclesiae R. Catholicae Ketskemetiensis Curatoris A. 1797.
12. Kecskeméti Főplebánia. Halottak Anyakönyve. p. 505. BKML. Regestrum Dni Curatoris Gregorii Ferenczy Rom. Cat. Ecclesiae Ketskemetiensis de Anno 1793.
13. A két családnév többféle alakban is előfordul: Zollner, Czolner, Czollner, illetve: Pennin, Pénin, Benin, Beninch, Béni, Bényi, Bény. Sajtákezű aláírás az 1819. évi végrendeleten: Johann Michael Zollner, az 1830. évi végrendeleten pedig: Elisabeta Zollner geborne Bennin.
14. Kecskeméti Főplebánia. Kereszteltek Anyakönyve. 5. kötet p. 586, 715. Halottak Anyakönyve. 2. kötet p. 535., 605.
15. BKML. Regestrumok az 1782—1791. közötti évekből.
16. BKML. Kivonatok Kecskemét Város Tanácsa Jegyzőkönyveiből. 1665—1872. p. 895. 1788—1791. p. 110. 1798—1800. p. 46., 266. Katolikusok Lapja (a továbbiakban: K. L.) 1926. 20/338—340. Dr. Kovács Vince cikke alapján. Kecskeméti Főplebánia. Halottak Anyakönyve. 3. kötet p. 211. A kecskeméti Szent Ferenc rendi zárda Historia Domus-a (a továbbiakban: HDCK), 1800—1866. évi kötet, 1820. évi bejegyzés.

17. BKML. Testamenta. Fasc. 1. No. 7. 819. Senator Czolner Mihály úr testamentoma. Az első végrendelet 1817-ből, a második 1818-ból való, a harmadik és végleges végrendelet dátuma: 1819. március 20. U.o. Czollner alapítvány.
18. BKML. Kecskemét Tanácsa tanácsuléseinek jegyzőkönyvei. 1825. p. 404.
19. BKML. Kivonatok Kecskemét Város Tanácsi Jegyzőkönyveiből. 1845. év, pp. 49., 502., 611., és Testamenta. 1844. év 35. szám. Az 1830. szeptember 7-én készült végrendeletéhez Béni Erzsébet közvetlenül halála előtt, 1844. december 31-én pótvégrendeletet csatolt. Az idézett számok a kettő egybevetéséből adódtak.
20. VPL. Protocollum litterarum de Anno 1826 et 1827. — 1827. No. 1241. BKML. Várostartótnet megírásának kísérlete. Tóth János ügyész jegyzetei. Juhász István városi főmérnök úr szíves közlése alapján.
21. A levél eredetije a SZEL irattárában van. Papír, ép piros viaszpecséttel, melynek körirata: SIGILL. ECCLESIAE R. CATHOLICAE KESKEMETIENSIS. 1780. — VPL. Protocollum Exhibitorum de Annis 1822 sq. 29. incl. p. 204. No. 705., p. 210. No. 736.
22. Eredetije a SZEL irattárában.
23. BKML. Tóth János ügyész jegyzetei.
24. BKML. — Balla János: Jegyzetek. 1. köt., pp. 305—306. — Tanácsi jegyzőkönyvek. 1825. 2. köt., p. 24—25.
25. VPL. Protocollum Litterarum. 1826. No. 424.
26. Az eseményről a német nyelvű sajtó is beszámolt. A „Städtische Pressburger Zeitung” 1826. december 8-i számában 1204. oldalon közli tudósítását, melyet az „Ofner Zeitung”-ból vett át.
27. K.L. 1932. december 25-i szám, pp. 343—344. A cikk teljes szövegét lásd az Oklevéltár részben. BKML. Registrum Gregorii Ladányi. 1797. szerint Novák Gergely ácsmester 1797-ben már a nagytemplom tetején is dolgozott.
28. BKML. Tóth János ügyész jegyzetei.
29. SZEL. irattára. Gróf Nádasdy Ferenc váci püspök 1832. szeptember 10-én és 1833. február 7-én a mellékoltár ügyében írt levelei Hoffmann János plébánoshoz. VPL. Protocollum Exhibitorum 1830-1838. No. 604, 760, 780.
30. BAGI László: A kecskeméti róm. kat. nagytemplom története. Kecskemét, 1903. p. 17. — 1856. május 22. VPL. Fasc. Kecskemét, 1223/1856. sz. A szobrot 1871. júliusában renoválták. HDCK. 1871. év.
31. A harang násík oldalának felirata: „Ezen harangot öntötte: Hilzer Ignaz Bécsújhelybe és új modor szerint felszerelte: Pozdech József Pesten 1868.” A harang koronájának felirata: „Patent Poszdech J. Pesten.” A harang súlya 416 1/2 font, vagyis 233,23 kg. Alsó kerületének átmérője 75 cm, magassága 70 cm, hangja C oktáv.
32. VPL. Fasv. Kecskemét, 227/1890, 1257/1890. 2231/1890 sz.
33. BKML. Balla János jegyzetei. 1. köt., p. 404.
34. HDCK. 1912. évi feljegyzések.
35. Kecskeméti napló, 1916. április 16.
36. NAGY M. Anna: Az Angolkisasszonyok kecskeméti Beatae Mariae Virginis Intézetének története 1917. jún. 21-től 1950. jún. 21-ig. Kézirat. pp. 174—178.
37. Eadem *op. cit.* pp. 33, 144, 174.
38. VPL. Fasc. Kecskemét, 3121/1924 sz.
39. K.L., 1926. 8/120.
40. VPL. Fasc. Kecskemét, 1588/1928 sz. — K.L. 1928. 7/110.
41. K.L. 1929. p. 14/202 és 15/214.
42. K.L. 1930. 4/60.
43. Az Angolkisasszonyok . . . kecskeméti róm. kath. leányközépiskolájának értesítője az 1929—30. tanévről. — K.L. 1930. 6/94.
44. NAGY M. Anna, *op. cit.* p. 156. — K.L. 1926. 1/13.
45. K.L. 1929. 18/261 és 1930. 9/142.
46. NAGY M. Anna, *op. cit.* pp. 43, 141. — K.L. 1932. 22/343—344.
47. K.L. 1934. 14/231, 17/281, 18/300.
48. K.L. 1936. február 2., p. 8. Erzsén Nándor neve Erschen alakban is előfordul.
- 48a A betörés gyanúja először a zárda elbocsátott alkalmazottjára, a 19 éves Bera István napszámosra terelődött, mint olyanra, aki ismerős a helyzettel. Korábban már volt vele hasonló kellemetlenség. Egy alkalommal az orgona mellett találták meg, szőnyegbe burkolózva aludt. Templomzárás előtt lopód-

- zott fel. Máskor meg a konyhában érték tetten, amiért végül is elbocsátották. A betörés után egy héttel fogták el Lajosmizsén. A vizsgálat során azonban alibit igazolt, ezért szabadon engedték.
49. Kecskeméti Közlöny 1938. február 4-i és március 4-i számai. — K.L. 1938. február 20, április 17, június 5, október 2-i számai. VPL. Fasc. Kecskemét, 725/1938 sz.
 50. NAGY M. Anna, op. cit. A kéziratához csatolt „A” leltár az 1939. évi oltárképet 3000 pengő értékűnek mondja. Ugyanott az 1926. évi oltárkép értéke 2600 pengő.
 51. K. L. 1940. október 6. p. 4.
 52. VPL. Fasc. Kecskemét, 4025/49. sz. A jelentősebb beszerzések adatait a templompénztári napló alapján állítottuk össze. A Szent Rita szobor és az ünnepi palást özv. Pálmai Jánosné adománya.
 53. Az 1960. évi külső restaurálás tervezője Papp Dezső építómester, kivitelezője Gulyás Pál kőműves és ácsmester volt. A bádigos munkát Szelei József, a festő munkát Érsek Ferenc mesterek végezték.
 54. A kis szőszék tervezője Kovács Imre lelkész, kivitelezője pedig Fekete János asztalosmester volt. Az új ajtókat László Károly asztalosmester és segédje, Katona András készítették. Az ajtók költségeit Máté János templomigazgató vállalta, hálából tizenöt éves működése emlékére.
 55. A harmónium Bodócs Etelka nyug. tanítónő hagyatéka. Az 1976. évi belső restaurálás adatai. Tervezte: dr. Nemcsics Antal budapesti műegyetemi tanár. Az állványozást és a festést Lengyel Ottó ballaggyarmati festő végezte munkatársaival. Az üvegezés munkáját Pál Sándor salgótarjáni üveges és brigádja végezték. A szembemiséző oltárt dr. Nemcsics Antal tervei alapján, Knizner Béla budapesti asztalos készítette. A festés előtt a tető és az esőcsatorna javítását helybeli iparosok végezték.
 56. NAGY M. Anna, op. cit. „A” leltár.
 57. ACSAY Vilmos: A kecskeméti Szent Erzsébet-templom orgonájának története. Kézirat. Máté János templomigazgató 1961. április 29-i jelentése az orgonáról, az Országos Magyar Cecília Egyesület kérdőíve alapján.
 58. Kecskeméti Híradó. 1917. március 26-i száma. — BKML. Balla János: Jegyzetek. 1. köt. p. 405.
 59. VPL. Fasc. Kecskemét, 5450/50 sz.
 60. ACSAY Vilmos, op. cit. — BALÁZSFALVI KISS Barnabás, op. cit. Adattár. A Kecskeméti Nagy Képes Naptár címtárának adatai 1890-től kezdve. — Az Angolkiaasszonyok . . . kecskeméti tanítóképzőjének értesítője. 1931–32. — K.L. 1932. 17/272.
 61. A felterjesztés eredetije a SZEL. irattárában.
 62. HDCK. 1800–1866. évi kötet. 1829. évi feljegyzések.
 63. A kérvény másolata a SZEL. irattárában.
 64. VPL. Fasc. Kecskemét, 3692/1848. sz.
 65. A szervezeti szabályok végleges szövegét a váci püspök 3606/1890 és a m. kir. vallás és közoktatási miniszter 38,291. sz. jóváhagyása alapján 1890-ben adták ki. Az új szabályzat az 1824. évi első szabályzatot váltotta fel.
 66. BKML. Római Katolikus Egyház. Okmányok 1707–194. Fasc. 4.
 67. VPL. Fasc. Kecskemét, 2105/1906, 2189/1906, 2463/1906, 3770/1906, 4215/1906 sz.
 68. A kecskeméti róm. Kath. Egyházközség szervezeti szabályainak tervezete. 1887. Indoklás, pp. 43. 45. Az Egyházközség Tanácsának 143/1906, 203/1906, és 245/1907 sz. határozata. VPL. Fasc. Kecskemét, 4477/1906, 618/1907, 881/1907 sz.
 69. Az Egyháztanács 240/1907 és 245/1907 sz. határozata a lelkészségek szabályzatáról. VPL. Fasc. Kecskemét, 6055/1907. 6248/1907, 857/1908, 5738/1908 sz.
 70. VPL. Fasc. Kecskemét, 1431/1911, 4301/1911 sz.
 71. Kecskeméti Nagy Képes Naptár 1908. p. 241–244. CHOBOT: A váci egyházmegye történeti névtára. 2. köt., p. 835.
 72. VPL. Fasc. Kecskemét, 933/1908 sz. — HDCK 1909. évi feljegyzések.
 73. Függetlenség. 1907. szept. 3., okt. 2., nov. 19., és nov. 20-i hírek. Kecskemét. 1907. szept. 1., és dec. 1-i hírek. K.L. 1940. okt. 6. Petter Géza nekrológja.
 74. Kecskeméti Nagy Képes Naptár 1912. — Kecskeméti Napló. 1916. ápr. 21. — BKML. A róm. kat. Egyházközség költségelőirányzata az 1908. évre.
 75. BKML. 1781. és 1782. évi Registrumok. — VPL. Fasc. Kecskemét, 1881. évi iratok.
 76. VPL. Fasc. Kecskemét, 4208/1924, 126/1925 sz. NAGY M. Anna, op. cit. Térképmellékletek.
 77. VPL. Fasc. Kecskemét, 1005/1918, 1193/1918, 4167/1918, 4680/1918, 5560/1918, 6212/1918, 6833/1918 sz.
 78. VPL. Fasc. Kecskemét, 848/1919, 2123/1924, 2944/1924, 3542/1924, 3571/1924 sz.
 79. NAGY M. Anna, op. cit. pp. 144–145., 155–156. — VPL. Fasc. Kecskemét, 5607/1925 sz. — K.L. 1925. július 5.

80. VPL. Fasc. Kecskemét, 2776/1925, 3029/1925 sz. — K.L. 1925. 14/132, 1926. 8/120, 19/335, 20/338. NAGY M. Anna, *op. cit.* p. 89.
81. K.L. 1927. 17/291, 1928. 4/64, 5/74, 7/110, 13/215, 14/224. — HDCK. 1928. évi feljegyzések.
82. VPL. Fasc. Kecskemét, 3625/1929, 3754/1929, 270/1939 sz. — NAGY M. Anna, *op. cit.* p. 155—156., 174—178. — K.L. 1924. 1/2, 1929. 7/12, 14/199, 1931. 12/178, 15/239, 1938. szept. 18/7.
83. K.L. 1934. 17/281, 18/300, 1935. okt. 20/8, 1936. dec. 6/6, 1938. ápr. 17/7, 1943. nov. 7/4.
84. K.L. 1930. aug. 3., 1935. szept. 22/6, 1937. szept. 19/6, 1938. nov. 6/6. — A Leánygimnázium Értesítője. 1940—41.
85. VPL. Fasc. Kecskemét, 2033/1935. 2876/1939. sz.
86. Ibidem, 4549/1939 sz. — Angolkisasszonyok tanítónőképzőjének és leánygimnáziumának értesítői az 1941—42., 1942—43., 1943—44. tan évekről.
87. K.L. 1942. ápr. 9/4., máj. 3/4., okt. 18/1., dec. 6/4. — Dr. Vass Gyula és Bartos Márton személyes közlései alapján.
88. NAGY M. Anna, *op. cit.* p. 168. — VPL. Fasc. Kecskemét, 172/49, 4025/49. 5229/49, 5929/49. — Leánygimnáziumi értesítő 1946—47. tanév.
89. VPL. Fasc. Kecskemét, 783/1942, 2538/1970 sz.

FORRÁSOK — SOURCES

A templom történetének kutatásában elsősorban két levéltár forrásanyagára támaszkodhattam. A *Bács-Kiskun Megyei Levéltár* (rövidítése: BKML.), 1968 előtti nevén a *Kecskeméti Állami Levéltár* anyagából, főleg a templom külső történetére vonatkozóan, a következőket használtam:

Balla János: Jegyzetek. 1—2. köt., kézirat, 1896.

Czollner-alapítvány. Pénztárkönyv, nyugták.

Hornyik János iratai Kecskemét történetéről.

Kecskemét város történetével kapcsolatos adatok.

Kecskemét város Közgyűlési jegyzőkönyv mutatója. 1910—1923.

Kecskemét város tanácsi jegyzőkönyvei az 1813—1826 közötti évekből.

Kivonatok Kecskemét város tanácsi jegyzőkönyveiből. 1665—1872.

Registrumok. A Róm. Kat. Egyház gondnokainak számadáskönyvei az 1777—1797 közötti évekből.

Római Katolikus Egyház. Okmányok 1707—1944. 1—4. köteg. Testamenta. Végrendeletek.

A kéziratos anyagon kívül a levéltár könyvtárának az anyagából az alábbi hírlapokat és folyóiratokat használtam:

Függetlenség. 1907. évf.

Katolikusok Lapja. (Rövidítése K.L.), 1924—1943 közötti teljes évfolyamok.

Kecskemét. 1907. évf.

Kecskeméti Híradó. 1915—1918 közötti évfolyamok.

Kecskeméti Közlöny. 1938. évf.

Kecskeméti Lapok. 1912. évf.

Kecskeméti Napló. 1914—1918 közötti évfolyamok.

Kecskeméti újság. 1911—1912. évf.

Magyar Alföld. 1911—1912. évf.

A *Váci Püspöki Levéltár* (rövidítése: VPL) anyagából, főként a lelkészség történetére vonatkozóan, a következőket használtam:

Fasciculus Kecskemét. Négy köteg irat, rendezve nincs. Az iratok hiányzó jelzetei helyett az egykori iktatószámok szerepelnek.

Liber III. Visitationum Canonicarum. De Annis 1715—1717, 1718—1719, 1725—1729.

Protocollum Exhibitorum, 1822—1829, 1830—1838.

Protocollum Litterarum, 1826—1827, 1830—1832, 1833—1835, 1871.

Protocollum secundum materias diversas in usum cancellariae Eppalis Vaciensis ad annum 1906.

Az említett két levéltár anyagán kívül a *kecskeméti főplébánia anyakönyvei* segítettek, főleg a Czollner-család történetével kapcsolatban. A főplébánia irattára sajnos nem jelentős, mert régi anyaga a második világháborúban elpusztult.

A Szent Erzsébet-templomi lelkészség (rövidítése SZEL.), a templom építésének idejéből származó néhány fontos okiratával egészítette ki e könyv anyagát.

IRODALOM — BIBLIOGRAPHY

- Az Angolkisasszonyok Boldogságos Szűz Mária Társasága kecskeméti róm. kat. leányközépiskolájának értesítője. 1918—19 és 1946—47 közötti évfolyamok, Kecskemét.
- Az Angolkisasszonyok Boldogságos Szűz Mária Társasága Tanítóképző Intézetének Értesítője. 1918—19 és 1946—47 közötti évfolyamok. Kecskemét.
- BAGI László (jr.): A kecskeméti Róm. Kat. Egyházközség Szervezeti Szabályainak Tervezete. Kecskemét, 1887.
- BAGI László (jr.): A kecskeméti Róm. Cath. Egyház története. In: Kecskeméti Nagy Képes Naptár 1891. p. 146—160.
- BAGI László (jr.) (szerk.): Kecskemét múltja és jelene. Kecskemét, 1896.
- BAGI László: A kecskeméti róm. kath. nagytemplom története és belső díszítésének kalauza. Kecskemét, 1903.
- CHOBOT Ferenc: A váci egyházmegye történeti névtára. 1—2. köt. Vác, 1915—1917.
- ENTZ Géza—GENTHON István—SZAPPANOS Jenő: Kecskemét. Műszaki Könyvkiadó, Budapest, 1961.
- GALLA Ferenc: A váci egyházmegye püspökei. Váci egyházmegyei almanach. Vác, 1970.
- GENTHON István: Magyarország művészeti emlékei. 2. köt. Duna—Tisza köze, Tiszántúl, Felsővidék. Budapest, 1961.
- HORNYIK János: Kecskemét város története oklevél-tárral. 1—4. Kecskemét, 1860—1866.
- HORNYIK János: Kecskemét város gazdasági fejlődésének története. Kecskemét, 1927.
- HORNYIK János: Vázlatos előterjesztés a kecskeméti sírkertekről. Kézirat. (Kecskemét, Bács-Kiskun Megyei Levéltárban).
- KADA Elek: Kecskemét őslakosai. In: Kecskeméti Nagy Képes Naptár 1907. pp. 225—A kecskeméti róm. kath. egyházközség szervezeti szabályai. Kecskemét, 1890.
- A kecskeméti Szent Ferenc rendi zárda Háztörténete. Historia Domus Conventus Kecskemetiensis, rövidítése: HDCK!)
- Kecskeméti Nagy Képes Naptár. (szerk. Nagy Imre) — 1890—1922 közötti évfolyamok. Kecskemét városképi és műemléki vizsgálata. Készítette a Városépítési Tervező Vállalat. Budapest, 1952.
- NAGY M. Anna: Az Angolkisasszonyok kecskeméti Beatae Mariae Virginis Intézetének története 1917. jún. 21-től 1950. jún. 21-ig. Kézirat a kecskeméti Szent Erzsébet lelkészség irattárában.
- Pest—Pilis—Solt—Kiskun vármegye és Kecskemét th. jogú város adattára. Budapest, 1939.
- Schematismus Venerabilis Cleri Almae Dioecesis Vacienis Pro Anno Aerae Communis 1835.
- TOLLAS Béla: A kecskeméti református templom története. Kecskemét, 1958.
- VÁRY István—HELTAI Nándor: Kecskemét jelesei. Kecskemét, 1968. Aranyhomok kiskönyvtár 2.
- VIRÁG Sándor: A kecskeméti róm. kat. autonóm Egyházközség története. Kézirat a kecskeméti főplébánia irattárában. Kecskemét, 1948.

IMRE KOVÁCS

HISTORY OF THE SAINT ELISABETH CHURCH IN KECSKEMÉT

The fourth Catholic church — both in size and in order of sequence — of the town Kecskemét was built in 1825/26. Earlier there stood in its place the cemetery-chapel consecrated in the honour of the Twelve Apostles which was blessed by Miklós P. Nagy, Provost of the Franciscan order in 1732. Divine services were held in this church for almost a hundred years. After the cemetery had been closed down in 1778 its significance decreased. The Catholic congregation built in 1815 a hospital and a poorhouse next to the chapel. The surroundings gradually filled up with people. A bigger church was required by the sick and the poor as well as the flock living far from the great church.

Erzsébet Béni the widow of the late Mihály Czollner, hardware merchant and city alderman, came to the help of the congregation and declared herself ready to bear the expenses of the construction and due furnishment of the church. Beyond this she started an endowment of 1000 forints for the

purpose of holding divine services. The cemetery-chapel was pulled down and the new church was built in its place. St. Elisabeth of the Árpád dynasty became the new patron saint. Other names of the church: after the hospital built next to it in the 19th century it was also called „Hospital Church” and after the nuns that settled down here in the 20th century „the Church of the Mary Ward’s Nuns”. Its popular name is: Small church.

The church was built in the neoclassical style that became popular in the early 19th century, with a frontal tower and graceful vases on the edges. On its facade, between four arched pillars, there are three partly blind windows above which three ridged windows are to be seen. A narrow chancel joins the three arched naves.

Appointed by the diocesan of Vác, the completed church was blessed by Pál Seres, parson of Kecskemét, on the 19th November, 1826. The builder of the church was buried in the crypt underneath the chancel on the 3rd January, 1845. At the same time the mortal remains of her husband who died on the 1st February, 1820 were brought here from the crypt of the Big Church.

The high altar and the pulpit are as old as the church itself. The present picture on the high altar is, however, already the third in the sequence and was painted in 1939. Also, there is already a third organ in the place of the original one: it was made between 1950 and 1955 and is still uncompleted. The church bell named after St. Elisabeth was made in 1868. The two side-altars in the honour of the Holy Virgin and St. Joseph as well as the statue of the „Chained Christ” in the niche next to the entrance were erected in 1890. The sculpture on the Maryaltar was later replaced by a new one during the times of the Mary Ward’s nuns. The Jesus’ Heart statue and its niche opposite the pulpit date back to the same time, to 1921.

The Kecskemét earthquake in 1911 wrecked the church too, however, the damages were restored in the same year and the vaulting was reinforced with iron rods.

At the beginning divine services were only held on Sundays and holidays in the church. The inhabitants in its surroundings had asked the diocesan already in 1837 to have divine services also on working days and sermons on Sundays. Their wish was only met in 1848. From that time on the current fourth chaplain of the Central Parish performed the duties of the local minister. Lacking a local minister the Franciscans helped out several times.

In the decades of the turn of the century it was planned to establish a second parish because of the increased size of the inhabitation of the town and within this the increasing number of Catholics. Therefore, following the death of Pál Bogyó parson, an independent church parish was established in 1906. Géza Petter, chaplain of the Big Church, was elected first minister of this church in 1907. He also functioned as parish-priest of the „Pusztá”. The parish priest and his chaplain lived in the building to the right of the church where the elementary school of the parish was housed earlier. The parish of the Pusztá, however, gradually turned into an independent congregation and the final division of the parish failed to come about. In 1917 the church was turned into a cloisterchurch and nuns moved into the residence of the clergyman.

In order to improve the religious education of the girls, the parish priests of Kecskemét wished to settle nuns already at the end of the 19th century. At first, they asked the Sisters of Mercy of the St. Vincent order and in 1908 they started negotiations with the order of the English Ladies established by Mary Ward. The wish could not be met at that time due to a lack in the members of the order. Finally, the members of the order, led by Mater Róza Fittler, Superior of the order, moved into buildings offered by the congregation and joining the church in 1917. The two priests of the cloisterchurch took up residence in a lodging-house owned by the congregation.

The English Ladies undertook the management of a grammar school for girls and a teacher’s training school for ladies. During the 33 years of their work in Kecskemét they exerted a significant influence over the religious life of Kecskemét, first of all through their pupils learning in and graduating from their schools and also through their relationship with their families and due to the religious associations organized and led by them. In addition to the pupils of the grammar-school and the teacher’s training school a Mary-congregation for the daughters of small landowners and an Eucharistic Children’s Association, the Guardian Angel Association and its successor, the Guard of the Heart, were established.

The spiritual center of all these institution was the cloister-church. The sculptures of the two patron-saints of the youth, those of St. Emerich and of St. Theresia of Lisieux, were erected in these years in the church from the collection of the pupils. Also the efforts of the St. Cecily choir of the church — the members of which were recruited from the pupils — were crowned by success.

Outstanding events in the life of the church and the institution: the 100th anniversary of the exist-

ence of the church in 1926, the St. Emerich memorial year in 1930 and the celebration of the Eucharistic World Congress in Budapest in 1938. The latter year became memorable also on account of the sad event of the burglary in the church. It was then that the destroyed sacrament house was replaced by the present tabernacle.

The church and the institute too had to endure the hardships of the second World War and the years following thereupon. Since it could no longer provide for their maintenance, the Congregation transferred the ownership of the cloister, the grammar school for girls and the building of the teacher's training school to the order of the English Ladies. A few months later the schools were nationalized. And in 1950 the further activities of the Mary Ward's nuns were rendered impossible because of the liquidation of the religious orders.

With the cessation of the cloister-church in 1950 the church-parish was restored. Its leader is the church-director who performs all parochial and pastoral duties in the church, including baptism and marriage. Organizationally, however, it is no independent parish but is subordinated to the Central Parish of the Congregation. Namely, the second parish of Kecskemét with the Piarist church as its center was established under the name of the Holy Trinity parish in 1948. Though in 1970 the plan of organizing a third parish with the St. Elisabeth church as its center was discussed, unforeseen obstacles never permitted this plan to materialize.

The duties of the former Puszta-parish organized in 1907 and transformed in 1917 are still attached — though to a lesser extent — to the church. One of the priests of the church celebrates the divine service once a month in two mass-places on detached farms. They also teach religion in farm schools.

In 1976, in the jubilee-year of the 150th anniversary of the existence of the church, its interior was completely renovated. In the extended sanctuary the liturgic space corresponding to the divine service renewed by the II. Ecumenical Council of the Vatican and the new opposite-altar were completed. The altar and the renewed interior of the church were consecrated by Mihály Endrey Dr., diocesan of Vác, on the 19th November of 1976.

In 1983, following 25 years of service as church-director, János Máté retired due to his age and state of health. He was succeeded by his coworker, Imre Kovács Dr., who has to perform all church duties and teach religion all by himself because of a shortage in priests. Therefore the number of divine services had to be reduced. On Sundays there are three masses and on workdays there is one holy mass in the church.

In 1984 the outside facade of the church was restored. After having paid the amount determined, the Congregation took over for use a part of the building nationalized in 1950 and built a clergyman's residence in it in 1986. Since that time the priest of the church has lived here. With the introduction of the new order of confirmation and following a break of half a century a confirmation was again performed in the St. Elisabeth church on the 5th June, 1988. Izidor Marosi, diocesan of Vác, administrated the sacraments of the Christian majority to 82 young people.

BAJÁK LÁSZLÓ

SZERÉMI GYÖRGY VILÁGKÉPE

Gévay Antal a bécsi cs. udvari levéltár őre 1840-ben, közel háromszáz évi lapangás után¹, adott először hírt Szerémi György emlékiratáról², s ez méltán keltett élénk érdeklődést, mind a laikus, mind pedig a szakmai közönség körében, hiszen Magyarország történetének egy válságos időszakáról szokatlanul hosszú és színes tudósítást adott, számos szenzációsnak tűnő új adattal.

Kezdetben a történelmi kritikánál jóval többet foglalkozott vele a történelmi dilettantizmus, de a század végén már jeles pozitivisták történetíróink vették vizsgálat alá, így pl.: *Acsády Ignác*, *Szádeczky Lajos*, *Dudás Gyula*, *Márki Sándor* stb.³ Ők kimutattak Szerémiről majdnem mindent, ami akkor adatszerűen kimutatható volt, különös tekintettel fogyatékoságaira. Bár elég korán rámutattak arra is, hogy jelentősége nem elsősorban krónikás-adataiban, hanem sajátos nézőpontjában rejlik, mégis az értékelésében szinte kizárólag az előbbi szempont jutott érvényre. E szerint: Szerémi tudatlan, fontoskodó rémhírterjesztő. *Marczali Henrik* így ír: „forrásul még ott is, hol mint szemtanú beszél, csak a leggondosabb kritikával használható”.⁴

Az elmarasztalás hatására erősen megcsappant Szerémi iránt a történelmi érdeklődés, s inkább mint kuriózumot tartották számon. *Vid V. Jeromos* 1910-ben Szerémi szétszórta művelődéstörténeti adatait bogarásztta ki.⁵ *Erdélyi László* figyelmét 1941-ben a társadalomtörténeti adatok ragadják meg, ahogy ő nevezi: „kinccsek a szemétkosárban”.⁶ *Kosáry Domokos* 1951-ben találóan így jellemezte az eddigi Szerémi kutatást: „bő, de a lényeges szempontokat figyelmen kívül hagyja”.⁷

Az „ötvenes években” elsősorban Szerémi népi származását és „osztályharcos társadalomkritikáját” értékelik. *Geréb László* egyenesen első népi íróknak nevezi.⁸ *Kardos Tibor* szerint: „még tévedéseinek is több jellemző ereje van, mint mások irodalmi eszközökkel felduzzasztott és csupán magjában hiteles leírásainak”.⁹ *Székely György* 1961-ben így írt: „Szerémi lebecsülése igazságtalan volt. Mindegyiknek érdeme íróknak, hogy jól látta a XV. század derekához képest beállt hanyatlási folyamatot, s Mohács Magyarországa nem egy vezető politikusánál e tekintetben nagyobb látókörű volt”. „A nép véleményének hű és . . . tudatos tolmácsolója.”¹⁰

A legutóbbi időkben keveset foglalkoztak Szerémivel. Részben arra mutattak rá, hogy az újabb történeti kutatások több ponton Szerémit igazolták, így az 1514-es parasztháború kapcsán, mások viszont kétségbe vonták Szerémi beszámíthatóságát és ezzel műve értékét is.¹¹

E rövid és éppen ezért szükségképpen leegyszerűsítő áttekintésből is kitűnhet, hogy Szerémi megítélése, még a legalapvetőbb kérdésekben sem tekinthető egységesnek, s ez a problémák hosszú sorát veti föl. Szerémi emlékiratának jelenleg sem kritikai kiadása, sem pedig korszerű monografikus feldolgozása nincsen, pedig kétségtelen különössége, amely nem elsősorban személyiségéből adódik, hanem abból hogy eredeti társadalmi közege rajta kívül alig hagyott maga után írásos emlékeket, ezt feltétlenül indokolná. A legközelebb hozzá a Verancsics hagyatékban fennmaradt „Memoria rerum”-nak nevezett évkönyv első szerzője áll, amely még adatszerűségében is sok hasonlóságot mutat Szerémivel¹². E két feljegyzés azonban Verancsics Antal kifejezett felkérése nélkül sohasem készült volna el!

Szerémi kétségtelenül nem volt történetíró, és nem is akart az lenni. Egyetlen társadalmi réteget sem képviselt tudatosan, legfeljebb spontán tükrözte környezetét. Egy olyan sajátos társadalmi közeg véletlenszerűen felgyűlt emlékezetének leteleményese és írásba foglalója lett, amelynek legáltalánosabb jellemzője az átmenetiség. Mozgékony, felfelé törekvő, és ezért alapvetően konzervatív, ám akadályba ütközve mégis könnyen radikalizálódó, heterogén csoport ez, amely zömrel a mezővárosokhoz kötődik. A mezővárost eredendően az „árutermelés kényeztő” hozta létre, mint az árutermelés számára összehasonlíthatatlanul kedvezőbb gazdasági és jogi formát. A kedvezőtlen feltételekkel rendelkező falu pusztásodása és a mezővárosi népességkoncentráció, egyazon folyamat elemei, amely során nagyszámú, a falusi jobbágy, a köznemesség és a városi polgárság közötti átmeneti helyzetet elfogadó réteg keletkezett. A népességkoncentrációt erős belső differenciálódás követte. A vagyoni hierarchia élén malmot, kocsmát, szőlőket, legelőket stb. bérlő „parasztpolgárok” (jogilag jobbágyok) álltak. Ennek a rétegnek, — amely számára a valódi polgárrá, vagy éppen a nemessé válás sem volt lehetetlen — a törekvéseiből vált ki a népes mezővárosi eredetű literatus (deák vagy klerikus) réteg, amelynek tagjai megtalálhatók szinte az egész országban, a társadalmi struktúra különböző fokain. Ők a mezővárosi öntudat hordozói és élesztői. A hierarchia alján az alkalmazottak serege áll, így pl. a napszámosok, vagy a marhahajtó hajdúk.

Szerémi emlékiratában tehát elsősorban ennek a heterogén közegnek, ugyancsak heterogén élményanyaga tükröződik, az egyes részekben különböző arányban keveredve a szerző legsajátabb tapasztalataival. A mű egészében mégis fennálló relatív egységet, az általánosabb világképi elemek azonossága adja, ugyanakkor viszont némi eltérést mutat az általánostól Szerémi egyházi beállítódása. A szakirodalomban eddig ezeknek az alkotórészeknek a szétválasztására és az őket összefogó világképi elemek fölvázolására fordították a legkevesebb figyelmet.

E rövid tanulmányban az utóbbi vizsgálatára tesztek kísérletet. Természetesen a kapcsolódó kiterjedt kérdéskörök részletes taglalása nem lehet célom, azokra így csak néhány mondat erejéig utalok.

* * *

Szerémi György az 1480-as évek második felében született a bortermeléséről ismert szerémségi mezővárosban, Kamoncon.¹³ Családja alighanem a módosabbak közé tartozott. Apja, Corvin János jobbágya, a révnél egy fogadófényt tartott fenn, mint Szerémi egy megjegyzéséből kiderül. „(Török Imre bán félpogány

emberei) . . . mindig atyámnál szálltak meg . . .” (61. p.).¹⁴ Szerémi a kamonci plébánia-melletti iskolában sajátította el az olvasás, a számolás, az egyházi liturgia és az ének alapelemeit.¹⁵ Akárcsak a város, mintegy százötven kőházával¹⁶, az iskola is népes lehetett, mert az iskolamester segédet is tartott, akiből később a szerencsi bencés monostor apátja, majd éppen Szerémi ajánlására csanádi püspök lett: „a szülőföldemen a mester után ő volt az iskolában az előénekes, s semmi gyalázatot nem hallottunk ellene” (109. p.).¹⁷

Szerémi később Gyulára, az ottani plébániai iskolába került, mint scolasticus, talán éppen az 1506-ban ideköltöző Corvin család segítségével. (A család sorsa iránt fokozott figyelmet és rokonszenvet tanúsít, bár ez környezetében elég általános lehetett.) Itt szerezte alapvető latin grammatikai, retorikai és liturgiai ismereteit, amelyek az egyházi pályára lépéshez elengedhetetlenek voltak. Szerzett ismereteinek mélységéről rossz latinsága és pongyola idézetei tanúskodnak. Az Ószövetségből keveset, az Újszövetségből valamivel többet idéz.¹⁸ Ismeri Cicerót és idéz Szent Ágostontól, de emlékezetből és rosszul.¹⁹ Ismerte Nagy Sándor történetét, és egy népies Trója históriát is.²⁰ Műveltsége az alsó papság színvonalához képest átlagosnak tekinthető. 1508-ban részt vesz Corvin János lányának a temetésén. Erre így emlékszik vissza: „Én előénekes (Praecentor) voltam a parochiális templomban, s társaimmal énekeltem a zsoltáros könyvet nyolc személlyel, és nyolc márkát adtak” (54. p.). 1510-ben ott van Frangepán Beatrix temetésén is. „Őérette is énekeltem a zsoltároskönyvet, tíz iskolás személlyel és bőségesen megvendégeltek” (55. p.). Iskolás éveiből említi, hogy járt Futakon, és beszélgetett a ferences kolostor építkezéséhez kirendelt török foglyokkal, mégpedig rácul,²¹ hogy a felügyelők ne értsék. Járt Nándorfehérváron, erre Hunyadi László történetében utal (29. p.). Talán megfordult Temesváron is, mindenesetre a temesvári plébánost valószínűleg személyesen ismerte — „a parochus, Demeter híres volt derék életéről Temesvárott” —, és tőle hallotta Kinizsi Pál halálának körülményeit (58. p.).

1510–14 között szentelheték pappá a püspökség székhelyén, Váradon, a megfelelő vizsgák letétele után.²² Thurzó Zsigmond váradi püspök 1512-ben halt meg, s az utódát, Perényi Ferencet csak 1514-ben iktatták be.²³ Lehetséges tehát, hogy Szerémit már közvetlenül 1510 után felszentelték. Ekkorra már betölthette a pappászenteléshez rendes körülmények között megkívánt huszonöt éves életkort. A felszentelést követő néhány év homályba vész. Egy ideig talán Gyulán, Brandenburgi György őrgróf házában szolgált. Mindenesetre a jobbágyaival folytatott beszélgetéseiről megemlékezik, és számon tartja az őrgróf további sorsát is. (55. p.).²⁴

Semmi bizonyosat nem tudunk róla 1514-ben sem.²⁵ A hallgatása szokatlan, és annál különösebb mivel bizonyos, hogy Szerémi számára meghatározó élményt jelentett a keresztesek háborúja. Kiderül ez nemcsak abból, hogy II. Ulászló országlása huszonnégy évre vonatkozó elbeszélésének több mint a felét az 1514-es év leírására fordítja, de abból is, hogy később többször is visszautal az eseményekre. Felfogása szerint Szapolyai Jánost 1526-ban a nemesek azért választották meg királlyá, mert 1514-ben megmentette őket a keresztesektől. Szerémi szerint ugyanezen ok miatt nem érdemli meg a koronát: „. . . vérrel fertőzte meg a kezét a kereszteseken, mert hitével megcsalta őket, s Erdélyben a székelyeket” (115. p.). Magyarország romlásában Szerémi koncepciója szerint fontos szerep jut a ke-

resztesek leverésének. „Itt veszett már el olvasóm, a magyarok hite” – írja. (69. p.). Felfogása szerint a különböző formákban megnyilvánuló hitetlenség (infidelitás) a kereszténység és az ország elárulásának az alapjává válik. Nándorfehérvár azért veszett el, mert Blaskó, a vicebán lelkiismeretfurdalás és félelem miatt elárulja a töröknek: „Magyarországon sokszor gyötörtem a magyarokat, a szalánkeményieket, a keresztéseket” (83. p.). Ha tehát meg akarjuk ismerni Szerémi világmépét, először meg kell vizsgálnunk a parasztháborúhoz fűződő kapcsolatát.

Az 1513. évi események leírásánál Szerémi egy odavetett félmondattal közli, hogy saját szemével látta Bakócz Tamás pompás kíséretét (60. p.). Az a tény, hogy Bakócz 1514. évi budai bevonulásáról oly szuggesztív képet fest, arra mutat, hogy az érseket (és kíséretét) nem Rómába indulása előtt Esztergomban, hanem a visszaérkezése után, Budán (legátusként) látta. Ezt megelőzően budai tapasztalatairól ír, többek között azt, hogy a keresztelő Szent János kolostorban járt, és beszélgetett a gvárdiánnal és egy paraszti származású szerzetessel. (56. p.). Joggal gondolhatunk tehát arra, hogy 1514 tavaszán Budán tartózkodott. A kereszt meghirdetését kísérő ünnepségek extatikus hatása mindenestre kiérezhető soraiból: „... (Bakócz) ujjával áldást osztott. Nagy aranyozott keresztet vittek előtte, mint isten képviselőjét tisztelte az egész nép, térdhajlással imádta őt a kresztel együtt, s kiáltva mondtak neki köszönetet . . .” (61. p.).

Szerémi budai információi a Dózsa vezette főszereg távozása (kb. máj. 10.) után elfogynak, ezért nem zárhatjuk ki azt a lehetőséget sem, hogy Budáról a keresztesséssel együtt távozott. Figyelemre méltó, hogy más elbeszélő forrásokkal ellentétben írása, megbízhatóságában a helyszínen keletkezett keresztess forrásokéhoz mérhető.²⁶

Ha fel is tehető, hogy Szerémi jelen volt a keresztesshad indulásánál, bizonyos, hogy nem tartott ki a parasztháború kitörése után. Arad (május vége), Lipa (június közepe) elfoglalásáról, és Gyula ostromáról (június közepe) nincs tudomása. Ekkor már bizonyosan nincs a seregnél. Ha az okokat keressük, kézenfekvőnek tűnik, hogy a keresztesshad radikális fordulata, az érsekkel való szembeszegülése riasztotta meg. Szerémi, a nemrég felszentelt pap, nem vállalja, a keresztesséssel való szimpátiája ellenére sem,²⁷ az egyházzal való szakítást. Az érseket (és persze magát is) némiképpen mentegetni igyekszik a keresztessháború felfüggesztése miatt, részben szükségszerűnek állítva be azt: „... (a) legátus látta az igen nagy széthúzást (disessionem) Magyarországon”, másrészt pedig az udvari nemesség ármánykodásának tulajdonítja az egészet, azaz a nemességet teszi felelőssé a parasztháborúért. Szerémi ugyanúgy nem vállalja a tényleges közösséget a hivatalos egyház áldását nélkülöző keresztesséssel, ahogy 1542-ben a Pest felszabadítására indított törökellenes hadjáratot is hajlamos igazságtalannak tekinteni, mert „a hadinép nem a szentséges pápa hozzájárulásából, hanem az ő engedélye nélkül indult háborúba”; „nélkülözik a büntől és büntetéstől való feloldozást (sine absolutione poena et a culpa . . .)” (268. p.).²⁸ Az utóbbi megjegyzés kifejezetten a parasztháborút idézi.

Szerémi tehát valahol Gyula környékén végképp eltűnik a szemünk elől, s legközelebb csak Váradon bukkan fel mint Perényi Ferenc püspök káplánja és Pöstyéni Gergely püspökségi adminisztrátor fiának a tanítója.²⁹ Lőrinc pap bihari harcainak leírásánál némi zavart találunk az elbeszélés rendjében. Szeréminek az a július 15-e utánra datálható információja, hogy a „vajda úr” (Szapolyai) Tomori

Pált küldte Lőrinc pap ellen, mintegy közrefogja a korábban történt események leírását. Talán azért, mert akkor kapcsolódott be szemtanúként az eseményekbe, és Várad elfoglalását, Pöstyéni Gergely támadását, Keresztszeg ostromát, majd Solyomkő bevételeét csak visszaemlékezésekből ismerte? Mindenesetre, e régebbi események időrendjét elrontja, hiszen időrendben az első Pöstyéni Gergely támadása volt (május 22.), ezt követte Várad, Keresztszeg, majd Solyomkő elfoglalása. Székelyhid ostromáról, vagy éppen a kolozsvári csatáról nem tud. Úgy tűnik tehát, hogy váradi tartózkodását legkorábban július 15-e utánra kell tennünk.

Az események számbavétele után vizsgáljuk meg a szövegben tükröződő ideológiai viszonyokat.³⁰ A leírásban alapvetően a keresztesháború hagyományos keresztény argumentációja jelenik meg. A keresztiesek célja, hogy akár a „mártíromság mennyei koronájának” elnyerésével is, az „árvékat, özvegyeket, ártatlanokat megvédvé”, „keresztény lelkeket megszabadítva” harcoljanak a „pogány törökök ellen”. Harcukért spirituális jutalom vár rájuk, „lelkük a bűntől és a büntetéstől megváltódik”, „elnyerik üdvösségüket”. Auctoritásukat isten akaratából a pápától nyerték el, Bakócz Tamás pápai legátus közvetítésével. Mellettük természetesen ott áll a király, akit még később is, a (hitetlen) nemesek elleni harcban is szövetségesnek vélnék a felkelők. A háború az egész ország akaratából történik. „Egy akaratall vagyunk a magyar bárók, nemesek és nem nemesek, az összes magyarok (cuncti Hungari), kik fegyvert foghatnak a kezükbe”. (62. old.). Szerémi minden bizonnyal jól ismerte a pápai bullát, illetve annak valamelyik szerte az országban terjesztett kivonatát (summáriumát). Részben talán egy ilyen irat elejéről idézi Bakócz címeit is: „... ily módon írta magát: esztergomi érsek, (titeli prépost, zágrábi püspök, a királyi felség tanácsosa) Szent Márton-hegyi római bíboros, konstantinápolyi patriarcha” (55. p.).³²

A keresztény érveket nagyon hamar kiegészítette egy már régóta lappangó meggyőződés: a zömmel parasztokból álló kereszteshadra azért van szükség, mert a nemesség nem törődik a pogányok elleni harccal. A lázongó budai nép 1514 május 25-én efféléket kiabált: „Mióta fegyverkeznek már (a török ellen) az urak és a nemesek? Immár húsz éve. Gazság az egész!”³³ Hasonló felháborodást érezhetünk Szeréminél is, amikor a parasztháború leírása elé beszúr egy, egyébként kronológiailag nem ide tartozó, személyes élményből táplálkozó megjegyzést: „(Török Imre a nándorfehérvári bán) semmit sem törődött a híres Nándorfehérvárral, hogy építkezéseket végeztetett volna a tetőn, vagy élelmet és puskákat szaporította volna benne; semmit, hanem hagyta elveszni. De azért minden évben behajtotta az adót s azon a nagy pénzösszezen várakat és birtokokat vásárolt magának. Félpogány embereit kényszerítette bevonulni Nándorfehérvárra és Szabácsra, mert ezek hópénz nélkül szolgáltak” (61. p.). A fiatal mágnások semmit sem gondoltak azaz, hogy a pogányok ellen menjenek, mert ettől már elszoktak — összegzi tapasztalatait Szerémi (63. p.). A helyzetet csak tovább mérgeztette Bakócznak a május 15-én kelt, toborzást letiltó parancsa.³⁴ Szerémi pontosan rögzíti a rendelet hatását. Dózsa „istenre” és a „szent keresztre” hivatkozva fenyegeti meg a nemeseket. Megerősödik a kereszties eszme khiliasztikus értelmezése, s a kereszteshad immár közvetlenül istentől eredezteti küldetését, saját papjai áldásával: „Ambrus pap és jegyző megadta magának a felhatalmazást, megszentelni a népet a szent keresztre (Dedit auctoritatem sibi sonsecrandi gentem ad sanctam crucem)” írja Szerémi (65. p.). A nemességgel való összeütközés ezek után már szükségszerűen bekövet-

kezett, a kereszteshad programja pedig kibővült a hitetlen (infidelis) nemesek elleni föllépéssel, akik „inkább akarnak harcolni a szent kereszt (mint a török) ellen (contra sanctam crucem vellent potius inpugnare)” (64. p.).

Látható tehát, hogy Szerémi a keresztesháború eszméjét teljesen magáévá tette, s kétségtelen az is, hogy nem volt idegen tőle annak radikálisabb, khiliasztikus népi interpretációja sem. A kereszteshad számára is isten népe, vagy ahogy ezt kifejezi: „a nép szava isten szava (vox populi, vox dei)” (115. p.). Aki pedig akadályozza a keresztesek küldetését, az hitetlen és hűtlen.

A keresztes eszme és a khiliazmus iránti fogékonyságot minden bizonnyal már a szülőföldjén örökölni kapta, hiszen azon a Délvidéken született, ahol a XIV. század elején a népes mezővárosokban termékeny talajra hullottak a huszita tanok.³⁵ A husziták tanai között pedig már ott szerepelt, hogy ők „isten népe”.³⁶ Itt fordították le először magyarra a Bibliát (Pécsi Tamás kamonci oltáros pap és Ujlaki Bálint belcsényi plébános 1439-ben)³⁷. A Marchiai Jakab vezette inkvizíció itt, éppen Kamoncon, Szerémi szülővárosában, az eretnokség fészkeiben rendezte be „főhadiszállását”.³⁸ 1456-ban a khiliazmus fontos szerepet játszott a nádorfehérvári győzelem kivívásában. A keresztesek készülő lázadását akkor sikerült lecsillapítani.³⁹

Szerémi tehát társadalmi mozgalmak és az állandó török veszély kettős háttéréből került a készülő új kereszteshadjárat forgatagába. Talán meglepőnek tűnhet ezek után, hogy a huszitizmussal semmilyen lényegi kapcsolatát nem lehet kimutatni. „Igaz katolikus” maradt élete végéig. A huszita örökségként számontartott „egy püspök” elvét egyenesen Báthori Istvánnak tulajdonítja, és elítéli. (58. p.). Lőrinc papról, Dózsa egyik legradikálisabb alvezéről feljegyzí ugyan, hogy elfogásakor „isten testét” találták nála, de magyarázatot nem fűz hozzá (70. p.).⁴⁰ Székely György szerint Szerémi egyik radikális tartalmú mondata: „és így minden árulót gonoszul kiirtanak és az igazak öröklék a földet (Et propterea quilibet traditor male exterminabitur et iusti terram hereditabuntur) szükségképpen emlékeztet a huszita khiliasztikus megfogalmazásra: „az isten fiai a királyok nyakát tapodják és a föld minden országa övék lesz”.⁴¹ A hasonlóság kétségtelen, ám Szerémi mondatának forrásvidékét nem annyira a huszita gondolkodásában találjuk meg, hanem sokkal inkább a későközépkori keresztény misztika apokaliptikus látomásaiban, amelynek fő terjesztői az obszerváns ferences és pálos szerzetesek voltak.⁴²

Ez a misztika a khiliazmusával egyik forrása és táplálója volt a keresztesek ideológiájának is. Szerémi gondolatának meglehetősen pontos párhuzamát találjuk Henoch próféta apokrif apokalipszisében: „... láthatóvá válik az igazak közössége, (vö. Máté: 25,34; Gal.: 4,26; Zsid.: 12,22; Jel.: 21,2) és a bűnösök elnyerik bűneikért büntetésüket és elűzetnek a szárazföld színéről.”⁴³ Szerémi a bűnösök fogalmát az árulókból, azaz a hitetlenekből (infidelis) ragadja meg. Kétségtelenül összefügg ezzel Szeréminek az a szembetűnő prófétikus magatartásformája, amelynek összefoglalását maga adja meg bevezető soraiban: „... miatta siránkozom éjjel-nappal, minthogy kiskoromtól fogva gyakran megjósoltam hazám pusztulását...” (27. p.).

A szír apokalipszis szerint: „a nagy szorongatások idején azok menekülnek meg, akik a prófétákhoz hasonlóan hűek maradnak a hitükhöz”⁴⁴. A „jósások” misztikus tartalmára vonatkozóan Izaiás próféciáiban találunk párhuzamokat:

... gonosszággal terhelt nép! (1,4)	„a magyarok serények a hűtlenségben”
... hűtlenséget hűtlenségre halmoztok (1,5)	(137. p.).
De jaj a gonosznak! Rosszul fog járni, mert tettei szerint fizetnek meg neki (3,11)	„Akik gonoszul élnek kiirtatnak” (77. p.). (Vö: amilyen mértékkel mért, olyan mértékkel mérnek vissza neki; 37. p.).
... asszonyok uralkodnak fölötte (3,12)	„elasszonyosodottak fognak uralkodni rajtuk” (272. p.).
Földeteket szemetek láttára idegenek élik fel ... (1,7)	„Isten Pannonia országát már idegen népeknek adta” (148. p.).

Amennyire Szerémit megérintette a misztika, írásából annyira hiányzik a források, különösen a humanista elbeszélők szokott megközelítésmódja, amely a parasztfelkelést kirobbitó okának elsősorban a szociális feszültségeket tekinti. Tübero így ír: „Mondhatatlan gyűlölség van ugyanis a köznép és a nemesség között; sok nemes megfélemledik az emberségről és rabszolgaként bántik a paraszttal.”⁴⁵ Szerémi nagyjából, egészében érzéketlen marad a parasztháború társadalmi, szociális motiváló tényezőivel szemben. A parasztok helyzetéről előzetesen csak két ízben tesz említést, de akkor sem negatív értelemben: Ujlaki Lőrinc hercegről írja, hogy „jobbágiaihoz jó és kegyes” (51. p.). Brandenburi György őgrófról pedig, hogy „nagyon igazságos volt, és megtartotta őket (ti.: a parasztokat) terhelés nélkül. Ezt mondták: „Mi hálát mondunk, hogy ily jóságos urunk van, s az isten kosarában vagyunk” (55. p.).

Szerémit tehát khiliasztikus felfogása kizárólag a török elleni harcra predesztinálta, s a nemesek elleni háború is legfeljebb ebből a szempontból nyer létjogosultságot.

A keresztesek társadalmi (világi) programjáról, vagy Dózsa György szavával élve: „az ország megújításáról (. . . renovar el Regno de Hungaria)”⁴⁶ Szeréminek nincsenek számottevő ismeretei, illetve azok esetlegesek. Mezőtúrról feljegyzi, más forrásokkal egybehangzóan, hogy Dózsa megölt egy adószedőt és pénzét elvette (63. p.). Az információval Szerémi láthatóan nem tud mit kezdeni, sem okát, sem magyarázatát nem adja.⁴⁷ Szerémi szerint Lőrinc pap a következő ígéretet tette seregének: „... ha a felséges isten segítségével győzelmet nyerünk, mindenki megkapja a nemesek birtokát (Si . . . victoriam optinemus quilibet [rusticorum statui] nobilium habetit)” (69. p.) Dózsa György szájába adott, a nemesség hasznát megkérdőjelező mondata pedig, mintha a nemesség eltörlésére célozna: „... sokat szolgálhatok, többet mint a magyarok egész nemessége” (68. p.).⁴⁸

Tágítsuk ki most a kört, és nézzük meg hogyan jelentkezik világmésképpen 1514 ideológiája.

Szerémi fogalomrendszerében a legfontosabb kategória a hűséget (a hűséget megpecsételő esküt) is jelentő hit (fidelitás), amelynek ellentéte (infidelitás), a hitetlen, a hűtlen, esküszegő. Ezek a fogalmak központi fogalmai voltak a paraszt-

háborúnak is, elsődlegesen meghúzták a határvonalat a jó és a rossz között. A hit legfőbb tárgya Isten, tehát Magyarország romlásának is végső oka az istenhit megrendülése: „Ő kielégíthetetlen kapzsiság, ő bosszúálló gyalázat, miért rontod le Isten tiszteletét a nemes Magyarországon . . .” (78. p.). (Ezt a mondást Szerémi egy apród szájába adja.) „A nemeseknek három természetük van: gyűlölködés, gyalázkodás, gyilkolás” (73. p.). A hitetlenség tehát morális okokra vezethető vissza és elsősorban a nemességre jellemző. Az utolsó mondataiban világosan kapcsolatba is hozza a morális állapotot az Isten büntetéseként értelmezett török hódoltsággal: „Az Isten a gonoszokat gonoszul veszíti el és másoknak adja bérbe szőlőjüket” (284. p.). (Máté 21,41). A török, mint „isten ostora”, más összefüggésben pedig mint a végítélet kezdete jelentkezik. A török szultán szájába Szerémi ilyen kijelentést ad: „Bosszút akarok állni Jézus nagy prófétáért, mert igen nagy sértést követtek el a magyarok Jézuson” (101. p.).

Isten tiszteletének (a hitnek) Szeréminél három fő területét figyelhetjük meg. Az első, s talán a legfontosabb az egyház tisztelete. A legszenvedélyesebb bírálattal és a legsúlyosabb büntetésekkel az egyházdúlókat (szentségtörőket) illeti (beleértve később a reformáció híveit is), nem függetlenül papi mivoltától. Kinizsi Pál „megnémult és így múlt ki”; „Báthori István esztelen hülyeségbe esett” (58. p.); Székely Benedek „összeesett testében és sánta lett”, „borzasztó halállal halt” stb. (188. p.). Így pusztul el mindenki gonosz halállal, aki csak nem tiszteli az egyháziakat, s rablással akar élvezni egyházi vagyont” (188. p.). Levonja a végső következtetést is: „. . . a magasságos Isten Pannónia országát már idegen népeknek adta, miként a görögök országát, mert ezek is üldözték az Ő igaz imádoit (veros adoratores)” (148. p.) (ti.: a katolikus egyház tagjait). Szemléletén mit sem változtat, sőt jól megfér vele az a tény, hogy az erkölcstelen, egyházi kötelességüket elhanyagoló papokat is bírálja (pl.: 104, 281. p.).

A hit másik területét Szerémi így fogalmazza meg: „Tiszteljétek a királyt és legyetek engedelmesek a főembereknek és a főpapoknak” (152. p.) (Péter: 1. levél, 2,13). Egy kocsmáros mondja: „Akinék hite, (hűsége, ti.: ‘természetes uraihoz’) nincsen, annak Istene sincsen” (157. p.). Általában: „aki kicsiben hű, az nagyban is hű”. A végső konzekvencia most így hangzik: „A magyarok serények voltak a hűtlenségben, mely által elvesztették saját őseik hitét is” (137. p.).

A hit harmadik területe a pogányok elleni harc, a kereszténységhez, illetve az országhoz való hűség. Eredetileg szervesen hozzátartozott az első két elvhez, önállóságát most mégis annak köszönheti, hogy egy történelmi pillanatban szembekeült velük. Szerémi elképzelésében ez az ország, kezdetben a pogányok ellen harcoló keresztények országa volt, ám 1514-ben a nemesség szembefordult a keresztesháború eszméjével. A pogányok elleni harc pedig Szerémi állásfoglalásaiiban, kritikáiban súlyponti helyet foglal el. A pogányok ellen harcoló keresztények „olyanok mint az angyalok” írja (94. p.). II. Lajos szájába ilyen keserves kifakadásokat ad az urak ellen: „Ő ti gonoszok, azt tanácsoltátok nincs szükségem hadinép-re a török ellen, nagy ravaszsággal kivégeztettétek Bárdi Istvánt, aki igen sokszor hozott nekem török foglyokat” (89. p.). Látható tehát, hogy Szerémi sem mentes a király iránti illúzióktól, ugyanakkor pedig ebben az idézetben is benne rejlik a más helyeken egyébként is sokszor kifejezett vágy az erőskező király után, aki egyszerre jelntene biztosítékot a külső ellenség, elsősorban a török és a hitetlen főurak ellen. Az anarchikus állapotokat rendszerint Mátyás udvarával, vagy a

Török Birodalom belső viszonyaival állítja szembe. A főurak a „király” ellenségei, Mátyás, II. Lajos és János elveszejtői, és ezzel tulajdonképpen az ország áru-
lóiává válnak.

Végső megfogalmazásban a tétel így szól: A „hitetlenség” legsúlyosabb formája az árulás, „Magyarország pusztulásának alapjává válik” (75. p.). Az árulás az idézett situációban: a „szegény király” megcsalásával egyenértékű: „Is-
ten méltán bünteti . . . a keresztényeket, mert hitüket fölcserélik a mohamedán hittel” (91. p.).

A felsorolt három alapelv egyébként más esetekben sem érvényesülhetett maradéktalanul. Szerémi fogalomrendszere, differenciálatlansága miatt többnyire alkalmatlan az ellentmondások kiküszöbölésére. A fegyveres papokat szenvedélyesen elítéli (pl.: 131. p.),⁴⁹ mégis ez a kánonjogi indíttatású elve nem akadályozza meg abban, hogy papként, 1521-ben mint száz gyalogos parancsnoka csatlakozzon Báthory András dunai kapitány Nándorfehérvár felmentésére induló seregéhez (87. p.). Bár felvethető, hogy Szerémit anyagi okok motiválták (ti.: hópénzt kapott), mégis valószínűbb, hogy a szülőföld szeretete mozgatta.

Szeréminél Kinizsi Pál egyházdúlónak és hitszegőnek minősül, ám részben mégis felmenti, mert ugyanakkor „nagy védője is volt az egyháznak a pogányok ellen” (58. p.). A kereszteseket leverő nemesek gyakorta a török elleni harc vezető személyiségei is (Bánffy Jakab, Tomori Pál). Szapolyai János „hitszegő” a keresztesekkel szemben, de „híres férfiú volt a (pogányok elleni) harcban Magyarországon, úgy hogy a törökök császára is félt tőle” (71. p.). Szapolyai a törökkel paktál, de ugyanakkor az ország királya is. Ugyancsak Szapolyai: „jobban üldözte az egyháziakat, mint a pogányt, ezért Kelemen szentséges pápa ki is közösi-tette . . . mi is hasonlóan valljuk az egyházzal” – írja Szerémi (179. p.). Ugyanakkor azonban így figyelmezteti György barátot: „Ha híven akarsz szolgálni Magyarországnak, János királynak kell szolgálnod” (170. p.). Az ország fogalma tehát el-válík, önállósul a kereszténység fogalmától, de némiképp a királyétól is. Az ország érdekének hangsúlyozása egyfajta modus vivendit teremt az ellentmondások között.

Ez az országfogalom Szeréminél nem kizárólag a keresztények királyságát je-lenti, hanem egyben a „hazát” is. A bevezető soraiban így ír: „. . . egy levelet szándékozom írni a magyarok országának pusztulásáról . . . mert ez az ‘édes haza’ (dulcis patria) szült engem” (27. p.). Más helyen ezt is írja: „a magyar mágnások semmit sem törődtek azzal, s kitették veszedelemnek az annyira *szépséges* (szó szerint fordítva: igen nemes, vagy legnemesebb) Magyarországot (Nobilissimum Hungarie Regnum)” (98. p.).

A végvári katonákat azért marasztalja el, mert „. . . nem szolgálnak a közné-pért, és örökségük (ti.: az ország) védelméért” (82. p.). Ebből a megjegyzésből a végváriak „nemzetietlen” felfogásán túl az is kiderül, hogy Szerémi a köznépet is a haza részének tekinti. Kétségbe vonja viszont Mátyás Bécs feletti uralmának jo-gosságát, mert: „. . . népe idegen nép, s különbözik a magyaroktól” (42. p.).

Szerémi tehát ismeri a patria fogalmát, s azt nem kizárólag a szülőföldre vo-natkoztatja, sőt bizonyos etnikai tudatosság is jellemzi. Az egyes etnikai csoporto-
kat következetesen elkülöníti egymástól. Ha Szerémi patriotizmusának gyökereit keressük, eredendően a köznemességet foghatjuk gyanúba. Az azonban már ko-rántsem bizonyos, hogy ez a hatás közvetlen volt. Szerémi átmeneti jellegű társa-

dalmi háttéréből a legfejlettebb a mezővárosi parasztpolgárság már rendelkezett azokkal a feltételekkel — elsősorban az anyagi helyzettől nem független műveltségi szinttel —⁵⁰, amely lehetővé tette számára egy külső ideológiai elem átvételét. Ugyanakkor a felemelkedés, a nemesi állapot megszerzésének vágya igényelte is a nemesi kultúra elemeinek befogadását. Elvileg pedig azért merülhetett fel az új ideológiai elem szükségessége, mert a permanens török veszély mellett bebizonyosodott a „csak keresztény” argumentáció elégtelensége. Ennek realitását mutatja, hogy Szerémi a Délvidék lokálpatriotizmusáról tudósít: „A magyar nép, amely a végeken lakott, nagyon fájlalta . . . Ó mily hamar el fog veszni ez a nemes föld népével együtt! És ez a nép dicsérte a szerémi erdőséget, s maga is sajnálta” (56. p.). (Szeréminél persze mindenféle elvi elképzelés mögött eredendő okként, és feltételként ott áll a személyes tragédia, a szülőföld elvesztésének nyomasztó élménye is.)⁵¹

Összefoglalásként a következők állapíthatók meg Szerémi világképének struktúrájáról: Nem kétséges, hogy világképe a hagyományos középkori keresztény gondolkodásban gyökerezik, amelyben az egyház vagyona (és hatalma), a világi hatalom és maga az egész társadalom, az „ordo” (oratores, bellatores, laboratores) szent és sérthetetlen.

A humanizmust, néhány fogalmának felszínes használatán túl (tisztesség, emberség stb.), alig érintette.⁵²

A felfogása tehát alapvetően statikus, amelybe elsődlegesen a spiritualizmussal rokon misztikája hoz némi módosulást. E szerint az igazak kiválasztott közössége áll szemben a gonoszokkal, akiknek méltó isteni büntetése a török. Ezen a ponton prófétikus jelleget és apokaliptikus tartalmat ölt a gondolatvilág.

További módosulást, a Délvidék eszmei hagyományai, és elsősorban a keresztesháború hatására, a khiliazmus népi interpretációja jelent, amely az igazakat a kereszteseiben véli felfedezni. Rájuk várt volna a török és a „magyarok hitetlenjeinek” megfékezése. A hagyományos világrenddel való végső szakítást azonban Szerémi nem vállalja. Sem lázadó, sem reformátor nem lesz belőle, hanem az elmentmondások áthidalására törekszik.

A válság megteremti a feltételeit annak, hogy egy új, eredetileg kétségtelenül külső ideológiai elem, *Szücs Jenő* szavával, a „nemesi veretű patriotizmus”, a haza védelme szerepet kapjon szemléletében. A jórészt biblikus (ószövetségi eredetű) ideológiai háttérrel valószínűleg a khiliazmus is elősegíthette ezt (vö: választott nép). Mint ahogy a jórészt szintén az ószövetségre építő reformációnak szerepe volt abban, hogy a XVI. század végétől a Habsburg ellenes küzdelmekben egyre nagyobb jelentőségűvé vált a nemzeti argumentáció. A spiritualizmus és ennek elemeként megjelenő khiliazmus, valamint a reformáció végső soron ugyanabban a középkorvégi társadalmi válságban gyökerezik, sőt sok esetben ugyanazon eszmei folyamat egymásra következő fázisait alkotják. Más oldalról vizsgálva a jelenséget, a spiritualizmus és a reformáció ugyanannak a válságnak egymás ellenében ható megoldási kísérletei, mint ahogy az obszerváns ferencesektől (akiknek a mezővárosokra gyakorolt hatása jól ismert) elmondható, hogy közülük kerültek ki a legkorábbi és legharcosabb reformátorok (pl. Dévai Bíró Mátyás), de a reformáció legkeményebb ellenfelei is. Szerémi az emlékezéseinek írásakor kétségtelenül az utóbbiakhoz állt közel.

1. Szerémi 1545-47 között írja *Verancsics Antal* számára, aki forrásokat gyűjtött, Bonfini folytatásaként megírandó Magyarország története számára. Szerémi és Verancsics kapcsolatáról. ACSÁDY Ignác: Verancsics Antal és Szerémi György, Itk. 1894. Verancsics műve sohasem készült el. A több mint 400 oldalas Szerémi kéziratral unokaöccse és örököse *Verancsics Faustus* az 1600-as évek elején még foglalkozott, ezt bejegyzései bizonyítják. Rajta kívül bizonyíthatóan csak munkatársa, *M. Tomkó János* látta, mint egy hivatkozásból kiderül: Vita Petri Berislavi Vesprimiensis Episcopi Slov. Dalm. et Croat. Bani. Venetiis, 1620. 8. A kéziratnak ezután nyoma vész, ismeretlen módon került a bécsi cs. udvari levéltárba.
2. GÉVAY Antal: II. Lajos halála egy kortárs eltérő előadásában Tudománytár. Új folyam (1840) VIII. p. 167.
3. A Szerémire vonatkozó fontosabb irodalom jegyzéke megtalálható: A magyar irodalomtörténet bibliográfiája (I.) 1772-ig. Szerk. Stoll Béla, Varga Imre, V. Kovács Sándor Akadémiai Kiadó. Budapest, 1972. p. 337.
4. MARCZALI Henrik (szerk.): A magyar történet kútfoínak kézikönyve. Budapest, 1902. p. 377.
5. VID V. Jeromos: Szerémi György emlékiratának művelődéstörténeti adatai. Műv. tört. ért. 43. köt. Budapest, 1910.
6. ERDÉLYI László: A mohácsi vész nemzedéke. Budapest, 1941. p. 3.
7. KOSÁRY Domokos: Bevezetés a magyar történelem forrásaiba és irodalmába I. Budapest, 1951. p. 189.
8. A magyar parasztháborúk irodalma 1437–1514. Szerk. Geréb László; bevezette: Székely György Hungária Kiadó. Budapest, 1950. p. 229.
9. KARDOS Tibor: A magyarországi humanizmus kora. Budapest, 1955. p. 379.
10. SZERÉMI György: Magyarország romlásáról. Monumenta Hungarica V. Erdélyi László fordítását átdolgozta Juhász László, a bevezetőt és a jegyzeteket írta: Székely György. Magyar Helikon. Budapest, 1961. A szövegben található oldalszámok erre a kiadásra vonatkoznak; pp. 15-16.
11. Humanista Történetírók (Magyar remekírók) Szépirodalmi Kiadó. Budapest, 1977. p. 1104. *Kulcsár Péter* így ír: Az író skizofréniára hajló alkat, önmagába belekeseredett, fontoskodó, töreméltényekből építkező ember, mondatainak egy-egy szava áll a valóság talaján, s arra az egy szóra építi fel teljes mondatát, kerek történetét, hozzáköltve pl. az alanyt és az állítmányt. Forrásértéke nincs . . . stb.
12. Memoria rerum 1504–1566. (Bibliotheca Historica) Magyar Helikon. Budapest, 1981. Sajtó alá rendezte, az utószót és a jegyzeteket írta Bessenyei József. Az első (kb. 1530-ig terjedő rész) szerzője földrajzi és társadalmi tájékozódásából ítélve, a Szerémségben s Szegeden egyaránt honos (szőlőbérló vagy borkereskedő?) ember lehetett.
13. CSÁNKI Dezső: Magyarország történeti földrajza a Hunyadiak korában. MTA. Budapest, 1984.
14. SZERÉMI, *op. cit.* Vide: 10. sz. jegyzetet.
15. A városi iskolákról lásd: BÉKEFI Remig: A népoktatás története Magyarországon 1540-ig. MTA. Budapest, 1906. pp. 27–51. Kamoncáról: p. 109., Gyuláról: p. 108.
16. Vide: *Verancsics Antal* 1553. évi útinaplója. (Verancsics Antal összes munkái I–XII. Kiadja Szalai László és Wenczel Gusztáv. I. köt. p. 293.) Idézi: ACSÁDY Ignác: Verancsics Antal és Szerémi György Itk, 1894. p. 29. – 1483-ban a plébános mellett hat oltárigazgató is volt a plébánián, ami mutatja a „város” gazdagságát. Vide: MÁLYUSZ Elemér: Egyházi társadalom a középkori Magyarországon. Akadémiai Kiadó. Budapest, 1971. p. 148.
17. János püspök Szeged város bírójának fia volt. Abból, hogy a fiú Kamoncon diákoskodott, borkereskedelemre, Szeged és a Szerémség között megoszló kétlaki életre kell gondolnunk. Később a földvári csatában vesztette életét, ahol János király és Ferdinánd hívei csaptak össze. BÁLINT Sándor: Szeged reneszánsz-kori műveltsége. Akadémiai kiadó. Budapest, 1975. p. 81. – „mindig jószágos volt hozzám, míg a csanádi püspökségben székelt” – írja Szerémi (109. old.).
18. Jeremiás, Jóh, Izaiás, Ezekiel: 1:1, Zsoltárok: 36:9, Lukács: 16:10, 7:38, 1:55, 16:13, 6:40, 10:16, Máté: 7:2, 6:24, 8:8, 10:24, 4, 21:41, Márk: 4:24, János 13:16, 15:20, Péter I. levél:

- 2:13, római levél: 1:22, *Vide*: VID V. Jeromos, *op. cit.* p. 34., illetve ERDÉLYI László: Szerémi György és emlékirata. Budapest, 1892.
19. SZERÉMI, *op. cit.* pp. 148., 168.
 20. *Ibid.* pp. 71., 277., illetve pp. 50., 84., 238., 250., 256., 257. A korábbi magyar történelemből ismerte: Szt. Istvánt, Gizellát, Imre herceget, Pétert (legenda!), valószínűleg Szt. Lászlót, Zsigmondot és Hunyadi Jánost (pp. 27., 148., 253.)
 21. A szerémi szigeten jelentős számú szerb népesség élt. Szerémi nagyra becsülte őket, mint kitűnő katonákat, s jól beszélte nyelvüket is. Segítségükre volt az udvarnál, tolmácsolt és beadványokat fogalmazott nekik. *Vide*: 11., 13., 15., 22., 33., 41., 70. fejezeteket.
 22. „Mogyorossy Jánosnak (Tört. adatok Szerémi György emlékirataiból B. Gyula, 1882. 9.) idevonatkozó azon állítása, hogy . . . pappá Esztergomban szentelték nincs bizonyítva”. (DUDÁS Gyula: Szerémi élete, Századok [1886] p. 243.)
 23. Az 1514. évi törvényben még mint váradi választott püspök szerepel (Magyar törv. tár, 1899. I. 741.; SZERÉMI, *op. cit.* 158. jegyzet).
 24. „Úgy véljük, ott tartózkodása – szemben az eddigi feltételezésekkel – átnyúlhatott 1514-re is.” (BARTHA Gábor – FEKETE NAGY Antal: Parasztháború 1514-ben. Gondolat. Budapest, 1973. p. 310.)
 25. „Szerémi fiatalon, 1514-ben szülőföldjén élhette át a parasztháború eseményeit.” (SZERÉMI, *op. cit.* Székely: Bevezető, p. 9.)
„Székely véleményét a délvidéki események vázlatossága miatt nem tudjuk elfogadni.” (BARTHA – FEKETE NAGY, *op. cit.* p. 310.) Erdélyi László szerint Váradon élt ekkor Szerémi. (Mohácsi vész nemzedéke. 1941. pp. 9., 39.). „Szerémi annak idején Gyula tájékán élte át a parasztháborút.” (SZÜCS Jenő: Nemzet és történelem. Gondolat. Budapest, 1984. p. 611.)
 26. „(különös módon) a tiszántúli eseményeket részletesen, logikailag alig kifogásolható módon örököltette meg.” (BARTHA – FEKETE NAGY, *op. cit.* p. 71.) „Fogalmi mechanizmusa azt a képletet egészíti ki, amely a keresztesek irataiból bontható ki” (SZÜCS, *op. cit.* p. 611.).
 27. Dózsa Györgyöt és Lőrinc papot vértanúként tiszteli (68-69. old.).
 28. *Aszalói Kecskés Tamás és megyaszói Mészáros Lőrinc keresztes hadnagyságok bullakivonatában így szerepel: „... absoluntur a pena et a culpa . . .” Monumenta rusticorum in Hungaria rebellum anno MDXIV c., Szerkesztette: Kenéz Győző, Solymosi László és Érszegi Géza. Akadémiai Kiadó. Budapest, 1979. p. 95. (Továbbiakban: Monumenta rusticorum).*
 29. *Confer*: SZERÉMI, *op. cit.* pp. 103., 111., 161.
 30. A parasztháború eseménytörténetéhez elsősorban Bartha–Fekete Nagy idézett művét használtam. A parasztháború ideológiájához főleg: SZÜCS Jenő: A Dózsa parasztháború ideológiája. Valóság, 1972/11., 1972/6., illetve Nemzet és történelem, p. 601. Lásd még: SZÉKELY György: A Dózsa parasztháború ideológiájához. Századok (1961).
 31. *Confer*: Izaiás 1:17: „keressétek az igazságot, segítsétek az elnyomottakat, szolgáltatások igazságát az árvának s védelmezzétek az özvegyet.”
 32. Bakócz címei a Kecskés Tamás, Mészáros Lőrinc féle bullakivonat elején: „reverendissimus in Christo pater et dominus Thomas archiepiscopus strigoniensis cardinalisque Romane curie necnon patriarcha Constantinopolitanus”. (Monumenta rusticorum . . . p. 95.).
 33. Nagy Csodajel (Wunderzaichen): egy budai német polgár levele, amelyet 1514 júliusában, mint újságlapot Augsburgban kinyomtattak. A magyar parasztháborúk irodalma 1437–1514. Szerkesztette és a szöveget fordította: Geréb László, a bevezetőt Székely György írta. Hungária Kiadó. Budapest, 1950. p. 106.
 34. Monumenta rusticorum . . . p. 72. A letiltást a nemesség fokozódó tiltakozása és elsősorban pedig a pápai bullát önkényesen, az államhatalom és a nemesség ellen értelmező hamis keresztpredikátorok tevékenysége indokolta.
 35. *Vide*: KARDOS Tibor: A laikus mozgalom magyar bibliája (Minerva könyvek 35.) Budapest, 1931. SZÉKELY György: A huszitizmus visszhangja Magyarország népeiben. MTA. társ.-tört. tud. oszt. közleményei, (1954). SZÜCS Jenő: A magyarországi huszita mozgalom és az 1437-i parasztfelkelés, TIT. Budapest, 1954. SZÉKELY György: A huszitizmus és a magyar nép. Századok (1956).
 36. Marchiai Jakabnak a magyarországi huszitizmusra vonatkozó tételjegyzék 38. pontja; Geréb

- (szerk.) Magyar parasztháborúk . . . op. cit. p. 66. Kardos: A laikus mozgalom. op. cit., függelék: pp. 30–32.
37. Szerémi püspöknek írja a trójai históriában szereplő Khalkhasz főpapot, ugyanúgy, mint ahogy a huszíták bibliafordítása püspököknek írja a judeai főpapokat. (SZERÉMI, op. cit., Székely: 107. jegyzet).
 38. A kamonci kihallgatásokról készült jegyzőkönyv: Geréb (szerk.) Magyar parasztháborúk . . . op. cit. p. 61.
 39. SZÜCS Jenő: A nemzet historikuma és a történet szemlélet nemzeti látószöge, (Ért. a tört. tud. köréből, 51. sz.), illetve: Nemzet és történelem, op. cit. pp. 121–135.
 40. Az ostyát a táborita papok hordozták a mellükön. Az ostya (az eucharistia) kiemelt fontosságára Marchiai Jakab tételei is utalnak. KARDOS Tibor: A magyarországi humanizmus . . . op. cit. p. 384. Geréb (szerk.) Magyar parasztháborúk . . . op. cit. pp. 64–67. (3., 26. pont).
– Forrásadat szól arról, hogy Lőrinc pap kapcsolatot tartott fenn a pálos misztika egyik képviselőjével: „Lőrinc testvér szent férfiú, akit Lőrinc pap a keresztesek vezére jámborságáért gyakran meg szokott látogatni a kápolnai kolostorban . . .” GYÖNGYÖSI Gergely: Vitae Fratrum Paulinorum. Egyetemi Könyvtár, Kézirattár: A4 151/c, 178.
 41. SZERÉMI, op. cit.: Székely: Előszó, p. 10.
 42. Kardos Tibor ismerte fel elsőnek Giachino da Fiore (†1202) hatását, akitől a középkori khiliaizmus reformációig nyúló áramlatát eredeztetni szokták: Magyarországi humanizmus kora, p. 384–87. Ezzel kapcsolatban Petrus Ulivi apokalipszis kommentárjáról, pp. 326., 351., 381–82. Újabban: TARNAI Andor: A magyar nyelvet írni kezdik . . . Irodalmi gondolkodás a középkori Magyarországon. Irod. tud. és kritika, Akadémiai Kiadó (1983) pp. 91–155.
 43. Apokrifek, (Ókeresztény írók II. k.) Szerk. Vanyó László Szent István Társulat. Budapest, 1980. p. 62.
 44. Idézi: TARNAI, op. cit. p. 148.
 45. Ludovici Tuberonis: Commentariorum de temporibus suis libri, Schwarzneder II. Vindobonae, 1746.; GERÉB: Magyar parasztháborúk, op. cit. 112.
 46. Nicolo de Zuane velencei diplomata leveléből (1514. aug. 21.) Monumenta rusticorum, p. 192.
 47. Az eset háttere meglehetősen homályos. Az adószedők meggyilkolása a parasztfelkelések gyakori kísérőjelensége. Utal rá Bakócz máj. 15-i parancsa is, (Monumenta rusticorum, p. 72.). A „Kecskés, Mészáros” féle bullakivonatban I. m. így szerepel: „Ha a pénzbeszedők pénzt csikarnának ki jogtalanul a hadtól, akkor az egész gyülekezet keljen fel ellenük, s ha valamennyit meg is ölik, semmi kárt ne szenvedjenek.” Hasonló történetet Mezőtúron. Megerősíti ezt egy névtelen szerző leírása: „bizonyos keresztesek gyűltek össze, akiket a helyi tisztviselők és nemesek fegyverrel kezdtek zaklatni.” („De bello cruciferum”, KLUCH János: Adalék az 1514. évi pór-lázadáshoz, Tört. tár., 1905.) BARTHA – FEKETE NAGY, op. cit. p. 75.
 48. Nagy Antal délvidéki keresztes hadnagy szerint „(a királyon és a fián kívül) . . . senki úr Magyarországon nincsen, hanem csak Székely György . . .” Memoria rerum (Verancsics évkönyv) Magyar Helikon. Budapest, 1981. p. 13. Az utóbbi idézetekben az ún. székely társadalmi modell tükröződik. Vide, SZÜCS: Nemzet és történelem, op. cit. 655.
 49. A „fegyveres”, azaz elvilágiasodott, tudatlan papok bírálata a kor társadalombírálatának gyakori eleme. Egy diák ezt jegyezte be a „Magyi kódexbe”: „A fegyveres papok ostobák és tudatlanok, a fegyvereik gyakran okozzák, hogy csonkán járnak.” KARDOS: a Magyarországi humanizmus kora, op. cit. p. 344.
 50. A XV. század második felében Bécs és Krakkó egyetemén a magyarországi hallgatók mintegy 25%-a oppidumból származott. BARTHA – FEKETE NAGY, op. cit. pp. 58., 42–59. BARTHA Gábor – SZAKÁLY Ferenc: Dózsa népe és a magyar társadalom. Társadalmi Szemle, 1972/6.
 51. Szücs Jenő: A nemzet historikuma, illetve Nép és nemzet a középkor végén. (Nemzet és történelem, op. cit. pp. 11., 557.) Vide: Nemzet, haza, honvédelem a parasztság és a nem nemesi katonáskodó réteg gondolkodásában XV–XVIII. sz. (Szücs, Bácskai, Komjáti, Klaniczai stb.) Tört. Szemle, 1963/1. PERJÉS Géza: A nemzeti önérzet zavarairól. Kortárs 1967/12. Idem: Ideológiai történet és történeti valóság. Valóság, 1972/8. BENCZÉDI László: A magyar rendi nemzettudat sajátosságai a XVI–XVII. században (Nemzetiség a feudalizmus korában). (Értekezések a tört. tud. köréből 64. sz.) stb.
 52. SZERÉMI, op. cit. Bevezető, pp. 12–14.

GYÖRGY SZERÉMI'S WORLD CONCEPT

Upon the request of Antal Verancsics, the later Bishop of Esztergom, György Szerémi, court chaplain of the late kings Lewis II. and János Szapolyai laid down his numerous experiences in an extensive memorandum between 1545 and 1547 with the intention to evolve them into a comprehensive historical work at some later date. Szerémi was a man of simple origins who did not acquire any higher level of education till the end of his life. For all his officiousness he remained an insignificant figure who often had to take the supercilious but mostly justified reprimands of the various officials of the court. For a long time the literature dealing with Szerémi has ascribed his naive world full of gossips, scare-news and mysticism exclusively to the emotionally unbalanced personality of the author, although his culture and attitude came very close to the views of the upward striving peasant-citizenry and lower priesthood of the market-towns of the Great Hungarian Plain and the southern parts of the country. Szerémi's work offers essential proof of the world concept of a social stratum that hardly left behind any written relic.

The study endeavours to grasp the more generally valid elements of Szerémi's world concept. The peasant insurrection of 1514 and the problem of the Turkish danger offer themselves as an excellent point of departure. These were determining experiences for Szerémi too, forcing him to take a stand in the crisis-charged Hungary of the early 16th century.

There is no doubt that György Szerémi's world concept is rooted in the traditional Christian way of thinking, where the vocational unity of the church and the worldly matters, the *ordo* (*oratores*, *bellatores*, *laboratores*) is sacred and intangible. He was hardly influenced by humanism, though the vulgarized reflection of Pelbárt Temesvári's lectures can easily be traced in his manifestation. In his originally static attitude some change is brought by his mysticism according to which the selected community of the true ones confronts the evil ones in the world. Contrary to earlier opinions this notion can be traced back not so much to Husitism but much rather to the Khiliasm of the monastic movements. In Szerémi's case a popular interpretation of Khiliasm can be observed, an interpretation which believes to discover the true ones in the crusaders of the peasant insurrection, who could have arrested the Turks and the disbelieving Hungarians had the Hungarian gentility not turned against them. At this point the traditional Christian order of the world already came into contradiction with popular Khiliasm. However, following some hesitation, Szerémi did not turn to insurrection or reformation for a resolution but only promulgated moral betterment and remained a Catholic. To overbridge the contradictions, there appears a patriotism of noble origins in his work which, following the impairment of the points of traditional veracity, already keeps the germs of a new, modern national consciousness in store.

PUSZTASZERI LÁSZLÓ

SCITOVSZKY JÁNOS HERCEGPRÍMÁS POLITIKAI PORTRÉJA

„Minden jó módjával szerzett birodalomban szükség, hogy az írott törvény mellett itilőbírák is legyenek, kik törvény szerint itéletet tegyenek, mikor szükség, a törvényt megmagyarázzák és kényszerítsék a pereseket, hogy a végzett szentenciát megtartsák, mert enélkül soha semmi perpatvarnak vége nem szakadna.”

Pázmány Péter

A győztes osztrák—orosz intervenció következtében Magyarország 1849 ősztől osztrák katonai közigazgatás alá került, amely szükségképpen maga után vonta a magyar állami és politikai élet legteljesebb korlátozását. A forradalomban érdekeltek, illetve abban tevékeny szerepet vállalt politikai tényezők nagyrészt emigrációba vonultak, vagy áldozataivá váltak a győztesek megtorlásának. Kiszorultak a politikai életből a mérsékelt liberálisok is, akik nem csekély fenntartásokkal csatlakoztak a forradalomhoz és az igényelt polgári átalakulást mindvégig egy Béccsel kötendő kiegyezéssel szerették volna összekapcsolni. Az olmtüzi birodalmi alkotmány 1851. december 31-én történt hivatalos hatálytalanítása és a császári egyeduralom meghirdetése után az a konzervatív csoport maradt az egyetlen számottevő politikai erő Magyarországon, amely a forradalmat határozottan elutasítva, aktívan, vagy jóváhagyólag támogatta a Habsburg-hatalom legitim rendjének mielőbbi és maradéktalan helyreállítását. Ez a többnyire egyházi és világi főrendekből álló csoport, mint osztályának legkövetkezetesebb képviselője és osztályérdekeinek felismerője, az 1848 előtti metternichi politika szellemében tudomásul vette, hogy az ancien regime bizonyos, felülről kiinduló ésszerűsítése, netán reformja elkerülhetetlen a hatalom folytonosságának megőrzése érdekében, de mind a forradalomtól, mind pedig a győztes abszolutizmustól lehetőség szerint távoltartotta magát. Joggal ismerte fel ugyanis mindkettőben azt az erőt, amely korábbi létfeltételeit, hatalmi-politikai cselekvőképességét radikális módon korlátozhatja. Számszerűleg csekély és magatartását tekintve eme konzervatív csoport egészére nem jellemző azon személyek köre, akik még a szabadságharc során, majd leverését követően hivatalos megbízatásokat vállalva részt vettek a pacifikáció dicstelen munkálataiban. Más megfontolások szerint kell természetesen megítélnünk a császári-királyi hadsereg azon magyar honosságú tagjait, akik az 1848/49-es események során osztrák oldalon harcoltak.

A konzervatív erők többségét tehát a szélsőséges politikai pólusoktól való óvatosságtartás, de egyszersmind a magyar államiság és a nemzeti sajátosságok védelme jellemezte még akkor is, ha feltételezzük, hogy ez a jogvédelem elkerülhetetlenül alárendelődött sajátos osztrák érdekeik védelmének. A magyar konzervatívok Bécs iránti „megértése”, sőt együttműködési készsége mindaddig szembeötlőbb, amíg valószínűnek látszott, hogy a forradalom utáni hatalmi rendezésben az a Windisch-Grätz által képviselt álláspont érvényesülhet, amely a birodalom föderalista átszervezésében támaszkodni kíván mindazon konzervatív erőkre, amelyek egy viszonylagos magyar belkormányzati önállóság fejében alávetik magukat a Habsburg-hatalom birodalmi szupremáciájának. A hatalmi vetélkedésben felülkerekedő Schwarzenberg-féle abszolutista központosító irányzat azonban a győztes ellenforradalom erős adminisztratív eszközeinek birtokában nem tartott igényt az egyes nemzetek konzervatív főrendi csoportjainak támogatására a birodalom újjászervezése terén. Ez a váratlan mellőzés, valamint az a tény, hogy Habsburg-szimpatiaik következtében a hatalommal még jórészt szembenálló magyar társadalom negatív értékítéletét is magukra vonták, újabb megoldások keresésére készítette a konzervatív erőket. Rövid hallgatás és politikai visszavonulás után kialakult a nemzeti ellenállásnak egy olyan sajátos formája, amelynek élén a dinasztia leghívebb támogatóiként ismert konzervatív főrendek állottak, akik felismerék, hogy az összbirodalomba való beolvasztásnak csupán a rendi alkotmányon nyugvó magyar nemzeti jogok védelme lehet az alternatívája. Az adott politikai helyzet realitásai minden egyéb lehetőséget kizártak. Noha az említett politikai csoport töretlen hűséggel ragaszkodott a dinasztiahoz és mélységes szakadék választotta el nemcsak 1849-től, de az 1848-as változások többségétől is, továbbá messzemenő kompromisszumkészséget mutatott a hatalom iránt, de nyilvánosan létező, szervezett politikai erőként hatékonyan és úgyszólván egyedül opponálhatta a magyar államiság megszüntetését célzó törekvéseket.

Ennek a konzervatív jogvédő csoportnak egyik kiemelkedő alakja, és nagy valószínűséggel állítható, hogy az 1850-es évek közepétől vezéregyénisége volt Scitovszky János hercegprímás. Ki volt Scitovszky, akinek nevével a korszakot vizsgáló történeti munkákban csak egy-egy szűkszavú megjegyzés erejéig találkozhatunk? A továbbiakban kísérletet teszünk e jelentős személyiségű és sajnálatosan feledésbe merült, politikus-főpap pályáivének felvázolására.

Scitovszky János 1785. november 1-jén született a felvidéki Bélán (Szlovákia), szlovák eredetű nem nemesi családból. Nemességet „Nagykéri” előnévvel csak jóval később, egyházi érdemeiért szerzett maga és családja számára. Apja vagyontalan népiskolai tanító volt. Bár a család elmagyarosodott, a későbbi prímás mindvégig szlovákos akcentussal, de szóban és írásban hibátlanul bírta a magyar nyelvet. Elemi iskoláit Jolsván, majd gimnáziumi tanulmányait a rozsnyói ferenceseknél végezte. A hatodik gimnáziumi osztály elvégzése után közölte azt az elhatározását Szanyi rozsnyói püspökkel, hogy papi pályára kíván lépni. Így került a nagyszombati papi szemináriumba, a magyarországi római katolikus egyház egyik szellemi központjába. Tanulmányai során rendkívüli előmenetelt tanúsított, amelyet mi sem bizonyít ékeesebben, mint hogy még pappá szentelése előtt, 1808-ban filozófiai, majd 1813-ban a pesti egyetem hittudományi karán teológiai doktori címet szerzett.

Pappá szentelésére 1809. november 5-én került sor a jászóvári premontrei pré-

postság templomában, ahol a szertartást az éppen itt tartózkodó Severoli pápai nuncius végezte. A fiatal, figyelemre méltó tehetségű pap ezt követően a rozsnyói líceum filozófia és matematikatanára lett. Nem egészen két év elteltével Esterházy László püspök a teológiai akadémia morális és pastorális tanárává nevezte ki. A pesti egyetem egyháztörténeti tanszékét azonban sikertelenül pályázta meg 1821-ben. Úgy tűnik, ez idő tájt dőlt el véglegesen, hogy az egyházi renden belül nem a tudományok, hanem a hitélet gyakorlati kérdéseivel foglalkozó lelkipásztor útjait fogja járni a továbbiakban. Az 1824. év szeptemberétől kanonok, 1825-től egyházának országgyűlési követe és a hagyomány szerint Lonovics József mellett a második számú politikai tekintély a Pozsonyban összegyűlt egyházi követek sorában.

Kezdetben némi szimpátiát mutatott a liberális törekvések iránt, majd az országgyűlési ciklus alatt „a liberálisok irányától elfordult, — írja róla egy korábbi életrajzírója — mert egyházára és hazájára veszélyt látott túlzásukban és taktikájukban. Emiatt elvesztette rokonszenvüket . . .”¹ Ha az országgyűlési viták során véleményt nyilvánított, felszólalását a higgadtság és mérsékelt elvszerűség jellemezte, kivíva ezzel a bécsi politikai körök rokonszenvét.² A liberális reformindítványokkal szembehelyezkedő konzervatív „elvszerűsége” minden bizonnyal hozzájárult ahhoz, hogy *I. Ferenc király 1827. augusztus 17-én rozsnyói püspökké nevezte ki*. Scitovszky tudományos indíttatása, egyházi és világi kérdésekben egyaránt megmutatkozó határozott meggyőződése koncepciózus püspökké tette. Programját az „elevenebb hitélet” megindításában összegezte. „Papjaitól — egyebek mellett — megkövetelte, hogy biztosíték nélküli vegyesházasságot meg ne áldjanak és így óvják a születendő gyermek katolikus voltát és ilyen nevelését. Emiatt ellenfelei még az uralkodónál is feljelentették és elnevezték minden isteni és emberi törvény elvetőjének.”³ A „törvényszabta határokon belül” minden igyekezetével szorgalmazta a püspökség területének rekatolizációját.⁴

Nagy jelentőséget tulajdonított személyes jelenlétének, közvetlen meggyőzése, ráhatása erejének. Sokat járt egyházmegyéjét, különös gondot fordított az egyházi épületek, kiváltképp az oktatási intézmények állagának gondozására, fejlesztésére. Püspöki székhelyén előbb húsz, majd harminc személy befogadására alkalmas diákinternátust létesített, kezdeményezője volt a rimaszombati kisgimnázium megalapításának. A papjaival való szorosabb kapcsolatok kialakítása és szellemi színvonaluk emelése érdekében megindította a „Rozsnyói Egyházi Töredékek” című időszakai szemlét, amely az aktuális értesítések, közlemények mellett ellátta az alsópapság elméleti továbbképését. is.

Scitovszky János 1836. november 9-én egy a korábbinál nagyobb jelentőségű egyházi stallumot, *a pécsi egyházmegye püspökségét nyerte el*. Pécsi püspökségének egy évtizede alatt tovább folytatta korábbi építő, kultúrát támogató és szociális misszióját. Megalapította az egyházmegyei Néptanítók Nyugdíjintézetét, valamint a pécsi szegényházat, mintegy 3000 forint értékben. Magára vállalta a pécsi tanítóképző intézet személyi és dologi kiadásait, ezen kívül évente 10-12 képzős hallgatót élelmezett, segélyezett, részükre ösztöndíjat alapított 1200 forint költséggel. Az 1847. évben 280 ezer forintot fordított a *Patrona Hungariae* nőnevelő intézet megépíttetésére, amelynek megnyitására csak három évvel később, 1850-ben került sor. Bátaszéken, Dunaföldváron, Mohácson, Siklóson, Szekszárdon és Tolnán népiskolákat létesített, továbbá hozzájárult a pécsváradi és harkanovöci népiskola létrehozásához. Többhelyütt építtetett templomot, vagy adományozott

különböző összegeket templomok építéséhez, felújításához. Scitovszkyról, a püspökről, de később mint hercegprímásról is az a hír járta, hogy tetemes jövedelmei ellenére mindig pénzszűkében volt, mert bevételeit habozás nélkül és szinte számolatlanul fordította hasznos közcélokra és jótékonykodásra. Eme, korában és viselt méltóságában korántsem tipikus „költekezésével” azt példázta, „hogyan az egyházi vagyon nem annyira az egyéni kényelmet szolgálja, mint inkább a közjót.”⁵

Az 1848-as év politikai eseményei sajátos, de mindvégig következetes állásfoglalásokra készítették Scitovszkyt. Miközben mint az alacsonyabb néposztályokból származó és szociális kérdések iránt bizonyára ennek következtében is rendkívül fogékony személy, nem ellenezte a nagy néptömegek szociális helyzetének javítását célzó intézkedéseket, de határozottan szót emelt mindazon változások ellen, amelyek a katolikus egyháznak a hatalmi rendszerben elfoglalt helyét, befolyását látszottak csorbítani. A papi tized eltörlésének 1848. március 18-án zajló országgyűlési vitájában Lonovics József csanádi püspök a következő nyilatkozatot tette: „Az egyházi rend soha ott, ahol a jobbágy jóléte forgott fenn, példát nem keresett, de adott; soha biztatást nem várt, de nyújtott segílyt, s ezért noha ezen áldozat nagy, azonban mivel hazájának nyugalma megkívánja, leteszi a haza oltárára és lemond a tizedről.”⁶ Lonovics indítványa mellett nyilatkozott Scitovszky pécsi, Rudnyánszky beszercebányai püspök, valamint Rimely bencés főapát, követelve azonban a „rászorulók” mielőbbi kártalanítását.

„A vallási egyenjogúságról és viszonyosságról” szóló és Kossuth által 1848. március 31-én benyújtott XX: tc-et, amely megszüntette a római katolikus egyház államvallás jellegét, az alsótábla ellenvetés nélkül megszavazta, majd a főrendi tábla április 2-án rendezett vitájában Scitovszky szólalt fel elsőként a törvényjavaslat ellen. Olyan „nyolcszázados” törvények megváltoztatásáról van szó — mondotta —, amelyek „több békekötés, s királyi eskü szentségén alapulnak”, és amely alapok megváltoztatása ellen tiltakozik. Majd részleteiben is bírálat tárgyává tette e törvényjavaslat kifogásolt szakaszait. Így a „vallási tökéletes egyenlőségről és viszonyosságról” szóló 2. §-sal kapcsolatosan kijelentette, hogy reméli, miszerint a katolikus egyház belső szervezete, vagyis a püspöki, lelkészi kinevezések stb., mint dogmatikus elveken alapuló jogok „megszoríttatni vagy jogaiban csonkíttatni nem céloztatnak.” A bevett vallásfelekezetek egyházi és iskolai szükségleteinek az állami költségvetésből történő fedezését kimondó 3. §-t elfogadja — mondotta —, „... ámde tulajdoni jog megsértése nélkül, akképp, hogy midőn egynek kedvezés adatik, az a másokra kellemetlenül ne hasson.” Javasolta egyúttal, hogy a minisztérium a következő országgyűlés elé az érintett hitfelekezetek meghallgatásával „a kimondott elvnek részletes alkalmazásával (. . .) kimerítő törvényjavaslatot terjesszen.”⁷ A törvényjavaslat Scitovszky által is javasolt módosítását a karok és rendek elutasították és eredeti formájában küldték vissza a főrendeknek egy „üzenet” kíséretében, amelyben kijelentették, hogy az „... iskolákban a vallásoktatás szabadságát megadni, szintén a törvényhozás feladata.”⁸ A főrendek azonnal vitát kezdtek az „üzenet” felett azon megfontolásból, hogy a „vallás elvei a törvényhozás útján nem korlátozhatók.” A vitában az üzenet ellen szavazott Scitovszky János, Ocskay Antal, Fogarassy Mihály, gróf Cziráky János, Bartakovics Béla püspök, Rimely Mihály főapát, továbbá gróf Andrássy György, Bezeredy Miklós, gróf Keglevich János, báró Perényi László, gróf Széchenyi Antal, gróf Pálffy Mór, gróf Zichy Ödön, Busán Hermann, Marics Dávid, Ürményi József és Ürményi

Ferenc főrendek. Míg mellette foglalt állást gróf Teleki Domokos, gróf Teleki László, báró Vay Miklós, gróf Zay Károly, Tihanyi Ferenc és Gyürky Pál, részben protestáns vallású személyek.⁹

A katolikus államvallás megszüntetése tárgyában április 6-án az alsó és felső tábla „egyházi és világi katolikusainak bevonásával” értekezletet tartottak, a követeléseket összefoglalták és azt másnap Rónay János csanádi követ felszólalásában terjesztette az országgyűlés nyilvánossága elé. A katolikus képviselők indítványa követelte, hogy mivel a bevett vallások és az állam viszonya törvényileg rendezett, úgy a katolikus egyház vonatkozásában is megtörténjék a törvényes rendezés „a szabadság s vallásos függetlenség alapján . . .” Minden ellenkező gyakorlat és rendelet hatályát veszítse. A törvény által sem tiltott, illetve különböző törvények által engedélyezett zsinatok és „egyházi értekezletek „nevelési ügyeire nézve is fönnálló felsőbb felügyelés mellett a katolikusoknak saját iskoláik alapítása, célszerű elrendezése s igazgatása iránti joguk biztosíttassék.”¹⁰ A katolikus közalapítványokat, az egyetem kivételével „csupán egyházi és világi katolikusokból álló bizottmány kezelje.” A Rónay által előterjesztett katolikus követelések megszövegezésében valószínűsíthetően vezető szerepet játszott a kérdésben már eddig is energikusan állást fogláló Scitovszky. A petícióra Deák Ferenc válaszolt és javasolta, hogy adják ki azt a rendeknek hozzászólás végett. Este 10 órakor a rendek a petíciót, mint elkésettet napirendre már nem vehetik.¹¹

A fejlemények megvitatására április 9-én összeült a püspöki kar, és értekezletre meghívta „az alsó- és felsőtábla megbízható katolikus tagjait is”.¹² Az értekezleten kimondották, „hogy habár megfoghatatlan könnyelműséggel vettetett is félre a katolikus petíció, meg mégsem bukott csak mellőztetett. És megbuknia nem is szabad.”¹³ Egyidejűleg elhatározták, hogy a katolikus követeléseket sajtó útján nyilvánosságra hozzák és a következő országgyűlés elé terjesztik, mégpedig olyan formában, hogy a plébániákról felterjesztett kérelmeket a püspökök viszik fel az országgyűlésre. A jelenlévő világi személyek a „katolikus közügyekre” nagyobb befolyást kértek. Utóbb Scitovszky el is rendelte, hogy a pécsi egyházmegyében, minden plébánián olyan, világiakból álló választmány alakuljon, amely az egyházi épületeket és plébániai javakat gondozni és „az iskolai oktatásra befolyást gyakorolni” tartozik.

A tanácskozáson Scitovszky püspök elnökölt, akit a jelenlévők azzal bíztak meg, hogy az egységes eljárás érdekében közölje a határozatot az egyházmegyék vezetőivel. Megbízatásának akként tett eleget, hogy körlevél kiadására szólította fel püspöktársait. Egyidejűleg az esztergomi főkapitán is hasonló felhívással fordult az egyházmegyékhez. Ennek hatására a katolikus közösségek látványos demonstrációk keretében követelték, hogy az 1848:XX. tc-et rájuk is maradéktalanul alkalmazzák.

Válaszul Eötvös József kultuszminiszter átiratot intézett Hám János hercegprímáshoz, amelyben a mozgalom mérséklését követelte. Az aláírások gyűjtésénél — inti a prímást —, „akár a nép balfogalma, akár a dolog mibenlétének szándékos elferdítése végett afféle módok is használtathatnak, melyek alaptalan félelmet keltenek, vagy éppen türelmetlenségre ingerlik az aláírókat; a közálladalomnak érdekében, sőt kötelességében áll a gondos őrködés s a rend és béke tekintetéből az intő szózat.”¹⁴ A mozgalmat a miniszteri átiratra tekintettel mérsékeltek, de nem rekesztették be, és a petíció megbuktatása után előkészületek kezdődtek egy ka-

tolikus nemzeti zsinat összehívására. A primás a zsinati előkészítő bizottságba Lonovics, Scitovszky, Rudnyánszky és Ocskay püspököket nevezte ki.

Eötvös üdvözölte a tervet és hozzájárult, hogy a szükséges előkészületek megtétele után a zsinatot 1848. szeptember 24-re összehívják. Ha azonban az országgyűlés addig nem érne véget, úgy a zsinat összehívására annak befejezését követő huszonnyolcadik napon kerülhet sor. A zsinatot végül is a politikai helyzet kedvezőtlen alakulása következtében nem sikerült megtartani.¹⁵

Tekintettel a Jellasics-intervenció és a délszláv felkelés következtében kialakult veszélyes katonai helyzetre, Batthyány Lajos miniszterelnök anyagi áldozatvállalásra és a haza védelmére szóló felhívás kibocsátására kérte fel a magyarországi egyházakat. Scitovszky püspök 14 font ezüstöt és 1000 akó bort ajánlott fel. A pécsi káptalan részéről Juranics László nagyprépost 1000 forintot, Rhimer Félix 150 forintot, Kelemen József 100 $\frac{4}{8}$ lat ezüstöt, Vörös Mihály 102 $\frac{4}{8}$ lat ezüstöt, Ranolder János 100 forintot, Peitler Antal 20 forintot és 5 $\frac{3}{8}$ lat ezüstöt, Jónás József 26 $\frac{1}{2}$ lat ezüstöt, Daróczy Zsigmond 106 lat ezüstöt és egy 33 arany értékű aranyláncot, a papnevelde 100 forintot. A pécsi székesegyház egy ezüstlámpát és 3715 lat súlyú különféle ezüstszerkeket (ebből 2000 latot kölcsön fejében), valamint az egyházi pénztár 400 forintot adott kölcsön.¹⁶ A pesti kormánykörök részéről az adományok mennyiségét keveselték.

Kossuth, az Országos Honvédelmi Bizottmány elnöke Scitovszkyt kinevezte a déli országrész kormánybiztosává és utasította, hogy a Muraközt szakítsa ki a magyar kormánnyal szemben nyílt lázadásban álló zágrábi püspökség területéből és csatolja a pécsi püspökséghez. Később Scitovszky és a magyar forradalmi kormányzat útjai elváltak egymástól; a püspök a dinasztia híve maradt, amiért magyar részről, Kossuth javaslatára hazaárulóvá nyilvánították.

Ma már nyilvánvaló, hogy Scitovszky és mindazok, akik az 1848/49-es események során hasonló magatartást tanúsítottak, nem tekinthetők a kifejezés valóságos értelmében hazaárulóknak. Tudomásul vették, vagy azonosultak a forradalom „alkotmányos” szakaszával, de morális-koncepcionális, vagy reálpolitikai megfontolásból nem vállalták a dinasztiaival való szakítást. Ehelyett, dinasztiahűségükből fakadó viszonylagos védettségüket felhasználva, több-kevesebb sikerrel enyhíteni tudták a nemzetre nehezedő abszolutizmus súlyát, ellensúlyozva az államgépezet és a politikum idegen elemeinek centralizáló törekvéseit.

A katolikus felsőpapság többsége nem követte a forradalmi kormányserveket és az országgyűlést 1849. januárjában Debrecenbe, de Bécs iránt sem mutatott többet tartózkodó lojalitásnál. A híveket igyekezett visszatartani a császári hatalommal való minden további konfrontációtól, de minden lehetséges esetben felemelte szavát a pacifikáció során megnyilvánuló túlkapások ellen is. Jellemző példáját szolgáltatta e különös, kétféle posszibilista magatartásnak Hám János primás és Lonovics József egri érsek, aki személyesen kereste fel Windisch-Grätzet és a katolikus klérus nevében 1 millió forintot ajánlott fel az osztrák fővezérnek a magyar forradalom elnyomására. Ajánlatuk azonban úgyszólván formális maradt. „Nincs nyoma, hogy a püspökök e fölhívásnak megfeleltek volna — állítja Berzeviczy Albert az abszolutizmus koráról írott közismert munkájában — azonban a pacifikáció és a sebesültápolás céljaira személyes adományok folytak be Hám és Lonovics érsekektől, valamint Scitovszky püspöktől és egyes káptalanoktól.”¹⁷ Az ajánlat tehát aligha tekinthető többnek afféle *captatio benevolentiae*-nél, amellyel

a herceg bizalmát megnyerve, utóbb például számos politikai üldözésnek kitett egyházi személy részére eszközölhettek ki büntetlenséget, vagy csökkenthették ezek büntetésének mértékét. A védelem kiépítését nagyon is indokolta az a tény, hogy bár a dinasztia hagyományosan szoros és szívélyes viszonyra törekedett a katolikus egyházzal, ez azonban nem jelentette azt, „hogy a rendszer számára megbízhatatlan papok is kedvezményekben részesülhettek volna. A szabadságharc leverését követően kivégzett tucatszámú egyházi személy többsége katolikus volt, és több, a nemzeti ügy támogatásával vádolt katolikus főpap eltávolítására is sor került. Soha eddig Magyarországon annyi katolikus papot nem vetettek fogdába haladó törekvései miatt, mint az önkényuralom idején.”¹⁸ A szabadságharc katonai vereségét követő helyzetben a katolikus egyház helyeselve nem helyezkedett az ellenállás álláspontjára, hiszen az egyház két sarkalatos társadalmi tevékenysége közül ezúttal a pasztorális feladatok kerültek előtérbe a mozgósítással szemben. A bukás után a híveket a tényeken nyugtató cselekvés és önvédelem lehetőségeire kellett megtanítani. Az eredményes ellenállás külső és belső feltételeinek megszűntével a túlélésre kellett a nemzetnek berendezkednie.

A túlélés biztosítása és a magyarság politikai jogainak kivívása terén elévülhetetlen érdemeket szerzett az 1849. júniusában hercegprímássá és esztergomi érsekké kinevezett Scitovszky János.

Az alsópapság egyes képviselőivel szembeni retorziók után 1849. július 17-én az uralkodó megbízásából Mechwart apát miniszteri tanácsos és Geringer Károly a magyarországi polgári adminisztráció feje lemondatta Hám Jánost a prímási címről. A néhány nap múlva prímássá kinevezett Scitovszkyra hárult a feladat, hogy az exprímást, aki még április 22-én távozott Magyarországról, felszólítsa Bécs elhagyására. Ettől kezdve figyelhető meg Scitovszky tevékenységében az a jellegzetes egyensúlyozás, amely szerint a Bécsnek tett csekély gesztusok fejében jelentős érdekeket sikerült megvédenie, és amely tevékenység egész további politikai pályafutását jellemezte. Így például, 1849. október 4-én háláadó istentiszteletet tartott a Pécs belvárosi nagytemplomban; a meghívó szerint „A forradalmi háborúnak szerencsés megszüntetéséért és az óhajtott szent békének visszaállításáért”, november 8-án pedig gyászmisét celebrált a harcokban elesett osztrák katonák lelki üdvéért.¹⁹ Egyidejűleg hatékony lépéseket tett az önkényuralom által fenyegetett egyházi személyek védelme érdekében, és négy ízben járt a császárnál, hogy a későbbi aradi vértanúk életét megmentse.

1849. augusztus 23-án prímási körlevelet bocsátott ki, amelyben név szerinti felterjesztését kérte mindazon papoknak, akik „arra törekedtek, hogy a nép az uralkodó és törvényes rend iránti hűségben megmaradjon”, továbbá „kik azok a papok, kik a népet felkelésre izgatva Ófelsége vagy a fennálló rend ellen lázítottak, akik személyesen a forradalmi táborhoz csatlakozva fegyvert fogtak, harcoltak, s így felségsértési bűnt követtek el”, végül „kik azok, akik akár megfélemlítve, fizikai, vagy morális kényszer által vezetettve a mozgalomban résztvettek.”²⁰ A körlevélből idézett harmadik kérdés szinte sugalmazta a kibúvót a forradalmi eseményekben kompromittált egyházi személyek számára. Ugyanez a törekvés nyilvánult meg a szerzetesrendek purifikációja kapcsán is. A forradalmi cselekmények súlyát minden módon tompítani igyekeztek, amelyre példa a premontrei rend esete, ahonnan egy olyan személyt neveztek meg forradalmárnaként, aki az 1849. augusztus 9-i temesvári csatában elesett, tehát felelősségre nem vonható.²¹ A ren-

dektől szerzett információk begyűjtése után Scitovszky személyesen járult az uralkodó elé, hogy a kompromittált egyházi személyek részére kegyelmet kérjen.

Külön figyelmet érdemelnek Scitovszkynak a szabadságharc alatt tanúsított magatartásukért osztrák büntetőeljárás alá vont főpapok megmentésére tett lépései. Rudnyánszky József besztercebányai püspök perében még az ítélet kihirdetése előtt tiltakozott Haynaunál. Levelében nem kegyelmet kért a püspök számára, hanem az ellenforradalom frazeológiáját idéző érveléssel, eleve a bűnösség tényét vonta kétségbe. Meg van győződve róla — írta —, „hogy csak kevesen tántorodtak el, de annál többen szenvedtek a dinasztiahoz való hűségükért a rebellisektől, amit majd adatokkal is fog bizonyítani. Különben nincsen még bizonyítva a magasabb klérus bűnössége, így Rudnyánszkyé sem.”²² Egyúttal kérte, hogy Rudnyánszky szabadlábban védekezhessen, mert a vizsgálati fogság tekintélyét teszi tönkre és erkölcsi, közéleti halált jelent számára akkor is, ha ártatlansága bizonyítást nyer. Tiltakozó leveléhez mellékelte négy besztercebányai esperesnek a püspököt igazoló latinnyelvű iratát is. Miután pedig a sajtóból értesült arról, hogy Haynau az ítéletet mégis kihirdette, előbb Bach miniszterhez fordult, majd egy október 9-én kelt beadványban magához a császárhoz, azt bizonyítva, hogy a püspök „erkölcsi kényszer hatása alatt cselekedett.” Tiltakozott továbbá Schwarzenberg miniszterelnöknél is, különösen az ítélet azon kitétele ellen, amely szerint Rudnyánszkyt püspöki megbízatásából elmozdították. Végül Viale Prela bécsi nuncius hivatalos tiltakozása hatálytalanította az ítéletnek az elmozdítást tartalmazó részét, mivel ez a jog kizárólag a pápát illeti meg, a világi hatóságokat nem.²³

Lévay Sándor egri főegyházmegyei helynök, nagyprépostot az osztrák hatóságok 1849. augusztus 7. és december 12. között vizsgálati fogságban tartották és ezt követően sem engedélyezték számára, hogy működési helyére visszatérhessen. A primás arra hivatkozva helytelenítette ezt a döntést, hogy a „nagyprépostnak csak a káptalannal van összeköttetése, a népre nincs befolyása, konzisztóriumgyűléseken pedig nem fog részt venni.”²⁴

Lonovics József csanádi püspök, kinevezett egri érseket marienbadi gyógyüdüléséből visszatérve, július 21-én Lanzendorfban letartóztatták és a pozsonyi vízvárosi kaszárnnyába szállították. Scitovszky, értesülvén az esetről, Majsch Jakab pozsonyi kanonokot kérte fel, hogy látogassa meg Lonovicsot. Majsch erre nem kapott engedélyt, de szeptember 10-én értesítette a primást, hogy Lonovics kiszabadult, visszavonulhatott az irgalmas rendházba, és általa is kéri Scitovszkyt, hogy hasson oda, hogy ügye minél előbb dűlőre jusson.” Lonovics október elején tért vissza Pestre, ahol Haynau 17-én ismét őrizetbe vettette. Erről Szentiványi Vince császári biztos értesítette a primást, aki november 5-én írt Macchio vezérőrnagynak, Haynau helyettesének és tiltakozott a püspököt ért újabb megaláztatás miatt. „Meglepetése annál kínosabb volt — írta —, mert legfelsőbb helyen arról biztosították, hogy igazságosan fognak eljárni, de a püspök és papok tekintélyét kímélni fogják. Ne kíméljék a bűnösöket, de a papi tekintély kímélete az állam érdeke is. A papság is több buzgalommal fog így a jó ügyért dolgozni. De a papok elfogatása pusztán gyanúra, a hosszú vizsgálati fogság (. . .) még felmentés esetén is erkölcsi halált jelent. Az alsó klérus amúgy is sokat vesztett, most még becsülete is elvész. Közmegegyőződés, hogy a papság ezt a bánásmódot nem érdemli meg, a legtöbbje csak erkölcsi kényszer hatása alatt cselekedett. Meglepő bátorsággal írja,

hogy csak azon túlerő elől hátráltak meg, amely elől a dicső hadsereg (*osztrák*) is meghátrált.”²⁵

Lonovicsot minden bizonnyal annak következtében bocsátják szabadon, hogy a primás november 16-án Bachnak is írt az érdekében. Lonovics a budai ferences rendházba költözött és a továbbiakban szabadlábbon védekezhetett. Ügyét ítélet nélkül zárták le annak fejében, hogy a konszenzusra jutott egyházi és világi hatóságok hatására minden egyházi méltóságáról lemondott. Scitovszky december 19-én értesítette a püspököt, hogy az uralkodó elfogadta lemondását és engedélyezte számára, hogy önmaga válassza ki azt az osztrák rendházat, ahol a továbbiakban tartózkodni kíván. Egyúttal Lilienfeldet, Melket vagy Göttweiget ajánlotta a nagyműveltségű főpaprak, mivel ezeken a helyeken képzett rendtagokat és jól felszerelt könyvtárakat találhat. December 24-én kelt válaszában Lonovics január végéig kért haladékot, hogy a szükséges dolgokat beszerezhesse, egyben kérve a primást, hogy járjon közbe számára évi 6000 forint kegydíjért, „mert hozzátartozóit is el kell tartania és hogy adósságai rendezésére utalják ki neki az egri érsekség jövedelmét a kinevezés visszavonásáig, a csanádi püspökségét pedig a lemondás napjáig.” A primás január 3-án továbbította Bachhoz Lonovics kérését, akivel szemben e napon beszüntették a büntetőeljárást.

A legsúlyosabb feladatnak ígérkezett a forradalmi kormánnyal még Debrecenben is együttműködő Bémer László nagyvárad püspök megmentése. Az 1848. márciusi forradalmi demokratából és szabadelvűből bigott katolikussá és lojalistává változott Bach, gyaníthatóan, neofita buzgalmát is bizonyítandó, késznek mutatkozott az engedményre; 1849. december 29-én kelt levelében azt javasolta Scitovszkynak, hogy a szellemileg törődött Bémer püspököt mondassa le. Vagyis, Bécs ezúttal is a Lonovics-féle megoldást látszott követni. Scitovszky élve az ajánlattal, 1850. január 21-én kérte Haynaut, hogy a letartóztatott Bémer a továbbiakban szabadlábbon védekezhessék, mivel a Szentszék csak így fogadja el lemondását. Elkerülendő, hogy a „kormány gyanúba ne keveredjék, hogy Bémert a lemondásra kényszerítette s így ürügyet szolgáltatson arra, hogy Bémer ilyen címen később a lemondását visszavonja, a minisztertanács úgy határozott, hogy Bémert is engedjék ki egy kolostorba.”²⁶ Scitovszky február 6-án meglátogatta Bémert a pesti Újépületben és látogatását követően azt írta Haynának, hogy a püspököt „nagyon rossz egészségi és oly zavart lelkiállapotban találta, hogy alig tudott összefüggően beszélni” és arra kérte a primást, eszközölje ki szabadlábba helyezését, mert különben hamarosan meghal. A börtönből történő elbocsátása után hajlandó kolostorba vonulni. Február 8-án Haynau a megtört, beteg főpapot a ferencesrendi kolostorba kísérte, de ügye ezzel a kedvező fordulattal nem fejeződött be; Scitovszkynak csak 1862-ben sikerült elérnie, hogy a kolostorba vonult püspök évi 4000 forint kegydíjat kapjon.²⁷

A kompromittált papok ügyében „konzervatív, de mégis megértő” magatartást tanúsító Scitovszky, kizárólag Horváth Mihály kinevezett csanádi püspök, a Szemere-kormány kultuszminisztere iránt nem mutatott elnézést. Horváthot nem politikai tevékenysége, hanem egyháza uralkodó felfogásától eltérő szabadelvűsége tette ellenszenvessé számára. Horváth a magyar egyházat „szakadárságba vitte volna” — írta Roskoványi püspöknek 1857-ben, amikor ellenezte a volt miniszter hazatérési kérelmének teljesítését.²⁸ Minden más esetben messzemenő megértést és segítőkészséget mutatott az üldözött papok iránt. Mint már említettük, legfőbb

mentségükként a „morális kényszert” emlegette és csupán kánoni eljárással kívánta büntetni őket, elhárítva felőlük az állami igazságszolgáltatás súlyát. Különösen ügyelt arra, hogy a világi hatalom ne juthasson olyan névsorok birtokába, amely a forradalom alatt nemzeti oldalon tevékenykedő papok neveit tartalmazza. A Bécs számára készített névsorokban, kitüntetési javaslatokban „esetről-esetre csak a dinasztiahű papokat terjesztette fel (...) a kompromittáltakért pedig egy általános felségfolyamodványt nyújtott be a császárhoz.” Miután az általános kérelem eredménytelen maradt, egyénenkénti amnesztiakérelemhez folyamodott, és 1851-ben újabb eredménytelen felségfolyamodványt nyújtott be az elítélt papokért.²⁹

Ugyanakkor, 1850. január 25-i és március 9-i leveleivel sikerült kieszközölnie IX. Pius pápánál, hogy a forradalomban részt vett papok, akik „*crimini rebellionis et conexae cum eodem nec non consecrariis eius irregularitatis obnoxii*” voltak, az irregularitás alól felmentést nyerjenek. A bebörtönzött papok kiszabadulása után egyházi feletteseik javaslatára, minden esetben megadta az abszolúciót.³⁰ Meg kell jegyeznünk, hogy a pápánál kicsikart felmentés nem csekély engedmény, mert a forradalmi mozgalmak által zaklatott és emiatt azokkal szemben bizalmatlan, ráadásul a Habsburgoknak az itáliai forradalmi mozgalmak leveréséért elkötelezett egyházfejedelem saját korábbi elveit és gyakorlatát törte át Scitovszky primás kérésére.

Scitovszky János hercegprimási beiktatására 1850. január 6-án került sor Esztergomban. A forradalom óta ez az esemény adta az első alkalmat arra, „hogy számottevő magyar emberek nagyobb számmal összejöhessenek, társaloghassanak, sőt pohárköszöntőket mondhassanak . . .”³¹ Bécs az ünnepi összejövetelt meg nem akadályozhatta, „annak azonban már gátat vethetett, hogy — a primás redeti szándékához képest — az összesereglettek küldöttséget menesszenek Bécsbe az uralkodónak hódolatukat bemutatni és tőle a nemzet számára bocsánatot s jogos kívánságai teljesítését kérni.”³²

A beiktatási ünnepség tartalmát illetően csupán a lapok szűkszavú közléseire hagyatkozhatunk. A fogadás, amelyen mintegy négyszáz meghívott vett részt, délután fél háromtól, fél hatig tartott. Elsőként a primás emelkedett szólásra és pohárköszöntőjében az uralkodót éltette, majd Szentiványi Vince kerületi főispán a primást. „Azonban a közönség körében még soká beszéltek a hazafias és tüzes pohárköszöntőkről, melyet ott többek részéről elhangzottak.”³³ Az óvatos Scitovszky azonban elejét vette a túlzottan is hazafias megnyilvánulásokból keletkező bonyodalmaknak, amikor a beiktatás alkalmával kibocsátott pásztorlevelét és beszédeit bemutatta Geringernek. Pásztorlevelében úgy tüntette fel az abszolutizmust, mint múltbeli vétkeink következményét. A polgárháborúba a „kevélység és engedetlenség” taszította az országot. „Vétkezünk az Isten ellen — írta —, az egyház ellen, a fejedelem, a drága hon ellen”, mert „hazug mesterek tanaira hallgattunk, hamis prófétáknak hittünk . . .”, tehát a jelenben viselnünk kell ballépésünk következményeit.³⁴

Mivel a primásnak nem sikerült küldöttséget indítania Bécsbe, a konzervatív főrendek egy csoportja egy emlékirat formájában kívánta a magyar nemzeti jogokat védő követeléseit az uralkodóhoz eljuttatni. A gróf Dessewffy Emil és gróf Somssich Pál által kezdeményezett és szövegezett emlékiratot a „Pester Morgenblatt” című újság mellékleteként, 1850. április közepén hozták nyilvánosságra és

huszonhárom személy, egyebek mellett gróf Dessewffy Emil, gróf Somssich Pál, gróf Apponyi György, gróf Zichy Ferenc, gróf Széchen Antal, báró Jósika Samu, báró Sennyey Pál és Ürményi József írta alá. Az emlékiratban foglalt követeléseket, annak nyilvánosságra hozatala előtt Dessewffy Emil gróf egy tiltakozó levélben közölte Rechberg gróf osztrák államminiszter és külügyminiszterrel. Ebben elítélik a forradalmat és a szabadságharcot, hangoztatják a dinasztia iránti töretlen hűséget, de „a nemzet megnyugtatóztatását Magyarországnak a monarchia keretében való újramegszilárdítását csak a régi alkotmány jogi alapján, a jóérzelmű hazafiak buzgó közreműködésével és az ország határainak sértetlen fenntartásával” mondják lehetségesnek, de határozottan elvetették „az új és idegen intézmények s nagyrészt idegen emberek segítségével megkezdett reconstituciót, mint amely sem az ország megnyugtatóztatása, sem a birodalom feladatai szempontjából célra nem vezet”.³⁵ A tiltakozás célja a jogvédelmen kívül kétségtelen az lehetett, hogy a kormánykörök bizalmatlanságával szemben saját lojális álláspontjukat is igazolják az udvar előtt. A magyar közvélemény többsége ekkor még Deák elutasító álláspontját vallotta, így a Bécshez való közeledést hirdető, de a Bécs által is elutasított konzervatívok egyelőre két tűz közé szorultak. A kormánypárti Magyar Hírlap nem csekély kárörömmel próbálta lejáratni, sőt nevetségessé tenni az opponáló konzervatívokat 1850. május 16-i számában. „Bámuljuk azon nagylelkűséget és metamorphosist — írja a lap —, miszerint azon aristocraták, kik sohasem tudtak, sohasem akartak a közjóért magánérdekeik burkából kivetkőzni s a nemzeti országos érdekek színvonalára minden önzés nélkül határozottan lépni ki; kiket éppen azért a nemzet többsége mind e mai napon csak keserű érzések közt tud emlegetni, sőt nem mondok sokat, ha azt állítanám is, hogy gyűlölséggel viseltetik irántuk: most megtagadják önmagukat és közbenjárókul lépnek fel fejedelem és nemzet között; — azon fejedelemtől, ki leverte címrokonairól a kilenc gombot, hogy jobban elérjenek a nemzeti egyenlőség közös fedele alatt, s azon nemzetért, mely nyomorúságának nagy részét nekik köszöni, s mely éppen ez okból némi kárörömmel látja őket soraik közé beosztva.”³⁶ Később, az ötvenes évek második felében újjászervezték politikai mozgalmukat, árnyaltabb módszerrel törekedve mind az udvar, mind pedig a hazai közvélemény bizalmának visszanyerésére. E tevékenységük során a korábbinál szorosabb kapcsolatokat építettek ki a katolikus egyházzal, sőt megkockáztatjuk azt a megjegyzést is, hogy a konzervatív ellenzék jogvédő mozgalma fokozatosan a katolikus egyház irányításának rendeződött alá.

Maga az uralkodó is számíthatott az egyház jószolgálati közreműködésére, amikor a lehetséges kompromisszum lehetőségét felcsillantva, eltörölte a „ius placetii regii”-t, amelynek következtében az egyház hatásköre, autonómiája az állami hatalommal szemben jelentős mértékben megnövekedett. A főpapok a továbbiakban kiszabhattak a polgári igazságszolgáltatástól független büntetéseket, egyházi személyeket állásukból és javadalmukból felfüggeszthettek, elmozdíthattak, továbbá az uralkodó ígéretet tett arra, hogy a püspökök kinevezésére vonatkozó jogát a püspöki kar meghallgatásával fogja gyakorolni. A kormányzat és a magas klérus közötti viszonyt csupán a túlzottan centralisztikus kormányzati módszerek árnyékkolták be. A magyar püspöki kar ugyanis attól tartott, hogy a „bécsi hercegecske” alá rendelik, és ennek ellensúlyozására támogatta az ókonzervatívok törekvéseit.”³⁷

A magyar katolikus klérus tehát, említett aggodalma által is vezérelve, a legnagyobb készséget mutatta a dinasztia iránt és tartózkodott minden nyilvánvaló opposíciótól. Előfordultak azonban olyan kivételek, amelyek óvatossága mellett Scitovszky merészségét dicsérik. Így például a császárhoz intézett felszólalása következtében minden felekezeti papok mentesültek a kényszersorozás alól, vagy 1850. december 15-én a Bécs—Pozsony—Pest vasútvonal ünnepélyes megnyitáskor a primás Bruck miniszter és Geringer jelenlétében misét mondott, és magyarul szólott az egybegyűltekhez. Részvételét előzetesen attól tette függővé, hogy magyarul szólhasson, valamint az érsekújvári vasútállomás épületét magyar nemzeti zászlókkal is díszítsék. Az 1850. augusztusában megtartott esztergomi püspöki konferencia, 25-én kelt emlékiratában szerencsekívánatait fejezte ki a császárnak amiatt, „hogy a gondviselés a legutóbbi istentelen lázongások ádáz viharában ismét csodálatosan felragyogott”, a ius placeti regii eltörlését „halhatatlan” intézkedésnek nevezte, továbbá a papi tized eltörléséről szóló 1848:XIII.tc-et, mint kényszer alatt született elhatározást, érvénytelennek nyilvánította.³⁸

A magyar katolikus egyház majd csak az 1850-es évek közepétől lépett ki az abszolutizmussal szembeni tevékenyebb politika színterére, miután a Szentszék és az uralkodó között kötött concordatum jelentős mértékben megerősítette az egyház pozícióit az államhatalommal szemben. A Libényi-féle merényletből 1853 elején lábadozó és szerencsés megmenekülését az isteni kegyelemnek tulajdonító, mélyen vallásos Ferenc Józsefet, Rauscher bécsi hercegérsek Viale-Prela kardinális-pronunciás rávette a concordatum aláírására. A „concordatum körvonalai” az 1853. évi bécsi püspöki konferencián kezdtek kirajzolódni, amelyen magyar részről megjelent Scitovszky primás, Kunszt kalocsai és Haulik zágrábi érsek. A kormány javaslatait az értekezlet megbízásából, Rauscher, Scitovszky és Schwarzenberg érsek vitte 1854 őszén Rómába. Mint Berzeviczy Albert állítja, „a magyar primás ellenezte a tervezett concordatumnak a magyar közjoggal ellenkező rendelkezéseit, s azok megghiúsítását Rómában is megkísérelte, amiért az uralkodó rosszsallását vonta magára; megakadályozni azokat nem volt képes.”³⁹ A concordatum megszüntette a birodalomban a katolikus egyháznak az állammal szembeni, még a jozefinizmusból eredő alárendelt jellegét. Az eseményben kétségtelenül közrejátszott a császár ellen megkísérelt merénylet ténye, de nyilvánvalóan nem ez volt a kizárólagos és minden előzmény nélküli előidézője. A felvilágosult abszolutizmusnak szorosan alárendelt államegyház kialakítása érdekében II. József császár által hozott intézkedések kötelmei már a „kalapos király” halála után fokozatosan meglazultak, ám a katolikus egyház csupán az 1848/49-es forradalmakat követően látta elérkezettnek az időt teljes függetlensége kivívására. A pápai hatalom a maga módján hasznot húzott a létét fenyegető európai forradalmi folyamatból, amikor a polgári forradalmak liberális demokrata jelszavait az egyház szabadságát követelve fordította szembe a világi hatalommal.

A concordatum megkötése előtt a pápa a császár óhajának eleget téve két új érsekséget létesített; a zágrábit, amellyel az eredeti zágrábi püspökség mellett két másik horvát-szlavón püspökséget is kiszakított a kalocsai érsekség területéből, valamint a görög szertartású Gyulafehérvár-Fogarasit, amely utóbbival a nagyváradi és az újonnan létesített szamosújvári és lugosi görögszertartású püspökség vált ki az esztergomi érsekség felügyelete alól. Az új érsekségek létrehozása nyilvánvaló támogatását jelentette a kormányzat nemzetiségi politikájának, amely

ugyanakkor sértette a magyar konzervatívoknak a magyar szupremáciáért és az ország területi integritásáért vívott hazafias mozgalmát. A magyar primási jogkörnek Bécsből történő megnyírbálását is ilyen elsőrendű hazafias sérelemnek tekintették. Érvelésük szerint a concordatumot a törvényesen megkoronázott „apostoli királynak” az 1848 előtti magyar országgyűléssel összhangban kellett volna előkészítenie. Amikor a tiltakozó Scitovszkyt „Thun osztrák kultuszminiszter arra figyelmeztette, hogy javadalmait öfelségétől kapta”, a primás „önérzetesen azt válaszolta: javadalmamat igen, de lelkiismeretemet nem!”⁴⁰

A formálisan 1855. augusztus 18-án megkötött concordatum ellenérzéseket táplált a közvélemény liberális köreiben is, amiért „szinte korlátlan jogokat adott a klérus számára a közoktatás irányításában és ellenőrzésében”, megerősítette az egyház anyagi hatalmát és biztosította a pápával való szabad érintkezés jogát, vagyis önálló hatalmi tényezővé vált az államhatalmon belül.⁴¹

Az 1850-es évek közepétől a konzervatívok a Béccsel szembeni ellenállásban kapcsolatot találtak a liberális kormánypártiakkal, sőt a demokratákkal is. A magyar nemzeti sajátosságok és jogok védelme volt a különböző politikai irányzatok akcióegységének alapja, valamint az a tény, hogy ennek érdekében mindhárom irányzat igényt tartott a közvélemény támogatására. Az erkölcsi, politikai súlyában imígyen megnövekedett konzervatív párt olyan tömegakciókat kezdeményezett, amelyek során joggal számíthatott a tőle balra álló nemzeti irányzatok támogatására is. Így például, több ezer ember jelenlétében és a lehetőség szerinti legnemzetibb hangulatban került sor Kölcsey Ferenc síremlékének felavatására 1856. májusában, a költő szülőhelyén, a Szatmár megyei Csekén. Jeles társadalmi eseménynek számított, de az uralkodó jelenléte miatt előbbinél szűkebb körben és lojálisabb légkörben zajlott le az esztergomi Főszékesegyház felszentelése 1856. augusztus 31-én.

Eme figyelmet érdemlő társadalmi konszenzussal a háttérben került sor Ferenc József 1857. évi magyarországi látogatására. A menetrend szerint az uralkodói pár május 3-án, vasárnap indult hajóval Bécsből és 5-én érkezett Budára, ahol 11-éig tartózkodott.⁴² A meglátogatandó helységek javaslatai alapján, aprólékos gonddal elkészített országos programot Albrecht főherceg, kormányzó még április 3-án felterjesztette az udvarhoz.⁴³ A Helytartótanács február 17-én utasította a megyei bizottságokat a fogadás programjának pontos kidolgozására. Az elkészített javaslatok kimutatást adtak a látogatásra szánt helység birtokosairól, Pesten a városrész, házszám, emelet feltüntetésével a háztulajdonos zsidó polgárokról stb. A megyei bizottságok felterjesztései közül csupán azokból idézünk, amelyek az uralkodó és valamely főpap találkoztóját, vagy egyházi intézmény meglátogatását irányozták elő. Az esztergomi bizottság hozzávetőlegesen a június 1–12. közötti napokra javasolta a király és a hercegprimás találkoztóját. A február 13-án kelt hevesi jelentés az egri érsekkel május 28–29-re, míg a fehérvári bizottság a székes-fehérvári püspökkel június 13-ra, Ranolder veszprémi püspökkel 14-re tűzte ki a tervezett találkozó időpontját.⁴⁴ A király és Scitovszky találkoztójára valószínűleg több ízben is sor került, mint például már az uralkodói pár Komáromba érkezésekor. A primás Ambrózy János április 14-én kelt levélben szólította fel, hogy május 9-én „nagyobb számú közönség tagjaival” fogadja az uralkodói párt.⁴⁵ Az esztergomi látogatás eredeti időpontját azonban módosítani kellett, mert a kis Zsófia főhercegnő halála miatt Ferenc József és felesége látogatását megszakítva, vissza-

tért Ausztriába. Ferenc József június 3-án már Laxenburgban kiadott kiáltványában köszöni meg a részvétnyilvánításokat.⁴⁶

Az 1857-es királyi látogatás az említett halálesettől eltekintve, és a gondos előkészületek ellenére sem volt felhőtlen, sőt, mindkét fél részére voltaképpen csalódást okozott. Ferenc József a magyar közönség várakozása ellenére nem magyar huszárezredesi, hanem osztrák tábornagyi egyenruhában szállt ki a gőzhajóból Pesten a Nagyhíd utca Duna-parti torkolatánál. A felállított diadalkapu előtt a polgármester fogadta, de a főfogadás a budai várban volt, ahol Scitovsky primás magyar nyelvű beszédben köszöntötte az uralkodót. Megszólításában a „Császári felség, apostoli király” kifejezést használta, holott Ferenc József akkor még Magyarországnak csak a fegyverek jogán uralkodója, de nem koronázott királya. Ferenc József ugyancsak magyar nyelven válaszolt a primás köszöntőjére. „Örvendek, hogy ezúttal ismét ide jöhettek — mondotta —, a császárnénak e szép hazát megmutatni és személyesen is meggyőződni szeretett Magyarországom állapota és szükségletei felől. Folytonos igyekezetem e honnak — hangzott a formális, ám hangzatos ígéret — mint egész birodalmamnak közjólétét előmozdítani és ezáltal hű alattvalóim közmegelégedését is biztosítani.”⁴⁷

A konzervatív csoport az uralkodói pár látogatását kívánta felhasználni arra, hogy az 1850-es sikertelen próbálkozás ellenére, újabb petícióban követelje Magyarország 1848 előtti jogállásának helyreállítását. A gondolat Berzeviczy Albert szerint állítólag már az esztergomi bazilika felszentelése alkalmával felvetődött, a vélemények azonban megoszlottak a tekintetben, hogy küldöttség, vagy egyedül a hercegprímás nyújtsa-e át az iratot az uralkodónak? A külföldi sajtó már korábban említést tett a petíció lehetőségéről, amiből arra gyanakodhatunk, hogy maguk az értelmi szerzők szívérogtatták ki a hírt, hogy az esetleges válaszokból az udvar álláspontjára következtethessenek. A Dessewffy Emil gróf által szerkesztett és „hódoló feliratnak” nevezett petíciót azonban csak az uralkodói látogatás első napjaiban — talán annak kezdeti barátságos hangulata által is felbátorítva — írták alá a legnagyobb körültekintés mellett a főpapság, nemesség és a polgárság legtekintélyesebb képviselőivel.⁴⁸ Az aláírók toborzása körül gróf Dessewffy, gróf Apponyi György, báró Jósika Samu, báró Sennyei Pál, Ürményi József és Zsedényi Ede játszotta a főszerepet.⁴⁹ Az egész konzervatív mozgalom vezéregyénisége ez ideig Dessewffy Emil volt, akinek tevékenységét utóbb báró Lónyay Menyhért 1866. januárjában báró Eötvös Józsefhez írott levelében így jellemezte: „A hazánkra 1849-ben súlyosodott katasztrófa s az arra következett általános levertség és elcsüggedés ólomsúlya alatt Dessewffy Emil volt éltető lelke a külszínre sem igen vergődhetett s alig érezhető ama mozgásnak, melyet társai Bécsben kifejtettek. Pozsonyból, hová lakását télire áttette, számtalanszor ment Bécsbe. Jósika, Apponyi, Sennyei, Ürményi, Barkóczy, Andrássy György, Szécsen s mások tőle meríték a végképp elcsüggedés ellen az erőt. Délelőtt Jósikánál, este színház után Szőgyénynél jöttek össze. A tiszai kölcsön ügyében sokszor mentem Dessewffyvel Bécsbe, s néhányszor jelen voltam ezen magyar fronde barátságos összejövetelein; egy-egy kedélyes elbeszélés alkalmával fel-fellebbent a függöny az évek során soha meg nem szűnő leplezett működésükről. Valójában érdekes jegyzeteket lehetett volna tenni az abszolutisztikus terreur eme korszakáról, melynek az olmtüzi napoktól kezdve az októberi napokig minden szálait apróra ismerik ezen férfiak, akik folyvást hullatták azon cseppeket, melyek végre megbomlasztani segíték a

változtathatatlanak híresztelt rendszert.”⁵⁰ Megítélésünk szerint az 1857. szeptemberi máriazelli zárandoklatot követően a konzervatív jogvédő mozgalom vezéralakjává mindinkább Scitovszky primás vált.

Az alábbiakban, az érdemi részeket nem érintő, csekély rövidítésekkel közöljük a petíció szövegét, valamint a 131 aláíró nevét:

„Császári s Apostoli királyi Felséged! Legkegyelmesebb Urunk!

Századok tapasztalása hazánkat jó és rossz időkben megtanítá, hogy a Gondviselés nemzeteket magasb adománnyal nem boldogíthat, mint az Uralkodók ereje, önmunkássága s igazságszeretete által. E tapasztalás idézi az alattvalók bizalmát elő, mely élő hagyomány gyanánt nemzedékről nemzedékre átültetve, a dynastikus érzelmeknek bensőségét és tartósságát nemzi, s így a trónok legbiztosabb támaszául szilárdul.

Azért is ama biztos hír, miszerint Felséged az ország szívében hosszabb ideig tartózkodni, és azt különböző irányban beutazni szándékozik, csak örömet és reményt gerjeszthetett. Ezen öröm első kifejezését itt találta, s az Felségedet egész útján kísérendi. S még emelkedni fog ama hálaérzetnél fogva, mellyel Magyarország Felségednek tartozik, hogy ez útra azon Felséges Asszony kíséretében indult, kinek magas személyéhez saját életboldogságát fűzte.” (. . .) Majd kifejezik azon reményüket, hogy az uralkodó magyarországi útja alkalmat ad a hazai állapotok megismerésére, s így folytatják: „Ha legbensőbb meggyőződésünk szerint hazánk iránti mellőzhetetlen kötelességnek nem tartanók is a dolgok valódi helyzetének felismerhetéséhez járulni, hallgatásunk mégis e pillanatban Felséged irányában kötelességmulasztás volna; Hallgatnunk nem szabad többé, miután Felséged legmagasabb ajkairól azon felejtethetlen nyilatkozatot hallani szerencsések valánk, hogy Felséged magas akaratja: 'szeretett Magyarországa állapotjairól és szükségeiről személyesen meggyőződni s az ország általános megelégedését biztosítani.'

Mi szólunk tehát, legkegyelmesebb Úr! mi, kik elsőik valánk szerencsések eme reményteljes szavakban Felséged legmagasb akaratát felismerni; mi szólunk, mint hűségünk és lelkiismeretünk parancsolja, Felséged és az összes ausztriai monarchia legfelsőbb érdekeit szem előtt tartva. Képtelenek vagyunk ezektől hazánk saját érdekeit elkülönözni, vagy elkülönözve képzelni, vagy azokat egymással ellentétbe hozni.

Ezen országnak legfőbb szüksége abban áll, Felséges Úr, hogy megőrizhesse a hitet, melyet jó és balsorsban mindig ápolt, s el ne veszítse a reményeket, melyek századok folyamában oly sokszor valósultak.

E hit abból áll, hogy a felséges ausztriai ház uralkodása, s Magyarország kapcsolata az ausztriai összmonarchiával mindazért a legtartósabban kezeskedik, mit a (Magyar) nemzet összes történeti fejlődésének legdrágább eredménye gyanánt tekint: azon lehetőséget ti., hogy múltjához és jelleméhez híven a korral haladhasson, hogy nemzetiségét megőrizhesse, s az ország területi épségét a századokon át fennállott határok között fenntarthassa. (. . .)

Sok aggasztja és nyugtalanítja, Urunk király, az elméket; de Felséged bölcsessége csak e rövid előterjesztésünkből is legkegyelmesebben felismerendi, mily természetes, s mily tökéletesen igazolt fájdalunk, s mily sürgős az orvoslás, melyet állapotaink igényelnek.

Az ország századokon át fennállott intézményei közül még csak a vármegyéknek neve él; a hon területi integritásából kiegészítő részek vannak kiszaggatva; s hazánk közigazgatási egységét öt (hét) helytartósági osztály megsemmisítette.

Mind a politikai közigazgatás, mind az igazságszolgáltatás terén megszokott egyszerű és olcsó formák helyébe szokatlanok és költségesek léptek. E téren a magyar nyelv nagy részben már majdnem minden ágból ki van, mindinkább ki lesz küszöbölve.

A közigazgatás terén ugyanazon irány vehető észre. A felsőbb iskolákból a magyar nyelv teljesen száműzetett, a többiben 1861-től kezdve már csak néhány tárgyra akar szoríttatni, és a német mint tannyelv itt is túlnyomólag behozatni.

A közigazgatás minden ágaiban nagy számmal alkalmaztatnak oly hivatalnokokat, kik nem az országban születvén, a nép viszonyait, nyelvét, szokásait és érdekeit nem ismerik.

A városok (régí) belszerkezete megszüntettetett, s a községi ügyek élére oly személyiségek hivatnak meg, kik idegen községbeliek, sőt itt-ott már olyanok is, kik nem e honnak szülöttjei.

A magán viszonyok körében egy új törvénykönyv uralkodik, mely midőn szerkesztetett, nem olyan szándékkal készült, hogy egykor hazánkban is alkalmazást nyerjen. E törvénykönyv behozatalára egy egészen új perrendtartás állapított meg. S ugyanez áll a bünvádi eljárásra nézve.

Azon alkalommal, midőn a közbirodalmi adórendszer, mely ott nemzedékek folytán fejlődött ki, Magyarországon néhány év alatt behozatott, annak oly elvei hozattak alkalmazásba, melyek az itteni, az Ausztriában létezésként lényegesen különböző viszonyokat kellő számba és tekintetbe nem vették.

Tartózkodunk többe számlálni elő, mert már a mondottak eléggé bizonyítják, hogy sok foglaltatik bennök, mi által egyetemes nemzeti életünk legdrágább javait kell kockáztatva látnunk. S fájdalomunk annál mélyebb, minthogy az itt elősoroltakban nem vagyunk képesek a birodalmi egység szükségszerű következeit látni. Egyúttal kényszerít bennünket mind Felséged iránti ragaszkodásunk, mind mindennapi tapasztalásunk nyíltan kimondani, hogy azon magas szándéknak, mely által legbensőbb meggyőződésünk szerint Felséged minden intézkedéseiben vezéreltetik, az eredmény nem felel meg, s hogy a hatályos összevágó igazságszolgáltatás célja, a szándéklott vagyon- és személy biztonságának megfelelőleg, el nem érhető. Az új nem bír azon előnyökkel, melyek a régtől megszokott, s a nemzet egész életével összeszővődött intézmények tulajdonosai voltak, azon intézményeké, melyek kétségtelen hiányosságok mellett a javítás csíráját magukban hordták, s a közigazgatás valamint a nyilvános ügyvitel ellenőrzésének nagy egyszerűsége és olcsósága mellett oly elemek befolyását biztosítsák, melyek a viszonyokkal ismeretesek, a nép érdekeivel azonosítva voltak.

Állításuk igaz voltának bizonyosságául szolgálnak ama nehézségek, mikkel Felséged közigazgatási közegeinek küzdeniök kell, arra szolgál a dolgok felhalmozódása, melyet a közhivatalnokok folyvást növekedő nagy száma már alig képes legyőzni —, s bizonyítja végre az erre szükséges költségek mennyisége, mely a monarchia pénzügyi állapotaira növekedő súllyal nehezedik és saját adóképességünket fenyegeti.

Meg vagyunk győződve, hogy legmagasabb intézkedéseiben Felséged állapotaink javításának legtisztább szándékától vezéreltetett. Az új rendezések azonban oly pillanatban határozottak el, midőn a megelőző események által megrendített összes állapotok azok benső összefüggésének áttekintését igen nagyon megnehe-

zítették. Felséged ennél fogva bizonyosan nemcsak azon reménységet méltóztatik természetesnek és igazoltnak találni, hogy a legbensőbb határozatok mérlegelésében a gyakorlat és a tapasztalás döntő súlyt képeznek, hanem meg fogja azon legalázatosabb kérelmet is engedni, miszerint az új rendezések, tekintettel a nyert tapasztalásokra, újabb megfontolás alá vétessenek.

Nem kételkedhetünk, hogy e megfontolás közben Felséged legkegyelmesebben meggyőződik, hogy lehetséges, a történelmiekké vált s a nemzet életében gyökeröző intézvényeket, mik iránt kegyelet és tisztelet él a népben, a kor követeléseivel, a monarchia egységének parancsaival, s erélyes kormányval összhangzásba hozni.

A legtisztább és legbensőbb meggyőződést tápláljuk, hogy midőn mi Felségedtől nemzeti életünk legdrágább kincseinek megoltalmazását kérjük, s hazánk állapotait, mik segély után sóvárognak, lelkiismeretes nyíltsággal előadjuk, semmi sem rejlik kérelmünkben, ami Felséged és az összmonarchia érdekeivel ellenkező. Nem akarunk előjogokat a monarchiát alkotó egyéb népekkel szemközt; csak az után sóvárgunk, mi nekünk drága, és nem az után, a mi azoknak káros lehetne. Semmi előjogot, semmi túlsúlyt sem igénylünk hazánk egyes rendosztályai számára, a miről ezek amúgy is törvényes úton lemondtak. Nem akarunk semmit nyerni, de veszteségeket kívánunk Felségedtől s a monarchiától elhárítani. Nem szándékozunk magunkat magasabb kultúra, s a kor és század valódi haladása ellenében elzárni; amazt felvesszük magunkba, emennek gyümölcseit akarjuk élvezni, midőn egyúttal nemzeti jellemünket megőrizzük, nemzetiségünket és sajátágunkat nemesítjük.

Meghallotta az ország, meghallottuk mi is az idő szózatát. Hallgattunk s hallgattunk a történet folyamatában hozzánk szóló intésekre.

Az ország érzi s vele érezzük mi is, hogy az 1848-1849-diki események történetünkben örökké gyásznapok maradnak.

Emlékezéseink nem homályosíthatják el belátásunkat. Felfogtuk, mi lehet ezen események szükségszerű következménye. Készséggel osztozkodunk Felséged minden alattvalóival mindenben, a mit az összmonarchia biztonságának, tekintélyének s hatalmának fenntartása, gyarapítása és szilárdítása követel. Felségednek hatalma és a monarchia ereje a mi biztonságunk, s a monarchia általános jóléte a mi gyarapodásunk.

A monarchia egysége, Felséges úr! századoknak szerzeménye; az a monarchia természetes erői összehatásának eredménye.

Magyarország minden gondolkozó fia azon öntudatban él, hogy e közös javak jelentékeny része az ő hazáját illeti. Azon hit, hogy (e közös javakban) a legbecsesb, mit nemzeti életünkben szereztünk, kezességét s legbiztosb oltalmát találja, vezeté őseinket a Felséges Ausztriai Ház királyi pálczája alá, s csatolá ezen országot Felséged egyéb birodalmaihoz.

Oly nép, melynek múltja van, soha nem képes elfeledni történetét. Az ország felfogta ama nagy tanulságokat, melyek a történetben foglalvák, s Felséged érdeke kívánja, hogy az ország e tanulságokról meg ne feledkezzék. Hazánk érzi s teljesen felfogja a kötelezettséget, mellyel Felségednek s az összmonarchiának tartozni fog, midőn ama biztonság, melyet a kettőben egykor keresett s talált, jövőben is fog örvendhetni.

Az ország érett eme kötelezettség átértésére s el van készülve reá, hogy azt tel-

jesítse; el van készülve mindenre, csak arra az egyre nem, hogy maga iránt hűtlen legyen, hogy önérzetét megtagadja, s hogy lemondjon azon hitről, melyből dynastikus kegyelele fakad.

Legkegyelmesebb Úr! Császári királyi apostoli Felségedben összpontosítjuk reményeinket, hogy Felséged e pótolhatatlan veszteségeket Enmagától, a Felséges Uralkodóháztól, a közbirodalomtól, hazánktól, s tőlünk legkegyelmesebben elhárítani fogja.

A legmélyebb tisztelettel s alázatossággal öröklünk.

Pest, május 9-én 1857.

Scitovszky János bíbornok, Magyarország Prímása. Kunszt József kalocsai érsek, Ranolder János, veszprémi püspök, Csajághy Sándor, csanádi püspök. Pálffy Antal herceg. Batthyány Imre gróf, egykori septemvir és Zala vármegye főispánja. Gróf Apponyi György, egykori magyar főkancellár. Báró Jósika Samu, egykori erdélyi főkancellár. Gróf Andrássy György, egykor sárosi főispány. Gróf Károlyi István. Gróf Zichy-Ferraris Bódog, egykori vasmegyei főispány. Gróf Desseffy Emil. Gróf Károlyi Lajos, egykori nyitrai főispány. Gróf Czirák János, egykor vármegyei főispányi helytartó. Szőgyény László birodalmi tanácsos, egykori magyar alkancellár. Gyürky Pál, egykori krassói főispány. Marich Dávid, egykori veszprémi főispány. Nádasdy Lipót, egykori komáromi főispány. Gróf Bánffy Miklós. Tihany Ferenc, egykori temesi gróf. Pallavicini Alfonz őrgróf. Gróf Kónigsegg Gusztáv. Báró Eötvös József. Gróf Károlyi György, egykori szathmári főispány. Ürményi József, egykor tolnai főispány. Gróf Barkóczy János, Zsedényi Eduárd. Gróf Szécsen Antal, egykor verőczei főispány. Ifj. Mailáth György. Kiss Pál, egykori magyar tengerparti kormányzó. Báró Miske Imre. Gróf Zychi Edmund. Id. gróf Zichy Miklós. Gróf Wenckheim Rudolf. Gróf Nákó Kálmán. Gróf Hunyady Ferencz. Gróf Károlyi Sándor, Gróf Festetich Ágoston. Csekolics János. Báró Wenckheim Béla. Gróf Hunyady József. Gróf Pálffy Pál. Gróf Zichy József. Ürményi Ferencz, egykor koronaőr. Gróf Nemes János. Gróf Apponyi Károly. Gróf Zichy Kamil. Gróf Apponyi Lajos. Gróf Waldstein János. Báró Révay György, egykori túróczyi főispány. Gróf Török Bálint. Báró Luzsinszky Károly. Gróf Wenckheim Károly. Gróf Zichy Ferdinánd. Báró Orczy László. Gróf Batthyány Artúr. Báró Nyáry Antal. Báró Orczy Béla. Báró Orczy András. Gróf Szapáry István. Báró Liphay Antal. Gróf Almássy György. Karácsonyi Guidó. Gróf Károlyi Eduárd. Báró Révay Simon. Gróf Szapáry Antal. Gróf Andrássy Aladár. Gróf Andrássy Manó. Gróf Széchenyi Kálmán. Gróf Széchenyi Gyula. Gróf Kolonits Miksa. Báró Prónay Albert. Báró Orczy György. Blaskovits Bertalan. Gróf Zichy-Ferraris Manó. Gróf Rhédey János. Gróf Festetich Dénes. Gróf Erdődy Ferencz. Gróf Széchenyi Dénes.. Gróf Nemes Ábrahám. Gróf Pejacevich László. Fiáth Ferencz. Gróf Erdődy István. Gróf Bethlen Domokos. Gróf Ráday Gedeon. Ghyczy Kálmán. Gróf Festetich Gyula. Bohuss Zsigmond. Zsivora György. Láng Ignác. Mannó István. Frólich Frigyes, pesti nagykereskedő. Meszlényi Lajos. Lónyay Gábor. Reseta János. Havas József. Gostonyi Pál. Báró Ambrózy György. Gróf Eltz Károly. Gróf Szapáry Gyula. Gróf Almássy Dénes. Gróf Festetich Béla. Gróf Bolza István. Világosvári Bohuss János. Kállay Gusztáv. Almássy Vincze. Jálics Ferencz, pesti nagykereskedő. Liedemann Frigyes, pesti nagykereskedő. Báró Gerliczy Vincze. Walheim (sic!) János. Perger Ignác, pesti nagykereskedő.

Gróf Festetich Leó, egykori tolnai főispányi helytartó. Stánkovszky Imre. Ifj. Gróf Zichy Miklós. Nádosy István, pesti nagykereskedő. Vecsey Sándor. Karczag Ferenc, pesti kalapgyárnok. Sárközy Kázmér. Bertha Sándor. Gróf Zichy Pál. Marczibányi Antal. Kiss Miklós. Radvánszky Antal. Fuchs Rudolf, pesti nagykereskedő. Inkey Ödön. Ifj. Gróf Zichy László, Bajzáth György.”

A petíció szerzőinek megállapodása alapján, végül is a primás egyedül kísérelte meg a kérvény átnyújtását Ferenc Józsefnek, de merev visszautasítással találkozott. Az elutasítást formai okokkal indokolták. „A császár álláspontja állítólag az volt, hogy ő minden alattvalójának kihallgatást ad, mindenkinek panaszát, előterjesztését készséggel meghallgatja, de éppen ezért fenntartja magának a jogot, arra jogosulatlan testületeknek a kérelmezést megtagadni.” Az elutasítás híre gyorsan eljutott az érdekeltekhez, és állítólag ez volt az oka annak, hogy a főnemesség távol maradt az uralkodói pár tiszteletére rendezett „Festball”-ról, udvari bálról, sőt ugyanebben az időben magánestélyeket rendezett.

A primás és Apponyi György volt kancellár későbbi kísérletei sem vezettek célhoz, vagyis a petíció hivatalosan nem, kerülő úton mégis csak eljutott az udvari körökhöz. Az uralkodó formális elutasítása nem jelentett valóságos politikai érdektelenséget, sőt, az ügyet olyannyira figyelemre méltónak tarthatta, hogy éppen a formalitásokhoz való ragaszkodással kívánta annak politikai jelentőségét csökkenteni. Az iratnak egy saját kezűleg hitelesített példányát Dessewffy Emil, Kempen rendőrminiszter és Grünne gróf főhadsegéd útján eljuttatta Rainer főherceghez, a birodalmi tanács elnökéhez.⁵¹ Hivatkozott tanulmányában Lukács Lajos Berzeviczyvel szemben azt állítja, hogy a petíciós mozgalom megindításában az udvari körök is közreműködtek; Szőgyény-Marich László emlékirataira hivatkozva, Scitovszky a petícióról már előzetesen tárgyalt a császárral, aki az iratra számított. Az átvétel elutasítása előtt már Albrecht főherceg és Bach is ismerte a tartalmát, és Dessewffy Emil az általa fogalmazott és hitelesített irat egy példányát még az átadás megkísérlése előtt küldte el Kempennek, aki azt a már említett személyekhez továbbította. A petíciós mozgalmat Ferenc József az 1857. szeptember 9-én kelt császári kézirattal rekesztette be, „mely leszögezte, hogy a kormányzásban addig alkalmazott alapelvekhez továbbra is ragaszkodik, és azon változást eszközölni nem szándékoznak.”⁵²

A petícióharc lezárását követően a konzervatívok a passzív ellenállás újabb ötletével állottak elő. Scitovszky primás 1857. júliusában főpásztori körlevélben országos zárandoklatot hirdetett az ausztriai Mariazellben lévő, és Nagy Lajos királyunk által 1363-ban alapított kegytemplom fennállásának hatszázadik évfordulója tiszteletére. A korábbi felhívásokat követően, augusztus 15-én kibocsátott hirdetmény részletesen szabályozza az indulás rendjét. Eszerint a búcsúsok szeptember 3-án, csütörtökön reggel „hajnalhasadtával harangzúgás és mozsarak durranása” közepette gyülekezzenek Pozsonyban. A gyülekezést követően istentisztelet kezdődik, amelyet Scitovszky primás beszéde nyit meg és csendes misével folytatódik. A jelenlévő papok elmondják az úti imákat, majd a „szentséggel adott áldás” és a „luretomi litánia” elénekklésével megkezdődik a búcsúsok kivonulása a városból. A mintegy 15 ezer főnyi zárandok nemzetiségenként — magyar, német, szlovák „osztályba” sorolva — keresztekkel, egyházi zászlókkal és egy-egy főpappal az élen vonult a kegyhelyre. A primás kíséretével együtt a magyar „osztállyal” tartott.⁵³

A helyszínen a menet szeptember 8-án, „Kisasszony” napján találkozott a székesfehérvári és szombathelyi püspökök által vezetett 10 ezer és az Ausztria különböző részeiből érkezett, közel 8 ezer emberrel. A zarándokok többsége falusi nép volt, a városi lakosság mintegy ezer fővel képviseltette magát, míg a nemesség és a főnemesség köréből mindössze kilencen jelentek meg. A rendőrségi jelentések az összegyűlteket számát 35 ezerre becsülték, a valóságos létszám azonban ennél valamivel kevesebb lehetett. A rendőrségi jelentések túlzásából is következtethetünk arra a félelemmel vegyes zavarodottságra, amelyet a zarándoklatnak álcázott politikai tömegdemonstráció híre a hatalom köreiből kiváltott. Az elhangzott lojális szónoklatok és a dinasztiahű vezetés ellenére Bécs megrettent attól, hogy a katolikus klérus ekkora tömegeket képes mozgósítani. Kempen rendőrminiszter szerint a concordátummal felszabadított egyház rivalizált az állammal, amikor ezt az eseményt megszervezte.

A szertartás látszólag az alkalomhoz illő tárgyyszerűséggel és ünnepélyes keretek között zajlott; a templomba való belépéskor a primás zászlaját Török János író vitte, mellette gróf Apponyi György és gróf Zichy Bódog haladt, Scitovszky primást két püspök és húsz infulás főpap kísérte. Scitovszky a primás és az esztergomi főkáptalan közös ajándékaként egy Szent István képével díszített zászlót, valamint egy aranyozott ezüst szobrot ajándékozott a templomnak, amely a terület primást ábrázolja, amint az esztergomi bazilika modelljét felajánlja a Szűzanyának. Az istentisztelet után Scitovszky nagy ebédet adott, pohárköszöntőt mondva a pápára, a császárra és a főpapságra. „Az ünnepélyen nyomtatott imát osztottak szét, mely azt a fohászt is tartalmazza, hogy 'legyen boldog a magyar haza!'”⁵⁴

A rendőri jelentések szerint a szentbeszédekben és pohárköszöntőkben semmi kifogásolható nem hangzott el, Kempen rendőrminiszter azonban közegészségügyi, erkölcsi és egyéb átlátszóan formális okokra hivatkozva, eleve aggályoskodott az egész zarándoklat ellen. Kijelentette, hogy „Magyarországon sokan az ismeretes petíció megíhásulása után a nemzeti önérték újabb emelkedésének tényeként fogják magyarázni a nemzeti zászló lobogtatását, a magyar történelmi múlt felidézését, a Boldogságos Szűz segítségül hívását stb. Ez — úgy mond — 'gyanús felfogás' és furcsa dolgokat beszélnek egyes egyházférfiak részéről tett nyilatkozatokról. Viszont vannak, kik az egész zarándoklást éppen mint nemzeti tüntetést elítélik.”⁵⁵

Az eseményre az emigráció is felfigyelt, mint erre Mészáros Lázárnak Vukovics Sebőhöz 1858. április 18-án kelt leveléből is következtethetünk. A volt hadügyminiszter a következőket írta: „a mária-celli processió nemcsak áhítatosság, de kontra germanos demonstráció is volt. Minden párt, nemesség, rend s vallásbeli felekezet képviselve volt s 8000 protestáns, görög nem egyesült oláh”, sőt, egyes hírek szerint Avram Iancu is jelen volt.⁵⁶

A mariazelli zarándoklat nemzeti demonstráció jellegét Scitovszky és a konzervatívok meg sem kísérelték cáfolni, ily módon is jelezve, hogy mindez nagyon is szándékaik szerint történt és törekvéseik mellé sikerült látványosan is tömegeket mozgósítani.

Az abszolutizmus töretlen fenntartása Bécsnek az ötvenes évek végétől egyre nagyobb erőfeszítésébe került, mert az olasz egységtörekvések ellenzése miatt vesztes háborúba és külpolitikai bonyodalmakba keveredett jelentős európai ha-

talmakkal. Ha mindemellett tekintetbe vesszük a belpolitika nehézségeit és bizonytalansági tényezőit is, akkor megállapíthatjuk, hogy a birodalomban a dinasztia szempontjából veszélyes gyúanyagok halmozódtak fel. A kibontakozó kormányzati válság során nemcsak a birodalomnak a partikuláris érdekeit szem előtt tartó népei és a liberális körök, de a konzervatívok formális lojalitása mögött is egyre határozottabb követelések mutatkoztak, amelyek az abszolutisztikus-centralizációs politikával szemben, alkotmányos reformokat követeltek. Így került ismét előtérbe a magyar konzervatív erők részéről az ötvenes évek elején a centralizációval szemben vereséget szenvedett föderalista felfogás. E törekvésekben olyan tekintélyes osztrák elvbarátaik voltak segítségükre, mint Rechberg gróf külügyminiszter. A főúri opposíció ismert teoretikusa, Dessewffy Emil gróf 1859-ben tervezetet készített Rechberg külügyminiszter részére: „Tervezete egy hadjáratnak Ausztria belsejében, hogy az 1859. évi szerencsétlen háború következményeinek eleje vétesse és tartós erőhöz lehessen jutni.” Dessewffy augusztus 14-én levélben tájékoztatta a külügyminisztert a magyarországi helyzetről. Kötelességének érzi — írja —, hogy őszintén tájékoztassa a minisztert és általa az udvart, hogy „Magyarország a dynastia s Ausztria számára moraliter el van veszve.” Magyarországon a forradalom óta felnövekvő ifjú nemzedékek Kossuthokból és Klapkákából állanak. „Ez az áramlat egyre általánosabbá és ellenállhatatlanabbá lesz. Ezen disharmónia megszüntetésére egészen más eszközöket és emeltyűket kell megindítani, mint a milyenek tíz év óta mozgásban vannak. Bambasággal határos önámítás lenne, ha föl akarnók tenni, hogy az ilyen hangulattal úgy lehet szembe szállni, hogy német, vagy cseh iskolatanítók az ifjúsággal a 'Gott erhalte den Kaiser' dalt szorgalmasan elénekeltetik, vagy az ilyenféle professzorok Magyarországnak azt demonstrálják, hogy soha nem volt történelme, s a szolgálatok, melyeket Mária Terézia és Ferencz császár idején a monarchiának tett, tisztán mesék. Az állapotok és kormányrendszerek, a melyeket betegeknek és elhalóknak látunk, mindenekelőtt hűával vannak a belső igazságnak. A mostani osztrák kormányrendszer pl. nagy valótlanságok kártyavárán nyugszik, a melyeket nem vonakodom azért nagy hazugságoknak nevezni, mert habár fel vannak ilyenekül ismerve, mégis szántsándékkal terjesztetnek.”

Az akkori magyar politikai élet valamennyi irányzatával egyetértésben elutasítja azt a nézetet, hogy a magyar nemzeti sajátosságok megőrzése és fejlesztése eleve „ellenséges és veszélyes” Ausztriára nézve, továbbá, hogy „az 1848/49-i események Magyarországon tabula rasát csináltak és minden történelmi alapot szétromboltak, hogy tehát lehetetlen lett volna a reformokat ezekre fektetni, és hogy ennél fogva szükségképp valami újat kellett teremteni; hamis, hogy a magyar állapotok általában oly benső antagonizmusban voltak a helyzet követelményeivel, hogy még az 1848/49-diki események után is a reformáló hatalomnak ne lett volna szabad tere arra, hogy az ellentéteket kiegyenlítse; hamis, hogy a magyar intézmények életrevalóságukat 1849-ben már elvesztették és mivoltuknál fogva észszerű haladást és erős kormányt lehetetlenné tettek.” A nemzetiségi kérdést említve, a forradalom vezetőinek szűkkeblű nacionalizmusával szemben a megbékélést hirdetve kijelenti, hogy „Hamis az, hogy Magyarországhban lakó népek között valaha kiengesztelhetetlen és igazi ellenségeskedés uralkodott.”

Tagadja továbbá, hogy az „erős és sikeres kormányzásra nézve a közigazgatási s törvénykezési formáknak és a hivatalos nyelvnek uniformitása nélkülözhetetlen.

Hamis az, hogy csak a német kultúrának erőszakos, mentül gyorsabb és kíméletlenebb terjesztése hozhatja létre ama kötelékeket, mely képes a monarchia heterogén alkotó részeinek összetartására.”⁵⁷ Rechberg augusztus 15-én személyesen is fogadta Dessewffy, aki tervezetét ez alkalommal felolvasta a külügyminiszter előtt.

Dessewffy ezúttal, úgyszólván udvarias formulák nélkül fogalmazott, mert tökéletesen tisztában lehetett a birodalom szorongatott helyzetével, a hazai közhangulattal, és nem utolsósorban azzal, hogy Rechberg grófban messzemenően toleráns elvbarátját fedezhette fel. Magyarország 1849 óta még mindig provizórikus közjogi helyzetére utalva kijelentette, hogy „A legitimitás a maga legnagyobb veszedelme nélkül nem utasíthatja el magától a történelmi jogot; ha pedig Ausztriában meg akarják tagadni a *pragmatica sanctio*t és következményeit, akkor a császárnak a monarchia legnagyobb részében nincsenek többé alattvalói, hanem csak anyagi hatalom erejével meghódoltságban tartott lakossága; akkor a monarchia nem közjogi intézmény, hanem csupán egy ez idő szerint fennálló államforma. Semmiféle államhatalom nem képes valamely jogfogalmat a maga tetszése szerint megalkotni, vagy meggyökerezett fogalmakat és szokásokat egy tollvonással eltörölni, megsemmisíteni; egy sem állhat tartósan más alapon, mint a kormányzottak részéről megnyugvással fogadott legalitás alapján, és egy sem merítheti tartósan erkölcsi tekintélyét, erejét más forrásból.” Kétségbe vonja, hogy az osztrák kormány oktroj útján új közjogot teremthetne, mert „ellentétbe kellene jönnie az uralkodó jogfogalmakkal; különösen Magyarországot és a koronájához tartozó részeket illetően új alkotmány octroyálása egyértelmű volna egy létező jogok felforgatásával, mert az uralkodó jogfogalmak szerint Magyarország alkotmányossága jogilag még fennáll, habár ez idő szerint hatályon kívül van helyezve; törvényeket csak az ország közreműködésével lehet hozni, és az oly államhatalom cselekvényei, a melyet a körülmények hatalma törvényen kívüli körbe kényszerített, legalább is az ország utólagos jóváhagyása alá terjesztendők.”

További érvként merészen tagadja, hogy létezne olyan osztrák nép, vagyis politikai nemzet, amely szupremáciájánál fogva új birodalomalkotó tényező lehetne a többi nemzetekkel szemben. Nem lehet tehát új alkotmányt oktrojálni a birodalom nemzeteire, mert „nem létezik osztrák nép, hanem csak osztrák monarchia, összealkotva a legkülönbözőbb népekből és országokból, a melyek sajátosságaikhoz és hagyományaikhoz ragaszkodnak; a kormány tehát nem lehet képes arra, hogy mindnyájára nézve egyformát és mindnyájukat kielégítő octroyáljon rájuk.”

Figyelmezteti a külügyminisztert, hogy a vesztes háborúból eredő előnytelen külpolitikai helyzet a birodalmat amúgy is alaposan megterheli, nem kockáztathatja egyidejűleg a belső válság elmélyülését is, mert előállhat az a veszély, „hogy a külső válság összeesik a belsővel, ami minden valószínűség szerint a monarchia szétbomlását vonná maga után.” A birodalom állapotát, mint Metternich az 1848-as forradalom előtt, „osztrák betegségnak” nevezi, amelynek „aggasztó előrehaladásából következő ama kényszerűség, hogy a minden irányban sajnálatos, egynémely tekintetben siralmas, sokban nagyon veszélyes jelenlegi állapotot haladéknélkül és egyszerre mással és jobban kell felváltani, s így a lefolyt tíz év mintegy eltöröltetvén és mint rémálom a feledésnek adatván át...” Megoldásként egy felülről kiinduló, olyan reformfolyamatot javasol, amely a hatalmi rendszer

lényegét megőrzi oly módon, hogy „a császárnak a reformátor nagy szerepe vindicáltassék, a forradalmi párt lába alól a talaj elvonassék és a közel múltra vonatkozó recriminációk fonala egyszer s mindenkorra elszakíttassék, az elkeseredést, s bizalmatlanságot, elcsüggedést jobb állapot és a megnyílt pályán további haladással bízható remények váltsák fel, s a stagnációra kényszerített szellemi erőket elől (otium pulvinar Diaboli!) a tevékenység sorompói újra megnyíljanak.”⁵⁸

A Rechberggel folytatott tanácskozásáról Dessewffy szeptember 2-án levélben számol be Jósika Samu bárónak. Tárgyalásai lényegét ebben akként összegezi, hogy a politikai rendszer teljes megváltoztatását javasolta a külügyminiszternek, azaz átmenetet „az abszolutizmusról a történelmi alkotmányosságra az egész birodalomban.”⁵⁹

Jósika Samu korábban maga is tárgyalt Rechberggel, mintegy bevezetve Dessewffy memorandumának előadását. Beszélgetésükről június 28-án levélben számol be egyik barátjának. Elmondotta Rechbergnek, hogy a magyarságban minden „hit és bizalom megszűnt” a kormányzat iránt és aligha „akadna jóra való magyar ember, ki a jelenlegi körülmények közt akár egy miniszteri állást is elfogadjon.” Megoldásként „Magyarország törvényes állapotának” helyreállítását javasolta, „utalván arra is, hogy a többi tartományok irányában is úgy kell eljárni, hogy az egész monarchia érdekeinek solidaritása keletkezhesse. A Jósika által lejegyzett beszélgetésből idézzük az alábbi jellemző részletet:

„Rechberg: Ön azt érti alatta, hogy a vármegyékhez, az országgyűléshez, a rendi alkotmányhoz térjünk vissza?

Én: E pillanatban igenis, fenntartva azon változtatásokat, melyeket az idő körülményei multhatatlanokká tettek.

Rechberg: Ámde vannak kérdések, melyek a monarchia egységének alapfeltételei, minő a pénzügy, a hadügy, stb.

Én: Hiszi-e Ön, hogy a monarchiát ezentúl absolutisticus módon lehet kormányozni?

Rechberg: Nem, mert meg vagyok róla győződve, hogy a mint az abszolutizmus mindenütt forradalomhoz vezetett, nálunk is oda vezetne.”

Jósika báró végül így sommázta saját véleményét: „A harcra el vagyunk készítülve, de a siker reményével, mert lenne törvényes alapunk és ennek folytán pártunk, a melynek csak a kormány becsületes támogatására volna szüksége. Egyről legyen tisztában magával: ránk csak úgy számíthat, először, ha meggyőződünk róla, hogy a mostani rendszert teljesen elejtik, másodszor, elégséges valódi bizonyítékaink vannak, hogy a népben a hitet és bizalmat újra feltámaszthatjuk. A fődolog pedig az, hogy irányt adó helyen tisztán lássák a dolgok igaz állását és meg legyenek róla győződve, hogy a mostnai állapotnak a rendszer az oka.”⁶⁰

Miközben a magyar konzervatív csoport tekintélyes tagjai a birodalom egyes, hasonló gondolkodásúnak tartott vezetőivel próbáltak megállapodásra jutni, azáltal tovább folyt a legváltozatosabb eszközökkel a hazai közvélemény megnyerése és demonstratív felvonultatása. Így például Scitovszky a mariazelli zárandoklatot követően, a kegyhelyen megszentelt, művészi kivitelű gyertyákat küldött az arisztokrácia és a főnemesség számos olyan tagjának, aki a menetben részt vett, vagy egyébként a primás közelebbi hívének számított, igyekezve ezáltal is a közöttük lévő kapcsolatot még szorosabbra fűzni, és rájuk szellemi befolyását kiterjeszteni. A megajándékozottak levélben mondtak köszönetet a kitüntetésszámba menő

prímási kegyért. Az ismertebb arisztokraták közül herceg Batthyány Fülöp meleg szavakkal köszöni meg a gyertyát és elismerőleg szól a zarándoklatról, "melyet a honnak majd minden vidékéről összesereglett ájtatos hívek ezerei képezték."⁶¹ Gróf Apponyi György október 17-én a következőket írja „... boldognak érzem magamat, hogy azon fényes és elfelejthetetlen búcsúmenetben Eminenciádnak magas vezérlése és atyai gondoskodása alatt részt vehettem . . .”⁶²

Az egyértelmű gyanúsítás lehetőségét elkerülendő, a prímás nem csak elvbarátainak, hanem az udvar egyes tagjainak is küldött a gyertyákból. Erre következethetünk Erzsébet királyné október 19-i, Miksa főherceg október 16-i, Mária Anna excsászárné, V. Ferdinánd felesége november 3-i, valamint Bellegarde altábornagy, Karolina Augustza főhercegnő nevében küldött november 7-i leveléből.⁶³

Scitovszky prímás pappá szentelése ötvenedik évfordulója alkalmából, 1859. november 6-án az esztergomi prímási palotában háromszáz fős vacsorát adott, amelyen megjelent Albrecht főherceg helytartó, gróf Thun kultuszminiszter és Rauscher bécsi hercegérsek is. Albrecht főherceg rövid magyar nyelvű köszöntőt olvasott fel és arra számított, hogy utána, mint az uralkodó képviselője után, senki sem fog szólni, azonban alaposan elszámította magát. Gróf Cziráky János „nemzeti szólamok” után úgy üdvözölte a prímást, hogy megadja a királynak ami a királyé, de „töretlen eréllyel lerója tartozását a haza iránt is abban, ami a hazáé”, és köszöntőjét így fejezte be: „annyi balszerencse közt, oly sok viszály után, megfogyva bár, de törve nem, él nemzet e hazán!”⁶⁴ Báró Jósika Samu beszéde is „hemzsegett a nemzeti és akotmányos expectoriatióktól” és azt az óhaját fejezte ki, hogy Scitovszkynak megadatik még legfőbb prímási tisztét teljesítenie; magyar királlyá koronázhatja az uralkodót. Befejezésül éltette a magyar egyházat, a királyt és a nemzetet. Bartakovics Béla egri érsek emlékeztetett Ferenc császárnak az egri bazilika felszentelésekor mondott jelmondatára: „Lege et fide!” — amely ma nem létezik. Gróf Széchen Antal, a főudvarmester fia a főhercegnek hátat fordítva a mágnásokhoz fordult és kijelentette, hogy reméli, a „prímást nemsokára az alkotmány által neki kijelölt helyen fogják látni”. Albrecht a szónokok mérészségétől felháborodva megtiltotta, hogy a lapok saját pohárköszöntőjén kívül egyebet is közöljenek, továbbá megintette az érintett főrendeket.⁶⁵

A magyar egyháztörténetben addig egyedülálló szolidaritási akcióra került sor az alkalomból, hogy Ferenc József 1859. szeptember 1-jén kelt és 11-én nyilvánosságra hozott pátensében szabályozta az államhatalom és a protestáns egyházak viszonyát. A pátens a protestáns egyházakat szoros állami ellenőrzés alá vonta; világi és egyházi előjáróik kinevezését, püspöktől a falusi tanítóig, állami jóváhagyástól tette függővé. A kezdeti bátortalan protestáns tiltakozások akkor váltak a pátens nyílt és határozott elutasításává, amikor a katolikus főpapság és konzervatív arisztokrácia részéről is támogatást kaptak. A pátens ellen tiltakozó protestáns összejöveteleken katolikus főpapok is megjelentek és mindkét részről hazafias, a testvériséget és a nemzeti összefogást hirdető beszédeket, pohárköszöntőket tartottak. Katolikus részről jó politikai érzékkel ismerték fel, hogy a hagyományos vallási ellentéteket is félretevő nemzeti összefogás hatékony ellenszere lehet a birodalmi centralizációnak. A sokak által teátrálisnak tartott katolikus-protestáns ölelkezés természetesen nem jelentette a kölcsönös fenntartások azonnali és végleges félretételét, de az idegen hatalom ellen, nemzeti alapon egységfrontot alkottak, a pátens visszavonásáig.

Albrecht főherceg 1860 elején azt írta császárnak, hogy „a konkordátum Magyarországon fölösleges és nem tetsző, a magyar katolikus egyház önállóságának tagadása, amelyet a protestáns pápensnek meg kellett előznie, hogy jobb hatása legyen”.⁶⁶ Albrecht szerint „először kellett volna megrendszabályozni a forradalmi protestántizmust, és csak azután kellett volna foglalkozni a katolikus kérdéssel, ami jobban ráért volna. A katolikus egyház jó néven vette volna a protestantizmus államegyházi rendszerbe terelését, s akkor, egy nyugodtabb légkörben eszébe sem jutott volna a magyar klérus kiváltságainak féltése, így pedig még a protestáns izgalmat is felhasználja szövetségesül az egyházi centralizáció (Bécs contra Esztergom) kísérlete ellen”.⁶⁷ Albrechtnek minden bizonnyal igaza van, de állítását utóbb már nem állott módjában igazolni, mert a Bécs által elkövetett lépéshibát Esztergom sikerrel „kontrázta”. Az országos tiltakozást végül is a pápens visszavonása követte. A dunántúli református superintendencia közgyűlése ünnepélyesen köszönetét nyilvánította a hercegprímásnak az ügyben megnyilvánult „szelíd türelméért”, valamint azért, hogy a tiltakozó mozgalom során az uradalmaiban élő protestáns gyülekezeteket anyagilag is támogatta és minden módon kinyilvánította „tettleges jóindulatát” a református egyház iránt. Nyilatkozatukkal ki akarták továbbá fejezni „azon testvéries egyetértést, mely a magyarhoni vallásfelekezeteket a nemzet közörömére összefűzi”. Viszonzásul Scitovszky a dunántúli református egyházkerület szuperintendensét, Nagy Mihályt meghívta az 1860 decemberében megrendezett esztergomi értekezletre.⁶⁸

A konzervatív ellenzéknek 1860 tavaszán egy előre nem tervezett, szomorú esemény, Széchenyi István április 8-án elkövetett öngyilkossága adott alkalmat a nemzeti tiltakozás kifejezésére. A Pest-belvárosi plébániatemplomban április 30-án tartott gyászünnepélyt Scitovszky hercegprímás vezette. A várható hazafias megnyilvánulások ellenére megjelent Benedek Lajos tábornagy, kormányzó is. A templomban és környékén összegyűltek számát mintegy 80 ezer főre becsülték a korabeli hírforrások. A gyászmise után a tömeg az utcán a Himnuszt és a Szózatot énekelte.⁶⁹

Az előbbihez hasonlóan viharosak voltak az 1860. augusztus 20-i Szent István napi ünnepségek is, amelyekre 1849 után első ízben kerülhetett sor. A legnagyobb megmozdulások Pesten történtek. A fáklyás felvonulások már 19-én éjjel elkezdődtek, majd a másnapi ünnepi istentiszteletet a prímás celebrálta és a Szent Jobbot a budai várkápolnához kísérő körmenetben Benedek kormányzó az erekleje mögött haladt. A tömeg az egyházi énekekkel együtt több ízben elénekelte a Szózatot. A Várból a prímás hintaja hatalmas tömeg kíséretében hajtattott Pestre. Útközben három egyetemi hallgató ugrott fel a díszhintó külső ülésére és egy nemzeti zászlót lobogtatott. Az egyházi szertartások után tisztelgő küldöttségek keresték fel az immár a nemzeti opposíció vezéregyéniségének tartott Scitovszkyt. A protestáns küldöttség élén megjelent báró Vay Lajos beszédében azt hangsúlyozta, hogy „a hazaszeretletben mindnyájan egyek vagyunk”⁷⁰

Az olasz egységmozgalom katonai és külpolitikai sikerei a hatvanas évek elején ismét élénkítőleg hatottak a hazai politikai életre és minden jel arra mutatott, hogy jelentősen megnövekedett az 1849-es, függetlenségi platformot valló emigráció tekintélye. A konzervatív ellenzék is fokozta tevékenységét annak érdekében, hogy abszolutizmusellenes, nemzeti reformprogramjával a passzív ellenállásból kilépő hagyományos és újabb magyarországi politikai irányzatok

körében befolyását növelje, s egyszersmind az emigráció vonzerejét ellensúlyozza. Birodalmi kapcsolatai révén igyekezett ismételtén Bécs tudomására hozni, hogy kész közreműködni egy kompromisszumos kiegyezésben. A katonai vereségek és korrupciós botrányok következtében, 1861 tavaszán az uralkodó kénytelen volt belátni, hogy az újabb válsághelyzetben csak az erőszakos, abszolutisztikus megoldásokhoz ragaszkodó katonai klikkjének menesztésével és magyarországi politikájának módosításával kerekedhet felül. A magyarországi változások előkészítése végett bevonta a birodalmi tanácsba a konzervatív ellenzék legtekintélyesebb vezetőit, de az 1848-as alaphoz ragaszkodó polgári liberális tényezőket nem sikerült megnyernie. A Bécsből kezdeményezett csekély engedmények azonban tovább bonyolították a belpolitikai helyzetet, mert sem a konzervatívok, sem pedig a tőlük balra álló politikai csoportok nem kívántak azonosulni az eredeti törekvéseiktől nagyon is távol álló félmegoldásokkal. A konzervatívok az ötvenes évek végén megszerzett tömegebefolyásuk megőrzése és egy újabb forradalmi erjedés meggátlása érdekében nem haboztak élére állni a nemzeti tiltakozó mozgalmaknak, vállalva a kockázatát annak is, hogy az effajta megmozdulások rendszerint a karhatalommal való zajos összeütközésekbe torkollottak. A helyzet alapos ismeretéből és mérlegeléséből eredő várakozásukat végül is siker koronázta, mert az uralkodó meghátrált és megegyezést keresett a konzervatívokkal. „A Habsburg-hatalmat végül is az önkényuralmi rendszer csődje, külpolitikai akcióképességre való törekvése, félelme a kibontakozó ellenállás következményeitől és az a szándéka, hogy a polgári alkotmányos erőket távol tartsa a hatalomtól, közelítette a konzervatívokhoz. Felújította velük az 1849 előtti oly szoros együttműködést.”⁷¹

A magyar konzervatívokkal kötött kompromisszumokat tartalmazó uralkodói kéziratok szövegét Dessewffy Emil emlékezetes tervezete alapján, gróf Széchenyi Antal fogalmazta meg. Munkája során együttműködött azzal a Rechberg gróf, az idő szerint miniszterelnökkel, aki a birodalom mérsékelt korszerűsítése terén korábban is a magyar konzervatív politikusok hallgatólagos elvbarátjának bizonyult. Az uralkodó teljhatalmának „erejével, állandó és vissza nem vonható állami alaptörvényül”, birodalma népeinek „ajándékozott” dokumentumot, közismertebb nevén Októberi Diplomát, 1860. október 20-án hozták nyilvánosságra. A Diploma a magyar országgyűlés és a hagyományos alkotmányos szervek működését korlátozott jogkörrel helyreállította, de a magyar országgyűlés összehívásának módjáról nem rendelkezett. Az erre vonatkozó jogelveket, illetve javaslatokat a hercegprímás elnökletével összeülő tanácskozásnak kellett kidolgoznia. A megnyugtató megoldás kidolgozása korántsem látszott egyszerűnek, mivel a konzervatívok késznek mutatkoztak a korlátozott alkotmányosságból kiindulni, míg a magyar társadalom többségének óhaját kifejező Deák Ferenc-féle felfogás a jogfolytonosságra hivatkozva, minden kiegyezés előzményeként ragaszkodott a 48-as alapok maradéktalan helyreállításához.

A hosszas politikai alkudozások és előkészítés után összehívott primási értekezlet végül is 1860. december 18–21. között ülésezett Esztergomban. Az időpont megválasztása mellett különösen a meghívandók névjegyzékének összeállítása okozott gondot. Az eredetileg javasolt 150 személy helyett a kancellária 100 fő meghívását hagyta jóvá. Előzetesen 88 fő megjelenésére számítottak, de a résztvevők valóságos létszáma csak 77 fő volt. Az ismertebb meghívottak

közül Deákon kívül lemondta részvételét gróf Esterházy Pál, gróf Cziráky János, gróf Péchy Manó, Lonovics érsek, Klauzál Gábor, Ürményi József stb. A konzervatív főrendek december 13-án tartottak előzetes megbeszélést, amely kis híján dolgavégezetlenül oszlott szét. Az utolsó pillanatban sikerült csak megegyezniük abban, hogy álláspontjukat a vonakodó Apponyi György helyett Desseffy Emil adja elő az esztergomi értekezleten, ám a másik vitatott kérdésben, hogy miként lehetne a magyar közvéleménynek az Októberi Diploma elleni tiltakozását legyőzni, nem sikerült célravezető javaslatot kidolgozniuk. Az ellentábor Deákot kívánta szószólójaként felvonultatni, de ő elzárkózott az értekezleten való részvételtől. Így a szabadelvűek a Nemzeti Kaszinóban december 17-én tartott értekezletükön gróf Andrássy Gyulát, báró Wenckheim Bélát és Lónyay Menyhértet bízták meg nézeteik kifejtésével.

Az értekezletet a primási palota zászlókkal díszített könyvtártermében Scitovszky hercegrímás nyitotta meg, aki mint a vármegye örökös főispánja, már a tanácskozást megelőző megyegyűlésen is a 48-as törvények alapjára helyezkedett és azok helyreállítása mellett nyilatkozott. Megnyitó beszédében a „gyűlést országos tanácskozmánynak jelezte s a résztvevőket a fejedelem meghívottjainak. A cél – úgymond – a Felség azon atyai szándékának, hogy hazánkat ősi alkotmánya teljes élvezetébe visszahelyezze, mielőbbi megvalósítása”.⁷² A cél végső soron a nemzeti közvélemény és az uralkodói akarat „kiegyenlítése”. A történelmi jogalap helyreállítását ott kell keresni, – mondotta – „ahol alkotmányos életünk fonala megszakadt”. Valószínűsíti, hogy az uralkodó is ezt a megoldást kívánja, amit az a tény is bizonyít, hogy az 1848-as törvények több pontját „előre is kötelezőnek és sérthetetlennek ismeri el, míg más pontokat az országgyűlés által revízió alá veendőnek jelez. Tehát a történelmi jogalap a 48-i törvényhozás terén keresendő”. Nyomatékkal hívta fel a figyelmet arra, hogy a Pragmatica Sanctio és az 1790: X. tc kivételével, a magyar országgyűlés joga „bármely törvényt módosítani és újat alkotni, a mint erre nézve kezdeményezési joga van véleményyt adni”. Beszédét „Éljen a haza, éljen a király!” felkiáltással fejezte be.⁷³

A hozzászólók közül Wenckheim Béla szintén a 48-as törvények hatályának helyreállítása mellett szólt. Desseffy az 1848: V. tc-et bár ideiglenes, csak egy meghatározott időszakra alkotott törvénynek minősítette, de mivel a magyar alkotmányos államélet hosszú időn keresztül nem működhetett, így azt az ország újabbal nem pótolhatta. Így az említett törvénycikk „elenyészettnek nem tekinthető” és minden hiányossága ellenére „annak alkalmazása kevesebb hátránnyal jár, mint bármely ideiglenes szabályé. Már pedig az összehívandó országgyűlésnek, melyre oly korszakos, nagy feladatok várnak, alakulása tekintetében kifogás alá nem szabad esnie.” Ezért a tanácskozásnak arra kell kérnie a királyt, hogy az országgyűlést az 1848. évi törvények alapján hívja össze. Gróf Barkóczy János is elismerte a törvényt, de hiányosságaként említette, hogy a zsidókat kizárja a választójog gyakorlásából. Hozzászólásában Eötvös József és Andrássy Gyula elutasította azt a nézetet, hogy a nemzetiségi viszályok oka az 1848. évi törvényekben lenne keresendő. A primás december 21-én déli 1 órakor lezárta a vitát, majd az értekezlet határozatot hozott arról, hogy kérni fogja a királyt az országgyűlésnek az 1847/48: V. tc alapján történő összehívására.

Scitovszky primás utolsó, figyelmet érdemlő politikai szereplésére az 1861. évi országgyűlés berekesztése után, Esztergom vármegye szeptember 2-án kezdődő

közgyűlésén került sor. A vármegye örökös főispánjaként elmondott megnyitó beszédében kifejtette, hogy a berekesztett országgyűlés nem felelhetett meg a várakozásoknak, de mindvégig törvényes alapon állott, „s a törvényes autonómia keretén belül önként felajánlotta szolgálatait a birodalmi érdekek istápolására. E célra azonban hazai törvényhozásunk hozzájárulása nélkül, sőt azt megelőzve olyan központi birodalmi intézmény állíttatott fel Bécsben, melyet Magyarország legsarkalatosabb jogainak, sőt az 1790: X. tc által biztosított önállóságának feláldozása nélkül el nem fogadhat, törvényesnek el nem ismerhet.”⁷⁴ Ezért következett be az országgyűlés feloszlása. Működése azonban nem volt egészen sikertelen, „mert az országbírói értekezlet munkálatának elfogadásával a törvénykezés rendje és a magyar törvények uralma biztosítva van s a nemzetiségi bizottság munkálatának kihirdetése eloszlatta a veszélyeket, melyek az ország testvérnépfa-jainak egyetértését fenyegették. Bár az országgyűlésnek el kellett némulnia, a birodalom másik felében emelkedtek hatalmas hangok a mi védelmünkre”. Bízik abban, — mondotta — „hogy ősi alkotmányunk el nem vesztet, míg azt vétkes kezekkel magunk le nem romboljuk s abban és az uralkodóban bízva megmarad helyén, ellenben abban a pillanatban, melyben e remény elenyészne, elhagyná e díszes széket.”⁷⁵ Beszédét a megyegyűlés lelkes éljenzéssel fogadta.

Még az országgyűlés összehívása előtt, ugyancsak örökös főispánként tiltakozott a kormányzat törvénytelen újoncozási rendelkezése ellen. Kijelentette, hogy mint főispánnak sem joga, sem pedig elegendő hatalma nincs a rendelkezés végrehajtására. „Nem is ajánlom, — fűzte hozzá — mert nem hiszem, hogy az országnak és népének becsületes érzelmeivel, reményeivel és jogaival hosszú időre, csak úgy játszani lehessen. Azt tanácsolom tehát, hogy az adó és újoncállítást halasszák a legrövidebb időn belül összehívandó országgyűlésre. Addig viszont az erőszakos behajtások szűnjenek meg. Ófelsége jelenjék meg hű országa szívében, szóljon őszintén, lépjen közvetlen érintkezésbe a nemzettel, s az utóbbi mindenre kész lesz, amit tőle Ófelsége törvényes úton kíván.”⁷⁶ Merész kijelentései miatt Bécsbe rendelték és súlyos szemrehányásokkal illették. Az elmarasztalásra a következőket felelte: „... felszólíttattam, hogy adjak tanácsot. Szóltam tehát, ahogy lelkiismeretem sugallta. Adtam tanácsot, amit meggyőződésem szerint a jelen körülmények között a legcélszerűbbnek tartottam és tartok. S nem hiszem, hogy tanácsomat bárki is rosszallani merésznél, aki szintén ismeri a magyar viszonyokat. Fajlalom, hogy őszinteségem rosszallást váltott ki, de lelkiismeretem ellen sohasem fogok szólani, főképpen nem, ha annak sugallatát követve, királyomnak és hazámnak vélek szolgálatot teljesíteni.”⁷⁷

Hátralévő éveit illetően még két fontos alapítványát kell megemlítenünk. Kezdeményezésére került sor a nagyszombati papi szeminárium Esztergomba telepítésére, amelyet 1865. október 8-án nyitott meg Falcinelli bécsi pápai nuncius jelenlétében, valamint még ebben az évben alapította meg 200 ezer forint költséggel a nagyszombati érseki gimnáziumot. Nem tartozik bár szorosan vett közéleti, politikai szerepléséhez, de fontosnak látjuk megemlíteni, hogy prímásságának tizenzhét esztendeje alatt összesen 2 087 445,— forintot fordított oktatási, kulturális és szociális célcélokra, egyebek mellett akadémiai taggá választásakor 16 ezer forintot adományozott a Magyar Tudományos Akadémiának 1853-ban, 1859-ben 17 ezer forint költséggel megalapította az Angolkisasszonyok tanítórend balassagyarmati iskoláját, 1856-ban megnyitotta az általa alapított esztergomi érseki ta-

nítóképző intézetet, támogatásával és hathatós közbenjárására került sor az esztergomi bazilika felszentelésére, 1856. augusztus 31-én, valamint 1857-ben 200 ezer forint alaptőkével megalapította a papi „Szent Adalbert” nyugdíjintézetet.

A nyolcadik évtizedén túl járó, szellemileg és testileg mindvégig friss és erőteljes főpapot 1866. szeptember 30-án baloldali szélütés érte. Október 13-án búcsúlevelet diktált az uralkodó részére és október 19-én elhunyt. Temetési szertartását október 23-án Bartakovics egri érsek, Peitler Antal váci és Simor János győri püspökök, a későbbi hercegprímás végezte. Ferenc Józsefet Bellegarde lovassági tábornok, főudvarmester képviselte.

Scitovszky János hercegprímási tevékenysége hazánk történelmének egy súlyos megpróbáltatásoktól és ellentmondásoktól terhes időszakára esett. A leverett forradalom és szabadságharc után a magyar politikai élet szereplői számára csupán két lehetséges küzdőtér kínálkozott; a lélekölő várakozásokkal és csalódásokkal járó emigráns sors vállalása, vagy a hazai politikai gyakorlat újjáélesztése az abszolutizmus szűkreszabott feltételei között. Az itthonmaradottak még a távollét megszépítő rokonszenvére, a hazafias közvélemény csodálatára sem tarthattak oly mértékben igényt, mint 1848/49 idegenbe bújdosott és olykor érdemeiktől függetlenül is hőssé magasztosult szereplői. A politika hazai művelőinek, a nemzet tudat éberén tartóinak, a magyar államiság jogait védőknek vállalniuk kellett az idegen hatalommal való együttélést, sőt, a bizalmatlanságot elaltató, nagy politikai érzékenységet és kompromisszum készsége igénylő együttműködést is, ha a siker reményével kívántak politizálni. A politikai gyakorlatnak ez az utóbbi változata pedig csak hosszabb távon hozhat elismerést mindazok számára, akik a nemzeti tartalmat egy szélesebb összefüggésű hatalmi, politikai helyzet feltételei közepette kívánják érvényre juttatni. E politikusok körében kell számbavennünk Scitovszky Jánost is, aki a nagy forradalmi demokrata és liberális személyiségekkel összevetve, olyan konzervatív politikus főpap volt, aki elvei fenntartása mellett nemzetének akart és tudott is szolgálni, anélkül, hogy számot tarthatott volna egy Kossuth, vagy Deák népszerűségére. Abban azonban, hogy a Habsburg újabszolutizmus nem hajtotta végre Magyarország beolvasztását egy egységes osztrák összbírodalomba, illetve, hogy a katonai és politikai bukás után nem egészen két évtizeddel, Magyarország a birodalmi hatalmi rendszer egyenrangú tényezőjeként emelkedhetett újra az európai politika színterére, Scitovszkynak és elvbarátainak elévülhetetlen érdemei vannak. Többet tettek, mint amennyire származásuk, vagy közjogi méltóságuk predesztinálta őket, de sem többet és sem kevesebbet, mint amennyit a józanul mérlegelt körülmények számukra lehetővé tettek.

JEGYZETEK — REFERENCES

1. MESZLÉNYI (1979) *op. cit.* p. 216.
2. *Ibid.*
3. *Ibid.*
4. *Ibid.*
5. *Ibid.* p. 268.
6. MESZLÉNYI (1928), *op. cit.* p. 66.
7. *Ibid.* pp. 76–77.
8. KEMÉNYFFY *op. cit.* p. 37.
9. *Ibid.* p. 39.

10. MESZLÉNYI (1928), *op. cit.* pp. 83–84.
11. *Ibid.*
12. *Ibid.* pp. 93–94.
13. *Ibid.*
14. *Ibid.*
15. *Ibid.* pp. 123–124.
16. *Ibid.* p. 153.
17. BERZEVICZY, *op. cit.* 1. köt. p. 86.
18. Magyarország története. 1848–1890. 6/1. köt. Budapest, 1979. p. 473.
19. LUKÁCS, *op. cit.* p. 17.
20. MESZLÉNYI (1928), *op. cit.* p. 241.
21. *Ibid.* p. 243. Répássy Flóris volt a megnevezett személy.
22. HERMANN, *op. cit.* pp. 36–37.
23. *Ibid.* p. 36–37.
24. *Ibid.* p. 49.
25. *Ibid.* pp. 55–56.
27. *Ibid.* pp. 55–56., 76.
28. *Ibid.* p. 80.
29. *Ibid.* pp. 83–84.
30. *Ibid.* pp. 84–85.
31. BERZEVICZY, *op. cit.* p. 159.
32. *Ibid.*
33. *Ibid.*
34. *Ibid.*, továbbá LUKÁCS, *op. cit.* pp. 17–19.
35. BERZEVICZY, *op. cit.* p. 160.
36. Idézi MÁRKUS, *op. cit.* p. 458.
37. LUKÁCS, *op. cit.* pp. 17–19.
38. RÉVÉSZ, *op. cit.* p. 15.
39. BERZEVICZY, *op. cit.* 2. köt. p. 75.
40. MESZLÉNYI (1979), *op. cit.* p. 280.
41. LUKÁCS, *op. cit.* p. 149.
42. Országos Levéltár (OL) D. 120 Kaiserreise.
43. OL. D. 120. 4445.
44. OL. D. 120.
45. Prímási Levéltár. Scitovszky-iratok. Cat. B.
46. OL. D. 120.
47. BERZEVICZY, *op. cit.* 2. köt. p. 115.
48. *Ibid.* p. 118.
49. *Ibid.*
50. DEÁK Ferenc beszédei, *op. cit.* p. 411.
51. BERZEVICZY, *op. cit.* 2. kötet. p. 118.
52. LUKÁCS, *op. cit.* pp. 166–167.
53. Prim. Lt. Scitovszky-iratok. Cat. 25.
54. BERZEVICZY, *op. cit.* 2. köt. p. 161.
55. *Ibid.* p. 162.
56. MÉSZÁROS Lázár: Külföldi levelei. Budapest, 1881. p. 137.
57. DEÁK Ferenc: Beszédei, *op. cit.* pp. 422–423.
58. *Ibid.* pp. 430–433.
59. *Ibid.* p. 446.
60. *Ibid.* pp. 411–413.
61. Batthyány Fülöp Scitovszkyhoz. 1857. okt. 6. Prím. Lt. Cat. 25.
62. Apponyi György Scitovszkyhoz. 1857. okt. 17. Prím. Lt. Cat. 25.
63. Fentiek levelei Scitovszkyhoz. Prím. Lt. Cat. 25.
64. BERZEVICZY, *op. cit.* 3. köt. p. 23.
65. *Ibid.*
66. RÉVÉSZ, *op. cit.* p. 142.
67. *Ibid.*

68. *Ibid.* p. 143.
69. BERZEVICZY, *op. cit.* 3. köt. p. 57.
70. *Ibid.* p. 83.
71. Magyarország története, *op. cit.* 6/1. köt. p. 657.
72. BERZEVICZY, *op. cit.* 3. köt. pp. 147—150.
73. *Ibid.*
74. *Ibid.* p. 340.
75. *Ibid.*
76. MESZLÉNYI (1979), *op. cit.* p. 286.
77. *Ibid.*

FORRÁSOK — SOURCES

Országos Levéltár (OL) D. 39—48. K.k. Militär- und Civil-Gouvernement für Ungarn. 1851—1860. OL. D. 120 Kaiserreise.
 Esztergomi Prímási Levéltár (Prím. Lt.) Scitovszky-iratok. Cat. B. Rex apostolicus. Regnans familia. Ministri. Dicasteria. Alii monarchae et eorum ditiones. (1849—1865)
 Prím. Lt. Cat. 1. Officia vicaria.
 Prím. Lt. Cat. 2. Consistoria.
 Prím. Lt. Cat. 25. Directorium officii divini. Cultus divinus mututinus et pomeri dianus preces. Libri precatorii. Devotiones. Festorum celebratio in hac data venia aut violatio per saltus productiones scenicas.

IRODALOM — BIBLIOGRAPHY

ANDICS Erzsébet: Az egyházi reakció 1848—49-ben. Budapest, 1949.
 ANDICS Erzsébet: A nagybirtokos arisztokrácia ellenforradalmi szerepe 1848—49-ben. Budapest, 1965.
 ANDICS, Helmut: Das österreichische Jahrhundert. Wien, 1974.
 ANGYAL Dávid: Az ifjú Ferenc József Budapest, É. n. Az 1855. augusztus 18-i Ausztriai Concordatum fölvilágosítása. Németből fordítva és a Concordatum deák és magyar hivatalos szövegével. Pest, 1856.
 BÁRTFAI SZABÓ László: Adatok gróf Széchenyi István és kora történetéhez. 1808—1860. Budapest, 1943.
 Benedek's nachgelassene Papiere. (Összegyűjtötte *Friedjung, H.*) Dresden, 1904.
 BERZEVICZY Albert: Az abszolutizmus kora Magyarországon. 1—3. köt. Franklin Társulat. Budapest, 1922—1932.
 DEÁK Ferenc: Beszédei. (Szerk. Kónyi Manó) 2. köt. Franklin Társulat. Budapest, 1903.
 DEGRÉ Alajos: Visszaemlékezéseim. Budapest, 1883. Eine Adresse der ersten politischen Notabilitäten Ungarns vom Jahre 1857. Leipzig, 1861.
 Emléklapok vajai báró Vay Miklós életéből. (Szerk. Lévay József) Budapest, 1899.
 EÖTVÖS Károly: Deák Ferenc és családja. Budapest, 1901.
 FALK Miksa: Gróf Széchenyi István és kora. Pest, 1868.
 Falk Miksa és Kecskeméthy Aurél elkobzott levelezése. (Szerkesztette és bevezette: *Angyal Dávid*) Budapest, 1926.
 FRIEDJUNG, Heinrich: Österreich von 1848 bis 1860. Stuttgart—Berlin, 1912.
 HELLER, Eduard: Mitteleuropas Vorkämpfer Fürst Felix zu Schwarzenberg. Wien, 1933.
 HERMANN Eged: A magyar katolikus papság az osztrák katonai diktatúra és az abszolutizmus idején. Gödöllő, 1932.
 IJJAS Antal: A jelenkor egyháztörténete. In: Bangha—Ijjas: A keresztény egyház története. Budapest, 1941.
 KARÁCSONYI János: Magyarország egyháztörténete főbb vonásokban, 970-től 1900-ig. Nagyvárad, 1915.
 KECSKEMÉTHY Aurél: Naplója. 1851—1878 (Sajtó alá rendezte: Rózsa Miklós) Budapest, 1909.
 KEMÉNYFY Kálmán Dániel: Ötven év alkotmányos egyházpolitikája. 1848—1898. Esztergom, 1898.
 KOVÁCS Lajos: A birodalom alkotmányos rendezése magyar felfogás szerint. Pest, 1862.

- KOVÁCS Lajos: Kísérlet a rendezési kérdések részletezett megoldására. Pest, 1863.
- LAKATOS Ernő: A magyar politikai vezető réteg. 1848—1918. Budapest, 1942.
- LUKÁCS Lajos: Magyar függetlenségi és alkotmányos mozgalmak. 1849—1867. Művelt Nép Kiadó. Budapest, 1955.
- MACARTNEY, C. A.: The Habsburg Empire. 1790—1918. New York, 1969.
- Magyarország története. 1848—1890. (Szerk.: Katus László) Akadémiai Kiadó. Budapest, 1979.
- MAILÁTH Kálmán: Ungarn und die Zentralisation. Leipzig, 1850.
- MAILÁTH Kálmán: Nyílt szózat a hazához. Lipcse, 1861.
- MÁRKI Sándor: A magyar nemzet története. 10. kötet. Budapest, 1898.
- MESZLÉNYI Antal: A magyar katolikus egyház és az állam 1848/49-ben. Szent István Társulat. Budapest, 1928.
- MESZLÉNYI Antal: A magyar hercegrímások arcképcsarnoka. Szent István Társulat. Budapest, 1979.
- PLATZ, Hans: Das historische Recht und das österreichisch-ungarische Ausgleichsproblem von 1849—1862. Leipzig, 1930.
- REDLICH, Joseph: Franz Joseph von Österreich. Berlin, 1928.
- REGEL, Oscar: Feldzeugmeister Benedek. Wien—München, 1960.
- ROGGE, Walter: Österreich von Világos bis zur Gegenwart. Wien—Leipzig, 1872—73.
- RÉVÉSZ Imre: Fejezetek a Bach-korszak egyházpolitikájából. Akadémiai Kiadó. Budapest, 1957.
- RÓNAY Jácint: Naplótöredékek. Hatvan év reményei és csalódásai. Pozsony, 1884.
- SASHEGYI Oszkár: Az abszolutizmuskori levéltár. Budapest, 1965.
- SCHEFFER János: Hám János szatmári püspök és kinevezett prímás emlékiratai 1848/49-ből. Budapest, 1928.
- SCHÜRNER, Franz: Briefe Kaiser Franz Joseph an seine Mutter. München, 1930.
- SOMSSICH Pál: Das legitime Recht Ungarns und seines Königs. Wien, 1850.
- SÓTÉR István: Eötvös József. Budapest, 1952.
- SZABAD György: Forradalom és kiegyezés választútján. Budapest, 1967.
- SZÉCHEN Antal: Politische Fragen der Gegenwart. Wien, 1851.
- SZÓGYÉN—MARICH László országbíró emlékiratai. Budapest, 1903—18.
- TÖRÖK János publicisztikai és nemzetgazdasági némely dolgozatai. Pest, 1852.
- TÖRÖK Jenő: A katolikus egyházi autonómia mozgalom. 1848—1871. Budapest, 1941.
- TÖRÖK Miklós: A magyar egyházpolitikai harc története. Budapest, 1933.
- VIRÁG Mihály: A magyar pap és hazafi példányképe. Scitovszky János. Pécs, 1859.
- WALTER, Erich: Revolution, Neoabsolutismus und Liberalismus in der Donaumonarchie. Wien, 1969.
- WERTHEIMER Ede: Gróf Andrássy Gyula. Budapest, 1910.
- ZALKA János: Magyarország prímásának aranyáldozata. 1859. Pest, 1859.
- ZELLER Árpád: A magyar egyházpolitika. 1847—1894. Budapest, 1894.
- ZICHY Antal: A magyar szabadelvű-conservatív politika. Pest, 1862.
- ZICHY Antal: Gróf Széchenyi István életrajza. Budapest, 1897.
- ZSEDÉNYI Ede: Ungarn's Gegenwart . . . Wien, 1850.
- ZSEDÉNYI Ede: Die Verantwortlichkeit des Ministeriums und Ungarns Zustände . . . Wien, 1851.

LÁSZLÓ PUSZTASZERI

ARCHBISHOP JÁNOS SCITOVSZKY'S POLITICAL PORTRAIT

The introductory chapter of the study presents the political profile of the Hungarian nobility and aristocracy that in the period of despotism following the suppression of the Hungarian war of independence sided with the Habsburgs as thus made efforts to protect — as far as possible — the interest of the Hungarian people.

The study itself illustrates the career of Archbishop János Scitovszky — one of the most outstanding personalities among those concerned about the fate of the fatherland and, in fact, the leader recognized by all following the national pilgrimage headed by him in 1857 to Mariázell.

János Scitovszky was born on the 1st November, 1785 in Béla in the Highlands (Slovakia). Having graduated from the grammar school he applied for admittance in the diocese of Rozsnyó. During his theological studies he gave proof of an extraordinary proficiency. Even before his ordination he

took his doctor's degree in philosophy and in 1813 he earned also a doctor's degree of Divinity in the Budapest University.

Due to his erudition, talent and priestly fervour his career was rising higher and higher. On the 17th August 1827 King Francis I. promoted him to the office of Bishop of Rozsnyó. On the 9th November, 1836 he became head of the diocese of Pécs where during the decade of his bishopric he continued his earlier constructive, cultural and social activities.

During the civil revolution in 1848 he made efforts to promote the transformation of Hungarian society while never losing sight of the rights and interests of the Church. Though he supported the nation's fight for freedom mainly financially, he did not approve of the break with the dynasty out of conceptual consideration and political realism. After the repression of the war of independence — in July 1849 — he became successor of the resigned János Hám as Archbishop of Esztergom.

Scitovszky's activities as bishop and Prince Primate were exercised in a highly difficult and controversial period of Hungarian history. Following the repressed revolution and fight for freedom the actors of Hungarian political life were left only two possible arenas: they either shouldered the fate of emigrants pregnant with deadening suspense and disappointments or they tried to revive political practice at home under the extremely lean conditions of absolutism. Those who remained in the country couldn't even reckon with the embellishing sympathy of absence, with the admiration of patriotic public opinion to that extent as could the participants of the war of independence that took refuge abroad and were often overpraised as heroes irrespective of their merits. Politicians at home who kept the national consciousness alive and protected the rights of Hungarian statehood had to shoulder the burdens of co-existence with the foreign power and even enter into co-operation lulling mistrust and requiring extreme political sensibility and a high grade of readiness for compromise if they intended to engage in politics with some prospect of success. This latter variety of political exercise could only promise success in the long run to those who intended to assert the national within the wider context of the given political situation and balance of power. János Scitovszky, Archbishop of Esztergom, was one of those politicians who in comparison to the outstanding revolutionary democratic and liberal personalities was the type of conservative politician and dignitary of the Church who — while nourishing conceptual reservations — intended and was able to serve his nation without ever having the chance to achieve the popularity of a Kossuth or a Deák.

Scitovszky was the one who did the most to save the majority of priests that took part in the war of independence from prison or the gallows in the years of vindication. Scitovszky and those advocating the same principles have undying merits with respect to the fact that the new Habsburg absolutism did not melt up Hungary in the unified Austrian empire and that not quite two decades after the military and political downfall Hungary was able to surface in the European political arena as an equal factor of the empirical system. Scitovszky and his political friends did more than they were predestined to do by their origin or constitutional dignity — but neither more nor less than was made possible by the soberly considered circumstances.

The outstanding Hungarian dignitary of the Church died on the 19th October, 1866. The burial services were conducted by the Archbishop of Eger, Bartakovics, by Antal Peitler, Bishop of Vác and by János Simor, Bishop of Győr and later Prince Primate. The emperor, Francis Joseph, was represented by Lord Steward Bellegrade, general of the cavalry.

SZÉKELY ANDRÁS BERTALAN

EGY HUMANISTA A NYUGATI VÉGEKEN

KATOLIKUS VONATKOZÁSOK PÁVEL ÁGOSTON ÉLETMŰVÉBEN

„... szavad legyen zúgó görgeteg,
legyen vérrel írott Hegyibeszéd!
Mohón ihassák tikkadt emberek,
s cinkos szelek
hordják ízenként szerteszét!
Pajtás!

Itt bátor, bunkós, böjti igék kellenek!”
(Ne cifrázd a szót)

1886. augusztus 28-án született a század első fele Nyugat-Magyarországnak talán legnagyobb kultúraszervezője-művelője: dr. Pável Ágoston. A korábbi évfordulók és a centenárium kapcsán sokan méltatták a könyvtár- és múzeumigazgató, a néprajzos, a pedagógus, a szlavisztika egyetemi tanára, a Vasi Szemle szerkesztője és a költő-műfordító tevékenységét. Egy nézőpont azonban mind ez ideig elsikkadt értékelésekor: nemzetiségi eredete mellett katolikus voltát sem tagadta meg soha, lényegi és magától értetődő vonása maradt egész életútján. Írásunk éppen ezért Pável hitének legfontosabb megnyilvánulásaira összpontosít, úgy a közéleti, mint a magánember vonatkozásában.

Pável Ágoston a történelmi Magyarország délnyugati csücskében, Cankova/Vashidegkúton látta meg a napvilágot. Az ősi erőket őrző sokgyermekes vend-szlovén családból hozta magával azt a vallásos érzést is, amely végigkíséri az életén. S bár Ágostont a *lutheránus apa* vallása szerint anyakönyvezik, a gyakorlatban kezdettől fogva a *katolikus édesanya* hatása a meghatározó a szülői házban. A kilenc gyermek közül két fiú és két leány a szerzetesi életpályát választotta. Az otthoni légkört jól illusztrálja az édesapa 1897. november 1-jén keltezett beadványa a szentgotthárdi algimnázium igazgatójához: „Ami fiúnk hitvallását illeti, igaz, hogy a törvény értelmében ág. ev. vallásúnak kellene lenni, de minthogy feleségem róm. katolikus, gyermekeim mind kiskoruktól fogva róm. kath. hitvallásban nevelkednek, sőt Ágost nevű fiam már gyónni is volt Regedében róm. kath. papnál feleségemmel együtt. Én már házasságom előtt megígértem és írásban is adtam becsületszavamat, hogy annak dacára, hogy én ev. vallású vagyok, kívánom és óhajtom, hogy minden fi és leány gyermekünk csakis róm. kath. hitvallású tanításban és nevelésben részesüljön.”¹

Édesanyja, akit „szent robotosként”, „kapanyél mellett álmodó poétaként”, „sarlós nagyasszonyként” mindig a legnagyobb szeretettel említi, mielőtt mesélni

kezdett volna, gyermekeivel együtt térdénállva imádkozott „harmatért, árvák kegyéréért, – minden bűnök bocsánatáért – békéért és boldog halálért”. Levelezésük mélysége mellett Pável lírájában is kiemelt szerepet tölt be a Babicának nevezett mama:

„... köszönöm
öröközöld hitedet,
e csodálatos égrehajló mágnespatkót;
kormos, csüggedt romok felett
a varázslatos reménypalotákat.
A hitedet,
ez ezermázsás horgonyt,
e dajkáló, szívós gyökérzetet,
mely a számumos Szaharának
sívó homokján is
gyümölcsös, dús életté bomlik (...)

És köszönöm,
hogy sohasem volt öklöd,
csak nyíló markod, simogató tenyered;
hogy még a bűn felé is
nyújtottál
irgalmas, szánó szeretettel
kovászos istenkenyeret;
és hogy szívedet raktad zsámolyul
gödörshátú bukácsolók
szeges, hálátlan csizmái alá.”
(Anyám!, szent robotos!)

A tehetséges gyermek a középiskola felsőbb osztályait a szombathelyi Pre-montrei Főgimnáziumban végzi, ahol VIII. osztályos korában hivatalosan is áttérhet a katolikus hitre. Ezt követően magyar-latin szakos tanári és szláv összehasonlító nyelvészeti tanulmányokat folytat Budapesten a Pázmány Péter Tudományegyetemen. Tordán és Dombóváron tanít, majd 1914. tavaszán a ciszterciták szentgotthárdi barokk templomában nőül veszi az öt negyvenhárom évvel túlélő hűséges társát: Benkő Irént. Világháborús frontharcok, sebesülés, katonakórház, irodai szolgálat, majd újabb dombóvári tanárkodás után 1920-tól végleg Szombathelyen telepedik le, amely várost a jelentéktelen, vidékies porfészekből egy negyedszázad alatt a kultúra virágzó, regionális központjává varázsolja.

A kor Dunántúljának meglévő művelődési életében nem kis szerepet játszott a *római katolikus egyház* és annak papjai. Pável elismerte, sokra becsülte és tisztelte az idealista szemléletű kulturális politika magasfokú, évezredek hagyományai nyomán felhalmozódott szellemi kincseket, de – bár katolikus volt – sohasem vált dogmatikussá vagy bigottá. Származása és alapvető természete egy életre realista világlátással vértézték fel, s ebből következően céljául az egyszerű emberek széles körének minél magasabb műveltségre való emelését tűzte ki. E nemes cél elérésére kiváló partnerekre talált Szombathely és Kőszeg lelkipásztoraiban, akik egyúttal a történettudomány, a műtörténet és a líra művelői is voltak.

Legközelebbi barátjának, napi gondjaiban és szervező munkájában társának *dr. Géfin Gyula* szemináriumi rektor számított. Együtt szerkesztik az országos, sőt nemzetközi jelentőségű természet- és társadalomtudományi, helytörténeti folyóiratot, a Vasi (később: Dunántúli) Szemlét, együtt kezdeményezik a Szombathelyen nevelkedett nagyváradi püspök, *Tordai Szaniszló Ferenc* emléktábla-avatását. A múzeum anyagi gondjainak enyhítésére ha szükségét érzi, a *zirci apátúr*hoz fordul segítségért: „... nagyon kérjük Méltóságodat, ha erre van lehetőség, kegyeskedjék a Vasvármegyei Múzeumot az alsórönöki fűrésztelepről egy vagon fűrészporral megajándékozni a Jézus nevében és a kolduskodó magyar kultúra érdekében.”² Vállalkozásait végső soron a megye kisemberei: *káplánok*, „keszgebukuszájú” tanítónők és tanárok tartják fenn.

Hite és a közügyekben való buzgólkodása szorosan összefügg: „Látóhatárunkon sötét felhők tornyosulnak, mezőink felett dermesztő szelek nyargalásznak (...) ki tudja: nem az egyiptomi hétszűkesztendő ínsége szakad-e nyakunkba

minden vonatkozásban? Egy azonban bizonyos: a tollat, a mérőónt, a bányaszlámpást, a körzőt, a sárgult foliánsokat, a kincskereső ásót, a virrasztó méceszt csak az Úristen veheti ki a kezünkből. Ínségben, nélkülözésben, megfogyatkozva az utolsó lehelletünkig kitartunk nemzetépítő kulturális munkánk zászlaja mellett.”³ Ír városa püspöki könyvtárának unikumairól, Szily János püspök nagyjelentőségű munkásságáról, a hazai és határon túli katolikus irodalom múltjáról-jelenéről. A magyar kultúra keresztény vonatkozásait, a népeinket összekötő szálakat Szlovéniában is népszerűsíti. Közeli jóbarátja, *Székely László* papköltő így jellemzi kettős kötődését: „Bármennyire beleolvad is a magyar életbe, sosem akarja megtagadni a szláv bölcsőt; lelkének megosztottságát, a magyarsága és szlávása közt megnyíló örvényt az általános emberszeretettel igyekszik eltakarni és áthidalni.”⁴

Pável a *katolikus íróközösség tagjaként* aktívan tevékenykedik. Nyaranta részt vesz a Katolikus Írók és Hírlapírók Országos Pázmány Egyesületének esztergomi nyári egyetemén, amely a regionális vallásos irodalmi élet seregszemléje. Az egyik találkozt a korabeli sajtó így üdvözlí: „Meg kell ismernie az egyetemes magyar látókört kereső magyar ifjúságnak részleteiben annak a Kék-Dunántúlnak irodalmát, amely nyelvében, szellemében oly csodálatosan magyar, témájában és formájában oly vonzóan mai és mindenben bámulatos módon oly erősen katolikus. Nemcsak katolikus, de erősen az! Szombathely és az ott megjelenő „Vasi Szemle” egy Kék-Dunántúl Helikon-bölcsője. Az írók sokaságából toronymagasan állanak a papköltők (Harsányi Lajos, Kocsis László, Székely László, Városi István, Magasi Artúr, Mentés Mihály stb.), akiknek költészetében izzik a hivatás. De ott van egy szép csokorra való nem pap költője a Kék-Dunántúlnak, akikben a katolikus lélek dolgozik és alkot (Bárdosi Németh János, Ősz Iván, Pável Ágoston, Finta Sándor, Váth János stb.)”.⁵ A következő év februárjában a soproni Katolikus Kör látja vendégül a nyugati országrész keresztény írástudóit – közöttük Pávelt – bemutatkozásuk igen nagy sikert arat. Az említett momentumokon kívül Pável Ágostont dokumentálható szálak fűzték *Mécs László*hoz, *Sík Sándor*hoz, *Kunszery Gyulá*hoz és *Mihelics Vid*hez költői, szerkesztői, szervezői minőségükben. A Muravidék visszacsatolása után szülőföldje szlovén papjait is nemegyszer segítette.

Saját lapszerkesztői munkássága mellett a legkülönbözőbb katolikus orgánumokban publikál, az ő költészetét pedig a Pannonhalmi Szemléből a Katolikus Szemléig számos helyen méltatják. A *Vigiliában* teszi közzé műfordításait a legnagyobb szlovén író, *Ivan Cankar* novelláiból, karcolataiból, összefoglalóját a szerb népköltészet hungarikáiról. Magának a Vigiliának a létrejöttét közvetve neki is köszönhetjük. Mint a Nemzeti Újság 1933. július 4-i számában olvasható, az az évi esztergomi írónapon „*Semetkay József* pontokba foglalt előterjesztést tett. Legelőször egy állandó katolikus írószervezet szükségességének kérdését vetette fel. *Finta Sándor, Pável Ágoston, Szira Béla* felszólalása után elhatározták, hogy ezt a szervezetet létrehozzák. Az előkészítést Szira Béla vállalta. Mellette főleg mint az évente megismétlődő katolikus írónapok szervezője, *Justh Béla* fog működni. Justh Béla azt is bejelentette, hogy októberben Vigilia címen új, magas színvonalú katolikus folyóirat indul, amely a magyar és külföldi katolikus irodalom színe-javát akarja a magyar olvasóközönségnek bemutatni.”

Milyen volt Pável hite? A vallást legmélyebb személyes élményének, magán-ügyének tartotta. Az éjjeliszekrényén állandóan ott feküdt szlovén nyelvű imakönyve, benne régi képekkel, hajtincsekkel. Családja emlékezete szerint naponta imádkozott és gondjai között rendszeresen fohászkodott is. Világért sem akart volna tőkét kovácsolni meggyőződéséből, tudatosan elkülönítette magát azoktól, akik ebben látták az érvényesülés útját. Az általa fölfedezett *Weöres Sándor* néhány éve nyilatkozta róla, miszerint „nem vettem észre, hogy elvont hitbéli dolgokkal különösen foglalkozott volna. Hit és közösség viszonyával inkább, mint a hitnek egy belső, elmélyült formájával. Pável Ágoston számára a katolikus vallás is politikum volt, a szociális igazságtalanságok ellen a krisztusi tanok alapján emelt szót. Levezetésünk mindamelllett tanúsítja, hogy világfölfogás, Isten-hit, a legkülönbözőbb vallások filozófiai és gyakorlati vonatkozásai nem hiányoztak eszmecseréinkből.”⁶ A szintén Pável által útnak indított költő, *Gazdag Erzsébet* „bibliás embernek” nevezi, aki mögött „a csendben Jézus Krisztus állott égszínkének köpenyben”.

Pável Ágoston vallásossága *költészetében, műfordításainak* témaválasztásában is megmutatkozott. Leginkább akkor érezzük az igazi lírikust a versei mögött, amikor az *egyetemes szeretet* szólal meg belőlük. „Megsimogatom az útszéli kórót, amely megtépte ünneplőmet; megsimogatom a kaján göröngyöt, amely elgáncsolta vándor lábamat (...), mert minden szenvedésnek csordul egyszer méze” – ez a jóság és lágyság a legjellemzőbb Pável-arc. Ugyanakkor szégyelli saját jólétét, amíg a Szentháromság-szobor körül munkanélküliek ögyelegnek, amikor „annyi éhes gyermekednek száraz, penészes kenyérháj se jut”, „míg annyi hajléktalan gyermeked rohadt szemétdombokon didereg”. Számos istenes verse az egyéni hit kisugárzása mellett *szociális tartalmakat* hordoz a változtatás sürgetésével:

„Szegények hulló könnyeit számolom
füledt csapszékek, lebujszok
olcsó, keserves, bűnös mámorában,
temetőnek és templomoknak kolduskapujában,
a környörülő Jézusisten
útszéli pléhkeresztjének tövén.
Számolom szűnös-szűntelen,
nappal és éjjel, úton-útfélen,
amerre az ínség terem.
Minden istenadta cseppje
hulltában maró vitriollá esesül.
S csodálatos: \

nem veszi észre senkisémet,
vagy alig valaki,
miként dagad a rákos tályog napról-napra
a testemen, a testeden,
mindenkinek
kínok között vonagló, gennyes testén!”

(Szegények hulló könnyét számolom . . .)

Igaz embersége ezért várja a testvériséget hozó és a társadalmi kasztokat ledöntő „apostolok” érkezését. Nem véletlenül figyelmeztet Városi István a Magyar Sion 1936. február 16-i számában: „kelltek Pável Ágoston erős versei nemcsak a szombathelyi kultúrközpont lüktetésének bizonyságául, hanem a

kevés magyarság mai életének ösztökélésére is a katolikus világnézet már-már epigonizmusba fulladó újabb költői megnyilatkozásának fölkaparására, megter-mékenyítésére is”. Műfordításában a szlovén nép- és műköltészet, valamint szép-próza legjobbjait ülteti át magyar nyelvre. Nem véletlen, hogy a fordításra kívá-lasztott darabok tengelyében többnyire a szociális igazság, az emberi megértés és felebaráti szeretet áll. Jugoszláviai vélemények szerint Ivan Cankar műveinek leg-avatottabb határon túli tolmácsolója Pável Ágoston. „Csak olyan kivételes ember, aki nyelvében és szellemében a mi talajunkban gyökerezik, ugyanakkor pedig nyelvi és nyelvészeti szempontból kitűnően ismeri a magyar nyelvet, csak az ilyen ember birkózhatt volna meg Cankar igényes szövegével és írásművészetének szellemével. S Pável Ágoston ilyen ember volt” – ítélték meg Szlovéniában.⁷ A szívéhez legközelebb álló Cankar-hős Jernej, a szolgálégény, aki ősi, bibliai hittel indult igazságát megkeresni a vér és veríték íratlan törvényei szerint.

Pávelt a legkorszerűbb, mai értelemben vett *ökumenikus gondolkodás* hatotta át. Leánya visszaemlékezése szerint „nemcsak a katolikus írókkal tartott kapcsola-tot, hanem nagyon szívesen résztvett már egész fiatal korában például a tordai, az erdélyi unitárius egyház vagy később a református költők rendezvényein. Bará-ti körében nem egy zsidó vallású költő, író, néprajzos volt. Egész meleg és szoros kapcsolatban állt velük, és egyáltalán nem különítette el magát a hit címén vagy ürügyén, hanem valóban a keresztény humanizmus jegyében tág szívvel és tág lé-lekkel mindenkit be tudott fogadni, és mindenkivel szemben egyformán szeretet-tel tudott viselkedni. A gondolkodásvilágában nem érzett azért különbséget, amit a hite jelent, hanem éppen összekovácsoló erőt.”⁸

Pável Ágoston szíve 1946. január 2-án megszűnt dobogni. Harmadnap kísérték el utolsó útjára, a szalézi rendház szombathelyi sírboltjába. Egyházmegyéje töb-bek között a bazilika és egyházművészeti bizottságának a tagját gyászolta benne, ezért is volt magától értetődő, hogy a temetésén családtagjai, munkatársai, diákjai és tisztelői mellett *Kovács Sándor* megyéspüspök is megjelent. A gyászszertartást *Géfin Gyula* kanonok, szemináriumi igazgató végezte. A százhárom éve született és mindössze hat évtizedet megért Pável Ágoston szellemét idéző írásunkat a ta-nítvány, *Szemző Magda* intő szavaival zárjuk: „tegyük magunkévá megfoghatatlan szellemi hagyatékát is: az irodalom, a tudományok szeretetét, a közügyekért végzett önfeláldozó, lelkes munkát, a szellemi kapcsolatokat a szomszéd népek-vel, a szociális igazság, a krisztusi testvériség keresését, és a gyűlöletől, bosszú-vágytól, szolgálalkúségtól és hatalmaskodástól egyformán érintetlen tiszta ember-séget!”⁹

1. A helyi esperes plébános által is hitelesített beadvány megtalálható a szentgotthárdi Vörösmarty Mihály Gimnázium irattárában. Pontosabb megjelölés nélkül idézi KUNTÁR Lajos: Pável Ágoston diákévei. Szárnypróbálgatások Szombathelyen. Életünk (1975) 5–6. pp., 523–524.
2. Az 1941. június 25-én kelt instanciája a Savaria Múzeum irattárában 148/1941. sz. alatt.
3. Dunántúli Szemle (1940) 1–2. sz. p. 3. szerkesztőségi bevezető.
4. SZÉKELY László: Pável Ágoston, a költő. In: Pável Ágoston-émlékkönyv. (Szerk. Fáy F. Ervin) Szombathely, 1949. p. 35.
5. CSORBA Tibor: Nyári egyetem és dunántúli irodalom. Dunántúl 1934. júl. 22., p. 7.
6. SZÉKELY András Bertalan – MUKICS Ferenc: Két nép hú fia – Zvesti sin dveh narodov. Budapest–Szombathely, 1986. p. 40.
7. FILO, Jože: Pável műfordításai a szlovén irodalomból. In: Dr. Pável Ágoston. Szombathely–Muraszombat, 1967. p. 61.
8. SZÉKELY–MUKICS, *op. cit.* p. 29.
9. SZEMZŐ Magda: Pável Ágoston élete. In: Pável Ágoston-émlékkönyv. *op. cit.* p. 32.

ANDRÁS BERTALAN SZÉKELY

A HUMANIST ON THE WESTERN OUTSKIRTS

CATHOLIC ASPECTS IN THE LIFE-WORK OF ÁGOSTON PÁVEL

Ágoston Pável (1886–1946) was the greatest organizer and scholar of culture of the first half of the 20th century in Western Hungary. As a professor of Hungarian language and literature, as the director of the county-library and -museum, as an ethnographic researcher, as the founder and editor-in-chief of the regional scientific periodical “Vasi Szemle” and as a poet and translator of poetic works alike, his oeuvre is of permanent value. His activity is marked not only by cultural institutions, volumes and studies and a university professorship but also by such pupils as the Nobel Prize winner professor Albert Szent-Györgyi or the poets of European fame: Gyula Illyés and Sándor Weöres. His work was eulogized on occasion of various anniversaries by conferences and memorial volumes, however, one aspect got always lost: along with his Slovene origin he never repudiated his Catholic confession which remained an essential and evident trait throughout his path of life. For this reason the work of the nationality-researcher and author concentrates on the most important manifestations of Pável’s religious belief both as a man in public life and as a private person.

•

BÁNK JÓZSEF

KINEK A JOGÁN TANÍTANAK A HITTUDOMÁNYI KAROKON A PROFESSZOROK?

A „VENIA LEGENDI” RÖVID TÖRTÉNETE A MAGYAR GYAKORLATBAN

A II. Vatikáni Zsinat után öröndetesen virágzásnak indult a teológiai irodalom. Mivel XXIII. János pápa az ún. „haladó” nagy teológusokra, XII. Pius pápa által óvatosságból kiadott tanítási tilalmat feloldotta, ezek a nagy teológusok, mint peritusok, vezető szerepet kaptak a zsinati dokumentumok előkészítésében. Emberileg talán megérthető, hogy mivel sebzettnek érezték magukat, publikációikban Rómával szemben kritikai hangokat is megütöttek, sőt egyesek kifejezetten az egyház tanításával szöges ellentétben levő állításokat is könyveikben megkockáztattak. E professzorok közül szinte világszerte ismertté tette magát Hanz Küng svájci származású tübingeni teológiai professzor. A Hittani Kongregáció ismételt kérésére sem volt hajlandó Rómában megjelenni és vitatott kérdéseiről az illetékes római hatóságokkal dialógusba bocsátkozni. Csaknem tíz évig folyt ez a vita, míg végül Küngnek illetékes püspöke megvonta a tanítási engedélyt. Ezt is nagyon tapintatosan hajtotta végre. Nem függesztették föl, csak azt jelentette ki a püspök: Küng professzor nem katolikus teológus. Ennek következtében a tübingeni állami egyetemen a teológiai karon nem taníthatott többé dogmatikát.

Legutóbb a német nyelvű teológiai professzorok (német, osztrák, svájci, holland) ún. kölni nyilatkozatot adtak ki, amelyben bizonyos hit- és erkölcsi kérdésekben (pl. püspöki székek betöltése, fogamzásgátló eszközök, abortus stb.) a hivatalos egyház tanításától eltérő álláspontot foglaltak el. Arra hivatkoztak, hogy ezekben a kérdésekben nincs dogmatikai, tehát hitelvi tévedhetetlen egyházi döntés, így a pluralizmus jogán minden teológus saját véleményét fejtheti ki. Ez a magatartás Nyugaton nagy vitát kavart föl pro et contra.

A II. Vatikáni Zsinat tanítása szerint, de az új Egyházi Törvénykönyv előírása szerint is az egyházmegyében az egyház tanításának hivatalos előadása, akár egyetemi szinten, akár általános iskolában, az illetékes helyi főpásztor engedélyével történhet. Ő a magiszter, a hivatalos tanító. Ebből következik, hogy állami egyetemeken is a teológiai karokra az egyetemi tanár kinevezése csak az illetékes egyházi hatóság, vagyis a főpásztor előzetes hozzájárulásával történhet.

Ezek előrebocsátása után szeretnék most áttérni a magyar helyzetre. Dr. Horváth Sándor dogmatikus hittudósna a neve, szerte a katolikus világban ismerős. Tanított a római Szent Tamás domonkos egyetemen. A magántulajdonról írt

könyve miatt, hogy a cenzúrárt elkerülje, kénytelen volt az előjáróság a fribourgi egyetemre helyezni.

Amikor a Budapesti Pázmány Péter Hittudományi Egyetem karán megüresedett az Alapvető Hittani Tanszék, a Hittudományi Kar egyhangúlag, *meghívás alapján* őt hívta meg professzornak. A meghívást az Egyetemi Tanács továbbterjesztette a vallás- és közoktatásügyi miniszternek. A kultuszminiszter fölterjesztésére az államfő Horváth Sándort kinevezte egyetemi tanárrá. Mivel a miniszter előzetesen nem kérte ki Serédi Jusztinián hercegprímás, esztergomi érsek előzetes véleményét, a prímás a miniszterhez írt kemény hangú levelében tiltakozott a régi joggyakorlat megsértése miatt és követelte, hogy a jövőben ilyesmi ne történjen meg, és a teológiai professzorok kinevezése előtt kérje ki az ország prímásának, illetve az esztergomi érseknek állásfoglalását.

Amikor hajdan az Esztergomi Főegyházmegyei Hivatalban dolgoztam, rám hárult a feladat, hogy ennek a kérdésnek az előzményeit a levéltárból kikutassam és a tiltakozó iratnak előaktáit kikeressem.

Most a következőkben leközlöm Serédi prímásnak a miniszterhez intézett említett tiltakozó levelét, majd az előző dokumentumoknak másolatát, amelyek igazolják, hogy a Hittudományi Karon az államfői kinevezés előtt minden esetben ki kell kérni a helyi ordinárius, vagyis az esztergomi érseknek előzetes hozzájárulását. Ő illetékes nyilatkozni a professzorjelölt személyéről, hogy egyéni élete, magatartása, alkalmas-e arra, hogy katedrára üljön. Ugyancsak ő állapítja meg, hogy az egyház tanításának megfelelően tudja-e közölni a hittudományt a leendő papsággal. Azért fontos ez, mert a teológiai professzornak nemcsak a dogmák tanításában, vagyis a tévedhetetlen tanok közlésében kell követni az egyház tanítását, hanem azokban a legfőbb egyházi megnyilatkozásokban is, amelyekben valamely tant világosan és komolyan az egyház tagjai számára kifejt (pl. az encyklikák tanítása). — Természetesen ez nem köti meg a hittudósok kutatási szabadságát, amely eme keretek között természetesen szükséges és hasznos, hogy egy-egy tanítás a természettudományok fejlődése révén új megvilágítást nyerjen.

Most következnek az *egyes dokumentumok*, amelyeket a *prímási levéltárból* gyűjtöttem össze:

1.

Szerédi Jusztinián bíboros hercegprímás levele dr. Hóman Bálint vallás- és közoktatásügyi miniszterhez (1942. febr. 28.)

„Néhány héttel ezelőtt, több napilapban olvastam, hogy Exellenciád előterjesztésére a Kormányzó Úr Ófőméltósága a budapesti Pázmány Péter Tudományegyetem hittudományi karára Artner Edgár és Horváth Sándor teológiai tanárokat nevezte ki. Mivel a legmagasabb helyre való felterjesztés előtt Nagyméltóságodtól nem kaptam olyan átiratot, amely állásfoglalásomat kérte volna, a fenti kinevezéseket valótlanoknak tartottam. Később azonban megállapítottam, hogy a Budapesti Közlöny valóban hozta is őket.

Bár Exellenciád előtt nem szükséges bővebben kifejtenem, mégis a teljesség kedvéért részletesen rá kell mutatnom arra, hogy — mivel mindazok, akik a hit- és erkölcsi igazságokat akár a templomban, akár az iskolákban tanítják, az egyház tanító hivatalának munkájában vesznek részt — csak a hely szerint illetékes egy-

házi főhatóságtól nyert küldetés alapján taníthatnak. Ebből pedig az következik, hogy magától az illetékes egyházi főhatóságtól nyerik kinevezésüket, s ezzel a szükséges küldetés is vele jár, vagy más egyházi, vagy világi tényezőtől, de ebben az esetben a kinevezés előtt meg kell szerezni az illetékes egyházi főhatóság hozzájárulását, illetve olyan értelmű nyilatkozatát, hogy a kinevezendőnek megadja az egyházi küldetést. Ha egyházi tényezőt illeti a kinevezési jog, akkor az egyházi főhatóság a küldetést általában is megadhatja. Ha világi tényezőre tartozik a kinevezés, az egyházi küldetést minden egyes esetben külön kell biztosítani, hogy a kinevezés után a *venia legendi* esetleges megtagadása következtében az egyetemre is káros konfliktusok ne támadjanak.

A mondottakat a Pázmány Péter Tudományegyetem hittudományi karának tanárra alkalmazva nyilvánvaló, hogy azoknak az egyházi küldetést, illetve a *venia legendi* az esztergomi érsek adja, akinek főegyházmegyéjében a hittudományi kar működik.

Mikor Pázmány Péter 1635. május 12-én a róla elnevezett tudományegyetemet Nagyszombatban megalapította és dotálta, azt ugyanakkor kelt alapítólevelében egészen a Jézustársaságra bízta, úgy, hogy a tanárok kinevezése a mindenkori jezsuita rendfőnökre tartozott. Azonban az egyetemre vonatkozóan az esztergomi érseknek kifejezetten biztosította azokat a jogokat, amelyek őket a saját egyházmegyékük területén lévő egyetemekkel szemben az egyetemes egyházi törvények szerint megilletik, mikor kijelenti: „Successoribus autem nostris Archiepiscopis Strigoniensibus, ac sede vacante, Capitulo Strigoniensi, etsi nullum aliud ius in hanc Universitatem per nos erectam concedi volumus *praeter eam, quae iure communi concessa est Ordinariis locorum*, eiusdem tamen Successoribus, ac sede vacante, Capitulo Strigoniensi, auctoritatem damus, ut obligationes hisce literis nostris specificantes, a Patribus Societatis Jesu acceptatas diligenter adimpleri et observari facere possint et teneantur.” Pázmány intézkedését az alapítólevéllel együtt 1635. október 18-án II. Ferdinánd királyunk ünnepélyesen megerősítette.

Ámde az egyetem alapításakor már majdnem száz esztendeje hatályban volt a trienti szent zsinat azonos értelmű rendelkezése: „Et, ne sub specie pietatis impietas disseminetur, statuimus eadem sancta Synodus, *neminem ad huiusmodi lectionis officium tam publice quam privatim admittendum esse*, qui prius ab episcopo loci de vita, moribus et scientia examinatus et approbatus non fuerit; quod tamen de lectoribus in claustris monachorum non intelligatur” (Sess. V. de ref.). Mikor a Jézustársaság feloszlása után Mária Terézia 1780-ban Budára viszi és kibővíti az egyetemet, az egyetemi tanács kinevezését magának és utódainak tartja fenn: „Senatum ex Praeside, et singularum Facultatum Directoribus, per Nos et Successores nostros Reges Hungariae semper denominandis, constituimus” — nem érinti az esztergomi érseknek a hittudományi kar tanárra vonatkozó jogait, sőt a Pázmány-féle alapítólevél megerősítésével elismeri azokat. És, bár ezután a tanárok kinevezését a királyok gyakorolták, az esztergomi érsek jogait ők is tiszteletben tartották, amint ez az 1852. évi esztergomi székesegyházi visitatio canonica-ból (VI. rész, 30. §, 4–6. pont) is kitűnik, amely az esztergomi érseknek a Pázmány-egyetem hittudományi karához való viszonyáról szól szerint ezeket tartalmazza: „Praxis moderna . . . pertinere.” De maga Ferenc József az 1855. évi konkordátumban az egész birodalom területén lévő egyetemre vonatkozóan kifejezetten is elismeri a helyi Ordináriusok szóbanforgó jogait: „Nemo sacram Theologiam, disciplinam catecheticam vel religionis doctrinam in quocunque

instituto vel publico vel privato tradet, nisi cum missionem tum auctoritatem obtinuerit ab Episcopo dioecesano, cuius eandem revocare est, quando id opportunum censerit. Publici Theologiae Professores et disciplinae catecheticae Magistri, *postquam sacrorum Antistes de candidatorum fide, scientia ac pietate sententiam suam exposuerit, nominabuntur ex iis, quibus docendi missionem et auctoritatem conferre paratum se exhibuerit.*” (Art. VI.) Az 1864-ben kiadott syllabusban IX. Pius pápa elítéli az ellenkező véleményt és gyakorlatot: „Totum scholarum publicarum regimen, in quibus iuventus christianae alicuius Republicae instituitur, episcopalibus dumtaxat seminariis aliqua ratione exceptis, potest ac debet attribui auctoritati civili, et ita quidem attribui, ut nullum alii cuicumque auctoritati recognoscatur ius *immiscendi* se in disciplina scholarum, in regimine studiorum, in graduum collatione, *in delectu aut approbatione* magistrorum.” (Art. 45. damn.)

Valóban, ha az egyházi és a magyar törvények, az 1855. évi konkordátum V. cikkulusa, valamint a mindennapi gyakorlat szerint az ifjúság vallási oktatása s ennek következtében a vallástan anyagának megállapítása, a vonatkozó tankönyvek jóváhagyása, továbbá a hitoktatók és hittanárok kinevezése vagy elmozdítása minden iskolában általában az egyház kizárólagos jogkörébe tartozik, amint ezt régi egyházi jogforrásokra támaszkodva az 1381. kánon, nevezetesen annak 3. §-a világosan kimondja; akkor fokozottabb mértékben áll ez a klérus tagjaira, akik akár szemináriumban, akár egyetemeken teológiai tanulmányaikat végzik (can. 1352.), valamint azoknak a tanároknak kiválasztása és approbálására, akik őket tanítják (can. 1366.).

Az Ordináriusnak az ő egyházmegyéje területén működő teológiai tanárok kiválasztására és approbálására vonatkozó jogát kifejezésre juttatják azok a Statutumok is, amelyeket az egyetemek teológiai fakultásai az 1376. kánon 2. §-a értelmében XI. Pius pápa 1931. május 24-én kelt és *Deus scientiarum Dominus* kezdetű apostoli konstitúciója szerint megszerkeszteni (art. 14. §. 2: 21. m. 5; 22) és jóváhagyás végett az Apostoli Szentszékhez felterjeszteni kötelesek (art. 5.). Ehhez képest a Pázmány Péter Tudományegyetem hittudományi kara még 1938. december 5-én jóváhagyás végett szintén felterjesztette az Apostoli Szentszékhez statutumait, melyek szerint az eddigi jogi helyzet és a gyakorlat alapján: „*Archiepiscopus Strigoniensis . . . Professoribus legitime nominatis missionem canonicam confert eisdemque missione canonica sec. art. 22. constit. apost. privare potest . . .*” (art. 4.), továbbá: „*Ut quis in Professorum Collegium cooptetur, requiritur, ut . . . missionem canonicam docendi ab Archiepiscopo Strigoniensi acceperit*” (art. 10. n. 5.). Ugyanez áll a magántanárookra is (art. 12.). Ami pedig a tanárok kinevezését megelőzően az esztergomi érsekre tartozik, így írják le a Statutumok: „*Nominatio Professorum fit modo subsequenti: Novus Professor a membris Facultatis, post invitationem vel concursum publicum, designatur; per Senatum Academicum Ministro Religionis et Instructionis Publicae proponitur, qui de designatione peracta certiore facit Archiepiscopum Strigoniensem. Si respectu fidei et morum ab Archiepiscopo „Nihil obstat” conceditur, idem Minister Religionis et Instructionis Publicae candidatum pro nominatione praesentat Supremae Status Auctoritati. Nominatus tamen nonnisi postquam praescriptis, de quibus in art. 10, n. 4—5 satisfecerit, munus docendi accipit*” (art. 11.).

Ugyanezt az eljárási módot, amelyet 1867 óta az összes ilyen felterjesztéseknél követtek a kultuszminiszterek és kinevezéseknél követett maga a király is, boldogult Csernoch bíbornok és érsek elődömhöz intézett átiratában elismerte és kö-

vette Excellenciád hivatali elődje, Jankovich miniszter úr is, mert belátta, hogy gyakorlati szempontból is lehetetlen helyzet adódnék, ha az esztergomi érsek előzetes megkérdezése nélkül kinevezett tanár nem kapná meg tőle a *venia legendit*. Pedig olyan erkölcsi fogyatékoság vagy orthodoxia hiánya miatt, amelyet a miniszter nem ismerhet, az érsek jóhiszemű kinevezés esetén is kénytelen volna megtagadni és meg is tagadná a *venia legendit*, ami a miniszterre, a kinevezőre, a kinevezettre, az egyetemre és az érsekre nézve egyaránt igen kellemetlen következményekkel járna. Idevonatkozóan Jankovich miniszter 1913-ban, miután a Pázmány-egyetem tanácsa a hittud. kari II. bölcsészeti tanszék betöltésére vonatkozó felterjesztését neki megtette, június 30-án 104. 424/1913. sz. alatt „régí gyakorlat alapján” azzal a felkéréssel küldötte meg hivatali elődömnek, hogy az „ügyre vonatkozó nagybecsű véleményét vele lehetőleg mielőbb közölni méltóztassék.” Majd 1913. december 10-én 187. 772/1913. IV/a. sz. átiratában az elvi szempontra is rámutat, mikor ezt mondja: „A budapesti tudományegyetem hittudományi kari tanszékek betöltése alkalmából, *valamint a múltban, úgy a jövőben is mindenkor bekérendő a kandidatio megtörténte után a hercegprímás véleménye a célból, hogy a pályázat eldöntésénél figyelembe vételessék és a többi iratokkal együtt legfelsőbb helyre felterjesszék.*” Az átiratot így fejezi be: „Magától értetődik, hogy Főméltóságodnak nagybecsű észrevételeit úgy most, valamint a jövőben is a legnagyobb előzékenységgel óhajtom mérlegelni és figyelembe venni.”

Boldogult elődömnek 1913. október 12-én 4509/13. sz. alatt Jankovich kultuszminiszterhez intézett levelében említett megegyezés szövegét, amely az 1867. évi kiegyezés után a m. k. kormány és az esztergomi érsek között idevonatkozóan létesült, még nem volt módomban az érseki levéltárból kiemelni. De erre nincs is szükség, mert a felhozott bizonyítékok az érsek jogait elméletileg és gyakorlatilag bőségesen igazolják.

De azóta is fennállott ez a gyakorlat, bár egy-két esetben akár elődöm, akár én magam, írásbeliség nélkül, szóval közöltük a kultuszminiszterrel állásfoglalásunkat.

Így Klebelsberg miniszter 1927. február 23-án 97.430/1926. IV. ü.o.sz. alatt közli elődömmel a megüresedett ószövetségi szentírástudományi tanszékre jelöltek névsorát. Levelét ezekkel a szavakkal fejezi be: „Mielőtt azonban a szóbanforgó tanszék betöltése végett a Kormányzó Úr Ófőméltóságához az előterjesztést megtenném, van szerencsém a budapesti tud. egyetem tanácsának vonatkozó felterjesztését mellékleteivel együtt Főmagasságodnak visszakérőleg megküldeni azzal a tiszteletteljes kéréssel, hogy e tanszék betöltését illetőleg saját szempontjából nyilatkozni méltóztassék.” Mivel időközben Csernoch bíbornok-érsek meghalt, a miniszter 1928. április 17-én az egyetemi előterjesztést azzal a kéréssel küldte meg nekem, hogy „a kinevezendő tanár személyére nézve álláspontomat vele közöljem”, amit 1928. április 26-án írásban meg is tettem.

Hasonló írásbeli, illetve szóbeli érintkezés történt Nagyméltóságod hivatali elődei és én között, amit Karafiáth miniszternek 1932. május 10-én 15.448/1932. IV. sz. alatt Kecskés Pál kinevezése ügyében hozzám intézett levele is igazol.

Artner c. rk., Galla és Marczell r. tanári kinevezését pedig ebben a vonatkozásban 1936-ban szóbeli tárgyalások előzték meg, amelyekre Nagyméltóságod is bizonyosan visszaemlékezik. Ibrányi kinevezéséhez 1939-ben a felterjesztést meg-

előzően azzal adtam meg hozzájárulásomat, hogy neki az erkölcstudományi tan-
székre való kari meghívás elfogadásához természetesen a kultuszminiszterhez át-
küldendő engedélyemet megadtam.

Most azonban Artner Edgár és Horváth Sándor r. tanári kinevezése előtt reá-
juk vonatkozóan Exellenciád — bizonyosan azok elnézéséből, akik a kinevezésre
való felterjesztést előkészítették — nem méltóztatott engem megkérdezni és állás-
foglalásomat kérni. Artnernél valamivel enyhébb a helyzet, mert régebben — ma-
gánbeszélgetésünk alkalmával — ha jól emlékszem, szóba került a neve és az a
tanszék, amelyre most külön megkérdezésem nélkül kormányzói kinevezést
nyert; Horváth Sándor kinevezése azonban teljesen megkérdezésem és hozzájárú-
lásom nélkül történt. Ezért kénytelen voltam Horváth Sándort a tanítástól mind-
addig eltilatni, amíg ez a konkrét kérdés legalább utólagos hivatalos levélváltással
el nem intéztetik a m. k. vallás- és közoktatásügyi miniszter és az esztergomi ér-
sek között. Kérem tehát Nagyméltóságodat, hogy az esztergomi érsek idevonat-
kozó jogait kifejezetten elismerő és mind Artner mind pedig Horváth kinevezésé-
hez való utólagos hozzájárulásomat kérő hivatalos átiratát hozzám eljuttatni ke-
gyeskedjék. Az ország primásának, illetve az esztergomi érseknek ehhez a törté-
nelmi jogához az adott esetben is, de még inkább a jövőben természetesen, köte-
lességszerűen ragaszkodom. Ez a jog a Pázmány Péter Tudományegyetemen
nemcsak az esztergomi érseket, hanem az ország primását is megilleti. Ez utóbbi
minőségében azonban nem mint az egyetem-alapító jogutódját, hanem mint a
magyar katolikus egyház és a nmélt. püspöki kar fejét, akire az egyetemes termé-
szetű magyar katolikus ügyek tartoznak. Márpedig eminenter ilyen egyetemes
magyar katolikus ügy az ország bármely egyetemen hittudományi kar felállítása,
valamint a teológiai tanárok kinevezése, illetve azoknak a missio canonica és a
venia legendi megadása, mert ezek különböző egyházmegyékből vagy szerzetek-
ből kerülnek ki és mert olyan klerikusokat tanítanak és nevelnek, akik szintén kü-
lönöző egyházmegyékbé, vagy szerzetekbe tartoznak. Valóban az ilyen egyete-
mes magyar katolikus ügyekben a partikuláris egyházmegyék Ordináriusai nem
tekinthetők illetékeseknek, ellenben illetékes a kánonjog és főképpen a magyar
jog meg a szokásjog alapján az ország primása.

Ennek a jognak tartalmát nem akarom itt részletesen fejtegetni, mert azt bol-
dogult elődöm bőségesen ismertette Jankovich miniszterhez intézett és már fen-
tebb hivatkozott 4509/13. sz. levelében. Hogy pedig a Horváth-féle esethez ha-
sonló és mindkét oldalról egyformán kellemetlen helyzetek is elkerültesse-
nek: méltóztassék az egyetemi tanárok kinevezését előkészítő osztályt utasítani, hogy
mielőtt a Pázmány Péter Tudományegyetem hittudományi karára javaslatba ho-
zott jelöltek kinevezésére az államfőhöz felterjesztetnének, reájuk vonatkozóan az
ország primásának, illetve az esztergomi érseknek állásfoglalását kikérő átiratokat
is készítse elő miniszteri aláírásra.

Fogadja Nagyméltóságod kiváló tiszteletem őszinte nyilvánítását.

Esztergom, 1942. február 28.

Dr. Serédi Jusztinián s. k.
bíboros hercegprimás,
esztergomi érsek.”

2.

Vaszary Kolos hercegprímás levele a kultuszminiszterhez (privát levél 1906. jan. 3-án)

Privát levélben a prímás közli a miniszterrel, hogy azért fordította meg előző levelében a jelölési sorrendet, mert Rézbányai latin műve rossz kritikában részesült, s ezt közölte a miniszterrel.

Dr. Albert Erhard „Die altchristliche Literatur und ihre Erforschung” (Freiburg, Herder, 1900.) Rézbányai: „Compendium patrologiae et patristicae”-ról. „Leuten, die solches zu schreiben im Stande sind, sollte man nicht bloss das Bücherschreiben verbieten, sondern jeden Umgang mit der theologischen Jugend, die . . . geradezu vergiftet wird.”

„Nem tartanám ajánlatosnak és helyénvalónak, ha a tudományos világban ily módon kompromittált tanár emeltetnék tudományegyetemünk egyik tanszékébe. Ezeket bizalmasan Excellenciáddal közlöm . . .”

(Prímási Levéltár 20/1906., — de a 4486/1906. sz. aktában találtam meg.)

3.

Vaszary Kolos hercegprímás levele a kultuszminiszterhez 1906. jan. 3-án 20/906. sz.

Azt írja, hogy örömmel üdvözli Dudek János meghívását a dogmatikai tanszékére. „. . . Meghívását a legszerencsésebb és legalkalmasabb módozatnak tekintem.”

A karnak az *egyház-történeti tanszék*re tett hármast jelölését: Hanuy Ferenc (első helyen), Zubriczky Aladár (második helyen) és (harmadik helyen) Vargha Dezső „. . . a magam részéről is hozzájárulok, mivel a figyelembeveendő egyházi és tudományos érdekeknek teljesen megfelel.”

„A *lelkipásztorkodás-tan tanszékének* betöltését illetően azonban sajnálattal kell kijelentenem, hogy azt magamévá nem tehetem.”

Az első helyen javaslatba hozott dr. Rézbányai József pécsi teológiai tanár helyett legyen szabad a második helyen jelölt dr. Mihályfy Ákos cisztercita rendi teológiai tanárra felhívnom a figyelmet . . .” akit a püspöki kar több tagja velem együtt annál szívesebben látna.

Mindezek után hozzájárulván a hittudományi karnak a *dogmatikai és egyház-történelmi tanszékek* betöltésére előterjesztett javaslatához, lelkipásztorkodás-tan katedrájára — eltérőleg a hittudományi kar és az egyetemi tanács javaslatától — dr. Mihályfy Ákost bátorkodom Excellenciád különös figyelmébe ajánlani.”

4.

Apponyi Albert kultuszminiszter levele a hercegprímáshoz Zubriczky Aladár kinevezése ügyében, 1906. aug. 16. (Bizalmas, saját kezéhez.)

„A budapesti tud. egyetem tanácsának f. évi július hó 12-én 5645/905—6. sz. a. kelt, s az alapvető hittani rendes tanszék betöltésére vonatkozó felterjesztését azzal van szerencsém Eminenciádnak megküldeni, hogy részemről az első helyen ajánlott Zubriczky Aladárt óhajtom legelső helyen kinevezésre ajánlani és Emi-

nenciádat előzetes tisztelettel kérem, kegyeskedjék arra nézve nyilatkozni, vajon részére a kánonszerű tanítási felhatalmazást megadni hajlandó lesz-e?”

5.

A prímás 1906. aug. 24-én válaszol

„... örömmel veszem, ha Zubriczky Aladárt méltóztatik kinevezésre javaslatba hozni...”

„Miért is legkegyelmesebb kineveztetéséhez hozzájárulásomat kijelentve, készségesen fogom részére a kánonszerű tanítói meghatalmazást megadni.”

(Prímási Levéltár 4486/1906.)

6.

Apponyi Albert kultuszminister levele Vaszary Kolos hercegprímáshoz (1908. jan. 13. 1417.)

A katedra betöltésére vonatkozó iratokat a „régí gyakorlat alapján” azzal a felkéréssel küldi meg, „... hogy mielőtt a nevezett tanszék betöltése iránt Ófelségéhez felterjesztést tennék, ... méltóztassék velem az ügyre vonatkozó nagybecsű véleményét az iratok visszavárása mellett közölni.”

7.

Vaszary Kolos bíboros hercegprímás Apponyi Alberthez (1908. jan. 22.)

A prímás a kar és az egyetemi tanács javaslatát illetően írja: „... teljesen magamévá teszem...” „... miért is a magam részéről is kérem Excellenciádat, hogy dr. Hanuy Ferencnek az egyházjogi tanszékre való áthelyeztetését legfelsőbb helyen javaslatba hozni méltóztassék...” (Prímási Levéltár 339/1908)

8.

Csernoch János levele a kultuszministerhez (1909. júl. 10.)

A Pázmány Péter Tudományegyetem hittudományi karán a II. sz. bölcséleti tanszékre a budapesti Hittudományi Kar 1. helyen (6:5 szavazattal) Schütz Antal piaristát, második helyen pedig Trikál Józsefet jelölte.

Jankovich miniszter 1913. jún. 30-án 104.424. sz. alatt elküldi az összes iratot a prímásnak „régí gyakorlat alapján”, hogy „nagybecsű véleményét vele mielőbb közölni méltóztassék...”

9.

Csernoch János hercegprímás Karlsbadból válaszol:

„... Mivel mint Magyarország hercegprímása és esztergomi érsek ezúttal először mondok véleményt egyetemi tanári székek betöltésénél, jelezni akarom azt a jogi alapot, amelyen ezt teszem. A budapesti kir. m. egyetemek alapítója, Pázmány Péter bíboros és esztergomi érsek volt, akinek jogutódja vagyok. A nagynevű alapító jogutódjait a kiegyezésig nemcsak az összes egyetemi tanárok kinevezése előtt meghallgatták, s azok véleményét a jelölt kiválasztásánál figyelembe vették. Csak az 1867. évi kiegyezés, s a magyar alkotmány visszaállítása után történt a m. kir. kormány és az esztergomi érsek között oly megegyezés, hogy a jogi,

bölcséleti és orvosi karok tanárainak kijelölésénél az egyetem alapítójának jogutódja nem ragaszkodik véleményező jogához, illetve ennek figyelembevételéhez. De igenis óhajtja és kiköti, hogy a m. k. kormány a hittudománykari tanárok kinevezése végett Ő Csász. és Kir. apostoli Felségéhez való felterjesztés előtt az alapító jogutódját nemcsak meghallgassa, hanem Őfelségéhez a felterjesztés okvetlenül *az ő véleményére tekintettel legyen.* Ennek a megegyezésnek a szellemében történtek máig a budapesti egyetemi tanárok kinevezései. S ezt a jogállapotot értem a régi gyakorlat alatt, melyről Excellenciád átiratában szól. A monarchia másik felében a bécsi egyetem hittudományi kar tanárainak kinevezése előtt is meghallgatja Őfelsége kormánya mindig a bécsi hercegeknek, akinek mint Bécs főlelképásztornak az egyetemi hittanítás felett felügyeleti joga van. Magyarországon a hercegprímást nemcsak az egyházi felügyelet címén illeti meg az említett jog, hanem úgy is, mint a budapesti egyetem alapítójának jogutódját, mely kettős jogcím a véleményét még hatályosabbá teszi . . .”

Majd a szakelődának a véleményére hivatkozva, részletes indoklással Trikál kinevezését kéri: „Megengedem, hogy Schütz Antal kiváló filozófiai elme s alapjában talán nagyobb tehetség, mint Trikál, de nem is kívánom én Schütz boldogulásának útját vágni . . .”

Alig lehet kétség benne, hogy Schütz rövid időn belül úgyis egyetemi tanár lesz akár a bölcsletről, akár dogmatikából. „ . . . Megnyerését az egyetemre én is igen kíváncsún tartom, s annak idején készségesen fogom jelöltségét támogatni. Trikál azonban most olyan korban van, amikor más életpályát nem választhat, mint amire egész eddigi működésével és sikeres munkával törekedett, az egyetemi tanárságot, mégpedig éppen kizárólag a bölcséleti tanszéket . . .” (Azonkívül bölcsletről doktor és magántanár is, ami Schütznél egyik sincs meg.)

(Prímási Levéltár 4509/913)

10

Zichy János kultuszminiszter levele a hercegprímáshoz (1912. febr. 13. 15228. sz.)

„A régi gyakorlat alapján” „nagybecsű véleményét” kéri az ügyre vonatkozóan.

11.

Vaszary Kolos hercegprímás levele (1912. márc. 25.)

„A három jelölt mindegyike bír azon tulajdonságokkal, melyeknél fogva kinevezetésük esetén a kánoni missziót s a tanítási engedélyt megadhatom. S így a három jelölt közül bármelyiket fogja Excellenciád legfelsőbb kinevezésre ajánlani, kijelentem, hogy készséggel hozzájárulok.”

(Prímási Levéltár 1394/1912)

Zubriczky Aladár tanári esküje a prímás előtt így hangzott:

„Fogadom a jelen ünnepélyes órában, hogy további működésem is Isten dicsőségére, egyházam és hazám javának, s kivált a magyar theologiai tudományosság felvirágoztatásának szolgálatában fog eltelni.”

(1906. okt. 27.)

A venia legendi (missio canonica) megadása így történt:

„ . . . praesentibus missionem canonicam tribuo — et annuo ut deposita prius

in manus Decani facultatis theologiae praelaudatae Universitatis professione fidei, cuius instrumentum exhibendum erit, praefatam disciplinam theologicam tradere valent . . .” (1906. nov. 2.) (Prímási Levéltár 5806/906.)

12

Csernoch János hercegprímás kiegészítő levele a kultuszminiszterhez (1913. okt. 12. 4509/913.)

„A budapesti kir. m. tudományegyetem hittudományi karán újonnan szervezett tanári állás betöltése ügyében Nagyméltóságodhoz intézett beadvány kiegészítéséül van szerencsém Excellenciáddal folytatott megbeszéléseink kapcsán a következőket közölnöm:

A Szcitovszky János alatt tartott 1852. évi esztergomi székesegyházi visitatio canonica IV. részében a 30 §. címe: Relatio Archiepiscopi Strigoniensis ad Facultatem Theologicam. A paragrafus 4. *pontjában* a tanárok kinevezésénél követett eljárásról ezek olvashatók: Praxis moderana ineligendis professoribus theologiae ad universitatem, est sequens: Facultas theologica publicat concursum. Concurrentium ad propositas theses revidet et proiectum candelationis trium ad Sectionem Consilii Budam transponit, demum Ministerium communicando omnia acta Primati Regni eiusdem votum expetit.

5. *pont*: A professoribus facultatis theologiae excipit professionem fidei, iisque dat licentiam et missionem ad docendum, quod Ordinario Strigoniensi etiam quae tali competere e iure communi, ut superius indigitatus est. 6. *pont*: Primati vel eius sede vacante antiquiori archiepiscopo competit ius constituendi supplentis professorum impeditorum. Cum enim disponente Regulatione Seminarii Centralis studiorum praefectos Primas aut sed eius vacante antiquior archiepiscopus independenter nominet, cum porro vigore Intimati Exc. Consilii L. R. dd. 20. Febr. 1817. munus professores theologiae ordinarios in Regia Scientiarum Universitate Pestini, dum id casus necessitatis per directorem cognoscendus postulaverit, supplendit cum officio studiorum praefectorum connectendum connexumque sit: ultro sequitur tales impeditorum ordinariorum professorum supplentes, qui una studiorum praefecti erunt, independenter nominare ad Primatem Regni vel sede eius vacante ad antiquiorem archiepiscopum pertinere.

Az idézett visitatióból hallatszik, hogy alkotmányos kormányzás előtt a közoktatásügyi kormány a prímás véleményét mindig kikéreti, mégpedig nemcsak szókból, hanem jogszerűen, mert a prímás adhat csak engedélyt a teológiatanításra, s így konfliktusok származhatnak abból, ha a prímás a kinevezés előtt meg nem hallgattatik. A prímás ezen joga, mint a visitatio mondja, már főpásztori joghatóságából is ered, de van ennek más forrása is, t.i. az a tény, hogy a prímás az egyetem alapítójának jogutódja. Az 1855-ben kötött konkordátum VII. cikkelye szerint: „ . . . publici theologiae professores, postquam sacrorum antistites de candidatorum fide scientia ac pietate sententiam suam exposuerit nominabuntur ex iis quibus docendi missionem et auctoritatem conferre paratum se exhibuerit.” Tehát a főpásztor hozzájárulása nélkül senki teológiai tanárrá ki nem nevezhető, s így nem egyszerű véleményezésről, hanem ügydöntő hozzájárulásról van szó. Igaz, a konkordátum már Ausztriában sincs érvényben, de annak ezt a pontját,

mint az állandó gyakorlat mutatja, a teológiai tanárok kinevezésénél úgy Ausztriában, mint nálunk, a mai napig megtartották.

Az érseki levéltárból kiemeltem az alkotmányos éra kezdetétől történt összes kinevezésekre vonatkozó iratokat, s azokból kitűnik, hogy a magyar közoktatásügyi kormány az egyetem hármas jelölését mindig közölte a hercegprímással, aki ezt a jelölést számtalanszor más sorrendben terjesztette vissza a minisztériumba, s az mindig a hercegprímás jelöltjét mutatta be Őfelségének kinevezésre. Sőt még azt is a hercegprímásra bízta a minisztérium, hogy meghívás, vagy pályázat útján kinevezésekre vonatkozó iratokat, s azokból kitűnik, hogy a magyar közoktatásügyi kormány az egyetem hármas jelölését mindig közölte a hercegprímással, aki ezt a jelölést számtalanszor más sorrendben terjesztette vissza a minisztériumba, s az mindig a hercegprímás jelöltjét mutatta be Őfelségének kinevezésre. Sőt még azt is a hercegprímásra bízta a minisztérium, hogy meghívás, vagy pályázat útján kívánja-e a tanszékeket betölteni. Az egyetem által megtörtént jelölés után is számtalan ajánlólevél érkezett a hercegprímáshoz úgy megyés főpásztoroktól, mint más előkelő állású férfiaktól, ami bizonyítja a hercegprímásnak a köztudatba átment azt a jogát, hogy az egyetemi teológiai tanárok kinevezésénél a hercegprímás állásfoglalása tekintetű döntőnek. Hogy csak néhány példát említek: 1874-ben az öszösvetségi szentírás tanszékére a hercegprímás az egyetem által harmadik helyen jelölt Berger Jánost neveztetí ki. 1886-ban a második helyen jelölt dr. Kisfaludy Bélát a dogmatikai tanszékre. 1906-ban a második helyen jelölt dr. Mihályfi Ákost a lelkipásztorkodás-tan tanszékére. Nem voltak első helyen jelölve dr. Breznay Béla, dr. Székely István, akik hozzászólása, illetve hozzájárulása folytán mégis ki lettek nevezve egyetemi tanárokká. Természetesen a hercegprímás véleménye a legtöbb esetben egyezik a fakultás és az egyetemi tanács előterjesztésével. Csak akkor szokta a jelöltek sorát megváltoztatni, ha erre alapos okai vannak. Az említett nevekből is látszik, hogy a hercegprímás a szorosán vett egyházi érdekek mellett a tudományos érdekeket is tekintetbe veszi, mert éppen a budapesti fakultás legkiválóbb tanárai jutottak tanszékekhez a hercegprímás véleményezése alapján. Nagyon kérem ezért Excellenciádat, hogy a hosszú évtizedeken át meg nem szakított jog alapján a jelen esetben az általam ajánlott dr. Trikál Józsefet Őfelségének kinevezésre felterjeszteni kegyeskedjék.” (Prímási Levéltár 8257/913. sz.)

13.

Jankovich kultuszminiszter válasza Csernoch János hercegprímásnak.

Jankovich miniszter 1913. december 10-én 187.772/1913/IV/a. sz. a. kelt válaszában többek között a következőket írta:

„A budapesti tudományegyetem hittudománykari tanszékek betöltése alkalmával, valamint a múltban, úgy a jövőben is mindenkor bekérendő a kandidatio megtörténte után a hercegprímás véleménye a célból, hogy az a pályázat eldöntésénél figyelembe vételessék és a többi iratokkal együtt legfelső helyre felterjesztessék.

Ezzel kapcsolatban Főméltóságod első nagybecsű átiratában egy egyezményre méltóztatott hivatkozni, mely az 1867. évi kiegyezés után a m. kir. kormány és az esztergomi érsek között létesült volna. Ez egyezményről azonban tudomásom nincsen és erre vonatkozó adatok sem a vezetésem alatt álló minisztérium, sem a miniszterelnökség levéltárában, sem az országos levéltárban nem voltak találhatók.

A mai jogállapotot pedig az 1848. évi 3. t. cikk 4. és 6. §-ának kapcsolatos intézkedései tartalmazzák, amely szakaszok szerint Őfelsége a végrehajtó hatalmat „kizárólag csak” a magyar minisztérium által gyakorolja és ezért minden minisztérium felelős. A hatósági jogkörnek és a miniszteri felelősségnek eként statuált jogi tartalmával ellentétben állana az, ha a minisztérium, illetve a m. k. vallás- és közoktatási miniszter a hittudománykari tanári állásra Ő császári és apostoli királyi Felsége elé nem azt terjesztené fel, akit erre az állásra saját meggyőződése szerint legalkalmasabbnak tart, s akiért ez alapon a felelősséget vállalhatja is.

Meg vagyok győződve, hogy Főméltóságod sem óhajt az idézett törvényeknek más magyarázatot adni, és azt elvileg sem szándékozta felvetni, de mivel a jelzett egyezményhez fűzött egyes észrevételek a jövőben félreértésre adhatnának alkalmat, felkérem Főméltóságodat, méltóztassék saját elvi álláspontját kifejteni és egyúttal velem e jelenlegi jelölésre vonatkozó összes észrevételeit közölni.

Magától értetődik, hogy Főméltóságodnak nagybecsű észrevételeit úgy most, mint a jövőben is, a legnagyobb előzékenységgel óhajtom mérlegelni és figyelembe venni.”

A prímás erre 1913. dec. 22-én válaszol, ismét kifejti az érveket Trikál mellett, de elvi magyarázatokba nem bocsátkozik és semmiféle egyezményről nem tesz említést. (Prím. Levéltár 8257/1913.)

14.

Klebelsberg Kúnó kultuszminiszter levele Csernoch János hercegprímához (1925. július 13. 105076/925 IV.)

A Hittudományi Kar iratait megküldi a kultuszminiszter Csernoch prímásnak „... nagybecsű nyilatkozatának szíves közlése végett.”

15.

Csernoch hercegprímás válaszevele

A Hittudományi Kar által első helyen jelölt Tóth Tihamért „ajánlja” kinevezésre Csernoch prímás. (Prímási Levéltár 2311/1925)

16.

Klebelsberg Kúnó kultuszminiszter levele Csernoch hercegprímához (1925. július 21.) (54821/1925. IV.)

Mivel a Hittudományi Kar hármas jelölése mellőzésével egyedül és kizárólag dr. Scheffler Jánost ajánlotta az egyházjogi tanszékre, a miniszter így ír a prímásnak: „...a vallás- és közoktatásügyi miniszternek elválaszthatatlan joga, amint ezt a múltban történt egyetemi tanári kinevezések is tanúsítják, hogy a kari többség által jelölt pályázót, vagy pályázókat mellőzve, a Kar által nem jelölt folyамódot terjessze elő...” s bejelenti, hogy élni kíván e jogával, Baranyay Jusstint kívánja felterjeszteni, s kéri a prímást, hogy saját szempontjából nyilatkozzék.

17.

Csernoch János hercegprímás levele (1925. július 27.) Klebelsberg Kúnó kultuszminiszterhez

„A pályázók tudományos képzettségét, tanári rátermettségét és papi egyénisé-

gét tekintve, nézetem megegyezik az annak megállapítására legelsősorban illetékes szakközegnek, a hittudományi karnak nézetével, amely szerint a három pályázó közül a legalkalmasabb és legkiválóbb dr. Scheffler János. Dr. Schütz Antal kari előadónak bámulatosan precíz és minden szempontot felölelő kritikája teljesen meggyőző. Ez a kari előadmány is bizonyítja a mostani hittudományi karnak magas színvonalát és nagy erkölcsi súlyát. Nem tartom tanácsosnak, hogy kényszerítő okok nélkül eltérés történjék e kiváló testület jelölésétől, amely önmagát az utóbbi időben elsőrangú erővel tudta kiegészíteni, s ezzel elérte azt, hogy Európa legelső hittudományi karai között foglal helyet. Ugyanezért komoly megfontolás után az üresedésben lévő egyházjogi tanszékre dr. Scheffler János kineveztetését kérem. Amennyiben azonban kineveztetését lehetetlenné teszi a kormánynak az elhatározása, hogy elszakított részekben lakó, s idegen állampolgárokká lett egyházi férfiakat csonkamagyarországi magasabb állásokra nem alkalmaz . . . mivel dr. Huszárnak kineveztetését a hittudományi kar által felhozott okokból alkalmasnak nem tartom, természetesen nem marad más hátra, mint hogy harmadik pályázó neveztessék ki, mert a régóta üres tanszék betöltése igen kívánatos . . .”

Az ügy háttérében az áll, hogy Klebelsberg Kúnó cisztercita gimnázium növendéke volt, s mindenáron a ciszter Baranyayt akarta kinevezni. Lepold Antal prelátus kanonok akkori irodaigazgatótól úgy hallottam, hogy Csernoch primás azzal a feltétellel járult hozzá Baranyay kinevezéséhez, ha a miniszter az esztergomi szerzetes leánygimnázium felépítését tetemes segéllyel lehetővé teszi. Ez meg is történt. Csernoch praktikus érzékére utal ez a megoldás. Ingyen nem adott semmit . . .¹

18.

Nagy Árpád helyettes kultuszállamtitkár levele Csernoch János hercegprímáshoz (1926. május 20. 33737/IV. sz.)

Pataky Arnold az ószövetségi tanszékről át akar menni az újszövetségi tanszékre. Szokatlan, hogy a helyettes államtitkár milyen kedvesen ajánlja Patakyt.

„ . . . A magam részéről is kiválóan alkalmasnak tartom a megüresedő tanszék betöltésére. A Hittudományi Kar egyhangú javaslatának megfelelően őt kívánom kinevezésre a Kormányzó Úrnak előterjeszteni. . . . Mielőtt az erre vonatkozó előterjesztést megtenném, van szerencsém Főmagasságotat tisztelettel arra kérni, hogy a tervezett intézkedésre nézve saját szempontjából nyilatkozni méltóztassék” (Prímási Levéltár 607/1926.)

19.

Csernoch János hercegprímás levele (1926. máj. 28.)

A primás közli a kultuszminiszterrel, hogy „hozzájárul” Pataky Arnold professzornak az ószövetségi tanszékről az újszövetségi tanszékre való áthelyezéséhez.

20.

Klebelsberg Kúnó kultuszminiszter levele Csernoch János hercegprímáshoz (1926. aug. 6. 55066/926.)

A Kar a fundamentális tanszékre 1. helyen Szabó Vendelt, 2. helyen Mester Jánost jelöli. A miniszter a fentiek ismertetése után így ír: „ . . . miután az 1. he-

lyen jelölt Szabó Vendelt a szóbanlévő tanszék betöltésére magam is kiválóan alkalmasnak tartom, őt óhajtom javaslatba hozni kinevezésre . . .”

„Mielőtt intézkedném, tisztelettel kérem a tanszék betöltése tekintetében saját álláspontját velem közölni méltóztassék.”

21.

Csernoch János prímás levele a kultuszminiszterhez

A prímás dicséri Szabó Vendelt és kéri, hogy őt hozza javaslatba, mivel mint tanár elsőrangú.²

22.

Klebelsberg Kúnó kultuszminiszter levele Csernoch János hercegprímáshoz (1927. febr. 23.), a Hittudományi Karon tanári székek betöltésével kapcsolatosan az ószövetségi tanszéken.

A miniszter 97430/926. IV. sz. átirata szerint az ószövetségi tanszékre a Hittudományi Kar

1. helyen jelölte Iványi János pécsi püspöki szertartót,

2. helyen senkit sem jelölt,

3. helyen Tóth Kálmán esztergomi biblikus tanárt és Mosonyi Kálmán, ugyancsak esztergom-egyházmegyes, biblikus irodalmáról ismert papot.

Majd a miniszter így folytatja: „... Mielőtt azonban a szóbanforgó tanszék betöltése végett a Kormányzó Úr felé az előterjesztést megtenném, van szerencsém a budapesti Tudományegyetem tanácsának vonatkozó felterjesztését mellékleteivel együtt Főméltóságodnak visszakérőleg megküldeni azzal a tiszteletteljes kéréssel, hogy a tanszék betöltését illetőleg *saját szempontjából* nyilatkozni szíveskedjék.”³

23.

Csernoch János hercegprímás levele Klebelsberg Kúnó kultuszminiszterhez (1927. máj. 21-én 564.)

„F. évi febr. 23-án 97.430/926. sz. a. kelt. nb. átirata kapcsán mindenekelőtt meglepetésemet vagyok kénytelen Nagyméltóságod kegyes tudomására adni azon jelölési mód felett, amelyet a budapesti Hittudományi Egyetemen a hittudományi kar, az ószövetségi szentírástudományi tanszék betöltése tekintetében alkalmazott és Nagyméltóságod elé terjesztett. Mint két hercegprímásnak is irodaigazgatója, majd pedig mint prímás, sokat foglalkoztam az egyetemi hittudományi tanszékek betöltésének hivatalomban megforduló ügyeivel, de ilyen szokatlan jelölést, mint a szóban lévő, eddig nem láttam . . . Az volna kívánatos, hogy az iratok újabb jelölés végett visszaküldessenek . . .”

„... Első helyen dr. Iványi jelöltetik, de egyben úgy állítatik oda, mint akit a többi folyamodó meg sem közelíthet. A nevezetnek kiváló lehet a tehetsége, sőt bizonyára az is . . . de sem tanári működése, sem nagyobb irodalmi munkássága nincsen.”

A végén így ír: „... A legteljesebben megnyugtathatom Nagyméltóságodat, hogy ha a harmadik helyre szorítottak bármelyikét kegyeskedik kinevezésre előterjeszteni, alkalmas, hivatott és kipróbált tanerőt méltóztatik adni a Hittudományi Karnak.”

24.

Klebelsberg Kúnó levele Serédi Jusztinián hercegprímáshoz (1928. ápr. 17.)

Csernoch prímás 1927. július 25-én elhalálozott. Ezért a miniszter hivatali utódjához, Serédihez fordult, mégpedig privát levélben.

„Igen tisztelt Barátom!

Megbeszélésünkre hivatkozva . . .” újra elküldi az ószövetségi tanszék betöltésére vonatkozó iratokat e kéréssel: „A kinevezendő tanár személyére nézve nagybecsű álláspontodat velem közölni méltóztassál.” Megjegyzi, hogy Csernoch prímás már 564/1927 sz. alatt közölte vele véleményét.

25.

Serédi prímás levele a miniszterhez (1928. ápr. 26.)

Serédi prímás — akinek kinevezését a kormány nevében, Rómában Klebelsberg a leghevesebben ellenezte, nyilván nem akarta most a feszültséget fokozni, ezért elődjének elutasító magatartását megváltoztatva, elfogadta a miniszter véleményét és így zárja sorait: „Noha legszívesebben dr. Tóth Kálmán kinevezését látnám, de Iványi János kinevezésébe is belenyugodnám . . .”
(Prímási Levéltár 1238/1928)

A TANSZÉKEK BETÖLTÉSE A II. VILÁGHÁBORÚ ELŐTT

A II. világháború előtt az egyetemi autonómia keretében a tanszékek betöltésének két módja volt. Az egyik a *meghívás*. Ez azt jelentette, hogy valamely kiváló tudóst pályázat kiírása nélkül a Kar egyhangúlag „meghívta” a tanszékre és a miniszternek kinevezésre felterjesztette.

A másik mód: a *pályázat kihirdetése volt*. A beérkezett pályázatokat felülvizsgálatra és javaslatlételre a Kar egy háromtagú bizottságnak — melyet titkos szavazattal választottak meg — adta át. A bizottság előadója alaposan áttanulmányozta a pályázók dolgozatait és az egyéb okmányokat. Utána a háromtagú bizottság rendszerint a jelöltek I.—II.—III. helyre sorolta. A bizottság javaslatát a Kar plénuma alaposan megtárgyalta, s titkos szavazással döntött a jelöltek végső helyezéséről. Ez nem mindig egyezett a külön bizottság javaslatával.

A katedrák betöltése — már csak az autonómia fogalmából is következik — legtöbbször heves viták között folyt le. A pártok megoszlottak a jelöltek helyezésére vonatkozólag. De az illetékes miniszter is nem egyszer nem a Kar kívánsága szerint döntött. Vagy pedig kompromisszum döntötte el a kérdést.

Így történt ez Iványi János és Baranyay Jusztin kinevezésénél is, valamint Galla Ferenc kinevezésénél. Gallát a kar 3. helyen jelölte az egyháztörténeti tanszékre. De Hóman Bálint (rég tanára volt) mégis őt terjesztette elő kinevezésre, ám kiegészítésként Artner Edgár számára „Ókeresztény egyház- és irodalomtörténet” címen új katedrát állított fel.

A HITTUDOMÁNYI AKADÉMIA FELÁLLÍTÁSA

Az 1949. évi alkotmány 54. §-a kimondja az egyház és állam szétválasztását és egyben a lelkiismereti és vallásgyakorlat szabadságát. Ennek logikus következménye volt, hogy a kormány 1950. aug. 30-án a Hittudományi Kart leválasztotta az

akkor még Pázmány Péter nevét viselő egyetem testéről. (Ekkor 9-re csappant a katedrák száma.)

A Magyar Püspöki Kar — mivel Rómával semmi érintkezése nem volt — felállította a Római Katolikus Központi Hittudományi Akadémiát. Az Akadémia tanárait a Püspöki Kar elnöke: Grósz József kalocsai érsek nevezte ki. Az 1957. évi 22. tv. alapján az akadémiai tanárok kinevezése az Állami Egyházügyi Hivatal beelevezésével történt, a kinevezést a Püspöki Kar elnöke írta alá.

A Hittudományi Akadémia felállítása tulajdonképpen a Szentszék hatáskörébe tartozik. (A krakkói volt Hittudományi Fakultást a pápa Pápai Hittudományi Akadémia rangjára emelte.) Hallgatólagosan azonban tudomásul vették, mert a kinevezett tanárok részére a „Nihil obstat”-ot mindig megadták Rómából.

Mivel az 1949/50-es tanévben én voltam a Hittudományi Kar dékánja, a leválasztással kapcsolatos előzetes tárgyalásokat Artner Edgár prodeán kíséretében én végeztem a minisztériumban Gyetvai Jánossal.⁴ Sikerült megőrizni a *Hittudományi Akadémia* elnevezést. (A protestánsok a teológiai akadémia mellett maradtak.) Először a közgazdasági egyetemen kívántak helyet biztosítani, de mivel Marczell Mihály szemináriumi rektor tartott a szeminárium lefoglalásától, a Kar könyvtárával a Központi Szemináriumban nyert szűkös elhelyezést.

JEGYZETEK — NOTES

1. Az egyházi tanszék viharos betöltésének története: Hanuy Ferenc volt egyetemi rektor és egyházi professzor — professzori rangjának megtartásával — pécsi kanonokká nevezték ki. Mivel Serédi Jusztián bencés, római egyetemi tanár kitért a meghívás elől. — A Hittudományi Kar dr. Scheffler János (szatmár-egyházmegye) teológiai tanárt, aki Rómában végezte felsőbb jogi tanulmányait, egyhangúlag meghívta a megüresedett katedrára. (Később szatmári püspök, aki román börtönben halt meg.) Ezt Klebelsberg kultuszminiszter nem fogadta el. Ekkor a hármas jelölő bizottság egyedül őt jelölte. De ez is már rejtett meghívás volt. Ezt sem fogadta el a miniszter. Erre Székely István biblikus és Kiss János filozófiaprofesszorok (akik nyugdíjazás előtt álltak) különvéleményt adtak be a hármas jelölés érdekében. Scheffler János mellett Baranyay Jusztián cisztercita főiskolai tanárt és Huszár Elemér lelkészt is javaslatba hozták. Erre a „különvéleményre” hivatkozott a miniszter és a Hittudományi Kar eljárását szabálytalannak és igazságtalannak minősítette.
2. Szabó Vendel eredetileg győr-egyházmegyei pap volt, s amikor Széchenyi Miklós győri püspök Nagyváradra került, magával vitte Váradra. Trianon után azonban ájtott és Esztergomban lett teológiai tanár. A prímás tehát közelről ismerhette. Ezért a kultuszminiszterhez írt válaszlevelében dicséri Szabó Vendelt és kéri a minisztert, hogy őt hozza javaslatba a kinevezésre, mert mint elsőrangú tanár, 6 évig tanított Esztergomban. Érdekes megjegyezni, hogy Horváth Sándor domonkos is pályázott a tanszékre. A háromtagú bizottság elnöke Schütz Antal piarista azzal az indokolással hátrította el Horváthot, hogy szerzetes nagyobb méltóságra nem alkalmazható. (Régi CIC 622. kánon.) — Ám még érdekesebb, hogy a kényelmes és semmi irodalmi tevékenységet nem folytató Szabó Vendel halála után a Kar — ugyancsak Schütz Antal professzor javaslatára — egyhangúlag Horváth Sándor domonkost hívja meg az alapvető hittan (fundamentális) katedrájára. Csak 15 évvel később! A sors iróniája . . . hogy pont Horváth Sándor domonkos tudós kinevezésével kapcsolatban történt az összeütközés Serédi Jusztián hercegprímás és Hóman Bálint kultuszminiszter között.
3. Iványi János érdekében Virág Ferenc pécsi püspök is írt pártoló levelet Csernoch primáshoz. Sőt maga Iványi János, aki a prímás támogatását kéri, mivel szegény, nincstelen életkörülmények között nevelkedett. Csernoch, aki minden aktát ellenjegyzett, ezt írta az aktára: „Tudomásul. Minket sem ringattak aranybölcsőben . . .”
4. A „Pázmány Péter” egyetem utolsó tanácsának tagjai az 1949/50. tanévben:

Rector: Vadász Elemér
Prorector: Németh Gyula
Hittudományi Kar
Dékán: Bánk József
Prodékán: Artner Edgár
Jogi Kar
Dékán: Mártonffy Károly
Prodékán: Marton Géza

Orvostudományi Kar
Dékán: Babits Antal
Prodékán: Balogh Károly
Bölcsészstudományi Kar
Dékán: Zsiray Miklós
Prodékán: Tamás Alajos
Természettudományi Kar
Dékán: Buzágh Aladár
Prodékán: Schulek Elemér

JÓZSEF BÁNK

BY WHOSE RIGHT DO THE PROFESSORS OF THE THEOLOGICAL FACULTY LECTURE?

Even before the II. Vatican Council some professors represented a rather novel theory. These teachings were refused by Pope Pius XII in 1950 and some outstanding theologians were silenced i.e. prohibited to lecture. Pope John XIII, who in his advanced age launched an unheard of venture when announcing the II. Vatican Oecumenical Council annulled this prohibition and relieved the theologians of the bands of this *silencium*. It is humanly understandable that in the Council these spiritually wounded theologians became the most active experts who prepared the lectures of the speakers of the Council. It thus happened that these new teachings found their way into the documents of the Council and in the formulation of the Church the concept of the people of God, the „*populus Dei*” won emphasis. Based on this there were some persons who — knowingly or not — wished to place the Church on the same level with civil democracy and the theologians openly rebelled against the rulings of Rome. The protest began with the meantime famous Professor Küng. Afterwards and most recently the so-called Declaration of Cologne was signed by a number of professors. The Declaration takes a peculiar and controversial stand in connection with certain teachings of the Pope. It seems that the old erroneous concept of „*Concilium supra Papam*” was now replaced by an up-to-date theory i.e. that of „*Theologi supra Papam*”?

The Pope's authority over the Magisterium was beyond any doubt. Protestantism has emphasized the Bible as the only and main obligatory educational authority. The Office of Education — be it on part of the Pope or on that of the bishop — is incompatible with this. The faithful are responsible for the conscientious preaching of the Gospel and all believers bear responsibility for the interpretation of the Bible. I cannot hide my suspicions that when the Catholic theologians put too much emphasis on the absolutism of conscience and on the independent, *partner-like* relationship between the Pope and the theologians they represent — perhaps unconsciously — Lutheran views.

Since I personally participated in the III. and IV. session of the Vatican Council and have also actively taken part in the preparation of the New Code from 1966 on, here in Middle-Eastern Europe I consider this for the West so unusual attitude which contrasts the ancient teaching of the Church to be erroneous and incorrect. And because I have been a lecturer in the Theologic Faculty of the Pázmány University for several years I deemed it necessary to clarify the dogmatic and legal relationship between the professors and the Office of Education i.e. the competent bishop.

The Péter Pázmány University was founded on the 12th May, 1635 in Nagyszombat (Trnava) by Péter Pázmány, Archbishop of Esztergom, who offered rich spendings to this institution. Later, in 1780, the University was relocated by Maria Theresia to Buda. The empress reserved herself and her successors the right of the nomination of professors. However, the professors of the Theological Faculty were always nominated after a consultation with the Archbishop of Esztergom had taken place. The Austrian Concordate of 1855 which due to the contemporary circumstance (after the suppression of the war of independence) was effective with regard to Hungary too definitely emphasized that professors were only allowed to lecture on theology if the Archbishop had previously convinced himself of the faith, erudition and worthy life of the candidates and gave them the *missio docendi*, the authorization to teach; this licence could also be withdrawn by the Archbishop. The same in also emphasized in the canon Nr. 1366 of the Church Act of 1917.

Based on the Apostolic Epistle (*Deus scientiarum Dominus*) issued by Pope Pius XI. on the 24th May, 1931 the Statutes of the Theological Faculty provide for the *missio canonica* to be granted by the Bishop of Esztergom who has the right to revoke the same.

Because of the fact that in accordance with the practice having been exercised for several hundred years the professors of the Theological Faculty of the University receive their nomination from the head of the state, prior to the submission of the proposal to the regent the Minister of Culture consults the Archbishop of Esztergom, the Prince-Primate of the state. This is also necessary because if a professor were nominated as lecturer on theology by the head of the state without having previously consulted the Archbishop and the latter would refuse to grant the *venie legendi* by reason of some moral deficiency or orthodoxy — with which the minister cannot be familiar — the consequences to the appointing and appointed person as well as to the University and the Archbishop would be highly unpleasant. This was definitely acknowledged by Jankovits, Minister of Culture in 1913: „When filling a vacancy in the Theological Faculty of the Budapest University of Sciences the Prince-Primate must be — as in the past also in future — always consulted after the candidature so that his opinion could be taken into consideration when making the decision and submitting it together with the relative documents to the highest authority”.

I have followed the process of nomination of professors of the Theological Faculty between 1906 and 1943 and found that this practice has always been respected.

In 1942 — after his return to Hungary — Dr. Sándor Horváth, theologian of the Dominican order, who first lectured in the Angelicum in Rome and was subsequently transferred to Frieburg was invited by the Theological Faculty to take the Fundamental chair and Homan, then Minister of Culture, submitted his name to the head of the state for nomination. Since Cardinal Justinian Serédi, Prince-Primate, was informed about the event only from the daily press he definitely protested in a well elaborated official script to the Minister of Culture against the nomination that occurred without having asked for his opinion previously and without having obtained his approval. He also forbade Sándor Horváth to lecture as long as the minister did not ask officially for his approval — at least subsequently. The otherwise meek-hearted Prince-Primate and jurist used rather hard words when writing the following: „Both in the present case and even more so in the future I definitely insist upon this historic right due not only to the Archbishop of Esztergom but also to the Prince-Primate of the country. In this latter context the right is due to the Prince-Primate not only in his capacity as legal successor of the founder of the University but also in that of the head of the Catholic Church in Hungary and leader of the Hungarian Bishops who is responsible for all Catholic matters of a universal nature. And the establishment of a theological faculty in any university of the country as well as the nomination of theological professors and the granting of both the *missio canonica* and the *venie legendi* are primarily such matters of a universal nature”.

In response to the energetic protest of the Prince-Primate the minister of culture excused himself and promised that no similar case would repeat itself in the future.

In the study I present the exchange of letters between the Archbishop of Esztergom and the minister of culture from 1906 on. From these letters it becomes apparent that the Theological Faculty generally selects three persons from among the candidates: for the first, second and third place. It happened more than once that the Archbishop, consulted by the minister, decided in favour of the second or third candidate and subsequently the person chosen by him was nominated professor of the University.

In 1950 when the Theological Faculty was terminated by the state on account of the political situation and there was no contact with Rome a Theological Academy was established which considered itself as the legal successor of the said Faculty and continued to grant university degrees (licentiate, doctorate). After having consulted the Episcopal Conference the lecturers of the Academy were appointed by the chairman of the Conference i.e. by the Archbishop of Esztergom. The approval of the new Statute of the Academy by Rome is in progress and through this approval the institution will legally be qualified as a Papal Theological Academy.

BERTÉNYI IVÁN

HERALDIKA ÉS KÖZÉPKORI EGYHÁZTÖRTÉNET

Vanyó Tihamér immár négy és fél évtizede figyelmeztetett arra, milyen sokoldalú ismeretekkel kell felvérteznie magát az egyháztörténeti kérdések megoldásán dolgozó kutatónak.¹ Legújabbban ugyanő nemzeti egyháztörténetírásunk feladatairól értekezve nem csupán arra utalt, hogy a jövő kutatások feladata lesz az egyház és az állam viszonyának a vizsgálata, hanem az egyháztörténetnek a művelődéstörténettel, annak úgyszólván minden ágazatával fennálló kapcsolatára is felhívta a figyelmet.² A katolikus egyház történetének legújabb monográfiusa, Szántó Konrád pedig az általa feldolgozott tudományszak tárgyáról írva ide sorolja az egyházkormányzói szervek hatalomkörének a vizsgálatát, forrásai közé a címereket, az egyháztörténelem segédtudományairól szólva pedig megemlíti a heraldikát is.³

Ha a művelődéstörténet részterületének is tekinthető címertan felől közelítünk az egyháztörténethez, szintén azonnal szembetűnik a két szakterület egymásra utaltsága: igaz ugyan, hogy a címerek eredetileg a csatamezőn küzdő lovagok fegyverhasználatára nyomán, felismerhetővé tételük szolgálatában alakultak ki, használatuk azonban hamarosan átlépte a lovagok, a nemesek körét, s tulajdonjelzőként, dekorumként, valamint egyéb funkciókban nem katonáskodó elemek is használni kezdték őket.⁴ Franciaországban már mintegy háromnegyed évszázaddal a címerek megjelenése után, a XIII. század első felében találkozunk a püspökségi címerekkel, a XIII. század közepétől kezdve egyre gyakrabban, a XIV. századtól pedig szinte általánosnak mondható módon szerepeltetik az egyházi személyek — szerzetesek és világi papok egyaránt — családi címereiket pecsétjeiken.⁵ Hasonlóképpen megfigyelhető a családi címer használata egyházi személyeknél Németországban is.⁶ A XIV. századtól elterjedő gyakorlat szerint a püspökök pecsétjeiken egyházmegyéjük és családjuk címerét egyaránt feltüntették.⁷

A klérus képviselőinek — címerképeiben, mesteralakjaiban a világiakéhoz hasonló — címerhasználatán túl témánk szempontjából nemkülönben érdekes az a vallási motívumokban gazdag szimbólumrendszer is, amely a középkori Európa legkülönbözőbb országaiban megjelenik. S itt most nem csupán a Szentföldre induló lovagok, egyéb személyek nagy változatossággal alkalmazott keresztsjeire kell gondolnunk, hanem a társadalom legkülönbözőbb rétegei, testületei által választott egyéb jelképekre is, amelyek — a középkor vallásos gondolkodásának megfelelően — lépten-nyomon a kutató szemében tűnnek. Stockholm címerének arany koronás Szent Erik feje Svédország patronusára emlékeztet,⁸ a francia Limoges a

XIII. század óta viseli pajzsa mezejében első püspöke, Saint Martial dicsfénnyel és S.M. initialékkal kísért fejét.⁹ Andalúzia neves városa, Sevilla címerpajzsán a XV. század óta látható III. (Szent) Ferdinánd király (1199-1252) alakját további két szent, Izidor és Leander kíséri,¹⁰ a Velence címerében megjelenített szárnyas oroszlán Szent Márk jól ismert ősi attribútuma.¹¹ A szentek alakjai, közismert, állandó jelvényei, jelképei mellett esetenként azok a címerképek is egyházi és valástörténeti szempontból érdekes szimbolikus jelentést kaphatnak, amelyeknek többnyire nincs ilyen értelmük. Így tapadhatott pl. a francia királyi és államcímer történetéből közismert, kék mezőben szereplő arany liliomokhoz a XIV. században már kimutathatóan a Szentháromságra való utalás (1376-ban V. Károly ezért redukálja háromra a liliomokat, amelyekkel korábban az egész kék pajzsmezőt behintették).¹² A Compostellába és a Szent Mihály hegyre látogató zarándokok oly tömegesen vitték haza emlékül a két tengerparti zarándokhely környékén összeszedett kagylókat, hogy e kis hallgatag állatok – legalábbis bizonyos területeken – Szent Jakab, illetve Szent Mihály arkangyal szimbólumává, s címerképpé váltak, sőt Chartres katedrálisának egyik XIII. századi üvegablakán Szent Mihályt már aranykagylókkal behintett ruházatban örökítették meg.¹³ De egyes esetekben hasonló vallásos jelentést kaphatott a csillag is: Betlehem égboltját reprezentálhatta.¹⁴ A heraldikus alapos, esetenként az egyes vidékek kultuszának az ismereteit is felölelő, egyháztörténeti ismeretek nélkül aligha tudná helyesen értelmezni az ilyen, és hasonló eseteket, miként tanácstalanul állna az olykor címerképként is megjelenő egyházi rangjelvények, így pl. a XIV. századi pápai székhely, Avignon címerpajzsán 1342 óta szereplő aranykulcsok¹⁵ előtt is az egyháztörténetből merített művelődéstörténeti ismeretek, jelen esetben az egyházi méltóságok rangjelölő szimbólumrendszerének a tanulmányozása nélkül.

Ha a tágabb, európai horizont után szűkebb körben tekintünk körül, hazai heraldikai emlékeink sorát is vallási szimbólum, az uralkodóink pajzsán, majd államcímerünkben háromnegyed évezreden keresztül szereplő kettőskereszt nyitja meg. Amint a vele foglalkozó szakirodalomból jól ismert, ábrázolása címerpajzsban lebegve, majd hármashalommá alakuló talapzatra helyezve, esetenként különböző hosszúságú vízszintes szárakkal kikepezve¹⁶ nemcsak a korai időszakban őrizte meg vallási szimbólum jellegét (amit egyébként IV. Bélát követő királyaink pecsétjei kettőskeresztjének a szárvégződésein megjelenő töviskorona – a corona spinea – még tovább bővített),¹⁷ hanem még a középkor végén is élt a tágabb értelemben a római egyházra utaló, vallásos jelentése is abban a korban is, amikor a vörös–ezüst sávozatnak és a kettőskeresztnek már kialakulóban volt egy, az ország területére utaló tudattartalma.¹⁸ Így hivatkozhatott még Mátyás királyunk is kimondottan a kettőskeresztre, amikor a főkegyúri jog kérdésében összekülönbözött a pápával, s azt írta Rómába, hogy inkább hajlandó hármaskeresztté változtatni az ország címerét, mint jogairól lemondani.¹⁹

Különösen jól megfigyelhető a vallásos gondolkodás hatása a középkori Magyarország kommunális heraldikájában. A teljesség igénye nélkül, inkább csak a példa kedvéért mutassunk rá néhány vallási motívumra középkori városaink jelvényein. Nagyszombat XIV. századi pecsétnyomója szakállas emberfő képében magát az Istent is megjeleníti egy küllős (szerencse) kerék közepében. Az identifikálást a + S CIVIUM DE ZUMBOTHEL CUM ROTA FORTUNE és a szakállas fej körül az + ET DEUS IN ROTA körirat könnyíti meg.²⁰ A királyi, ill. ál-

lamcímerünk történetéből jól ismert kettőskeresztet jó néhány középkori településünk is a pajzsára emelte. Lőcse hármashalom kettőskeresztes címere feltehetően Anjou–kori.²¹ Nyitra 1461-iki pecsétje kettőskeresztes zászlót mutat.²² Cseszte mezőváros 1466-iki töredezett pecsétjén²³ és Szakolca 1494-iki pecsétjén szintén kettőskeresztet visel.²⁴ De kettőskeresztet véstek Zsolna XIV. század végefelé használt pecsétnyomójára is.²⁵ Sávozott mezővel és Anjou–liliomokkal együtt szerepel a kettőskereszt Tata 1490. évi címeres pecsétjén.²⁶ A XIV. századig vezeti vissza a szakirodalom Trencsén görög keresztos zászlajú, balrafordult húsvéti bárányát.²⁷ Hasonló, keresztos zászlóval ábrázolt húsvéti bárány került Korpona XIV. századi (pajzs nélküli) pecsétnyomójára, majd címerpajzsára.²⁸ A keresztény vallás iránti alázatot kifejező, tisztaságra, becsületességre utaló „Isten báránya” címerkép egyébként nemcsak városi, hanem nemesi családi címerben, jelesen a Kolthay család 1434-iki²⁹ és a Bachvai Dempse család 1434-iki armálisában adott címerpajzsban és sisakdíszben is előfordul.³⁰ Podolin pecsétjére gyermekét tartó Madonna³¹ került, Turócszentmárton 1375. évi pecsétjére a névadó szent lóháton ülő, köpenyes képe, a város beszélő címerének a modern korig kedvelt alakja.³² Ugyancsak Anjou–kori a Körmöcbánya címerében Szent Katalin attributumaként megörököített (fél) kerék.³³ De a pajzstartó és sisakdísz funkcióban több városunk, így Eperjes³⁴ és Késmárk³⁵ 1463-iki, Kassa 1453.³⁶ és 1502. évi³⁷ címereslevelein vagy az Erdődi Bakócz család 1459-iki³⁸, ill. Császár István és a Petneházy család 1462-iki armálisán³⁹ megörököített angyalok ugyancsak a kor vallásos eszmerendszerének a tanúsítói. A példákat még jócskán szaporíthatnánk, de ez szükségtelen, hiszen az eddigiekből is egyértelműleg kitűnik, hogy középkori heraldikánk címerképeiben, szimbolikájában egyaránt bőségesen merített a vallási motívumokból, s hogy a heraldikusnak munkája nyomán lépten–nyomon támaszkodnia kell vallási, egyháztörténeti ismeretekre.

De hol segíthet a heraldikus az egyháztörténésznek? — Az élő heraldika korában a címerekre azokat a tárgyakat festették címerképként, helyezték sisakdíszként, amelyeket ténylegesen használtak, ill. a valóságban nem látható címerképek, köztük a rég meghalt szentek úgy kerültek a címerekre, ahogy a kortársak képzeletében és az azt is tükröző vallási tárgyú művészetben éltek. Természetesen számolni kell a heraldikus ábrázolásmód által kialakított, s a vallási eredetű címerképek pajzsra emelésnél is jelentkező stilizálással, de vallási ábrázolású címeres emlékeinkre pillantva így is hasznos eszmetörténeti ismeretekre tehetünk szert a más forrástípusokban szegény régebbi időszakok szentekről kialakított eszmevilágára, liturgiájára, esetleg az egyház szervezetére, mindennapi életére vonatkozóan a régi címeres pecsétek, armálisok tanulmányozása közben.

Az 1370-es évek magyar királyi kúriai reformjaiban fontos szerepet játszó Demeter titkos kancellár, majd királyi főkancellár nemcsak Nagy Lajos király udvari tisztségviselőjeként futott be fényes karriert,⁴⁰ hanem egyházi pályán is. 1375-ben erdélyi püspök⁴¹ 1376 januárjától 1378/79 fordulójáig zágrábi püspök, majd esztergomi érsek, 1378 szeptemberétől, ill. 1379 júniustól bíbornok (Bíborossá kreálásának, ill. kardinálsi címe használatának az időpontjáról ellentétesen nyilatkoznak a források).⁴² Demeter családi címerét nem ismerjük. Zágrábi püspökként használt pecsétjén nincs is címer: a hosszúkás, alul-felül csúcsban végződő, ún. „monorú” pecsét közepén Szent István király álló alakja látható, jobbáiban liliosmos jogarral, baljában országalmával, válláról leomló paláستtal. A szent király

alakját kétoldalt D és E maiuscula betűk kísérik, feje felett baldachin, lába latt mérműves szakaszoktól közrefogott, szegmens ívű fülke látszik, benne Demeter főpap alakja.⁴³ Bíborossá kreálása után Demeter új, ugyancsak monorú alakú pecsétet vésztett, amelynek dúsán díszített felső részét hatalmas tabernákulum-építmény tölti ki, alatta egy koronázási jelenet látható, az újabb szakirodalom értelmezése szerint feltehetően Demeter titularis templomának, a római Santi Quattro Coronati egyháznak a Szent Szilveszter kápolnájában lévő falfestménye alapján valószínűsíthetően azt ábrázolja, hogy Szent Szilveszter pápa megkereszteli és megkoronázza Nagy Konstantin császárt. A koronázási jelenettől jobbra-balra Szent Péter és Pál apostolok állnak, az oromzat közepén gyermeket tartó Madonna. A pecsét aljában látható fülkében Demeter bíboros térdel bíborosi köpenyben és kalapban jobbról-balról egy-egy ívelt oldalú, háromszögű címerpajzstól kísérve. A két címerpajzsban 1-1 jobbra forduló, féltérde ereszkedő, kiterjesztett szárnyú, bíbornoki kalapot tartó angyal figyelhető meg. Pajzstartó: (alulról) a fülke és a pajzsok közt 1-1 jobbra, ill. a másik címernél balra forduló oroszlán.⁴⁴

Demeter bíborosnak kör alakú legátusi pecsétje is ránk maradt. Pajzsán a pontifikális pecsétjén ábrázolthoz hasonló ábrázolást, féltérde ereszkedő, bíbornoki kalapot emelő, kiterjesztett szárnyú angyalt mutat, amely azonban — leírója állításával szemben — nem jobbra, hanem (heraldikailag) balra fordul.⁴⁵

A Demeter bíboros különböző pecsétjein látható, eltérő irányba forduló, térdelő angyalok heraldikai érdekessége, hogy ugyanazon címer különböző változatait mutatják. De a szorosabban vett címertani tanulságokon túlmenően egyháztörténetileg is érdekes az a tény, hogy a zágrábi püspöki pecsét még nem ábrázolt címert, s mivel esetünkben bizonyítható, hogy Demeter címerének ábrázolása (időben) nem előzhette meg bíborossá kreálását,⁴⁶ így joggal tételezhetjük fel, hogy kardinálissá történt kinevezése előtt Demeter egyáltalán nem viselt címet. Azaz a XIV. század hetvenes éveiben e püspöki méltóság betöltője nemcsak hogy megelégedhetett nem címeres pecsét használatával — ezt más, címer nélküli püspöki pecsétek ismeretében eddig is tudtuk — de az is valószínűsíthető, hogy egyáltalán nem kellett címet birtokolnia.

Demeter bíboros pecséthasználatához hasonlóan egyszerre szolgál egyháztörténeti és heraldikai tanulságokkal Nagylúcsei Orbánnak, I. Mátyás királyunk neves kincstartójának pecséthasználatát. Ő 1480-ban — székesfehérvári prépostként és kincstartóként — olyan címet nyert, amely bal haránt osztott pajzs felső, vörös mezejében az osztás irányában haladó, két első lába közt arany almával⁴⁷ ábrázolt, farkát háta fölé emelő fehér oroszlánt, az alsó, kék mezőben lebegő, hatágú arany csillagot mutatott. A (koronátlan) csőrsisak díszébe ugyancsak a hatágú arany csillag került egyik ágának a hegyére állítva, vörös, arany és kék sisaktakárokkal övezve.⁴⁸

Orbán prépostot csakhamar egri püspökké nevezték ki. Püspöki pecsétjének a nyomójára azonban már nem azt a címet vésette, amelyet Mátyás király adományozott. Egyrészt megváltozott a pajzs szelésének az iránya: a bal harántosztásból jobb harántosztás lett, s szerepel a püspöki pecséten, ami már önmagában is heraldikai érdekesség, s újabb szép példája a középkorban nem túl ritkán előforduló címerváltozatoknak.⁴⁹ Témánk szempontjából azonban sokkal jelentősebb egy további eltérés az 1480-ban adományozott címertől: a püspöki pecséten eltűntek az

armálisban adományozott sisak, sisakdísz és sisaktakarók, hogy a pajzs felső szélére (közvetlenül) ráhelyezett püspöksüvegnek adjanak helyet. Nagylúcsei Orbán fontosabbnak tartotta feltüntetni magas egyházi méltósága rangjelvényét, mintsem hogy „hű” maradjon a királyi adománylevélben feltüntetett sisakos, sisakdíszes, sisaktakarós, vagyis a mindenki által (egyházi és világi személyek által) egyaránt viselhető címerváltozathoz. S itt, Nagylúcsei címerváltoztatása kapcsán nemcsak a középkori címerjog abszolutizálását, a király nevében adományozott armálisban leírt címer túlzott tiszteletét cáfoló érdekes adalékra bukkantunk.⁵⁰ Egyben fontos forrásra leltünk XV. századi hazai klérusunk heraldikai ízlésére vonatkozóan is, hiszen Nagylúcsei eljárása a magas egyházi méltóságot jelölő mitra fokozott megbecsülését egyértelműen bizonyítja.

A mitra középkori magyarországi használatának a további vizsgálata újabb, a címertan és az egyháztörténet területén egyaránt hasznosítható következtetések levonását is lehetővé teszi. A püspöksüveg mint a fejre helyezett liturgikus tárgy eredetileg a pápák fejéke volt, s az egyházi heraldika neves kutatójának, Bruno Bernard Heimnek a véleménye szerint a triarával rokonítható, azaz nem lehetetlen, hogy a pápák liturgián kívüli fejviseletéből származott. A pápán kívül először a bíborosok viselték, majd IX. Leó (1049–1054) kezdte el más főpapoknak is adományozni. A kezdetben még ritka kitüntetésnek számító adomány fokozatosan terjedt el, s vált a már korai időszakban megtisztelő kiváltságból a püspökök szokásos, minden külön engedély nélkül viselni szokott fejékévé. A XI. századi pecsétek a püspököket még fedetlen fővel ábrázolják, ők ekkor tehát még nem viseltek infulát, s csak a XII. századtól szerepelnek — előbb főleg Franciaországban és Angliában — egyre gyakrabban mitrával.

Az apátok, kanonokok, (s más, a püspöknél alacsonyabb egyházi méltóságviselők) által viselt mitra is viszonylag korán megjelenik. 1051-ben IX. Leó pápa a besançoni székesegyház kanonokjainak adományozott mitrát. 1063-ban II. Sándor a canterbury-i Szent Ágoston monostor apátjának, Engelsinusnak, s hamarosan további mitraviselésekről is tud a szakirodalom. A mitra mégsem lett a püspököknél alacsonyabb egyházi méltóságok „rendes” jelvénye: mindazok a főpapok, akik nem voltak püspökök, csak kiváltsággént viselhették.⁵¹

1437-ben Bernard du Rosier, a későbbi toulouse-i érsek (†1475) még püspöki méltóságba való kinevezése előtt kéziratos címerkönyvet állított össze, amelyben — többek közt — az egyházi méltóságok heraldikai jelvényeit is elég részletesen tárgyalja. „Liber armorum”-ában a püspöki jelvényként a mitrát és a pásztorbotot említi, s hangsúlyozza, hogy viselésük egyes apátok számára csak „apostoli kiváltságból” megengedett, s ilyenkor is csak a püspökökétől eltérő sorrendben, azaz elől a pásztorbotot, s utána a mitrát kell címerükön ábrázolni. Ugyanott a préposztok, a perjelek és más, a püspököknél alacsonyabb méltóságviselők egyedüli jelvényének az egyenes, nem görbített „baculust” jelöli meg.⁵²

Ami a mitrának magyarországi, a püspököknél alacsonyabb egyházi méltóságviselők által való viselését illeti, II. András királyunk egy 1209-i oklevele arról tudósít, hogy egyes apátságokat a pápa engedélyével ekkor már kitüntettek vele (valamint gyűrűvel és szandálokkal), ezért engedi meg a király — a pápai követre hivatkozva — használatukat a garamszentbenedeki apátnak.⁵³ Nincs adatunk arra, hogy az említett mitraadományokat az apátok (vagy mások) már ilyen korán címerükön viselték volna, így a rájuk vonatkozó utalást inkább csak olyan insigni-

ológiai adaléknak tekinthetjük, amely a magyarországi, nem a püspökök címerében megfigyelhető heraldikai mitraviselés előtörténetét adja. 1366-ban V. Orbán pápa Erzsébet királyné kérésére a székesfehérvári prépostnak engedélyezett az egyházában celebrálandó ünnepi misék alkalmával mitra és ezüst pásztorbot használatot.⁵⁴ 1469-ben II. Pál pápa Mátyás király kérelmére a pozsonyi prépostnak és utódainak engedélyezett mitrát és más főpapi jelvényeket,⁵⁵ 1472-ben pedig IV. Sixtus pápától a szepesi prépost kap kiváltságot, hogy ő és utódai mitrával, pásztorbottal és más főpapi jelvényekkel élhessenek.⁵⁶

Ami a Rosier által megörökített külföldi (elsősorban nyilván francia) szokás és a bemutatott magyarországi esetek összevetése során első pillanatra szembetűnik, hogy — ellentétben a Toulouse környéki gyakorlattal — a püspököknél alacsonyabb egyházi méltóságviselőknek adott pápai mitraviselési engedélyek nálunk nem írták elő a mitrának és a pásztorbotnak a címerben a püspökétől eltérő sorrendben való használatát, sőt, mivel a pásztorbot alakjáról hallgatnak a pápai engedélyek, még azt sem zárhatjuk ki egyértelműen, hogy az engedélyezett „baculus”-on nem mindig hajlított végű pásztorbotot, crosciust, hanem esetleg olykor egyenes, felül gömbben, liliomban stb. végződő baculust (franciál „bourdon”) kell értenünk.⁵⁷ Ugyanakkor a magasabb rendű egyházi méltóságviselőktől való megkülönböztetést szolgálhatta az a — nem heraldikai, hanem szertartásrendi — megszorítás, amely a pozsonyi prépostoknak csak előljáró egyházi méltóságviselőik és a pápai legátusok távollétében engedélyezte egyes főpapi funkciók, szertartások gyakorlását. De van-e forrásunk, amelyből a XV. századi infulás prépostok címerviselésére következtethetünk?

1489-ben I. Mátyás ármálist adott ki Sánkfalvi Antal pozsonyi prépost, Lazói János erdélyi főesperes, Heős Tamás, Herei Bálint, valamint rokonságuk (és le származóik) részére. Sánkfalvi érdeme az volt, hogy fontos követségekben, többek közt az ország koronájának visszaszerzéséért Frigyes császárral folytatott tárgyalásokon szolgálta királyát, Heős Tamás vitézségével szerzett érdemeket, a többi címernyerő a két fő címerszerző érdemeiért részesült a címeradományban, amelynek ábráját kettejük személyét szem előtt tartva vetett pergamenre az ármális címerfestője. A címerpajzs felső szélére álló püspöksüveg került. Ez a pozsonyi prépostságot jeleníti meg, amely egyház többek közt azáltal is kitűnik az ország többi egyháza közül a méltóságnak és a fenségnek e jelvényével — írja a címereslevél szövege —, hogy prépostjai infulások.⁵⁸ A pajzs kék mezejében három véres fejű nyilat tartó kart ír le az ármális (a címer ábráján a nyilvesszők hegye nincs véresre festve) Heős Tamás sebesüléseinek az emlékére. A többi címernyerőre nem utal sem a címerpajzs ábrázolása, sem a címer külső díszítése, ami érthető is, hiszen ők csak rokonként részesültek a címeradományból.⁵⁹ Ami viszont felettébb érdekes, a címereslevél szövege szerint nem csupán ők, az érdemeket nem szerzett rokonok kapták adományul a Heős vitézségére emlékeztető nyilas címerkép és a Sánkfalvi pozsonyi prépostságára emlékeztető mitrát, hanem (a szintén világi személy) Heős is a mitrát, s a nem vitézségével érdemeket szerző Sánkfalvi is a nyilakat. A hősiességre, sebesülésre utaló címerkép nem vitézkedő személynek való adományozása beleillik a kor gyakorlatába, ezen nincs mit csodálkoznunk, az azonban már nehezen képzelhető el, hogy a pápa által a pozsonyi prépostoknak is különös kiváltsággként adományozott mitrát az uralkodó a tisztségben lévő prépost rokonainak is továbbadományozza, ráadásul olyanoknak, akik

Lázói János erdélyi főesperes kivételével nem is tartoztak a klérushoz, hanem világi személyek voltak. Márpedig az ármális szövege expressis verbis ugyanazt a lefestett és leírt címert adományozza valamennyi címernyerőnek! — A gyakorlat mégsem a királyi címereslevél szövegéhez igazodott, s hogy az ármális szövegében leírtakkal szemben az infula adományozása kizárólag a pozsonyi prépostnak és nem a többi címernyerőnek is szólt, esetünkben bizonyítható. Az ármálisban említett másik egyházi személy, Lázói János ugyanis Rómába került, s 75 éves korában ott is halt meg, mint magyar gyóntató. Római sírkövére a halott alakja fejének a két oldalára 1-1 címerpajzsot helyezett a szobrász, bennük ruhaujjból kinyló, három tollas nyilat tartó kézfejjel, azaz az 1489-ben nyert címer pajzsának az ábrázolásával, de a pajzsok felett nem szerepel az infula.⁶⁰ Vagyis Lázói a negyed századdal korábban kapott címert használta, de — nem lévén pozsonyi prépost — mitra nélkül! Vagyis itt az újabb címerváltozat mint heraldikai érdekesség mellett ismét egyháztörténeti szempontból is tanulságos jelenségre bukkantunk; hiába adományozta a király nevében kelt 1489. évi ármális valamennyi címernyerőnek a pozsonyi prépostokat illető mitrát, ennek heraldikai használatára még az — alacsonyabb egyházi méltóságot betöltő — papi személy sem tartotta illetékesnek magát. Az újabb kutatás hangsúlyozza, hogy a konstanzi zsinatot követően a király adományozta az egyházi méltóságokat és beneficiumokat — ide értve nemcsak a magasabb tisztségeket, hanem a préposti, sőt a kanonoki, oltárigazgatói javadalmakat is, amennyiben azok betöltése nem magánkegyurak jogkörébe tartozott.⁶¹ Úgy látszik azonban, egy ponton a bevett heraldikai és egyházi szokások hallgatólagosan határt szabtak a királyi főkegyúri és címeradományozási jog gyakorlásának: hiába adományozott a király infulát olyan egyházi személy címerpajzsra fölé, akinek a középkori felfogás szerint ilyen főpapi jelvényt egyedül engedélyezni jogosult pápa nem adományozott mitra használati jogot, az illető — esetünkben Lázói János — mellőzte a mitrának pajzsa fölé helyeztetését. Ugyanakkor természetesen e megszorításnak nem szabad túl nagy jelentőséget tulajdonítanunk, hiszen a pozsonyi prépostot, miként a Mátyás uralma alatt mitra használatára pápai kiváltságot nyert szepesi prépostot is a király nominálta és prezentálta, míg az esztergomi érsek (ill. vikáriusa) csak megerősítette tiszteben,⁶² ráadásul a pozsonyi prépost mitraviselési jogát is a király kérésére engedélyezte II. Pál pápa.⁶³

Hogy a pápa által 1469-ben engedélyezett, Sánkfalvi Antalnak a király által 1489-ben címerébe is adományozott mitra használati jogával valóban éltek a pozsonyi prépostok, annak a pernek az anyagából ismerjük, amelyet a pozsonyi káptalan a XVI. század elején folytatott az esztergomi vikárius előtt Sánkfalvi Antal prépost utóda és rokona, Sánkfalvi Miklós pozsonyi prépost ellen. A per vitái során többek közt arra is hivatkoztak, hogy a nagyobb ünnepek szertartásai során a prépost infulát szokott viselni.⁶⁴ Így tehát bízvást valószínűsíthetjük, hogy — és ezen az élő heraldika korában semmi csodáltnivaló nincs — az 1489-es címereslevél címerfestményére az egyházi szertartások során ténylegesen használni szokott mitra képe kerülhetett. Ugyanennek a pernek az anyagából tudjuk azt is, hogy a XVI. század elején Sánkfalvi Miklós pozsonyi prépost az elődjének és rokonának, Sánkfalvi Antalnak 1489-ben adományozott nemesi címert használta a pecsétjén, miként más egyházi méltóságviselők is a saját címerüket vésették pecsétjük nyomójára.⁶⁵

A Sánkfalvi-Heős ármális egyháztörténeti érdekessége azonban nem merül ki ezzel. 1880-ban az „Új Magyar Sion” „egyházirodalmi folyóirat” hasábjain a „Zumbur” álnéven író Knauz Nándor és Rimely Károly szenvedélyes vitát folytattak a pozsonyi prépostság középkori jogállása körül. Rimely Károly — lekéri apát, kanonok — latin nyelvű munkát tett közzé a Szent Márton káptalanról,⁶⁶ amely bővelkedett a kétségtelen szakmai hibákban és heves, személyeskedő, olykor már az egyházi férfiúhoz méltatlan hangvételű bírálatra készítette az akkor már országos hírvé egyháztörténész Knauz Nándort. (Fiatalabb korában Knauz is pozsonyi kanonok volt, s jól ismerte az ottani káptalan levéltárát.) Rimely azt igyekezett bizonyítani, hogy a pozsonyi prépostok már a korábbi középkorban igen széles egyházi hatalommal rendelkeztek, „quasi episcopalis” jogkörük 1469-től nemcsak a püspöki jelvények használatában, hanem abban is megnyilvánult, hogy a négy kisebb egyházi rendet feladhatták, a templomokat megáldhatták, negyven napi búcsút engedélyezhettek, sőt catedraticumot is szedhettek.⁶⁷ Knauz vitapartnerénél jóval szűkebbnek tekintette a pozsonyi prépostok egyházi joghatóságát, s legfeljebb a XV. század utolsó harmadától volt hajlandó ebben a kérdésben engedékenynek mutatkozni.⁶⁸ A Pozsony város történetén belül az ottani egyházi intézmények históriáját Rimely és Knauz vitáját követően részletesen feltáró Ortvy Tivadar egymás után bemutatta azokat, a XIV. század végétől sorjá-
zó okleveles adatokat, utalásokat, amelyek azt tanúsítják, hogy a pozsonyi prépostok többször is rendelkeztek illetékességükbe tartozó káptalani helyek, kanonoki javadalmak tárgyában, nemegyszer ordinariusként viselkedtek, de a prépostok exempt állását illetően adatok hiányában azt a végső sommázó következtetést vonja le, hogy erre vonatkozó okmányok aligha léteztek, mert ez az „egyházjogi állás nem királyi, s nem pápai kegylevelek alapján sarkallott, hanem pusztán történeti fejlődésen.”⁶⁹ Ugyanakkor az általa bemutatott⁷⁰ források alapján joggal valószínűsíthető, hogy az I. Mátyás királyunk idején az osztrák határmenti dunaszakaszt őrző, s így stratégiai helyzetű város, amely emellett az ugyancsak Mátyás alatt alapított Academia Istropolitanaának is helyet adott, az egyházi hierarchiában való rangemelés tekintetében is számításba jöhetett, azaz a királyi politika irányítói — elképzelésünk szerint — feltehetően nagyobb jogkört szándékozhattak biztosítani a pozsonyi társaskáptalani prépostnak, mint egy kerületi vicariatus az esztergomi érseki (fő)egyházmegyén belül. Ennek az általunk valószínűsített távlati rangemelésnek a tervbe vételét az látszik alátámasztani, hogy míg az általunk megvizsgált, püspököknél alacsonyabb egyházi méltóságok javára szóló infulaviselési engedélyek⁷¹ rangjelző szó nélkül említik a mitrát, s legfeljebb más jelvényekkel együtt általánosságban nevezik főpapi jelvények, a Sánkfalvi ármális címerleírása a pajzs fölött egyértelműen *püspöki mitrát* nevez meg („mitra est episcopalis”), s ha a későbbiekben, a címer magyarázatok ezt a pozsonyi prépostok infulás mivoltával hozza is kapcsolatba,⁷² joggal tételezhető fel, hogy a „püspöki” jelző itt aligha véletlenül jutott a címereslevél megfogalmazójának az eszébe; könnyen elképzelhető, hogy tudhatott olyan, a királyi udvarban honos elgondolásokról, amelyek I. Mátyás királyunk uralma legvégén a pozsonyi prépostság közeljövőben történő püspöki rangemelésére vonatkozhattak. Mátyás királynak a következő évben bekövetkezett halála miatt azonban ezen általunk feltételezett tervek megvalósítására már nem került sor. De akár éltek ilyen elképzelések a pozsonyi társaskáptalani prépostságot illetően, akár nem, Sánkfalvi Antal infulás címerű

ármálisa mindenképpen középkori egyháztörténetünk és heraldikánk tanulságos forrásának tekinthető.

Középkori egyháztörténet és heraldika. Két diszciplína, amelyek az elmúlt évtizedekben nem örvendeztek túl nagy megbecsülésnek hazánk tudományos életében. Most távolról sem a teljesség igényével, inkább csak példaszerűen kíséreltünk meg felvillantani néhány olyan érintkezési pontot, ahol e két tudományszak kölcsönösen segítheti egymást. Ha megújul az érdeklődés e két, a közelmúltban a perifériára szorult diszciplína iránt, remélhetően még számos heraldikai és egyháztörténeti probléma megoldását, előbbrevitelét segíti elő egymással párhuzamos művelésük.

JEGYZETEK – NOTES

1. VANYÓ Tihamér: Az egyháztörténész szemhatára. Pannonhalma, 1943. (Klny. a Regnum Egyháztörténeti Évkönyv 1942-43. évi Szekfű Gyula Emlékkönyvéből) p. 48.
2. VANYÓ Tihamér: Nemzeti egyháztörténetírásunk. Teljesítmények és feladatok. — Századok, 120. (1986) pp. 702–703.
3. SZÁNTÓ Konrád: A katolikus egyház története. 1. köt. Ecclesia. Budapest, 1983. pp. 15., 17–18.
4. GALBREATH, D. L.—JÉQUIER, Léon: Manuel du blason. Lausanne, 1977. p. 43. PASTOUREAU, Michel: Traité d'Héraldique. Paris, 1979. pp. 47–51. BERTÉNYI Iván: Kis magyar címertan. Budapest, 1983. pp. 14–15.
5. MATHIEU, Rémy: Le système héraldique français. Paris, 1946. p. 26. GALBREATH—JÉQUIER, *op.cit.* p. 50. PASTOUREAU, *op.cit.* p. 49. HEIM, Bruno Bernard: Coutumes et droit héraldiques de l'Église. Beauchesne. Paris, 1949. p. 30.
6. HEIM *op.cit.* pp. 30–31.
7. BERCHEM, E: Siegel. Berlin, 1917. p. 124. PRINET, Max: Armoiries combinées d'évêques et évêchés français. — Cinquantenaire de l'Ecole pratique des hautes études. Paris, 1929. pp. 75–84. PASTOUREAU, *op.cit.* p. 49.
8. LOUDA, Jiří: Europäische Städtewappen. Genesis Verlagsanstalt. 1969. pp. 228–229.
9. *Ibid.* pp. 170–171.
10. *Ibid.* pp. 224–225.
11. *Ibid.* pp. 242–243.
12. BARTHOLINI, Bernard: Guide de blason. Stock. Evreux, 1975. p. 92.
13. *Ibid.* pp. 110–111.
14. *Ibid.* p. 120.
15. Az 1342-ben VI. Kelemen által adományozott két Szent Péter kulcshoz csatolt harmadik kulcs a város egyházi hatalom alá vetett voltát szimbolizálta. — LOUDA, *op.cit.* pp. 100–101.
16. A kettőskeresztrel foglalkozó terjedelmes szakirodalomból itt csak KUMOROVITZ L. Bernát: A magyar címer kettőskeresztje, — Turul 55. (1941) pp. 45–62. — című tanulmányát idézzük, amely a régebbi kutatások eredményeit is összefoglalja.
17. *Confer*: KOVÁCS Éva: Signum crucis-lignum crucis. (A régi magyar címer kettőskeresztjének ábrázolásáról) In: Eszmetörténeti tanulmányok a magyar középkorról. Szerk: Székely György. Budapest, 1984. pp. 410–411., 413.
18. BERTÉNYI Iván: A vörös-ezüst sávozat funkciója néhány városunk címerében. In: Eszmetörténeti tanulmányok a magyar középkorról. *Ibid.* pp. 442–444.
19. SZÁNTÓ Konrád, *op.cit.* 3. köt. Budapest, 1987. p. 515. *Cconfer*, SZÁNTÓ Konrád, *op.cit.* 1. köt. p. 530. és BERTÉNYI Iván: Kis magyar címertan. p. 76.
20. NOVÁK, Jozef: Slovenské mestské a obecne erby. Bratislava, 1967 p. 16. és IV. tábla, 1. ábra, illetve pp. 157–158. Színes címertábla: LOUDA, Jiří: Znaky československých měst. Praha, 1975. 23. tábla, 4. ábra.
21. DARVASY Mihály: Középkori városaink címereinek eredete és fejlődése. Budapest, 1942. p. 23. NOVÁK *op.cit.* p. 132., ábrája ugyanott.
22. Magyar Országos Levéltár Mohács Előtti Gyűjtemény. (OLDI) 98 100. NOVÁK *op.cit.* pp. 138–139., ábra ugyanott, p. 64., XI. tábla.

23. DARVASY, *op.cit.* p. 24; NOVÁK, *op.cit.* p. 168.
24. DARVASY, *op.cit.* p. 24.
25. NOVÁK, *op.cit.* p. 160.
26. DARVASY, *op.cit.* p. 24; BERTÉNYI Iván: A vörös-ezüst sávozat... *op.cit.* p. 425.
27. LOUDA: Znaky... *op.cit.* 23. tábla, 3. ábra.; NOVÁK: *op.cit.* pp. 156–157.
28. NOVÁK, *op.cit.* p. 32., VI. tábla 1. sz., pp. 128–129.
29. FEJÉRPATAKY László–ÁLDÁSY Antal: Magyar címeres emlékek. 1–3. kötet. Budapest, 1901–1926. 2. köt. pp. 41–42., színes ábrája: XII. (XXXVII.) szám.
30. NYULÁSZINÉ STRAUB Éva: Öt évszázad címerai a Magyar Országos Levéltár címeres le-
velein. Corvina. Budapest, 1987. p. 32., XVI. tábla.
31. XIV. század első fele. DARVASY, *op.cit.* p. 11., ill. NOVÁK, *op.cit.* p. 33., VI. tábla, 2.
szám.
32. NOVÁK, *op.cit.* pp. 133–134., LOUDA: Znaky... *op.cit.* 13. színes tábla, 4. ábra.
33. DARVASY, *op.cit.* p. 14.; NOVÁK, *op.cit.* pp. 126–128. LOUDA: Znaky... *op.cit.* 10.
színes tábla, 6. ábra.
34. FEJÉRPATAKY–ÁLDÁSY, *op.cit.* 3. köt. pp. 41–42.
35. NOVÁK, *op.cit.* pp. 119–121., XVII. tábla.
36. *Ibid.* p. 124., XIII. tábla
37. *Ibid.* p. 125., XX. tábla.
38. FEJÉRPATAKY–ÁLDÁSY, *op.cit.* 1. köt. pp. 73–74., XIX. sz.
39. *Ibid.* pp. 75–76.
40. 1375-ben titkos kancellár, 1377–1378-ban hol királyi alkancellárként, hol kancellárként emlí-
tik, 1379-től kancellárként, de többször főkancellárként szerepel. — KUMOROVITZ L. Bernát: Osztályok, címek, rangok és hatáskörök alakulása I. Lajos király kancelláriájában. In: Esz-
metörténeti tanulmányok... *op.cit.* p. 307.
41. *Ibid.* pp. 324–325.
42. *Ibid.* p. 324.
43. Bodor Imre (szerk.): A középkori Magyarország főpapi pecsétjei a Magyar Tudományos Aka-
démia Művészettörténeti Kutató Csoportjának pecsétmásolat-gyűjteménye alapján. (Katalo-
gus). Budapest, 1984. p. 51., 55. szám, X. tábla 55. szám.
44. FÜGEDI Erik: Középkori pontifikális pecsétek Magyarországon, In: Bodor Imre, *op.cit.* p.
19. és TAKÁCS Imre: megjegyzések a XVI. századi magyar főpapi pecsétek művészettörténeti
kérdéseihez. In: Bodor Imre, *op.cit.* p. 27. Katalógus: p. 52., 59. sz., XII. tábla, 59. sz. A pec-
sét címereket tartalmazó része kinagyítva: XXVII. tábla, 20. ábra.
45. FÜGEDI, *op.cit.* p. 17., ábrája: XXVII. tábla 19. ábra.
46. *Ibid.* p. 19. Ezt a megállapítást alátámasztani látszik Takács Imre megfigyelése a pecsét ábrájá-
nak a római Capella di San Silvestro freskójával való művészettörténeti rokonításáról. A pe-
csétnyomó így valószínűleg Rómában készült — TAKÁCS, *op.cit.* p. 27.
47. A címér ábráján inkább korongnak tűnik. — RADOCSAI Dénes: Gótikus magyar címeresle-
velek, — Művészettörténeti Értesítő 6. (1957) p. 294. arany golyónak írja le.
48. ... hec arma seu nobilitatis insignia videlicet clipeum manerie bipartitum, rubeo scilicet superi-
us et celestino inferius coloribus indirecte per medium sibi immediate correspondentibus dis-
tinctum: in quo equidem clipeo ipso colore rubeo leonem album, capiti sublimato ore aperto
ac caude in altum supra dorsum erecta tenendo in pedibus anterioribus aureum pomum, ac su-
per clipeum galeam retropendens vestitam et supra galeam stellam unam auream cum sex radiis
refulgentem, in inferiori autem parte ipsius clipei colore celestino aliam stellam auream, cum
eisdem sex radiis micantem... donavimus... — SCHÖNHERR Gyula: Nagylucsei Orbán
címerlevele 1480-ból. Turul 16. (1898) pp. 67–68. FEJÉRPATAKY – ÁLDÁSY, *op.cit.*
2. köt. p. 64. RADOCSAY, Dénes: Gotische Wappenbilder auf ungarischen Adelsbriefen. II.
— Acta Historiae Artium Academiae Scientiarum Hungariae 10. (1964) pp. 62–63.
49. E kérdésről BERTÉNYI Iván: Címerváltozatok a középkori Magyarországon. A Levéltári
Közleményekben megjelenő tanulmány.
50. E kérdéshez BERTÉNYI Iván: Középkori címerjogunk néhány kérdése. Levéltári Szemle 36.
(1986) 2. sz. pp. 21–36.
51. MIHÁLYFI Ákos: A nyilvános istentisztelet. Egyetemi előadások a lelkipásztorkodástan köré-
ből. Budapest, 1933⁴. pp. 274–275. RADÓ Polycarpus: Enchiridion liturgicum. Editio secun-
da emendata et aucta. II. Herder. Romae — Friburgi Brig. — Barcinone. 1966. pp. 1466–

1467. HEIM, op. cit. pp. 69–73. Summázó megállapítása szerint: „La mitre . . . doit être considérée comme une prérogative proprement pontificale, et elle ne contient rigoureusement qu'aux évêques qui sont de vrais pontifes. Les autres prélats, auxquels la mitre est accordés par privilège, n'ont les droits pontificaux que seulement ad usum et non pas ad exercitium comme les évêques.” — HEIM, op. cit. p. 69.
52. EPISCOPI vero habent super armis suis pro singularibus insigniis mitram episcopalem et baculum pastorem seu croscium, et demonstrant excellentiam pontificalis dignitatis et eorum officii, ut habetur expresse in libro vocato mitralis et de baculo pastoralis dicitur curva trahit quos recta regit pars ultima pungi . . . ABBATES vero super armis suis de veritate iuris canonici et civilis non habent insignium prelacionis nisi baculum pastorem, id est croscium ad superponendum in armis suis scutis scutellis. Quidam tamen sunt abbates habentes ex privilegio apostolico croscium et mitram super armis, suis, primo croscium et postea mitra poni debet seu depingi ad differentiam armorum episcoporum supra quibus primus mitra, postea baculus pastoralis debet poni et depingi ad designandam excellentiam pontificalis et pastoralis dignitatis . . . PREPOSITI vero regulares immediati prelati canonicorum regularium et PRIORES MAIORES monarchorum et principales in ecclesiis cathedralibus seu colligiatis habent pro insignio prelacionis tam in divinis officiis solempnibus cum celebrant, quam super armis suis ubique depingendis baculum rectum non incurvatum ut abbates et hoc pro singulari differentia inter abbates et illos” . . . Bernardus de Roserio (= Bernard du Rosier): Liber armorum hic vulgariter intitulatur et qui illum composuit nominatur in theologia magister et iuris utriusque doctor, prepositus metropolitane ecclesie tholonie . . . Paris, Bibliothèque nationale, Lat. 6020, fol. 41–43. HEIM, op. cit. p. 162.
53. „Nonulle regales Abbacie in regno nostro constitute de indulgentia domini pape infula, anulo, sandalibus decorantur. Visum fuit nobis quod congruum esset rationis, ut abbatia sancti Benedicti de Grana que antiquitate temporis et dote regali fulgebat, eodem fungeretur prerogativa . . . privilegium a domino G. cardinali (= Gregorius de Crescencio pápai követ) obtinuimus et nostrum eidem concessimus habere.” — Codex Diplomaticus et epistolaris Slovacie. Ed. Richard Marsina. Bratislavae, 1971. 152. sz. p. 120., az oklevélre vonatkozó irdalom összefoglalásával.
54. „. . . missarum solempnia in dicta ecclesia celebrando, mitra et baculo pastoralis argenteo uti possitis.” — THEINER, Augustinus: Vetera Monumenta Historica Hungariam Sacram illustrantia. Romae, 1860. CLI. szám, — Idézi: BÖHM János: A mitra. Eger, 1901. pp. 38–39.
55. „Paulus Episcopus Servus Servorum Dei. . . Nos consideratione Charissimi in Christo Filii Nostri Mathiae Regis Hungariae Illustris asserentis: Quod Oppido Histropolitano (!) propter studium generale nuper erectum, et Vestrae Ecclesiae plurimum afficitur, Nobis super hoc humiliter supplicantis: ac Vestris in hac parte supplicationibus inclinatis; ut tu Praeposite et successores tui Praepositi dicti Ecclesiae qui pro tempore fuerint, mitra, baculo, annulo et aliis pontificalibus insigniis libere et licite potestis uti. Necnon, quod in dicta et aliis Ecclesiis sive Capellis eidem subjectis benedictionem solemnem post Missarum Vesperarum et Matutinarum solemnia, dummodo in benedictione huius modi aliquis Catholicus Antistes vel Apostolicae Sedis legatus praesens non fuerit, elargiri possitis.” — PÉTERFFY, Carolus: Sacra Concilia Ecclesiae Romano–Catholicae in regno Hungariae celebrata. Posonii, MDCCXLII. Pars II. p. 16., idézi BÖHM, op. cit. p. 40. Confer: (RIMELY, Carolus): Capitulum insignis Ecclesiae Collegiatae Posoniensis ad. S. Martinum ep. olim SS. Salvatorem. Instar manuscripti. Posonii, 1880. p. 34.
56. 1472: „Sixtus episcopus Servus Servorum Dei”. . . a szepesi prépostnak engedélyezi. . . „mitra etiam auriphrygiata seu Margaritis et lapidibus pretiosis decorata, ac baculo Pastoralis et aliis Pontificalibus insigniis, quoties tibi et aliis placuerit libere uti.” — WAGNER, Carolus: Analecta Scepusii sacri et profani. Pars I. Viennae, 1774. pp. 344–347. (XXXVI. sz.)
57. Ábráik: *croscius*: HEIM, op. cit. p. 76., *bourdon*: *ibid.* p. 88. Megnevezéseikhez, *confer*: RADÓ, Policarpus op. cit. pp. 1468–1469.
58. . . . „Anthonius de Sankfalva. . . inter alia imprimis occurrit nuncium (!) illud expectatum quod nobis de restitutione coronae regni nostra idem ex urbe Grecz, a prelatis et baronibus nostris, qui causam huiusmodi restitutionis apud serenissimum dominum Fridericum Romanorum imperatorem agebant, primus omnium maiestati nostre attulit. . . ” s más követségeken is részt vett, Hews Tamás vitézségével tűnt ki, ezért. . . „hec arma nobilitatis insignia: scutum videlicet cuius campum per omnia celestinus color occupat, et in cuius medium manus aurea

protensa tres sagittas argentei coloris, cum cuspidibus sanguine tinctis, in argumentum militie et susceptorum vulnerum atque plagarum ipsius Thome Hews continet; infula deinde scuto imminens mitra est episcopalis, et ecclesiam seu preposituram Posoriensem representat, que ecclesia eo dignitatis ac maiestatis insigni inter ceteras regni nostri ecclesias refulget, ut eius prepositi infulati habeantur, prout ipsa arma in principio seu capite presentium literarum nostrarum figurata sunt et distinctius expressa. . . memorato preposito ac prefato Thome Hews, et per eos magistro Johanni de Lazo archidiacono in ecclesia Transsilvanensi, necnon Nicolao et Francisco similiter Hews condisionalibus fratribus, et Valentino de Heren sororio eiusdem Anthonii prepositi, eorundemque Thome Nicolai et Francisci, Valentini et Anthonii heredibus et posteritatibus universis dedimus, donavimus et contulimus. . .” — NAGY Gyula: Lázói János címere. Turul 8. (1890) pp. 208-209. Színes ábráját kiadta NYULÁSZINÉ STRAUB Éva, *op.cit.* p. 47., XXXI. tábla. (További irodalom ugyanott).

59. NAGY Gy., *op.cit.* pp. 208-209.
60. CSERGHEŐ Géza: Régi magyar sírkövek. I. Lazó János Rómában. Turul 8. (1890) pp. 129-131. Rajza ugyanott, p. 130.
61. MÁLYUSZ Elemér: A konstanzi zsinat és a magyar főkegyúri jog. Értekezések a történeti tudományok köréből. Új sorozat, 9. Budapest, 1958. p. 114.
62. 1486-ban az „auctoritate iurispatronatus. . . regalis” kinevezett Sánkfalvi Antal pozsonyi prépostot az esztergomi prépost confirmálta és instituálta. — KNAUZ Nándor: A pozsonyi káptalan és prépostja, Sánkfalvy Miklós közti pertöredék. Új Magyar Sion 4. (1866). p. 773. *Confer*: ZUMBUR (KNAUZ Nándor): A pozsonyi prépostság. Új Magyar Sion 11. (1880). november, pp. 837-838. *Confer*: szepesi prépostra MÁLYUSZ, *op.cit.* p. 115.
63. PÉTERFFY, Carolus *op.cit.* II. p. 16.
64. „Nichilominus tamen in maioribus festivitibus, quando dominus prepositus in infula, aut plebanus ecclesie, vel ad petitionem plebani aliqui ex canonicis solemnizant, illa solemnitas tamen, quam fieri petit d(omi)nus prepositus, hoc unum addit procurator predictus, quod etiam predicatoribus in minoribus festivitibus Succustos affert cappam in chorum et finita nona in continenti induit se cappa et sic incipit vespas. . .” KNAUZ Nándor: A pozsonyi káptalan. . . *op.cit.* p. 299.
65. „Quod autem unusquisque prepositorum potuit habere arma, sew aliqua insignia nobilitaria, a divis regibus eisdem ac eorum parentibus concessa, domini actores non mirentur, sicut et modernus prepositus fateretur habere propria arma, per serenissimum condam regem Mathiam sibi et suis fratribus data et concessa; videlicet tres sagittas in manu armata. Ideo si ipse condam Johannes Juhar, qui fuit secretarius Sigismundi imperatoris habuit sua arma et sigillavit litteras missiles et consimilas, non est admirandum; imo dominus vicarius ac ceteri domini iudices similiter et quique canonici habent vel possunt habere eorum sigilla et arma propria. . .” — KNAUZ Nándor: A pozsonyi káptalan. . . *op.cit.* p. 541.
66. (RIMELY, Carolus) *op.cit.*
67. *Ibid.*, passim, RIMELY Károly: A pozsonyi prépostság. Adalék az Új Magyar Sion 1880. évfolyamához. Pozsony, 1880. p. 54.
68. ZUMBUR (KNAUZ Nándor): A pozsonyi prépostság. Új Magyar Sion 11-12. (1880-1881) *passim*.
69. ORTVAY Tivadar: Pozsony város története. I. köt. Pozsony, 1882. pp. 183-185.
70. ORTVAY, *op.cit.* II. köt. pp. 420.
71. 1209., ill. korábban a garamszentbenedeki, ill. más apátságoknak: „infula, annulo, sandalibus” — Richard Marsina: i.m. 152. sz., 120. p. 1366., a székesfehérvári prépostnak: „mitra et baculo pastoralis argenteo” — THEIMER, Augustinus, *op.cit.* CLI. sz., p. 81. 1469., a pozsonyi prépostnak: „mitra, baculo, annulo et aliis pontificalibus insigniis”. . . — PÉTERFFY, Carolus *op.cit.* II. p. 16. 1472., a szepesi prépostnak: „mitra etiam auriphrygiata, seu margaritis et lapidibus pretiosis decorata ac baculo pastoralis et aliis pontificalibus insigniis. . .” — WAGNER, Carolus *op.cit.* p. 347. XXXVI. sz.
72. „. . . que ecclesie eo dignitatis ac maiestatis insigni inter cetera regni nostri ecclesias refulget, ut eius prepositi infulati habeantur. . .” — NAGY Gy. *op.cit.* pp. 208-209.

HERALDRY AND CHURCH HISTORY IN THE MIDDLE AGES

Although the coats-of-arms only appeared on the shields of soldiering knights in the 12th century, they soon became wide-spread and in a short time were used by all strata of society, including ecclesiastic persons and institutions too. In France we can meet episcopal coats-of-arms already in the early 13th century and from the middle of the century they appeared more and more frequently — from the 15th century on almost generally — on the family seals of ecclesiastic persons (regular clergy and ministers). In a similar way the use of family coats-of-arms by ecclesiastic persons in Germany can be observed too. In accordance with the practice becoming general from the 16th century, the seals of bishops indicated both their family's and their Congregation's coats-of-arms.

Together with the ecclesiastic use of coats-of-arms the symbol-system rich in religious motives appearing in the various countries of the Europe of the Middle Ages became an important part of heraldry. Along with the various crosses of the knights strating out for the Holy Land, the St. Eric head with the gold crown in the coats-of-arms of the town of Stockholm, the Saint Martial-head of the French Limoges, the Saint Mark lion in the coat-of-arms of Venice and the religious symbols in the coats-of-arms of the various states, towns and institutions, sometimes even those heraldic figures that appear to be „neutral” are filled with a meaning referring to some religious content of consciousness (as e.g. the fleurs-de-lis in the French coat-of-arms, the seashells collected by pilgrims, etc.).

In Hungary, the religious symbology of the double cross appearing on the coins of Hungarian kings was strengthened by the crown of thorns (*corona spinea*) placed next to the lower intersection of the cross in the 13th century. The religious content of the heraldic figure of the double cross symbolizing the Hungarian state is such an obvious one even in the 15th century that King Matthias I. (1458-1490) can refer to it as a matter of fact in his dispute with the Papal State.

Also the Hungarian communal heraldry was permeated by religious symbols. The 14th century seal of the town Nagyszombat even depicted God himself in the form of a barbated human head and the double cross in the coats-of-arms of a number of Hungarian towns in the Middle Ages (Lőcse, Nyitra, Cseszte, Szakolca, Zsolna, Tata) made an appearance too. Moreover, the coats-of-arms of Hungarian towns and those of the nobility also depict lambs (portrayed with the banner bearing a cross, the Easter lamb), several patron saints and hagiographic attributes (e.g. Saint Martin, Saint Catharine). Mainly in the 15th century the angel-motive embodied in the function of the shield-bearer or the comb of helmet became very popular.

The use of coat-of-arms by ecclesiastic persons might be considered as a separate field of investigation in Hungary too. One of the leading ecclesiastic and political personalities of the 1370-ies in Hungary, Demeter, bishop of Zagreb and later archbishop of Esztergom, used no seal depicting a coat-of-arms prior to his nomination as a cardinal. However, in his function as a cardinal he had two signets engraved already with coats-of-arms the figures of which were somewhat dissimilar: the heraldic point of interest of the two coat-of-arm varieties is that the kneeling angels holding a scarlet in the signets used collaterally turn into different directions. There are varieties in the various coats-of-arms of Orbán Nagylucsei, treasurer and trusted man of King Matthias I., provost and later bishop of Eger. A special point of interest of his use of coat-of-arms is that it becomes quite obvious how much importance is attributed by Orban, nominated as a bishop, to the symbol of his high dignity, the mitra.

The appearance of the mitra in heraldry permits an insight into the further relationship between the church history of the Middle Ages and heraldics. The distinguishing mark worn only by the Holy Father and the cardinals in the 11th century has become the usual ornamental head-dress of bishops from the 12th century on. The heraldic customs of the 15th century in Western Europe (as evidenced by the „*Liber armorum*” by Bernard du Rosier) permitted the mitra (and the crosier) to be worn only by bishops — apart from them only some abbots had the „apostolic privilege” to wear the infula.

According to one of the diplomas issued by King Andreas II. (1205-1235), in Hungary some abacies were distinguished with the Papal authorization to wear a mitra in ecclesiastic life, (we have no data pertaining to the fact whether the mitra was permitted to appear in their coats-of-arms or not), as early as in 1209. Upon the request of the Queen Mother Elisabeth Pope Urban V. (1362-1370) authorized in 1366 the Provost of Székesfehérvár and his successors to wear the mitra and the

pontifical insignia and in 1472 the Provost of Szepes was granted by Pope Sixtus IV. (1471-1484) the privilege — that also included his successors — to use the mitra, the crosier and the pontifical insignia.

The Provost of Pozsony was granted the right to wear the mitra in 1469. In 1489 King Matthias I. issued letters patents granting armorial bearing to Antal Sánkfalvi Provost of Pozsony, János Lázói Chief Provost of Transylvania, Tamás Heőš, Bálint Hereni and their relatives. Sánkfalvi merited this privilege with his diplomatic services, Heőš with his valiance and the others became worthy of it on account of the merits of the aforementioned two. In remembrance of the wounds suffered by Heőš three arrows held in the hand of an arm reaching into the blue field of the shield appeared in the shield on the upper edge of which a mitra was painted. This — according to the text of the armory — represents the provostship of Pozsony which — among others — distinguished itself among the other churches of the country by the fact that its provosts had the right to wear the infula. Thus — if we take the text of the armory in a literal sense — the bishop's mitra was granted together with Sánkfalvi, Provost of Pozsony and the only archdeacon Lázói to other, non-ecclesiastic persons too which, in fact, is rather hard to imagine. And in our it can be proved that it did not occur like this! The other ecclesiastic person who was granted this donation, János Lázói, came later to Rome and died there at the age of 75, as a Hungarian father-confessor. On his grave-stone in Rome at the two sides of the head of the deceased the sculptor engraved two crests with hands holding three feathered arrows — that is with the heraldic figure of the shield of the coat-of-arms granted in 1489 — but there is no mitra above the shields! In other words together with another variation of the coat-of-arms, as a heraldic point of interest, it is provable beyond any doubt: the letters of patent issued in the name of the king granted the mitra due only to the Provost of Pozsony in vain to all other title-winners, not even the priests filling a lower ecclesiastic post deemed themselves worthy of the heraldic use of the same.

The right to wear the mitra and granted to the Provosts of Pozsony and the expression in the diploma of 1489 „mitra... episcopalis”, together with some other data of church history lend themselves to another hypothesis as well: On the basis of the highly prioritized strategic, cultural and ecclesiastic-political situation of Pozsony it is justified to render it probable that the writer of the letters of patent inserted into the text of the analysed armalis of 1489 the expression of „episcopal mitra” knowing that there are certain plans in the court with respect to the intention to promote the Provostship of Pozsony to the rank of a bishopric towards the end of the rule of King Matthias I. However, due to the death of King Matthias in the years following the publication of the letters of patent this promotion never took place.

In the past forty years both heraldry and church history fell into the background of sciences. We trust this situation will change in the future and the collateral cultivation of these two disciplines will contribute to the unravelling of many unsolved problems.

CSORDÁS EÖRS

BOLDOGASSZONY ANYÁNK,
RÉGI NAGY PÁTRÓNÁNK!

Már 1793-ban „nationalis cantio”, azaz „nemzeti ének”-ként emlegeti Szirmay a „Boldogasszony Anyánk” kezdetű egyházi éneket, amelyet a század elején, egy Bonifác nevezetű pannonhalmi szerzetes írt. Ebben az énekben Szent Benedek fia „régi” Pátrónánknak tiszteli a Boldogasszonyt.¹ Felvetődik a kérdés bennünk, ugyan mit takar a „régi” jelző? Mióta nevezhetjük a Boldogasszonyt Védőasszonyunknak, Nagyasszonyunknak, Pátrónánknak.

A kérdésre, úgy tűnik, feleletet ad Eszterházy Pál nádornak a Nagyasszonyhoz intézett és közismert könyörgése, amelyben így imádkozik: „... emlékezzél meg örökségedről, amelyet hű szolgád, első királyunk és apostolunk, Szent István neked följánlott és végrendeletében reád hagyott.” Erről a végrendeletről Hartvik püspök azt írja, hogy országalapító királyunk, amikor érezte halála közeledtét, magához kérte a keresztény országnagyokat, és miután megtárgyalta velük, hogy kit válasszanak utódául, országát és a zsenge magyar egyházat az „Ég királynőjének” oltalmára bízta.² Mivel pedig Szent István 1038. augusztus 15-én halt meg, a főnti eseményt az ezt megelőző napokra kell tenni.

Ezzel a válasszal azonban nem elégedhetünk meg. A végrendeletben történt felajánlásnak ugyanis csak abban az esetben van létjogosultsága, ha történelmileg kimutatható, hogy a haldokló királynak problémái voltak az utód kiválasztását illetően és Szent István életében a Mária tiszteletnek olyan meghatározó szerepe volt, hogy így érthetővé válik, hogy a haldokló király Máriához fordul, mint végső oltalomhoz. Így kiderül majd, hogy a Szent-Istváni végrendeletben történő felajánlás nem kezdet, hanem egy régi gyakorlat megkoronázása. Kiderül, hogy halálos ágyán csak ünnepélyesen deklarálja a király azt, amit egész uralkodása alatt vallott és hirdetett, tudniillik, hogy a Boldogasszony országának Védőasszonya, Pátrónája és Nagyasszonya.

* * *

Az utódlás problémájával kapcsolatban három negatív dologról kell szót ejteni. Ez a három negatívum: Szent Imre herceg halála, Vajk megvakíttatása és Orseolo Péter alkalmatlansága.

Az utódlás gondja többször sötét felhőként borult István királyra. Több gyermeke volt, de ezek közül csak Imre élte meg a felnőttkort.³ Szinte természetes, hogy ilyen előzmények után az élve maradt királyfit, az utódlásra felkészítendő,

gondos felügyelettel nevelték.⁴ Komoly jártasságot szerzet a korabeli tudományokban. A grammatika egész tudományával átittatták.⁵ Apja, az Itáliából hazánkba érkezett bencés szerzetest, Gellértet tette meg hosszú időre fia nevelőjévé.⁶ Az államfői tevékenységre maga az uralkodó készítette fel az immár híressé vált „Intelmek”-kel.⁷ A szellemiek, lelkiek mellett testileg is edzett fiatallemberré serdült a herceg. A korabeli lengyel források feljegyezték róla, hogy kedvelte a vadászat férfias sportját.⁸ Sőt, a hadászatban is megfelelő képzettségre tett szert. Így érthető, hogy amint elérte a felnőtt kort, apja rábízta az „orosz seregek” vezérségét.⁹ Tény, hogy 1030-ban ott hadakozik apja oldalán II. Konrád ellen. Ezt, a magyarok számára sikeres kimenetelű hadjáratot, 1031. nyarán egy békeszerződés zárta le.¹⁰ Ezután a királyfi, a hagyományos vélemény szerint Veszprém környékére, az újabb, és számomra bizonyítottabbnak tűnő vélemény szerint a bihari dukátusba vonult vissza vadászgatni. A Hildesheimi Évkönyvből értesülünk, hogy négy hónappal később, 1031. szeptember 2-án,¹¹ a vadászat alkalmával, egy vadkan áldozata lett.

Imre halála kettős tragédiát jelentett Istvánnak. A fiú halála mélyen megsebezte az apa, az ember szívét. „Bánkódott szeretni vágyó szíve” — írja Hartvik.¹² Ezen, úgy-ahogy, átsegítette keresztény hite. Legalábbis erre enged utalni a győri püspök, amikor legendájában azt írja — előző szavait folytatva — „De ismerte . . . a kánoni törvényt: senkinek sem szabad kedvesei elmúlásán túlságosan szomorkodni.”¹³ Másrészt azonban a trónörökös halála nagy csapás volt a királynak, az uralkodónak, aki egész életművét látta veszélyben.

De talán ez utóbbi kérdésre is akad megoldás. Az Árpádoknál szokásos örökösödés, a „senioratus”¹⁴ rendje szerint ugyanis, Géza testvérének, Mihálynak a fia, Vazul következett volna a trónon, aki kora miatt különben is megelőzte volna Imre herceget. Csakhogy Vazulról, egy hozzá közelálló krónikás feljegyezte, hogy „könnyelmű és ostoba” természetű volt.¹⁵ Hogy közelebről mit kell ezalatt értenünk, erről nincsenek pontosabb információink és így csak találgatásra vagyunk utalva. Egyesek a Hartvik-legendában olvasható király-merényletre gondolnak.¹⁶ Biztos, hogy nem túl merész a következtetésük, hiszen a kriminológia klasszikus kérdése: „cui prodest?” (t.i. a király halála) — Szent Imre halála után — a kézenfekvő válasz valóban Vazul lenne. Ám, maga a lopakodó lator mégsem lehetett Vazul személyesen, hiszen a latrot futni hagyta a király. Vagy éppen a vérségi kötelék miatt hagyta futni? Nem jellemző Istvánra! Lehet, hogy Vazul nem személyes végrehajtója, hanem felbújtó volt ebben a merényletben? Csakhogy a felbújtókat méltó ítélet sújtotta, ami a törvények értelmében vagyonelekobzás és fejvesztés volt.¹⁷ Marad tehát mások véleménye, akik az unokaöccs ifjúkori kicsapongásairól és dőreségéről beszélnek¹⁸ és azt emlegetik, hogy Vazul vásottsága miatt került a nyitrai fogságba,¹⁹ abban a reményben, hogy majd „balgaságából megjavul.”²⁰ Így és csakis így érthető, hogy az aggastyán király Vazulért küld, hogy királlyá tegye.²¹

A küldöncök azzal a hírral térnek vissza, hogy Vazult megvakították. István keserves könnyekre fakadt, amikor hírét vette Vazul megcsonkításának.²² Ebből világos, hogy nem a király parancsára nyomorították meg. Fel kell tenni újfent a kérdést: „cui prodest?”, azaz kinek állt érdekében Vazult alkalmatlanná tenni a trónra? A krónikások általában a királynét vádolják, miszerint ő lett volna Vazul nyomorúságának okozója.²³ Ami igaz, az igaz. Gizellának hatalma volt rá, hiszen

férje, miután házastársul vette, az ország koronájának viselésében társául rendelte.²⁴ Honfitársai is ott nyüzsögtek körülötte.²⁵ Lehetősége is nyílt rá, minthogy a keménykezű király már Imre halála előtt testi erejében megfogyatkozott (legalábbis erre enged következtetni az a tény, hogy a herceg halála körüli napokban kívánta átadni fiának az ország kormányzását), és fia halála után lelkileg is összetört.²⁶ A hatalom és a lehetőség mellett érdekében is állt, hogy ne a turulok „magyar” ága, hanem a „velencei” ág kerüljön trónra. Bárki is volt a csokítás értelmi szerzője, célját elérte. Istvánt Orseolo Péter követte a trónon.

Péter, István király nővérének, Ilonának (?), a velencei dogetól született fia. Az utódlás szempontjából sokminden szól mellette. Így például az is, hogy nővére, Frolja, Babenberg Adalbert osztrák őrgróf felesége volt és így rokonsága révén Dél és Nyugat felé egyaránt erősíthette volna az ország pozícióját. Azt is a javára lehetne írni, hogy az Altaichi Évkönyv szerint, közismerten Róma-hű itáliai főnemes sarja, esküvel ígérte meg, hogy nagybátyja halála után a királynét tiszteletben fogja tartani.²⁷ Az sem egy megvetendő szempont, hogy a doge fia kitűnő hadvezér hírében állt és apja mellett nyelveket beszélő, európai diplomatává nevelődött. Mindezek azonban nem tudtak két dolgot feledtetni. Egyrészt, hogy Orseolo trónralépése kétszeresen is megsérti az ősi öröklési, azaz utódlási rendet, amennyiben megszegi a senioratus rendjét és az Árpád-házi fiúágot kizárva a női ágot részesíti előnyben. Másrészt — amint ez a későbbiekben egészen világos lesz — Péterben éppen azok az uralkodói erények hiányoztak, amelyeket Szent István, követendő példaként, fia elé állított.

Az öreg királynak tehát választani kellett a vak magyar és az uralkodásra alkalmatlan talján között. Mivel pedig István tudta, hogy „Incidit in Scyllam, qui vult evitare Charybdim!”, országát és a zsenge egyházat az „Ég királynőjének” oltalmába ajánlotta.

* * *

A Szent István-i felajánlásnak is megvan a maga története. Semmiképpen sem egy hirtelen támadt ötletről van szó. Első királyunk nagy Mária-tiszteletbe gyökeredzik, amely két forrásból eredeztethető. Az első egy „nem-keresztény”, a másik egy „keresztény” forrás.

Ami a „nem-keresztény” forrást illeti, szem előtt kell tartanunk a katolikus egyház tanítását, miszerint „Minden vallásban van valami fénysugár, amit nem szabad megvetnünk . . . Minden vallás a hit hajnalhasadása.” Így is olvashatjuk: „A katolikus egyház semmit nem vet el abból, ami ezekben a vallásokban igaz és szent.”²⁸

A „nem-keresztény” források közül kiemelkedő jelentőségűek az álmok. Bár látszólag nagyon messzire vezet, mégis először Emese álmáról kell említést tenni. A XIII. század elején író Anonymus elmondja, hogy a szent király ósanyjának isteni látomása volt. A várandós asszonyra álmában leszállt egy turulmadár és mintegy teherbe ejtette. Ezután Emese álmában azt látta, hogy ágyékából dicső királyok származnak. A „Gesta Hungarorum” írója azt is elmeséli, hogy ezután megszületett gyermek az „Álmos” nevet kapta, amely a „Mesternek nevezett P.” értelmezése szerint annyit jelent, mint „szent”.²⁹

Hogy álmodott-e Emese, azt ma nehéz lenne eldönteni. Az azonban világos, Konsztantinosz görög császár elmondása alapján, hogy miért volt szükség az ós-

anya álmára.³⁰ A kazár kagán vezérlo-fejedelemmé akarta tenni a magyarok között Levedi vajdát, akinek jó okai voltak, hogy ezt el ne fogadja. Hivatkozott korára, gyengeségére, megrendült egészségére. De mivel belátta, hogy húzódozása veszélyessé kezd válni, azt tanácsolta a kagánnak, hogy ezt a nagy megtiszteltetést ajánlja fel Álmosnak és fiának, Árpádnak. Ezek úgy látszik vállalkoztak a szerepre, csak hogy jól tudták, hogy ebbe a méltóságba nem ülhet be egy „filius nemini” azaz egy „senkifia”. Az álom, „Isten ostorának”, Attilának a totem-állatával megoldotta az ősiség kérdését. Az „isteni látomás” a fejedelem szakralitását biztosította. Ilyen megoldás mellett teljesen lényegtelen, hogy Emese látott-e álmot vagy sem. A lényeg az, hogy ott és akkor elfogadták-e az emberek vagy sem. Márpedig a nép, sőt maguk a vezérek is elfogadták és így biztosítva volt a sérthetetlen egyeduradalom a szakralitással és az utódlás az ősiséggel.³¹

Emese álma biztosította Álmosnak, Árpádnak, Soltának, Fajszának, Taksonynak, majd a már biztosan megkeresztelkedett Gézának a vezérlo-fejedelemséget. A keresztény Géza inscriptiójában mégsem szerepelhetett egy totem-állat. A szakralitás is új értelmet kapott a kereszténységben. Ha tehát Géza biztosítani szeretné az egyeduradalmat és az utódlást Vajk számára, neki is — a keresztény gondolkodástól egyáltalán nem távolálló — álomhoz kell nyúlni.

Géza álmának történelmi háttérét a gazdasági helyzet megrendülése és a belső erőviszonyok átrendeződése adja meg. Gazdaságilag az augsburgi vereség (955) megviselte az országot. Modern kifejezéssel így mondhatnám, hogy megszűnt a „tőke” beáramlása. De a tragikus kimenetelű ütközet maga után vont a belső erőviszonyok átrendeződését is. Árpád fiainak, a magyar földön megtelepedett négy ága közül ekkor hanyatlik le Jutasé és Üllőé, míg marad, sőt viszonylag megerősödik Tarhosé, de főleg Soltáé, akinek a fia Taksony, a királyi dinasztia megalapítója lesz.³² Szó sincs egy csendes és nyugodalmas rendeződésről. A Géza korabeli ellenzék „asszonyember erkölcsűnek . . . semmirekellőnek” titulálja a fejedelmet.³³ Az elégedetlenség oka, legalábbis az Árpád-leszármazottak oldaláról, abban rejlett, hogy a bihari és a nyitrai dukátus anyagi és katonai jelentősége megnövekedvén, követelték volna jussukat,³⁴ ám semmi nyoma annak, hogy Géza kiadta volna. Ez ellenkezett centralikus törekvéseivel. Vajk születésével még feszültebbé vált a helyzet. Géza a senioratus helyébe a primogenitura rendszerét kívánja bevezetni. Elkerülhetetlen tehát az összecsapás a politikai oppozícióval, hacsak, egy álommal nem lehet biztosítani az elsőszülöttség alapján történő utódlást.

Géza helyzete külpolitikailag sem volt fényesebb. Tzimiszkész János császár a Balkánon terjeszkedik. Elfoglalja Bulgáriát, elhurcolja II. Borisz cárt és megszünteti az önálló bolgár patriarchatust. Nyugaton a magyarbarát Arnulf leánya, Judit, 967-ben átadja a kormányrudat Civakodó Henriknek, aki egyszerűen őrgrófságot szeretne szervezni a magyar „gyepűelvén”. Úgy tűnik, a harapófogó bezárul, amikor 972-ben XIII. János pápa, Rómában megáldja II. Ottó társcaászár és Theofanu görög hercegnő frigyt.

Gézának nemzetközi tekintélyt kellett szerezni. Kelet felé nem fordulhatott, mert arra 14 éve feszült volt minden kapcsolata. Nyugat felé azonban 17–18 éve pihentek a fegyverek. Géza tehát megjelenik Quedlinburgban egy csúcstalálkozón (973. március 23.). Ezen részt vettek Kékfogú Harald dán király, II. Boleszló cseh herceg, Bátor Boleszló lengyel fejedelem fia, valamint követeket küldtek

Vasfejú Pandulf beneventói herceg, Tzimiszkész János görög császár és az új bolgár „ellenkormány”. Természetesen jelen volt I. Ottó is.³⁵ Szent István nagyobbik legendája is megemlékezik erről a csúcstalálkozóról, kiemelve, hogy Géza tárgyalni kezdett a szomszédos tartománnyal a békéről, melyet korábban sohasem kedvelt.³⁶

A békének ára volt. A kereszténység felvétele. A Sankt Gallen-i necrologium (halottaskönyv) feljegyzései szerint Bruno, akit Ottó császár küldött „lovakkal és más úti szükségletekkel ellátva a magyarok végeire”, megkeresztelte a „magyarok királyát”³⁷ — értsd alatta Gézát — aki megfogadta, hogy nemzetét is megtéríti.³⁸ Ennek tűzzel-vassal neki is látott.³⁹ Egykori fejedelmünket nem a „zelus animarium” vezette, hanem a politika. Így érthető, hogy püspökének szemrehányására, hogy különféle isteneknek gúnyból áldozott, vállvonogatva válaszolta, miszerint elég gazdag és hatalmas ahhoz, hogy két úrnak szolgáljon.⁴⁰ Nincs is okunk kételkedni abban, hogy Géza elég gazdag és hatalmas volt ahhoz, hogy önmagát uralmon tartsa. Kérdés azonban, hogy biztosítani tudja-e az uralmat Vajk számára, az ősi senioratussal ellentétben a primogenitura alapján? Ebben a helyzetben Géza nem mondhatott le a „szakrális fejedelemség” nyújtotta előnyökről. A baj csak ott volt, hogy a többi Árpád-leszármazott is hivatkozott arra, hogy „de genere Turul” származnak. Másrészt Géza már megkeresztelkedett és amint láttuk furcsa lett volna inscriptiojában a „turuli” eredetre hivatkozni. Helyesebb, ha azt hangsúlyozza: „Dei gratia rex”. Ezt önmagában már a kereszténység biztosíthatta volna a számára, csakhogy azok az ezrek, akiket fegyverrel hajtott a keresztvíz alá, nem biztos, vagy inkább biztos, hogy nem értették volna meg. Az álmok — amelyek a kereszténységtől sem idegenek⁴¹ — itt kapóra jöttek. Géza tehát álmodott, vagy pontosabban álmodozott. Álmodozása politikai ízü volt és ugyanaz a képlet érvényes rá, mint Emese álmára. Nem az a lényeg, hogy igaz volt vagy sem, hanem az, hogy az alattvalók elfogadták vagy sem. És elfogadták. Ezt a tényt bizonyítja, hogy az emberek között elterjedt és közismert volt. Erről vannak forrásaink is. Említést tesz róla Szent István nagy legendája,⁴² szó van róla Hartvik püspök legendájában.⁴³ Említi a Képes Krónika,⁴⁴ a Thuróczy Krónika,⁴⁵ és megtaláljuk II. Endre király esküszövegében, amelyet a beregi egyezménynél (1233) tett.⁴⁶ Az álmot Ransano (1558) írja le. Eszerint Gézának megjelent a tiszta Szűz, tudtára adja, hogy fia fog születni, aki majd király lesz. Ennek a születendő fiúnak érdemeire való tekintettel a Szűz megígéri, hogy az ország *különös Védőaszszonya és Pátrónája* lesz.⁴⁷

Vitatható Ransano leírása? Igen. De Ipolyi a Szűz szájába adott beszédet „ősi hagyományos alapú”-nak mondja, amelyet „a benne előjövő mélyebb nyomok kétségtelenné tesznek”.⁴⁸ Ipolyi szavait helyesen kell értelmezni. Ipolyi nem állítja, hogy kétségtelen, hogy Géza álmot látott, hanem azt, hogy kétségtelen, hogy a nép között, már régen, elterjedt a szóbeszéd Géza álmáról. Arról, hogy hogyan terjedt el, meglehetősen pontos információink vannak. A leglelkesebb terjesztője maga a fejedelem volt. Szent István nagyobbik legendája leírja, hogy a felserkent fejedelem az álmot „Krisztus híveivel és az övéivel meghányta-vetette”.⁴⁹ De nemcsak Géza szűk körében, hanem az egész országban elterjedt a vezérő-fejedelem álma. Innen eredeztethető, amit Szent Gellért nagy legendája⁵⁰ a Hartvik legendával egybehangzóan⁵¹ — és eredetét tekintve egy Gellért levélből véve⁵² — írnak:

„Nevét pedig, tudniillik Krisztus anyját, a magyar nemzet ki nem ejti, hanem csak Ú r n ő n e k mondja . . .”

Ha egészen pontosak akarunk lenni, akkor azt kell mondanunk, hogy nem „Úr-nő”-nek mondta a magyar nép, hanem ahogy Gellért püspök legendájában írják: „. . . nomen proprium non exprimitur, sed tantum Domina r e s o n a t”. Vagyis egy szót használnak, ami úgy cseng, úgy hangzik, mint az úrnő. Márpedig az „úr” szó abban az időben „hím”, „kan”, „vitéz”, „hős” jelentésekkel bírt. Ezzel szemben az „asszony” szó korabeli jelentése „regina”, „domina”, „hera”.⁵³ Az Érdy Kódex szerint Szűz Máriát abban az időben „Bodog azonnak” hívták.

De térjünk vissza Ransano feljegyzéséhez. Az álom történetiségét illetően nincs sok értelme vitatkozni. A lényeg az, hogy az országnagyok és a nép hitt benne. Ilyen körülmények között neveléses lenne állítani, hogy István, aki Géza udvarában nevelkedett, ne tudott volna róla. Sőt! Élete és tevékenysége úgy kap igazán értelmet, ha abban a tudatban nevelkedett, hogy „anyám méhétől kiválasztott engem az Úr”.

* * *

Szent István Mária-tiszteletének második „nem-keresztény” forrását az ősmagyar hitvilágban kell keresnünk. Kopcsányi Márton ferences szerzetes, a XVII. században szépen és következetesen kimutatta, egyébként egyházilag jóváhagyott művében,⁵⁴ hogy az „opinio vulgi” Szűz Máriát a pogány hitvilág anyaistennője helyébe állította és felruházta őt a kereszténységgel nem ellenkező minden tulajdonsággal. A Nap-pal kapcsolatosan így született meg — mondják a szakértők — a középkori Mária himnusz: „Ave sole purior, luna plena pulchior, tu sol super omnia, vera lux solaris, sol occasum nesciens.”

A „Nap anyának” tisztelete az ősmagyar hitvilágban is ismert.⁵⁵ Nagyon valószínűnek látszik, hogy Szent Gellért 1015-ben, Fehérvárott tartott beszédének, a „Napba öltözött asszonyról”, a népnél elért átütő sikere ide vezethető vissza. A jelenlévő „keresztény” nép végül is meg volt keresztelve, de szíve mélyén még ott élt a „Nap anya”. Ám, ha el is fogadta a keresztény tanítást, számukra Gellért csodálatosan áthidalta a múltat és a jelent. A „Nap anya” kultusza volt az ősmagyar hitvilágban az a „fénysugár”, amelyről VI. Pál pápa 1964-es vízkereszt-i szózatában beszélt.

Van azonban egy ennél érdekesebb nyom az ősi ugor-altái népeknél közös sámán-vallásban. Hét istent tiszteltek. Közülük „Bai Ülgön” volt a legnagyobb, aki méltóságának megfelelően a legfelsőbb égben lakott, a Napisten székhelyén, természetesen feleségével együtt.⁵⁶ A „Bai” szó jelentése = gazdag. Régi nyelvünkben a „boldog” vagy „bódog” jelzőnek a „beatus” értelem mellett „gazdag” jelentése is volt.⁵⁷ A Szarvas-Simonyi féle nyelvtörténeti szótár példát is hoz rá. Egyrészt egy közmondást: „Szegény ember szándékát boldog Isten bírja.” Világos, a szegény emberrel szemben a gazdag Isten áll. A másik példát az Érdy Kódexből veszi, ahol is éppen a Szent-Istváni felajánlást emlegetve állítja, hogy a király Mária oltalmába ajánlotta az országot „zeeghennyel boldoggal eegytemben”.⁵⁸ Folytatva a „Bai Ülgön” nevének elemzését, Az „Ülgön” szó jelentése = nagy. Tehát Bai Ülgön, a Gazdag (Boldog) Nagy (Úr), feleségével, Kanyam-mel együtt a legmagasabb égben, a Nap-isten székhelyén lakik. Kanyam, az asszony, részese férje méltóságának. Ő a Gazdag (Boldog) Nagy Asszony.

A többi hat istennek is volt felesége, asszonya. Ezek az istenek is gazdagok (boldogok) voltak. Feleségeik szintén részesültek méltóságukban. Ám, amint láttuk, a hét „boldog úr” illetve „asszony” között a legfelsőbb égben, sőt „az” égben lakó Bai (gazdag, boldog) az egyedüli Ülgön (= a nagy) volt. Ipolyi feljegyezte,⁵⁹ és Bálint emlegeti, hogy ma is,⁶⁰ Szeged környékén hét Boldog (Gazdag) Asszonyt különböztet meg a nép. A hét Boldogasszony közül a „Mennyekbefölvett” Boldogasszonyt tisztelték meg a „nagy” jelzővel. A Nagy-Boldog-Asszony így már nem csak a pogány hagyományok szerint, hanem a keresztény tanítás szerint is az ég lakója,⁶¹ akit hyperdulia illet meg. Meg is kapta, szinte az első perctől kezdve a magyar néptől, élén a királlyal, aki országolását is neki köszönhetette, ezt a különös tiszteletet. Tény, hogy 1015-ben már *szokásos volt, hogy évenként* megünnepeljék a mennybe fölvett Nagy-Boldog-Asszony ünnepét a királyi városban, Fehérvárott.⁶²

* * *

A „nem-keresztény” gyökerek mellett természetesen igazi keresztény hatások is érik Szent István királyt. Érdekes lenne elemezni Boldog Gizella királyné hatását, aki a „Regina Bawariae” országából érkezett hazánkba. Nem kétséges, hogy a királyné-asszony, aki uralkodótársa volt a szent királynak és egy már keresztény légkörből jött a magyar földre, István király Mária-tiszteletével kapcsolatban is hatással volt.⁶³

Gizella mellett nem kétséges Szent Gellért hatása. Az uralkodó hamar megkedvelte az Itáliából érkezett szerzetest, aki nagy Mária tisztelő volt, ami kiderül az augusztus 15-i beszédéből és amit igazol a későbbi élete is. Tudjuk, hogy Gellért a Maros mentén monostort épít, amelybe a király egy Mária-oltárt állíttat fel. A püspök minden szombaton „magasztaló dicséretekkel és kilenc olvasmánnyal róttá le ugyanítt ájtatosságának adóját.”⁶⁴ Azt is feljegyezték róla, hogy bárki ment hozzá bocsánatért Krisztus Anyjának nevében, elnyerte azt.⁶⁵ Az uralkodó és a trón várományosának nevelője gyakran kellett, hogy találkozzanak.

Összefoglalva az eddig mondottakat, Szent István utódának is biztosítani kívánta annak oltalmát és védelmét, akinek maga is köszönhetette királyságát. Ez a punctum saliens. Nem egy újdonságról van szó! A felajánlással a *folytatást* kívánta biztosítani a haldokló király. A „rég” jelző tehát egy sokkal régebbi időpontot rejt magába, mint István halálának — 1038. augusztus 15. — napját. Így és egyedül így érthetők meg Szent István Mária-tiszteletének megnyilvánulásai.

* * *

Szent István Mária-tiszteletének konkrét megnyilvánulásaiban rögtön az a feltűnő, hogy a legtöbb esetben, kifejezetten vagy bennfoglaltan, de megtaláljuk a Védőasszony és a Pátróna iránti tisztelet és hódolat nyomait. Ezen belül azonban pontos kronológiát felállítani lehetetlen.

1. A múlt században író Szerelmey véleménye szerint, az első szent királyunk már *koronázásakor* Szűz Máriát választotta az ország pártfogójává.⁶⁶ Ez helytálló is lenne, ha Géza álmára gondolunk. Szerelmey azonban nem ezzel támasztja alá nézetét, hanem azzal, hogy István az Assumptio napját választotta koronázási napnak. Ennek azonban ellene mond, hogy Istvánt közismerten 1000 karácso-

nyán (1001. január 1.) avatták, kenték fel királlyá.⁶⁷ Mellette szól azonban, hogy István frank mintára szervezte meg udvarát. A frankoknál pedig szokásban volt évenként kétszer (karácsony és húsvét) koronázni.⁶⁸ Ez a koronázás elképzelhető, hogy Magyarországon Nagyboldogasszony napján lett volna. Ugyancsak a koronázás körüli időpontban a király bajor mintára *pénzt veretett*,⁶⁹ amely pénzt, Heltai szerint, Szűz Mária nevére verette.⁷⁰

2. *Sebestyén érseksége körül* (1002–1007) jegyzi meg a Hartvik féle legenda, hogy a király⁷¹

„... fogadom és f e l a j á n l á s útján szüntelen imáiban magát és k i r á l y s á g á t az örökszűz Istenanya, Mária g y á m s á g a alá helyezte, kinek tisztelete és dicsősége a m a g y a r o k közt oly nevezetes, hogy nyelvükön még e szűz mennybevételének ünnepét is, tulajdonnévének hozzátétele nélkül, csak Ú r n ő napjának emlegetik.”

A Hartvik féle *szüntelen* felajánlásnak nyilvánosnak kellett lenni, különben honnan tudott volna róla a legenda írója? A tény, hogy Nagyboldogasszony napján *szokás* volt Fehérvárott összejönni, hogy erről a napról az egykori győri püspök azt írja, hogy a magyarok a maguk nyelvén „regine (!) dies” vagyis a *királynő* napjának nevezik, — továbbá ezeket összevetve *Géza álmával* — azt kell mondanunk, hogy Szerelmey, ha a királlyá történt felkenés napját illetően nem is, de a felajánlást illetően nem jár messze az igazságtól.

3. A székesfehérvári templom építésének kezdetét a művészettörténészek 1019-re teszik.⁷² A király azért építette a templomot, hogy Mária könyörületet oltalmát *még inkább* elnyerhesse.⁷³ Ez a „még inkább” kifejezés előzményekre enged utalni.

4. Hartvik püspök idézi Szent István király egy imáját, amelyet egy szem- és fültanútól hallott. Az imádság pedig így szól:⁷⁴

„Ég királynője, én királynőm, így tisztelték meg katonád, akit k i r á l y n a k á l l í t o t t á l.”

Az imádság pedig elhangzott a király egy éjszakai játékonysági körútja után. Történt pedig mindez 1023 előtt. A szem- és fültanú Günther.⁷⁵

5. Még Imre életében, tehát akkor, amikor még nem volt olyan különösen nagy gond az utódlás, 1030. júliusában, amikor II. Konrád német-római császár hadai Magyarország ellen felvonultak, a király az Örök Szűz Istenanyához fordul segítségért és imájában királyságát Mária *örökségének* nevezi.⁷⁶

6. A következő évben, 1031 nyarán, III. Henrik német király, II. Konrád fia, békét köt Szent Istvánnal. A magyarok királya nem feledkezik meg róla, hogy megköszönje a Boldogasszony segítségét. A földre borulva adott hálát Krisztus szülőanyjának, „kinek védelmébe magát és országának gondját szüntelen imában ajánlotta.”⁷⁷ 1031-ben tehát már utalás történik arra, hogy Szent István a felajánlást többször, sőt folyamatosan megtette.

7. Heltai 1034-re datálja azt az eseményt, amikor István király magához kérte az országnagyokat, méghozzá „e s m é t”. A krónikás szerint az uralkodó el-

mondta a jelenlévőknek, hogy Magyarországot „ajánlottam már régen Szűz Mária asszonynak” és „azt választottam patrónának a magyaroknak”. Azt is elmondja nekik, hogy bízhatnak benne, a bajban ugyanis „palástyával befedezi és megoltalmazza a Magyarországot, mert ő a *Patrona Hungarie*.”⁷⁸

8. Szent Gellért is tanúskodik róla, hogy az uralkodó Mária oltalmába helyezte az országot. „Pannóniát a Boldogságos Szűz családjának nevezte Szent István király” – írja a Gellért legenda szerzője.⁷⁹

9. Arról már tettünk említést, hogy Gellért, mint Marosvár püspöke, a Maros partján monostort épített. Ebbe a monostorba a király Isten anyjának tiszteletére oltárt állított és eléje ezüsttömjénezőt függesztett. Két embert rendelt a tömjénező szolgálatára, hogy egy órát se hiányozzék a tömjénillat.⁸⁰

10. Ilyen előzmények után érthető, sőt lélektanilag törvényszerű, hogy halálos ágyán ugyanazt teszi az uralkodó, mint amit egész életében tett, jó és balsorsban egyaránt: „... kezét és szemét a csillagokra emelve így kiáltott fel: ‘Ég királynője, ... végső könyörgéseimben a szentegyházat ... az országot ... a te oltalmadra bízom ...’”⁸¹

11. A szent király utolsó kívánsága az volt, hogy Nagyboldogasszony napján haljon meg. Kívánsága teljesült.⁸²

Az elmondottak alapján, a feltett kérdésre, hogy mit is takar Bonifác szerzetes énekében a Pátrónánk megszólítás előtt a „régí” jelző, azt kell mondanom, hogy Szűz Máriát az állama lapítási óta „Pátrónájának” nevezte a magyar nemzet.

JEGYZETEK – NOTES

1. VOLLY István: Karácsonyi és Mária énekek. p. 504. Lancsics Bonifác nevét az eredeti versszakok versfői őrizték meg.
2. ÉRSZEGI Géza: Árpád-kori legendák és intelmek. Budapest, 1983. Hartvik legenda (HL) p. 48.
3. István király nagyobbik legendája (INL) *ibid.* p. 31. Három fiúgyermeket ismerünk név szerint: István, Ottó és Imre.
4. Imre legendája (IL), *ibid.* p. 62.
5. Hogy mit értünk bővebben a grammatika tudományában való jártasság alatt, *vide*: MÉSZÁROS István: Az iskolaügy története Magyarországon 996–1777 között. Budapest. 1981. pp. 27–28.
6. Szent Gellért nagy legendája. In: Árpád-kori legendák ... p. 80.
7. „István király Intelmei erkölcsstanító könyvecske”, In: Codex Iuris Hungarici, (CIH) Szent István I. Decretuma. Balogh József latin szövegkiadása, In: SZENTPÉTERY Imre, Scriptores Rerum Hungaricarum. II. Budapest, 1938. pp. 611–627. *Kurucz Ágnes* fordítása megtalálható, In: GYÖRFFY György: István király emlékezete. Budapest, 1973. pp. 27–35.
8. GYÖRFFY György: István király és műve. Budapest, 1977. p. 375.
9. „Dux Ruizorum”. A magyar nyelvben az „orosz” szónak királyi ajtónálló, csatlós, testőr jelentése is volt. Itt tehát a testőr-parancsnoki feladatköréről van szó.
10. Magyarország történeti kronológiája. 1. köt. (Szerk. Benda Kálmán) Budapest, 1981. p. 82.
11. ANNALES HILDSHEIMENSES, Ad a. 1003, In: MGH, *Pertz*, Series III.
12. HL p. 47.
13. *Ibid.*
14. A germán jogban az öröklési jog a vérségi családban maradást biztosította. A feleség nem örökölhett, legfeljebb haszonélvező volt. Ezt találjuk meg Szent István törvényeiben is. Ezzel szemben a római jog a primogeniturának és a végintézkedés szabadságának kedvezett. Ez utóbbi kettő is megjelenik Gézánál és fiánál, Istvánnal is. Állam és jogtudományi Enciklopédia. 2. köt. (szerk. Szabó Imre) Budapest, 1980. 1297–1318.

15. *Hess András* (kiadás), *Chronica Hungarorum* (CH), Hasonmás kiadás, (ford. *Horváth János*) Budapest, 1973. p. 37.
16. HL p. 48.
17. *CORPUS JURIS HUNGARICI* (CHJ), vol. I, 1000–1526. évi törvénycikkek, (Márkus Dezső szerk.) Budapest, 1899. Szt. István II. decr. 35. cap., 2,3 §§.
18. *THURÓCZY János*: *A magyarok krónikája*, (TK), Hasonmás kiadás, (ford. *Horváth János*), Budapest, 1978. p. 112.
19. *HELTAI Gáspár*: *Krónika a magyarok dolgairól*, Hasonmás kiadás, Budapest, 1981. p. 94.
20. *KÁLTI Márk*: *Képes Krónika*, (KK), (ford. *Geréb László*), Budapest, 1978. pp. 76–78.
21. KK p. 77., *HELTAI* p. 94., CH p. 36., TK p. 112.
22. KK p. 78.
23. *Vide*: 21. jegyzet.
24. HL p. 40.
25. TK p. 111.
26. CH p. 36., KK p. 77.
27. *ANNALES ALTAHENSES MAIORES*, Ad a. 1041, In: *MGH*, Pertz, Series XX, p. 794.
28. II. *VATIKÁNI ZSINAT*, „Nostra aetate”, n. 2
29. *ANONYMUS*, *Gesta Hungarorum*, (GH) Hasonmás kiadás, (ford. *Pais Dezső*), Budapest, 1977, p. 81.
30. *KONSTANTINUS*: *De Administrando Imperio*, In: *PAULER Gyula – SZILÁGYI Sándor*: *A magyar honfoglalás kútfoi*. Budapest, 1900.
31. GH p. 83.
32. *VVAA*, *Előzmények és magyar történet 1242-ig*. p. 702. In: *Magyarország története*, I/1. köt. (Szerk. *Bartha Antal*) Budapest, 1984.
33. *HELTAI*, p. 83.
34. Általában a dukátussal kapcsolatban nagy az eltérés *Györffy* és *Kristó* között. Úgy tűnik azonban, hogy ebben a pontban megegyeznek. *Kristó Gyula*: *A XI. századi hercegségek története Magyarországon*. Budapest, 1974. pp. 40–60.
35. *VVAA*, *Előzmények* . . . p. 729.
36. INL p. 24.
37. *GYÖRFFY György*: *István király és műve*, Budapest, 1977. p. 70.
38. IKL p. 24.
39. *THIETMARUS* episcopus Merseburgensis *Chronicon*, Lib. VIII, c. 3.
40. *Ibid.*
41. A Szentírás számtalan példát ír erről (*Egyiptomi József*, Szt. József álmai stb.)
42. INL p. 24.
43. HL p. 36.
44. KK p. 72.
45. TK p. 104.
46. *FEJÉR*: *Codex diplomaticus* . . . Tom. III, p. 326.
47. In *Johannis Gregorii SCHWANTNERI*, *Scriptores Rerum Hungaricarum*. Tyrnaviae, 1765. pp. 584–585: „Bono esto animo Geicha, ego sum Maria, illa intacta virgo, quam Christiani homines tibi dixerunt, esse Jesu Christi, filii Dei, matrem . . . Et quod nunc te latet, scias, te suscepturum ex uxore filium, qui Regis appellations dominabitur Hungaris, eritque veri Dei praecipuus cultor . . . Ego autem, ab ipsius excellentia apud meum filium merita, tibi polliceor, fore me regni tui fautricem, p a t r o n a m q u e praecipuam.”
48. *IPOLYI Arnold*: *Magyar mythologia*, Pest, 1854. (Reprint kiadás, Budapest, 1987) p. 73.
49. INL p. 24.
50. GNL p. 86.
51. HL p. 41.
52. *KOVÁCS Lajos*: *Regina coeli Patrona Hungariae*, Lic. diss., Hittud. Akad. 1952/16.
53. *BENKŐ Lóránd*: *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára*. 3. köt. p. 1035.
54. „Bódog Szűz Mária élete”, Nyomtatta *Bechbe Formika Máté*, MDCXXXI. Esztendőben
55. *BERZE NAGY János*: *Planetaistenek és a moirák*. A planetaistenek anyja és a matriarchatus. In: *Égigérő fa*, Magyar mitológiai tanulmányok. 2. kiadás. Pécs, 1981. p. 77.
56. *Ibidem*: *Az anyaiistennő és a magyar Mária-kultusz*. pp. 206–218. *BÁLINT Sándor*: *A Napba-öltözött Asszony*. *Magyarságtudomány X.* (1942) pp. 436–442.

57. GOMBOCZ—MELICH, Magyar Etymológiai Szótár, 1. köt. Budapest, p. 460.
58. Nyelvmélek, 5. köt. p. 245.
59. IPOLYI, *op. cit.* p. 145.
60. BÁLINT Sándor: Ünnepi Kalendárium. 1. köt. Budapest, 1977. p. 58.
61. BERZE NAGY, *op. cit.* p. 209.
62. GNL p. 79.
63. SZÁNTÓ Konrád: Boldog Gizella első magyar királynő élete. Budapest, 1988. pp. 42–45.
64. GNL p. 85.
65. GNL p. 86.
66. SZERELMEY: Magyar hajdan és jelen. „Képek a Bécsi Krónikából” p. 18/b.
67. Magyarország történeti kronológiája. *op. cit.* 1. köt. ad 1001.
68. BARTONIEK Emma: A magyar királykoronázások története, Budapest, 1939. (Reprint kiadás, Budapest, 1987.)
69. GYÖRFFY, István király és műve, pp. 150–155.
70. HELTAI, p. 94.
71. HL p. 41.
72. A művészeti története Magyarországon. (Szerk. *Aradi Nóra*) Budapest, 1983. p. 16.
73. HL p. 41.
74. *Ibid.* p. 43.
75. *Ibid.*
76. *Ibid.* p. 44.
77. *Ibid.* p. 45.
78. HELTAI, p. 94.
79. GNL p. 86.
80. *Ibid.* p. 87.
81. INL pp. 48–49.
82. HL p. 49.

EÖRS CSORDÁS

OUR ANCIENT GREAT PATRONESSE

The study deals with the question, what the “ancient” world means in connection with the above title. The general view is that — on the strength of the Hartvik legend — St. Stephen offered on his death-bed the crown to the Blessed Virgin, and from this time on She is venerated by the name “Patrona Hungariae”.

The author establishes that the Blessed Virgin was venerated by the people as its patronesse from the earliest times on. The reason of the solemn declaration, as stated in the Hartvik-legend, is the problem of the succession of the crown (Vazul was Hungarian and descended from the Árpáds, he however, was a heathen. Peter Orseolo was a Christian — on feminine line — a descendent of the Árpáds but his succession on the throne offended the Hungarian selfrespect). The king solved the problem of the inheritance so that he offered the crown to the Blessed Virgin. The reason of this solution may have reminded the agonizing king because he was a venerator of the Blessed Virgin his whole life through. The roots of his veneration originated partly from non-Christian and Christian sources. The former one is are the dreams (the dream of Emese and Géza), and the old Hungarian Bai Ülgön, the latter one is the influence of Gizella (who came from the country of “Regina Bawariae”) and St. Gellért.

The author finally lists the concrete manifestations of St. Stephan’s Maria cult from the time of the establishment of the kingdom until the death of the monarch.

MÉSZÁROS ISTVÁN

A MAGYARORSZÁGI RÓMAI KATOLIKUS TANÜGYIGAZGATÁS TÖRTÉNETI ÁTTEKINTÉSE

Az államalapítástól — tehát az első ezredfordulótól — kezdve léteznek és működnek hazánkban római katolikus iskolák. Történetük első szakaszában — a középkorban, az 1560-as évekig — külön tanügyigazgatási szervezetre nem volt szükségük. Az egyházmegyék megszervezése óta az illetékes püspök (vagy érsek) a saját egyházmegyéje területén levő székesegyházi iskola, valamint a falusi-városi plébániai iskolák felett felsőbb szinten minden tekintetben rendelkezni jogosult. A közvetlen tanügyigazgatás illetékese a székesegyházi iskolák esetében a káptalan lektor-kanonokja, a plébániai iskolák tekintetében a plébános volt. A kolostori iskolák felett a regionális szerzetesi előljáró, illetőleg a rend központi vezetősége rendelkezett. A királyi városok plébániai iskoláinak anyagi ügyeit a városi magisztrátus intézte, ezt felügyelte is; a pedagógiai irányítás azonban mindenütt a plébános feladatkörébe tartozott.

Lényegében ugyanez a tanügyigazgatási és felügyeleti szokás folytatódott tovább a XVI. század közepső évtizedei után is. Az iskolarendszer azonban — a reformáció—ellenreformáció küzdelmeinek eredményeképpen — differenciálódott, létrejött a népiskola, elkezdődött az új szervezetű szerzetesi iskolák élete. E két iskolatípus iskolarendszerbeli—iskolahálózatbeli szerepe jelentősen eltért egymástól, ezért érdemes külön tárgyalnunk őket.

Az 1777 előtti időszakból a szorosan vett tanügyigazgatásról, iskolafelügyeletről írott források nem szólnak, más témájú rendelkezésekben találhatók erre vonatkozó utalások. Akárcsak az iskolai élet sok más területét, ezt is — vagyis egy-egy iskola szervezetét, tananyagát, belső rendjét, igazgatását, valamint a tanszemélyzet kiválasztását és munkáját, illetőleg ezek irányítását, rendszerbeszervezését, ellenőrzését — az írott rendelkezéseknél számos esetben erőteljesebben, hatékonyabban érvényesülő *szokás-hagyomány* szabályozta.

ALSÓSZINTŰ ISKOLÁK TANÜGYIGAZGATÁSA 1560—1948 KÖZÖTT

I. NÉPISKOLAI TANÜGYIGAZGATÁS 1560—1868 KÖZÖTT

Hazánkban az 1560-ban ülésezett nagyszombati zsinat rendelkezett első ízben népiskolákról. Az erről az új iskolatípusról szóló zsinati határozat lényegében hagyományos helyzetet kodifikálta: a tanító felettese a *helyi plébános*; a plébános pedig püspökének tartozik felelősséggel a tanító, a népiskola ügyeiben is. A püspök közvetlen képviselője általában a *főesperes*.

(Az egyházmegyéket már a középkorban kisebb területi egységekre osztották, ezek élén állt a püspök tanácsadó testületének, a kanonokokból álló káptalannak egyik tagja, mint főesperes.)

A főesperes elsősorban az illetékessége alá tartozó plébánosok *egyházi* tevékenységet kísérté figyelemmel, ennek részeként felügyelte alkalmasszerűen a plébános vezetése alatt álló tanító munkáját és a népiskola életét.

A tanügyigazgatás és -ellenőrzés sajátos formája volt 1560–1868 között a *canonica visitatio*, amely már a középkorban is szokásos volt, s amelyet a tridenti zsinat a 16. század közepétől kezdve minden egyházmegyében kötelezővé tett.

Az egyházi törvény — „canon” — által előírt felügyeleti látogatást (innen a név: „canonica visitatio”) vagy maga a püspök, vagy pedig a püspök nevében a főesperes, esetleg más kanonok végezte. A vizitáló főpap a legtöbb esetben a vizitációs körút keretében végigjárta a főesperesség összes plébániáját. A látogatást megelőzően a plébánosoknak írásban megküldték azokat a kérdéseket, amelyeket a felügyelet során megtárgyalnak. A több tucat kérdés zöme természetesen a plébánosra, munkájára, s az egyházközség vallási—hitbeli életére vonatkozott. Ehhez kapcsolódtak a tanítóra és az iskolára vonatkozó kérdések, a tanító és a tanulók templomi—szertartásokbeli tevékenységét, valamint iskolai munkáját egyaránt nézve. Különleges részletességgel vizsgálták a tanító (és a plébános) jövedelmeit: ezt ugyanis mind a tanító, mind az egyházközség szempontjából fontos volt írásban rögzíteni.

A plébániára érkezett vizitáló főpap a kegyúr — vagyis a helyi földesuraság — képviselőjének jelenlétében beszélte meg a kérdésekre adandó válaszokat a plébánossal, valamint a helyi egyházközség képviselőivel, köztük a tanítóval. E felügyeleti látogatások során a tanító jövedelmi-javadalmi problémái éppen úgy szóba kerülhettek, mint az iskolába járó gyerekek száma, az oktatott tananyag, az iskolaépület állapota s más egyebek.

A kánoni felügyeleti látogatás tárgyalásai során a kérdésekre adott válaszokat írásba foglalták, de az előre megfogalmazott kérdéseken túl felmerült problémákat is írásba foglalták. A legközelebbi vizitáció során — amelyre 10–15 év múltán került sor — az előző vizitációs jegyzőkönyv alapján kezdtek a tárgyaláshoz.

Évszázadok alatt az egyes egyházmegyékben, főesperességekben különféle mélységben és részletességgel — a vizitáló főpap egyéni érdeklődésétől is függően — került sor a tanító és a népiskola ügyeinek megtárgyalására. Számos jegyzőkönyvben iskolai témaként csupán a tanító jövedelmét és javadalmát rögzítették aprólékos pontossággal, máskor pedig bő részletességű képet vázoltak fel a népiskola életének különféle vonatkozásairól.

Levéltáraink a kánoni vizitációs jegyzőkönyvek sokaságát őrzik e századokból, kiapadhatatlan forrásai ezek népoktatástörténetünk egy jelentős korszakának.

* * *

Sajátos módon alakult a katolikus népoktatásügy igazgatása és felügyelete 1777 után, a *Ratio Educationis* ugyanis részben új helyzetet teremtett.

(Tanulmányunkban továbbra is a „katolikus tanügyigazgatás” szókapcsolatot használjuk, mindig a római katolikus egyház szervezeti keretei között működő iskolarendszerről beszélve; jöllehet a XVIII. században már megalakultak a görög katolikus püspökségek is. Megállapításaink az irányításuk alatt álló iskolarendszerre nem vonatkoznak.)

Az 1777-i Ratio Educationis szerint továbbra is változatlanul megmaradt a népis-kolai tanügyigazgatás hagyományos módja: a katolikus népiskolák legfőbb hatósága az egyházmegye illetékes püspöke, aki a főesperesen, illetőleg a plébánoson keresztül irányítja a népiskolákat. Továbbra is a vizitációs látogatások jelentették a felügyelet közvetlen alkalmait.

A királyi dokumentum a háromféle népiskolátípussal tulajdonképpen a hagyományos népoktatási intézményformákat örökítette tovább, de aránylag pontosan meghatározta tananyagukat, gondoskodott tankönyveikről, s a tanítóképzés terén is megtette a kezdő lépéseket. Ugyanakkor az 1776-ban megszervezett tankerületekben létrehozta a *tankerületi népiskola-felügyelő* tisztségét, betöltője a tankerületben levő összes — katolikus és nem katolikus népiskola felett egyaránt illetékes rendelkezési, intézkedési és felügyeleti joggal rendelkező *állami* hatóság.

Előírta a Ratio, hogy háromévenként legalább egyszer meg kell látogatnia a tankerületében levő összes népiskolát. Ennek során meg kell vizsgálnia, hogy az előírt rendben folyik-e a tanítás, hogy a tanítók a tanítás előírt módszerét lelkiismeretesen alkalmazzák-e; ügyelnie kell arra is, hogy a gyermekektől szigorú fegyelmet követeljenek, hogy a tanítók az őket megillető járandóságaikat kellő időben hiánytalanul megkapják. Fontos teendője a gyerekek iskolába járásának szorgalmazása.

A népiskola-felügyelő ugyan állami tisztségviselő volt, de szerepe sajátosságosan összefonódott a katolikus tanügyi szervezettel, hiszen a katolikus népiskolák legfőbb tanügyigazgatási szerve volt.

Az 1777-i Ratio Educationis a hagyományos modellt örökítette tovább: a falusi és mezővárosi tanító közvetlen felettese — szögezi le az 58. § — a helyi plébános, ő választja ki és alkalmazza, a földesuraság jóváhagyásával és a tankerületi népiskola-felügyelő megerősítésével. A plébános ebben a vonatkozásban egyrészt az állami tanügyigazgatás tisztségviselője, aki köteles jelentéseket küldeni az előírt időközökben a népiskola-felügyelőnek; ugyanakkor a katolikus tanügyigazgatásnak is része, aki püspökének és főesperesének felelősséggel tartozik a népiskola összes ügyeiben, akit a kánoni felügyeleti látogatások során ezután is változatlanul felkeresnek egyházi tanügyigazgatási felettesei. E kettős felelősségadási kötelezettség — az ismert okok következtében — általában nem okozott problémát, néha azonban előfordultak összeütközések.

Változatlanul megmaradt a városi katolikus népiskolák felett a városi magisztrátus ellenőrzési és felügyeleti joga, de csakis az anyagi ügyekben: a pedagógiai-szakmai vonatkozások tekintetében továbbra is kizárólagosan a plébános volt az illetékes.

A katolikus népiskolák tanügyigazgatása lényegében változatlan maradt az 1806-i Ratio Educationis életbeléptetése után is. A 183. és a 248. paragrafus szerint minden katolikus népiskolának közvetlen felügyelője, igazgatója a helyi plébános „tisztségéből következően”, s e minőségében a tankerületi népiskola-felügyelőnek, illetőleg a főigazgatónak felelős. Köteles félévenként jelentést küldeni a vezetése alatt álló tanítóról és népiskoláról — a megadott szempontok szerint — világi-állami felettesének.¹

* * *

Ezeknek az évszázadoknak hagyományos katolikus népiskolai tanügyigazgatási szokásrendjét foglalta újra írásba az 1845-ben megjelent — a két Ratio Educationisszal azonos értékű és súlyú — királyi dokumentum, a „Magyarország elemi tanodáinak szabályai”. Érdemes kicsit részletesebben idézni belőle, mert ugyanazt mondja el

— a tanú hitelességével — amit korábban a két Ratio csupán szűkszavúan fejezett ki, illetőleg amit e 1777-i és 1806-i királyi dokumentum is mint korábbi százados hagyományt rögzített. Ugyanakkor ez az 1845-i „elemi tanodai szabályzat” néhány jelentős új rendelkezést is tartalmaz, a XIX. század második felére is kiható módon.

Annál is inkább fontos dokumentum ez, mivel (akárcsak az 1806-i Ratio Educationis) — életben lévén a protestánsok autonómia-törvénye iskolaügyeikben — elsősorban a katolikus népiskolákra vonatkozott (analógiául szolgálva az ortodox és az izraelita népiskolák számára).

A királyi rendelkezés V. fejezetének tárgya: „*Az elemi tanodák fölügyelése és igazgatása*”. Nyitó paragrafusában ez olvasható: a népiskolák felső szintű felügyelete a király, illetőleg nevében a Helytartótanács joga, őt ez „mint fölsőbb igazgató s kormányzó hatóságot illeti” meg. Ez — mint említettük — eddig is így volt, a folytatás viszont merőben új: „fönnmaradván a megyés püspököknek tulajdon megyéikben a keresztény hitvallásbani oktatásra nézve fölügyelésük”. Magyarán: ezután már csak a népiskolákban folyó hittanoktatást jogosultak felügyelni a megyéspüspökök.

Mint láttuk, eddig is összefonódott az állami és a katolikus népiskolai tanügyigazgatás. Az 1845-i szabályzat ezt még fokozza, differenciáltabbá téve az igazgatási-felügyeleti szinteket.

A 42. paragrafus szerint minden tankerületben — tehát világi-állami tanügyigazgatási egységben — a tankerületi főigazgató a legfőbb tanügyi hatóság (akárcsak eddig). De már nem esik szó az állami-világi tankerületi népiskola-felügyelőtől, helyettük az *esperesek* szerepelnek.

Közben ugyanis az egyházmegyéket a főesperességeken belül még további kisebb földrajzi egységekre, az esperességekre osztották, ezek élén — püspöki kinevezés alapján — az esperesség területén lévő egyik plébánia plébánosa állt. Kiiktatódott így módon az egyházmegye székhelyén élő főesperesek tanügyigazgatási szerepe, helyettük a regionális igazgatás kapott teret.

Az 1845-i szabályzat tehát kimondja, hogy a tankerületi főigazgatók — vagyis az állami tanügyigazgatás képviselője — jelentik a katolikus népiskolák számára a legfőbb tanügyi hatóságot (nem az egyházmegye püspöke), „ezek alatt minden esperes esperességében létező római katolika alsó elemi tanodák természetes fölügyelője, *kerületi fölügyelő* címmel (inspector districtualis)”.

Ettől kezdve — egészen 1948-ig — a katolikus tanügyigazgatásban a „kerületi fölügyelő” kifejezés mindig *egy-egy esperesi kerület élén álló esperest mint az esperesi kerületében levő katolikus népiskolák felügyelőjét* jelenti.

A katolikus népiskolák helyi felügyelői és igazgatói változatlanul a plébánosok: a népiskolákat „a helybeli lelkészek közvetlenül igazgatják (rectores, directores)”.

Mindezek alapján teljesen világos az állami és a katolikus egyházi népiskolai tanügyigazgatás teljes összefonódása:

„43-ik §. Ekképp a helybeli lelkészek, mint igazgatók, mindenre, mi a tanítást, jó rendet és a tanoda jóllétét illeti fölvigáznak s mindenről a ker. fölügyelőt tudósítják.

44-ik §. A ker. fölügyelő, az esperes a hitvallási oktatásról a megyei püspökök különösen beadván tudósítását, minden tanodai ügyekről a főigazgatónak teszi jelentéseit.

45-ik §. A tanodai fölügyelések kerületei tehát egy terjedelműek az esperességi kerületekkel, s minden ezekben létező kathol. alsó elemi tanodákra kiterjednek.”

Továbbra is különbözik a falusi és a mezővárosi katolikus népiskoláktól a királyi városok népiskoláinak jogállása. Így szól a 46. §: „A fő- és népesb városok, hol több plébániák s elemi tanodák léteznek, külön fölügyeleti kerületet képeznek, s ezek helybeli igazgatói — mint a ker. fölügyelők — a főigazgatóval egyenes és közvetlen viszonyban állnak.”

Tehát az állami tankerület főigazgatója a területén levő összes katolikus népiskola legfőbb hatósága, s népiskolai tekintetekben az ő alárendeltjei a kerületi esperesek, nekik pedig a plébánosok. Ezt szögezik le újra a 47—48. paragrafusok: „A ker. fölügyelők (tehát az esperesek) vizsgálat végett a gondjuk alatti tanodákat évenként legalább egyszer, s ha lehet, gyakrabban látogatják. S így az elemi tanodák erkölcsi, tanulmányi, rendtartási s fenyítéki tekintetben az említett csatornákon át egészen a főigazgató kormánya alá rendelve, anélkül, hogy más mint felsőbb befolyást szenvednének.” (E záró mellékmondat mai megfogalmazásban: a tankerületi főigazgatón kívül nincsenek más felsőbb ellenőrzés alá rendelve; magyarul: a püspökök mentesülnek népiskoláik felügyeletétől, illetőleg nem szükséges egyházmegyéjükben népiskolai központi felügyelői tisztséget krenálniuk.)

Fontos új elemet tartalmazó része az 1845-i tanodai szabályzatnak a 49. paragrafus: a katolikus népiskolaügyben itt találkozunk először a *népiskolai gondnok* tisztségével. A gondnok, vagy gondnokok (lehettek ugyanis többen is) intézték a népiskola anyagi ügyeit, e tisztségükben hivatalos kapcsolatban állva a falusi előjárósággal, a járási főszolgabíróval, mint a vármegye népiskolai illetékesével), illetőleg királyi városokban a városi tanáccsal.

Így rendelkezett erről a 49. §: „Azonban ezen tanodák külső anyagi viszonyai: úgymint szükségai, jövedelmei, épületei, bútorai, a tanítók rendes fizetése, biztosítása, szóval a tanodai gazdálkodás kezelése s ellátása, az illető gyermekek iskoláztatása — ha ez iránt a kegyúr a pártfogó másképp nem rendelkezett — egy, vagy a körülményekhez képest több helybeli, erényes s tekintettel bíró, értelmes, tanodai ügyekben jártas és buzgó egyénre, *tanodai gondnok* (curator) címmel bizatik. Ki a községgel és helybeli igazgatóval egyetértőleg működik, s ha szükség, a helybeli hatóságnak, s ezzel együtt falukban és mezővárosokban a járásbeli főbírónak, mint egyszersmind a megye részéről tanodai fölviigyzónak tekintélyéhez folyamodik; a városokban pedig a városi tanácshoz.”

S folytatja az 50. §.: „Eszerint az anyagi viszonyokra nézve a járásbeli főbírák s ez által a megyék, nemkülönb a városi tanácsok a tanodai főigazgatóval viszonyban állnak.”

Végül az ide vonatkozó záró paragrafus: „A kerületi fölügyelők és helybeli igazgatók tanodai működése rendszerint díjtalan ugyan, de érdemtelen és becsületbeli s tisztii kötelesség, s az esperességi és lelkészi hivatalnak természetes kisugárzása s ágazása.”

Furcsa paradoxon, de a tényt valóban tükrözi: a *katolikus* népiskolai tanügyigazgatás első részletes alapidokumentuma ez az *állami* „elemi tanodai szabályzat”.²

* * *

Ez a népiskolai tanügyigazgatási modell érvényesült tovább a szabadságharc utáni évtizedekben is: a korábbi tankerületi főigazgató helyébe lépő állami tisztségviselő alá tartozott az esperes, mint espereskerületi népiskolai tanfelügyelő.

2. NÉPISKOLAI TANÜGYIGAZGATÁS 1868–1948 KÖZÖTT

A katolikus tanügyigazgatásban lényeges szerkezeti változást az 1868. évi népoktatási törvény sem hozott. Ez ugyanis csupán azt kodifikálta, hogy a felekezeti népiskolák — tehát a katolikus népiskolák felett is — *a tanfelügyelő* mint állami népoktatási tanügyigazgatási szerv *gyakorolja a „főfelügyeletet”*, vagyis a legfelsőbb szintű ellenőrzést (124. §). A tanfelügyelő évenként legalább egyszer meglátogatja tankerületének összes népiskoláját, tehát a katolikus népiskolákat is, s „a törvénynek azokban való pontos végrehajtására szigorúan felügyel”; mindegyik népiskoláról — tehát a katolikus népiskolákról is — évenként részletes jelentést nyújt be” a tankerületi iskolatanácsnak, amely azt megtárgyalja és felterjeszti a vallás- és közoktatásügyi miniszterhez (128., 132. §).

A tankerületi felügyelő elnöklete alatt álló *tankezületi iskolatanácsban* „minden vallásfelekezet, melynek a vármegye területén egyházközségei vannak, választ saját kebeléből egy-egy tagot” (125. §). Tehát mindegyik tankerületben (amely 1868 óta azonos egy-egy vármegye területével) jelen voltak az iskolatanácsban a katolikus képviselők is.

Az 1868-i népiskolai törvény csakis a községi népiskolák számára írta elő *az iskolaszék*ek megszervezését, a felekezeti népiskolákat erre nem kötelezte. Viszont a községi népiskolák iskolaszék-testületeinek a választott tagokon kívül a helyi lelkészek is „tanácskozási és szavazati joggal bíró tagjai” (117. §).

* * *

A modern hazai katolikus népiskolai tanügyigazgatási szervezet *az 1876. évi 28. törvény* nyomán alakult ki. E törvény „a népiskolai hatóságokról” rendelkezett. Kinyilvánította — az 1868. évi 38. törvény alapján —, hogy a felekezeti népiskolák felett a vallás- és közoktatásügyi miniszter *főfelügyeletet* gyakorol (4. §). Ez azt jelenti, hogy csupán a legfelső szintű ellenőrzést gyakorolja az állami hatóság: a felekezeti népiskolák megtartják-e a rájuk vonatkozó törvényes rendelkezéseket. Az állam tehát a felekezeti népiskolák esetében felső, közép- és alsósintű felügyeletre nem tart igényt.³

A VKM e főfelügyeleti jogát a felekezeti népiskolák felett *a tankerületi népiskolai felügyelők* által érvényesíti.

A 9. §. szerint a községi népiskolák a polgári község, a felekezetiek az egyházközség joghatósága alatt állnak. Ezért minden olyan egyházközségben, amely népiskolát tart fenn, a helybeli egyházközség tagjai közül legalább 5 választott tagból álló iskolaszéket kell szervezni.

A községi népiskolák iskolaszékének teendőit a 13. §. első pontja részletezi; a második pont pedig kimondja, hogy a felekezeti népiskola iskolaszékének szervezetét és teendőit „a felekezeti iskolaügyet vezető illetékes főhatóság szabja meg”. Az iskolát mulasztók ellen azonban ők is ugyanúgy kötelesek eljárni, mint ahogyan ezt a törvény a községi iskolaszékekre vonatkozóan megállapította.

A törvény rendelkezéseinek végrehajtásáért *a magyar katolikus püspöki*

kar 1877-ben elrendelte a katolikus népiskolák iskolaszékeinek a megszervezését. Működésük rendszabályait ugyancsak 1877-ben tették közzé nyomtatásban.

E rendtartás I. fejezete a katolikus iskolaszékek megalakításáról szól. Az 1. §. kijelenti, hogy a katolikus egyházközségek népiskolái „a püspöki hatóság, mint egyházmegyei főhatóság felügyelete és kormányzata mellett” az egyházközségek illetékessége alatt állnak. Mint újdonságot érdemes kiemelni: itt olvasható hivatalos írásban először, hogy — szemben az 1845-ös állami „elemi tanodai szabályzat”-tal — *az egyházmegyében a tanügyi főhatóság a püspök*. Ugyancsak jelentős új megfogalmazás, hogy a katolikus népiskolák *közvetlen felügyeleti hatósága maga az egyházközség*, amely — mint a továbbiakból kiderül — ezt a jogkörét éppen az iskolaszéken keresztül érvényesíti.

A 2. §. előírja, hogy minden olyan egyházközségben, amelynek népiskolája van, meg kell alakítani az iskolaszéket. Ennek tagja a plébános, a tanító, valamint a választott tagok.

Ha a népiskolában több tanító tanít, akkor ők öt tanítóig egy, tizenkettőig 2, ezen felül minden 10 tanító után után még egy tanítót küldenek az iskolaszék testületébe.

Az egyházközség tagjai közül választás útján töltik be az iskolaszéki helyeket, mégpedig 6000 lakosig 5—12, 12 000 lakosig 13—18, 28 000 lakosig 19—30 tagot, azon felül 31—36 tagot. Csakis az olvasni-írni tudó lakosok választhatók.

A megbízás három évre szól, de minden tag újraválasztható.

Az iskolaszék elnöke a plébános, melléje a testület maga választ saját tagjai közül egy világi elnököt (aki az elnököt teljes joggal helyettesíti), valamint jegyzőt és gondnokot.

A katolikus iskolaszéki rendtartás II. fejezete az iskolaszék teendőit tárgyalja, lényegében ugyanúgy fogalmazza meg a feladatokat, mint a törvény. Végül a rendtartás III. fejezete az iskolaszék tisztségviselőinek teendőit részletezi.

Ugyancsak 1877-ben a püspöki kar „egyházhatósági utasítás”-t adott ki a magyarországi latin és görög szertartású római katolikus plébánosok részére „a népiskolai ügyben”. Ennek első része ezt a címet viseli: „A plébánosoknak, mint a hitközségi iskolaszék elnökének teendői”, a második: „A plébánosoknak, mint a hitközségi népiskolák igazgatóinak teendői”.

* * *

1877-ben a püspöki kar újraszabályozta a már évtizedek óta működő *egyházkerületi tanfelügyelők* — vagyis az *esperesek* — feladatkörét.

Az erre vonatkozó „egyházhatósági utasítás”, 1. §-a szerint „az egyházkerületi tanfelügyelőnek feladata a rábízott egyházkerületben létező mindennemű kath. népiskolai tanintézetek felett őrködni és felügyelni, hogy azok úgy külső, mint belső berendezésekre nézve a törvény kívánalmainak és rendeltetéseknek megfeleljenek.”

Majd számos paragrafus sorolja teendőit. Az illetékessége alá tartozó iskolákat legalább egyszer egy évben hivatalosan meglátogatja. Az egyes iskolaszékekkel kapcsolatban: az iskolaszékek megalakulását az egyházmegyei hatóságnak és az állami tanfelügyelőnek jelenti; a tanítói helyekre szóló pályázatokat meghirdeti, a tanítóválasztást mint elnök vezeti, a megválasztott tanítót hivatalába beiktatja. Szükség esetén segédtanítókat alkalmaz.

Gondoskodik arról, hogy ahol nincs, ott a tanköteles gyermekek számának és a törvény kívánalmainak megfelelő népiskolaépületet építsenek, a meglevőket ilyenekké alakítsák át.

Egyházkerületében elnököl az előírt tanítói tanácskozásokon; tanítókönyvtárak létesítése is feladata.

Gondoskodik arról, hogy a tanítók javadalmaitak rendben megkapják, felügyeli az iskolaszékek munkáját. Évenként jelentést küld az egyházmegyei hatóságnak. Működésével „a polgári és iskolai hatóságok között a jó egyetértést a maga részéről is fenntartani, előmozdítani igyekszik.”

* * *

Még egy igen jelentős püspökkari dokumentum látott napvilágot 1877-ben: egy fontos új egyházmegyei tanügyigazgatási hivatal, az *egyházmegyei tanfelügyelői tisztség* létesítéséről intézkedik.

Leszögezi az 1. §: „Az egyházmegyei kath. népiskolai ügy rendszeres vezetésére és a létező kath. népiskolai tanintézetek felett való felügyelet biztosabb gyakorlására minden egyházmegyében egyházmegyei tanfelügyelői hivatal állíttatik fel.”

A hivatal személyzete: a tanfelügyelő, valamint a megye területének nagyságától függően egy, vagy két segédtanfelügyelő. Az egyházmegye püspöke nevezi ki őket, a tanfelügyelő a káptalan tagja. (2. §)

A további paragrafusok az egyházmegyei tanfelügyelő feladatait sorolják fel. A legfőbbek:

Az egyházmegyei hatósághoz érkezett iskolai előterjesztéseket, rendeleteket és beadványokat tanulmányozza, feldolgozza és vagy elintézi, vagy pedig véleményes jelentésével az egyházmegyei hatóságnak bemutatja. Ezekben vagy a püspök, vagy az egyházmegyei konzisztórium („szentszék”) dönt.

Látogatja a népiskolákat, hogy a törvény előírásainak megfelelnek-e, hogy a tankötelesek iskolába járnak-e.

A tanítók számára évenként gyakorlati és elméleti pályatételeket tűz ki „a nevelés- és tanítástan köréből”, a tanítók egyházkerületi tanácskozásain, „amikor csak lehet és szükséges”, megjelenik és elnököl.

Gondosan ügyel a tanítók fizetésére, javadalmaira.

„Az egyházmegyei vagy egyházkerületi tanítóegyleteket gyámolítja; gyűléseikben lehetőleg részt vesz s felügyel, hogy működésüket a kath. népnevelés érdekében megerősített alapszabályaik keretén belül folytassák.”

Felügyeli az egyházmegyében levő tanító- és tanítónőképző intézeteket. Jelen van a tanítóképesítő vizsgákon, ő írja alá a képesítő tanítói okleveleket.

Szorgalmazza az új népiskolák, felsőbb népiskolák, polgári iskolák és óvodák felállítását.

Végül a 9. § szerint az egyházmegyei tanfelügyelő tagja „a kath. népiskolai tan-könyvek kiadását előkészítő és ellenőrző tanügyi bizottságnak”.

Még ugyancsak 1877-ben külön kiegészítő utasítás is megjelent az egyházmegyei tanfelügyelők számára. Ennek 1. §-a jogilag pontosan megvilágítja az egyházmegyei tanfelügyelő tanügyigazgatási státusát: Minden katolikus népiskola az egyházmegyei hatóság felügyelete alatt áll. *Ezt a felügyeletet az egyházmegyei felügyelő által gyakorolja az egyházmegyei hatóság.*

A püspök tanácsadó testülete a konzisztórium, ennek ülésein iskolai ügyekben

a tanfelügyelő az előadó, a konzisztórium nélküle nem hozhat iskolaügyi határozatokat. A konzisztórium illetékességi körébe tartoznak a következő — iskolavonatkozású — ügyek: új iskolaépületek építési ügyei, a megválasztott tanítók megerősítése, a tanítók elleni fegyelmi eljárás lebonyolítása.⁴

* * *

1877-ben — jól látható módon — új szakasz kezdődött el a hazai katolikus népoktatási tanügyigazgatásban: elkezdte működését ennek új szervezete.

Ekkor jelent meg először, mint legfelsőbb szintű *országos* katolikus népiskolai rendelkező testület a *magyar katolikus püspöki kar*. Rendelkezései az ország mindegyik egyházmegyéjében érvényesítendő, kötelező erejűek.

Mindegyik egyházmegyében kialakult az új *népiskolai tanügyi hatóság*, amelyet a püspök és az elnöklete alatt álló konzisztórium alkot. Az egyházmegyei népiskolai hatóság képviselője az *egyházmegyei tanfelügyelő*.

Középszintű egyházmegyei tanügyigazgatási tisztségviselő minden esperes, akik esperesi kerületükben mint *espereskerületi tanfelügyelők* tevékenykednek.

Az egyházmegyei népiskolai tanügyigazgatás alsó szintjét képviseli az egyház-község, amelynek nevében az *iskolaszék* intézi a helyi népiskola ügyeit. Helyileg kulcsszerepe van a *plébános*nak, aki egyrészt az iskolaszék elnöke, másrészt az iskola igazgatója.

Ez az 1877-ben megalkotott egyházmegyei népiskolai tanügyigazgatási szervezet lényegében egészen 1943 végéig funkcionált.

Ez a szerkezeti struktúra tűnik elő az 1911-ben — a püspöki kar megbízásából — a Katolikus Tanügyi Tanács által kidolgozott új népiskolai rendtartásban (címe: „Rendszabályok a magyarországi latin és görög szertartású r. kath. kisdedvők, népiskolák és gazdasági ismétlő iskolák közigazgatásához”).

Itt is leszögezi az 1. §: „Az egyházmegye kath. népoktatási ügyének közigazgatásánál a püspököt illeti meg, joghatóságából kifolyólag minden jog.” E jogát az egyházmegyei tanfelügyelőség és az iskolaszékek közreműködésével gyakorolja.

Az egyházmegyei tanfelügyelőséget a *főtanfelügyelő* és a *helyettes főtanfelügyelő* alkotja. Ez utóbbi világi személy is lehet.

Az espereskerületi tanfelügyelő ezután már nem maga az esperes, hanem „az iskolaügy iránt érdeklődő és ahhoz értő áldozópapok közül” is választhatja a püspök.

Változatlan — a korábbihoz képest — „Az iskolaszékek szervezése és hatásköre” című fejezet tartalma. Csupán egy új mozzanat: tagja lehet a földesúr és a község képviselője is, ha jelentékenyen hozzájárulnak a népiskola fenntartásához.

Részletesen kifejti ez az 1911-i rendtartás a *tanítóval* kapcsolatos jogszabályokat, jogokat és kötelességeket, a szolgálat különféle vonatkozásait.

Fontos része a kötetnek két új szabályzat: „Az iskolai fegyelmi szabályok”, valamint „A latin szertartású római katolikus elemi népiskoláknál alkalmazott igazgató-tanítók, tanítók, tanítónők, gazdasági szaktanítók, szaktanítónők és kántor-tanítók fegyelmi szabályzata.”

Végül kimerítő ismertetés található a könyvben az általános és gazdasági ismétlő iskolákról, valamint az óvodákról.

Ugyancsak az 1877-ben kialakított katolikus népoktatási tanügyigazgatási szervezet örökítődött tovább az 1926-ban megjelent új katolikus népiskolai szabály-

zaton keresztül is. Ezt a katolikus püspöki kar 1925. október 14-i ülésén fogadta el.⁵

Ismerős az 1. §: „A kath. népiskolák közigazgatásában az egyházmegye területén az egyházmegye püspökét illeti minden jog. Ő a kath. népiskolák főhatósága.”

Az egyházmegyei népoktatási tanfelügyelői hivatal most is a főtanfelügyelőből és helyetteséből áll. Az espereskerületi tanfelügyelő mellett azonban új tisztségviselő tűnik fel. „A kerületi tanfelügyelők a kerület lelkészkedő papsága, a kerületi iskolalátogatók pedig a kerület azon tanítói közül neveztetnek ki, akiknek hosszabb tartalmú, kiváló működésük és példás magatartásuk van. Megbízatásuk bármikor visszavonható.” A 36—39. §-okban részletesen olvashatók az *espereskerületi iskolalátogatók* feladatai.

Részletesen tárgyalja az új rendtartás az *iskolaszék* működését is. Új kíváncsalom, hogy a választott tagok töltsék be 30. életévüket; számuk pedig így alakul: hatezer lélekszámig 5—12 tagú az iskolaszék, azon túl minden ezer egyházközségi tag után még egy iskolaszéki tagot kell választani. 36-nál azonban nem lehet magasabb a számuk.

Új tartalmú a terjedelmes második rész: „A tanító, az igazgató-tanító, a plébános”. Egy jellemző részlet: „A kath. népiskola nevelési, oktatási, rendtartási és fegyelmi ügyeit, szóval az iskola egész beléletét . . . az egyházközség mindenkor plébánosának irányítása és ellenőrzése mellett, a tanító, illetőleg a tanító-testület vezeti és igazgatja. A tanító-testületet a plébános, a tanítók és hitoktatók együttesen alkotják” (34. §).

Végül egy teljesen új fejezet „A kántori teendők ellátásáról”.

A magyar püspöki kar említett 1925. október 14-i ülésén két új szabályzatot fogadott el, ezeket ugyancsak közli ez a rendtartás-kötet. Hosszú című az első: „Az egyházmegyei hatóságoknak alárendelt katolikus iskoláknál és óvodáknál rendszeres állásban véglegesen alkalmazott tanítók, tanárok, igazgatók, hitoktatók és óvónők, valamint az egyházi kántorok fegyelmi szabályzata”. A másik: „Tanítóképesítő-vizsgálati szabályzat a római katolikus tanító- és tanítónőképző intézetek számára”.

Az 1877-ben kialakult hazai katolikus népoktatási tanügyigazgatási struktúra szinte változatlanul létezett mintegy hat évtizeden át. Az 1930-as évek második felében indultak meg a munkálatok átalakítására.

Az 1935. évi 6. törvény *autonómiát biztosított a katolikus tanügy számára*. A 8. § szerint az egyházi hatóság alá tartozó népiskolákat, óvodákat — s a többi iskolatípust az illetékes egyházi hatóságok saját szabályaik szerint igazgatják, nem kötelesek követni az állami tanügyi rendelkezéseket, utasításokat.

Ennek alapján a püspöki kar 1938. október 4-i ülésén jóváhagyta és minden egyházközségre kötelezőnek mondta ki „A magyarországi katolikus egyházközségek igazgatási szabályzat”-át. E szabályzat szerint a katolikus népiskolák helyi hatósága az addigi iskolaszék helyett az *egyházközségi tanács*; a tanító- és óvónő-választásokat és az anyagi ügyeket pedig az *egyházközségi képviselőtestület* jogkörébe utalta. A püspöki kar 1943. március 17-i ülésén a katolikus óvodák felügyelőbizottságának jogkörét szintén az egyházközségi tanácsra ruházták.

1944-ben jelent meg az új katolikus népoktatási szabálykönyv „*Rendszabályok a kat. népiskolák és óvodák részére*”. Anyagát a püspöki kar 1943. március 17-i

ülésén tárgyalta, majd a hercegprímás 9291/1943. számú rendelkezésével 1944. január 1-jétől kötelezővé tette.⁶ Az 1925-ös katolikus népoktatási rendtartást a rendelkezés hatályon kívül helyezte, de az ugyanabban a kötetben közölt két szabályzat (Fegyelmi szabályzat, Tanítóképesítő-vizsgálati szabályzat) továbbra is érvényben maradt.

Az új népiskolai szabálykönyv 1. §-a pontosabbá teszi a mindig visszatérő megállapítást: a megyéspüspök a népiskolák és óvodák egyházmegyei hatósága. „Az elvi jelentőségű vagy országos érdekű ügyekben az egyházmegyei hatóságok közös értekezletén: a magyar püspöki kar ülésén hozott határozatok alapján az ország bíboros hercegprímása rendelkezik”.

Új mozzanat, hogy a népiskolák mellett mindenütt szó esik az *óvodákról*, a tanítók mellett az *óvónőkről* is.

Az egyházmegyei főtanfelügyelői hivatal összetétele változatlan: főtanfelügyelő, tanfelügyelő (vagyis a helyettese); espereskerületi tanfelügyelő, valamint *espereskerületi iskola- és óvodafelügyelő*. Ez utóbbiakról: az egyházmegyei hatóság „az egyházmegye azon tanítói, óvónői közül, akiknek kiváló a működésük és példás a magatartásuk, a szükség szerint egyet, vagy többet megbízhat a kerületi iskola-, óvodafelügyelettel”.

A leglényegesebb változtatás a népiskolák és óvodák helyi hatóságait tárgyaló részben található. E helyi hatóságok: az *egyházközségi képviselőtestület*, valamint az *egyházközségi tanács*. Az új szervezetet a következő jogi indoklás alapján hozták létre: „A népiskolai hatóságokról szóló 1876: XXVIII. tc. 9. §-a és az óvodákról szóló 1891: XV. tc. 22. §-a értelmében az egyházi hatóság alatt álló iskolák, óvodák az egyházközség joghatósága alatt állnak.” „Az egyházközség e jogát a tagjaiból alakult egyházközségi képviselőtestület és egyházközségi tanács útján gyakorolja.” „A kat. népiskola, óvoda helyi hatósága: az egyházközségi tanács” (28. §. 1, 3, 4).

Részletes fejezet szól arról, hogy milyen hatáskörrel rendelkezik az egyházközségi képviselőtestület népiskolai és óvodai ügyekben (például új népiskola, óvoda létesítése, új tanítói, óvónői állás szervezése; iskolai, óvodai költségvetés stb.).

A 44—59. paragrafusokból álló fejezet ezt a címet viseli: „Az egyházközségi tanács mint iskolaszék szervezete és hatásköre”. Eszerint az egyházközségi tanács elnöke a plébános, vagy helyettese; világi elnöke és jegyzője azonos az egyházközségi képviselőtestület világi elnökével és jegyzőjével.

Az egyházközségi tanács tagjai:

a) hivatalból: az egyházi és a világi elnök, az egyházközségi gondnok, jegyző és pénztáros, továbbá — ahol a jegyző nem azonos az igazgató-, vagy kántor-tanítóval — az igazgató-, vagy kántortanító; valamint — ahol van —, az egyházközség ügyésze;

b) választás útján: azok, akiket az egyházközség képviselőtestülete saját tagjai közül az egyházközségi tanács tagjává három évre megválasztott;

c) kinevezés útján: az egyházmegyei hatóság által a képviselőtestületbe kinevezett tagok közül azok, akiket a tanács megbízatásának idejére a tanács tagjává kinevezett.

A következő fejezet: „Az egyházközségi tanács mint óvodai felügyelőbizottság megalakulása és hatásköre”. A tanács összetétele ugyanaz, mint amikor az iskolaszék szerepét tölti be, de kiegészül „az egyházközségben levő és az óvoda iránt

érdeklődő kat. nőkkel” (60. §). Hivatalból tagja ilyen esetekben a tanácsnak a községi (városi), vagy körorvos, valamint az óvónő; ahol több óvónő van, ott a vezető óvónő (60. §. 2.).

Jól látható: végeszakadt a több évtizedes szokásnak, mert az egyházközségi tanács tagjait most már nem a falu lakosságából választják, hanem a képviselőtestület tagjai delegálják saját testületükből az egyházközségi tanács választott tagjait. Viszont a képviselőtestület tagjait az egyházközség tagjai közül, tehát a falu lakosságából választják.

Az új püspökkari dokumentum törzanyagát két terjedelmes rész alkotja. Az egyik: „*A tanító. Az óvónő. A kántor. A segédszemélyzet*”; a másik: „*Az iskola, óvoda*”. Végül a zárófejezet: „*Az állami főfelügyelet*”.

* * *

A hercegprímás említett 9291/1943. számú rendelkezése 1944. január 1-jétől tette kötelezővé az új katolikus népiskolai-óvodai rendtartás életbeléptetését. Óriási feladat volt ez a háború tombolásának kellős közepén. Nehezítette a helyzetet, hogy már korábban megindult — 1940. évi törvény alapján — a nyolcosztályos népiskola megszervezése is, ennek alapidokumentumát a püspöki kar 1942-ben jelentette meg (Tanterv és útmutatások a nyolcosztályos katolikus népiskolák számára).

S a háború után az új katolikus népoktatási tanügyigazgatási rendszer még nagyobb erőpróba előtt állt: a korábbi népiskolákból ki kellett alakítani a *nyolcosztályos általános iskolát*. Új katolikus tanterv készítésére nem volt sem idő, sem lehetőség: a katolikus általános iskolákban az állami tantervet alkalmazták, de néhány új tankönyv elkészült 1946–1947-ben a katolikus általános iskolák számára.⁷

S ez az 1944. január 1-jétől működő, s a háború utáni években megerősödött katolikus népiskolai-óvodai tanügyigazgatás fejezte be működését 1948. júniusában, az iskolák államosításakor.

KÖZÉPSZINTŰ ISKOLÁK TANÜGYIGAZGATÁSA 1616–1948 KÖZÖTT

1. KÖZÉPSZINTŰ ISKOLÁK TANÜGYIGAZGATÁSA 1616–1883 KÖZÖTT

A középkori Magyarország területén a XV. században, s a XVI. század első évtizedeiben a püspöki székhelyeken egyetlen intézménnyé fonódott össze a székesegyházi és a városi iskola. Ezek egyik része a XVI. század során is megmaradt ebben a szervezetben, katolikus vezetés alatt; másik része — megszűnve a katolikus püspökség — protestánssá vált (ugyanilyen szervezetben); harmadik részük pedig — török hódoltsági területen lévén — elpusztult.

Az első csoportba tartozók örökölt szervezetüket továbbvitték a XVII. századba is: lényegében a káptalan felügyelte őket, alsó szintjükön viszont a városi tanács által fizetett tanítók oktattak (de pedagógiailag-szakmailag ugyancsak a káptalan ellenőrzése alatt).

Jelentősebb káptalani-városi iskola volt a XVI. században és a XVII. század elején Pozsonyban, Nagyszombatban és Győrben.

Ezeknek az iskoláknak a helyzete gyökeresen megváltozott a XVII. század elejétől: a jezsuita szerzetesrend vezetése alá kerültek (például Nagyszombat 1616., Pozsony 1626., Győr 1627.). Ettől kezdve sorra létesültek hazánkban a jezsuita

gimnáziumok, majd 1643-tól a piarista középiskolák, illetőleg más szerzetesrendek középiskolái.

Az új szerzetesrendi gimnáziumok megjelenése a XVII. század elejétől kezdve sajátos helyzetet teremtett a katolikus tanügyigazgatás rendszerében. Egy-egy szerzetesi középiskola létesítéséhez természetesen szükség volt az egyházmegye püspökének jóváhagyására (számos esetben ő hívta be és telepítette le a szerzeteseket, ő alapította jelentős javadalmak adományozásával az iskolát), de ezen túl semmi joghatósága nem volt egyházmegyéje területén levő szerzetesi középiskolák felett. A szerzetesi gimnázium *a szerzetesi rendtartomány tanügyi rendszerének részévé vált*, felette rendelkezni, ügyeiben intézkedni, tanárait és első életét felügyelni *a rendtartomány előljárósága*, illetőleg *a rend központi vezetősége* jogosult.

Tudjuk: a magyarországi jezsuita rendházak mindvégig az osztrák—magyar rendtartományhoz tartoztak, ez lényegében a Habsburg-birodalom területét foglalta magában. A piaristáknak, s más szerzetesrendek legtöbbjének — önálló magyar rendtartományuk volt. De ezek is természetesen szorosan kapcsolódtak, illetőleg függtek rendjük külföldi központjától. E széles körű nemzetközi kapcsolatoknak pozitív és negatív vonásai egyaránt voltak.

A középiskolák szervezeti és tartalmi korszerűsítése is a rendtartományokon belül történt. Így jött létre 1735-ben az osztrák—magyar jezsuita rendtartomány új gimnáziumi tanterve és módszerkönyve (az első hazai gimnáziumi „tanterv és utasítás”); saját magyar rendtartományuk keretei között készültek a piaristák reformtantervei az 1750-es években, stb.

A XVIII. század elejétől azonban már nemcsak a püspökök telepítettek le szerzeteseket azzal a céllal, hogy középiskolát tartsanak fenn, hanem az ekkor meginduló városi fejlődés új hullámának eredményeképpen *számos város magisztrátusa* hívta meg valamelyik szerzetesrendet alapítandó gimnáziuma vezetésére. Így járt el például 1717-ben Pest, illetőleg 1721-ben Szeged város tanácsa, amikor a piaristákra bízta az ekkor induló gimnázium vezetését, természetesen minden szükséges anyagi feltételt biztosítva. De számos más városban történt hasonlóképpen az új középiskola megnyitása.

Sajátos helyzet jött így létre: az ilyen városi gimnázium pedagógiai-szakmai felügyelete a rendtartomány vezetőségére, az anyagi vonatkozások intézése pedig a városi tanácsra tartozott. Ugyanakkor e szerzetesrendi, tehát nyilvánvalóan katolikus jellegű gimnáziumok felett az egyházmegye püspöke semmiféle joghatósággal nem rendelkezett. Persze, ugyanez volt a helyzet a korábban helyi püspök által alapított iskolákkal is; az eredeti alapítványi javadalmak — amelyek azóta a legtöbb helyen újabbakkal gyarapodtak — biztosították a szerzetesrendi gimnázium anyagi alapjait; a rendház és annak szerves tartozéka, a gimnázium felett pedig a rendi előljárók felügyeltek. A püspöknek az iskola ügyeibe semmiféle beleszólási joga nem volt.

A XVII. században a jezsuitáké volt a legtöbb katolikus középiskola, a XVIII. században viszont mellettük a piaristák játszottak vezető szerepet, de a ferenceseknek, minoritáknak, pálosoknak is voltak középiskoláik, néhány bencés és domonkosrendi középiskola ugyancsak létezett. Ezek tanügyigazgatási helye teljesen azonos volt az említettekkel.

A jezsuiták és a piaristák néhány jelentősebb gimnáziumukra *akadémiát* is

szerveztek; ezek helye a magyar katolikus tanügyigazgatásban minden tekintetben ugyanaz volt, mint a gimnáziumoké.

A magyarországi katolikus középiskolák *egységes* tanügyigazgatási rendszerbe való szervezésére az első kísérlet az 1760-as években történt. 1761. novemberében Mária Terézia az iskolaügyek magyarországi protektorává kinevezte Barkóczy Ferenc hercegrómet. Ilyen tisztség korábban nem volt. Perspektivikus feladatként tulajdonképpen a teljes magyar tanügy egységesítését kapta, kezdetben azonban csupán a katolikus középiskolák egységesítési munkálatainak megindítása volt a célja. Hatásköre ezért nem terjedt ki a protestánsok iskoláira. Barkóczy azonban 1764-ben meghalt, s a bécsi udvar 1764 júniusában létrehozta a *magyar Tanulmányi Bizottságot*, élén Pálffy Miklós országbíróval mint elnökkel. A bizottság székhelye Pozsony lett. (A magyar közoktatásügy történetében ez az első, világi elnök vezetése alatt álló állami tanügyirányító testület, amely a katolikus középiskoláknak is legfőbb felügyeleti hatósága volt.)

Ez a testület intézkedett akkor, amikor a még mindig a legtöbb katolikus középiskolát fenntartó szerzetesrendet, a jezsuita rendet 1773-ban feloszlatták. A rendelkezés szerint a jezsuita tanárok mindenütt a helyükön maradtak és tovább tanítottak addigi középiskoláikban, mint világi papok.

A jezsuiták lefoglalt vagyonából Mária Terézia 1775-ben létrehozta (majd 1780-ban végleges formában megszervezte) a *Tanulmányi Alapot*. Ugyancsak még 1775-ben (illetőleg 1780-ban) a Tanulmányi Alapból leválasztotta a nagyszombati egyetemhez tartozó alapítványokat, javadalmakat, birtoktesteket, s ezekből megalkotta az *Egyetemi Alapot*.

Mindkét alap egészen 1948-ig eredeti funkciójában létezett, anyagi alapként szolgálva a katolikus tanügy számára. A volt jezsuita gimnáziumok ugyanis továbbra is katolikus iskolaként működtek, exjezsuiták, világi papok, néhol világi tanárok tanították diákjaikat. Ezeknek az iskoláknak az anyagi fenntartása teljes egészében a Tanulmányi Alapból történt. (A későbbiek folyamán azonban más katolikus gimnáziumok is kaptak anyagi segítséget a Tanulmányi Alapból.)

A Nagyszombatból Budára, majd 1784-ben Pestre került *egyetem* fenntartása egészen 1948-ig az Egyetemi Alapból történt. Státusa azonban 1769-ben megváltozott: Mária Terézia — felvilágosult tanácsosai javaslatára — ekkor „királyi” *egyetemmé* nyilvánította. Ettől kezdve kikerült a katolikus tanügyigazgatás keretei közül; megszűnt a bölcseleti és a teológiai kar jezsuita-szerzetesrendi jellege; a jogi kar függetlenné vált addigi fenntartójától, az esztergomi káptalantól; a frissen alapított orvosi fakultásnak pedig már eredetileg sem volt semmiféle egyházi kötődése.

Míg azonban a *Tanulmányi Alap* *egyrészt aránylag biztos és maradandó, értékálló anyagi alapként* szolgált a katolikus középiskolák *jelentős része számára, másrészt olyan bonyodalmak forrása is lett*, amely a XIX. század második, s a XX. század első felében súlyos gondot jelentett a katolikus tanügy vezetői számára. Az alapot ugyanis *állami* hivatal: a királyi kamara kezelte, s felette az uralkodó, s nevében a Helytartótanács művelődési osztálya rendelkezett. A katolikus középoktatás legfőbb anyagi alapjainak felhasználásáról tehát nem a katolikus tanügyigazgatás vezetői, hanem az állami főhivatalnokok döntöttek. Ez a kiegyezésig nem okozott különösebb problémát, annál többet 1867 után. A Tanulmányi Alap fölött ugyanis — az alapítólevél értelmében — továbbra is az uralkodó, de

nevében ekkor már az új illetékes állami utódhivatal, vagyis a vallás- és közoktatási minisztérium rendelkezett, a maga polgári liberalizmusa szellemében.

Ugyanez volt a helyzet 1867 után az Egyetemi Alappal is: a lényegében Pázmány, Lósy, Szelepcsényi érsekek által adományozott s ekkor is változatlanul hasznát hajtó földbirtokokból, akkor is profitáló pénzalapítványokból fenntartott „királyi magyar” egyetem minden tekintetben teljesen függetlenítette magát alapítóinak utódaitól.

A Tanulmányi Alapból fenntartott középiskolákat 1775-től a XIX. század végéig „királyi” *gimnáziumoknak* nevezték. Ezeket azonban — szemben az ugyancsak „királyi” egyetemmel és „királyi” akadémiákkal — mindvégig katolikus gimnáziumoknak tekintették, nyilvánvalóan azért, mert legtöbbjük szerzetesrendi vezetés alatt maradt (ugyanis más szerzetesrendek tagjai tanítottak bennük a jezsuiták távozását követő átmeneti évek után).

Érdekes összefoglalni, hogy hazánkban *milyen gimnáziumot tartottak 1773–1775-től kezdve „katolikus” gimnáziumnak.*

Egyrészt azt, amelyik valamelyik szerzetesrend vezetése alatt állt, függetlenül attól, hogy hagyományos alapított-örökölt javadalom, új főúri-főpapi alapítvány, vagy pedig valamelyik város magisztrátusa biztosította-e anyagi alapjait.

Másrészt azt, amelyik iskolát a Tanulmányi Alapból — tehát a jezsuita eredetű, ezért Mária Terézia által katolikus tanügyi célokra szánt — alaphól tartották fenn, s benne akár szerzetesek, akár világi papok vagy esetleg részben világi tanárok is tanítottak.

Ez volt a helyzet egészen 1950-ig.

* * *

Mária Terézia tanügyi reformja keretében 1777-ben jelent meg a nagyjelentőségű királyi dokumentum, a *Ratio Educationis*. Ami a tanügyigazgatási vonatkozásait illeti: ennek alapján — a meglevő katolikus tanügyigazgatást megtartva, azt számos új tényezővel gazdagítva — *állami tanügyigazgatási rendszert* alakítottak ki, első ízben a magyar iskolaügy történetében. Ebben az új tanügyigazgatási modellben *az állami és a katolikus egyházi elemek teljesen összefonódtak.*

Állami tanügyigazgatási területi egység a tankerület, amelynek élén az állami vezető: *a tankerületi királyi főigazgató* áll. Feladata: a tankerületben lévő gimnáziumokat legalább kétféleképpen meglátogatja, ellenőrzi a *Ratio Educationis* előírásainak és egyéb állami rendelkezések megvalósítását (11. §). A katolikus gimnáziumok legfőbb felügyelője tehát az állami megbízatású főigazgató, akinek minden vonatkozásban beleszólása van a katolikus iskolák ügyeibe. Ő választja ki a szerzetesi gimnázium igazgatóját a szerzetesrendi előjáróság által javasolt három személy közül, de kinevezhet a szerzetesi gimnázium élére világi személyt is (41. §). Ugyancsak ő erősíti meg az alkalmazott szerzetestanárokat, akiket azután a szerzetesrend vezetősége már nem helyezhet át (42. §). S a katolikus gimnáziumokban teljes egészében az állami tanügyi dokumentum által előírt tananyagot kell tanítani, belső életüket az ott található rendelkezéseket kell alkalmazni.

Az új rendelkezés tehát teljesen kisajátította a katolikus iskolák feletti rendelkezési és felügyeleti jogot: most már nem csupán az illetékes püspök, de a rendi előjáróság illetékességét is kirekesztették.

Jogot adott viszont az 1777-i királyi dokumentum a püspökök számára, hogy *liceumot* tartsanak fenn (60. §). Ebben az intézményben a „királyi” akadémiák filozófiai fakultásának anyagát oktatták. E püspöki intézmények fölött a tankerületi főigazgatónak nincs felügyeleti joga, de a püspök félvéenként jelentésadási kötelezettséggel tartozik az országos tanügyi tanácsnak; ez a szerv erősíti meg a püspöki *liceumok* igazgatóit tisztségükben.

Minden tekintetben a püspök illetékes *papnevelő intézete* felett (61. §). De félvéenként erről is jelentést kell küldenie az országos tanügyi tanácsnak.

A nemesi *konviktusok* — amelyeket a XVII–XVIII. században főként a jezsuiták szerveztek közép- és felsőszintű oktatási intézményeik mellett — igazgatóinak kinevezéséhez a tankerületi főigazgató beleegyezése szükséges (62. §).

1777-től tehát a katolikus középiskolák és *liceumok* tanügyigazgatása *lényegében azonos volt az állami tanügyigazgatással*, külön katolikus tanügyigazgatási szervezetet nem létesítettek.

* * *

II. József 1786-ban feloszlatta azokat a szerzetesházakat, amelyeknek tagjai nem foglalkoztak iskolai tanítással (vagy kórházi munkával). A piaristák, ferencesek, minoriták továbbra is megmaradtak iskoláikban, s azokban is, amelyeket a közelmúltban a jezsuitáktól vettek át.

Az 1790/91-i országgyűlésen a protestánsok autonómiát nyertek az 1790/91. évi 26. törvénnyel tanügyük önálló intézésére (a katolikus iskolák természetesen megmaradtak állami vezetés alatt).

1802-ben I. Ferenc király újabb szerzetesrendeket bízott meg gimnáziumok vezetésével: a bencés, a cisztercita és a premontrei rend tagjait; a piaristák, ferencesek, minoriták vezetése alatt álló gimnáziumok is folytatták tovább életüket.

Lényegében az 1777-ben kialakított tanügyigazgatási elveket vitte tovább az 1806-ban kiadott *Ratio Educationis Publicae* is. A katolikus tanügy továbbra is az állami tanügyigazgatás része, sőt most már *lényegében ugyanaz*: az állami tanügyigazgatás egyenlő a katolikus tanügyigazgatással, mivel a protestánsok iskoláira — tanügyi autonómiájuk birtokában — az 1806-i *Ratio* nem vonatkozott, illetőleg az állami tanügyigazgatási szervek semmiféle joghatóságot nem gyakoroltak fölöttük.

A katolikus tanügyigazgatás tehát — akárcsak 1777-től — 1806 után továbbra is az állami tankerületi keretben történt; legfőbb irányító szerve a tankerületi királyi főigazgató, ő erősíti meg a gimnáziumok igazgatóit és tanárait; az államilag előírt tananyag, tanterv, tankönyvek használandók, az állami gimnázium szervezeti és fegyelmi szabályzat érvényes bennük. Jelentéseiket minden félév végén a tankerületi főigazgatóknak küldték, aki kétvéenként felügyeleti látogatást végzett területének mindegyik gimnáziumában.

A püspökök saját vezetése alatt álltak *papnevelő intézeteik* (ezekről ezután már nem teszünk említést, mert helyzetük ettől kezdve változatlan), a *liceumok* (vagyis önálló királyi akadémiai filozófiai fakultások), valamint a filozófiai és jogi fakultásból álló *jogakadémiák*. Jelentős volt például az egri érseki, majd később a pécsi püspöki jogakadémia.

A jogakadémiák precedensül szolgáltak egy, a reformkorban megjelenő új püspöki intézmény, a *tanítóképző intézet* tanügyigazgatási elhelyezésére: ezek a püs-

pök saját irányítása alatt álltak, nem az állami („királyi”) iskolák számát gyarapították. Ilyen püspöki katolikus tanítóképző volt például a XIX. század első felében a szépesi, a pécsi, a veszprémi, az egri, az esztergomi érseki tanítóképző intézet.

Az 1842-ben létesített öt „királyi” tanítóképző intézetet a Tanulmányi Alapból szervezték meg.

* * *

Lényegében semmi változást nem hozott a katolikus tanügyigazgatásban a Magyarországra 1849 őszén kiterjesztett osztrák középiskolai szabályzat, az *Entwurf*. A katolikus szerzetesi gimnáziumok — szervezetükben-tananyagukban átalakulva, jelentős mértékben korszerűsödve — változatlanul az állami tanügyigazgatás szervezeti keretei között foglaltak helyet. A rájuk alkalmazott korábbi jelzős kifejezés — „királyi” gimnázium — átalakítása is ezt jelzi. Az addigi „királyi” gimnázium megnevezése ugyanis az 1850-es években „államgimnázium” (*Staatsgymnasium*) lett.

* * *

Az 1850-es években a katolikus iskolaügyben sajátos új mozzanat figyelhető meg: míg a hagyományos katolikus középiskolát — a gimnáziumot — az állam minden eszközzel magának foglalta el, s ügyeinek intézésébe semmiféle egyházi beleszólást nem engedett meg, ugyanakkor a püspökök egymás után szervezték meg saját fenntartású új középszintű iskoláikat egyházmegyéjük területén. Az 1850-es évek második felétől sorra alakulnak az új püspöki *tanítóképzők*. Megjelent az egyházmegyei joghatóság alatt álló, saját fenntartású *gimnázium* is (a nagyszombati gimnázium lett 1852-től „érseki gimnázium”), világi papokból és világi tanárokból álló tantestülettel.

Ugyancsak az 1850-es évek új fejleménye a különféle *apácarendek* letelepedése, s középszintű iskoláik — *felsőbb leányiskola, tanítónő- és óvónőképző* — megnyitása. Ezek számára különféle fenntartók biztosították az anyagi alapokat (a püspök, más egyháziak, főúri alapítványok, városok stb.). Igazgatóik, tanáraik kijelölésében, az oktatott tananyag összeállításában saját rendi előjáróik voltak illetékesek. A püspök csupán az egyházjogban előírt általános egyházi felügyeletet gyakorolta fölöttük, konkrét tanügyi kérdésekben nem volt illetékes.

Az 1850-es évektől tehát három részből állt a magyarországi katolikus középiskolai tanügyigazgatás.

Egyrészt a Tanulmányi Alapból fenntartott gimnáziumokat az állami tanügyigazgatási szervek igazgatták és felügyelték.

Másrészt voltak olyan katolikus középszintű iskolák, amelyek területi igazgatási egysége az egyházmegye, tanügyigazgatási irányítójuk pedig a püspök volt.

Végül egyes férfiszerezetesrendi, valamint apáca-középiskolák felett minden tekintetben a rendi előjárók rendelkeztek.

* * *

1867-ben a Tanulmányi Alap az ekkor létesülő új vallás- és közoktatásügyi minisztériumban létesített „felügyelő és ellenőrző bizottság” kezelésébe került. 1870-ben még három jelentős katolikus egyházi birtokot csatoltak hozzá. Ettől

kezdve a belőle fenntartott középiskolákat újra „királyi” gimnáziumoknak nevezték.⁸

Klamarik János 1881-ben megjelent — a hivatalos minisztériumi álláspontot tükröző — ismert könyvében így közli a hivatalos állami felfogást „a középiskolák” (tehát a *gimnáziumok és reáliskolák*) „kormányzatáról és az azok fölötti felügyeletről”: „A középiskolák legfelsőbb kormányzat vagy főfelügyelet tekintetében a m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszter alatt állanak.”.

Tehát mindegyik — bármilyen fenntartású és felekezeti — hazai gimnázium és reáliskola fölött a *vallás- és közoktatásügyi miniszter főfelügyeletet gyakorol*. Ugyanezeknek az iskoláknak a további felosztása:

I. „Az *állami*, az országos Tanulmányi Alapból fenntartott, ténylegesen katolikus jellegű, úgynevezett *királyi*, s a *róm. és gör. katolikus középtanodák* fölötti közvetlen felügyeletet a kir. középiskolai tankerületi főigazgatóságok végzik.”

II. „A *protestáns és görögkeleti vallásfelekezeti gymnasiumok és reáltanodák* saját felekezeti főhatóságai kormányzata alatt állanak.”⁹

E felfogás szerint is a katolikus középiskolák állami középiskoláknak tekintendők, s akárcsak az államiak tekintetében, fölöttük is *közvetlen felügyeletet* gyakorol az állami hatóság képviselője, a tankerületi főigazgató. Klamarik János, a kor középiskolaügyének jeles szakértője ennek okát nem világítja meg könyvében.

2. KÖZÉPSZINTŰ ISKOLÁK TANÜGYIGAZGATÁSA 1883–1934 KÖZÖTT

Első középiskolai törvényünket 1883-ban szentesítette az országgyűlés és a király. Ez lényegében az Entwurf által meghonosított középiskola-struktúrát kodifikálta, illetőleg fejlesztette tovább, Törvényesítette a *nyolcosztályos fiúgimnáziumot* és a reáliskolát. Ezek — a kor szóhasználata szerint — a középiskolák.

A törvény kijelenti, hogy a vallás- és közoktatásügyi miniszter a felekezeti középiskolák felett *főfelügyeleti jogot* gyakorol (46. §).

A szerzetesi iskolákban a törvény szerint a tanárok és az igazgatók kinevezése, a többi felekezeti iskolákban pedig az igazgatók alkalmazása az addigi gyakorlat szerint történik (33. §). Mindegyik felekezeti iskolában mind a tanulókra, mind a tanárookra vonatkozó fegyelmi szabályzatokat (a fegyelmi eljárást is beleértve) az egyházi főhatóságok állapítják meg, de ezeket — s a rajtuk végzett időközi módosításokat — a VKM-nek fel kell terjeszteni (38. §).

Ha a felekezeti iskola igazgatóját, vagy tanárát hivatalától fegyelmi úton elmozdítják, ezt — az ítélet indoklásával együtt — jelenteni kell a VKM-nek. „Minden elmozdítási esetben az elmozdítást kimondó ítélet közzététele és szigorú megtartása iránt a nevezett miniszter intézkedik” (38. §).

A katolikus főpapok és a szerzetesrendek által fenntartott, vagy ellátott középiskolák tanárai „a főpapok és a szerzetesrend fegyelmi hatósága alatt állnak” (39. §).

A VKM-nek joga van minden nem állami iskolától statisztikai adatokat, kimutatásokat, jelentéseket kérni, a tanítási rendben bekövetkezett változtatások bejelentését megkérni, a használt tankönyveket ellenőrizni (48. §).

Klamarik János említett könyvének új, 1893-i kiadásában tűnik fel először *hazai középiskoláink újabb, hármass felosztása*.¹⁰ A törvény 8. §-ához ugyanis ezt a magyarázatot fűzte:

„E törvénynek most megállapított magyarázata szerint az állami és királyi középiskolák a vallás- és közoktatásügyi miniszter *rendelkezése alatt*, a törvényható-

sági, községi, társulati, s az egyesek által fenntartott, ugyanígy a római és görög katolikus nem különben az alapítványi középiskolák a miniszter *vezetése alatt* állnak; végül az autonóm felekezeti, névszerint az ágostai evangélikus, az evangélikus református, az unitárius, s a görög keleti középiskolák a miniszter *felügyelete alatt* állnak.”

E hármas felosztás a törvény szövegében nem található, mégis hivatalossá válva egészen 1934-ig (sőt részben 1948-ig) érvényben volt.

Az első csoportba kerültek tehát a vallás- és közoktatásügyi miniszter *„rendelkezése”* alatt álló középiskolák. Ide az állami és a *„királyi”* katolikus középiskolák tartoztak.

Az ez utóbbiakat fenntartó *„magyarországi tanulmányi alap”*-ról Klamarik a következőket írta: „Ezen alap országos alap, a közoktatásügyi ministerium kezeli, mégis jellege vita tárgyát képezi. Mindig kath. gymnasiumok tartattak fenn belőle, melyek *kir. gymnasiumoknak* nevezetnek. Ezen felül fenntart ez alap néhány kir. jogakadémiát és néptanítói praeparandiát is, és segélyez több katolikus, különösen szerzetesrendi gymnasiumot.¹¹ Ebben az évben 14 gimnáziumot tartottak fenn a Tanulmányi Alapból.

A miniszter rendelkezése alatt álló középiskolákban — tehát a „királyi” gimnáziumokban is — a miniszter szabja meg a tantervet, meghatározza a tanítás nyelvét, engedélyezi a tankönyveket. Ő nevezi ki a tanárokat, s fegyelmi ügyekben a VKM illetékes. Gondoskodik az iskolák épületeiről, felszereléséről s minden szükségletéről, megszabja a tandíjat is. A főigazgatók útján „mind pedagógiai, mind fegyelmi, mind vagyoni tekintetben” a miniszter rendelkezik fölöttük.

A vallás- és közoktatásügyi miniszter *„vezetése”* alatt álltak a megyei, városi és községi középiskolák, valamint a nem egyházi alapítványi iskolák mellett a *katolikus főpapi, valamint a szerzetesrendi gimnáziumok*. Bennük az állami-minisztériumi tanterv és rendtartás érvényesítendő, a tanítás nyelvének megállapításához a miniszter beleegyezése szükséges. Csakis államilag jóváhagyott tankönyveket használhatnak, de miniszteri beleegyezés kell az iskolaépítkezéshez és -fejlesztéshez is. „A főigazgatók útján ezekben az iskolákban pedagógiai tekintetben a vezetés a miniszteré.” A katolikus főpapok és a szerzetesrendek által fenntartott középiskolákban a tanárok kinevezését csupán utólag kell a miniszternek bejelenteni; mindkét katolikus iskolatípus tanárainak fegyelmi ügyeiben a fenntartó főpapok, illetőleg a rendfőnökök intézkednek.

A protestáns és ortodox középiskolák felett a miniszter csupán „főfelügyeletet” gyakorol, teljes tanügyüket önállóan maguk intézik.¹²

Végül Klamarik János a katolikus vonásokat még egyszer összefoglalja „A *kath. főpapok és szerzetesrendek mint iskolai hatóságok*” címmel. Megállapítja: „A kath. főpapok és szerzetesrendek általok fenntartott, vagy ellátott középiskolákban a tanárokat és igazgatókat a közoktatásügyi miniszternek való bejelentés mellett kinevezik, s felettök fegyelmi hatóságot képeznek (1883. XXX. 28. §., 39. §.) Ezenfelül gondoskodnak iskoláik anyagi szükségleteiről, de az iskolák pedagógiai és didaktikai adminisztrációja kizárólag a tankerületi főigazgatókhoz tartozik.”¹³

Tehát 1883 után sem volt önálló tanügyigazgatása a katolikus középszintű iskolarendszernek, sőt a világi hatóságok még inkább igyekeztek a maguk irányító és ellenőrző tevékenységét fölöttük ezekkel az újabb jogi formulákkal erősíteni, lé-

nyegében állami középiskoláknak tekintve őket. Nem volt ezért semmiféle lehetőség arra, hogy a katolikus középiskolákban önálló, az államtól független tartalmi-szervezeti korszerűsítésre kerüljön sor, az állami középiskoláktól valamiféle különbözésre tegyenek szert.

A katolikus tanügy vezető képviselői már a XIX. század '60-as éveitől kezdve igyekeztek — a protestánsokéhoz hasonló — *tanügyi autonómiát* szerezni a katolikus iskolák számára. Törekvéseiket azonban egyelőre nem kísérte siker (erre csak később, az 1930-as évek közepén nyílt lehetőség, az 1935. évi 6. törvény alapján).

1883 után újjászervezték az állami középiskolai tanügyigazgatási területi egységeket, a tankerületeket, s ezekben a katolikus gimnáziumokat is a tankerületi királyi főigazgató felügyelte, a vallás- és közoktatásügyi miniszter rajta keresztül érvényesítette a „rendelkezés”, illetve a „vezetés” jogi formuláival őt megillető tanügyigazgatási jogot.

1905-ben jelent meg Pirchala Imre közoktatási rendelet- és szabálygyűjteménye. A katolikus tanügyigazgatási rendszer tekintetében semmiféle változást nem regisztrál a korábbiakhoz képest.¹⁴

* * *

Míg a katolikus tanügy hagyományos, legjelentősebb, legszélesebb körű részét, a gimnáziumok ügyét, irányításukat lényegében az állam tartotta a kezében a dualizmus idején is, ugyanakkor a XIX. század utolsó évtizedeiben még inkább nagyívű fejlődésnek indult a katolikus középszintű tanügy másik része, az *egyház-megyhék keretei között*, a püspök közvetlen irányítása alatt.

Újabb püspöki tanítóképző intézetek keletkeztek, az apácarendek további tanítónő- és óvónőképzőket, felsőbb leányiskolákat létesítettek. A századfordulón jelent meg az apácák vezetése alatt a katolikus iskolaügyben egy új, középszintű iskolatípus: *a polgári leányiskola*, majd pedig — a leánygimnázium kialakulása után — *a katolikus leánygimnázium*. Ezek is, akárcsak a többi apácaiskola, kívül álltak mind az állami, mind a püspök felügyeletén, egészen az 1910-es évek végéig.

A XIX–XX. század fordulója után jelentek meg az önálló katolikus tanító-, tanítónő- és óvónőképző intézeti tantervek, valamint a polgári leányiskolák tantervei. Ezeket az *Országos Katolikus Tanügyi Tanács* szakemberei készítették, s ez a szerv döntött a katolikus iskolákban használható tankönyvek ügyében is.

* * *

Gyökeresen más volt az erdélyi katolikus középiskolák tanügyigazgatási helyzete ebben az időben. Itt a katolikus iskolák ügyeit saját önkormányzati szerv, az *Erdélyi Római Katolikus Státus* intézte.

Ennek eredete a korábbi századokba nyúlik vissza. Erdélyben — a kálvinizmus lévén az államvallás —, a katolikusok saját érdekeik védelmére világiakból és egyháziakból álló testületet hoztak létre, amely a XVII. századi erdélyi országgyűléseken már mint egységbe tömörült rend — „status” — hallatta hangját, s az 1640-es években a hivatalos iratokban már „katolikus státus” néven szerepelt. Működésének jogát a 1652–53-i gyulafehérvári országgyűlés szentesítette.

Mária Terézia 1767-ben létrehozta az erdélyi Gubernium mellett működő „Commissio catholica”-t az erdélyi római katolikus alapítványok kezelésére, vala-

mint az iskolai-nevelési ügyek intézésére. Ezek tehát ettől kezdve kikerültek a Státus hatásköréből. Az 1866-i státusgyűlés újjáalakította a Státus szervezetét, amelyet a király, mint legfőbb kegyúr, 1867-ben jóváhagyott. Eszerint a „Comisio catholica” ügköre visszakerült a Státus hatáskörébe.

Az 1883-i középiskolai törvény 41. §-a így rendelkezett: „Az erdélyi részekben a Katholikus Status által fenntartott és vezetett középiskolákra vonatkozólag mindazon jogok, melyeket eddig a Katholikus Status gyakorolt, érintetlenül hagyatnak”.¹⁵

Ettől kezdve — egészen a második világháború végéig — a Status mint az erdélyi római katolikus egyházmegye önkormányzati szerve kezelte az erdélyi katolikus vallási, tanulmányi, iskolai alapítványokat, ezekből tartották fenn középiskolákat, internátusait és többi intézményeit. A Státusnak a két világháború között hét gimnáziuma volt, mind magyar tannyelvű. 1940–1945 között a Státus hivatalos neve ez lett: „Erdélyi Római Katolikus Egyházmegyei Tanács”. A második világháború után működése megszűnt.

* * *

Súlyos csapást jelentett a *trianoni békediktátum* a magyar katolikus iskolahálózatra. Sok iskola került a határokon túlra, köztük számos kiemelkedő jelentőségű intézmény; s a Tanulmányi Alap birtokainak jelentős része az elcsatolt területeken feküdt.

1920-tól változatlanul továbbra is érvényben maradt a fiúgimnáziumok korábbi felosztása: a „királyi” középiskolák a miniszter „rendelkezése” alatt, a szerzetesi gimnáziumok, valamint a mások által fenntartott katolikus fiúgimnáziumok pedig a miniszter „vezetése” alatt álltak.

1926-ban új közoktatási rendelet- és szabálygyűjtemény jelent meg Pintér Jenő szerkesztésében.¹⁶ Ebben a korábbi „királyi” gimnáziumok már hivatalosan is „*királyi katolikus*” *gimnáziumokként* szerepelnek; a korábban „országos”, vagy „magyarországi” tanulmányi alap neve pedig „*a vallás- és közoktatásügyi miniszter kezelése alatt álló katolikus tanulmányi alap*” lett.¹⁷

A katolikus tanügyigazgatás szempontjából semmi változás nem található a szabálygyűjtemény 1928-i kiadásában.

A trianoni határok között újjászervezték az állami középiskolai tankerületeket, s ezeken belül a katolikus fiúgimnáziumokhoz hasonlóan, most már a katolikus leánygimnáziumok is állami felügyeletben részesültek; tanterveik az állami fiú- és leánygimnáziumok, s egyéb középiskolák tanterveivel voltak azonosak; önálló katolikus tantervek most sem készültek.

Most sem alakult ki tehát *külön katolikus középiskolai tanügyigazgatási szervezet*: a katolikus fiú- és leányközépiskolák igazgatóit és tanárait a fenntartók, illetőleg a szerzetesrendi előjárók nevezték ki, amelyet a tankerületi főigazgató, illetőleg a VKM hagyott jóvá.

Ezt tükrözi az 1933-ban kiadott új dokumentum, amelyet a püspöki kar 1932. október 19-i ülésén fogadott el. Címe: „*A katolikus középiskolák igazgatóinak és tanárainak fegyelmi szabályzata*”. Így szól az első paragrafus:

„Jelen szabályzat rendelkezései kiterjednek a katolikus középiskolákban — gimnáziumban, reálgimnáziumban, leánygimnáziumban, leánylíceumban — és leánykollégiumban működő, véglegesen alkalmazott igazgatókra és tanárookra, kivé-

ve a Tanulmányi Alap terhére alkalmazott, vagy a katolikus középiskolákba szolgálatértelre beosztott kir. kat. vagy állami tanárokat, akiknek fegyelmi ügyeiben a vallás- és közoktatásügyi miniszter intézkedik”.

De jól kifejezi a helyzetet a 3. paragrafus is: „A katolikus középiskola fogalma alá tartoznak az érseki, püspöki, vagy katolikus egyházközségi, továbbá az összes férfi- és női szerzetesrendek (kongregációk) által fenntartott, vagy ellátott középiskolák. A női szerzetesrendek a kánonjog szerint illetékes érsek, vagy püspökök fõhatósága alatt állnak. Nem vonatkozik ezen fegyelmi szabályzat katolikus középiskoláknak a város által alkalmazott világi tanáira, akiknek fegyelmi ügyeiben továbbra is a községi középiskoláknak tanáraival szemben követett eljárás a mérvadó.”

Az új országhatárokon belül további új tanító-, tanítónõképzõ és óvónõképzõ intézetek alakultak püspöki joghatóság alatt. A legjelentõsebb új elem a két világháború között az volt, hogy az egyházközségek — jogi személyekké válva — maguk is tarthatnak fenn iskolákat. Fõként polgári fiú- és leányiskolákat szerveztek és tartottak fenn a katolikus egyházközségek, de különféle szakiskolákat is (felsõ kereskedelmi iskola, kereskedelmi szaktanfolyam, nõipariskola stb.). Megjelent az egyházközség által fenntartott gimnázium is.

Ezeknek az egyházközségi keretben mûködõ középiskoláknak és középfokú iskoláknak az igazgatóit és tanárait — az egyházközség javaslata alapján — az illetékes megyéspüspökök nevezte ki.

Hagyományos feladatát velük kapcsolatosan is ellátta az Országos Katolikus Tanügyi Tanács. Szakemberei készítették el 1928-ban a „Tanterv és utasítás a kath. tanító- és tanítónõképzõ intézetek számára” címû dokumentumot. (Korábbi hasonló tantervek: 1904, 1905, 1907, 1908, 1912.).

3. KÖZÉPSZINTŰ ISKOLÁK TANÜGYIGAZGATÁSA 1934–1948 KÖZÖTT

Jelentõs fordulópontot jelentett a katolikus hazai tanügyigazgatás történetében az 1934. évi 11., és az 1935. évi 6. törvény. Ezek alapján létrejött — az állami fõfelügyelet mellett — a *katolikus tanügy autonómiája*. A két törvény által megszabott keretek között az illetékes egyházi hatóságok saját szabályaik szerint, teljes önállósággal szervezhették meg tanügyüket; összes személyi, anyagi, tanulmányi és fegyelmi ügyeikben saját maguk intézkedhettek és dönthettek.

Az 1934. évi 11. törvény változatlanul elismeri, hogy középiskolát tarthat fenn többek között „a vallás- és közoktatásügyi miniszter kezelése alatt álló magyar katolikus tanulmányi alap, az egyházak, a férfi és nõi szerzetesrendek” (2. §).

A nem állami középiskolák igazgatóit és tanárait a fenntartó, illetõleg a fenntartó hatósága alkalmazza, az alkalmazást azonban a miniszternek köteles bejelenteni (12. §).

A nem állami középiskolák tanárainak és igazgatóinak javadalmazása azonos az állami középiskolák tanárainak és igazgatóinak mindenkorinak javadalmazásával. Ez azonban nem vonatkozik a rendjük iskoláiban mûködõ szerzetestanárookra (18. §).

Az egyházi hatóság alá tartozó középiskolák igazgatóinak és tanárainak fegyelmi felelõsségét, ideértve a fegyelmi eljárást is, saját egyházi hatóságuk szabályozza. Az egyházi hatóság által meghatározott fegyelmi szabályzatot tudomásul vétel

végett be kell mutatni a miniszternek. Az egyházi hatóság köteles a VKM kívánságára a fegyelmi eljárást folyamatba tenni. Az egyházi hatóság alá tartozó középiskolák igazgatóinak és tanárainak fegyelmi ügyében hozott határozatokat tudomásul vétel végett be kell mutatni a miniszternek. (19. §).

Az egyházi hatóság alatt álló középiskolák tantervét a VKM jóváhagyásával a fenntartó hatósága állapítja meg. Tankönyveiket is a fenntartó hatóság engedélyezi, de ezeket engedélyezés előtt be kell mutatni a VKM-nek, aki az engedélyezést megtilthatja. (23. §).

Egyházi hatóság alatt álló középiskola érettségi vizsgájára a VKM a főfelügyeleti jog alapján kormányképviselőt küld, aki felügyel arra, hogy az érettségire vonatkozó szabályokat megtartsák. (41. §).

A záró 43. § szerint a törvényben „az iskola fenntartó hatóságán az egyházi hatóság alá tartozó középiskoláknak az egyházi szervezet szerint illetékes hazai főhatóságát, illetőleg az általa kijelölt szervet kell érteni”.

Szoros kapcsolatban áll ezzel a törvénnyel „a közoktatásügyi igazgatásról” szóló 1935. évi 6. törvény. Míg az 1934. évi idézett törvény a középiskolával foglalkozott, ez az összes iskolatípussal.

A törvényszöveg V. fejezete ezt a címet viseli: „*Egyházi hatóság alatt álló iskolák igazgatása és felügyelete*”. A 8. § első pontja kimondja: „Az egyházi hatóság alá tartozó középiskolákat, középfokú iskolákat, szakiskolákat, népiskolákat, óvodákat és gyermekmenedékházakat, továbbá a középiskolai, középfokú iskolai, szakiskolai, népiskolai internátusokat, nevelőintézeteket, előkészítő és ismétlő tanfolyamokat az illetékes egyházi hatóságok saját szabályaik szerint igazgatják”.

E paragrafus második pontja részletezi, hogy ezeknek az iskoláknak a tanterveit a VKM jóváhagyásával a fenntartó hatóság állapítja meg („ez a tanterv a kitűzött célok tekintetében azonos az országos tantervvel, a tanítási anyag tekintetében pedig azzal terjedelemben megegyezik”); a fenntartó hatóság választja ki a tankönyveket, segédkönyveket; ez állapítja meg a tandíjak összegét, a mentesség és kedvezmény feltételeit; érettségi és képesítő vizsgáikra ugyancsak a fenntartó hatóság rendel ki elnököket.

A VKM az állami főfelügyeletet felettük a tankerületi királyi főigazgató útján gyakorolja, ez statisztikai adatokat, kimutatásokat, jelentéseket kérhet tőlük. (9. §).

A VKM az egyházi fenntartású iskolák érettségi és képesítő vizsgáira kormányképviselőt küld. (10. §).

A törvénynek ez az V. fejezete tehát a katolikus egyházi hatóság alá tartozó iskolákat kivette az állami tanügyi hatóság illetékessége alól és leszögezte, hogy ezeket az iskolákat az egyházi hatóságok saját rendelkezéseik szerint igazgatják.

Sajátos módon az idézett két törvény egyikében sem esett szó a „királyi katolikus” iskolákról, amelyek továbbra is a vallás- és közoktatásügyi miniszter „rendelkezése alatt” állami iskolaként kezeltettek. E továbbra is létező, hivatalosan is „királyi katolikus” elnevezésű iskolák mellett ekkor kezdik a katolikus egyházi hatóság alatt állókat „*autonóm*” *katolikus iskoláknak* nevezni.

* * *

A katolikus egyházi hatóság alá tartozó középiskoláknak az 1934. évi 11. törvény 42. §-ában említett hatóságaként a püspöki kar 1934. március 20–21-én tartott értekezletén létrehozta a *Katolikus Középiskolai Főhatóságot*. Elnöke a hercegprímás, tagja két megyéspüspök és hét szerzetes-rendfőnök.¹⁸

A Katolikus Középiskolai Főhatóság az 1938. július 2-án tartott gyűlésén a katolikus autonóm fiú- és leányközépiskolákat három tankerületbe osztotta, s az így csoportosított iskolák nevelő- és oktatómunkájának irányítására, a közoktatásügyi igazgatás vezetésére, s ügyeinek intézésére — Budapest székhellyel — megszervezte a *Katolikus Középiskolai Főigazgatóságot*. Élén az elnök-főigazgató áll, tagja a központi igazgató, valamint a három tankerületi főigazgató. Ők mindnyájan katolikus középiskolai tanári, igazgatói múlttal rendelkező szakemberek.

1938. november 19-én tárgyalta a katolikus Középiskolai Főhatóság egy új gimnáziumi rendtartásról, amelyet a Katolikus Tanügyi Tanács szakemberei készítettek el. A Főhatóság 1939. május 13-án ezt elfogadta és még ebben az évben kiadta *„Rendtartás a katolikus gimnáziumok számára”* címmel.

A gimnáziumok belső életére vonatkozó bőséges szabályanyag mellett a kötet közli: *„A Katolikus Középiskolai Főhatóság ügyrendje”*, azután a *„Közigazgatási és szervezeti szabályzat az autonóm katolikus középiskolák részére”*, valamint *„A Katolikus Középiskolai Főigazgatóság szervezete, hatásköri megoszlása, jogköre és ügyrendje”* című dokumentumokat. Ugyancsak itt olvasható a VKM 7700/1938. eln. sz. rendelete „a Katolikus Középiskolai Főhatóság és a Vallás- és Közoktatásügyi m. kir. Minisztériumnak egymáshoz való viszonyáról”.

(Megemlítendő, hogy a népiskolai tanügyigazgatással foglalkozó részben idézett 1944-i népiskolai „Rendszabályok”-kötetében található a hercegprímás 3648/1939. sz. rendelete „az 1935. évi VI. tc. végrehajtási utasításának alkalmazásáról a katolikus iskolákban”.¹⁹ Ennek előzményeiről: a végrehajtási utasítás több rendelkezésének helyes értelmezésére, illetőleg a katolikus iskolákra való alkalmazás ügyében 1936. december 12-én a miniszter és az egyházi hatóságok képviselői értekezletet tartottak. Ezután többszöri levélváltás volt a miniszter és a hercegprímás között. Ezek nyomán adta ki rendeletét a hercegprímás „az összes katolikus iskolákban az 1935. VI. tc. végrehajtási utasításának helyes értelmezése, módosítása, kiegészítése tárgyában kötelezőleg.”)

1939-ben megjelent a gimnáziumokra vonatkozó, érvényben levő közoktatási szabályrendeletek, jogszabályok új gyűjteménye, Jámbor György szerkesztésében.²⁰ Ebben a törvényszövegeken kívül megtalálható a miniszteri magyarázat az 1935. évi VI. törvény végrehajtási utasításához:

„Az egyházi hatóságok alatt álló iskolák vezetője nem a tankerületi kir. főigazgató. Ezekben az iskolákban a vezetés, a törvényhez fűzött utasítás 49. §-ának kifejezett rendelkezései szerint az egyházi hatóság jogkörébe tartozik. Ez a szakasz kimondja, hogy az egyházi hatóságok iskoláinak „mind igazgatási, mind tanulmányi természetű ügyeiben a törvények és egyéb általános érvényű jogszabályok keretei között saját hatáskörükben határoznak, kivéve, ha határozathozatal, illetőleg intézkedés jogát valamely hatályban levő jogszabály a m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszter, vagy más polgári hatóság (pl. közegészségügyi) számára tartja fenn.” Az egyházi hatóság alatt álló iskolai nevelés és oktatás irányítója természetesen szintén az illető egyházi hatóság. A tankerületi kir. főigazgató irányítónak csak abban az értelemben tekinthető, amennyiben a törvény 9. §-a értelmében kötelessége a jogszabályok rendelkezéseinek megtartását, a tanulmányi eredmény tekintetében megszabott követelmények biztosítását szorgalmazni, ezekről az ott megállapított módon gondoskodni.”²¹

A kötet részletesen kifejti a tanügyi autonómia keretében érvényesülő jogokat

és kötelességeket a törvények, a végrehajtási utasítás és a hozzájuk kapcsolódó miniszteri rendeletek alapján. Részletesen ismerteti a Katolikus Középiskolai Főhatóság feladatait, összetételét, ügyrendjét és jogkörét; valamint teljes szövegében hozza ennek az intézménynek több szabályzatát (akárcsak a fentebb ismertetett katolikus gimnáziumi rendtartás).

Néhány paragrafus a „*Közigazgatási és szervezeti szabályzat az autonóm kat. középiskolák részére*” című dokumentumból, amely az 1934. évi 6. törvény 42. §-a, illetőleg az 1935. évi 6. törvény 8. §-a, s a VKM ez utóbbit értelmező 1003/1937. eln. számú rendelete alapján készült.

„A kat. egyházi hatóságoktól fenntartott középiskolák ezen szabályok rendelkezései szerint autonómiát élveznek. Ezeket az intézeteket az állami főfelügyelet fennforgása mellett s a nevezett törvénycikkektől megszabott keretek között az illetékes egyházi hatóságok saját szabályaik szerint igazgatják” (2. §).

„Az autonóm kat. középiskolák feladata, hogy a tanulót a kat. vallás szellemében vallásos és erkölcsös polgárrá neveljék, a kat. magyar nemzeti művelődés szellemének megfelelő általános műveltséghez juttassák, s az egyetemi és főiskolai tanulmányokra képessé tegyék” (3. §).

Az autonóm katolikus középiskolák igazgatási főhatósága a Katolikus Középiskolai Főhatóság, hatáskörét az e szabállyal módosított *Ügyrend* foglalja magában. Eszerint az idézett két törvényparagrafus és miniszteri rendelet megszabott keretei között „jogot nyert a hatósága alá tartozó iskolák és intézmények közvetlen igazgatására, az autonóm kat. középiskolák tantervének megállapítására, a tanterv megvalósítását célzó utasítások kidolgozására, az autonóm kat. középiskolákra vonatkozó rendtartás megfogalmazására, azután a tankönyvek, segédkönyvek, térképek engedélyezésére, s az érettségi elnökök kiküldésére”.

Jámbor György 1939-ben kiadott gyűjteményében is megtalálható „*A Katolikus Középiskolai Főigazgatóság szervezete, hatásköri megoszlása, jogköre és ügyrendje*”, valamint egy új szabályzat: „*A kat. gimnáziumi igazgatók és főigazgatók jogköre és a fellebbezési hatóságok*”.

Regisztrálja a kötet, hogy ebben az évben a Katolikus Tanulmányi Alap kilenc gimnáziumot tartott fenn (más iskolatípust nem említ, mivel a kötet csakis a gimnáziumokkal foglalkozik).

* * *

Néhány év múlva azonban megváltozott ez — csupán a fiú- és leányközépiskolákat magába foglaló — katolikus tanügyigazgatási szervezet. A püspöki kar 1940. március 13-án az addig egyházmegyénként külön-külön vezetett katolikus líceumokat, tanító- és tanítónőképző intézeteket, 1940. október 16-i ülésén pedig az ugyanilyen jogviszonyú mezőgazdasági, ipari és kereskedelmi középiskolákat, a felső kereskedelmi és nőipari szakiskolákat, a háztartási-gazdasági s a kereskedelmi szaktanfolyamokat, végül az óvónő- és nyelvmesterképző intézeteket is befoglalta az országos katolikus tanügyigazgatás keretei közé.

Ezért a főhatóság új neve *Katolikus Iskolai Főhatóság* lett, végrehajtó szerve pedig a *Katolikus Tanügyi Főigazgatóság*. Az új szerv tehát az összes középiskolát és középfokú iskolát — kivéve a polgári iskolát — keretei közé foglalta (nem szerepeltek benne a népiskolák, amelyek továbbra is egyházmegyei tanügyigazgatási keretek között maradtak).

A katolikus tanügyigazgatási vezetők indoklása szerint eddig „az állami iskolánál elsőrendű szükségletként már-már kialakult a céltudatosan eltervezett nemzetnevelési rendszerbe szervesen illeszkedő és egységes szempontok szerint irányított iskolahálózat, az autonóm igazgatásra jogot nyert katolikus iskolák legfeljebb ennek üteméhez alkalmazkodhattak, de sajátos hivatásuk betöltésére a katolikus nemzetnevelés elvszerű s egyirányú áramkörén kívül élték a maguk öncélú életét”. Az új rendszer meghagyta mindazt, ami eddig megvolt: a fenntartónak, illetőleg a fenntartó hatóságnak rendelkezési jogát a személyi és anyagi ügyekben, de most létrejött az is, ami nem volt eddig: „az egységes külső közigazgatás, s az oktatói és nevelői elvekben gyökerező nevelési és tanulmányi vezetés és irányítás”.²²

A Katolikus Iskolai Főhatóság „az a kulturális intézmény, amelynek hivatása az egyház nevelési depositumának őrzése s nemzedékről nemzedékre átöröklítése s ezzel mindig összhangban a korszerű művelődési eszmény vezérlő elveinek kristályosítása, értelmezése, céljainak kitűzése s elérhetési eszközeinek rendszeres nyújtása tanítási tervekben, általános és részletes nevelési és tanítási utasításokban, tankönyvekben, rendtartásokban, továbbá korszerű intézmények létesítésével s irányító rendeleteknek szükségszerű kibocsátásával”.²³

A Katolikus Tanügyi Főigazgatóság mint a Katolikus Iskolai Főhatóságnak az államtól elismert végrehajtó szerve, a hatáskörébe tartozó összes közép- és középfokú iskolát továbbra is *három tankerületbe* osztva igazgatja. A kerületek élén ezután is a *főigazgatók* állnak, ezek „azonos elvi felfogásban és azonos gyakorlati eljárással, tehát *egységesen* intézik saját kerületük ügyeit a vonatkozó állami törvények, a katolikus nevelési, tanulmányi s jogszabályzatok és a Katolikus Iskolai Főhatóság elnökének rendelkezései szerint”.

A három tankerületi főigazgató tevékenységét koordinálja és egységet biztosítja az *elnök-főigazgató*, aki a Katolikus Iskolai Főhatóság elnökének közvetlen tanügyi-pedagógiai előadója, rendeleteinek átvevője, a hatásköri iskolákat illető főhatósági rendeletek elkészítője, a Katolikus Tanügyi Főigazgatóságnak a katolikus iskolafenntartók, továbbá a VKM és más külső hatóságok irányában képviselője”.

A tankerületi *főigazgatók* feladata a hatáskörükbe tartozó iskolák javára a Rendtartásokban, Utasításokban és a részükre kiadott Szabályzatokban foglalt tételes jogok gyakorlásán és köteleességek teljesítése, ezen felül „sajátos hivatásuk, hogy a gondjaikra bízott intézetek egész életét a katolikus életfelfogás távlatába állítsák be”. Ezért a hivatalos ügyintézésen kívül az iskolalátogatás is teendőik közé tartozik.

Az új főigazgatósági szervezetben az elnök-főigazgató cisztercita rendi, a budapesti és a Dunán inneni főigazgató bencés, illetve piarista, míg a dunántúli tankerületi főigazgató az esztergomi tanítóképző igazgatója.

A Szervezeti Szabályzat 10. §-a szerint a tankerületi főigazgatók segítői a tankerületi *tanulmányi felügyelők*, iskolatípusonként. Ezek — rendes igazgatói, vagy tanári állásuk mellett — a Katolikus Tanügyi Főigazgatóság külső tagjai. „Az iskolák nevelési és tanulmányi ügyeinek a helyszínen megfigyelését és irányítását a kerületi főigazgatókon kívül s az ő utasításai szerint végzik.” 1941 őszén a gimnáziumi és a líceumi tanulmányi felügyelők kezdték meg működésüket.

E katolikus tankerületi szervezetben — szól az indoklás — „egy-egy kerület iskoláinak pedagógiai vonatkozású anyagi ügyei, értelmi és erkölcsi érdekei illeté-

kes főigazgatójának, az egész iskolahálózat felügyeletének, s irányításának szálai pedig az elnök-főigazgatónak a kezében futnak össze. Ez az összeható és összetevő munka az egész katolikus iskolarendszerben, tehát a benne csoportosított különböző hivatású iskolafajok között *egységet* teremt; a vezető főigazgatók általános pedagógiai, didaktikai és metodikai felkészültsége, az iskolatípusok igénylése szerint mellettük dolgozó előadók szakképzettsége, s az erre figyelemmel megválogatott tanulmányi felügyelőknek célzatosan helyre irányított iskolalátogatása pedig a *szakszerűséget* biztosítja, amely a nevelés és oktatás színvonalának emelésére külső tekintélyt jelent, s belső szuggesztív hatást tud kelteni.”²⁴

* * *

1941-ben jelent meg a hercegrímás — mint a Katolikus Iskolai Főhatóság elnöke — 3003/1941. sz. rendelete, amellyel elrendelte a katolikus középiskolák (gimnáziumok, líceumok, gazdasági középiskolák) és a katolikus nyelvmesterképző iskolák *tantervének és utasításának kiadását és életbeléptetését*.²⁵ A rendelet szövegében olvasható, hogy a Főhatóság elnöke a Katolikus Tanügyi Tanácsot bízta meg e dokumentumok kidolgozásával. A Katolikus Tanügyi Tanács azonban úgy találta, hogy „a középiskoláknak és nyelvmesterképző iskoláknak a m. kir. vallás- és közoktatásügyi minisztertől kiadott tantervét és utasítását a valláserkölcsi nemzetnevelés céljaira nagy gonddal, kiváló pedagógiai tapintattal állította össze az Országos Közoktatási Tanács, így tehát az országos tantervek és utasítások minden lényeges változtatás nélkül katolikus szempontból is elfogadhatók”.

Ezért az állami gimnáziumi, líceumi, mezőgazdasági-kereskedelmi-ipari középiskolai, valamint nyelvmesternőképző intézeti tantervek „hatályát kiterjeszti” a Katolikus Iskolai Főhatóság a katolikus középiskolákra és nyelvmesternőképzőkre is. „Csak a kat. ipari leányközépiskolák részére készül külön kiadású, az országos tantervet némiképp színező tanterv.”²⁶

De ez is szerepel a hercegrímási rendeletben: „Az állami általános és részletes utasításokat is kiterjesztem az összes katolikus középiskolára és nyelvmesternőképző intézetre, azonban a Katolikus Tanügyi Tanács javaslatára pótfüzettel egészítem ki.”²⁷

Ez a „pótfüzet” — kisebb kötet — 1941-ben megjelent, címe: „*Általános és részletes tantervi utasítások a katolikus gimnáziumok, líceumok (nyelvmesternőképzők), mezőgazdasági, ipari és kereskedelmi középiskolák részére az állami utasítások ki egészítéséül*. Kibocsátotta a Magyar Püspöki Kar.”

* * *

A Katolikus Iskolai Főhatóság 1941/42-es tanévről szóló beszámolójában olvasható többek között a következő:

„A főhatóság intézményes cselekvései közé tartozik a *falusi szegény tehetséges gyermekek* iskoláztatása érdekében megindult mozgalomba bekapcsolódás is. A tervet a Főhatóság szívesen fogadta, hiszen ez a katolikus egyházban nem hatott új gondolatként. A szegény falusi gyerekek felkarolása régi gyakorlat. Hogy az ún. néprtek a gimnáziumainkban eddig is képviselve voltak, legnagyobb részt a papok és szerzetesek érdeme. Sok-sok szegény gyerek faluja plébánosának, szerzetesrendeknek, kanonoki, püspöki, vagy érseki udvarnak köszönhet, s köszönheti most is nevelését. Ennek a mostani tervnek az összefogás, a szervezettség és rendszeresség ad jelentőséget.”

Majd így folytatódik a jelentés: „A főhatóság a vallás- és közoktatásügyi minisztérium irányításával megalakult Országos Magyar Falusi Tehetségmentés Központi Bizottságába érdekeik képviselőjéül a katolikus tanügyi elnök-főigazgatót kiküldte, a katolikus nevelési alapot az összes hatásköri gimnáziumok (fiú, leány) bevonásával megteremtette, a tehetséges tanulók felkutatásának és megfelelő vizsgálattal kiválogatásának eljárási módjait elfogadta és a hatáskörébe tartozó gimnáziumokba kijelölt 136 tanuló befogadására és nevelésére való készségét nyilvánította.”²⁸

1942-ben jelent meg a Katolikus Iskolai Főhatóság hercegprímás-elnökének 8476/1842. számú rendelete a katolikus gimnáziumok új rendtartásának életbe léptetéséről.²⁹ Ebben közli, hogy az 1939-es katolikus gimnáziumi rendtartás bevezetése óta elkészült és életbe lépett a többi katolikus közép- és középfokú iskola önálló, teljes rendtartása, illetőleg rendtartási pótfüzete az állami rendtartás kiegészítéseképpen. 1942-ben került ki a nyomdából az átdolgozott új *„Rendtartás a katolikus gimnáziumok számára”*. Lényeges változás nem található benne az 1939-es változathoz képest, csak egy új fejezet: „A főnöknő és igazgató jogköre a női szerzetesrendek iskoláiban.”

A kötet közli a Katolikus Iskolai Főhatóság, valamint a rájuk vonatkozó új szabályzatokat: *„A Katolikus Iskolai Főhatóság szervezete, hatásköre, jogköre, ügyrendje”*, *„A Katolikus Tanügyi Főigazgatóság szervezete, hatásköri megoszlása, jogköre és ügyrendje”*, *„A katolikus gimnáziumi igazgatóság, Katolikus Tanügyi Főigazgatóság és Katolikus Iskolai Főhatóság hatásköre”*.

* * *

Új kiadásban látott napvilágot 1942-ben Jámbor György gimnáziumi jogszabálygyűjteménye.³⁰ Ebben is megtalálható a fentebb említett új dokumentum: *„A Katolikus Iskolai Főhatóság szervezete, hatásköre, jogköre, ügyrendje”*. Eszerint a főhatóság elnöke a hercegprímás, tagjai öt megyéspüspök, egyike az elnök helyettese, valamint öt férfi szerzetesrendi rendfőnök. A főhatóság előadója a Katolikus Tanügyi Főigazgatóság elnök-főigazgatója, jegyzője a budapesti tankerület főigazgatója.

Szerepel a gyűjteményben a *„Tanügyiigazgatási és szervezeti szabályzat a Katolikus Iskolai Főhatóság hatáskörébe tartozó iskolák részére”* című dokumentum. A szabályzat kétféle katolikus iskolát különböztet meg, fenntartásuk szerint. Vannak *egyházmegyei iskolák*, ezeket vagy egyházmegyei főhatóságok, vagy női szerzetesrendek, vagy katolikus egyházközségek, szervezetek, általában katolikus jellegű egyházi jogi személyek tartják fenn. És vannak *szerzetesrendi iskolák*, ezeket férfi szerzetesrendek tartják fenn (14. §).

Személyi és anyagi ügyekben az egyházmegyei iskolákban a Rendfőnöki Hatóság intézkedik (7. §).

A fegyelmi ügyeket illetően a szerzetestanárok az illetékes Rendfőnöki Hatóság, az egyházmegyei paptanárok pedig az Egyházmegyei Főhatóság illetékessége alá tartoznak. A Katolikus Iskolai Főhatóság hatáskörébe tartozó iskolákban alkalmazott világi tanárok fegyelmi ügyeit az erre a célra szolgáló külön szabályzat szerint kell intézni (8. §).

Elégge bonyolult kapcsolatrendszer alakult ki tehát — nyilván a történelmi hagyományok miatt — a *Katolikus Iskolai Főhatóság*, azután az egyházmegyéék saját

tanügyigazgatása (*Egyházmegyei Főhatóság*), valamint a férfi szerzetesrendek külön-külön tanügyi szerve (*Rendfőnöki Hatóság*) között.

Egy példa jól megvilágíthatja ezt a szövevényes és nehézkes tanügyigazgatási rendszert.

A törvények és rendelkezések mind az egyházmegyek, mind a szerzetesrendek iskolalétesítési jogát érintetlenül hagyták (15. §). Új iskola a következőképpen létesíthető: „A Katolikus Iskolai Főhatóság engedélyezi a hatáskörébe tartozó iskolák létesítését. Az engedélyt az egyházmegyei iskolákra vonatkozólag az illetékes Egyházmegyei Főhatóságnak, a férfi tanítórendi iskolákra vonatkozólag az illetékes Rendfőnöki Hatóságnak a kérésére adja meg. Az illetékes Egyházmegyei Főhatóság hozzájárulását bizonyító okiratot a férfi tanítórend főnökének is mellékelnie kell ez irányú kérelméhez. A Katolikus Iskolai Főhatóság engedélyének megnyerése után ugyanezen hatóság (tehát a Katolikus Iskolai Főhatóság) részéről, az iskola tervezett megnyitása előtt legalább négy hónappal, írásban bejelentendő az iskola létesítésének szándéka a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumnak. E bejelentéshez csatolni kell annak biztosítását is, hogy az iskola felállításának a vallás- és közoktatásügyi minisztériumtól megkívánt előfeltételei megvannak” (15. §).

Végül még egy új hivatalos állami rendelkezés az 1942-es kiadású gimnáziumi szabálygyűjteményben: „A zsidótörvény végrehajtása az egyházi hatóságok alatt álló iskolákban”. Eszerint „a keresztény vallásfelekezetek által fenntartott tanintézetekben sem lehet zsidót alkalmazni” tanári, vagy más állásban.

* * *

1943-ban tovább bővült a Főhatóság hatásköre. A püspöki kar 1943. március 7-i határozata alapján az 1943/44-es tanév elejétől a *polgári fiú- és leányiskolákat* is bevonták a Katolikus Iskolai Főhatóság jogkörébe, illetőleg Katolikus Tanügyi Főigazgatóság hatáskörébe. „Ezzel a katlikus iskolahálózat immár kiépítettnek tekinthető, mert e határozat folytán mindazon iskolák, amelyeknek jogviszonyát és igazgatását az egyházmegyei és vármegyei joghatóságok közvetlen befolyása szükségszerűen nem köti meg, tehát az összes katolikus közép- és középfokú iskolák, szakiskolák, és szaktanfolyamok *központi* rendelkezés és igazgatás alá kerültek.”³¹

A Főhatóság *továbbképző tanfolyamokat* rendezett középiskolai tanárok számára, neves tudós szakemberek közreműködésével 1940 nyarán a latin nyelv és irodalom, 1941 nyarán az idegen nyelv és irodalom, 1942 nyarán a magyar nyelv és irodalomtanítás témakörében.³² Az 1943 nyarára tervezett és előkészített történelemtanítási továbbképző tanfolyamot már nem tarthatták meg.

* * *

A katolikus iskolaügy újkeletű autonómiáján alapuló közép- és középfokú iskolai tanügyigazgatási szervezet megerősödésére azonban a háború alatt nem nyílt kedvező lehetőség, de a háború utáni koalíciós időszak sem kedvezett megzsilárdulásának.³³

Új szervezési gondot jelentett a háború után a Katolikus Iskolai Főhatóság számára — amely tehát a középszintű katolikus iskolák ügyeit intézte — a polgári iskolák beolvadása az új általános iskolába, valamint a középiskolák átalakulása az

általános iskola kiépülése következtében. Ez ügyben rendelkezések sorát adta ki, nyomtatásban azonban csak egy jelent meg: „*Szabályzat a kat. diákközművelődési szervek megalakításáról és működéséről*” 1947-ben.

A Tanulmányi Alap, illetőleg a Magyar Katolikus Tanulmányi Alap 1940-ben 13 „királyi katolikus” gimnáziumot és tanítóképzőt tartott fenn. 1946–1948 között az ilyen iskolát „*a Magyar Katolikus Tanulmányi Alap iskolájá*”-nak nevezték hivatalosan.³⁴

A megnevezés tárgyalanná vált 1948-ban, az iskolák államosításakor, s e jelentős közoktatáspolitikai döntés következtében katolikus tanügyigazgatási szervek is megszűntek.

4. ORSZÁGOS TANÜGYIGAZGATÁSI TESTÜLETEK

1877-ig — mint láttuk — egyrészt az egyházmegye, másrészt a szerzetesi rendtartomány alkotta a katolikus tanügyigazgatás alapvető kereteit, irányítója a püspök, illetőleg a tartományi rendfőnök volt. Országos katolikus tanügyi intézkedésekről az 1877 előtti időszakból nem tudunk.³⁵

Ebben az esztendőben hozta a *magyar katolikus püspöki kar* — amelynek tagja volt az összes latin és görög szertartású római katolikus püspök — mint a magyar katolikus egyház irányító testülete, az esztergomi érsek, mint prímás elnöklete alatt az első országos érvényű tanügyi intézkedéseket a hazai katolikus népoktatás ügyében. E rendelkezéseket minden püspök köteles volt végrehajtani saját egyházmegyéjében.

Ettől kezdve katolikus tanügyi kérdésekben a püspöki kar testületileg határozott, országos érvényű rendeleteket, utasításokat fogalmazott meg. A püspöki kar egyik tagja a *püspöki kar tanügyi referense*. Ettől kezdve a magyar katolikus tanügyigazgatásban a püspöki kar a legfelsőbb szintű rendelkező testület.

Egyik legfőbb teendője a katolikus iskolákban alkalmazott tantervek és rendtartások jóváhagyása és bevezetése volt. Első ízben 1877-ben élt e jogával, ebben az évben adták ki nyomtatásban a népiskolák, a polgári iskolák, a tanító- és tanítónőképzők és a polgári iskolai tanító- és tanítónőképzők tantervét, valamint a tanító- és tanítónőképzők rendtartását. Ezek aztán a következő évtizedekben korszerűsített változatokban jelentek meg.³⁶

Jól látható: ezeket az intézkedéseket lényegében a *népoktatás körébe tartozó ügyekben* tette a püspöki kar. A középiskolák tekintetében sokáig változatlan volt a korábbi helyzet: a „királyi katolikus” középiskolák a vallás- és közoktatásügyi miniszter rendelkezése alatt álltak éppúgy, mint az állami középiskolák; a férfi és női szerzetesrendek által vezetett középiskolákban pedig a rendfőnökök voltak illetékesek, nem pedig a püspöki kar.

Jelentős változás történt e téren az 1934. évi 11. törvény, majd az 1935. évi 6. törvény nyomán. Ennek alapján a püspöki kar az 1934. március 20–21-én tartott ülésén létrehozta a *Katolikus Középiskolai Főhatóságot* és végrehajtó szervét, a *Katolikus Középiskolai Főigazgatóságot*. Ezt továbbfejlesztve alakult meg — a püspöki kar 1940. március 13-án, illetőleg október 16-án tartott ülésén jóváhagyva a szervezeti szabályzatát — a *Katolikus Iskolai Főhatóság*, illetőleg a *Katolikus Tanügyi Főigazgatóság*, amely a népiskolákon kívül az összes hazai katolikus közép- és középfokú iskola legfőbb tanügyigazgatási szerve lett.

Ettől kezdve a püspöki kar határozatai alapján a püspöki kar elnöke, a herceg-

prímás hozott rendeleteket a katolikus tanügy különféle területeire vonatkozólag.

Lényegében így maradt a hazai legfelsőbb szintű tanügyigazgatás szervezete egészen 1948-ig, az államosításig: a püspöki kar irányította a katolikus népoktatásügyet a megyéspüspökökön, illetőleg az egyházmegyei népiskolai tanügyigazgatási szervezeten keresztül; s ugyancsak a püspöki kar volt a katolikus közép- és középfokú iskolák legfőbb irányítója az országos középiskolai tanügyigazgatási szerveken keresztül. Felügyeleti jogot gyakorolt a püspöki kar a hatáskörébe tartozó felsőoktatási intézmények felett (például egri érseki jogakadémia).

Az egyházmegyei hittudományi főiskolák tekintetében természetesen a megyéspüspök gyakorolta a joghatóságot (a püspöki kar itt is összehangoló szerepet játszott); az egyes szerzetesrendekben működő hittudományi főiskolák, valamint a rendi középiskolai tanárképző intézetek a rendi tartományfőnökök irányítása alatt álltak.

* * *

Nem volt ugyan tanügyigazgatási szerv, de fontos szerepet játszott a püspöki kar tanügyi döntéseiben a *Katolikus Tanügyi Tanács* (a század első évtizedeiben így is nevezték: Országos Katolikus Tanügyi Tanács), a püspöki kar tanügyi tanácsadó szerve. Megalakulásának éve egyelőre kideríthetetlen.³⁷

Az egyházmegyei tanfelügyelői hivatal szervezetéről kiadott 1877-i püspökkari rendelkezés 9. §-ában olvasható, hogy az egyházmegyei tanfelügyelő tagja „a kath. népiskolai tankönyvek kiadását előkészítő és ellenőrző tanügyi bizottságnak”.

A nyomtatásban kiadott katolikus népiskolai tantervek címlapján *1903-ban* tűnik fel először a Katolikus Tanügyi Tanács neve, s ettől kezdve rendszeresen szerepel mint e dokumentumok készítője, kidolgozója, néha kiadója.

Első szabályzatát 1921-ből ismerjük, ez nyomtatásban *„A Katolikus Tanügyi Tanács szabályzata”* címmel jelent meg, s a püspöki kar 1921. november 17-én tartott ülésén fogadta el.

A Katolikus Tanügyi Tanács — az 1. § szerint — a püspöki kar „véleményadó szerve a nevelés- és oktatásügyi kérdésekben”.

Ügkörébe tartoznak „mindama kérdések, amelyek a kath. iskolákra vonatkoznak. Figyelemmel kíséri azonban az általános pedagógiai mozgalmakat, didaktikai kérdéseket, tankönyvirodalmat, tanterveket és utasításokat, rendtartásokat, rendeleteket és törvényjavaslatokat is; akár a püspöki kar felhívására, akár a maga kezdeményezésére véleményt mond róluk, javaslatokat tesz, s gondoskodik (napilapok, folyóiratok, előadások, gyűlések útján) arról, hogy mindeme kérdések a kath. egyház elvei szempontjából megvitatva és megvilágítva kerüljenek a kath. köztudatba.” (2. §).

A Katolikus Tanügyi Tanács a püspöki kar felügyelete alatt áll, felterjesztéseit, javaslatait — a hercegprímás útján — ehhez intézi. Más hatóságokkal nem tart kapcsolatot (3. §).

Elnöke a püspöki kar által megbízott egyik megyéspüspök vagy rendfőnök. Tagjai: a másodelnök, az ügyvezető alelnök, a titkár, valamint 12 előadó-tanácsos, és maximum 40 tanácsstag (4. §).

A tanácstagokat elősorban a katolikus iskolák oktatószemélyzetéből, továbbá a tudományok katolikus művelői közül, valamint „a társadalomnak a kath. iskola-

ügyek iránt érdeklődő köreiből” kell választani, „az ország különböző vidékeinek és a különböző iskolafajoknak lehető tekintetbevételével” (5. §).

Egy-egy előadó-tanácsos a felelőse egy-egy témakörnek (óvoda, népiskola, polgári iskola, középiskola, tanító- és tanítónőképző, internátus, közgazdasági-ipari-kereskedelmi szakiskolák, hitoktatás, főiskolák, tankönyvek), őket a Tanács tagjaiból alkotott szakbizottság segíti munkájukban (7. §).

A szakszerű elbírálást kívánó minden ügy először az illetékes előadó-tanácsos elnökelete alatt álló szakbizottság elé kerül: ennek véleményével megy az állandó bizottság elé (11. §). A Tanács mindegyik tagjának joga van ahhoz, hogy a közgyűlésen indítványt tegyen, s azt megindokolja (17. §).

A Tanács tagjait a hercegprímás nevezi ki öt évre (4. §).

Különösen sok teendő hárult a Katolikus Tanügyi Tanács tagjaira 1934 után, amikor az új katolikus iskolai dokumentumok elkészítésének szükségessége felmerült. A Katolikus Iskolai Főhatóság 1940-es szabályzat szerint „a Katolikus Iskolai Főhatóság nevelési és tanulmányi ügyekben véleményező szerve a Katolikus Tanügyi Tanács, amelynek hivatalból tagjai a tankerületi főigazgatók.”

A Katolikus Tanügyi Tanács még a felszabadulás után is fontos feladatokat látott el, majd az 1948-i államosítással elvesztette létjogosultságát és megszűnt.

5. AZ 1948 UTÁNI HELYZET

1948. június 16-án hirdették ki az 1948. évi 33. törvényt „a nem állami iskolák fenntartásának az állam által való átvétele, az azokkal összefüggő vagyontárgyak állami tulajdonbavétele és személyzetének állami szolgálatba való átvétele tárgyában.” Ennek következtében természetesen megszűnt a teljes katolikus tanügyigazgatási szervezet: mind a központi-országos közép- és középfokú iskolaügyeket intéző Katolikus Iskolai Főhatóság, valamint a Katolikus Középiskolai Főigazgatóság: mind az egyes egyházmegyék katolikus népoktatásának irányító szervezete, mind pedig a szerzetesrendek tanügyi hivatalai.

Az állami hatóságok és a püspöki kar között 1950-ben létrejött megegyezés alapján hat fiúgimnázium és két leánygimnázium újra katolikus egyházi vezetés alá került. Ügyeik központi intézésére létrejött a *Katolikus Középiskolai Főhatóság*, Budapest székhellyel. Vezetője a katolikus középiskolai főigazgató.³⁸

Az ország négy hittudományi főiskolájának felügyelője az illetékes megyéspüspök. A budapesti egyetem szervezetéből 1950-ben kivált teológiai karból létesült az egyetemi fakultásrangú Római Katolikus Hittudományi Akadémia, amelynek „nagykancellárja” a mindenkori esztergomi érsek.³⁹

Mindezek az intézmények a püspöki kar felügyelete és legfőbb joghatósága alatt működnek. Ügyeiket e testületen belül „A katolikus gimnáziumok és kollégiumok püspökkari bizottsága”, a „Hittudományi Akadémiai Bizottság”, valamint a „Szemináriumi Bizottság” tárgyalja.⁴⁰

1. MÉSZÁROS István: *Ratio Educationis*, az 1777-i és az 1806-i kiadás magyar nyelvű fordítása. Fordította és jegyzetekkel ellátta *Mészáros István*. Budapest, 1981.
2. MÉSZÁROS István: *A magyar nevelés története 1790—1849*. Budapest, 1968.
3. FELKAI László: *Eötvös József válogatott pedagógiai művei*, Budapest, 1957.
4. Az itt felsorolt, a püspöki kar által 1877-ben elfogadott dokumentumok kiadása: *A magyarországi latin és görög szertartású római katolikus népiskolai ügyre vonatkozó, s a Magyar Püspöki Kar által megállapított rendszabályok, tantervek, utasítások gyűjteménye*. Budapest, 1877.
5. *Rendszabályok a kath. népiskolák közigazgatásához*. Budapest, 1926.
6. *Közölve: Rendszabályok a kt. népiskolák és óvodák részére*. Budapest, 1944. Bevezetés.
7. Alapos levéltári kutatás alapján lenne felderíthető a katolikus népiskolai tanügyigazgatás 1945—1948 közötti helyzete, erre vonatkozólag ugyanis nyomtatott dokumentumok nem állnak rendelkezésünkre. *Confer: MÉSZÁROS István: Mindszenty és Ortutay. Iskolatörténeti vázlat 1945—1948*. Budapest, 1989.
8. A Tanulmányi Alap teljes történetét érdemes lenne feldolgozni.
9. A magyarországi középiskolák szervezete és eljárása. *Törvényeink, szabályzataink, rendeleteink, utasításaink, s a fennálló gyakorlat alapján egybeállította Klamarik János*. Budapest, 1881. 1—2. *Confer: MÉSZÁROS István: Középszintű iskoláink kronológiája és topográfiája 996—1948*. Budapest, 1988.
10. KLAMARIK János: *A magyarországi középiskolák újabb szervezete történelmi megvilágítással*. Budapest, 1893. p. 22.
11. *Ibid.* pp. 51—52.
12. *Ibid.* pp. 61—62.
13. *Ibid.* p. 97.
14. PIRCHALA Imre: *A magyarországi középiskolák rendje. I—II*. Budapest, 1905.
15. VESZÉLY Károly: *Az erdélyi róm. kat. püspöki megye autonómiaja, vagyis az 1711-től 1892-ig tartott Statusgyűlések nevezetesebb tárgyalásainak, határozatainak . . . gyűjteménye. I. és II. rész. Gyulafehérvár*, 1893.
16. PINTÉR Jenő: *A magyar középiskolák igazgatásának kézikönyve*. Budapest, 1926, 1928.²
17. *Ibid.* p. 14. — Bár a XIX. század utolsó évtizedeiben is szerepel már iskolai értesítők címlapjaiban a „királyi katolikus” gimnázium megnevezés. S a Tanulmányi Alap évi hivatalos elszámolásának kötetének címlapjain is így szerepelt: „A Magyarországi Katolikus Tanulmányi Alap”. — Illusztrációképpen itt említjük meg egyetlen év kimutatását. „A Magyarországi Katolikus Tanulmányi Alap 1898. évi zárszámadása és 1900. évi költségvetése” (Bp. 1900) szerint ekkor az alap bevételeiből két jogakadémiát (Nagyvárad, Pozsony), 12 gimnáziumot teljesen, 19 gimnáziumot részben, a budapesti Ferenc József Nevelőintézetet, 7 tanítóképzőt, egy tanítónőképzőt tartottak fenn, valamint segítettek népiskolákat, fedeztek belőle ösztöndíjakat, nyugdíjakat.
18. Az 1934—1944 közötti katolikus középiskolai tanügyigazgatás adatainak legfőbb forrása: *A Katolikus Középiskolai Főigazgatóság évkönyve az 1939/40-i iskolai évről*. Bp. 1941.; *A Katolikus Tanügyi Főigazgatóság évkönyve az 1940/41-i iskolai évről*. Budapest, 1942. *Ibid.* az 1941/42-i iskolai évről. Bp. 1943. *Ibid.* az 1942/43-i iskolai évről. Bp. 1944.; valamint a tárgyalásunk során említett szabályzatok, ügyrendek.
19. *Rendszabályok a kat. népiskolák és óvodák részére*. Budapest, 1944. pp. 244—247.
20. JÁMBOR György: *A gimnáziumok (leánygimnáziumok) ügyigazgatására vonatkozó legfontosabb érvényben levő rendeletek*. Budapest, 1939.
21. *Ibid.* pp. 223—224.
22. KÜRTI Menyhért: *Adatok a Katolikus Iskolai Főhatóság alatt álló iskolák 1940/41. évi történetéhez. A Katolikus Tanügyi Főigazgatóság évkönyve az 1940/41. iskolai évről*. Budapest, 1942. pp. 7—12.
23. *Ibid.*
24. *Ibid.*
25. *Általános és részletes tantervi utasítások . . .* Budapest, 1942. Bevezetés.
26. *Tanításterv és általános útmutatások a katolikus ipari leányközépiskolák számára*. Budapest, 1941.
27. *Rendtartás a kat. líceumok számára*. Budapest, 1941.; *Rendtartás a kat. polgári iskolák számára*. Budapest, 1941.; *Rendtartási pótfüzet katolikus ipari középiskolák, ipari szakiskolák és*

- női-ipariskolák részére az állami rendtartás kiegészítéséül. Budapest, 1941.; ugyanez kat. kereskedelmi középiskolák részére. Budapest, 1941.; ugyanez kat. mezőgazdasági középiskolák részére. Budapest, 1941.
28. A Katolikus Tanügyi Főhatóság évkönyve az 1941/42-i iskolai évről. Budapest, 1943. p. 10.
 29. Rendtartás a katolikus gimnáziumok számára. Budapest, 1942. Bevezetés.
 30. JÁMBOR György: A gimnáziumok ügyigazgatására vonatkozó rendeletek gyűjteménye. 1—2. köt. Budapest, 1942.
 31. A Katolikus Tanügyi Főigazgatóság évkönyve az 1942/43-i iskolai évről. Budapest, 1944. p. 7.
 32. Az előadásokat a főigazgatósági évkönyvekben közzétették, köztük Bárczi Géza, Koltay-Kastner Jenő, Molnár Imre, Sík Sándor tanulmányát.
 33. Külön kutatást érdemelne a katolikus gimnáziumok alsó négy osztályának átalakítása teljes nyolcosztályos általános iskolává, ezáltal lényegében egy 12 osztályos iskolatípus kifejlesztése. Erre sok helyen volt törekvés országszerte.
 34. Az ekkor kiadott iskolai értesítők címlapjáról tudjuk ezt.
 35. Szükség lenne a püspökkari értekezletek jegyzőkönyveit ebből a szempontból végigvizsgálni 1877—1948 között; milyen tanügyi kérdéseket tárgyaltak, s milyen döntéseket hoztak.
 36. *Vide:* HORÁNSZKY Nándor: Közoktatási tantervek. Budapest, 1974.
 37. A Katolikus Tanügyi Tanács történetének felkutatása is szükséges volna. Neves szakemberek dolgoztak benne.
 38. Az esztergomi főegyházmegye névtára és évkönyve. Esztergom, 1982. p. 128.
 39. *Ibid.* pp. 135—139., 159—161.
 40. *Ibid.* pp. 121., 123.

ISTVÁN MÉSZÁROS

HISTORICAL SURVEY OF THE ROMAN CATHOLIC EDUCATIONAL ADMINISTRATION IN HUNGARY

Catholic schools have existed in Hungary since the foundation of the state i.e. since the turn of the millennium. In the Middle Ages, up till the 1560-ies these schools did not require any separate educational administration. The bishops had the right of supervision over all prebendal schools in their diocese resp. over all parish schools in the villages; they enforced this right through the lector-prebends. The higher authority of the monastic schools was invested in the prefects of the holy order. The financial matters of the prebendal schools in royal towns were managed and supervised by the municipal magistrates, however, the pedagogic guidance was the task of the local parson who was responsible to his bishop in this respect too.

Educational administration of elementary schools between 1560 and 1868. The ecumenical council of Nagyszombat chaired by Miklós Oláh, Bishop of Esztergom, was in session in 1560. The first provisions with respect to elementary schools in Hungary were made on this occasion. The council's resolution regarding this new type of school essentially codified the traditional situation: the local *parson* is the superior of the teacher; the parson is responsible to the *bishop* with regard to the matters of the elementary school as well. The bishop enforces his right of supervision over the elementary schools through the geographically competent *archdeacon*. A specific form of the educational administration and supervision between 1560 and 1866 was represented by the *canonica visitation* which was a customary practice already in the Middle Ages and which was made obligatory by the Tridentine Council in every diocese. Our archives have preserved a multitude of minutes of the prebendal supervisory visits in these centuries. These minutes are inexhaustible sources of the history of Hungarian public education in one of its significant epochs.

The Royal Educational Decree issued in 1777, the *Ratio Educationis*, brought no change in the ecclesiastical educational administration of the elementary schools although it created a new situation, viz. it established in the national school districts organized in 1776 the office of the *elementary school supervisor of the school district*. The office-bearer constitutes an *organ of the state* and has the right to dispose over, instruct and supervise all elementary schools — of whichever confession — in the school district.

From this time on the Catholic elementary schools were under *double — ecclesiastic and state — supervision*. This practice was carried forward by the Ratio Educationis of 1806 too. According to this decree, the headmaster of the elementary school is the parson. The royal decree of 1845 — *"The regulations of the elementary schools in Hungary"* — amalgamated the state and ecclesiastic line of supervision in a specific way: since the network of rural deans within the archdiocese had been established by then, the *competent dean became the supervisor of the Catholic elementary schools* in every diocese; he was responsible to both the supreme state and ecclesiastic school authority. From this time on and up till 1948 in Catholic educational administration the *"district supervisor"* meant the dean of a decanal district as the supervisor of the Catholic elementary schools of that decanal district.

Educational administration of elementary schools between 1868 and 1948. In the educational administration of Catholic elementary schools the Public Educational Act. No. 38 of 1868 brought no essential change, since it only codified that the supreme state supervision over denominational public schools — so also over the Catholic public schools — will be exercised by the *school inspector* as an organ of the national public education. Each county constitutes a national public educational district led by a *school council* chaired by the school inspector. Each denomination having a school or schools in the district delegated one member in this council.

Act No. 28. of 1876 compelled the maintainers of denominational public schools to establish a *school board*. Accordingly, the episcopacy ordered the establishment of the school boards of Catholic public schools in 1877. The *direct supervising authority* of Catholic public schools was the *maintaining congregation itself*, exercising this right through the *school board*. The members of the school board were the parson, the teacher(s) and the elected members. The latter were elected from the members of the congregation by the congregation itself: up till 6000 inhabitants 5—12, till 12 000 inhabitants 13—18, till 28 000 inhabitants 19—30 and beyond that 31—36 members. The parson was the chairman of the school board, the lay president was elected by the board from among its own members, same as the notary and the warden.

The congregational educational administration of public schools created in 1877 functioned in its essentials till early 1944, detailing and describing its work in a number of rules and regulations.

Based on the Act No. 6 of 1935, the episcopacy approved and compelled every congregation to follow the „Regulations relative to the administration of the Catholic congregations in Hungary” on its session of October 4, 1938. According to these regulations the local authority of the Catholic public schools is vested instead of the former school boards in the *congregational council* and the election of teachers and kindergarten teachers as well as the administration of financial matters is transferred to the sphere of authority of the *board of representatives of the congregation*. The new public educational status of Catholic schools were published in 1944 under the title "Measures for the Catholic public schools and kindergartens" the rules of which were introduced on the 1st January of 1944, as ruled by the episcopacy.

This educational administration of Catholic public schools and kindergartens taking effect on 1st January, 1944 ceased to function in June 1948 when the schools were nationalized.

Educational administration of middle schools between 1616 and 1883. The situation of the earlier domestic prebendal schools of the Middle Ages changed thoroughly in the early 17th century when the secondary education continued *under the management of religious orders*. The Jesuit grammar-school was opened in Nagyszombat in 1616 and following this secondary schools were opened one after the other by the Jesuits, the Piarists and the other religious orders.

The appearance of the new secondary schools of the religious orders created a peculiar situation in the system of the Catholic educational administration. The establishment of every school of any religious order required, of course, the approval of the bishop of the diocese who, however, had beyond this no legal authority whatsoever over the religious secondary schools in his diocese. The grammar school of the religious orders *became a part of the educational system of the religious order*, the right of disposal over the school and of the management of its matters as well as the supervision of its teachers and intern life was due to the body of magistrates resp. the central management of the order.

The Ratio Educationis of 1777 ruled a *supervision by the state* in case of the secondary schools as well: this supervision was exercised by the royal director-general of the school district. This royal document completely impropriated the Catholic secondary schools for the benefit of the state: the royal director-general of the school district selected the principal of the grammar-school of the religious order from among three recommended persons but he also had the right to nominate a layman

as headmaster of the religious school. It was also the royal director-general who affirmed the employment of the monastic teachers whom the magistrate of the religious order could not transfer afterwards. In Catholic grammarschools the curriculum prescribed by the national educational authorities had to be taught and no deviations were permitted.

From 1777 the educational administration of Catholic secondary schools was, in essence, identical with that of the national educational system, a separate Catholic educational administrative system was not established.

The educational administration of secondary schools between 1883 and 1934. The first Act relative to secondary schools was sanctioned by the national assembly and the king in 1883. With respect to Catholic secondary schools this Act conserved the earlier state of matters: it declared that the right of state supervision over the secondary schools of religious orders is exercised by the Minister of Religious Matters and Public Education who enforces this right through the royal directors-general. Accordingly, the county — and municipal grammar-schools and the „*Catholic pontifical secondary schools as well as those of the religious orders*” are „*controlled*” by the said minister (Meantime some episcopal, archdecanal grammar-schools were established). The secondary schools of religious orders have to follow the national curriculum and educational statutes, the determination of the language of teaching requires the approval of the minister. These schools may only use text-books approved by the state and the permit of the minister is required for the construction and development of schools too. The nomination of teachers in secondary schools maintained by the prelates and religious orders has to be approved by the minister only after the event; in disciplinary matters relative to the teachers of both types of schools the jurisdiction comes within the authority of the maintaining prelates resp. superiors.

Thus the Catholic secondary school system had no independent educational administration even after 1883, in fact, the lay authorities increasingly attempted to strengthen their administrative and supervisory activities with these newer legal formulations, regarding in essence these secondary schools of the religious orders as state secondary schools.

The leaders of Catholic education endeavoured to secure an *educational autonomy* for the Catholic schools — similar to or identical with that of the Protestant schools — from the 60-ies of the 19th century. However, their attempts were not crowned by success for a while.

The peace-dictate of Trianon dealt a powerful blow on the Hungarian Catholic school system. Many schools landed beyond the borders, among them a number of highly significant educational institutions.

The educational administration of secondary schools between 1934 and 1948. The Act. No. 11 of 1934 and No. 6 of 1935 were important turning-points for the Hungarian Catholic educational administration. In accordance with these acts *the autonomy of the Catholic education* — under the supreme supervision of the state — was established. Within the framework set by these two acts the competent authorities of the church were able to organize their own rules quite independently; they took their own measures and made their own rules quite independently; they took their own measures and made their own decisions in all their personal, financial, educational and disciplinary matters.

Accordingly, in 1934 the episcopacy established the *Highest Catholic Authority of Secondary Schools* and divided the Catholic secondary schools into three school districts managed by the Catholic directors-general of the district in 1938. The Highest Authority of Catholic Secondary Schools — with its site in Budapest — was organized to manage these districts. In 1940 the mentioned institutions were reorganized, the name of the highest authority was changed into *Highest Catholic School Authority* the executive organ of which was named *Highest Catholic Educational Authority*.

These educational administrative organs of the Catholic secondary schools continued to perform their duties after the war, however, their reason for existence was stopped by the nationalization in 1948.

Based on an agreement concluded between the state authorities and the episcopacy in 1950 six secondary schools for boys and two secondary schools for girls were returned to the administration of the church. For the central management of their daily business the *Highest Authority of Catholic Secondary Schools* was established. The managing director of this authority is the director-general of Catholic secondary schools.

Based on an agreement concluded between the state authorities and the episcopacy in 1950 six secondary schools for boys and two secondary schools for girls were returned to the administration of the church. For the central management of their daily business the *Highest Authority of Catholic Secondary Schools* was established. The managing director of this authority is the director-general of Catholic secondary schools.

RÁSZLAI TIBOR

AZ IRGALMASSÁG ERÉNYE AZ ÁRPÁD-KORBAN

Mai fogalmaink az irgalmasság erényéről a középkor alkonyából eredeztethek. Amennyiben szilárdan ragaszkodunk hozzájuk, csak „aufklärista hitünkről” tanúskodunk, s nem annak tényleges megértéséről. (Hiszen a középkor össze számtalan vonatkozásban a karitászt hanyatlásba sodorta.)

Mélyreható változást a karitászt területén két tényező okozott: A krisztusi eszmék átértékelése és a termelő ember szükségleteinek szerfeletti megnövekedése.

A krisztusi eszmék szintézisének széttörődelője a nominalista jellegű filozófiai gondolkodás mindennapivá válása. Ez az irányzat tagadta az emberi természet egyetemes valóságát, csak az egyedinek tulajdonított valóságos létezését — s ezzel megnyitotta az utat az individualizmus számára. Eredménye a szerves egységet képező isten-, felebaráti és önszeretet felbomlása, a régi keretek profanizálódása. Ez — a vallástól függetlenül — az emberi lét öncélúságának jelszavával akarta biztosítani az emberszeretetet. A középkor egyén feletti (a szegényhez, beteghez mint olyanhoz) hajló karitásza helyébe a humanitás lépett. A jótékonyosság elvesztette vallási karakterét: a hangsúly többé nem a szereteten van, hanem a felebaráton, mint emberen.

A világnézeti flektálást a másik tényező, az urbanizációs folyamatot eredményező egyéni szükségletek radikális növekedése is előmozdította. A lakosság tömörülése következtében a szegények és a magatehetetlenek számának gyors ütemű növekedése megsokszorozta a feladatokat. A városlakó: a polgár saját szegényeire figyel, s idegen tőle a városon kívüliek segélyezése. Az adakozó a szegényben többé nem Krisztust, a Krisztusban-testvért látta, hanem az embert, a városi jogokat élvezőt, a polgárt. Az Árpád-kori irgalmasságról értekezve tehát az urbanizáció *előtti* viszonyokat vizsgáljuk. Forrásaink töredezettsége következtében mozaik-történetünk csak az intézmények, az irgalmasság intézményeinek (ispotályoknak, szegényházaknak, fürdőknek) hézagos lokalizálását engedélyezik, melyek nagyrészt a monachális rendekhez köthetők, azaz mindenképpen a városi élet potenciális keretein kívül. Történeti forrásaink a már említett töredezett volta ennek leírásán kívül többre nem ad engedélyt, azaz ha megmaradnánk a monachális típusú karitatív intézmények leírásánál, úgy elsikkadna annak tényleges tárgya, amiért azt létrehozták. Tehát, hogy fogalmunk legyen az Árpád-kor emberének testi-lelki nyavalyáiról, azok kezeléséről és kezelőiről, akkor új forráscsoport után kell néznünk. Erre — legalábbis számomra Fügedi Erik példás tanulmánya¹ adott indítást, s így lett a nyugati típusú városfejlődést meghatározó koldulórendek egyikének, a domonkosoknak kanonizációs rekvizituma, Árpád-házi Szent

Margit 1276-os szentté avatási jegyzőkönyve alapvető forrássá.² Ez az a készlet, amire támaszkodhattam, amiből meríthettem. Amíg tőlünk délre és nyugatra, egy-egy egyetemi város (Salamanca, Salerno, Párizs) orvosi fakultásairól köteteket kitöltő feldolgozások születtek, addig nálunk Békefi Remig³, Somogyi Zoltán⁴ publikus és Vida Tivadar⁵ kézíratos kísérleteitől eltekintve csak művelődéstörténeti kuriózitások körébe utalták az Árpád-kori misericordia-kutatást. Nálunk meg kell elégedni az utalások, apró adatok rendszeres összegyűjtésével, az ily természetű történeti anyag esetleges értékelésével, számolván azzal, hogy sokkal több a hipotézis, mint az adatok adta valóságos következtetés.

AZ IRGALMASSÁG INTÉZMÉNYEI

Nursiai Benedek halála után (†547) alig két évvel az Orleans-ban megtartott zsinat (549) az egyházi javakat „patrimonium pauperum”-nak, tehát a szegények örökségének nyilvánítja,⁶ s szigorúan előírja, hogy az egyháziak kötelessége az özvegyek, árvák, szegények és betegek támogatása.

A nyugati egyház alapozó és misszionáló intézménye, Szent Benedek rendje is ebben a gondolatkörben született meg. Regulájában a cellararius, a házgondnok feladatkörébe utalja az anyagi és lelki javak fölötti felügyeletet. „A lehető legnagyobb gondja legyen a betegek, gyermekek, vendégek és szegények, abban a biztos meggyőződésben, hogy mindezekről az ítélet napján számot ad majd.”⁷ A legnagyobb szankcióval él e reguláris előírásában: a szegényekkel, betegekkel, és vendégekkel: utasokkal és nincstelenekkel kapcsolatos bánásmód minőségét az utolsó ítélet Istenéhez utalja. A betegekről való gondoskodást a legszentebb kötelességnek tekinti: „A betegekről kell mindenekelőtt és mindenekelőtt gondoskodni, és valóban mint Krisztusnak úgy szolgáljanak nekik.”⁸ „... a beteg testvéreknek legyen külön szobájuk, és egy istenfélő, lelkiismeretes és szorgalmas ápolójuk. A fürdők használatát ajánlják fel a betegeknek...”⁹ A betegekkel, akik a pogány ókor szemében — mint azt Söveges Dávid Regula fordításának kommentárjában kiemeli — csökkent értékű emberek voltak, evangéliumi szellemen foglalkozik. A jó cselekedetek katalógusszerű felsorolása: 16. intelmek „Látogasd a betegeket” (Mt. 25,36) újszerűnek tűnik, hiszen a monostoron kívüli elesettek vonatkoztattak.¹⁰ Clunyben az elemosinárus tisztsége volt, hogy a kolostor körül lévő betegeket minden héten egyszer meglátogassa otthonukban.¹¹

A bencés monostorok építészete is szigorúan igazodott a Regula által megkívánt irgalmassági gyakorlatok teljesítési követelményeihez. A monostor épületegyüttesén belül építettek betegszobát, fürdőket. A szerzetesek lakta épületeken kívül, de még a monostor területén belül alakították ki a vendégek kiszolgálását biztosító különkonyhát, ahol két fráter egy egész éven át szakácskodott; s a vendégek lakását a cella hospitum-ot, ahol az ún. vendégpater törődött testi és lelki szükségleteikkel.

A bencés monostorok magyarországi karitatív életéről szórványos adataink maradtak fenn, de a fentiekben említett előírásokat ezek is tükrözik. (Szent) István 1015 előtt alapítja a vashegyi, mai nevén pécsváradi apátságot. Jóllehet a pécsváradi monostor Szent Istvánnak tulajdonított alapítólevele — ami a kritikai vizsgálat megállapítása szerint¹² — a XIII. század elején szerkesztődött a monostor szerzetesei által, ha datálási idejére nem is, a *keletkezése körüli korra* vonat-

kozólag útmutatásul szolgálhat, mivel összefoglalja a kolostor írásos és hagyományos, vélt, illetve kívánatos jogait. István az apátság mellé xenodochiumot és fürdőt építtet. A betelepített itáliai bencésekén kívül a monostor személyzetéről is gondoskodik; így a betegápolás szolgálatában a következőket rendeli alkalmazni: „... idem Monasterium ex donativis nostris... ministris hospitum 3; ministris infirmorum 4; balneorum servituti deputatis, quos a stuba „stubarios” vocare possumus — 6; A betegeken (infirmi) minden valószínűség szerint a beteg testvérek értendők, miként ez a monostorok általános nyelvhasználatából is kikövetkeztethető, míg a hospitesek gyűjtőfogalmába azok az utasok és vendégek, kik a monostor falai között kerestek és találtak menedéket.¹³ Boroviczényi György Károly szerint az infirmáriumon és fürdőn kívül gyógynövénykertről is szó van.¹⁴

Hogy Pannonhalmán volt-e ispotály, arra csak indirekt úton tudunk következtetni: ugyanis 1201-ben Márton apát viselte az ospitalaris magister = ispotályos mester címet. Kifejezetten szerepel a kolostori infirmarium egy 1221-ből származó oklevélen: a Bársonyos vidékén lakó Kált és két fivére: Apos és Ambrus közös végrendeletében többek közt „Ceplet nevű szolgáját fiaival és szőlőjével azért adta (a monostornak), hogy a testvérek betegházánál szolgáljon”.¹⁵ A monostor spirituális gyakorlatában a betegek gondozása túlnőtt a konvent határain, arra enged következtetni, hogy Adalbert úr — 1153-ban —, aki II. Géza követe volt, Szicíliaba utazása előtt nyárait, marháit stb. a szegények ételmezésére hagyja, de nemcsak ezeket, hanem könyveit is¹⁶, melyek kiosztását — elhalálózása esetén — rábízta Szent Márton hegyének szerzeteseire.

A bakonybéli monostor jobbágyainak külön terhe volt a gyógyerejű Borostyánfő vízének gondozása, valamint a kolostori fürdő fűtése.¹⁷ Erneyi József, a jeles farmakológia-kutató tudatos törekvés eredményét látja abban, hogy a zabori bencések már 1113 előtt megszerzik a bajmóci hévizet, a híres „fons fervidus”-t, továbbá a pöstyéni forrás másik ágát a mai Banka faluban, míg a főforrás állítólag a templomos lovagok kezén volt.¹⁸ II. András 1208-ban hídvámmentességet biztosít a lébényi kolostornak azon bor és élelmiszerek után, melyeket a monostor lakói a saját megélhetésükre, s a vendégek, valamint a *szegények támogatására* birtokaikról átszállítanak Győr városán keresztül.¹⁹

A kutatás különös figyelmére tarthat számot a dunapentelei görög apácaközösség monostora, melyet a XI. században Pantaleon és Hermoláosz, az *ingyen gyógyító* görög orvos-vértanúk tiszteletére szenteltek, s még a XIII. századi oklevelekben is történik említés róluk — valószínűleg a tatárjárás dúlta fel.²⁰ Az orvos védőszentek tiszteletéről talán jogos az a következtetés, hogy valamiképpen szorosabb kapcsolatban állhattak a beteg- és szegénygondozással. E szempontból feltétlenül érdemes párhuzamot vonni a koronázási ékszereken lévő két másik „anagyroi”, ingyen gyógyító szentnek, Kozmának és Damjának nevét viselő templomok, települések Árpád-kori történetével.²¹ Vida Mária kutatásai áttekintést adnak Kozma és Damján magyarországi tiszteletéről.²² A besztereci aspersorium, a kassai Szent Mihály kápolna freskója, a zalaszántói — 1236-ban épült — templom titulusa egyaránt jelzi az orvostestvérek kultuszát. Ám mindezeknél beszédesebb a koronázási palást Panteleon-ábrázolása, a korona lándzsát és pajzsot tartó lovagszentek között az orvosi műszert kézbe vevő két szent, mivel — Moravcsik Gyula véleménye szerint — ők pénz elfogadása nélkül gyógyítottak, s így az önzetlen égi tudomány képviselőiként jelennek meg a királyi hatalom külön

szimbólumán.²³ Valóban, a lovagi erényeket megtestesítő szentek mellé az önzetlenség erényében jeleskedő „ingyenorvos” testvérpár megjelenítése a bizánci liturgia felfogása alapján is logikusnak látszik.²⁴ Figyelemre méltó Bálint Sándor értelmezése, ámbar nem tudunk osztolni benne, aki „a megkoronázott magyar király egészségének” mennyei pártfogóit látja Kozma és Damján ábrázolásában.²⁵ A töredékesen megmaradt Bereg megye szegénységében is kincset őrző Csaroda temploma legkorábbi és egyetlen, ma is létező Kozma- és Damján-falképet őriz, miután az egykori religiováltás patináját 1972-ben eltávolította az OMF. Az egymás felé forduló orvos testvérpár szimmetrikus tartásában — az egyik a jobb, a másik a bal kezében — gömbölyű kereszttel koronázott orvosságos üveget nyújt.²⁶ Az ábrázolás megkülönböztető jegyekkel látja el Kozmát és Damjánt az idő kifejezésére: Damján sokkal fiatalabb, szőke göndörfürtös ifjú; Kozma idősebb, sötét hajú, keleties, magyaros bajusszal és arcszakállal — ám ők ikertestvérek. Éppen ezért az ikonográfiai eltérés mást jelez, a foglalkozások közti „minőségi” differenciát: az orvostudomány egyetemi rangját, illetve a gyógyszerészet mesterségét.²⁷ Ez az ikonográfiai szimbólum feloldása tehát az orvosi disciplina szétválására is utal. S ezt a differenciálódást már jobban megérthetjük a szávaszentdemeteri okleveles emlékünк segítségével. A Papp Gábor által közzétett, 1216. október 25-én kelt, III. Honorius pápa által aláírt latin nyelvű megerősítő oklevél részletesen leírja a magyarországi, Száva folyó menti Szent Demeterről nevezett görög monostor javait, fiókkolostorait, de még ezek előtt megemlíti két külföldi donatot is. Az egyik az az évi viaszjövedelem, amit a galíciai „királyok” adományoztak. A másikat pedig így nevezi meg: „apud Constantinopolitanam civitatem ecclesiam sancti Juliani cum hospitali, domibus, *apothecis* et aliis amnibus tenimentis et pertinentis suis”.²⁸ Györffy György módosított véleménye szerint²⁹ itt a Szent István alapította konstantinápolyi zárandokházzal és templomról van szó, amely Jeruzsálem 1187-ben bekövetkezett elestével elveszítette korábbi jelentőségét. Témánk szempontjából talán nem is ez a fontos, hanem a szövegben előforduló „*apothecis*” értelmezése, amely ti. nem gyógyszerterárium — ha azt jelentené, indokolatlan lenne többszámú használata, hiszen egy kolostornak nem volt több gyógyszerterárium —, hanem kamrát, csúrt jelent. Mindazonáltal a kor egyszerű (simplicia) gyógynövényeire gondolva, valószínű, hogy a több csűr, vagy kamra közül egyikben a szárított gyógynövényeket, gyökereket tárolták.³⁰ Vida Tivadar ezen értelmezése a csarodai ikonográfiai rejtély feloldásához a mindennapok gyakorlati jelenségéből szolgált hitelesítő bizonyítékot,³¹ vagyis úgy utalhatunk vissza, hogy ily mennyiségű gyógyító növény szakszerű kezeléséhez külön szakembert kellett biztosítani: az elmúlt évtizedek gyógyszerészenek elődjét.

Az orvosszentek elterjedt kultusza, szakrális szerepükön túl, az *ingyenes gyógyítás jelentőségére* és elterjedésére is utal. Míg a bencés regula szellemében kiteljesedő misericordia erényének egyik kardinális pontja az ingyenesség, azaz önzetlenség, azaz Isten emberhez hajló gesztusának meg- és átélése, addig a gyógyítás színhelye az ispotály, mely a monasterium környékére terjedt ki, s az infirmarium, mely a konvent elesett tagjait látta el, a templom mellett a mindennapi élet másik szervező ereke volt.³² Bizonyosság rá a csuti premontrei monostor 1264-ből származó alapítólevele: a tatárjárás következtében elnéptelenedő főesperesség területére IV. Béla premontereket telepít, mert Mária-tisztelet, s másoknál *nagylelkűbben gyakorolják a szeretet cselekedeteit*. A szeretet nagylelkű gyakorlásának

terepe pedig az ispotály, melynek jelentése nem egyszerűen a betegápolás intézményét fedi. A középkori ember a „*hospitalitas*” fogalmán egyszerre értett utasoknak szállást biztosító intézményt, kórházat, szegényházat, s az öregek menhelyét, ahol testi és lelki erősítést egyaránt kaphatott. S a premontreiek nem bújtak el erdőségek, hegyek távolságtartó védelmébe, hanem közlekedési csomópontoknál (Hatvan, Csorna, Túrje, Zsámbék, Ipolyság, Váradhegyfok), átkelőhelyeknél (Nyulak szigete, Jánoshida, Mórighida, Bény) szolgálták az emberben lévő Istent. A „*hospitalitas*” fogalma azért is annyira összetett, mert kizárólag szegénygondozással, betegápolással foglalkozó, vagy ispotályt fenntartó testület *nincs* a XIV. század elejéig Magyarországon. Nem vehető ilyennek például a soproni *ellendzech*, *fraternitas animarum*, zecha animarum néven szereplő testvérület sem, melynek rendeltetése és tevékenységszköze karitatív volt ugyan és kiterjedt a szegényekre is, elsősorban azonban az idegenekre, vándorokra, hazátlanok megsegítésére irányult. Nekik szállást, támogatást nyújtottak, halál esetén pedig *illó* temetésükről gondoskodtak.³³

Még a lovagrendek célkitűzése közelítette meg leginkább ezt az eszményt. Az egész egyházat átjáró gregoriánus reform hatására a laikusok jelentékeny része határozottan ispotályos irányzatot adott alapítványának. Elárulja ezt a szándékot már a földrajzi elhelyezkedésük is: folyók partján, hegyek lábánál, olykor egy-egy régi római mansio romjaira építik ezeket a vendégfogadó házakat utasok és zarándokok számára. Ilyen a világszerte ismert szentbernát-hegyi ispotály is. A laikus elem kezdetben világosan uralkodó bennük, később azonban lépésről lépésre kiszorítják a papok, akik majd szerzetes közösségbe szervezkednek, megalakítván az ispotályos kanonokok kongregációit.³⁴

A laikus világ kezdeményezéseinek másik vonulata az ún. „*begina*”-mozgalom. A XII. század szegénységideája a szegény Jézus utánzásában, imitatiojában látta az apostoli életmód, a *vita apostolica* hamisítatlan megvalósítását.

A *misericordia* értenye különösen két ponton kap hangsúlyváltást: az alamizsnázkodás értelmezésén és a betegápolás rendszeressé tételén. Petrus Lombardus meghatározása szerint „az alamizsna a könyörületesség műve, ami által a segélyre szoruló támogatásban részesül Istenért”³⁵, Aquinoi Tamás már közvetlenül a szeretet aktusát látja benne.³⁶ Mindkét megfogalmazásban közös az alamizsna természetfölötti jellege — aki nem ilyen indítékból nyújtja, az túlvilági jutalomra sem számíthat. A középkori *misericordia*-értelmezés lényege, hogy elsődlegesen sohasem az emberi szegénység, nyomor, betegség stb., hanem az Isten iránti szeretet, az Isten előtt való érdemszerzés vágya váltotta ki. Alapítólevelek, hagyatékok, végrendeletek állandóan visszatérő kifejezései — „*pro animarum suarum salute*”; „*pro nostra et progenitorum nostrorum animarum salute*”; „*pro refrigeriis animarum suarum et parentum*”; „*de propria salute*”; „*pro remedio anime mee*”; „*ad Dei laudem et gloriam, et ob sue et suorum animarum remedium et salutem*”; „*propter ipsorum animarum salutem ipsorumque heredum ac omnium fidelium animarum*” stb, s a szegények számára épített fürdőknél „*balneum animarum*” elnevezése — mind ezt a szellemet fejezi ki. Legritkább esetben találkozunk ugyanakkor a személyes érzelmek, érzések kifejezésével, a részvét szinte teljesen hiányzik (*considerantes inopiam et defectum pauperum*). Az Isten nevében adott alamizsnáért legfeljebb egyet kérnek: imádságot a szegényektől, vagy misét a papoktól. Ez a felfogás egyaránt jellemezte a férfi és női laikus mozgalmakat.

A betegápolás területén különösen a nők, asszonyok és szűzek tűntek ki. 1170 táján Németalföldön léptek fel azok a csoportok, vallásos közösségek, melyek Lambert de Beghe hitszónok vezetésével próbálták megvalósítani a hamisítatlan kereszténység lényegét, a szegénységben való létet, s a rászorulókat *azonnali* megsegítését. Lakóházakban, templomból és ispotályból álló ún. *begina-udvarban* („*beguinage*”) éltek szerzetesi fogadalom *nélkül*. Papjaikat megosztották az ima, szentírásolvasás, a *beteggondozás* és a vallásos szellemű leánynevelés között, s két kezük munkájából tartották fenn magukat.³⁷ Hasonló szellemű volt a *beghardok* férfitársulata, akik *betegeket* gondoztak — és halottakat temettek.³⁸

Magyarországon Brassó, Szeben, Veszprém, Pozsony, Fehérvár vallásos nőmozgalmiból válnak ki azok a *begina-társulások*, melyek részben kapcsolatot tartva a németalföldi irányzatokkal, sajátos módon alakítják életüket: városi környezetben alapozzák meg működésük feltételeit és irányát. A ferences (minorita) és domonkos felügyelet alatt lévő közösségek fokozatosan eltérnek a szegénység eszményének követésétől, birtokszerzési igénnyel lépnek fel. Az eszménytől való eltávolodással egyidőben ugyanakkor hat még a *beginaság* penitens hagyománya, mely a betegek, elesettek önfeláldozó gondozását engesztelő és érdemszerző gesztusként kívánja meg. Ennek a tradíciónak tudomásul vételével érthető meg valójában, IV. Béla király leányának, Margitnak manicheusgyanusznak tartott életprogramja, s irracionálisnak tűnő cselekedetei így válnak értelmezhetővé.

Ahogy a *begina-mozgalom* keletkezését követően hamarosan a klérus felügyelete alá kerül, ugyanaz történt a lovagrendekkel is, melyek szintén laikus kezdeményezések voltak.

Az amalfi kereskedők alapította társulat célja XI. században a szegény és beteg *zarándokok* istápolása. II. Géza, amikor Isten, a Szent Szűz és Szent István tiszteletére Jeruzsálemben templomot építtetett, s mellé *zarándokházat*, az intézmények felügyeletét és irányítását már a johannitákra bízta, hogy abban *zarándokok* és utasok „Isten szerelméért” oltalmat nyerjenek. A johannitákkal való kapcsolat Magyarországon is gyümölcsöt érlelt: Géza Esztergomban is engedélyezi letelepedésüket, *házat* alapít számukra.³⁹

III. István 1166-ban jóváhagyja Widonak, Dobica fiának a johanniták részére tett adományát, mely több birtoktestből és egy, Szent Péter tiszteletére szentelt monostorból állott. Megerősítése a következő formulával történt: „... supradicti fratres et socii pauperes hospitalis domus ad honorem et laudem dei in perpetuum tenerent.”⁴⁰

III. Béla 1193. évi megerősítő levelében felsorolja azokat a birtokokat, amelyeket anyja, a Martyrius esztergomi érsektől Székesfehérvárról megkezdett, s II. Géza feleségétől befejeztetett Szent István johannita-egyháznak juttatott. Majd a maga részéről 60 marka erejéig az új udvari és a *chergoui* (csurgói) *dénárokat* adományozza nevezett egyház azon szegényei számára, akik a johanniták székesfehérvári házából kapják napi szükségleteiket.⁴¹

Győrött (XII. szd. második fele) fürdőjük is volt, az egykori vár területén, amint azt IV. Béla király oklevele említi 1238-ban.⁴²

Esztergomból két házat is ismerünk. A II. Géza által alapított, s korábban említett ház Szent István nevét viselte.⁴³ Boroviczényi Károly szerint ez a rendház a Szent István királyról nevezett egyház ispotályának keresztes lovagjaié (*cruciferi*) volt,⁴⁴ egy külön *magyar* lovagrendé, amely nyilván összefüggött az 1135-ben Je-

ruzsálemben alapított magyar templommal és zárandokházzal. Ez a magyar lovagrend Ágoston módosított szabályát követte és III. Orbán 1187. július 23-án kelt *Religiosa loca* kezdetű bullájával elnyerte a püspöki joghatóság alóli exemptiót. A bulla szerint a Szent István-lovagoknak vagy stefanitáknak további házaik, illetve ispotályaik voltak az Esztergom melletti Abonyban, Budafelhévízen (SS. Trinitatis de Aqua Calida), Széplakon (S. Stephani de pulchre predio), Vejtén (S. Nicolai de Veytic), Táton (S. Maria de Thout), Szokolyon (S. Mario de Sokol) és Charcha nevű helységben. Később az esztergomi magisteriumnak és ispotálynak – Göncöl („Guncellus”) nevű kórház igazgatója 1217 után spalatoí érsek lett II. András Sándor nevű orvosával szemben,⁴⁵ – valamint a budafelhévi priorátusnak (1245-től) lett nagyobb jelentősége. IV. Béla 1238-ban megerősíti birtokait, s külön megemlíti „az Esztergomban levő közös fürdőiket”, amelyeket a király nagyanja: Anna épített.⁴⁶ A Szentföldön, Akkonban tartottak fenn zárandokházat, amely egészen a város muzulmán kézre jutásáig, 1291-ig teljesítette funkcióját.⁴⁷ A másik Esztergomban lévő ispotály, a Szent Erzsébetről elnevezett, amely mellett volt a lovagoknak ugyanilyen titulusú temploma is. Idővel e kórház mellé építették rendházukat, amelyről említést tesznek II. András 1230-ból és 1233-ból származó oklevelei.⁴⁸

Működésük jó híre messze terjed. IV. Ince pápa 1252-ben, bizonyos megszorításokkal, engedélyt adott a magyarországi johannitáknak a náluk megforduló nagyszámú vendégre való tekintettel, „propter multitudinem hospitum”, hogy az étkezés alatt szabályaik tilalma ellenére beszélhessenek.⁴⁹ IV. Sándor pápa 1259-ben ugyancsak az esztergomi Szent István-konventet felmenti az alól, hogy tizedet fizessenek azon birtokok után, melyeket saját maguk művelnek, vagy a saját költségükön műveltetnek, hogy ily módon is segítséget nyerjenek ahhoz az áldásos munkához, melyet a szegények és betegek érdekében kifejtenek.⁵⁰

A Szent Antalról elnevezett ispotályos rend, az antoniták kezdetben kizárólag betegségspecialistaként tevékenykedtek; a XI. század második felének Európát elborító betegsége volt a krónikus anyarozsmérgezés és az orbánc. Ez utóbbit hívták „Szent Antal tüzeinek”. E járvány mikor szűnőben volt már, csak akkor kezdtek más betegségben sínylődők és szegények gondozásával foglalkozni. A II. Orbán pápától 1095-ben megerősített bencés mintájú testvérület igazi erőre csak a XIII. századtól kapott, amikor is III. Honorius engedélye folytán (1217) tagjai a három szerzetesi fogadalmat is letették. Házaik főleg latin országokban terjedtek el.

Nálunk 3 házuk ismeretes: a daróci, pozsonyi és segesvári — telepítésük ideje, útvonala mindmáig tisztázatlan. Annyi bizonyos, hogy a XIV. század elejétől fogva a magyar és a szlavóniai házak külön tartományt alkottak, preceptorral élükön.⁵¹ A rendről szóló hazai adataink arra az időre esnek, amikor már virágkorán túljutott, s a polgárság a saját érdekeinek megfelelően az ispotályintézmény terén is egyre határozottabban érvényesítette befolyását. Okleveles említésük időszakunkon túl történik, 1309-ben már hanyatlásukról számol be. A szepesi krónika a daróci ház alapítását 1288-ra teszi.⁵²

A johannitákkal nagyon gyakran összekeverik kutatóink a Szent Lélekről nevezett ispotályos rendet. A társulatot renddé III. Ince emelte, szabályaik alapjául a Szent Ágoston-féle regulát vették, ezt kiegészítették a johanniták szabályaival, melynek eredeti fogalmazását több helyütt megtartották. A szokásos három szer-

zeti fogadalom mellé egy negyediket is vállaltak: a szegények és betegek önzetlen szolgálatát.⁵³ A rend célja kizárólagosan karitatív. Tagjai: előjárók és alattvalók egyaránt laikusok, ezekhez járult házanként egy felszentelt pap, akiknek viszont a regula határozottan megtiltotta, hogy a ház anyagi ügyeibe beleavatkozzanak. Rendeltetésük pusztán a lelki igények ellátása. Magyarországi betelepülésük módja és ideje ismeretlen. A nagyszebeni tanács 1292-ben átad egy olyan házat — tartozékaival együtt —, melyet már régtől is ispotálynak használtak, hogy benne istentiszteletet végezzenek, a szegényeket, nyomorultakat, jövevényeket a hívőktől juttatott adományokkal tehetségük szerint támogassák. Az oklevél röviden a rend egész munkaprogramját felöleli és egyelőre minden külső befolyástól mentes rendi ispotályt ír le.⁵⁴

Ez az állapot azonban mindig csak az alapítást követő közvetlen évtizedeket jellemzi. Ahogyan az egyház klerikalizálta a laikus kezdeményezésű mozgalmakat, azok úgy merevedtek meg. S ahogyan a városképződés folyamata felerősödött, úgy váltak a misericordia erényének életterei alapítványokkal terhelt, elnehezült intézményekké — a szolgálat szelleméből a szolgáltatás szabályozott feladatává.

A MISERICORDIA MESTERSÉGE

Az ispotályok, infirmáriumok, apotheca-k, fürdők csak a tárgyi feltételeket biztosították az irgalmasság praxisához. Hogy ezekből az intézményekből az arra rászorulóknak megnyugodva és gyógyultan távozzanak, arról a papok és az ápolás-gyógyítás munkáját irányító physicusok-medicusok gondoskodtak.

Első adatunk történelmünk folyamán az orvosi mesterségről és az orvos személyéről nem esnek egybe. Az ovos-szentek — korábban említett — tisztelete a gyógyítás társadalmi hatásáról: az ingyenesség igényéről tanúskodnak. A közszolgálatból nehezen tudunk orvosi karaktereket megrajzolni a XI. században. A XII. század követő századokban is az orvos *személye* a király, vagy országos méltóságok jelentősége folytán válik ki az irgalmasságot gyakorlók köréből.

Legkorábbi adatunk Drueca-ra, Kálmán király olasz származású udvari orvosára vonatkoznak. Teljesen bírta ura bizalmát, s ő tudásával, felkészültségével igyekezett arra rászolgálni. A Képes Krónika tanúsága szerint egy alkalommal, amikor Kálmánt kínzó fejfájás gyötörte, különleges összetételű tapasztást tett fülére, amely „velejének” egy részét kiszívta. A kúra teljes sikerrel azért nem fejeződött be, mert a türelmetlen király nem tudta tovább viselni a tapasztást — s le kellett azt venni a füléről. Ottmár udvarispán látván a tapaszton lévő „agyvelőt”, így szólt urához: „Uram! itt az ideje, hogy készülj a haldoklók szentségének felvételére.”⁵⁵

A természetes halál nem tartozott az uralkodói kiváltságok közé. A méreg, mint a gyógyszer, minden korban ugyanarról a töről fakadt, s éppen ezért a gyógyszer túladagolása a rossz-szándék biztos „sikerét” hozta. Éppen ebből a megfontolásból III. István udvari emberét: Tamást inkább tekinthetjük ügyes méregkeverőnek, mint orvosnak. Jóllehet Weszprémy István III. István Tamását orvosnak tartja,⁵⁶ de Nikétas Chtoniates idevágó szövegéből csak a méregkeverő lehet kiolvasni.⁵⁷

Bár Magyarországon csak a budai zsinat 1279-es határozata tiltotta meg, hogy a klerikus orvosi tudományokban elmélyedjen, erre megvoltak korábbi is a kánonjogi tilalmak. Már III. Béla idejében Péter érsek,⁵⁸ ki előbb a spalatói, majd a ka-

locsai archiepiszópális széket töltötte be, oly fokra jutott a diagnózis felismerésében, hogy az egészségesnek tűnő ember szeméből meg tudta mondani, milyen betegség lappang benne és mikor jön elő — s mi a kór hatásos ellenszere.⁵⁹

Az orvosi mesterség tekintélyére és rangjára utal a II. Endre környezetében lejátszódott eset (1217). Az egyetlen magyar kereszthadat Szentföldre vezető király, Dalmáciában járván, elvesztette kíséretéből Bernát spalatói érseket. Az uralkodó személyesen arra kérte a spalatói káptalant, hogy a kíséretében lévő papok közül válasszanak érseket, és pedig Sándor physicust, aki tanult és becsületes, s éppen ezért az egyháznak feltétlenül hasznára lehet⁶⁰ — ám a király óhaja nem teljesült.

A papi pályán lévők közül — a kánonjogi tilalom ellenére — jónéhány orvosi gyakorlatot folytatóval is találkozunk, akik közt számos itáliai származású volt. II. Endre udvari medicusa: Fülöp is⁶¹, ugyanúgy Jakab mester is, aki a Szent Tamásról nevezett esztergomi egyház kanonokja 1230-ban mint orvos (physicus) fordul elő.⁶² Péter zágrábi kanonok (1253) is physicusként tevékenykedik.⁶³ IV. Ince pápa az orvos Bonaventurának, aki diakonus-bíboros volt, 1254-ben a vasvári prépostságot, pontosabban annak javadalmát éppen az iménti Péter zágrábi kanonokkal szemben ítéli oda. Bonaventura még 1274-ben is haszonélvezője a vasvári prépostságnak.⁶⁴ IV. Béla király orvosa (1256) Bernát kanonok,⁶⁵ de 1257-re már világi, laikus kezekbe kerül az ország legfőbb hűbérurának testi vigyázása: Tiborc mesteré e bizalmi tisztség. Ő mint királyi követ, Fülöp zágrábi püspökkel együtt többször megfordult korábban a Szentszéknél és Konrád királynál egyaránt.⁶⁶

Az atyjával hatalmi viszályba kerülő V. István házi orvosát is ismerjük — igaz, még az 1267 előtti időkből —, Jánosnak hívták.⁶⁷

A mendikáns (kolduló) rendek elterjedésével már nem lesz annyira ritka, hogy klerikus gyógyítással is foglalkozzon. Aginetus ferences szerzetes a XIII. század második felében sérvet gyógyít. Candida nővér orvosáról, Rudolf medicusról, a domonkos fráterről⁶⁸ humoros anekdota maradt fenn: ő ugyanis látván medicinális működésének eredményét „kétségbe esett vala az ő (ti. Candida) meggyógyulásától.”⁶⁹

IV. Béla, V. István, majd IV. László udvari orvosa: Gellért mester az orvosi tudományok doctora volt (. . . „artis medicine professoris fidelis fisici nostri”).⁷⁰ Maga IV. László király mondja róla, hogy az ő testét, mint hű orvosuk, a kívánt egészségben hosszú időn keresztül fenntartotta és minden gyengeségtől távol tartván őket, egészen halálukig épségben megőrizte. Őt — IV. Lászlót — aggódó felügyeletével és Isten segítségével olyan súlyos betegségből mentette meg, melyet látva, már-már lemondtak az életéről — s „királyi testének” egészségét helyreállította. Számtalan érdeméért, a kiváló hűség és érdemes szolgálat fejében, „melynek részletes felsorolása különben igen hosszú lenne”, IV. László király 1274-ben Gellértnek és örököseinek adományozza a zágrábi várhoz tartozó Tornava földjét és Karalicha falut⁷¹, mégpedig oly módon, hogy Tornava földjét kiveszi a zágrábi főispán hatósága alól, s a nyestadótól, a régi és új adóktól, valamint a bánnak évenként esedékes hét dénár fizetésétől is fölmenti.⁷² S még ugyanezen az évben meghagyja Dénes szlavóniai bánnak, hogy Gellért mestert a birtokba beiktassa s erről: a birtok milyenségéről, terjedelméről és hatáiról részletes jelentést terjeszsen fel. A bán ugyanebben az évben jelentette, hogy Bertalan ispán, a ráháruló

bevezetést és beiktatást elvégezte.⁷³ Mindezek ellenére Gellért mester birtokjogát nemsokára megzavarták. IV. László 1276-ban két ízben is szükségessének találta arra utasítani a szlavón bánt, hogy Gellértet Tornava birtokába helyezze vissza.⁷⁴ Gellért javadalmazásának mértéke az uralkodó kitüntető figyelemre teljesen indokolt, ha figyelembe vesszük IV. László zabolátlan életvitelét, s az ahhoz kapcsolódó testi amortizációt, illetve annak figyelmeztető jeleit. 1275 nyarán két alkalommal is hideglelés gyötörte, majd a Nyulak-szigetén oly rapid láz verte le lábáról, hogy már-már a végét várták. Háziorvosa: Gellért ráadásul éppen akkor és ott nem volt jelen, ezért négy másik orvost hívtak Tivadar ferences szerzetest, Gracianus mestert — aki Moysnak volt orvosa —, Jánost, Joakim mester orvosát, s egy Bertalan nevezetűt —, akik azonban tehetetlenül álltak a súlyos lázgyötörte király ágyánál. Ekkor érkezett meg Gellért mester, aki látván a kritikus állapotban lévő királyt — saját bevallása szerint is —, megijedt. A királyi család tagjai is csak már Isten segítségével bíztak, s ezért a boldognak tisztelt Margit apácafátylával, mint csodatevő erejével, betakarták a lázkínozt, s önkívületben fekvő királyt. Gellért kérdésére Anna úrnő és a király dajkája bevallották, hogy ők tették a fátolt a király fejére. Gellért lassan felocsúdva döbbenetéből — hozzálát a gyógyításhoz; Joakim a király tárnokmestere megmutatja neki a király vizeletét. Az uralkodó orvosa megállapítja, hogy „amennyiben a vizeletből lehet következtetni, a király úrnál be kell állania a 'crisis'-nek. S csakugyan hamarosan izzadni kezdett. A válságos állapot jóra fordult, a király nemsokára felépült. A gyógyulást Gellért mester a bárók és mindazok, akik körülvették a betegágyat, a fátolnak és Boldog Margit érdemének tulajdonították.”⁷⁵

Az imént számbavett orvosok nagy része pap. Ez azért is feltűnő, mert — mint azt a korábbiakban már említettük — az egyház a római jog és az orvostudományok művelését kiközösítés terhe alatt megtiltotta. Indirekte kitűnik ez abból, hogy IV. Orbán pápa 1263-ban az esztergomi érseknek jogot ad, hogy az alsó-, főpapság azon tagjait, akik a rendeletek ellenére római jogot, vagy orvostudományt (*physica*) hallgattak, az egyházi kiközösítés alól feloldozhassa.⁷⁶ A budai zsinat meg 1279-ben meghagyja, hogy a papok a sebészetnek azon részét ne gyakorolják, amely égetéssel, vagy metszéssel jár.⁷⁷

Az egyházi tilalmak recepciójára és az ingyenes gyógyítás gesztusának kiszorulására utal az Mályusz Elemér által említett pálos usz, mely szerint Bereck nevű magister, miután rájött, hogy nem igazságos és nem jár egyenes úton az, aki pénzszerző tudományokkal foglalkozik, mint az orvosok, vagy mint a jogászok . . . amikor megtért, pálos lett s később a rend generálisa. Mint ilyen exhortát mondott rendtársainak arról, hogy kerüljék a hiábavaló tanulmányokat — „*de studio vano vitando*” —, mondván: „sohase tanulj olyant, ami nem szolgál lelked megújítására. Ha valaki nem azért tanul, hogy tudjon, s azután tanítson . . . az lelkét nem erősíti.”⁷⁸ A pénzszerzés vágyából történő orvoslást megvetendőnek tartja — s következőképpen az erre fordított tanulást is.⁷⁹ Jóllehet idézetünk jóval túlszalad kronológiai határunkon — hiszen Bereck = Briccius rendfőnök Hunyadi János kortársa, mégis jól jelzi a szigorú szerzetességet élő spirituális stigmájú idegenkedését a professzionális foglalkozásoktól, azok lelki ártalmai miatt.

Forrásaink már Szent István korából számos betegség *megnevezését* — nem leírását! — megőrizték. Szent Gellért a *Deliberationes* tanúsága szerint belpoklos (*leprosus*) betegeket is ápolott.⁸⁰ Gyakran találkozunk a vakság⁸¹, a hályogos szem⁸², szemgyulladás, vagy szinonimájával a csipás szemmel⁸³, félszem⁸⁴, sántaság⁸⁵, kéz- és lábbéna⁸⁶, köszvény⁸⁷, szélütés (*paralyticus*)⁸⁸, süketség⁸⁹, némaság⁹⁰, hideglelés⁹¹, kígyómarás⁹², ördöngösség⁹³, csúz (*gutta*)⁹⁴, és varros daganat a fejen.⁹⁵ Ami a XI. században még csak a betegségek megnevezése, az a XIII. század második felére már részletes kórisme formájában iratik fel, személyhez kötötten. Kátay András úr felesége Algent süket⁹⁶; Péter, a domonkosok magyarországi provinciális fogfájásban szenvedett⁹⁷; V. István leányának, Erzsébet apácának annyira fáj a torka, hogy sem enni, sem énekelni nem tudott⁹⁸; Katalin cantrixot is erős torokfájás akadályozta az éneklésben⁹⁹; Neste leánya szemfájás következtében megvakult¹⁰⁰; a németországi Örsze „penitencia tartó” arca úgy feldagadt, hogy a szeme ki sem látszott s így látását is elvesztette¹⁰¹; Somogyi Gergely leányával; Ágnes apácával ugyanaz fordult elő¹⁰²; Ascalzi Ihos felesége Giugundi fejfájásból teljes vakságba esett¹⁰³; Katalin apáca erős fejfájása miatt nem tudott Margit temetésén részt venni¹⁰⁴; Somogyi Márk leányának: Katalin nővérnek meg úgy fáj a feje, hogy a szemei majd kiestek¹⁰⁵; a „nagy nemességű ember” Mihályfi Jakab feje és a jobb szeme három hónapon keresztül úgy fáj, hogy szemevilágát is elvesztette. Ha a balszemét „berekeszti”, s az ujját a jobb szem elé tartja, mit sem lát belőle.¹⁰⁶ Gayai Benedek három hónapra megvakult¹⁰⁷; Everard és Erzsébet frigyéből származó lányuk vakon született¹⁰⁸; Keszi Jolánta fiának: Bedének a leánya: Petronilla hatéves korában mindkét szeme látását elveszti. Jóllehet születéskor nem világtalanként jött a siralomvölgybe, csak később — szemfájás következtében — veszítette el látását.¹⁰⁹

A szembaj elterjedésével közel sem „vetekedhetett” a szív szervi károsodása. Az ezzel kapcsolatos leírások száma jóval ritkább. Károly királyi bíró unokája Ágnes panasza, „úgy érezte, mintha szívében lándzsákkal szurkálnának” viszont egyértelműen erre utal.¹¹⁰ Cziczelle apáca szívébe oly erős fájdalom szállt, hogy — úgy érezte — a haláltól nem volt messze.¹¹¹ Ajkay Péter leányát: Alincha apácát vacsora alatt, a refektóriumban támadta meg a szívet a baj. (A nővérek közül senki sem vetett rá ügyet. Alincha ennek láttára így gondolkodott: „ha nem volnék apáca, hanem a szüleimnél élnék, mily sokan volnának, akik gondomat viselnék”). Az apácák vacsora után — szokás szerint — processióban (körmenetben) a templomba vonultak, Alincha az ebédlőben maradt. Amint a templomból kijöttek, Margit Alinchához megy és így szól hozzá: Nővér, mi bajod van? hogy vagy? — Hát csak itt vagyok — felelé Alincha. Miért — szól Margit — fájdalmad miatt nem akarsz beállni a sorba? Erre Alincha három nap alatt nem mert szemébe nézni Margitnak, mert ő megmondta neki, hogy Alincha valójában mit is gondolt.¹¹²

V. István király leánya: Erzsébet apáca egy béna nőről beszél, aki kis mankóval (*scaguellis*) vonszolta magát.¹¹³ Makonyai Vilmos leánya: Erzsébet apáca is látott olyan béna asszonyt, aki csak mankóval tudott járni.¹¹⁴ A Zaáh nemzetiségből való Máté leányának mind a keze, mind a lába összezsugorodott.¹¹⁵ Váradí András leánya: Katalin apáca olyan asszonyt látott, aki csak a keze segítés-

gével tudott menni.¹¹⁶ A Káta nemzetségből származott András mind a lábára, mind a kezére béna volt — se járni, sem fogni nem tudott.¹¹⁷ Salony Germán ispán leánya: Erzsébet is látott és hallott sánta emberekről.¹¹⁸ A Duna-szigetről való Ladomér felesége, Fenix maga vallja, hogy a fia lába béna, s az egész teste összezugsugorodott, sem bottal, sem mankóval (scabellis) nem tud járni.¹¹⁹ Megyeri János felesége, Mária lábai úgy össze voltak zsugorodva, hogy a térdei a mellénél voltak, az alfele meg a földön s ha menni akart, így vonszolta magát.¹²⁰ Benedeknek Dán faluból a térdei szinte már a hasához, a lábszára meg az alfeléhez nőtt — így csak a kezén tudott járni.¹²¹

IV. Béla szentéletű leányának, Margitnak is gyakran bedagadt a térdé; Péter domonkos provinciálisnak is gyakran kellett elviselnie ilyen fájdalmakat.¹²² A mozgásképtelen állapot artikulátlan formája is sűrűn előfordult: Erzsébet apáca, Makonyi Vilmos herceg leánya ágyában meg sem tudott mozdulni, még szűkségében is másokra szorult.¹²³ Veszprémi Ottó leánya: Lucia apáca oly súlyos betegségbe esett, hogy mozdulni, sőt még beszélni sem volt képes.¹²⁴ Carisi Márk betegségét esés okozta: végtagjai megmerevedtek, melyeket képtelen volt mozdítani.¹²⁵

A Dán faluból származó Pált szélütés bénította meg („... percussus fuit paralisi”).¹²⁶ Rosdói János fia László Pálhoz hasonlóan járt — szélütés érte, elvesztette beszédképességét, artikulátlan, békakuruttyoláshoz hasonló hangot tudott csak képezni — kivétel volt ez alól az *anya* szó.¹²⁷ Márton pozsegai „tót” kezei-lábai megbénultak s szavát veszítette.¹²⁸

Felette figyelemre méltó psychés fájdalomról számol be a XIII. századi forrásunk:¹²⁹ IV. Béla leányának, Margitnak canonizációs jegyzőkönyve. Egy alkalommal Margit vállcsontja kiugrott a helyéről. Természetesen nagy fájdalmai voltak. A priorissa és a kolostor többi lakója gyógyírt próbáltak keresni a szenvedés tompítására. Amint ezt Margit apáca, V. István felesége nővérének a leánya látta mosolyogva azt gondolta magában: 'ennek az apácának érdekében mily nagy szorgossággal keresnek gyógyírt fájdalmaira.' Erre — mondja ugyancsak ő —, nyomban úgy érezte, hogy az ő vállába is beállt a fájás, szaggatónkínzóan.¹³⁰

A mindmáig kiderítetlen eredetű epilepszia vagy nyavalyatörés nem ritkán előforduló betegség a XIII. században. Ampudinus ispán fiáról: Jánosról¹³¹, Sarlói Hogád leányáról, Szentgyörgyi András feleségéről jegyzik föl, hogy földhöz vágják magukat, vagyis nyavalyatörősek.¹³² Kátai Andronicus feleségétől: Anasztáziától epileptikus rohamai miatt magzata többször elment.¹³³

Misa esztergomi begina vérfolyásban szenvedett, mit szemérmességből azonban senkinek sem merte megmondani.¹³⁴ Budafelhévízi Magyar Péternek oly súlyos a sérve, hogy belei leszálltak a herezacskóba.¹³⁵

Somogyi Márk úr leánya: Katalin apáca és Nyitrai Jakab úr leánya, Frosia apáca ismert és ápolt egy rühes (scabiosa) leányt.¹³⁶ Faiszi Leopárd és Venis nevű feleségének a fia: Leo szintén rühes.¹³⁷

A fertőzés egy másik módja a belső szervek működését akadályozza. Margitnak 40 napos hasmenései szoktak lenni.¹³⁸ Erzsébet apácát hasmenés és hányás annyira elgyengítette, hogy még az ágyában sem tudott felülni.¹³⁹

Miklóst egy álló esztendőn keresztül gyötörte a „negyed napi” hideglelés.¹⁴⁰ Somogyi Márk leányát: Katalin apácát, Serennay László leányát: Erzsébet apá-

cát¹⁴¹ szintén negyednapos hideglelés gyötri. Faiszi Bogdán harmadnapos hideglelésben szenved.¹⁴² A már említett Faiszi Leopárd fiát: Leót mocsárláz is kínozza (de bognonis, malaria).¹⁴³

Olykor a rendkívüli erőfeszítések a lélek egyensúlyát is veszélyeztetik. Pál miles Zágrárból kétszer is elkísérte II. Andrást tengeremelléki hadjáratában, s a sok fáradalom, kialvatlanság, a harcok közben szerzett sebesülések következtében ideiglenesen elvesztette látását. Ezenkívül még az a rögeszméje támadt, hogy a háza tele van kővel, a feje meg csúszó-mászókkal, szüntelen borzongást okozó kígyóval.¹⁴⁴

Gajai Benedek ispán fiát: Istvánt ördögösnek tartották,¹⁴⁵ mert tűzbe akart ugrani, apját kővel dobálta meg, az oltárról a „corporale”-kat leszórta a földre, a templomban táncolt és az asszonyok fejéről a kendőt lerángatta. Márton Somogyvárról sokáig szenvedett súlyos nyavalyában s egész testében éktelenül „megszörnyűdött” — bomlott elméje miatt is sokan ördögösnek vélték. Láncra kellett verni, mert ha „az ő házbelieknek őrizetétől magát kiszabadíthatja vala, mindeneknek még testökben is nagy bántalmakat teszen vala.”¹⁴⁶ Cseley János bíró felesége „vala az ő elméjétől elidegenedett és sokakul álléttatik vala ördögösnek; kiért tartatik vala meg vasoztatván.”¹⁴⁷

Talán a leglátványosabb gyógyulás — melyet Margit közbenjárásának tudtak — Tapolcsányi Péter esete. 1258-ban költözött fel Budára, ahol a hatvanas évek derekán szélütés érte, mire hazavitték, — leköltözött Tapolcsányba. Miután két évet ott töltött, újra csak visszajött Budára, ahol házat vett magának a ferencesek budai rendháza mellett. Innen járt át nagy nehézségek közepette az istentiszteletre. A szélütésen kívül ui. nagy sérve volt. Hívatta ezért IV. Béla orvosát, de az kijelentette, nem tud rajta segíteni. Ekkor a szomszéd házból kérte a ferences Aginét testvért, aki jó orvos (medicus) hírében állott. Ő is súlyosnak tartotta Tapolcsányi Péter állapotát, ezért gyónásra intette, de sérvkötőt is adott neki, hogy beleit visszatartsa valamivel. 1273-ban, november hóban annyira súlyosbodott a baja, hogy felkészült az utolsó útra: segítségül hívta IV. Béla szentéletű leányát: Margitot, megfogadván, ha . . . akkor minden vasárnap elmegy a sírjához. November 11-én, Szent Márton napján, szombaton a sérvből kigyógyult, vasárnap már eleget is tehetett fogadalmának — s a város kapujában újabb csoda történt vele: szélütésének terhétől is megszabadult.¹⁴⁸

Sajátos módszerrel, a nyelvészet eszközeivel egyes járványok, betegségek út-vonalát rekonstruálhatjuk. Schütz Ödön tanulmánya a magyarországi leprajárvány XIII. századi terjedését nagy valószínűséggel hitelesíti.¹⁴⁹ Négy szavunkat: a pizok, a kozs, a csécs, a keh közös jelentés tartja össze: foltos bőrbetegséget, leprát, kelevényt egyaránt jelentenek.¹⁵⁰ A középkorban a lepra számos hosszúlejáratú bőrbetegség, vagy akár más súlyos betegség összefoglaló neve volt. A (bél)poklosságon nemcsak leprát, hanem általában valami súlyos betegséget értek.¹⁵¹ A scabies nemcsak rühöt vagy syphilit jelentett, hanem a ’himlő, vörheny, serpigo, impetigo’ stb. megnevezésére is szolgált, és úgyszólván az egész dermatológia területére kiterjedt.¹⁵² A bibliai Jób betegsége az örmény bibliafordításban ’key’, Melius Juhász Péternél ’koszvar’.

Hogy miért nincs tudomásunk a magyar pizok szó ’lepra = foltos bőrbetegség’ jelentéséről? Arra a nyelvészet eszközeivel válaszolhatunk. A leprát már a kereszteshadjáratok előtt behurcolták Európába, de a tetőfokát a baj a XII—

XIII. században éri el. A leprosoriumok, a szigorú elkülönítés révén¹⁵³ a lepra fokozatosan visszaszorult, úgyhogy a XV. században már sok leprosorium romokban hever,¹⁵⁴ azaz a járvány mire megfékeződött, még addigra sem kapott „zöld utat” irodalmi nyelvünkben; a honi, a magyar, azaz írásos lexikai kincsünk nem tartalmazza a rá vonatkozó kifejezéseket. Ugyanakkor fel kell figyel-nünk Berde: A magyar nép dermatológiája c. művének utalására: ti. a kosz a magyar vidékek nyelvében jelenti a szárazon hámló, igen különböző eredetű és jelentőségű más bőrfolyamatokat is, ilyenek: crusta lactea, favus, eczema seborrhoicum, scabiei. Patikaszerei a koszfű (folia Scabiosae arvensis), koszgyökér (radii Lapathi acuti), koszír (ungu. sulfurat).¹⁵⁵ Az örmény kös fő jelentései: ’kosz, rüh, ótvar, viszketeg’ megfelel a magyar szó jelentésének. A keh lég-sejtes tüdőágulatot, s a légutak valamilyen kelevény, vagy fakadék általi eltor-lasztását jelenti, az örményben a key = toroktályog értelemmel bír.

A két nyelvben szereplő betegségelnevezések azonos hangalakja és jelentése nyelvi kölcsönhatásról, pontosabban átvételről tanúskodik. Éppen ezért meg kell keresnünk az örményekkel való lehetséges érintkezési alkalmakat. A kézen-fekvő krónikai híradások történeti értéke még nem eléggé tisztázott, így okleve-les forrásokra kell visszamennünk. Első oklevelünk, mely az örményekről szól, IV. Béla által megerősítették az Esztergomban letelepült örmények a tatárpusztításkor megsemmisült okleveleikben foglalt kiváltságaik.¹⁵⁶

Am az örményekkel a magyarság ezen okleveles említés előtt már jóval ko-rábban kapcsolatba került. Az örmények Kievben már korán megjelennek. Ta-núsítja Agapitos vita-ja (XII. szd. eleje) és Borisz valamint Gleb még 1251 előtt örményre fordított martiriuma.¹⁵⁷ Az örmény és innen a nyugati szakirodalom-ban nagyrészt Bzškeanč¹⁵⁸ könyve alapján elterjedt az a felfogás, hogy az örmé-nyek már 1062 előtt bejöttek Halics-Volhíniába, de ez azon az állítólágos 1062-i szabadalomlevélen alapszik, amelyet a lembergi örmények IV. Ulászló-nak jogaik megerősítése érdekében bemutatattak. A modern kritika azonban ezt az 1641-ben kelt renovációjában foglalt adatot nem fogadja el hitelesnek.¹⁵⁹ A Halicsot is meghódító II. András valószínű, hogy ott került kapcsolatba az ör-ményekkel, jóllehet az 1217. évi szentföldi hadjárata utáni közvetlen ciliciai ör-mény kapcsolatait ismerve,¹⁶⁰ gondolhatnánk erről a területről bevándorolt ör-ményekre is, azonban éppen a nyelvészeti bizonyítékok az igen élénk északi ör-mény kereskedelmi út ismeretében valószínűbbnek tarthatók, hogy örmény hos-peseink az utóbbi vonalon kerültek hazánkba. IV. Béla említett oklevele az ör-mények kereskedelmi tevékenységéről szól, de hogy nem pusztán kereskedőket kell látnunk bennük, arra már létszámuk is utal, hiszen az 1281 előtt megszűnt telepet „terra, villa Armenorum”-nak nevezték el.¹⁶¹ Sőt, esetleg orvosi tevé-kenységükre is utalhat az a körülmény, hogy telepük a Szentföldön is komoly gyógyító szerepet betöltő johannita lovagrend birtokán feküdt. A középkorban az örmény orvosok is közismertek voltak Európában. (Agapitas Vitaja hosszan mesél egy örmény orvosról, aki előbb saját hitsorsait gyógyította Kievben, majd Vladimir Monomach (1113–1125) orvosa lett.)

A fentiek alapján arra a következtetésre is juthatunk, hogy a lepra-típusú jár-ványok hozzánk főként keleti „közvetítéssel” juthattak el. S egyben ez a tétele-zett örményjelleg magyarázatul szolgálhat az esztergomi xenodochium vitatott funkciójára: a belpoklosok intézményének, leprosoriumnak kell tekintenünk.

Ahogy a hospitalitas fogalma összetett, ugyanúgy a gyógyítás módja is. A medicinális eszközök *mellett* foglaltak helyet a körülmények radikális megváltoztatása, a beteg gyógyítását elősegítő lelki és testi klíma feltételeinek biztosítása, s a Christus medicus-ban való hit felkeltése.

Aulus Cornelius Celsus (I. szd.) nyomán a középkornak mind arabul, mind pedig latinul író orvosai 3 részre osztották a gyógyítás tudományát. Az első tartalmazza az életmóddal való kezelést, a második az orvosságok útján történő állapotjavítást, a harmadik a kézzel történőt. Az első részt hívták a görögök dietetikának, a másodikat farmaceutikának, a harmadikat chirurgiának.¹⁶² A dietetika nem jelentette csupán az ételek minőségi és mennyiségi megszábasát, hanem a szó eredeti jelentésében életrend-, illetve életmódtant, beleértve a lélek fegyelmezését, a bölcselők alapelvei szerint. Az ilyen ételszabályokat tartalmazták az ún. „regimen sanitatis”-ok, többnyire verses formában.¹⁶³ Híres volt köztük a Reginem Salernitanum, vagyis a salernói orvosi iskola ételszabálya, mely számos nyelvre lefordítva sok kiadást ért meg, s még az újkorban is terjedt, mint népies egészségtan. Még 1694-ben is megjelent *De conservanda bona valetudine* címmel — bilinguis kiadásban — Felvinci György fordításában, Lőcsén.

Talán a dietetikának valamilyen természetes értelmezését láthatjuk Szent István ama gesztusában, hogy mihelyt valakinek a betegségéről értesült, orvossághént egy darab kenyeret, almát és illatos füvet küldött.¹⁶⁴ Figyelemre méltó néphittről ír Kiss Géza az Ormányságról szóló néprajzi könyvében: a közhit szerint ugyanis Istvánnak és Imrének meg volt az a csodálatos tulajdonsága, hogy az általa megáldott kenyér és alma mindenféle betegséget meggyógyít. Éppen ezért kíváncs volt, hogy Szent István napjáig ne egyék almát az édesanya, mert különben „e’veszeszti arany ómáját kicsikéje fönn az égbe.”¹⁶⁵

A Nyulak-szigetének dominikánus-begina ispotályáról Árpádházi Szent Margit boldoggá-avatási jegyzőkönyve jóvoltából sokat ismerünk. Ebben a házban Margit maga is személyesen szolgál, megmossa a betegek fejét, sőt még a szolgálókét is. Enni-inni ad nekik, hajukat lenyírja — ha az szükséges; kitakarítja szobájukat, s más egyéb ápolási teendőket is végez. Meglátogatja a beteg nővéreket és szolgálkat, vigasztalja őket, félénken-tapintatosan tudakozódik betegségükről, kívánságaikat lesi. Önfeláldozásáról feljegyzik, hogy amikor a beteg apácákra váratlanul rájön a hányás, ha tál, vagy csésze nem volt éppen kéznél, tenyerét tartotta, hogy behányjanak.¹⁶⁶ Erzsébet apácát 18 éven keresztül szegezte ágyhoz betegsége. Szüntelen hasmenés és hányás gyakran annyira kimerítette, hogy fekhelyén meg sem tudott mozdulni. Az ápolásával foglalkozó apácák már annyira el voltak fáradva, hogy az egyik alkalommal már senki sem akart segíteni rajta. Ekkor Margit arra kérte a priorissát, hogy rendelje őt a beteg szolgálatára. Kérését teljesítette a főnöknő, de segítségül mellé adta Alincha nővért. Most együtt mentek a beteg Erzsébethez: Margit a beteget kiemeli az ágyból, és rátette az éjjeliedényére (*scamnum super concham*). Alincha eközben félreállt, mert nem tudta a hányás és az ürülék bűzét elviselni. Margit ekkor így szólt: „Nővérem, ha ezt nem tudod tűrni, távozzál — s hagyd rám a dolgot! S erre ismét megfogta a beteget és visszatette az ágyába. Alincha csodálkozott, hogy Margit elbírja a beteget, mivel igen hosszú volt. Margit ezután kivitte az ej-

jeliedényt (concha) és saját kezével kimosta. Ezt több ízben is megcselekedte.¹⁶⁷

A személyes önfeláldozáson kívül a betegek még részesültek fűtött helyiségben, ahová a begina-dominikánus kolostor-ispotályban a fát maga Margit hordta. Figyelme mindenre kiterjedt: ruhát, bort és egyébeket melegít, olajjal kenegeti őket, s amennyiben tőle telik, orvosságot teremt elő nekik.¹⁶⁸ Ha a diétetika módszerei nem segítettek, akkor gyakran mediális eszközökhöz folyamodtak. Everard Erzsébet nevű leánya szinte semmit sem látott, gyógyítását elősegítendő, a budai plébános édesanyja több alkalommal is port hintett a szemébe. Ám mindez nem használt, ezért a beteg sem akart többé tudni arról az „orvosságról”.¹⁶⁹ Veszprémi Ottó leányát: Luciát bénasága gyógyítására szájába nyálát tettek bele — de ő ettől csak rosszabbul lett. Torokfájás ellen a Nyulak-szigetén ökörganéjt használtak — ettől a „gyógymódtól” az apácák undorodtak, s magára hagyták a beteget. Margit erőt vett magán s ő maga személyesen kötötte be azzal a beteg torkát.¹⁷⁰

A természetes (naturalis) és természetfölötti (supernaturalis) eszközök „komplex” gyógymódját jelzi a jellegzetesen középkori legendatörődék: Pál fiún a harmadnapos hideglelés már három ízben erőt vett. Faiszi Leopárd özvegye meglátogatván őt, egy darab kenyeret adott neki kóstolásra, s eközben így imádkozott: „Óh, Szent Margit! ezt a kenyeret ott találtam, ahol te irgalmasságot műveltél. Tégy hasonlóan ezzel a fiúval is!” A fiú megízlelte erre a kenyeret, s a hideglelés többé nem tért vissza.¹⁷¹

A mediális tárgyak jelentőségét, az ereklyék gyógyító hatásába vetett hitet jól szemlélteti Árpádházi Margit egy másik története. Jolant apáca mondta el, hogy amikor Erzsébet nővér, V. István király leánya rendkívül súlyosan megbetegedett, s már-már azt hitték róla: itt a vég, rátették Boldog Margit hajfűrtjeit és hajvizét megittatták a beteggel. Erre az azonnal izzadni kezdett, jobban lett, majd fölépült.¹⁷²

A Vida Tivadar által immár publikussá tett Pray-kodexben lévő naptár¹⁷³ minden hónapra orvosi tanácsokat is hoz. Például áprilisban jó eret vágni; véralvadás ellen italt magunkhoz venni, s húst enni; a bőr közötti vért kieresztetni; édes itallal élni; a gyomrot kitisztítani; szépítő kenőcsöt használni; gyökereket, melyektől rühöt és kiütést kap az ember, nem fogyasztani. Viszont használni kell a veronicát és a lábaira füvet (pimpinella)¹⁷⁴ Vagy: november hónapban tartózkodjunk a száraz fürdőtől. Izsóppal és pereszlennyel kondicionáljuk gyomrunk állapotát.

Az orvosi tanácsok érdekességét, mely elemi szintű műtétekre (érvágás) utal, eddigi régészeti eredményeink még nem támasztották alá. Ám nem zárhatjuk ki teljesen a gyógyítás ily — ugyanakkor tiltott — módját sem.

Ugyanis analógiás leletünk: az Anda Tibor által megtalált scarifikáló-érvágó eszközzel a felfűvódott, vagy vizelete-rekedt lónál az alhason lévő bőralatti ereket vágták el,¹⁷⁵ ugyanúgy használható volt a Pray-codex áprilisi ajánlatára is...

Epilógus helyett

Az Árpád-korban kialakul előbb a bel-, utóbb a „külső” beteggondozás, s annak intézményrendszere. A monasztikus beteggondozást felváltja és egész

más minőségben megújítja a lovagrendek ispotály-hálózata. A mendikáns rendek megjelenésével felerősödik a gyógyítás társadalmasítása. Az ispotályok városi léttükkel viszont veszítenek a *misericordia viva* spiritualitásából, a XIII. század végére szolgáltató házakká alakulnak — a mindenkori városlakó igényének megfelelően.

A megtúrt orvosi foglalkozásból — a tilalmak ellenére — bevett és fizetett professio lesz. Az orvosi segítség egyre inkább a vagyonosság mértékétől függ. Szentpáli Jób felesége betegségében orvost akart hivatni, de nem rendelkezett annyi pénz fölött, hogy erre képes lett volna. Ezért kénytelen 2 1/4 márká értékű földet eladni 1255-ben az esztergomi káptalannak, hogy költségeit fedezni tudja.¹⁷⁶ Jakab fia Jakab ispán viszont már megtehetette, hogy csatában szerzett súlyos sebesülését tapasztalt orvosokkal (hosszú időn keresztül) gyógyította, míg 1274-ben végre lábra állhatott.¹⁷⁷ Miklós fia Gergyel, a kunok elleni ütközetben olyan sebet kapott, hogy csak orvosi segédlettel gyógyulhatott — s ez neki nagy költségbe került.¹⁷⁸

Idézett példáink is igazolják, hogy a gyógykezelés az Árpád-kor végére fizetett szolgáltatássá válik. S egyben azt is, hogy ahogyan megrendül a szegénység evangéliumi tanácsának követése, az ingyenes gyógyítás karitása is megrendül: klerikalizálódik és intézményesül. S egyre távolabb kerül a *misericordia* eszményétől: a *Christus medicur*-tól az árpád-kori hívő ember is: klerikus és polgár egyaránt.

JEGYZETEK — REFERENCES

1. FÜGEDI Erik: Kapisztráni Szent János csodái. A jegyzőkönyvek társadalomtörténeti tanulmányai. Századok (1977) pp. 847—894. Módszertanilag útmutató tanulmány.
2. Monumenta Romana Episcopatus Vesprimiensis (MREV) tom. 1. Budapest, 1896. pp. 165—387. LOVAS Elemér: B. Margit történetének részletes forráskritikája. Budapest, 1916.
3. BÉKEFI Remig: Orvosok, betegségek és gyógyítás Magyarországon az Árpádok korában, Budapest, 1912.
4. SOMOGYI Zoltán: A középkori Magyarország szegényügye. 1941.
5. VIDA Tivadar: A szerzetesrendek szerepe a magyar orvostörténelemben 1000-tól 1301-ig. Kézirat — az Orvostörténeti Könyvtárban. Budapest, 1973. p. 107.
6. CHENON, Émile: Le rôle sociale de l'Eglise. Paris, 1923. p. 466. — 16. canon.
7. SZENNAY András (szerk.): Népek nagy nevelője . . . Ford. Söveges Dávid. Budapest, 1981. p. 139. Szent Benedek Regulája, 31. c.
8. *Ibid.* p. 144., Szent Benedek Regulája, 36. c.
9. *Ibid.*
10. *Ibid.* p. 111. Szent Benedek Regulája, 4. c.
11. CHENON, *op. cit.* p. 481.
12. SZENTPÉTERY Imre: Szent István király pécsváradi és pécsi alapítólevele. In: Ért. a tört. tud. köréből. Budapest, 1918. XXIV. t. 10. sz.
13. SÖRÖS Pongrácz: Az elenyészett benzés apátságok. In: Pannonhalmi Rendtörténet XII/B. Budapest, 1912. p. 13.
14. BOROVICZÉNYI, Karl-Georg: Kommentierte Bibliographie der Kreuzherren und Hospitalorden, sowie deren Krankenhaus- und Bädergründungen in Ungarn in der Arpaden. Freiburg im Breisgau, 1970. p. 8.
15. A konvent által kiállított oklevél vége: Notarius fuit magister liudio (sic!) decanus Benedictus, custos Gregorius, ospitalaris magister abbas Martinus. Pannonhalmi Rendtörténet 1. köt., pp. 547., 616. — Pannonhalmi Levéltár, Capsa 4 B.
16. *Ibid.* p. 547.
17. ERNYEI József: Szerzetesrendjeink gyógyszerértai. In: A Magyar Gyógyszerésztudományi Társulat Értesítője. VIII. t. (1932). p. 191.

18. *Ibid.* — Megjegyzendő, hogy a banka szlovákul lombikot, köpölyt jelent. Vide: HVOŽOŽIK János: Szlovák-magyar és magyar—szlovák részletes szótár. Praha-Presov, 1937. I. t. pp. 21—22.
19. HÓMANN B. — SZEKFÜ Gy.: Magyar Történet 7. kiad. 1. köt. Budapest, 1941, pp. 388., 404.
20. TIMKÓ Imre: Keleti kereszténység — keleti egyházak. Budapest, 1971. p. 400.
21. VIDA Mária: Szent Kozma és Damján magyarországi tisztelete. (11—14. szd.) Századok, (1982) pp. 340—368.
22. VIDA Mária: A Kozma és Damján tisztelet írásos és tárgyi emlékei Magyarországon. Adattár Comm. Hist. Artis Med., 1980, pp. 89—90. *Eadem*: A gyógyító-védőszentek magyarországi topográfiája. S(emmelweis) O(rvostörténeti) M(úzeum), Adattár, pp. 639—678. Vide: BÁNÓNÉ FLEISCHMANN Marianna — ZALAI Károly: Kozma és Damján a hazatért magyar koronán. Gyógyszerészet, (1980). pp. 304—308.
23. VIDA Mária, *op. cit.* Századok (1982) pp. 433—434., 62. lábjegyzet.
24. EBERSOLT, J.: Les Sanctuaires de Byzance Paris, 1921. pp. 97.
25. BÁLINT Sándor: Ünnepi Kalendárium. 2. köt. Budapest, 1977. p. 302.
26. ENTZ Géza: Csaroda. Kézirat. Magyarország Műemléki Topográfiája. Szabolcs-Szatmár megye topográfiája. OMF kéziratára. Idézi: *Vida M. Századok* (1982) pp. 257—258.
27. ENTZ, *op. cit.* p. 18.
28. THEINER, A.: Vetera Monumenta Historica Hungariam Sacram Illustrantia . . . tom. I. Roma, 1869, pp. 9—11.
29. GYÖRFFY, György: Das Güterverzeichnis des griechischen Klosters zu Szávaszentdemeter aus dem 12. Jahrhundert, Budapest, 1959.
30. VIDA Tivadar, *op. cit.*
31. *Ibid.* p. 53.
32. HUBER, A. K.: Die Prämonstratenser Chorherren. In: Canonicorum Regularium Sodalitates. p. 124.
33. MEZEY László: Csutmonostor alapítástörténete és első oklevelei (1264—71). In: Tanulmányok Budapest múltjából, XV. t., 14-15. p. HÁZI Jenő: Sopron szabad királyi város története. 1-2. köt. p. 2; *Idem*: Sopron középkori egyháztörténete. Sopron, 1939. p. 302.
34. Dictionnaire d'Histoire et de Géographie Ecclésiastiques. Paris. 1953. pp. 385—386.
35. Liber Sententiarum III. p. XXVII. l. és IV. p. XV. l.
36. „Elemosynam dare actus charitatis est, interveniente misericordiae affectu”. Summa Theologica, II—II^{ae}, 32,1.
37. MEZEY László: Irodalmi anyanyelvűségünk kezdetei az Árpád-kor végén. Budapest, 1955. pp. 20—24.
38. FRANZEN, K.: Kleine Kirchengeschichte. München, é. n. p. 201.
39. REISZIG Ede: A jeruzsálemi Szent János-lovagrend Magyarországon. 1. köt. Budapest, 1925. pp. 22—23., 25.
40. FEJÉR György: Codex Diplomaticus. tom. II. p. 174. Hazai Okmánytár. 7. köt. p. 1. Itt a socii pauperes helyett sancti pauperes áll. *Reiszig* szerint a mai Tüskeszentpéter tájékán kell keresnünk: *op. cit.* 2. köt. Budapest, 1928. p. 101.
41. KNAUZ N.: Mon. Eccl. Strig. tom. I. pp. 142. SZENTPÉTERY Imre: Az Árpádházi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke. Budapest, 1923. I. füzet, p. 49.
42. REISZIG Ede: IV. Béla király és a János-lovagrend Magyarországon. Századok, 35. (1910) p. 528.
43. BALICS Lajos: A róm. kath. egyház története Magyarországon. II/1. köt. Budapest, 1890. p. 102.
44. BOROVICZÉNYI, *op. cit.*, p. 5.
45. REISZIG: A jeruzsálemi . . . *op. cit.* 1. köt., p. 40.
46. *Ibid.* p. 53.
47. BOROVICZÉNYI, *op. cit.* p. 5.
48. REISZIG, *op. cit.* 1. köt., p. 50.
49. FEJÉR, *op. cit.*
50. THEINER, *op. cit.* tom. I. p. 242.
51. ORTVAY Tivadar: Pozsony város története, 2. köt. Pozsony, 1903. pp. 4., 289.
52. WAGNER, C.: Analecta Scepusiana. tom. III. p. 192.
53. HOLSTENIUS—BROCKIE: Codex Regularum. tom. V. p. 504.

54. ZIMMERMANN—WERNER: Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen. 1. Band Hermannstadt, 1892. 191.
55. Chronica de gestis Hungarorum secundum Chronicon Pictum Vindobonense. Képes Krónika. Kálti Márk krónikája a magyarok tetteiről. Ford. és jegyzetekkel ellátta Geréb László. Bev. Kardos Tibor. Budapest, 1959. LXVII. c.
56. VESZPRÉMI István: Succinta medicorum Hungariae et Transylvaniae Biographia. Centuria altera. Pars prior, p. 66.
57. Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae. Bonn, 1835. pp. 167—168.
58. KATONA István: Historia Colocensis Ecclesiae I. t. 195—198. p.
59. SCHWANDTNER Márton: Scriptores Rerum Hungariae. tom. III. p. 560.
60. Thomas Archidiaconus idézi Schwandtner: SRH III. t. 574. p.
61. WERTNER Mór: Az Árpádok családi története. Nagy-Becskerek, 1892. p. 433.
62. Monumenta Romana Episcopatus Vespriemiensis (továbbiakban MREV), I. t. 85. p.
63. TKALČIČ: Monumenta Eccl. Zagrabiae, tom. I. p. 98.
64. Árpád-kori Új Okmánytár (ÁUO) 9. köt., p. 98.
65. *Ibid.* 7. köt. p. 444.
66. Hazai Okmánytár (HO) 7. köt. p. 64.
67. ÁUO. 8. köt. p. 173.
68. MREV, tom. I. pp. 261—262.
69. Boldog Margit legendája. In: Nyelveléktár, 8. köt., p. 48.
70. ÁUO. 12. köt. p. 115.
71. *Ibid.* pp. 113., 119
72. *Ibid.* p. 197.
73. *Ibid.* pp. 115., 118—119.
74. TKALČIČ, *op. cit.* pp. 180—182.
75. MREV, tom., pp. 299—300.
76. THEINER, *op. cit.* p. 248.
77. Constitutum synodi Budensis a. 1279, c. 10 — In: HUBE. Aut. Constituta syn. Gnez., p. 79.
78. MÁLYUSZ Elemér: Egyházi társadalom a középkori Magyarországon. Budapest, 1971. p. 265. *Confer:* GYÖNGYÖSI Gergely: Arcok a magyar középkorból. Budapest, 1983. p. 121.
79. MÁLYUSZ, *op. cit.*, *ibid.*
80. BATTHYÁNY Ignác: St. Gerardi episcopi script. et act. Alba Iulia, 1799. p. 334. (a Szilágyi-féle müncheni kritikái kiadáshoz nem fértem hozzá).
81. BATTHYÁNY, *op. cit.* p. 353. HARTVIC: Vita Sancti Stephani. In: FLORIANUS, M.: Fontes domestici . . . tom. I. p. 47. Legenda minor c. VII., *ibid.* p. 10.
82. BATTHYÁNY, *op. cit.* p. 356.
83. *Ibid.*
84. *Ibid.*
85. *Ibid.* p. 353. Legenda minor, FLORIANUS, *op. cit.*
86. HARTVIC, *op. cit.* c. XII. In: FLORIANUS; *op. cit.* p. 65.
87. *Ibid.*
88. Legenda minor, cap. VII. In: FLORIANUS, *op. cit.* p. 10. Legenda St. Ladislai, c. XI. In: ENDLICHER: RHMA p. 244.
89. Legenda St. Ladislai, c. XI. In: ENDLICHER, *op. cit. ibid.*
90. *Ibid.*
91. BATTHYÁNY, *op. cit.* p. 357.
92. *Ibid.* p. 356.
93. *Ibid.* p. 357.
94. *Ibid.*
95. *Ibid.*
96. MREV, tom. I. p. 309.
97. *Ibid.* p. 282.
98. *Ibid.* p. 188.
99. *Ibid.* pp. 255., 267.
100. Nyelveléktár, VIII. köt. p. 54.
101. MREV, tom. I. pp. 54—55.
102. *Ibid.* p. 245.

103. KNAUZ M.: Nápolyi Legenda. Magyar Sion, (1868) p. 429.
104. MREV, tom. I. p. 169.
105. *Ibid.* p. 269.
106. Nyelvméltár, VIII. köt. p. 69.
107. MREV, tom. I. pp. 284, 359.
108. *Ibid.* p. 297.
109. *Ibid.* pp. 355., 357.
110. *Ibid.* p. 316.
111. *Ibid.* p. 245.
112. *Ibid.* pp. 274—283.
113. *Ibid.* p. 187.
114. *Ibid.* p. 193.
115. *Ibid.* p. 248.
116. *Ibid.* p. 263.
117. *Ibid.* p. 310.
118. *Ibid.* p. 263.
119. *Ibid.* p. 305.
120. *Ibid.* p. 336.
121. KNAUZ, *op. cit.* p. 494.
122. MREV, tom. I. p. 282.
123. *Ibid.* p. 193.
124. *Ibid.* p. 225.
125. *Ibid.* p. 356.
126. KNAUZ, *op. cit.* pp. 483—484.
127. *Ibid.* p. 433.
128. Nyelvméltár, VIII. köt. p. 62.
129. MREV, tom. I. pp. 182—183.
130. MREV, tom. I. pp. 182—183.
131. Nyelvméltár, VIII. köt. p. 70.
132. MREV, tom. I. pp. 313—314.
133. KNAUZ, *op. cit.* pp. 570—571.
134. MREV, tom. I. pp. 362., 371., 374.
135. *Ibid.* pp. 292., 300—301.
136. *Ibid.* pp. 227., 268.
137. *Ibid.* p. 342.
138. *Ibid.* p. 244.
139. *Ibid.* p. 273.
140. Nyelvméltár, VIII. köt. p. 64.
141. MREV, tom. I. pp. 169., 216.
142. *Ibid.* p. 280.
143. *Ibid.* p. 342.
144. KNAUZ, *op. cit.* p. 420.
145. MREV, tom. I. pp. 368., 370.
146. Nyelvméltár, VIII. köt. p. 55.
147. *Ibid.* p. 56.
148. MREV, tom. I. pp. 292—293.
149. SCHÜTZ Ödön: Néhány örmény eredetű betegségnevünkről. Az Árpád-kori magyarországi örmények történetéhez. Magyar Nyelv 1958/3—4., pp. 451—459.
150. Az örményben a pizok § pišak jelentése 1. leprás, 2. elszórtan foltos, 3. bőrfolt, foltos bőrű. Ez a szó már előfordul az örmény bibliában, a Vitae Patrumban, SEMPAD: Datastanağirk-jében (XVI. szd. eleji törvénykönyv a ciliciai örmények körében volt használatos); — kosz § koš: rothadó, illetve (beszáradt) undorító kelevény, mint a lepra; melléknévi alakja megvan (kosot) a bibliában; košot = viszketeges állat (Mózes III., 22,22); — csécs § čeč; méhlép; himlőhely; — keh § key: fakadék, kelés, tályog a testen.
151. MAGYARI—KOSSA Gy.: Magyar Orvostörténeti Emlékek, III. köt. p. 141. és I. köt. p. 174.
152. *Ibid.* III. köt. p. 198. NEUBURGER—PAGEL: Handbuch der Geschichte der Medizin. Jena, 1952. Band. III. p. 401.
153. KATONA Imre: Leprás falu Sopron vármegyében. Soproni Szemle (1978) pp. 171—175. PAL-

- LA Ákos: Magyarországi betegellátás a XI. században. *Communicationes ex Bibliotheca Historiae Medicae Hungarica*, 20., pp. 118–130. *Idem*: A veszprémi Puteus Leprosorum. Az Országos Orvostörténeti Könyvtár Közleményei, 2., pp. 27–59. Palla érvelését elfogadja *Gutheil* is. Az Árpád-kori Veszprém. Veszprém 1977 c. művében.
154. (SZUNOWSKI—HERCEG): Az orvostudomány története. Budapest, 1939. p. 199. ZUBRICZKY A.: Az európai nagy leprajárvány története. Budapest, 1924. pp. 1–11.
155. BERDE: A magyar nép dermatológiája. Budapest, 1940. p. 225.
156. KNAUZ: *op. cit.* tom. I. pp. 345–346.
157. Teyekagir: Vita Agapités. Jereván, 1954. tom. IV. pp. 23–47.
158. Bzškeanč: Canaparhordut iwn i Lehasan. Velence, 1830. pp. 84–85.
159. GROMNICKI: Ormjanie w Polsce. Varsó, 1889. pp. 7–22.
160. KNAUZ, *op. cit.* tom. II. pp. 142., 248., 271., 707. *Confer*: PAULER Gyula: A magyar nemzet története az Árpádok idején. Budapest, 1899. p. 63. Sz. 1893. pp. 67–71., 1894. p. 604. MORAVCSIK Gyula: Bizánc és a magyarság. p. 94., egyaránt említik, hogy II. András a Szentföldről visszatértében (1217) II. Leó ciliciai örmény király leányát András fiával, (Theodorosz Laszkarisz niceai király leányát Béla herceggel, leányát Máriát pedig a bolgár királlyal) eljegyezték.
161. KNAUZ, *op. cit.* tom. II. pp. 142., 248., 271., 707.
162. SCHIPPERGES, H.: Moderne Medizin im Spiegel der Geschichte. Stuttgart, 1970.
163. *Idem*: Die Benediktiner in der Medizin des frühen Mittelalters. Leipzig, 1964.
164. Legenda maier, c. V. In: FLORIANUS, *op. cit.* tom. I. p. 23.
165. KISS Géza: Ormányság. h. n., 1936.
166. MREV, tom. I. p. 281.
167. *Ibid.* p. 273.
168. *Ibid.* pp. 284–286.
169. *Ibid.* p. 297.
170. *Ibid.* pp. 238., 267.
171. KNAUZ N.: Nápolyi Legenda, p. 421.
172. MREV, tom. I. p. 180.
173. VIDA Tivadar: A Pray-kódex orvostörténeti vonatkozásai. Magyar Könyvszemle, 91. 1975/2. pp. 121–136. E helyen olvashatjuk először a kódex naptárának egészségügyi előírásait magyarul, biztos szemű olvasatban és ízes magyarsággal.
174. 19. levél.
175. Méri István ásátásából Kardoskúton, az ún. Hatablaki—kápolda körüli Árpád-kori település feltárása során került elő a XII–XIII. szd. fordulójára datálható eszköz, mellyel az ún. „megérelés” műveletét végezték — főleg lovakon. ANDA Tibor: Árpád-kori érvágó-scarifikáló eszköz. Arch. Ért. 87., (1960) pp. 221–223. ANDA Tibor: Recherche Archeologique sur la pratique médicale des Hongrois. Acta Arch. Hung. 1951/1.
176. AUO. VII. köt. p. 415.
177. FEJÉR Gy.: Codex diplomaticus . . . V/II., p. 155.
178. *Idem, op. cit.* V/III., pp. 215–216.

TIBOR RÁSZLAI

THE VIRTUE OF COMPASSION IN THE ARPADIAN AGE

Our current concepts with regard to the virtue of compassion originate from the times of the decline of the Middle Ages. Two factors resulted in a profound change in the field of charity: the revaluation of Christian ideas and the enormously increased needs of productive manhood. The charity exercised towards the individual in the Middle Ages was replaced by humanitarianism. Charity lost its religious character: emphasis is no longer placed on love but much rather on the fellow-man as a human being. The other factor is represented by the radical increase of individual needs resulting in the process of urbanization.

The physical-psychical ailments of man in the Arpadian Ages was prompted by a new group of sources: e.g. Erik Füredi: The Miracles Performed by John of Kapistrano, 1977; Monumenta Romana Episcopatus Vesprimiensis, Budapest, 1896; Remig Békefi: Doctors, Ailments and Medical Care in Hungary in the Arpadian Ages, Budapest, 1912.

The origins of institutions of compassion, the support of the poor, physicians offering treatment free of charge following the example and in honour of Greek martyr-doctors. By the concept “hospitalism” people of the Middle Ages understood both institutions accomodating travellers as well as hospitals, poor-houses and houses of refuge for the aged.

Priests and physician-medicans directing the work of nursing and treatment provided for the exercise of the craft of Misericordia. It was illness that required the exercise of charity. Our sources retained the names—not descriptions!—of a number of illnesses already known in the times of Saint Stephen.

The method of nursing and curing (*Modus curandi et sanitandi*). Along with the instruments of medication we find radical modifications of circumstances, the ministration of a psychical-physical climate favouring the recovery of the sick and also the arousing of faith in the Christ Medicus.

Instead of an epilogue: in the Arpadian Age first the intensive and then the “extensive” care of the sick and the corresponding system of institutions came into being. The tolerated medical craft turns—despite all prohibitions and interdictions—into a recognized and paid profession. As there is a wavering in the following of the evangelic advice of poverty, the charity of gratuitous treatment and curing wavers too.

SOMORJAI ÁDÁM—UZZSOKI ANDRÁS

A METEM MEGALAKULÁSÁNAK TÖRTÉNETE ÉS TEVÉKENYSÉGE
1988—1989-BEN

I. A METEM ELŐTÖRTÉNETE

A Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközössége, a METEM megalakításának a gondolatát *dr. Horváth Tibor S. J.*, a torontói Regis College teológiai professzora vetette fel. Indító impulzusául szolgált az a hír, amely az Új Emberben jelent meg, — az Esztergomban 1985. február 12-én, — az Új Ember és a História című lapok által rendezett egyháztörténeti ülészekről.

Horváth Tibor felvette a kapcsolatot *dr. Gábel Asztrik O. Praem.* történész-szel, az University of Notre Dame (Notre Dame, Indiana, U.S.A.) professzorával és a külföldön élő magyar történészekkel. 1985. augusztus 31-én, — magyarországi útja alkalmával — *dr. Lékai László* bíboros prímás, esztergomi érsek személyében pártfogóra talált, aki magáévá tette a gondolatot. Ezt követően *Horváth József* kanonok plébánossal együtt Dunántúl sok helyén megfordult, ahol jó visszhangra talált elgondolása. Visszatérve Kanadába, megkezdte a Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközössége, angol nevén az International Society for Encyclopedia of Church History in Hungary megszervezését, miután tervét Magyarországon több történész jónak találta, így *dr. Szántó Konrád O. F. M.*, *dr. Várszegi Asztrik O. S. B.* és *dr. Somorjai Ádám O. S. B.*, valamint több világi történész is. Széles körű levelezéssel ismertette elgondolását a külföldön élő és a hazai egyháztörténészekkel.

1986. október 8-án kelt *1. számú közleményben* felvázolja elgondolásának kereteit: 10—20 kötetes Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia előkészítése és kiadása; létre kell hozni a METEM-nek egy külföldi és egy magyarországi ágazatát, továbbá a levelező partnerek igyekezzenek 5 új taggal gyarapítani a munkaközösséget (Dokumentáció 1. sz.).

E közlemény után elkészítette és szétküldte a magyar egyháztörténészek *Ki kicsoda?* jegyzékének összeállítására készült kérdőívet, amelynek fejlécén a munkaközösség magyar és angol elnevezésével együtt olvasható az ideiglenes vezetőség névsora (Dokumentáció 2. sz.).

Elnök: *dr. Gábel Asztrik*. Titkár: *dr. Horváth Tibor*. Tanácsadó tagok: *dr. Adriányi Gábor*, *dr. Baranyi Mária*, *dr. Bogyay Tamás*, *dr. Csóka Gáspár*, *dr. Érszegi Géza*, *dr. Orbán Gyula*, *dr. Somorjai Ádám*, *dr. Szántó Konrád*, *dr. Tilly Károly*, *dr. Várszegi Asztrik*.

A 2. számú közlemény (Newsletter) 1987. május 24-én kelt, s ebben közli az olvasóval, hogy 100 válasz érkezett az 1. számú közleményre. Hírt ad arról is, hogy a *Ki kicsoda?* kérdőívek javított változatát is mellékeli (Dokumentáció 3. sz.).

További lendítést adott a METEM tevékenységének az előkészítéséhez *dr. Érszegi Géza* főlevéltáros Rómában kelt felhívása, amelyet 1987 nyarán közölt A Szív című folyóiratban, amelyből hazai tudósítást adott az Új Ember. Felhívásában javasolja, kezdeményezi a római, a vatikáni levéltári kutatások intézményesítését.

Ezt követően Horváth Tibor meghirdette a METEM FUND, a METEM BIBLIOTHECA APOSTOLICA VATICANA (BAV) RESEARCH FUND alapítványt (Dokumentáció 4. sz.), azzal a céllal, hogy adományokat gyűjtsön össze a METEM kutatási költségeinek fedezésére. A METEM életre hívására mozgósított még a csatlakozási felhívás is (Dokumentáció 5. sz.).

1987. március 3-án *Ószentsége II. János Pál pápa*, a Római Pápai Magyar Intézet rektorát, *dr. Dankó László*t kalocsai apostoli kormányzóvá, június 5-én pedig kalocsai érsekké nevezte ki, aki átvette *dr. Udvardy József* szeged-csanádi megyéspüspöktől a Magyar Püspöki Konferencia Egyháztörténeti Bizottsága vezetését. Személyében a METEM gondolata pártfogóra talált, és így lehetővé vált az 1987 őszén felvetődött gondolat megvalósulása, a METEM alakuló közgyűlésnek megtartása Budapesten. Az előkészítés, a megvalósítás az 1987/1988-as Mária-év és az 1988-as Szent István-év hangulatában, az egyháztörténeti konferenciák kezdeti fellendülésének a jegyében történt.

II. A METEM ALAKULÓ KÖZGYŰLÉSE BUDAPESTEN

Az alakuló közgyűlés idejét Dankó László kalocsai érsek 1988. augusztus 28-ra, vasárnap délutánra tűzte ki, s az előkészítésre Szántó Konrádot és Somorjai Ádámot kérte fel.

A meghívókat 1988. májusában postázták ideiglenes levelezési címmel és programmal. A meghívottak jelentkezéseit, hozzászólási szándékait és javaslatait a METEM vezetősége és tanácsadó tagjai három részletben írt előkészítő jelentés formájában ismerték meg. Július 19-én a pasaréti ferences rendházban Szántó Konrád és Somorjai Ádám összegezték a javaslatokat, majd augusztus 26-án ugyanott, a második megbeszélésen Érszegi Géza, Horváth Tibor, Somorjai Ádám, Szántó Konrád és Uzsoki András állították össze az alakuló közgyűlés programját, napirendjét.

172 meghívóra kilencvenheten jelezték részvételi szándékukat, s közülük ötvenen jelentették be hozzászólási és javaslattételi igényüket. A közgyűlésen mintegy kilencven meghívott és érdeklődő jelent meg. Többen, köztük Gábel Asztrik, a METEM nemzetközi elnöke, előre jelezték távolmaradásukat és kimentették magukat.

Az alakuló közgyűlés *Dankó László* kalocsai érsek elnökletével nyílt meg, a hozzászólásokat *Somorjai Ádám* vezette. *Horváth Tibor* ismertette a METEM célkitűzéseit, programját és bemutatta a METEM Vázlatok első, sokszorosított munkapéldányát, amelyből száz darabot saját költségén készíttetett el.

A háromórás időtartamú ülésen a METEM kutatási témakörében a követke-

zők szóltak hozzá: Adriányi Gábor (Bonn), Árva Vince (Márianosztra), Barna Gábor (Budapest), Benda Kálmán (Budapest), Bíró Bertalan (Verőce), Dankó László (Kalocsa), Érszegi Géza (Budapest), Horváth Tibor (Toronto), Katus László (Budapest), Kállay István (Budapest), Kükedi József (Budapest), Lotz Antal (Szeged), Magyar István Lénárd (Budapest), Mona Ilona (Budapest), Nagy István (Nagykőrös), Somorjai Ádám (Pannonhalma), Török József (Budapest).

A közgyűlés elnöksége kérte a hozzászólások és javaslatok megküldését írásban. Akik az alakuló közgyűlés után megküldték kéziratukat a METEM Titkárságnak, azokét e beszámoló végén, a *függelékben*, közöljük. Ezek: Barna Gábor (Budapest), Eördögh István (Róma), Érszegi Géza (Budapest), Hervay Ferenc (Budapest), Hölvényi György (Budapest), Kállay István (Budapest), Kükedi József, Lénárd Ödön (Budapest), Molnár Antal (Sárospatak), Prokopp Mária (Esztergom), Rosdy Pál (Budapest), Tilly Károly (Budapest), Török István (New York), Török József (Budapest), Udvardy József (Szeged), Vanyó Tihamér (Pannonhalma), Váralljai Csocsán Jenő (Oxford), R. Várkonyi Ágnes (Budapest).

Somorjai Ádám előterjesztette a magyarországi METEM-vezetőség, a tisztségviselők névsorát:

Elnök: Dankó László kalocsai érsek, a *Magyarországi Titkárság vezetője:* Uzsoki András, *jogi tanácsadó:* Tilly Károly; a *Szerkesztőbizottság tagjai:* Érszegi Géza, Somorjai Ádám, Szántó Konrád, Uzsoki András, Várszegi Asztrik, akiknek feladatuk lesz az évente megjelenő Magyar Egyháztörténeti Vázlatok szerkesztése és kiadása mintegy 400 oldal terjedelemben.

Az alakuló közgyűlést Somorjai Ádám rekesztette be.

III. A METEM TEVÉKENYSÉGE A KÖZGYŰLÉSTŐL

1989 OKTÓBERIG

A közgyűlésről és a METEM célkitűzéseiről az Új Ember 1988. szeptember 18-i számában jelent meg az első híradás Szántó Konrád tollából. Ezt követte Somorjai Ádám két közleménye, az egyik a Magyar Kurir október 25-i számában, a másik a Katolikus Szemle 1988. II. (XL) 4. számában.

A METEM Magyarországi Titkársága és a Szerkesztőbizottság működésének szerény feltételeit Szántó Konrád ferences atya, teológiatanár, egyháztörténész teremtetette meg a II. kerületben, a pasaréti ferences rendházzal szemben, a Csévi u. 3. sz. ház 2. emeleti lakásának egyik helyiségében. A gyakorlatban október 17-én itt indult el hivatalosan is a Magyarországi Titkárság működése és a Szerkesztőbizottság tevékenysége a tisztségviselők közreműködésével. A folyamatos munkát Szántó Konrád és Uzsoki András irányításával Csörgeő Judit és Göncz István METEM-tagok végezték. Hétfői napokon ügyintézés, félfogadás, levelezés, tájékoztatás és szervezőmunka, csütörtökön pedig ügyelet. Az első hónapokban a feltételek összhangban voltak a feladatokkal, de 1989. januártól kezdve a munka hirtelen annyira megnövekedett, hogy mind a helyiség, mind a berendezés fokozatosan alkalmatlanná vált, a munkatársak sem bírták ellátni a rájuk háruló többletmunkát.

Az alakuló közgyűlés állásfoglalásának megfelelően első feladata volt a vezetőségnek az Alapítvány létesítésének az előkészítése. Ennek megtárgyalására október 31-én megtartottuk az első vezetőségi ülést a pasaréti ferences rendházban. Jelen voltak: Érszegi Géza, Göncz István, Somorjai Ádám, Szántó Konrád, Uzsoki András és Várszegi Asztrik. Tilly Károly tanácsadó által összeállított alapszabály-tervezetet áttanulmányozva úgy határoztunk, hogy ennek alapján kellene összeállítani az alapító okiratot, amelyben a kuratórium létesítése is szerepelne. Az ülés után több alkalommal a Tilly Károly átdolgozásában megalkotott, Szántó Konrád és Uzsoki András közreműködésével kidolgozott változatot végül is dr. Lénárd Péter ügyvéd öntötte végleges formába, miután erre a feladatra Szántó Konrád előzetesen felkérte.

A „Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Alapítvány” alapító okirata 1988. november 28-i keltezéssel készült el. Az alapítvány létrehozásához előírt induló vagyont, 50 000 Ft készpénzt Nyikon János plébános Budapest, dr. Szántó Konrád teológiai tanár Budapest, dr. Uzsoki András muzeológus-régész Balatonfüred, Csörgeő Judit ny. könyvelő és Göncz István ny. tanár adták össze.

A METEM keretében, az 5 alapító által aláírt és dr. Lénárd Péter ügyvéd által hitelesített alapító okiratot a törvényes rendelkezések értelmében 1988. december 12-én hagyta jóvá az Állami Egyházügyi Hivatal. (Az alapító okirat teljes terjedelemben a *függelékben* olvasható.)

Az okmány tartalmazza az alapítvány és a METEM célkitűzéseit, rendelkezik a kuratórium létrehozásáról és összetételéről, továbbá a szerkesztőbizottságról, és annak tevékenységéről, valamint a pénzvagyon felhasználásáról.

Ezzel egyidőben készült el a METEM hivatalos körbélyegzője és fejbélyegzője is. A körbélyegző közepén kifelé szélesedő szárú görög kereszt van, felette 1988 évszám, az alapítás éve, alatta BUDAPEST, a székhely és a következő körirat: A MAGYAR EGYHÁZTÖRTÉNETI ENCIKLOPÉDIA MUNKAKÖZÖSSÉGE, amely fent egy kis keresztből indul ki és oda csatlakozik vissza.

Az alapítványhoz minden természetes és jogi személy adományokkal járulhat hozzá. Aki 10 000 Ft, vagy ennél nagyobb összeget adományoz az Alapítvány céljaira, az csatlakozó alapítóként lesz a METEM tagja.

Az alapítványhoz az első csatlakozó volt 50 000 Ft-tal, Morlin Imre jezsuita tartományfőnök, Budapest.

1989. október 15-ig az alábbi csatlakozó alapítók fizettek 10 000 forintot, ill. azt meghaladó adományt:

Valentiny Géza pápai prelátus, Wien	300 000 Ft
Jézus Szíve Társasága (Népleányok), Canada	5 000 CanD
Külföldön Élő Magyar Jezsuiták	5 000 CanD
Szent Erzsébet Plébánia, Toronto, Canada	5 000 CanD
METEM Nemzetközi Titkárság, Toronto, Canada	2 300 CanD
METEM Nemzetközi Titkárság, Toronto, Canada	30 000 Ft
Kada Lajos dr. érsek, Róma	21 000 Ft
Bánk József dr. ny. érsek-püspök, Vác	20 000 Ft
Konkoly István dr. megyéspüspök, Szombathely	20 000 Ft
Actio Catholica, Kacziba József dr. püspök, Budapest	20 000 Ft
Szagos Gyula dr. megyéspüspök, Székesfehérvár	15 000 Ft
Cserháti József dr. megyéspüspök, Pécs	10 000 Ft

Csorba Domonkos ferences custos, Roebling, USA	10 000 Ft
Dankó László dr. kalocsai érsek, Kalocsa	10 000 Ft
Ecclesia Szövetkezet, Csontos Barna elnök, Budapest	10 000 Ft
Glósz Ervin dr. plébános, Székesfehérvár	10 000 Ft
Hegedűs Kolos ferences tartományfőnök, Budapest	10 000 Ft
Mudig Teréz nyugdíjas, Kaposfő	10 000 Ft
Paskai László dr. bíboros, prímás érsek, Esztergom	10 000 Ft
Pataky Kornél dr. megyéspüspök, Győr	10 000 Ft
Szendi József dr. megyéspüspök, Veszprém	10 000 Ft
Szennay András dr. bencés főapát, Pannonhalma	10 000 Ft
Új Ember Szerkesztőség, Magyar Ferenc, Budapest	10 000 Ft

Ezenkívül mintegy száz METEM-tag kisebb-nagyobb összeggel járult hozzá az alapítványhoz.

2. A METEM-TAGSÁG SZERVEZETI KERETE ÉS NYILVÁNTARTÁSA

A torontói Nemzetközi Titkárság kezdeményezését követve, de annál részletesebb és sokrétűbb *Ki kicsoda?* három oldal terjedelmű kérdőívet (Dokumentáció, 7-8. sz.) állított össze Szántó Konrád és Uzsoki András. 1989. január–februárjában postáztuk azoknak a címére, akiknek a neve a torontói névjegyzékben szerepelt, továbbá új jelentkezőknek. Ezzel egyidőben Uzsoki András megszerkesztette és kinyomatta a METEM tagsági igazolványokat, amelyeknek nyomdai költségeit dr. Dóber Viktor METEM-tag, somogyvárdi plébános vállalta magára.

Az igazolvány feljogosítja a tulajdonost, hogy katolikus egyházi könyvtárakban, levéltárakban, múzeumokban és gyűjteményekben kutathasson, az egyházi építészet és művészeti alkotásokban tanulmányozhassa. Az igazolványt évenként érvényesíti a Magyarországi Titkárság a tagsági adomány befizetése után. Igazolványt a *Ki kicsoda?* kérdőívet kitöltve beküldő(k) igényelhetnek, mert ezzel válnak jogilag a munkaközösség tagjává. Nyilvántartásunk szerint a Magyarországi Titkárság 1989. október 15-ig 139 tagsági igazolványt adott ki és jegyzett be.

A kérdőíveknek kettős célja van: egyrészt ebből tudjuk meg, milyen tudományterületen kívánnak tevékenykedni munkatársaink, és ennek alapján lehetőségünk lesz az azonos érdeklődésűek munkacsoportját kialakítani; másrészt a METEM tagjairól *Ki kicsoda?* kislexikont kívánunk összeállítani és kiadni, amihez a leglényegesebb szakmai adatokra van szükségünk.

A METEM VEZETŐSÉGE ÉS TISZTSÉGVISELŐI

<i>Nemzetközi elnök:</i>	dr. Gábrriel Asztrik
<i>Nemzetközi titkárság vezetője:</i>	dr. Horváth Tibor
<i>MAGYARORSZÁGI TITKÁRSÁG:</i>	
<i>Fővédnök:</i>	dr. Dankó László kalocsai érsek
<i>A kuratórium elnöke:</i>	dr. Várszegi Asztrik püspök
<i>A kuratórium alelnöke:</i>	Rosdy Pál
<i>A titkárság vezetője:</i>	dr. Uzsoki András

A kuratórium tagjai:

Csörgeő Judit, dr. Érszegi Géza, Göncz István,
Nyikon János, dr. Szántó Konrád,
dr. Tilly Károly.

A szerkesztőbizottság: dr. Érszegi Géza, dr. Sill Ferenc, dr. Somorjai Ádám, dr. Szántó Konrád, dr. Uzsoki András, dr. Várszegi Asztrik. — Kanadában: dr. Bonkáló Ervin, dr. Horváth Tibor, Kiss Ulrich, dr. Kostya Sándor, dr. Vlossák Rudolf; NSZK-ban: dr. Adriányi Gábor, dr. Bogyay Tamás; Olaszországban: dr. Eördögh István; az USA-ban: dr. Gábel Asztrik.

A Tanácsadó Testület:

dr. Benda Kálmán, dr. Bertényi Iván, Csóka Gáspár, dr. Entz Géza, dr. Érszegi Géza, Hervay Ferenc, dr. Horler Miklós, dr. Kosáry Domokos, dr. Kubinyi András, dr. Mésszáros István, Rosdy Pál, dr. Somorjai Ádám, dr. Szántó Konrád, dr. Tilly Károly, dr. Uzsoki András (titkár), dr. Várszegi Asztrik (elnök).

A MAGYAR EGYHÁZTÖRTÉNETI VÁZLATOK:

Felelős kiadó: dr. Várszegi Asztrik.

Főszerkesztő: dr. Uzsoki András.

A METEM MAGYARORSZÁGI TITKÁRSÁGÁN NYILVÁNTARTOTT
ÉS TAGSÁGI IGAZOLVÁNNYAL ELLÁTOTT TAGOK

Aczél László dr. Pilisborosjenő, Árva Vince Márianosztra, Babits Antal Budapest, Baják László Budapest, Balpataki Béla dr. Sajólad, Barna Gábor dr. Debrecen, Bán Ferenc Veszprém, Bán László Dunaföldvár, Bánk Endre dr. Budapest, Bánk József dr. Vác, Bárány László Magyarszecsőd, Bertényi Iván dr. Budapest, Békés Géza dr. Nyíregyháza, Boros László Pécs, Boros Gyevi László dr. Felsőszentmárton, Bundics Antal Páka, Burucs László dr. Nyírad, Buzás József dr. Kecskéd, Czeglédy Ilona dr. Budapest, Cserhádi József dr. Pécs, Csörgeő Judit Budapest, Csörgő Sándor Aba, Csóka Gáspár Győr, Csontos Barna Budapest, Dankó László dr. Kalocsa, Dessewffy Arisztidné Budapest, Dóber Viktor dr. Somogyárd, Domonkos János dr. Budapest, Döme Ottó Bácsbokod, Dudás Bertalan Anarcs, Entz Géza dr. Budapest, Érszegi Géza dr. Budapest, Farkas József Terecske, Fábián István dr. Budapest, Fehér Ágnes dr. Debrecen, Forrai Márta Kaposvár, Fricsey Ádám Pécs, Gabriel Asztrik dr. Notre Dame, USA, Gál Éva Pécs, Gergely Jenő dr. Budapest, Glósz Ervin dr. Székesfehérvár, Göde György dr. Sopron, Gömbös Tamás Budapest, Göncz István Budapest, Gráber Jánosné Budapest, Gyulai Endre dr. Szeged, Gyürki László dr. Kőrmend, Harsányi László Budapest, Hegedűs Kolos Budapest, Hencz József Sorokpolány, Herein Gyula Budakeszi, Hervay Ferenc Budapest, Hetényi Varga Károly Komló, Holly Sándor Budapest, Horváth Tibor dr. Toronto, Canada, Huszár Imre Jeromos dr. Esztergom, Joó Tibor dr. Miskolc, Józsa László Kunszentmárton, Kada Lajos dr. Róma, Itália, Kapocs Nándor Szeremle, Kaposvári Gyula Szolnok, Katona Gyuláné dr. Szentendre, Kállay István dr. Budapest, Kemény Alajos Budapest, Knapp Éva dr. Budapest, Konkoly István dr. Szombathely, Kormos Gyula Miskolc, Kovács Géza Tolmács, Kovács Imre dr. Kecskemét, Kovács Péter Budapest, Köblös József Budapest, Kőrmendy József dr. Felsőörs, Kubinyi András dr.

Budapest, Kükedi József Budapest, Lauber Benedek Budapest, Legeza Ilona Budapest, Lénárd Ödön Budapest, Levárdy Ferenc dr. Pécs, Lovag Zsuzsa dr. Budapest, Lotz Antal dr. Szeged, Magyar István Lénárd dr. Budapest, Marosi Izidor Vác, Mészáros István dr. Budapest, Molnár Antal Sárospatak, Mona Ilona Budapest, Morlin Imre Budapest, Mudig Terézia Kaposfő, Nagy István Nagykőrös, Nagymihályi Géza dr. Hajdúböszörmény, Német Annamária Budapest, Németh János Szombathely, Nyári József Győr, Nyikon János Budapest, Ojtozi Eszter dr. Debrecen, Oravecz István Heréd, Pacsuné Fodor Sára Várpalota, Paskai László dr. bíboros prímás Esztergom, Pataky Kornél dr. Győr, Pirigyi István dr. Debrecen, Prokopp Mária dr. Budapest, Rátkai László dr. Ják, Reisz Péter Pál Esztergom, Rosdy Pál Budapest, Sarkadi Zoltánné Budapest, Sasvári László Budapest, Sávai János dr. Szeged, Siklósi Gyula dr. Budakeszi, Sill Ferenc dr. Szombathely, Simonffy Emil dr. Zalaegerszeg, Sólymos Szilveszter dr. Pannonhalma, Somorjai Ádám dr. Pannonhalma, Steinhauz György Csopak, Sulyok Kálmán Ignác Székesfehérvár, Szabó Csaba Zalaegerszeg, Szakos Gyula dr. Székesfehérvár, Szaplonczay György Nyírcsászári, Szántó Konrád dr. Budapest, Szendi József dr. Veszprém, Szennay András dr. Pannonhalma, Székely László Újtelek, Szilágyi István Szombathely, Takács László Tapolca, Tavas Gellért Budapest, Tilly Károly dr. Budapest, Tóth Dezső dr. Veszprém, Tölgyesi József dr. Veszprém, Tüskés Gábor dr. Budapest, Udvardy József dr. Szeged, Uzsoki András dr. Balatonfüred, Valentiny Géza dr. Wien, Ausztria, Varga Imre Egyházasszék, Varga Jenő Székesfehérvár, Varga Lajos dr. Vác, Varjas Győző dr. Szombathely, Vastag Oszkár dr. Szekszárd, Várnagy Antal Pécs, Várszegi Asztrik dr. Budapest, Viczián János dr. Budapest, Vida Tivadar dr. Budapest, Vörös Károly dr. Budapest.

(A METEM Magyarországi Titkársága tisztelettel kéri azokat a tagokat, akik még nem küldték meg a kitöltött „*Ki kicsoda?*” kérdőívet, vagy adományukat nem fizették be, küldjék meg mielőbb, hogy őket is elláthassuk tagsági igazolvánnyal. Az alapító okirat és az alapítvány tagságára vonatkozó szabályzat ezt így rögzíti.)

3. EGYHÁZTÖRTÉNETI KONFERENCIÁK AZ EGYHÁZMEGYÉKBEN

Az egyháztörténeti kutató és feldolgozó munka elindítására és a plébániatörténeti kutatások korszerű módszertanának megismertetésére érsekségenként és püspökségenként évente legalább egy alkalommal területi konferenciák szervezésére és megtartására tett javaslatot 1988. decemberében a Magyarországi Titkárság. Szántó Konrád és Uzsoki András levélben kérte fel a főpásztorokat e vállalkozás támogatására. Kezdeményezésünk eredményéről az alábbiakban számolunk be.

a) Veszprémi Püspökség

Az első kísérleti megbeszélést és tájékoztatást 1988. október 20-án tartotta Uzsoki András dr. Körmendy József prépost plébános, püspöki levéltárigazgató közreműködésével Veszprémben az Egyházmegyei Történeti Munkaközösség tagjai számára.

A nagy érdeklődést kiváltó METEM-koncepció alaposabb megismerésére Körmendy József és Uzsoki András — dr. Szendi József megyéspüspök úr előzetes egyetértésével további két konferenciát tervezett az egyházmegyében, az egyiket Veszprémben, a másikat pedig Kaposvárott.

A *veszprémi konferenciát* március 30-án tartottuk meg, amelyen 22 résztvevő jelent meg. A megyéspüspök úr köszöntötte a hallgatóságot. A következő előadások hangzottak el: *Uzsoki András* (METEM Titkárság): A METEM célkitűzése és programja. *Tilly Károly* (METEM Titkárság): A plébániatörténeti kutatás módszertana. *Petánovics Katalin* (Balatoni Múzeum): Vallási néprajzkutatások Zala megyében. *Lackovits Emőke* (Bakonyi Múzeum): Vallási néprajzkutatások Veszprém megyében. *Dóber Viktor*: Az egyháztörténetírás a papi gyakorlatban.

Az előadásokat szakmai megbeszélés követte.

Kaposvárott április 27-én a főplébánián *dr. Baróti János* ált. püspöki helynök, apát-plébános házigazda és *Rajczy Pál* pápai főesperes elnökletével nyílt meg a konferencia 15 fő részvételével. Elhangzott előadások:

Uzsoki András: A METEM eddigi tevékenysége és a plébániák válaszleveleinek értékelése.

Tilly Károly: A plébániatörténeti kutatás elméleti és gyakorlati módszerei.

Dóber Viktor: A plébániatörténet írás tapasztalatai és tanulmányút a Szentföldre.

A konferenciát végül számos hozzászólás és élénk eszmecsere zárta le.

c) Szombathelyi Püspökség

A február 21-én megtartott konferencia programját már előző nap *Uzsoki András* és *Tilly Károly* külön megtárgyalták *dr. Konkoly István* megyéspüspök úrral, aki *dr. Sill Ferencet*, a főplébánia vezetőjét bízta meg a konferencia vezetésével. A tizenegy fő részvételével megtartott értekezleten két előadás hangzott el:

Uzsoki András: Egyháztörténeti kutatás a METEM keretében.

Tilly Károly: Elméleti és gyakorlati módszertan a plébániatörténeti kutatásban.

Rendkívül élénk és valamennyi résztvevő közreműködésével folyó megbeszélés követte az előadásokat. Ismertették a korábbi években elindított plébániatörténetírási kezdeményezéseket és azok eredménytelenségét. Javasolták, hogy a plébánosok és a lelkészek lelkipásztori túlterhelése miatt, a METEM állítson össze részletes kérdőívet, amelyen szakterületenként, egységes rendszer alapján tegyék fel a kérdéseket, hogy azok ismeretében a válaszokat könnyebben és szakszerűbben megadhatják. Az egyházmegye papságának a kutatómunkáját segítő, *Uzsoki András* később levélben eljárta a Vas Megyei Múzeumi Igazgatóságnál, ahol biztosították őt az egyháztörténészek kutatómunkájának támogatásáról.

c) Székesfehérvári Püspökség

Április 18-án a Püspöki Palotában 22 résztvevő egyházi és világi egyháztörténész jelenlétében *dr. Németh László* plébános, az Egyháztörténeti Bizottság elnöke nyitotta meg a konferenciát, amelyen jelen volt *dr. Szakos Gyula* megyéspüspök úr és *dr. Takács Nándor* püspök úr is. Elhangzott előadások:

Uzsoki András: A METEM eddigi tevékenysége és az ezeréves magyar egyház története kutatásának fontossága.

Tilly Károly: A plébániatörténeti kutatás elméleti és gyakorlati módszertana.

Németh László: A Székesfehérvári Püspökség az 1944–45. évi front idején.

Az előadásokat élénk eszmecsere követte és sok javaslat hangzott el a METEM programjának népszerűsítésére és egyes plébániákon helyszíni szemlék, megbeszélések tartására. Igényelték az ilyen konferencia évenkénti megtartását.

d) Kalocsai Érsekség

Kalocsán, július 13-án *dr. Dankó László* érsek úrral Uzsoki András megbeszélte a METEM Magyarországi Titkárság tevékenységét és beszámolt a szerkesztőségi munkálatokról. Megtárgyalták az egyháztörténeti kutatások területi lehetőségeit, s megállapodtak abban, hogy 1990 tavaszán a főegyházmegyeiben esperesi kerületenként tartanak a METEM előadóival közös rendezésben konferenciákat.

e) Pécsi Püspökség

Augusztus 25-én *dr. Cserháti József* megyéspüspök úrral Uzsoki András megbeszélte az október 17-re tervezett pécsi egyháztörténeti konferencia programját, amelyben világi kutatók is közreműködnek.

A konferencia 21 résztvevővel zajlott le *dr. Cserháti József* megyéspüspök úr teljes egyetértésével. Elhangzott előadások:

Uzsoki András: A METEM eddigi tevékenysége, a munkaközösség szervezete, a Magyar Egyháztörténeti Vázlatok folyóirat elindítása és az egyháztörténeti kutatások fontossága.

Tilly Károly: A plébániatörténet kutatásának módszertani kérdéseiről.

Lovag Zsuzsa: A plébániák szakrális tárgyainak, művészeti alkotásainak és berendezéseinek művészettörténeti nyilvántartásba vétele.

Az előadásokat hozzászólások követték és elvi megegyezés történt, hogy a Pécsi Egyházmegye területén a METEM Titkárság irányításával és plébániai támogatással, pécsi METEM-szakemberek közreműködésével 1990 nyarán — 1-2 hetes tábor keretében — fel lehetne mérni egy plébániának és a hozzátartozó filiáknak komplex módszerrel az építészeti, berendezési, tárgyi és levéltári anyagát, továbbá a vallási néprajzi vonatkozású folklóranyagot is fel lehetne gyűjteni.

4. EGYHÁZTÖRTÉNETI KUTATÁSOK SZERVEZÉSE PLÉBÁNIÁKON

1988. decemberében Szántó Konrád és Uzsoki András háromoldalmi körlevelet szerkesztett a plébánosok és lelkészek számára. Ezeket (2200 példányt) megküldték valamennyi plébániának, paróchiának és lelkészségnek (Dokumentáció, 9. sz.). Az Új Ember január 15-i számában pedig Szántó Konrád tájékoztatja az olvasót e körlevelek tartalmáról és tevékenységünkéről „Merre tart a METEM?” című írásában. Mindkét felhívás célja az volt, hogy rövid tájékoztatással, és egyszerű javaslatokkal serkentsék az egyházközségeket és vezetőiket a plébániák, paróchiák történetének megírására, az ilyen jellegű feldolgozások megkezdésére.

A körlevél tartalmát egyénileg különböző módon értelmezték, noha mi csupán tájékoztató választ, információt kértünk február végére. Többen úgy vélték, hogy kész plébániatörténetet kér a METEM Titkárság, vagy nagyszabású kutatás azonnali megindítását. Sok plébánia helyesen értelmezte érdeklődésünket, és rövid áttekintést adott egyházközségéről és a forrásokról. Többen a rendszeres feldolgozó munka megkezdését ígérték, amibe világi szakembereket is bevonnak. Voltak pesszimisták is, akik nemesnek és jónak ítélték meg a METEM kezdeményezését, de felhívták a figyelmünket a lekipásztorok túlterhelésére és az egyháztörténetírás iránti közönyre is. A napjainkig is érkező több száz válasszal együtt értékes, kész kéziratokról értesítettek bennünket, több munkát megtekintésre is megküldtek. Ezzel beigazolódott sejtésünk, hogy sok plébánián lappanganak értékes feldolgozások kiadásra várva. Ilyenekből már publikálásra is válogattunk. Több kézirat szerzője munkásságának

első megbecsülését a Titkárság válaszleveleiben kapta meg. Számos dokumentumot, mint adattári anyagot adományoztak a METEM-nek olyan papok is, akiknek az életben évtizedeken át csak a nehéz sors jutott.

A plébánosok egy része öregségére, betegségeire hivatkozva írta, hogy sajnos nem tud e vállalkozásban közreműködni, de lehetőséget biztosít a METEM Titkárság által kiküldött kutatók munkájához. Többen igényelték, hogy tekintsék meg a METEM szakemberei a plébániát, a templomot és tájékoztassák őket azokról az értékekről, amelyeket e felmérésnél és feldolgozásnál figyelembe kell venniük.

Sajnos azt is meg kell állapítanunk, hogy sok száz körlevélre nem kaptunk semmiféle választ, noha megcímzett válaszborítékot is melléeltünk. Mégis bízunk abban, hogy a nemes elgondolásnak mindenki pártfogója lesz és tevőlegesen is bekapcsolódik az ezeréves magyar kereszténységnek e fontos és sürgős vállalkozásába.

A Titkársághoz érkezett válaszok és meghívások alapján néhány helyre Uzsoki András szállt ki, hogy a helyszíni szemléket elvégezze és szakmai segítséget nyújtson.

Dr. Dóber Viktor somogysárdi plébános meghívására február 4–5-én átnézte a plébánia irattárát és megismerkedett azzal a hatalmas életművel, amely nem hivatásos történész esetében országosan egyedülálló. A plébános fáradhatatlan szorgalommal, egyházi és világi levéltárak, könyvtárak anyagának rendszeres kutatásával, tanulmányozásával megírta szülőfalujának és mindazon plébániáknak a történetét, ahol életében szolgált. Jelenleg Somogysárd feldolgozása folyik. Gépelt kéziratban, több száz oldalas kötetekbe bekötve 46 kötet történelem vár kiadásra és adattári dokumentumként a jövő nemzedékének lesz nélkülözhetetlen kútforrása.

Április 19–20-án Mosonmagyaróvárott járt *Szöke Gyula* tb. főesperes, magyaróvári plébános meghívására, aki *Németh László* mosoni plébános közreműködésével helyi egyháztörténeti megbeszélést szervezett. Mindkét plébánia a legrégibb alapításúak közé tartozik, ezért irattáruk rendkívül gazdag. Feldolgozásuk külön kutatót igényel. A megbeszélésen 7 egyházi és világi személy vett részt és a helyi szellemi adottságokat tekintve megállapították, hogy módszeres kutatással és feldolgozással mindkét plébánia története több évi munkával, levéltárosok és helytörténészek együtműködésével elkészíthető.

Zalában Pacsa községben április 28–29-én *dr. Szalay Miklós* esperes-plébános meghívására tanulmányozta a plébánia irattárát és anyakönyveit, amelyek az 1770-es évektől folyamatosan megmaradtak. Külön értéke a plébániának az a — XVIII. század utolsó harmadából származó, bőrkötésű, teológiai és világi tudományokkal foglalkozó — kiskönyvtára, amelynek tulajdonosa Szita Márton egykori plébános volt, aki felsőfokú tanulmányait a XVIII. század közepén Pozsonyban és Nagyszombatban végezte, s utána fél évszázadon át volt pacsai plébános. A községben még nem haltak ki teljesen az ősi népszokások, ezért vallási néprajzi gyűjtőmunkára ma is rendkívül alkalmas a község és lakossága. Hasznos lenne kéthetes METEM-tábor keretében fiatal kutatókkal (levéltáros, liturgiátörténész, művészettörténész, régész, építész stb.) komplex módszerrel felmérni, felgyűjteni, feldolgozni a község egyháztörténeti emlékeit, vallási népszokásait, irattárát a filiák anyagával együtt.

Július 6-án a nógrádi Tolmács községben *Kovács Géza* c. esperes meghívására megtekintette a temetőben folyó régészeti ásatásokkal feltárt johannita templom középkori falmaradványait és módszertani, szerzői szaktanácsokkal látta el a közösség felújított temploma történetének megírására vállalkozó házigazdát, aki lelkesen csatlakozott a METEM tagjai sorába.

5. VEZETŐSÉGI ÜLÉSEK

A titkársági, a kuratóriumi és a szerkesztőbizottsági üléseket együttesen tartottuk, mert a munkafeladatok egymástól elválaszthatatlanok. Szükség szerint tartottunk szerkesztőbizottsági megbeszéléseket, ezenkívül a titkársági ügyeket minden hétfőn Szántó Konrád és Uzsoki András rendszeresen megbeszélte. Az állandó együttműködés a titkársági feladatok elvégzése miatt folyamatos és ebben jelentős szerepet vállaltak Csörgeő Judit, Dessewffy Arisztidné és Göncz István METEM-tagok is.

Jelentős változás volt a METEM életében *dr. Várszegi Asztriknak*, a Pannonhalmi Főapátság perjelének esztergomi s. püspökké szentelése, amelyet február 6-i vezetőségi ülésünkön ünnepeltünk meg. Ekkor állapotodott meg a vezetőség abban, hogy a kuratórium elnöki tisztét *dr. Dankó László* kalocsai érsek úrtól átveszi. Dr. Várszegi püspök úrnak Budapestre helyezése és a Központi Papnevelő Intézet rektorává történő kinevezése lehetővé tette, hogy a vezetőségi, elsősorban titkársági ügyeket vele is rendszeresen megbeszélje Uzsoki András titkárságvezető. Érsek úr a METEM érdekében elvállalta a fővédnöki tiszteletet.

A február 6-i vezetőségi ülést a pasaréti ferences rendházban tartottuk. Az elnöki tisztelet Dankó László érsek úr töltötte be, majd tőle átvette Várszegi Asztrik püspök úr. Jelen voltak: Érszegi Géza, Göncz István, Nyikon János, Szántó Konrád, Uzsoki András. A program szerint megtárgyaltuk a METEM alapszabálytervezetet Tilly Károly összeállításában és a kuratóriumi szabállyal összhangban módosításokat javasoltunk. Uzsoki András ismertette a Magyar Egyháztörténeti Vázlatok 1. sz. kötetébe szánt kéziratokat, amelyekből válogatva a szerkesztőbizottsági tagok lektorálásra vállalkoztak. Bemutatta saját tervezésében a METEM-emblémát, amelyet a vezetőség jóváhagyott, s a jövőben kiadványainkon kiadói jelvényként használunk. Az embléma: egy körbe helyezett széles szárú görög keresztben a METEM betűi, középen a T betűvel, amely egyúttal a görög tau alakú keresztet szimbolizálja.

A titkársági beszámolóban Uzsoki András ismertette a hirtelen megnövekedett adminisztrációs munkát, és szervezési tevékenységet, majd a Vázlatok kiadására beküldött nyomdai árajánlatot. Ezzel kapcsolatban a tavasz és nyár folyamán Somorjai Ádám több nyomdánál kért árajánlatot, valamint elkészítette a Vázlatok hirdetésére és terjesztésére javaslatát. A nyomdai költségek biztosításáról Szántó Konrád igenlően nyilatkozott a vezetőségnek.

Ekkor már igényként felmerült a Titkárság számára végleges helyiség, berendezés és munkatársak biztosítása, mert egyoldalúan túlzott terhelést ró az adminisztráció a Titkárság vezetőjére.

Ezen az ülésen adtuk ki 001—011 sorszámmal az első METEM-tagsági igazolványokat.

Szeptember 21-én tartottuk ebben az évben a második vezetőségi ülésünket a Központi Papnevelő Intézet Rectori Hivatalában. Várszegi Asztrik püspök, rek-

tor elnökletével folyó megbeszélésen Uzsocki András titkárságvezető írásban terjesztette elő a napirendi pontokat. Ez tartalmazta: a) a METEM eddigi tevékenységéről összeállított beszámolót, a titkárságvezető túlterhelését, b) a Vázlatok nyomdai megrendelésére tett javaslatot, c) a METEM működési szabályzatának és a novemberi közgyűlés előkészítésének a szorgalmazását, d) a novemberi konferencia megrendezésére tett javaslatot és a szervezési, működési kérdéseket, ill. sürgette a Titkárság és a Szerkesztőbizottság számára végleges és megfelelő otthon biztosítását.

Az előterjesztést a vezetőség egyetértéssel elfogadta és a javaslatokat határozatban megerősítette: a Titkárság tevékenysége és a titkárságvezető túlterhelése miatt gondoskodni kell megfelelő szakemberek alkalmazásáról; a budapesti POLINOM Kft-nél meg kell rendelni a Vázlatok nyomdai kivitelezését; a budapesti plébániák segítségével biztosítani kell a METEM Titkárság és Szerkesztőbizottság végleges otthonát; a novemberi közgyűlésre meg kell hívni a nemzetközi elnököket és a nemzetközi titkárt, a konferencia programjára ki kell kérni a tanácsadó testület véleményét; a kuratórium alelnöki tisztére javasolt Rosdy Pál levéltárost elfogadják.

6. A METEM TANÁCSADÓ TESTÜLETÉNEK ALAKULÓ ÜLÉSE

A megnövekedett és sokoldalú szakmai feladatok miatt a vezetőség szükségét látta egy tanácsadó testület életre hívásának. Szántó Konrád és Uzsocki András levélben felkérte azokat a METEM-tagokat, akik szakterületükön országos és nemzetközi tekintélynek számítanak. E tudományos együttessel kibővített korábbi METEM-tanácsadók képezik a testületet.

Az alakuló ülést 1989. szeptember 22-én tartottuk a Központi Papnevelő Intézetben Várszegi Asztrik püspök, rektor úr elnökletével. Uzsocki András titkárságvezető terjesztette elő az ülés témáját, amelyben sokoldalú tanácsadáson kívül a novemberi konferencia programjára és a Vázlatok jövő évi kötetének összeállításához kért tanácsot és javaslatokat.

Az alakuló ülésen megjelent dr. Entz Géza, dr. Érszegi Géza, Hervay Ferenc, dr. Kubinyi András, dr. Mészáros István, Rosdy Pál és dr. Tilly Károly. Többen elfoglaltság miatt nem tudtak megjelenni. A testület teljes névsorát „A METEM vezetősége és tisztségviselői” címszó alatt közöltük.

A jelenlévők javasolták meghívni a tanácsadó testületbe dr. Erdélyi Zsuzsannát, dr. Horler Miklóst és dr. Ruzsbaczký Jánost.

A megbeszélésen értékes javaslatokat és tanácsokat kaptunk a konferenciára, a jövő évi rendezvényekre, a szervező munkára és felhívták figyelmünket azokra az évfordulókra, amelyeket fontos lenne a METEM programjába beilleszteni.

* * *

A kézirat lezárása előtt megrendeltük és nyomdába adtuk a Magyar Egyháztörténeti Vázlatok 1. kötetét, amely a munkaközösség egyéves tevékenységének első, kézzelfogható eredménye.

Munkánkra Isten áldását kérjük a Pax, a Bonum és a Gaudium jegyében!

A Vázlatok 1. számában közzétett METEM munkaprogramhoz a *Feladatok* (3.2.2. ponthoz) javasolom az egyházmegyei levéltárakban meglévő és elérhető canonica visitatio jegyzőkönyvek egyházmegyeenkénti kiadását. A 3.2.3. ponthoz az egyházmegyei levéltárakból a gazdag anyaggal rendelkező plébániák (néhány plébánia) iratanyagának (válogatott) közreadását.

Ezekhez a pontokhoz illeszkedik a kegyhelytörténeti monográfiák sora, amely a hazai búcsújárás-kutatás egyik sürgető feladata (a készülő Kat. Lex. számára e sorok írója készíti).

A 4.1 ponthoz — ha a plébániai okmánytárak (esetleg feldolgozások) elkészítéséhez megfelelő útmutatót tudunk adni, akkor remélhető, hogy helytörténeti kutatók, önkéntes gyűjtők (elsősorban pedagógusok) vállalkoznak erre a munkára. Megfelelő irányítással egyetemisták, seminaristák, esetleg középiskolások is bekapcsolódhatnak: disszertációkat, pályázatokat írhatnak ezekből a témákból.

Ugyanakkor a „nagyközönség” bevonása során a plébániatörténetek, a plébániák hitéletének teológiai elemzését szakértelem hiányában megvalósíthatatlannak tartom.

Az 5.6. pont a magyar egyház pasztorális tevékenységét emeli ki. Ez az a pont, ahová a *vallási néprajzi kutatások* besorolhatók. (Az alakuló ülésen rövid felszólalásban egyedül ezt emeltem ki.) Számos témához már kellő kutatási segédlettel, kérdőívvel, útmutatóval rendelkezünk (pl. szakrális építmények, búcsújárás, ünnepi szokások stb.) — így e témák kutatása és feldolgozása is nyugodt lelkiismerettel javasolható. Am miután itt speciális témák néprajzi módszerű feltárása folya, módot kellene találni arra, hogy a METEM keretében *vallási néprajzi osztály, munkacsoport* alakuljon, amely a katolikus vallási néprajzi kutatások fórumát jelentené, s összejövetelei, konferenciái révén lehetőséget teremtené kutatási beszámolók tartására és megvitatására, a személyes találkozások révén a kutatások inspirálására — s a remélt viták révén az amatőr kutatók egyfajta továbbképzésére is.

A vallási néprajzi munkacsoport témákat javasolhatna a KKI-pályázatokra. Hasznos volna néprajzi (és egyháztörténeti) disszertációk kiírása szemináriumokban, s a levelező teológiai hallgatók inspirálása egyháztörténeti és vallási néprajzi kutatómunkára, annál is inkább, mert esetleges plébániai feladatvállalásuk során ez is az ő munkájukat jelentheti.

A *forráskiadványok* sorában fontosnak tartanám vallási néprajzi kéziratok közzétételét is a Központi Szeminárium, a budapesti Néprajzi Múzeum Ethnológiai Adattára, egyetemi és tanszéki archívumok, s a Zenatudományi Intézet adattárának anyagából. Néhány konkrét példát is tudok említeni: — nagy hiányt pótolna pl. Hetényi János főtisztelendő úr (Sopron) dolgozata a Mária-szimbólumokról (lelőhely a Közp. Szem.), Lugossy Ilona doktori értekezése Bálint Sándorhoz a híres énekszerző járárokszállási Varga Lajosról és a Verses Szentírásáról (kézirat a szerzőnél, vagy a szegedi egyetemi népr. tanszék archívumában), Weiss Mihály (Kismarton, Ferences Rendház), több egyháztörténeti vonatkozású kézírata (pl. Vértessomló kegyhelyről, dunántúli remetékről, a kismartoni Kálváriáról). Mind a népekkutatás, mind a népszokások kutatása nagyon sokat nyerne Antal József templomigazgató (Makó, Szervita templom) népekkatalógusának közreadásával, amely teljességre törekvő, s a XVIII—XX. századi kántorkönyvek szövegeit és dallamanyagát rendszerezi.

Mindezen kéziratok sajtó alá rendezésében, ill. gondozásában részt tudok vállalni, ill. közreműködő munkatársakat tudok javasolni.

Nagyon fontosnak tartom a *vallásszociológiai kutatások* elmélyítését, s kellő szakmai irányítással önkéntes kutatók bevonásával bizonyos témák mielőbbi feldolgozását. Pl. elsőként a szerzetesrendek kérdését. Sürgősen felgyűjtendőnek gondolom a feloszlátás, az internálás, az egyházmegyei vagy a civil életben való elzárkózás körülményeit. Mindezt önéletrajzi feljegyzések írására buzdítással, ill. interjúk készítésével képzelném el.

Kiadásra készen áll egy volt dolgozó nővér életrajza, amely kitér a fenti eseményekre is.

Sürgősen felgyűjtendőnek ítélem pl. interjúk készítésével is a különféle feloszlátott katolikus egyesületek, társulatok életét. 40 év elmúltával is még sokan élnek az egykori tagok közül, akik még iratokat, fényképeket, egyéb tárgyakat is őrizhetnek.

Mind a történeti, mind a néprajzi és a szociológiai kutatások megkönnyítése céljából hasznosnak gondolnám — ha erre vállalkozói és kiadói kapacitás nyílik, adódik — tematikus *bibliográfiák* (akár válogatott, tehát szűkített bibliográfiák) kiadását is. Ez tökéletesen megvalósítható a Célkitűzések által előtérbe helyezett földrajzi, ez esetben egyházmegyei tagolásban is. Ugyanígy nagyon fontos volna a XIX. és XX. századi országos, vagy egyházmegyei, esetleg plébániai hatókörű egyházi és vallási

sos folyóiratok, újságok cikkbibliográfiáinak elkészítése, ill. a már elkészültek publikálása. Könyvtárszakos főiskolai és egyetemi hallgatók részére szakdolgozati témaként javasolható is, a plébániaiak pedig helytörténeti kutatók bevonásával elkészíthetők.

A Vázlatok 1. számában közzétett plébániajegyzékhez szeretném megemlíteni, hogy a kért fényképek nagy része egy helyen, a Szerencsi Múzeum hatalmas képeslapgyűjteményében megtalálható. Ez a gyűjtemény a történelmi országtérület majdnem mindegyik településéről őriz több-kevesebb képeslapot. S mindez megyénként, településenként rendszerezve kutatható. Belőle a miskolci Herman Ottó Múzeum igazgatójának engedélyével másolatok készíthetők. (Címe: dr. Szabadfalvi József megyei múzeumigazgató, Miskolc, Felszabadítók útja 28. Herman Ottó Múzeum).

A közzétett balatonfüredi és nagykanizsai plébániák történetének átolvasása után kézbe vettem Vanyó Tihamér: *A plébániatörténetírás módszertana. Pannonhalma, 1941*-ben megjelent munkáját, s úgy látom, ennél jobb útmutató máig sem készült. Elképzelhetőnek tartom, hogy ezen alapulva készüljön egy, az esetleges új szempontokra is rávilágító útmutató. Jó volna viszont megtartani Vanyó Tihamér közérthető, gördülékeny stílusban megírt útmutató módszertani gondolatait. A Vázlatokban közzétett, plébániákra vonatkozó szempontokkal ez jól ötvözhető.

Külön említem az *anyakönyvek* feldolgozását. Erre is jó útmutatót ad Vanyó Tihamér. Az anyakönyvi adatok sokféle szempontból kiaknázhatók, elemezhetőek. Egyik legtöbb haszonnal járó módszer az ún. családrekonstrukciós módszer, amelyre a magyar történeti demográfiai irodalomban is több példa van már (pl. Kovács Zoltán, Andorka Rudolf — Csurgó, Hajdúnánás stb. feldolgozásai). Hamarosan sajtó alá kerül Kakuk Mátyás gimnáziumi tanárnak egy alföldi mezővárost, Kunszentmártont feldolgozó, s több tízezer adatot rendszerező kutatása.

EÖRDÖGH ISTVÁN HOZZÁSZÓLÁSA ÉS JAVASLATA

2.

Hozzászólás

Tisztelettel köszöntöm DR. DANKÓ LÁSZLÓ kalocsai Érsek urat, a Római Katolikus Püspök-kari Konferencia Egyháztörténeti Bizottsága Elnökét, Főtisztelendő DR. GÁBRIEL ASZTRIK prof. urat, a Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösségének Elnökét, DR. HORVÁTH TIBOR Prof. urat, a METEM Titkárát, valamint a METEM Tanácsadó Testületét, annak tudományos munkatársait, tagjait és a METEM kongresszusának résztvevőit.

Megköszönöm a METEM jelen kongresszus alkalmára készült *Vázlatok* első számát, amelyben örömmel olvastam a kitűzött célt és feladatokat.

Szabadjon — természetesen a kongresszussal való egyetértésben — egy kiegészítő javaslatot tennem a METEM „feladatait” illetően, a következő indokok alapján:

Mint a római Gergely Egyetem Egyháztörténeti Fakultásának hallgatója, 1976 és 1980 között volt alkalmam tapasztalni az Egyetemes Egyháztörténet 32 kötelező anyagának hallgatása és vizsgái alkalmával, hogy nemzeti egyháztörténetünk milyen szerepet játszik: nemzetközi, egyetemes szinten és mennyire „helyesen” ismert.

Véleményemet a római valóságra szűkítve azt mondhatom, hogy a Magyar Egyháztörténet értékelése olasz, francia, német történetkritikai szempontok szerint történik, mert a Magyar Egyháztörténet-kritika nemzetközi szinten nincs képviselve, aminek következményeit egyszerű leírni.

1981 óta élek Rómában, mint szentszéki alkalmazott és szomorúan kellett tapasztalnom, hogy nemzetközi, egyháztörténeti kongresszusok alkalmával soha magyar referens fel nem szólalt és nem képviselte hazai, vagy külföldi tudásaink kutatásainak eredményeit.

Csupán két példát szabadjon megemlítenem: 1. Szt. Metód halálának 1100 éves évfordulóján rendezett több napos nemzetközi konferenciákon, Róma különféle pápai egyetemein, egyetlen egy magyar egyháztörténeti képviselő sem szólalt fel, hogy a hazai kutatások friss eredményeivel reprezentálja a jelenlegi magyar területeken megvalósított szláv evangelizáció történelmi múltját.

2. A litvániai katolicizmus VIII évszázados ünneplése alkalmával, a Gregoriana Egyetemen tartott internacionális kongresszuson Nagy Lajos neve, mint magyar királyé el sem hangzott, jöllehet kimagasló szerepe volt Litvánia megtérítésében.

Elengedhetetlenül szükséges, fontos és hasznos lenne, hogy a magyar egyháztörténetkutatás képviseltesse magát Európában, de különösen Olaszországban, Rómában rendszeresen megrendezendő egyháztörténeti kongresszusokon, hozzájárulva hazai kutatásaink eredményeinek és storiográfiánk megjelenítésével az európai kultúrkincs ápolásához.

A magyar egyháztörténet-kutatás távolléte Rómától — mint a katolicizmus központjától — okozta az olyan, különösen román és szlovák egyháztörténeti munkák megjelenését a közelmúltban, amelyek módszeresen élezik ki hazánk egyháztörténetének árnyoldalait; parciális történet szemlélettel vezetik félre a nyugat katolikus közvéleményt, pl. egyházfóink nehéz politikai kérdésekben vállalt állásfoglalásait illetően; kifejezetten igyekeznek aláásni a magyar storiográfia szavahihetőségét és autenticitását; ezeréves európai múltunkat úgy tüntetik fel, mintha történeti szerepünk a környező nemzetek életében a tatárdúlással és a több évszázados török igával lenne azonos értékű.

Fenti állításaim igazolásául a kongresszus figyelmébe ajánlom a következő tanulmányokat: 1. *Storia religiosa dei Cechi e degli Slovacchi*. Fondazione Ambrosiana Paolo VI. Gazzada, 1987. pp. 410; NB.: több szerző közös műve, köztük Jozef TOMKO, Felix G. LITVA, Jozef MOTAL, Jaroslav POLC, Stefan VRAGAS, Anton HLINKA etc. A tanulmány egyik fő célja, hogy nyilvánosságra hozza a szlovák nemzetiség ezeréves elnyomását a magyarok részéről. „Il 28 ottobre 1918 fu proclamata la Repubblica cecoslovacca, come lo stato comune dei cechi e degli slovacchi. Ciò significò un avvenimento d'importanza storica, perché per gli slovacchi finì la millenaria oppressione ungherese.” Lásd: p. 330.

2. DIMITRIU—SNAGOV, Ion: *Le Saint-Siège et la Roumanie Moderne 1850—1866* Roma, 1982. pp. 658; NB.: Snagov, Gregoriánán megvédett és Európa valamennyi metropolitana egyetemén megtárlható doktori disszertációjában, azt bizonyítja, hogy mennyire volt a magyar egyházpolitika századokon keresztül ellentétben a Vatikán hivatalos állásfoglalásával, különösen Erdély kérdésében. „... sait distinguer entre les qualités ecclésiastiques de l'évêque Haynald et les thèses de son nationalisme chauvin; entre les bons résultats des franciscains en Moldavie et la nécessité politique de réformer leur mission; entre la proposition du Primat de Hongrie Scitowsky de fonder une Province ecclésiastique pour les Roumains gréco-catholiques de l'Empire des Habsbourgs et l'éventualité que cette réforme ne devienne un instrument politique anti-roumain par la latinisation progressive du rite; entre les possibilités limitées des franciscains en Valachie et le renforcement des passionistes, comme aussi l'importance du développement de l'enseignement grâce à la fondation des nouvelles écoles à Bucarest, avec l'oeuvre de formation des jeunes ouvriers. — Dans la ligne de la politique du Pio IX pour le rapprochement avec l'orthodoxie, les représentants de l'Eglise unie jouent un rôle d'un grand intérêt. Ils nous renseignent d'une façon exceptionnelle sur leur persévérance à défendre les traditions et rituel commun avec toute l'Eglise Orthodoxe Roumanie, de même que l'identité parfaite de leur point de vue envers la politique de fondation de la Roumanie moderne, comme Etat national unitaire.” Lásd: pp. 228—229.

3. D-SNAGOV, I.: *La Romania nella Diplomazia Vaticana 1939—1944*, Roma, 1987. pp. 170; NB.: Snagov célja, hogy tanulmányával bemutassa a sovinszta és fasiszta Magyarország igazságtalan Erdély-éhségét, valamint a korabeli Magyar Egyházat, mint a magyar sovinizmus politikai eszközét. „... dopo il 1867 ... nazionalisti magiari, si sforzavano di ottenere l'autonomia per la Chiesa Cattolica d'Ungheria.” „Questa forma di resistenza ecclesiastica fu molto attaccata giuridicamente, tra le due guerre, da Onisifor GHIBU, come se fosse uno strumento politico dello sciovinismo magiaro, incompatibile con lo Stato romeno. Esso esiste ancor oggi, con attribuzioni patrimoniali.” Lásd: p. 36., lábjegyzet 45.

4. TOMKO, Jozef: *Die Errichtung der Diözesen Zips, Neusohl und Rosenau (1776) und das Königliche Patronatsrecht in Ungarn*. Rom, 1968. pp. 159; NB.: Tomkó, Jozef: jelenleg a „de Propaganda Fide” Kardinális Prefektusa és személy szerint egyházi előjáróm, mint jogász és kutató azt hangsúlyozza ki az 1968-ban kiadott doktori tanulmányában, hogy mennyire jogellenes volt a magyar főkegyúri jog gyakorlása az ezeréves magyar egyháztörténelemben és mennyire irreális az azt rivendikálni szándékozó mai magyar storiográfia törekvése. „Die Errichtung der drei Diözesen Zips, Neuschl und Rosenau und ihrer Pfründenverleihung zeigt, also, wie weit die absolutistische Auffassung von der Staatsmacht dazu beigetragen hat, die behaupteten Gewohnheitsrechte des Patronats der Könige von Ungarn zu erweitern. So stand der Hl. Stuhl den kategorischen Behauptungen auf ein Recht, das von Rom mehrmals angezweifelt und unter dem Namen des obersten königlichen Patronatsrechtes vorgelegt worden war, gegenüber. Diese Interpretation des Patronatsrechtes stand im Widerspruch zum kanonischen Recht.” Lásd: p. 85. — „Die drei Ernennungen (a püspöki méltóságra vonatkozóak) wurden von Kardinal Albani dem Konsistorium am 16. September (1776) vorgelegt, aber gerade diese päpstlichen Ernennungsbullen gehören zu jenem Material des Vatikanischen Arhivs, das verloren ging.” Lásd: p. 112. — „An der römischen Kurie hatte man auch keinerlei Kenntnis von einem Privileg der ungarischen Könige, Diözesen zu errichten und zu ordnen, was wiederum unerklärlich wäre, wenn ein Privileg von solcher Tragweite wirklich existiert hätte.” Lásd: p. 116. — Die beiden Verfasser (MÁLYUSZ E., *Das Konstanzer Konzil und das königliche Patronatsrecht in Ungarn*. Budapest, 1959 és CSIZMADIA A., *Auswirkungen der „Bulle” von Konstanz*

auf die Entwicklung des Oberpatronatsrecht. Acta juridica Academiae Scientiarum Hungaricae, Bd. 2, 1960) lassen die Grundfrage über die Authentizität der Documente aus dem 11. und 12. Jahrhundert offen und versuchen zu beweisen, dass im Königreich Ungarn wenigstens seit dem 15. Jahrhundert unter dem Einfluss der „Bulle“ von Konstanz die Praxis der Vergebung kirchlicher Ämter und Pfründen durch die Könige üblich war. — Es mutet merkwürdig an, dass die These vom Mályusz über die Glaubwürdigkeit der Konstanzer „Bulle“, die schon 1943 von F. Kühár (*Kritik zum Artikel von Mályusz*, in: *Katolikus Szemle*, 57 (1943) 3, 75–77 und A. Szentirmai, in der Besprechung des Werkes von Mályusz, in: *Zeitschrift der Saviny-Stiftung für Rechtsgeschichte*, kan. Abt. 77 (1960) 589–593) zurückgewiesen wurde, nach fünfzehn Jahren wieder Verteidiger gefunden hat.” Lásd: p. 120.

Az ilyen és más komplex egyháztörténeti problémák tanulmányozásának teljes mellőzése magyar részről, az azokkal kapcsolatos tudományos állásfoglalásnak a Magyar Egyház Exponenseinek jóváhagyásával történő Rómában megjelent publikációk abszolút hiánya, nagymértékben befolyásolhatja az internacionális közvéleményt ugyanúgy, mint a legfelsőbb fórumok magyar ügyekkel foglalkozó specialistáinak szakvéleményét internacionális vonatkozásokban.

A fentiekben közölt indokok és más egyéb súlyos, nemzeti egyháztörténelmünk integritását megvédeni szolgáló argumentumok birtokában, — amelynek nyilvánosságra hozatalára itt most nincs alkalom — tisztelettel hívom fel a kongresszus figyelmét egyháztörténetünk nemzetközi jellegének fontosságára, tekintve, hogy nem vagyunk oly nagy és fontos nemzet, aki megengedhetné magának a saját felelősségből eredő izolációt és egyben javaslom a magyar egyháztörténet Rómában, a katolicizmus központjában való képviselését a magyar püspöki konferencia támogatásával.

Javaslat

Téma 1.

Előzmények:

A METEM titkársága által 1986. október 8-án a magyar egyháztörténészek számára szétküldött „Ki Kicsoda” listát sajnos én nem kaptam kézhez, következésképpen semmit nem tudtam az alakuló szervezetről.

1988. január 20-i, DR. PASKAI LÁSZLÓ prímás úrnak és DR. DANKÓ LÁSZLÓ kalocsai érsek úrnak írt levelemben kifejezésre juttattam szolgálatkészségemet a magyar egyháztörténetkutatás előmozdítása terén, itt Rómában, tekintve korábbi kapcsolataimat ebben az ügyben elhunyt DR. LÉKAIL L. prímás úrral.

Munkaterv:

Az *Archivio della Sacra Congregazione degli Affari Ecclesiastici Straordinari* (AA.EE.SS.)-ban végzett több esztendő kutatásaim során meggyőződhettem az ott található nagy mennyiségű és fontosságát illetően elsőrangú, magyar egyháztörténeti vonatkozású források létezéséről.

Tekintve, hogy az említett forrásanyag a jelenlegi *Consiglio per gli Affari Pubblici della Chiesa* adminisztrációja alá tartozik, speciális feltételekhez van kötve az ottani modern levéltári anyag kikutatási lehetősége.

Mivel idestova közel négy esztendő kutatási múlt áll mögöttem az AA.EE.SS. Levéltárában, ez évben ismét megkaptam korlátlan terminusra, a délutánonkénti kutatás lehetőségét, napi 16.30-tól 19.30-ig terjedő munkaidőben.

Az eddigiek során saját költségemen végzett kutatásaim alapján a következő konkrét javaslatokat tehetem a METEM számára: c.a. *egy esztendő munkaidőt véve alapul* a javaslatok személyemre vonatkozó megvalósításában:

1. Magyar Egyháztörténeti Források teljes kikutatása az 1802–1903 közti, ún. Modern Periódusban az AA.EE.SS. Vatikáni Levéltárban. — NB.: Ez a kutatási terv két módon valósítható meg, előzetes metodológiai tapasztalataim alapján.

a) *Kutatási Kalauz a Magyar Egyháztörténet XIX. sz-i forrásaihoz az AA.EE.SS. Vatikáni Levéltárban.*

Magyarázat:

Ez egy p u b l i k á c i ó lenne, amelyet egy esztendő leforgása alatt biztosítani tudnék a METEM számára a következő formában: a levéltári lelőhely pontos megjelölésével feltárnánk a kutatók előtt, hogy meghatározott témájú anyagok hol található meg, ami a további kutatásban időmegtakarítás.

—A publikáció értéke az lenne, hogy pontos leírást adna a levéltárban található témakörökről és azok elhelyezéséről. A kutató tehát már Magyarországon teljes képet alkothatna a rendelkezésére és specialitásába illő levéltári anyagról, *a magyar forrásokra vonatkozóan.*

b) *Forráskiadvány a XIX. sz-i magyar egyháztörténethez az AA.EE.SS. Vatikáni Levéltárban végzett kutatások alapján.*

Magyarázat:

— Szintén p u b l i k á c i ó s tervről lenne szó, ami megvalósítaná egy olyan dokumentumgyűjtemény kiadását, amely magába foglalná az AA.EE.SS. Vatikáni Levéltárban található valamennyi magyar vonatkozású dokumentumot az 1802–1903 közti periódusban.

— Egyesztendő kutatás leforgása alatt biztosítani tudnám a METEM számára, *fénymásolatban*, valamennyi magyar vonatkozású egyháztörténeti forrást.

— A fénymásolt anyagot pontos lelőhelymegjelöléssel látnám el és egyben tematikai csoportokba tömöríteném, egy már jelenleg is kész tanulmányom alapján, amit eddigi több mint féleztendő, előzetes kutatásaim alapján készítettem, tehát a METEM nem egy rendezetlen anyagot kapna kézhez.

— A fénymásolt anyag átírása, jegyzetekkel való ellátása, tematikai, vagy kronológiai átrendezése természetesen a METEM feladata lenne.

— Az ún. összeolvasással járó módszertani problémák későbbi megoldásában szintén a METEM rendelkezésére fogok állni.

— Véleményem szerint ez a forráskiadvány lenne a leggyorsabban bemutatható komoly tudományos eredmény a METEM részéről kutatási szinten.

2. Az AA.EE.SS. Vatikáni Levéltárban lévő valamennyi magyar egyháztörténeti forrás publikálása forráskiadvány formában. — NB.: A VI. Pius által 1793-ban alapított *Sacra Congr. per gli Affari Ecclesiastici Straordinari*, eredeti nevén „super Negotiis Extraordinariis Regni Galliarum”, létrehozásától kezdve fő feladatai között foglalkozott mindazokkal az országokkal, ahol a katolicizmus képviseltette magát, szoros értelemben az illető országok törvényhozásával, az azokkal való diplomáciai kapcsolattal, valamint a Szentszék, helyi egyház és állam közti sokrétű viszonytal.

Ebből a tényből fakad az AA.EE.SS. Vatikáni Levéltár egyedülálló dokumentációs gazdagsága a XIX. sz. Egyháztörténetére vonatkozóan internacionális szinten.

Az ott található, eddig kiadatlan és a történevilág által nem ismert források sok tekintetben fognak hozzájárulni nemzeti egyháztörténelmünk helyes megértéséhez a nemzetközi valóságok megvilágításában.

A XX. sz-i anyag most van rendezés alatt, amelynek tanulmányozását egy folytonos jelenléttel biztosítani lehet.

3. Kiegészítő kutatások végzése az Archivio Segreto Vaticano (ASV)-ban a XIX. sz-i magyar egyháztörténelem forrásaihoz. — NB.: Mindazok az ügyek, amelyek a Curia Romana egyéb Cogregazio-inak jogkörébe tartoztak a XIX. sz. folyamán, az ASV-ben találhatóak meg, tekintve, hogy valamennyi Congregazio köteles volt levéltári anyagát a központi ASV-nek beszolgáltatni a „de Propaganda Fide” kivételével.

4. A magyar egyháztörténelem forrásai a *Congregazione per l'Evangelizzazione dei Popoli* Levéltárában. — NB.: Mind *Erdély története*, jeles kiadás, mind az eddigi magyar egyháztörténetkutatás, teljesen mellőzik, legalábbis alig ismerik a Propagandában lévő gazdag forrásainkat.

Mint a Propaganda Titkos Levéltárának beosztottja, a Történeti Levéltárban, a METEM alakuló kongresszusára végzett kutatásaim eredményeként közölhetem, hogy a *Propagandában található direkt egyháztörténeti forrásaink kötettszáma c.a. 31*, felölve az 1626-tól 1797-ig tartó periódust.

Az imént említett források kikutatásához elengedhetetlenül szükséges egy olyan magyar történész, aki folyékonyan ír és olvas latinul, valamint aki az olasz nyelvet olvasási szinten bírja.

Erdély történetírásához „conditio sine qua non” a Propagandában lévő Erdéllyel kapcsolatos források ismerete, valamint az „indirekt” források minuciózus áttanulmányozása, azaz a Románia, Moldavia, Vallachia etc. iratcsomók ismerete.

Tekintve a Congr. „de Propaganda Fide” Történeti Levéltárának személyzeti problémáit, amelyek rendkívüli módon megnehezítik a kutatómunkát, szívesen állok a METEM rendelkezésére az ott tervezendő kutatómunka módszertani kidolgozásához.

Téma 2.

A METEM-mel való munkaközösségem, azaz a magyar egyháztörténetkutatásban való aktív részvétel nélkülözhetetlen feltételei: egyházi, bürokratikus és anyagi természetűek. Részleteiben:

— tekintve, hogy a Veszprémi Egyházmegye engedélyével folytatok kúriai szolgálatot fix jelleggel a Propaganda Fide Kongregációjában, a Szentszék minden tisztviselőjére érvényes *Regulamentos* szabályainak értelmében a hivatalos kúriai beosztásomon kívüli elfoglaltsághoz, egyházi előjáróim engedélye szükséges, azaz kapcsolatomat a METEM-mel legalizálni kell;

— bürokratikus természetű feltételként azt az egyszerű formalitást értem írásos formában, amely biztosítja számomra, hogy a METEM a Magyar Püspöki Kar kifejezett engedélyével, az illetékes magyar hatóságok jóváhagyásával végzi áldásos munkásságát egyháztörténelmünk és nemzeti kincsünk fejlesztése érdekében;

— anyagi természetű feltételként azt az elengedhetetlen anyagi támogatást értem, ami biztosítani tudja egy megkezdett kutatási munka sikeres befejezését.

Befejezésül szabadon megismételmem, hogy a fenti feltételektől függően a legnagyobb örömmel fejezem ki szolgálatkészségemet a magyar egyháztörténet ápolásáért végzett munkában — mint azt 1988. január 20-i levelemben DR. PASKAI LÁSZLÓ prímás úrnak és DR. DANKÓ LÁSZLÓ érsek úrnak már írásban kifejeztem — a METEM-mel való szoros tudományos közreműködéssel.

Tisztelettel kérem levelem válasza méltatását és a benne foglaltakra utaló értékelést, hogy az Isten által adott drága időt, minél jobban tudjuk felhasználni az Ő dicsőségére és hívó népének szolgálatára.

A METEM alakuló kongresszusára Isten bőséges áldását kívánom.

ÉRSZEGI GÉZA HOZZÁSZÓLÁSA

3.

Néhány szót szeretnék szólni a magyar egyháztörténetírás rendkívül fontos bázisának, a Vatikáni Titkos Levéltárnak a kutatásáról. Noha korábban is voltak szerencsések, akik kutathattak ebben a levéltárban, mégis csak 1881-től, a levéltár megnyitásától folyik rendszeres kutatás itt. Mi, magyarok az első között léphettünk át e levéltár küszöbét. Fraknói Vilmos és társai kutatásait vagy tíz vasos kötet tartalmazza. Fraknói az alapítványát a magyar államra hagyta, s így az általa kezdeményezett kutatás 1949-ig folyamatos volt. Azóta rendszeres kutatást nem folytattunk a Vatikáni Titkos Levéltárban.

Jelenleg csupán arra van lehetőség, hogy egy-két történész hosszabb-rövidebb ideig az Olaszországgal kötött kulturális egyezmény kínálta ösztöndíj segítségével kutathasson a Vatikánban. A Magyar Országos Levéltár pedig a feladatának tartja, hogy — mint minden magyar vonatkozású külföldön őrzött levéltári forrást — a Vatikánban lévő forrásokat is mikrofilmre vétesse és a kutatók rendelkezésére bocsássa. Ennek érdekében támogatja munkatársainak és más szakembereknek az ilyen anyaggyűjtő kutatását.

Magam, amikor 1977-ben első alkalommal néhány hónapos ösztöndíj birtokában elkezdtem vatikáni kutatásaimat, rájöttem, hogy módszeres kutatás alig folyt ebben a levéltárban. A legtöbb kutatót elkapta az újdonság varázsa, s csak azt jegyezte fel, illetve publikálta, amit a maga számára érdekesnek tartott. Ekkor alakult ki bennem az az elképzelés, miszerint csak rendszeres, minden magyar vonatkozású forrás számbavételével érdemes kutatást folytatni a Vatikánban úgy, ahogy ezt más nemzetek kutatói is teszik. Ennek érdekében felmértem, mekkora is az a középkori levéltári anyag, amit át kellene néznünk. Számításaim szerint mintegy harminc év kitartó munkája kellene ahhoz, hogy egy ember kiszűrje a teljes középkori magyar vonatkozású anyagot a Vatikáni Levéltár számbajelölhető mintegy 12 ezer kötetéből. Már ebből is nyilvánvaló lett, hogy néhány hónapos ösztöndíjjal ezt a kutatást elvégezni nem lehet, csakis a rendszeres vatikáni kutatások feújítása hozhat eredményt.

Az elmúlt évek lehetőségeihez képest páratlan alkalom adódott az Országos Levéltár számára, amikor két levéltárosát, feleségemet, s engem kétszer 8-8 hónapra kiküldhetette a vatikáni kutatások folytatására. Hogy ezzel az olasz–magyar kulturális egyezmény kínálta páratlan lehetőséggel élhesünk, segítségünkre sietett a Magyar Katolikus Egyház, személyesen a néhai esztergomi érsek, dr. Lékai László, valamint az MTA Soros Alapítvány is. Munkánk kiterjedt a Vatikáni Titkos Levéltárra, a Vatikáni Könyvtárra, a Propaganda Fide levéltárára, s a Római Állami Levéltárra. Velünk egy időben két egyházi és több világi ösztöndíjas is végzett kutatásokat ugyanott. A közelmúltban elhunyt Lékai bíboros úr ugyanis úgy próbálta életre kelteni a vatikáni történeti kutatásokat, hogy papokat, öregeket és fiatalokat küldött néhány hónapra, olykor azonban évekre Rómába a Pápai-Magyar Intézetbe, hogy kutassanak a Vatikáni Levéltárban. Sőt megállapodott a Magyar Országos Levéltárral, hogy a kutatás során előkerült magyar vonatkozású források mikrofilmjét elkészítteti, s azokat forintért átengedi az Országos Levéltárnak, hogy minden kutató egyaránt használhassa. Abban is bízott néhai főpásztorunk, hogy a vatikáni kutatásainkat állandósítani lehet, s az így felkutatott források publikálhatók lesznek. Ennek érdekében tervbe vett egy itáliai nyomda- és kiadványállattal történő szerződés-kötést is. Továbbá törődött azzal is, hogy az általa kiküldött egyházi ösztöndíjasok a Vatikáni Írástörténeti és Levéltárosi Iskola tanfolyamain felkészüljenek a kutatásokra. Az más kérdés, hogy az egyéves tanfolyamok, amelyet az egyházi ösztöndíjasok látogattak, nem adhattak komoly alapot és indítást a számukra. Ezt csak az ugyanott végezhető kétéves, az előbbinél sokkal intenzívebb tanfolyam tudta volna biztosítani.

Lékai bíboros úr 1986-ban bekövetkezett halálával az előzőekben vázolt konstrukció felbomlott. Feleségemmel ugyan az olasz–magyar kulturális egyezmény nyújtotta ösztöndíjjal még egy évig sikerült folytatnunk kutatásainkat, de annak elfogytával véget kellett vetnünk a munkánknak. Bebizo-

nyosodott tehát, hogy a folyamatos vatikáni kutatásokhoz állandó alapokra van szükség, ezért fordultam Horváth Tibor professzor úrhoz, aki felkarolta javaslatomat, s a szükséges pénzügyi alap megteremtéséhez felhívásomat is volt szíves közzétenni A Szív című újságban Kanadában.

Végezetül engedjék meg, hogy az elmúlt évek meg-megszakadó kutatásainak néhány eredményére is kitérjek. Vanyó Tihamér professzor úr munkáját leszámítva, az egyházi ösztöndíjasok által gyűjtött anyag sorsáról nincs információ, ismerem azonban az immár tíz éve hosszabb-rövidebb ideig végzett kutatásaink során talált anyag sorsát. Az állami ösztöndíjasok által gyűjtött anyag mikrofilmjei a Magyar Országos Levéltárban megtalálhatók. A több ezer felvétel javarészt a Registri Vaticani, a Registri Avenionensi és a Registri delle Suppliche anyagáról készült. Ami az időrendet illeti, ezek a források hazánk 13–14. századi történetére vonatkoznak, de természetesen vannak olyan források is, amelyek meghaladják ezt a korszakot. Ilyen többek között a vatikáni Annata-sorozat anyaga, amelynek középkori anyagát 1977-ben én magam, az újabbkori részét Körmeny József levéltárigazgató úr gyűjtötte. Ebből — tudomásom szerint — hamarosan publikáció is születik.

Kedves Hallgatóim, e néhány szóval az volt a szándékom, hogy felhívjam a figyelmet egy egyháztörténetileg fontos forrásbázisra, elmondjam, mi kutatható belőle máris, s kérjem valamennyiüket, legyenek segítségemre e forrásbázis rendszeres kiaknázásában.

HERVAY FERENC HOZZÁSZÓLÁSA

4.

A METEM-kongresszusra sajnos nem tudok elmenni.

Ami a *plébánia-történetírást* illeti, helyeslem. Történelem azonban csak akkor lesz, ha túljut az adatgyűjtésen, adat- és eseményközlésen és be tudja mutatni az egyházközség belső életét, lelkiességét. Mellékelve küldök egy témavázlatot, amit a plébánia-történetíráshoz állítottam össze néhány évvel ezelőtt. Lehet, hogy már adtam belőle. Különösen fontosnak tartom egy-egy plébánia legújabb történetének megírását, 1940-től napjainkig. Az erre vonatkozó források, még élő szemtanúk, napról napra fogyatkoznak, és pótolhatatlan értesülések mennek sírba, mert évtizedeken át sok mindent nem mertek leírni, vagy elhanyagolták a historia domust. Attól tartok, hogy a romantikus régi időköt kutatva, arra fog elfolyni minden energia, és legújabb korra nem marad, addigra kifulladásnak az írók. A METEM „Vázlatok” 1. számában közölt két plébánia-történet mintának semmiképpen nem alkalmas, csak a plébánia jogi felállításával foglalkozik. Balatonfüred esetében pl., amikor már volt lelkész, plébánosa 1918 és 1933 között, azt sem tudjuk meg, hány mise volt vasárnaponként, milyen látogatottak voltak, mennyien járultak szentségekhez stb. És azóta további 55 év telt el.

Az Egyháztörténeti Bizottság keretében szívesen megtárgyalnánk egy-egy új plébánia-történet értékeit és hiányosságait, hogy ezzel a továbbiak írásához szempontokat, segítséget adjunk. Ezt a bizottságban már többször javasoltam.

Tisztelettel és szeretettel üdvözlöm a kongresszus vezetőségét és résztvevőit. Én már kifelé megyek a munkásévekből. Újra nem tudok vállalkozni. A magyarországi szerzetesrendek, monostorok történetével behatóan foglalkozom 1600-ig, és a későbbi kor megírásában is szívesen besegítek. Könyvem készül.

HÖLVÉNYI GYÖRGY JAVASLATA

5.

Ígéretemhez híven az augusztus végi konferenciával kapcsolatos észrevételeimet, gondolataimat közlöm.

1. Egy ismerkedő, programkészítésre hivatott konferenciát lehetetlenség egy délután eredményesen lebonyolítani.

2. A magyar egyháztörténetírás legalább félévszázados „elkésztségére” való tekintettel a programot a kemény realitásokból kiindulva lehet elkészíteni. — Ezzel kapcsolatban hasznos lenne tudni, hogy az anyagi támogatás milyen célokat szolgál, szolgálhat?

3. A feladatok rangsorolásánál feltétlenül tekintettel kell lenni a magyar katolikus egyház jelenlegi szükségleteire. Mint például: minden egyes egyházi levéltárban a kulturált és nem csupán formális kutatási lehetőségek megteremtésére. Ösztöndíjak biztosítása hazai, bécsi és római kutatásokra, és szakképzés megszerzésére. Publikációk anyagi biztosítása. Korszerű egyháztörténeti alapkönyvtár felállítása. Intenzív nyelvtanuláshoz anyagiak biztosítása.

4. Főpapok elemző életrajzai a 17–20. században. Pl. Eszterházy Károly, Batthyány Ignác, Batthyány József, Koller Ignác, Barkóczy Ferenc, Prohászka Ottokár, Apor Vilmos, Csernoch János és így tovább. — Katolikus tudósok és közéleti emberek életrajza. — A katolikus egyház (magyar) társadalompolitikai tevékenysége a pápai enciklikák tükrében. — Magyar egyháztörténet 1711-től

1918-ig. Magyar egyháztörténet 1918–1945 között. A magyar katolikus egyház története 1945-től napjainkig. Forráskiadvány 1945–1985 közötti időről (pápai megnyilatkozások, rendelkezések, püspöki körlevelek, állami rendelkezések).

Természetesen semmiféle teljességre nem törekedtem.

KÁLLAY ISTVÁN HOZZÁSZÓLÁSA

6.

Az Egyháztörténeti Műhely nevében üdvözlöm a METEM alakuló kongresszusát és sok sikert kívánok munkájához.

Az Egyháztörténeti Műhely, Várkonyi Ágnes professzornő és Gergely Jenő docens közreműködésével, a Pázmány Péter-emlékülés hatására jött létre. Ezen az ülésen 50 közreműködő (előadó, szekcióelnök) és több mint 1000 hallgató vett részt. Ez a nagy érdeklődés és az ott kialakult szellemiség bátorított bennünket arra, hogy mindezeket az erőket egy műhelyben tömörítsük. Az emlékülés jel-szava: „*Egyházi hagyomány — nemzeti hagyomány*” azóta átment a köztudatba. Műhelyünk ökumenikus, mintegy 150 egyháztörténészt tömörít, minden egyház képviselőjében. Még a mormonokkal is kapcsolatban állunk. Mégis a római katolikus egyházzal a legjobbak a kapcsolataink. Ennek indoka: itt alakultak ki a legközelebbi személyi kapcsolatok. De úgy érezzük, és ebben Paskai László bíboros prímás legutóbbi nyilatkozata is megerősített bennünket, hogy a katolikus egyház került viszonylag hátrányosabb helyzetbe, ezért itt van a legnagyobb szükség a támogatásra.

A Műhely nem törekszik monopóliumra, illet nem is támogat. De készek vagyunk az együttműködésre, vagy munkamegosztásra a többi csoportosulással. Mi is nyilvánosságot adunk ülésszak, műhelyvita formájában, elkészült, vagy készülõben lévõ munkáknak. Évkönyv kiadásával is próbálkozni fogunk. Elsõként a Pázmány-ülésszak anyagát szándékozzuk kiadni.

Fõ tevékenységi körünk az egyetemre terjed ki. Összefoglaljuk az egyetemi oktatók egyháztörténeti kollégiumait, munkásságát. Oktatóink jelentõs egyháztörténeti mûveket hoztak létre és jelentettek meg. Ezt az Új Embernek adott interjúbán, amelyet Rosdy Pál fõszerkesztõhelyettes készített, részletesen kifejtettem.

Egyháztörténeti oktatást nemcsak az egyetemi oktatók, hanem külsõ, meghívott előadók is végeznek. Szántó Konrád és Rosdy Pál a római katolikus, Benda Kálmán a református egyház történetét, Schweitzer József a zsidók történetét adja elő már hosszú évek óta.

Segítséget nyújtunk az egyetemi képzés terén: egyrészt a nappali (ötéves) tagozaton, másrészt egyéves továbbképzés formájában. Az így kiképzett fiatalok tanulmányaikat Rómában fejezhetnék be. Ilyen módon létrejönne az egyháztörténeti utánpótlás. A továbbképzés keretében történetfilozófiát, módszertant, forrástant, segédtudományokat és bibliográfiát oktatnánk.

Néhány gondolat arról, hogy *mit várunk a METEM-től?* Elsősorban nemzetközi kitekintést, hiszen a magyar egyháztörténetet, a Szent István-ülésszakon elhangzott kritika szerint, mindig a befelé fordulás jellemezte. Várjuk a személyes kapcsolatok elmélyítését, de elsősorban a külföldi, vatikáni kutatások támogatását, ami nélkül nem fog előbbre lépni az egyháztörténetírás. Igen mély benyomást tett ránk a Szentatya üzenete, amelyet a Pázmány-ülésszak alkalmából intézett hozzánk. Ebben a források feltárására hívta fel figyelmünket. Várkonyi Ágnes professzornővel együtt írt válaszlevegünkben kértük János Pál pápa támogatását, ami biztosan nem is marad el.

A közeljövő tervei között szerepel bölcsészkarai és egyetemi Szent István-ülésszak rendezése. Október 10-én Mezőfalván emlékezünk meg Hagyó Kovács Gyula jószágkormányzó 100 éves születéséről. Nagy érdeklődés várható az Erdély vallásai című munkakonferenciánk iránt is.

Egyet azonban nem tudunk megtenni: a Pázmány Péter-ülésszakot túlszárnyalni. Mert ez olyan volt, mint Pázmány Péter: egyszeri és felülmúlhatatlan.

KÜKEDI JÓZSEF HOZZÁSZÓLÁSA

7.

1. Török József a kurrens bibliográfia 1980–1986 közötti elkészültéről számolt be (Hervai Ferenc munkája), és megkérdőjelezte ezen munka folytatásának szükségességét.

Fontosnak tartom a bibliográfia folytatását, mert — ha ezt az érdeklődők megkaphatják (eddig csak az egyházmegyék kaptak 1-1 példányt) —, munkálkodásukat jelentősen segíti. A nagy bibliográfiák lassan készülnek és jelennek meg; sokkal szélesebb témakörre vonatkoznak, így hosszabb keresési időt igényel áttanulmányozásuk.

Néhány példát szeretnék említeni, mely könnyen elkerülheti az érdeklődők figyelmét:

A VALÓSÁG 1987. évi márciusi számában a 91–103. oldalon Menyhárt László S. J.-ről ír és naplórészleteit közli (múlt századvégi misszionárius).

Az Agrártörténeti Szemle 1986/1–2. számában megjelent Gergely Jenő tanulmánya (273–328. p.) „A gazdag egyház” gazdagsága. Adatok a katolikus egyházi birtokvagyon kérdéséhez a Horthy-korszakban. — Ugyane folyóirat 3–4. számában Juhász Márta írása: A kalocsai érseki uradalom gazdálkodása az 1890-es években (507–590. oldal).

2. Fontos lenne, hogy a külföldi egyetemeken beadott témánkat érintő disszertációknak legalább címeit, lelőhelyét és tartalmát megismerhessük (esetleg a METEM kialakítandó kézikönyvtárába is kerüljön — ott majd Xerox-gép is legyen, vagy a kötet, vagy abból részletek kópiájához hozzájuthassunk).

Ki ismeri a Bécsben, Rómában, Innsbruckban, Freiburgban stb. tárolt magyar egyháztörténeti tárgyú disszertációkat? (Más kérdés, hogy ezeknek milyen a mélysége, színvonala —, de súlyos pesszizmus kell ahhoz, hogy valamennyire azt mondjuk: értéktelen).

Még a Pázmány Péter Hittudományi Akadémia könyvtárában található disszertációk is kevésbé ismertek (nyilván, mert csak a hallgatók kölcsönözhetik — a könyvtár kölcsönzését fontos lenne METEM-tagok számára biztosítani, ehhez segítséget kérnék).

Csak példának sorolok fel az itt található (Bp. Eötvös L. u.) egyháztörténeti disszertációkból:

Boleszka László Pál: A magyar kat. nagygyűlések kezdetei 1974/7 jelzet. 69. p.

Dankó László: A szarvasi r. kat. plebánia története 1964/7 jelzet. 147 p.

Erőss József: Sopron m-i plebániák és templomok a középkorban. 1947/27 jelzet. 166 p.

Gyurácz Ferenc: gr. Zichy Ferenc győri pp. és hívei (1743–1783). 1944/12 jelzet. 53 p.

Gyurácz Ferenc: gr. Zichy Ferenc mint lelkipásztor. 90. p.

Horváth Lajos: A bp-i kir. PP. Tud. Egyet. hittud. karának tanárai és műveik. 1932/5 jelzet. 150 p.

Kardos József: Lósy Imre. 1947/22 jelzet. 50 p.

Kardos József: Lósy Imre magyar prímás. (1580–1642). 1948/25 jelzet. 123. p.

Késmárky István: A harangokról. 1894/1 jelzet. 82 p.

Király József: A bp-i Közp. Papnevelő Intézet első negyedszázada. é. n./8 jelzet. 136 p.

Laczkó József: A nagyszombati zsinat a gallikanizmus ellen. 1947/15 jelzet. 33+30 p.

Lenhardt Vilmos: Mihályfi Ákos élete és művei. 1959/9 jelzet. 156 p.

Lotz Antal: Nagysárrét . . . 1970/10 jelzet. 183 p.

Pastinszky József: Ellenreformáció Mo-on és Pázmány P. 1942/6 jelzet. 119 p.

Percz Antal: Szentés. 1932/4 jelzet. 181 p.

Sárváry Ferenc: Magyar egyházpolitika Kopácsy József hercegprímás alatt 1838–1847. 1951/8 jelzet. 123 p.

Urbanics Ferenc: Batthyány József. 1950/11 jelzet. 118 p. és 1983. 72 p.

Varju Ferenc: A XIX. sz-i tanyai misszók a váci egyházmegyében. 1962/7 jelzet.

Villányi Győző: A magyar papság erkölcsi reformja a nemzeti zsinaton (1822). 1938/20 jelzet.

Zsiros László: A ceglédi papi gyűlés 1849-ben. 1949/11 jelzet. 79 p.

Azt hiszem, hogy a református, evangélikus, izraelita és kiségyházak disszertációinak regisztrálása is nagyon szükséges lenne számunkra!

A különböző történettudományi évkönyvek sem közismertek! Például a Bécsi Történeti Intézet évkönyvei (1930-as évek, '40-es eleje) ragyogó tanulmányokkal!

3. Bérés Gábor (1898–1981) rosznyói megyés a székesfehérvári Papi Otthonnak 1956-tól lakójaként sok kéziratot (gépelt) kötet szerzője. Írt erről az Új Emberben Sinkó Ferenc (1970. nov. 22. 4. p., 1981. máj. 3. 6. p.). Azt írták: 100 plébánia monográfiáját készítette el 55 kéziratot kötetben. Felvettem a METEM alakuló ülésén, hogy ezt is jó lenne tudni, hol található (látatlanban nem tudhatjuk ezek nivóját.) — Nem sokkal ezután Fehérvárott jártomban Sulyok Ignác püspöki levéltáros úr volt szíves közölni, ők őrzik e köteteket. Néhány délelőttöt rászánva átnéztem a köteteket. Ide mellékelem ezek listáját, tartalomjegyzékével és irodalomjegyzékével. A Papi Otthon História Domusát is Bérés Gábor vezette 1963–1979 között. A gépelt hét kötetből eddig a VI. kötettel volt még csak alkalmam megismerkedni (1973–1975 évi). Dr. Kiss István, az otthon igazgatója (1979-től 1981. júliusban bekövetkezett haláláig folytatta a HD vezetését, kézírással, nagyon érdekes!) említi, hogy Bérés Gábor hét példányban gépelte e köteteket, és különböző „hiteles helyekre” bekötve szétküldte.

A kiadatlan, kéziratban levő, 1945 után készült műveknek egyelőre csak címét, tartalomjegyzékét, rövid summáját és lelőhelyét lenne jó közismertté tenni.

4. Példaként említem (hasonló rövid híreken túl sok értékes munkálkodásról szinte semmit se tudunk; még jó, ha egyáltalán rövid hírhez is jutunk): dr. Horváth István (szombathelyi egyházmegyes,

szül. 1909) kenyéri plebános néprajzi és nyelvjárási gyűjtőpályázat első díját nyerte közösségének múltját és közmondásait dolgozta fel. (Magyar Nemzet 1979. okt. 9. 6. p.) Ugyan ő „Nevek Pápoc Vas m-i község múltjából és jelenéből” c. munkájával az 1980-as országos hasonló pályázaton kiemelt első díjat nyert. (Új Ember 1981. jan. 25. 6. p.) — Hol lehet ehhez hozzájutni?

5. Egy hölgy (feltehetően nővér) vetette fel a találkozón: hol lehetnek a női szerzetesrendek iratai? Szeretném felhívni a figyelmet Balázs Péter kötetére: Magyarország levéltárai. (Műszaki Kiadó gondozásában jelent meg) Bp. 1983. — A 87. oldalon a kalocsai iskolanővérek anyagáról szól (1860—1950) a Bács-Kiskun Megyei Levéltárban. — A 93. oldalon a Miasszonyunk rend (Notre Dame?) felső leányisk. és tanítóképzőjének anyaga a Baranya Megyei Levéltárban. — A 149. oldalon a Svetits intézet (1869—1948) anyagát említi a Hajdú-Bihar Megyei Levéltárban. — A 157/8. oldalon az egri angolkisasszonyok anyagát a Heves Megyei Levéltárban. — (Szerzetesrendek anyagairól szól a: 75/76, 140, 150, 165, 172, 182, 195, 210, 217, 223, 291 és 306. oldalon.)

6. Nem csupán egyháztörténeteseknek hiányzik: minden megyének a könyvtára, levéltára, múzeuma ad ki hosszú évek óta évkönyvet, sőt egyéb kiadványokat. Csak példának: Agris, Cumánia, Arrabona . . . Ezeknek egységes figyelemmel kísérése halandónak szinte lehetetlen, mert többnyire országos terjesztésre nem kerülnek, példányszámuk igen alacsony (400—1000 példány között többnyire), szempontunkból is mindig akad izgalmas tanulmány. — Jó lenne az említett METEM kézi könyvtárba mindet beszerezni.

7. Szóvá tenném:

a) Az 1985-ös esztergomi História — Új Ember szervezte egyháztörténész konferencia végén Magyar Ferenc főszervező „Ex catedra” ígéretet tett arra, hogy a magnóra vett előadásokat legépeltesse, és mindenki megkapja. — Máig is hiába várjuk. Mi lesz?

b) A február végi — március eleji Pázmány-konferencia előadásainak anyagát fél éven belül ígérték, hogy megjelenik (lehetőséget teremtettem, levélben felajánlottam, hogy egy hét alatt elkészíti — a konferencia kezdetére — a fehérvári nyomda, nem vették igénybe, sajnos), híre sincs még. Hozzájuthatunk?

c) Adriányi Gábor a találkozón bejelentette, Pfeiffer könyve, a veszprémi egyházmegyes papok, megjelent két hete. Máig hiába vágyakozom utána. Kézbe is vehetjük egykor?

Nem tudom, újra be kell jelenteni, mivel foglalkozom. Biztonság okáért mondom:

1. Az esztergomi főegyházmegyes papok életadatait, működésének dokumentumait, képeit próbálom gyűjteni (Némethyt folytatni, kiegészíteni próbálva).

2. Néhány rábaközi plébániának anyagát próbálom feldolgozni (Páli, Vág, újabban Szil). Legrégibb anyakönyvek legépelésével, így kutathatóvá tételével (Páli és Vág elkészült, bekötve a plébániákon is megtalálható). — Szüleim szülőföldje és nyugvóhelye iránti tiszteletből és szeretetből foglalkozom ezzel a témával.

3. A Bp.-ferencvárosi plébánia Historia Domusát legépeltem, így kutatható, az eredeti sérelme nélkül. Évekig gyűjtöttem történetének anyagát. Dobozban tárolja a plébánia (példányom természetesen nekem is van, s a HD-ból adtam a Szt. Vince Középső-ferencvárosi plébániának is).

4. Legújabbban (mivel egy-egy nővér adatainak megkeresése mindig nehézséget okozott) az 1950-ben feloszlott (működésében akadályozott) hazai női szerzetesrendek nekrológiumát gyűjtöttem össze — amennyire lehetett — az Új Emberről. Kb. 3800 személy, ebben a szomszédos utódállamokban elhunytak és Nyugaton emigráltak adatai is benne vannak. Szeretném a Szeretetszolgálat segítségével a szoc. otthonok anyagát is felhasználni. Minden segítséget köszönettel vennék. Egyes rendek régi ruháiról fényképeket szeretnék beszerezni (meg a ma használatos is). A rendek irodalmát (elsősorban a hazai, történeti irodalmát) szeretném megismerni, felsorolni. Jubileumi évkönyvek, stb. kellenek. A Semmelweis Orvostörténeti Múzeum munkatársait is tervezem megkeresni (ápolással foglalkozó nővérekről náluk anyag remélhető). Elképzelésem: repertorium összeállítása.

LÉNÁRD ÖDÖN HOZZÁSZÓLÁSA

8.

Megfontolások az újonnan meginduló magyar egyháztörténeti munkához

1. Az egyre jobban megnyíló közélet és a múlt évtizedek mulasztásai után az identitását is felfokozottan kereső társadalom igényli a történeti, és a keresztény társadalom az egyháztörténeti tájékozódást is. Ennek az igénynek a kielégítésére tárgyyszerűen és valósan, a szándékok és lehetőségek mérlegelésével kell felkészülnünk.

2. Induláskor számolni kell azzal, hogy ezen a területen a közelmúlt tárgyi és személyi vonatkozásban is, alig hagyott maga után mást, mint sivatagot. *Adottságaink tehát rendkívül szűkek, és legfeljebb munkánk során fognak lassan tágulni.*

Nagyon kell tanulnunk az ilyen szempontból előnyösebb helyzetben lévő keresztény testvéreink munkásságából, például a nyugatnémet Kommission für Zeitgeschichte kiadványaiból.

De sem tanulási készségünk, sem nyitottságunk nem kezdheti ki *önállóságunkat*. Nem felekezhetünk meg arról, hogy az egyháztörténet nem vallástörténet, s ha az Evangéliumtól idegen tárgyi, vagy személyi keretek közé kerülünk, munkánk értelmetlenné hígul. — Ha például egy egyháztörténetinek felcímkézett kiállításon ugyanazon tárlókban keverik össze a legkülönbözőbb felekezetek olyan történeti múltból származó tárgyait, amely időkben az illető felekezetek korántsem érintkeztek, vagy hatottak úgy egymásra, mint esetleg napjainkban, akkor legfeljebb történetietlenül visszavetik a múltba korunk ökumenikus szemléletét.

3. Hangsúlyozni kell, hogy az egyháztörténelem, mint különben bármelyik más szakmai terület is, hozzáértést és érzéket igényel. Aki a vallást pszichológiai jelenségnek véli, az egyházzról szociológiai fogalmait vannak, az egyháztörténethez pedig közéleti szempontokkal közeledik, annak tevékenységétől ez a témakör nem tisztulni fog, hanem csak elködösödik.

4. A fentiek fogalmak tisztázására és körülhatárolására is vonatkoznak. Vizsgáljuk meg például az *ellenállás* fogalmát. A második világháború után ismételtén vádolták az egyházat azzal, hogy az embertelenségnek nem állt eléggé ellen. A vádlók azonban ellenálláson csak azt értették, amit ők maguk is csináltak: merényleteket és guerillaharcokat, földalatti szervezkedéseket, tüntetéseket, nyilatkozatokat, reklámokat és szórólapokat stb. Ezek azonban jórészt már az Evangélium peremterületére esnek, sőt némelyikük már arra sem. Amelyik számunkra is használható belőlük, az is a célnak és helyzetnek megfelelően szabad mérlegelés kérdése, de semmiképpen sem elvi súlyú és jelentőségű. Napjaink katolikus gondolkodói a *keresztény ellenállás alapformájának* azt a minden veszélyeztetettség és fenyegetettség ellenére is megmaradó *szilárd hitűséget és lelkipásztori felelősségérzetet* vélik, amely nem hőbörög, de nem is alkuszik meg, hanem gondolkodásában és tetteiben minden fizikai, vagy pszichés ráhatás ellenére is megmarad önmagának, még akkor is, ha szélsőséges esetben vértanúsággal végezné, amit egyébként az Evangélium minden más területen is a legdöntőbb keresztény érvek, és meg nem haladható bizonyításnak tekint (Ján 15,13). Az ellenállás ugyanis nálunk nem politikai, gazdasági, társadalmi stb. fogalom, hanem mint nem egy más fogalmunk is (szegénység, szabadság stb.) — *erkölcsi* jelleggel bír! Ez persze idegen nemcsak a kereszténységen kívül állók, de a formális keresztények számára is. Aki azonban ezeknek a felfogásától engedi magát megzavartatni, az sok és jó munkát is végezhet, de kívül az egyháztörténeten.

5. A fogalmi tisztázáson kívül azonban további benső végiggondolnivalóink is vannak: Így:

- a) le kell választani minden ideológiai, apologetikus, mentegetőző, vagy támadó magatartást;
- b) de nem tűrni „tabutémákat”, „fehér foltokat” sem, sőt külön gonddal, kiemelten kezelni az elhanyagolt, kényes, vagy különösen időszerű témákat és területeket;
- c) elhatárolni magunkat és tevékenységünket az üres factológiától is: a fent említett erkölcsi jelleg nélkül kronológiát lehet szerkeszteni, de egyháztörténetet nem;
- d) nem hinni azt, hogy egyháztörténetet művelünk, ha az egyébként nélkülözhetetlen előkészítő munkálatokat végezzük, mint levéltárak rendezése és karbantartása, vagy helyi és részfeladatokkal való foglalkozás, mint plébánia-, mozgalom-, sajtó-, iskolatörténetek stb.

6. Ennek az egész *fogalmi tisztázó munkának az elvégzésére fel kellene állítani egy megfelelő és átfogó szakmai koordinációs bizottságot*. Nem valami reprezentatív együttest, sem egyházi, sem társadalmi meghívottakkal, hanem egy kis létszámú szakmai döntő- és munkabizottságot. Ezután kellene kidolgozni egy *részletes munkatervet* is, és megteremteni hozzá a *személyi és anyagi munkalehetőséget*.

7. A nyilvánosság felé talán egy *átfogó állásfoglalás* közzétételével kellene a munkának indulnia, mely az itt körvonalazottakat megfelelő rendszerbe szedve, a szükségletek szerint kiegészítve és átformálva *irányt és keretet adna a munkának*. Se nem félve az igazságtól, sem azt nem féltve, mivelhogy az igazság sem fél semmitől. És azt is tudva, hogy a jelen feladatnak az Evangélium átfogó keretei közé kell simulnia. Persze, mivel a feladatok természetes fokozatossággal épülnek egymásra, lesznek problémák, mik csak a második, harmadik lépcsőfokon, az előző problémák felfejtéséből hajtanak ki. Csak azt a rövidlátó magatartást nem szabad megengedni magunknak, ami egy mai félmegoldás magasáról úgy kritizálja egy évtizeddel előbbi félmegoldás-elődjét, mint ahogy egy újabb évtized múlva őt is joggal fogják megbírálni!

Észrevételek a METEM Vázlatok első számával, illetve a plébániák történetének feldolgozásával kapcsolatos. A tervezett enciklopédia egyik célja a történeti Magyarország területén található, illetve a külföldi magyar plébániák történetének feldolgozása.

Amint az a Vázlatokból kitűnik, valamennyi plébániával foglalkozni kell, ha teljességre törekszünk. Ez összesen több, mint 5000 egyházközséget jelent.

Példaként a Vázlatok le is közöl két plébániatörténetet. Mindkét plébánia a XX. században alakult, tehát a választás eleve nem túl szerencsés. A két dolgozat így is mintegy hetven oldalas. Mekkora terjedelmű lenne egy olyan plébánia története, amely már az első tizedjegyzékekben is felbukkan, a török alatt is folyamatosan pasztorálva volt, és a XVIII. század elejétől kezdve anyakönyvekkel, levéltárral stb. rendelkezik? Az anyag jelentősen felduzzad azáltal is, hogy az ún. „METEM plébánia-történet írás” a plébániák történetét tágabban fogja fel (természeti földrajz, településtörténet, községtörténet stb.). Ha mindezt figyelembe vesszük, egy-egy plébánia története egy-egy — esetenként elég vastok — kötetet is kithet. S mivel a feldolgozandó plébániák száma több mint 5000, ezért ez a fajta feldolgozási mód annyira lehetetlen, hogy foglalkozni sem érdemes a gondolattal. (S ekkor még nem is vettük figyelembe, hogy a plébániák története csak az egyik része az enciklopédiának.)

Az én javaslatom ezzel szemben az, hogy egy-egy plébánia történetével maximum néhány (5-6) oldalon foglalkozzunk. Hasonlóképpen képzelem, mint a néhány évvel ezelőtt megjelent egri egyházmegyei plébániák története esetében.

Ha kb. 30 püspökség kötetenként jelenne meg (egy püspökség — egy kötet), tartalmazná valamennyi, az adott egyházmegye területén található plébánia történetét (természetesen a források pontos jelölésével, elősegítve ezzel a további kutatást), talán reménykedhetünk abban, hogy a sorozat néhány évtizeden belül napvilágot lát. Így kevesebbet markolva többet foghatunk.

A püspökségenkénti beosztás gondolata lehet vita tárgya, hiszen az 1920 után alakult plébániákat anakronisztikus lenne az 1920 előtti egyházigazgatási keretek között tárgyalni, főleg az elcsatolt országrészekben. Ezért lehet, hogy a szimpla alfabetikus tárgyalás szerencsésebb, mindig jelölve az adott plébániánál az egyházmegyei hovatartozást az esetleges változásokkal. Az összterjedelem azonban így se haladja meg a 25–30 kötetet.

Végezetül javasolnám egy plébániatörténeti segédkönyv megjelentetését, főleg kezdők és diákok számára. Erre mindenképpen szükség volna, ha nem szakembereket is be akarunk vonni a munkákba. Jó megoldás lenne egy tudományos színvonalú segédkönyv és ennek egy kivonatos, brossúraszerű változata, természetesen részletes bibliográfiával.

Szükség esetén újra lehetne nyomtatni Vanyó Tihamér alapvető munkáját, A plébániatörténet-írás módszertanát.

PROKOPP MÁRIA JAVASLATAI

10.

1. Az egyháztörténet-utánpótlás érdekében:

a) Az egyházi középiskolákban magasszintű szakköri tevékenység biztosítása a METEM iránítása alatt. Kíváncsok lennének a METEM egy tagját a feladatkörrel megbízni.

— A szakkörvezető a helyi tanárok túlterheltsége esetén lehet nyugalmazott történész, vagy egyetemi hallgató —, ez utóbbiak vonatkozásában az egyetemről is kérhető segítség.

— Pályázatok, vetélkedők kiszélesítése, nyilvánosabbá tétele stb.

b) A hittudományi főiskolákon és az Akadémián a hallgatók önálló egyháztörténeti kutatásainak lehetővé tétele, ill. szorgalmazása: a levéltári munka megismertetése, évi felolvasó ülések. A kiemelkedő dolgozatok publikálása, a kellő szervezettség esetén, megvalósítható.

2. A METEM képviseltesse magát az egyháztörténeti vonatkozású hazai, — s lehetőség szerint a külföldi — tudományos konferenciákon. Az ott észlelt fehér foltok segíthetnek a legidősebb kutatási feladatok meghatározásában. Így pl. kíváncsok az Országos Műemléki Felügyelőség által rendezendő 1988. szept. 22–24-i szegedi kollokviumon való részvétel: „Koldulórendi építészeti kutatások Magyarországon”.

ROSDY PÁL HOZZÁSZÓLÁSA

11.

1. A sokféle egyháztörténeti bizottság, kezdeményezés, fórum és grémium közül eddig kettő látszik igazán életrevalónak és a produktivitás reményével kecsegtet: a METEM és az Egyháztörténeti

Műhely. Mindkettő azért, mert nem arra helyezi a hangsúlyt, hogy milyen legyen a szervezete és ki legyen az elnök, titkár stb., hanem arra, hogy a tényleges egyháztörténeti kutatásnak, eredményeknek teret, publicitást adjon és a megszületett műveket megőrizze, közkinccsé tegye, egy majdani szintézis számára gyűjtse. Tehát a művek, a munka szerint lehet mindenki tag és senki sincs kizárva.

A METEM is és az Egyháztörténeti Műhely is még valami miatt látszik reményt keltőnek. A METEM-nek rendelkezésére áll a modern nyugati technika (Computer stb.) és van kiadási lehetőség (OMC). Az Egyháztörténeti Műhely pedig rendelkezik komoly tudományos bázissal, az egyetemmel, ahonnan egyedül várható egyháztörténészek korszerű tudományos képzése.

2. A METEM és a Műhely — szerintem éppen a Vázlatok kiadásával tud együttműködni, egymást kiegészíteni. Itthon a Műhely is kíván publikációs lehetőséget teremteni, de a Vázlatok jóval gyorsabb, egyszerűbb és olcsóbb módon teheti. Néhány száz példány már közkinccsé tesz, megőrizhet arra érdemes téglákat az enciklopédia szintéziséhez. Jó volna, ha a METEM a Műhelyben megvitattott, arra érdemes tanulmányoknak is helyet adna. Másrészt a Vázlatokban publikálandó, s kinti kutatóktól való anyag gazdagítja a hazai horizontot.

3. Ehhez kapcsolódik az a javaslatom, hogy a bölcsészkaron szükség lenne egy szobára az Egyháztörténeti Műhely számára. Benne lakatolt szekrényekben volna helye nemcsak a Vázlatok — reméljük — sokasodó füzeteknek, hanem a METEM által megszervezendő külföldi, alapvető kézikönyvajándékoknak is. Az egyháztörténeti irodalom modern kis kézikönyvtára van szükség. Ez is az együttműködés egyik köre lehetne.

4. Végül a METEM és az Egyháztörténeti Műhely együttműködésének igen fontos területe lehet a vatikáni kutatásokra létesülő alapítvány. Abban az értelemben, hogy az egyetemtől várható a jövőben — a Műhely közreműködésével — azoknak a fiatal kutatóknak a felkészítése és kiválasztása, akik — ha erre tényleg meglesz az anyagi fedezet egyrészt állami és egyházi forrásokból, plusz a METEM-alapból — tovább vihetik az annyira fontos vatikáni kutatások, forráskiadások ügyét. Papokra alig számíthatunk, másrészt modern egyházképünk sem igényli az egyháztörténet egyházi művelésének elhatárolását, a jövőben egyre kevésbé.

TILLY KÁROLY ELŐZETES ÉSZREVÉTELE

12.

Köszönöm a f. évi július hó 21-én kelt Feljegyzést (3. sz. Előzetes jelentés) mellékleteivel együtt. Sietek felkérésére a METEM jogi státusával kapcsolatos lehetőségeket, illetve elképzeléseimet körvonalazni.

1. *A hatályban lévő rendelkezések szerint valamilyen közösség, a célkitűzése jogszabályi megfeleléségén túlmenően, akkor kérheti jogi személyként, a jelen esetben egyesületként, történő elismerését az államtól, ha feladatai szükségessé teszik, hogy vagyoni jogai és kötelezettségei legyenek.* A másik fajta jogi személy, amely fajlag közelebb áll az egyesülethez, a társadalmi szervezet, mint forma azért nem jöhet a METEM esetében számításba, mert e szervezetek inkább politikai vagy gazdasági céllal jönnek létre, és jellegüknek fogva nem állnak állami felügyelet alatt, ami alól a METEM, elképzelt tevékenységére tekintettel, nem mentesítheti magát. Marad tehát az egyesületi forma, ami azt jelenti, hogy egyesületi tevékenységet folytathat; ennek jellemzői az önkormányzat és a gazdasági önállóság. Tehát ha a METEM egyesületi tevékenységet kíván folytatni, az egyesületi jelleget kell választania.

A hatályban lévő jogi szabályozás tekintetében ennek a METEM személyi összetételét tekintve nincs akadálya, mert az egyesület tagja, sőt az egyesület ügyintéző és képviselő szervének a tagja is lehet külföldi állampolgár. Ezenkívül az egyesület a jogszabályi keretek között nemzetközi tevékenységet is folytathat.

Mindenesetre, egyesület esetében elkerülhetetlen, hogy a felügyelő szerv ne vizsgálja meg, fennfornak-e az egyesület működéséhez megkívánt feltételek. Tehát az egyesület csak nyilvántartásba vételét követően kezdheti meg működését. Ezzel kapcsolatban különösen egy körülményre kell szíves figyelmét felhívnom. Az egyesületekről szóló jogszabályi rendelkezések már az egyesület létrehozására irányuló *szervezőmunka megkezdését* is a felügyelő szervnek történő *előzetes* bejelentés kötelezettségének vetik alá, sőt ennek ellenőrzését a Belügyminisztériumra bízák. Erre még később vizsgatérlek.

2. Eddig a hatályos jogszabályi rendelkezésekről volt szó. Viszont, valószínűleg még ebben az évben a Parlament elé kerül törvényjavaslat formájában az *egyesületi jog újraszabályozása*. A régi, vagyis a jelenlegi szabályozáshoz viszonyítva az új, a politikai atmoszférának megfelelően valószínűleg kedvezőbb lesz, de az állam továbbra sem fog lemondani mind a szervezési, mind az egyesületi tevé-

kenység ellenőrzéséről. Újszerűt két vonatkozásban is fog képviselni: a felügyeletet vagy a bíróság fogja gyakorolni, vagy az megoszlik majd az Országgyűlés, a Belügyminisztérium és a megyei tanácsok között; az egyesületeket érintő hatósági döntések ellen fellebbezésnek lesz helye, ami a bíróság hatáskörébe fog tartozni. Ezenkívül még egy jogi bizonytalanság megszüntetése várható. Eddig is voltak olyan társaságok, amelyek nem merítették ki a társadalmi szervezet, vagy az egyesület kritériumait, és így nem tartoztak a vonatkozó jogszabályok hatálya alá. Ezeket az egyesülési jogról szóló törvény nem fogja megalakulási szabályokhoz és állami nyilvántartásba vételhez kötni — persze csak addig, amíg a társaság tevékenysége egyesületre utaló ismérveket (önkormányzat, gazdasági önállóság) nem fog mutatni.

3. A fenti jogi háttér felvázolása után úgy látom, talán egyelőre le kellene venni a napirendről a METEM jogi minősítésével kapcsolatos kérdéseket. Ha a törvény és főleg annak végrehajtási rendelete megjelenik, megnyugtatóbb módon és főleg hathatósabban tudjuk majd szabályzatunkat, legalább az alapelvek és a kategóriaválasztás tekintetében megalkotni. Addig is azonban, mivel a régi jogi szabályozás még érvényben van, és feltéve, hogy a METEM egyesületi tevékenységet kíván folytatni, okvetlenül szükség van a szervezőmunka megkezdésének haladéktalan bejelentésére a felügyelő szervnél. Felügyelő szervként, ha a METEM-et országos egyesületnek képzeljük el, feltehetően az Állami Egyházügyi Hivatal jön tekintetbe; ha viszont az AEH a felügyeletet Horváth professzor úr látogatása alkalmával nem vállalná, majd megjelöli, melyik országos hatáskörű szerv az illetékes. Azt kell mondani, hogy eddig csak a szervezőmunkát megelőző *konzultációkra* került sor, illetve még nincs döntés a tekintetben, hogy a METEM egyesületi tevékenységet fog-e folytatni, vagy sem, hiszen ez csak az augusztus 28-án rendezendő összejövetelen dől majd el. Ettől eltekintve meg lehet alakítani az egyes bizottságokat, hogy a munka megindulhasson és létre lehetne hozni egy ún. szervezési bizottságot, amelynek feladata lenne az új jogszabály alapján a szervezeti és működési szabályzat kidolgozása. Ha pedig az a döntés születne még az összejövetel előtt, hogy e szabályzatra már most szükség van, kérem szíves választát a következő kérdésekre:

- melyik város lesz a METEM székhelye;
- hogyan oszlanak meg Budapest és Torontó között az ügyintéző és képviselői feladatok;
- ennek megfelelően hol és ki diszponálna a pénzügyi alapokról;
- legyen-e tagsági díj;
- mik a tagok jogai és kötelességei;
- magyar egyesület legyen-e a METEM, amelynek külföldi tagjai is vannak, vagy kanadai, amelynek a magyarországi tagok összessége a külföldi egyesület magyar asszociált tagozatát képezne társasági státussal;
- stb., stb.

Egyelőre ezek a legfontosabb kérdések, amelyek megválaszolása hiányában csak alternatívákat lehetne kidolgozni, mégpedig olyan nagy számban, hogy az lehetetlenné tenné a tisztánlátást.

TÖRÖK ISTVÁN JAVASLATA (State University New York)

13.

Indítványoznám, hogy a diaszporában alakult római és görög katolikus közösségek még menthető kulturális, nyomtatott és írott anyagának gyűjtése haladéktalanul kezdődjék meg (s mielőtt elkötavetyélnék a nem magyar pásztorok), Pannonhalmán helyeztessenek el. → Alakuljon egy papi bizottság, mely összeköttetésbe lép az aktív és passzív magyar egyházakkal — esetleg hazai teológusok, diakonusok mint vendégek dolgoznának ideát a gyűjtésen.

TÖRÖK JÓZSEF HOZZÁSZÓLÁSA

14.

A Magyar Katolikus Püspöki Kar Egyháztörténeti Bizottsága közel egy évtizedes aktív múltat tekint vissza. Az első években dr. Szennay András pannonhalmi főpát vezetésével, dr. Szalay János teológiai tanár szervezése mellett a szemináriumok egyháztörténelem tanárai tartottak értekezletet évente kétszer, ám ez hamarosan ki lett bővíve az egyháztörténelem iránt érdeklődő, vagy azt művelő egyháziakkal. A bizottság vezetését 1982-ben átvette dr. Udvardy József püspök úr, és Hervay Ferencet, valamint Török Józsefet kinevezte a bizottság titkáraivá. Az érdekeltek munkásságának kéziratban levő részéről jegyzék készült, aminek kiegészítése a közeljövő feladata. Mivel ekkor készült az Országos Egyházi Almanach, az egyházmegyék történetének rövid összefoglalása tűnt a legtöbb sikert ígérő vállalkozásnak, annál is inkább, mert a szemináriumi oktatásban szintén szükséges volt olyan áttekintés, amely a papságra készülő fiatalokat a saját egyházmegyéjük történetével meg-

ismerteti. Így éveken keresztül az egyes egyházmegyéek történetei kerültek előadásra és megvitatásra. Ennek gyümölcse az 1984-es almanach történelmi fejezete.

Időközben a kurrens folyóiratok bibliográfiai feldolgozása is megindult, ez 1980-tól 1987-ig elkészült. Visszamenőleges pótlása részben fölöslegessé válik az újabb bibliográfiák megjelenésével, ilyen például a Századok, a Vigilia repertórium, vagy az Irodalomtörténeti Bibliográfia.

A Szent István Társulat sorozatot indított Hungaria Sacra címen, melynek első kötete, az »Athleta Patriae« tudományos sikere és rendkívül kedvező kritikái ellenére sem vált eléggé ismertté. Így a sorozat időlegesen szünetelt. Most a 2. kötet előkészítése történik a Szent István év kapcsán.

Az Ecclesia Kiadó megjelentette Szántó Konrád háromkötetes egyháztörténeti munkáját, amely nélkülözhetetlen előfeltétele a hazai események nemzetközi keretbe állításának.

A Pázmány Péter Hittudományi Akadémia Közép- és Újkori Egyháztörténeti tanszékén minden évben legalább egy egyháztörténeti jellegű disszertáció készül. Ezek megjelentetése anyagi nehézségeken múlik. Takács Lajos műve, Ranolder püspök élete a szerző áldozatkészségének köszönheti azt, hogy napvilágot látott, s remélem, sokak felé érzékelteti, hogy a magyar katolikus papságot igenis érdekli egyházának történelmi múltja. De ugyanakkor jövője is. Ezért a püspökkari bizottság nem látja lehetőségét annak, hogy a papok százait mozgósítsa történelmi kutatások végzésére, a lelkipásztori munka rovására. Ezt nem lehet úgy értelmezni, hogy a katolikus egyház és ezen belül a papság lemond saját történelmének teológiai, egyházi szempontok alapján való megírásáról, de a helyes út megtalálása, az eszközök megválasztása nem mindig könnyű feladat.

A püspökkari bizottság örömmel működött együtt a Tudományos Akadémia Történettudományi Intézetének keretén belül megalakult Egyháztörténeti Bizottság eddigi munkájában. Ugyanígy az ELTE illetékes tanszékével együtt a Pázmány-konferencia megszervezésével is tanúságot tett nyitottságáról és párbeszédkészségéről. A magasabb szintén szervezett Szent István-konferencia az együttműködés idáig legszebb példája. De ennek voltak kevésbé látványos előzményei is a MTA Középkori Munkabizottságával együtt, az 1083-as ötös kanonizáció és az 1084-es kartauzi rendalapítás kapcsán. Bizottságunk nemzetközi kapcsolatait most építi ki, és kutatásainak eredményeit igyekszik a nemzetközi egyháztörténetírás számára is hozzáférhetővé tenni.

Az egyháztörténeti bizottság vezetését az elmúlt év során dr. Dankó László kalocsai érsek úr vette át, akinek római kapcsolata és ott töltött éveie ígéretes biztatást jelentenek a további kutatások folytatására.

Az Egyháztörténeti Műhely alakuló gyűlésén szintén részt vettünk az együttműködés szellemében. Ugyanez vezet bennünket, amikor a METEM megalakulását üdvözljük abban a reményben, hogy összeköti a külföldön és itthon dolgozó egyháztörténészeket, munkájukról kölcsönösen tájékoztat, és segít abban, hogy a hazai publikációk külföldön, idegen nyelven megjelenve a történelmi Magyarországon egyházának múltját az igazságnak megfelelően tegyék ismertté; hogy így a nagy, összegző művekbe ezek bekerülhessenek. Várjuk a METEM segítségét abban is, hogy a külföldön megjelenő magyar történelmi és egyháztörténelmi munkák, hiszen a kettőt erőszakolt lenne egymástól elválasztani, itthon a kutatók számára legalább két-három könyvtárban és a jövőendő központban hozzáférhetővé váljanak.

UDVARDY JÓZSEF JAVASLATA

15.

Amint már jeleztem, a gyűlésen nem tudok részt venni betegségem miatt. Hozzászólásomnak rövid tartalma ez lenne: *Szerzetes rendek levéltára*.

Egy részük elveszett az '50-es évek alkalmával. Maradékaik a megyei, vagy városi levéltárba kerültek.

Jó volna valakit megkérni, hogy ezek lajstromát állítsák össze. Tehát, hogy egyes szerzetesházak levéltárai melyik megyei, vagy városi levéltárban találhatók. — Szintén segítenek az egyházmegyei levéltárak, ahol ugyancsak található anyag egyes szerzetesházakra vonatkozóan. Ezt is jó volna nyilvántartásba venni. — Fel kellene kérni a még élő szerzeteseket, hogy írják le egyes rendházaik tevékenységét. Én magam a szegedi apácarendek még élő tagjaitól elkértem ezt az értesítést, mondhatom, igen értékes adatokat közöltek a rendházak tevékenységéről.

Ezek összegyűjtését azért tartom szükségesnek, mert nemsokára gondolni lehet, hogy összeállítjuk a magyar egyház történetét a múlt század végétől a jelen század közepéig. Közismert, hogy ez a korszak a magyar egyház történetében egyik legvirágzóbb korszak volt. A nagy neveket ismerjük: Prohászka, Banga, Tóth Tihamér stb. De több kisebb személyiség is fontos szerepet játszott és főleg a szerzetesrendek igen intenzív tevékenységet fejtettek ki.

Ezeket közölve és munkájukhoz sok sikert kívánva maradtam őszinte tisztelettel.

Sajnálattal kell megállapítanom, hogy ámbár a Püspökkari Egyháztörténeti Bizottságnak 1969-i, 1972-i és 1976-i beadványaim által eszmei elindítója és 1980-i létesítése óta tagja vagyok, a mostani alakuló közgyűlésre meghívót nem kaptam, s ezért írásban közlöm megjegyzéseimet.

Hatvan évvel ezelőtt megjelent doktori dolgozatom után a húszéves kényszerű hallgatás idejét (1948–1968) kivéve folyamatosan láttam napvilágot tárgyunkba vágó vatikáni forráskiadásaim és földolgozásaim, továbbá az egyháztörténeti módszertan szinte minden kérdését tárgyaló tanulmányaim. Utolsó nagy vatikáni vonatkozású művem az Akadémia a közelmúltban adta ki, az utolsó módszertani értelmezésem pedig a Századok 1986-i évfolyamában jelent meg. Ebben részletesen előadom egyháztörténetírásunk megszervezésének módozatát, amelyet a Püspökkari Értekezlet teljesen magáévá tett. Eszerint a legfőbb irányítás a később kibővített Püspökkari Bizottságé, a gyakorlati megvilágítás viszont egyházmegyei szinten történik, az egybehangolást időnkinti összejövetelek segítik elő, a közzététel helye pedig főként az egyháztörténeti évkönyv. Ennek első kötetét Lékai bíboros jóváhagyásával Horváth József esperes állította össze. Az előző megírására a bíboros úr nevében engem kértek föl. Majd a kötet különböző bírálókhoz került, s végül évek óta tartó álomba szenderült.

Az enciklopédia tervét nem helyeslem, mert közvetlenül nem mozdítaná elő sem a kutatást, sem a földolgozást. Gyarapítaná ugyan a tárgyunk iránti érdeklődést és tudást, de rendkívül munkaigényes és lassú vállalkozás lenne, és sok területen ütközne a Katolikus Lexikon már évek óta folyó munkálataival. Részt vettem a belga egyháztörténeti és földrajzi lexikon munkájában, s az eközben szerzett tapasztalatok elriasztanak csak valamelyest is hasonló kezdeményezéstől. Erre egyébként nincs megfelelő irányító és közreműködő szellemi gárdánk.

VÁRALJAI CSOCSÁN JENŐ JAVASLATA (Oxford)

17.

Javasolnám, hogy lehetőséget kellene keresni hazai vonatkozású munkák külföldi kiadására, részben az olasz, francia és más európai tudományos és művelődési intézmények segítségével, s alighanem az amerikaiak támogatását is meg lehetne kapni. Az ilyen vállalkozásokhoz ugyanis tulajdonképpen mindig egy testület szükséges, mert az egyéneket ilyen ügyekben nem sokra veszik.

R. VÁRKONYI ÁGNES HOZZÁSZÓLÁSA

18.

„Munkamegosztás és együttműködés” — a METEM-nek ezt az alapelvét a XVI–XVIII. századi Magyarország történetének kutatója csak a legmesszebbmenő egyetértéssel üdvözölheti. Horváth Tibor titkár úr bevezető előadásának részletes fejtegetését — a tények, a folyamatok és a szövegek számbavételéről, az egyháztörténet teljes történelmi összefüggésrendszerében tervezett feltárásáról pedig, — a történelmet az egyetemen tanító tanár egyszerre tekinti úgy, mint régi adósságok törlesztését és új kezdeményezések elindítóját. Figyelembe véve az előttem szólók fejtegetéseit is, mint a kora újkori történelem kutatója a hosszútávú program kialakítási tervéhez van némi hozzászólásom.

A METEM természetszerűleg hosszútávú tervet kíván kialakítani. A magyar egyháztörténeti kutatások jelenlegi viszonyait és helyzetét reálisan számbavéve még nem is lehet más a felelős stratégia. A tervben ma még csak nagyon vázlatosan körvonalaznak egy előreláthatólag több évtizedes munkát. Ha konkrét munkaprogramok kialakítása ma még nagyon korai is lenne, talán néhány tapasztalat segítséget nyújthat, hogy a nem is nagyon távoli jövőben konkrétan lehessen felvázolni a magyar egyháztörténeti kutatások előtt álló — túlzás nélkül állítható, hogy — hatalmas munkát.

Nincs olyan területe a XVI–XVIII. századi magyar történelemnek, ahol a kutató történész ne tapasztalna nap mint nap az egyháztörténetírás hiányosságait. Sokszor kellene leemelnünk a könyvespolcokról olyan köteteket, mint az érsekek életrajzai, a zsinatok története, az egyházi birtokok katasztere, a magyarországi ellenreformáció történetének kézikönyve, az egyházmegyéek, püspökségek, plébániák, szerzetesrendek története, nem is beszélve az országgyűlések egyházügyi tárgyalásairól, vagy a magyar katolikus klérus és a Szentszék kapcsolatairól. Ezeknek a köteteknek még az elmúlt évszázadban kellett volna elkészülniök, s ha a régi magyar történetírásban a katolikus egyháztörténet nevezetes helyet foglalt is el és több kiváló művet is tett le a magyar és az egyetemes tudomány asztalára, a folyamatos, következetes, egyenletes munkát akadályozó nehézségek közismertebbek, semmint egy rövid hozzászólás keretei között akárcsak utalásszerűen is érdemes lenne megemlíteni. Három körülménnyel azonban a hosszútávú tervek kialakításánál feltétlenül számolni kell.

Ezek: 1. Az utóbbi évtizedekben a történettudomány nemzetközi és hazai fórumain zajló módszerbeli szemléleti átalakulásában újrafogalmazódik a köztörténet és egyháztörténet viszonya is. Egyetemes és nemzeti méretekben egyaránt.

2. A magyar történeti és egyháztörténeti források feltárása elmaradt a nemzetközi gyakorlattól.

3. A tudományos utánpótlás két-három generációja teljesen kiesett.

1. A kora újkor történetének három évszázada iránt a nemzetközi tudományos fórumokon az elmúlt három évtized alatt egyre növekszik az érdeklődés. Közös meggyőződés, hogy a jelenlegi világ, a XX. századi Európa számos fejleménye innen indul, itt alapozódik meg, vagy ide a XVI–XVIII. század változásaira vezethető vissza. Közismert, hogy ez az időszak nálunk Mohács évszázada, a reformáció és az ellenreformáció ideje, az erdélyi fejedelemség – a másik magyar állam – megszületésének és kibontakozásának korszaka, Pázmány, Bethlen, Zrínyi, Rákóczi évszázada, a török kiűzésének, az országegység megteremtésének, a Habsburg berendezkedésének – a birodalom keretei között zajló változásoknak, s a felvilágosodás korszaka. A nemzetközi tudományos fórumokon megfigyelhető változások röviden abban foglalhatók össze, hogy a hangsúly a háborúk történetéről a társadalom önszerveződésének, az intézmények működésének, a mentalitás és a gazdaság, a mentalitás és társadalom, a politikai döntések és értékrendszerek stb. összefüggéseinek vizsgálatára tolódott át. Ez azzal a következménnyel jár, hogy a világi történet és az egyháztörténet kutatói jobban egymásra vannak utalva.

A művelődéstörténész is egyre kevésbé nélkülözheti az egyháztörténeti kutatások eredményeit és az egyháztörténészek szakadatlanul kapják a kérdéseket a köztörténet kutatóitól.

Csak néhány példa a művelődéstörténet területéről. A művelődéstörténészek már jó néhány évtizede új kérdésekre keresik a választ. Nem függetlenül korunk válságjelenségeitől sem, azt vizsgálják, hogy például milyen volt ezekben az évszázadokban a család szerkezete, belső élete, milyen változásokon esett át, mennyiben volt teherbíró a három évszázadban lezajlott változásokkal szemben. Vátabbá hogyan alakult a gyermekáldás, változásait, eltéréseit milyen tényezők befolyásolták, hogyan változott a társadalom gyermekkultusza, a gyermekek helye, esélye, műveltségisménye, neveltetése az évszázadok folyamán. Milyen volt a társadalom teherbíró képessége a nehézségek, változások, válságok, járványok, természeti katasztrófák, háborús megpróbáltatások idején. Milyen volt és hogyan működött a társadalom feszültségeket levezető kultúrája, különböző etnikumok, rétegek együttélésének milyen technikái alakultak ki. S a másik hatalmas terület: hogyan élték meg az emberek és a közösségek a maguk történelmét, az akkori jelent, milyen szimbólumrendszerekben kapcsolta össze múltját, közelebbi és távolabbi közösségeit, milyen asszociációs rendszerben gondolkodott, hogyan alakította ki a jövő stratégiáját. Milyen látomásokban, szertartásokban, szokásrendszerben tudatosította a világ jelenségeit, az emberi élet fontosabb állomásainak jelentőségét, az ember, a közösség méltóságát stb. Nyilvánvaló, hogy ezeknek a jelenségeknek a rekonstrukciója csakis interdiszciplináris módszerekkel oldható meg.

Hol itt a helye az egyháztörténetnek? Csak néhány példa. Angol művelődéstörténészek megvizsgálták, hogy a családi ima szokása hogyan működött és hogyan változott meg a XVI–XVII. században, s mindebből milyen következtetések vonhatók le a gyermek-szülő, a család és az ifjúság, a személyiség és az önállóság, az egyházi hivatások, az úr-szolga viszony alakulására. Vagy: többet szerettek volna tudni a főúri családok belső életéről, a család és a háznép viszonyáról, a családfő és az anya döntéseinek viszonyáról a gyermek jövője kialakításában. Így jöttek rá, hogy a főúri családok udvari papjainak működését, szerepkörét, befolyását vizsgálva eddig nem tapasztalt részletességű információkhoz jutnak. A társadalmi-politikai történet olyan fontos sávjait vizsgálva mint a félelem, a pánik, a bűntudat, a döntések kockázatvállalása igen nagy változatosságban élnek a kutatók az egyháztörténeti források elemzésével. Én néhány évvel ezelőtt arra voltam kíváncsi, hogy a prédikációk milyen antik műveltséganyagot közvetítenek. Az eredmény meglepő volt, de új kérdések sokaságát vetette fel. Az antik szerzők bősége idezgetése, az ókori történelmi példák, a görög-római mitológia, az antik patriotizmus eszményei megtalálhatók a legkülönbözőbb prédikációkban. Így a magyar történelem példái is. Vajon felmértük már a maga teljes horderejében a szószék műveltségközvetítő szerepét a XVI–XVII. században? Ezzel már rá is tértem érdemi mondanivalómra, a XVII. századi magyar történelem általános kérdéseinek és az egyháztörténetnek az összefüggésére a források világában.

2. A kora-újkor magyar történelem talán legfontosabb kérdése, hogy miként őrizte meg államiságát, nemzetiségét a magyar társadalom a XVI–XVII. század páratlanul súlyos viszonyai között. A három hatalom alatt élő ország, részben az oszmán birodalom szorosabb, vagy lazább kötelékében, részben pedig a monstruózus katonai hatalom árnyékában, vagy szomszédságában állandó fenyege-

tettségben élve, hogyan tudta fenntartani szerves kapcsolatát a szakadatlanul fejlődő, sőt a XVII. században nagy léptékben előrehaladó keresztény Európával? S mi volt a vallás, az egyházak szerepe a túlélés évszázadonként változó technikájának kialakításában és működésében. Mit adott a katolikus egyház a törökkel harcoló Magyarországnak? A Habsburg-birodalom keretei között is állami intézményeit sok áldozat és szenvedés árán megőrző Magyarországnak? Verssorok, vítézi siratók, a haldokló Balassi Bálint, az Obsidio Sighetiana lehajló feszülete, a Wesselényi-szervezkedés főméltóságainak kivégzésük előtti búcsúja, a Confessiones-t író Rákóczi — hogy csak néhány hirtelenében felvillanó képet idézzünk. De ha képsorok sokaságát pergetnénk is itt végig egy képzeletbeli mozivászonon, tudjuk, hogy az nem lehet szelektív. A teljes valóság elemzést, összevetést, a fejlődési folyamatok és alternatívák gondos rekonstrukcióját kívánja meg. Vagyis az átfogó válasz kialakítása rendkívül kiterjedt, sokrétű munkát követel. Alapvetően következetes forrásfeltárást. Az adósságok pedig igen nagyok. Csak egyetlen példa. Kezdő történész koromban igen érdekes módon kerültem szembe azzal a kérdéssel, amit röviden a Rákóczi-szabadságharc valláspolitikájának nevezhetünk. Vak Botytyán működését és a dunántúli kuruc harcokat vizsgálva a forrásanyag ontotta a tényeket, kiderült, hogy nem érvényes a régi hagyományos felfogás, az, hogy a protestáns-katolikus megosztás a politikai megosztottsággal vág egybe (Thay). A tengelyek másként vannak. Rákóczi államán belül is kiválóan művelt katolikusok működnek együtt ugyancsak korszerűen művelt reformátusokkal például a gazdasági és politikai reformok kimunkálásában. Vagy például kevésbé ismeretes, hogy Rákóczi államának magyar történelemszemléletében Szent István jelentősége rendkívül nagy hangsúlyt kap. Sajnálom, hogy erről a Szent István halálának évfordulója alkalmából rendezett konferencián még utalásszerűen sem esett szó. Annál is inkább, mert például a református Ráday Pál is ír róla. Melyek az előzmények? A magyar katolikus főpapság viszonya, tudjuk, nem volt olyan egyértelműen harmónikus a Habsburg-kormányzattal, mint a leegyszerűsített sémákban gondolkozók vélték. A nemzeti szuverenitás védelme és az egyház tevékenysége ugyanolyan mélyreható tényekre épülő vizsgálatokat kíván, mint például a Szent István-hagyomány, vagy a Szent László-hagyomány a protestánsok körében is. Ezek a vizsgálatok pedig következetes forrásfeltáró munkát kívánnak.

Kutatói tapasztalatom az, hogy a XVII–XVIII. századi magyar egyháztörténet forrásanyagának javarésze még a hazai és a közelebbi és távolabbi külföldi levéltárakban fekszik érintetlenül. Jobbik esetben. Mert pusztulásnak is tanúi lehettünk és lehetünk. Felbecsülhetetlen nemzeti értékről van szó. Lippay György érsek és Szelepcsényi György érsek leveleinek feltárását egyetemi hallgatók kezdték meg. Lippay György szép magyar leveleiből eddig teljesen ismeretlen, nagyhatalmú politikai személyiség képe bontakozott elénk. Szoros kapcsolatot tartott az erdélyi fejedelmekkel. Részben rejtjelekkel írt leveleiben a vallás, a magyarságféltés, az országegység kérdései szinte szétválaszthatatlanul fonódnak össze. Az 1650-es évek végén ő az egyik, aki figyelmezteti kortársait, vigyázzanak, mert Bécs ki akarja venni Erdély ügyét a magyarok kezéből. Ugyanakkor az udvarban jeles támogatói vannak, ő az, aki közbenjár Zrínyi báni kinevezése érdekében, majd 1663-ban ő az egyik legfőbb szorgalmazója, hogy ne Montecuccoli, hanem Zrínyi legyen Magyarország főparancsnoka. Zrínyivel, Wesselényi náddal azok között van, akik úgy vélik, a török kiűzése után a magyar Szent Korona országait és a szomszéd országokat konföderációval kell összekapcsolni és így őrizhetik meg Magyarország állami szuverenitását leginkább.

Újabbán sokat kellett foglalkoznom főpapi végrendeletek és főúri alapítványok vizsgálatával, hogy az ország gazdasági helyzetét rekonstruálni tudjam. Ezekről csak egyetlen példa: Szentgyörgyi Ferenc címzetes erdélyi püspök végrendelete 1662-ből. Nem térhetek ki ennek a végrendeletnek eszméletörténeti vonatkozásaira, sem arra, hogy pl. elmondja, mennyit hagy iskolázásra, tanulókat támogatására, különböző szerzetesrendekre stb. Csak egyetlen kiragadott részletet említem. A szép magyar nyelven írt végrendelet meghagyja, hogy hintóját adják el, „amilyen jól csak tudják” és az árából Csíkbán csináltassanak két oltárt, egyet a Boldogasszony, egyet pedig Szent Ferenc tiszteletére. A hintóeladást minősítő gazdasági mentalitás azért rendkívül fontos, mert sok más forrást is idézhethetnénk, amelyben hasonló gazdasági mentalitás fejeződik ki, s ez már a szűkebb kérdéskörön túlmutató elméleti vonatkozásokra utal. Afelől sincs kétsége Szentgyörgyinek, hogy végakaratainak az erdélyi katolikusokat támogató részleteit a protestáns fejedelem, Apafi Mihály nem akadályozza, hogy megvalósítsák. S itt ismét súlyos kérdésbe ütközünk. Az erdélyi fejedelmek politikájának egyik legszebb részlete a toleráns valláspolitikai. II. Rákóczi Ferenc törvényes szinten is biztosított, végrehajtási gyakorlatában is korszerű toleráns valláspolitikáját a magyar történelmi kutatás régen feltárta, a nemzetközi történettudomány különleges figyelemmel és elismeréssel részesítette. Ezzel szemben a gimnáziumi történelem tankönyvekből még a megemlékezése is hiányzik.

Hogy a katolikus egyháztörténeti dokumentumok feltárása milyen gazdag forrásait nyithatja meg történelmünk eddig nem ismert, vagy elfogadott értékrendszereinek, arra befejezésül még egyetlen példát hadd hozzak fel.

A XVII. századi Magyarország egyik legizgalmasabb könyvtárvásárlása a Fugger könyvtár megvétele volt. A vásárló Lippay György érsek, akinek korszerű ökológiai szemléletét világhíres pozsonyi kertépítése is bizonyítja. Sem Lippay neve, sem a XVII. századi Magyarország társadalmának kertkultúrája, sem a katolikus főurak természettudományos műveltsége még csak említésre sem méltott. A forrásanyag tele van a korabeli magyar társadalom gondolkozásának korszerűségét bizonyító tényekkel, amelyek szerint a katolikus és a protestáns felfogás között egyes rétegeket, kimagasló személyiségeket tekintve, nincs nagy különbség. Mindent összevéve, annak a történetfelfogásnak, amely komolyan kívánja megmenteni nemzeti értékeinket, tudományosan bizonyított egységében korszerűen szeretné átadni Magyarország XVII. századi történetét az utána következő generációnak, nélkülözhetetlenül szüksége lenne az egyháztörténeti források feltárására is. Ha mérni szeretnénk például a XVI–XVII. századi magyarországi társadalom történelmi teljesítményét, tudnunk kellene, mennyit fordított ez a kor iskolákra, az ifjúság külföldi tanulmányaira, beteg- és szegényellátásra, rabváltásra, várak fenntartására, árvák támogatására. Illusztratív adatok sokaságában könnyen bővelkedhetünk. De az illusztratív eljárások ideje régen lejárt. Szisztematikus vizsgálatra van szükség és ez például egyháztörténeti források feltárása nélkül is csak csonka.

Mindent összevéve talán az utolsó pillanatokot éljük, hogy forráskiadási mulasztásaink ne járjanak visszafordíthatatlan következményekkel. Nagy szükség lenne tehát, hogy meginduljon egy egyháztörténeti forráskiadvány-sorozat. Esetleg több témakörben, több forrástípus szerint, mint a *Monumenta Hungariae Historica* sorozat. A római jezsuita történetíró iskola gondozásában megjelenő *Archivum Historicum Societatis Jesu* kötetéhez hasonló igényekkel és színvonalon.

3. Szinte hallom az ellenvetést: — az aratnivaló sok, de a munkás kevés. Nincs kikkel ezeket a tervek megvalósítani.

A METEM nagyon helyesen, hosszútávú, tág keretű programot alakít ki. De a jövőnek építkezni csakis a legfőbb tartalékkal az ifjúsággal jól sáfarkodva lehet. Tanári tapasztalatom, hogy nagyon sok a jó képességű fiatal. Az egyháztörténetész-képzés intézményes módját nyilván nagyon sokféle formában lehet megteremteni. Az egyik lehetőség lehetne: a jelenlegi tudományos ösztöndíjas rendszerben is biztosítani egy-egy egyháztörténetész kiképzését. A hazai és külföldi levéltári kutatásokra lehetőséget teremtő ösztöndíjakat esetleg témákhoz kötve, pályázati rendszerben lehetne meghirdetni, mert így érvényesülhetne ösztönző hatásuk is. Nagyon hasznos lenne, ha a METEM egy-két évente konferenciát rendezne jól megválasztott témakörökben.

A bonni egyháztörténeti tanszék vezetője arról beszélt, hogy tanszékén olyan szakdolgozatok készülnek — ha jól értettem —, amelyek megfelelnek a magyarországi doktori disszertációknak színvonalukban. Illó tehát megemlíteni, hogy az ELTE Bölcsészettudományi Karának történettudományi tanszékein készülő szakdolgozatok sem alábbvalóak — hogy Zrínyi kifejezését használjam. Évek óta készülnek olyan tanulmányok, amelyek a feltárt levéltári források széles bázisát, a rekonstrukció, a szerkesztés fegyelmét, és elméleti igényességét tekintve kiállják a legszigorúbb tudományos kritikát is. Ezek a fiatalok a jövő ígéretei. Érdemes lenne segíteni őket.

D O K U M E N T Á C I Ó

REGIS COLLEGE

15 ST. MARY, TORONTO, ONTARIO, CANADA M4Y 2R5

M E T E M

MAGYAR EGYHÁZTÖRTÉNETI ENCIKLOPÉDIA MUNKAKÖZÖSSÉG

International Society for Encyclopedia of Church History in Hungary

1. szám

KÖZLEMÉNY

1986. október 8.

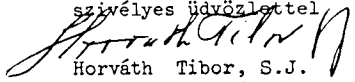
Kedves Munkatárs:

Válaszát nagyon köszönöm. Munkaközösségünk kerete, távlata és célja egy 10-20 kötetes Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia előkészítése és kiadása. Ez munkaközösségünk egyedi sajátossága és egyben univerzalitása is szoros együttműködést keresve minden meglevő és leendő közösségi vagy egyéni szakértő és kedvtelő egyháztörténeti kutatóval. Ez a feladat határozta meg munkaközösségünk nevét.

METEM-nek két ágazata lesz: egy külföldön és egy Magyarországon. Mindegyik az adott kereteken belül függetlenül folytatja munkáját időközönként megrendezett közös beszámolókkal. A munkaközösség szabályait és ideiglenes vezetőit megvitatásra és választásra egy későbbi Közleményben fogjuk közzélni.

A legközelebbi első teendő ez: próbáljon 5 új tagot szerezni munkaközösségünk számára, hogy létszámunk jóval meghaladja a 100-at. Tagnak jelentkezhet mindaz, aki a Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia fontosságát és szükségességét belátja és annak megvalósítására hajlandó munkát és áldozatot vállalni. Új érdeklődők a fenti címre küldött levélben fejezzék ki csatlakozási szándékukat.

A Magyarok Nagyasszonya Ünnepe

szívélyes üdvözléssel

Horváth Tibor, S.J.
teológiai tanár

METEM

A Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközössége

Elnök: Dr. Gabriel Asztrik Titkár: Dr. Horváth Tibor

Tanácsadó tagok: Dr. Adnányi Gábor, Dr. Baranyi Mária, Dr. Bógyay Tamás, Dr. Csóka Gáspár, Dr. Érszegi Gábor,

Dr. Orbán Gyula, Dr. Somorjai Adam, Dr. Szántó Konrad, Dr. Tilly Károly, Dr. Várszegi Asztrik

International Society for Encyclopedia of Church History in Hungary

Regis College, 13 St. Mary St., Toronto, Ont., Canada M4Y 2R5

KÉRDŐÍV A MAGYAR EGYHÁZTÖRTÉNESEK KI KICSODA? JEGYZÉKÉNEK ÖSSZEÁLLÍTÁSÁHO

Név.....

Születési hely:.....(ország.....)
év.....hónap.....nap.....

Lakcím.....

Szakképesítése(i) a megszerzés évével.....

Munkahelye.....

Doktori dolgozatának címe.....

Kutatási területe(i).....

Jelenlegi elfoglaltsága.....

Önállóan megjelent művei (kiadás helye, éve, kiadó, oldal-
szám).....

.....

.....

Cikkei, tanulmányai (különlenyomatai)(a folyóirat, évkönyv,
stb neve, megjelenési helye, éve, oldalszáma -tól -ig)

.....

.....

.....

Egyéb sokszorosított munkái (film, video, fénykép, metszet,
grafika, stb) hol, mikor.....
(külön lapon, ha nem fér ki)

Tervezett munkái.....

.....

Jegyzet

Kérem felvételemet a Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia
Munkaközösségébe.....

Jelenleg nem kérem felvételemet a Magyar Egyháztörténeti
Enciklopédia Munkaközösségébe....

A Jegyzekbe a következő magyar egyháztörténészek felvéte-
lét javaslom.....

.....

.....

NEWSLETTER

2. szám

Közlemény, 1987 május 24

Hirek

Az 1986. október 8-án keltezett első közlemény után szétküldött Ki Kicsoda kérdőívre eddig több mint 100 válasz érkezett. A megjelent művek listája a magyar egyháztörténet művelésében elért eredményekről ad képet, a tervezett munkák pedig az egyháztörténeti kutatások közvetlen jövőjébe adnak bepillantást. Mivel minden levélre nem tudunk válaszolni, ez alkalommal fejezzük ki elismerésünket és köszönetünket mindazoknak, akik fáradságot vettek, hogy irjanak nekünk. A válaszok száma és hangneme tovább biztosíték arra, hogy munkaközösségünk hasznos szolgálatot ajánl fel a magyar egyház történettel foglalkozóknak.

A Vázlatok első számának előkészítése folyamatban van, és reméljük, hogy megjelenése nem kell sokáig várni. De addig is hirt akartunk adni magunkról egy Newsletter formájában. Ez a kapcsolatok fenntartására időnként meg fog jeleni. A Vázlatokban közölni fogjuk először a munkaközösség történetét, célját és feladatát, majd a mai és régi magyarországi és külföldi plébániák abc-és listája következik egyéb témák megemlékezésével, végül a Ki Kicsoda Jegyzetek lesznek szintén abc-és sorrendben. Az adatok közlésében pontosságra és teljességre törekszünk, amennyire az lehetséges. Éppen ezért helyesbítésért, javításért mindig hálásak vagyunk.

E Newsletterben mellékeljük a Ki Kicsoda Jegyzékbe eddig felvettek névsorát. "METEM" a név után jelzi azokat, akik tagjai lettek munkaközösségünknek. Mivel többen kértek a munkaközösség programjáról tájékoztatást, egy rövid összefoglalót mellékelünk.

Néhányan felvetették a kérdést, hogy nem kellene-e az elmúlt 30 év alatt elhunyt magyar egyháztörténészek adatait is felvennünk a listába. Ezzel tudnánk munkájukat számon tartani a jövő kutatás számára. Szívesen küldünk Ki Kicsoda kérdőívet azoknak, akik az utóbbi harminc év alatt elhunyt egyháztörténészek adatait annyira ismerik, hogy a Ki Kicsoda kérdőívet nevükben ki tudják tölteni.

A Ki Kicsoda kérdőív újabb, az adott körülményeknek jobban megfelelő javított kiadását is mellékeljük. Aki úgy érzi, hogy az új kérdőív alapján pontosabb adatokkal, pl. születési hely, stb. tud szolgálni, juttassa el azokat hozzánk.

A METEM FUND, A METEM Bibliotheca Apostolica Vaticana (BAV)
RESEARCH FUND Alapítvány Meghirdetése

A METEM kutatási költségeinek fedezésére adományokat keresünk, és azokat a Kanadában és az Egyesült Államokban egyaránt elismert "Receipt for Income Tax Purposes" elismeréssel nyújtazunk.

Első gyűjtésünk eredményeképpen 1987-ben \$4,000.00 kanadai dollárt tudtunk átadni az előkészületben levő és a Szent István Társulat által megjelentetni tervezett Katolikus Lexikon számára egy számítógép kiadásainak fedezésére. Ez valamelyes bátorságot adott arra, hogy a METEM FUND alapítványon belül, a Vatikáni Apostoli Könyvtár, Bibliotheca Apostolica Vaticana magyar vonatkozású adatainak feltárására egy 200,000.00 kanadai dollár értékű alapot, a METEM BAV RESEARCH FUND-t hirdessünk meg. A Szív 1987. augusztusi számában (pp.353-354) ismertette a tervet, az Uj Ember pedig az 1987. szeptember 20-i számában a 6. oldalon adta vállalkozásunkat olvasói tudtára. Közismert, hogy régi magyar forrásaink nagy része a sok háború, főleg pedig a hosszú török hódoltság alatt elveszett. Így múltunk ismerete ma nagyon hiányos. A nagy hézagok pótlására nagy remény a vatikáni könyvtár, mely számtalan, Magyarországról Rómába küldött levelet őriz. Amit néhai Fraknói Vilmos püspök a múlt században elkezdett, szeretnénk folytatni. Az alapítvány kamatjából biztosítani tudnánk a magyar vonatkozású kutatások folytonosságát a vatikáni könyvtárban.

Bízunk benne, hogy különösen a hazájuktól távol élő magyarok segítségével nem túl hosszú időn belül sikerülni fog a kitűzött összeget összegyűjtenünk. Mindenkit, akit érdekel hitének, hazájának, őseinek sorsa, meghívunk, hogy erkölcsi és anyagi támogatással segítsen egyházunk, hazánk történetének, és benne önmagunknak mélyebb, egyre mélyebb megismerésére.

Csekket a következő címre kérünk: URAM/Metem, illetve URAM/Metem/Bav, Regis College, 15 St. Mary Street, Toronto, Ontario, Canada M4Y 2R5.

METEM

A Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközössége

Elnök: dr. Gabriel Asztrik Titkár: dr. Horváth Tibor

Tanácsadó tagok: dr. Adriányi Gábor, dr. Baranyi Mária, dr. Bogyay Tamás, dr. Csóka Gáspár, dr. Érszegi Géza,
dr. Orbán Gyula, dr. Somorjai Ádám, dr. Szántó Konrád, dr. Tilly Károly, dr. Várszegi Asztrik
International Society for Encyclopedia of Church History in Hungary
Regis College, 15 St. Mary St., Toronto, Ont., Canada M4Y 2R5

SEGÍTS FELTÁRNI A MAGYAR EGYHÁZ EZERÉVES TÖRTÉNETÉT

Csatlakozz a Magyar Egyháztörténeti Munkaközösséghez

A magyar egyház ezeréves története sok-sok kincset rejt magában, gazdagságáról alig van fogalmunk. Talán itt az idő, hogy felkutassuk, rendszerezzük és kiértékeljük mindazt az értéket, mely ebben a gazdag múltban rejlik. A Magyar Egyháztörténeti Munkaközösség ezt tekinti feladatának.

Mivel ma kevés magyar egyháztörténeti szakértő van, e vállalkozást nem lehet csupán a hivatásos szakértőkre hagyni. A történészeken kívül ezért a Magyar Egyháztörténeti Munkaközösség meghív erre a munkára mindenkit, aki az egyháztörténetet kedveli és érdeklődik utána. Teszi ezt azért is, mert az egyháztörténet nem csak a királyok, a püspökök és a zsinatok története, de minden egyes plébániáé is, ami mindig a hit igen fontos fenntartó eleme volt és marad. A magyar egyház története minden magyar hívő története. Az én történetem, az én népem története.

A CÉL

egy Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia kiadásának az előkészítése. Ez tervlatot és célt adva összefogná a sok különböző történeti kutatást, módszeresen feldrná a magyar egyház történetének szertedgazó témakörét.

FELADATOK

1. Az összes mai és régi, magyarországi és külföldi magyar plébániák történeti adatainak, okmányainak stb. összegyűjtése, a kutatások eredményeinek egy-egy füzetben való összefoglalása és publikálása a Magyar Egyháztörténeti Vázlatokban.

2. A vatikáni és egyéb irattárak és könyvtárak magyar egyháztörténettel kapcsolatos dokumentumainak feltárása, és kiadásának támogatása.

3. Egy – az egész magyar egyháztörténetet átfogó – címszólista összeállítása az Enciklopédia számára.

4. A Magyar Egyháztörténeti Vázlatok megjelentetése a munkaközösség tagjai számára, megvitatásra és hozzászólásra a kutatás elmélyítése érdekében. E füzetek szolgáltatják majd az alapot az Enciklopédia egyes cikkei számára. A Vázlatok kiadását elvállalta dr. Kozma György (Verlag OMC, Boltzmanngasse 14, A-1090 Wien, Austria).

5. Üsztöndij alapítása magyar egyháztörténeti tanulmányokat végezni akaró magyar és nem magyar egyetemisták számára.

**CSATLAKOZZ HOZZÁNK MEG MA,
SEGÍTS FELTÁRNI A MAGYAR EGYHÁZ TÖRTÉNETÉT.
LEGY TAGJA A MAGYAR EGYHÁZTÖRTÉNETI MUNKAKÖZÖSSÉGNEK.**

ALAPÍTÓ OKIRAT

A Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközössége alulírt tagjai a magyar egyház történetének enciklopédikus rendszerben történő feltárása és megalkotása érdekében

„MAGYAR EGYHÁZTÖRTÉNETI ENCIKLOPÉDIA ALAPÍTVÁNY”

létrehozását határozták el a Polgári Törvénykönyv 74/A–74/F §-ai alapján, mely szerint

— az alapítvány jogi személy, amely tartós közérdekű célja megvalósításához szükséges vagyonnal rendelkezik,

— az alapítvány együttműködik az International Society for Encyclopedia of Church History in Hungary (Toronto, Ontario, Canada) társasággal.

I.

Az alapítvány székhelye

1025 Budapest, Csévi utca 3.

II.

Az alapítvány célja

1. A magyar egyház történetével foglalkozó kutatások koordinálása.
2. Az összes mai és régi, magyarországi és külföldi plébániák, egyházi intézmények történeti adatainak, okmányainak, dokumentumainak stb. összegyűjtése, feldolgozása és a kutatás eredményeinek a „Magyar Egyháztörténeti Vázlatok” című periódikában történő rendszeres publikálása.
3. A vatikáni, a magyarországi és a külföldi levéltárakban, könyvtárakban és múzeumokban fellelhető — a magyar egyháztörténettel kapcsolatos — dokumentumok kutatásának, feltárásának, tudományos igényű feldolgozásának és publikálásának a támogatása.
4. Ösztöndíj alapítása a magyar egyháztörténeti kutatásokat és tanulmányokat végezni akaró magyar és nem magyar egyetemi hallgatók számára.
5. A „Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia” előkészítő munkálatainak, szerkesztésének és kiadásának a támogatása.
6. Az egész magyar egyháztörténetet átfogó címszólista összeállítása az enciklopédia számára.

III.

Az alapítvány céljára rendelt vagyon és annak formái

1. Az alapítvány induló vagyona az alább felsorolt alapítók készpénzfelajánlása, éspedig

a) Nyikon János Márton 1024 Bp., Mártírok u. 23.	10 000	Ft
b) Dr. Szántó Károly Konrád 1026 Bp., Pasaréti u. 137.	10 000	Ft
c) Dr. Uzsoki András 8230 Balatonfüred, Jókai u. 15.	10 000	Ft
d) Göncz István 1025 Bp., Krecsényi u. 3.	10 000	Ft
e) Csörgeő Judit 1022 Bp., Hermann O. u. 25/c.	10 000	Ft
Összesen:	50 000	Ft

2. Az alapítványhoz később csatlakozó természetes és jogi személyek

- a) Alapítási díjbefizetései, adományai.
 - b) Az alapítvány céljának megvalósítására végzett szellemi tevékenység és erkölcsi támogatás.
3. A IV. pontban megnevezett munkaközösség (METEM) tagjainak évi tagdíjbefizetései.

IV.

Az alapítványhoz való csatlakozás

Az alapítványhoz való csatlakozást kérheti — állampolgárságra tekintet nélkül — minden magyar és külföldi természetes és jogi személy, akik a jelen alapító okiratban lefektetett célkitűzéseket magukévá teszik, azt anyagilag támogatják és igénylik, hogy a célok megvalósítását szolgáló szellemi tevékenységben — a Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközössége (METEM) — tagjaként szervezett tudományos kutatómunka keretében részt vegyenek.

V.

Az alapítvány kezelő szerve

Az alapítók képviseleti szervként kuratóriumot hoznak létre, amelynek tagjai maga az öt alulírott alapító és a következő METEM-tagok:

Dr. Tilly Károly Bp. II., Napfény u. 14.

Dr. Érszegi Géza Bp. XII., Deres u. 13.

A kuratórium elnöke:

Dr. Dankó László kalocsai érsek 6301 Kalocsa, Pf. 29.

A kuratórium maga határozza meg működési szabályzatát, ellátja az alapítvány képviseletét és a működtetésével kapcsolatos hivatalos és adminisztratív feladatokat.

Alulírt alapítók visszahívhatják a kuratórium kijelölt tagjait, ha tevékenységük nem várt módon veszélyeztetné az alapítvány — fent körülírt — célját és kezelő képviselőszervként más tagokat jelölhetnek ki.

A kuratórium a célkitűzések megvalósításán tevékenykedő METEM működésének feltételeit és módját külön alapszabályban rögzítik a munkaközösségi tagok szerzői jogának figyelembevételével.

VI.

Az alapítványi vagyon felhasználási módja

A kuratórium ugyan maga határozza meg működési szabályait, azonban a vagyon felhasználásának alapvető módja a következő:

1. Az alapítvány céljára felhasználható az alapítók készpénzfelajánlásainak befizetett összege után járó évi kamat teljes összege.

2. A METEM-tagok önkéntes felajánlásai és más személyek adományai.

3. Az alapítványi támogatást (ösztöndíj, kutatás stb.) az évenként legalább egyszer összeülő alapítók gyűlésen ítélik oda a METEM szerkesztőbizottság véleményével és javaslatával ellátott pályázatok alapján. A pályázat feltételeit a kuratórium határozza meg.

A vagyon felhasználásának itt leírt módjától eltérni valamennyi alapító közös akaratával, írásba foglalandó alapítóokirat-módosítás szerint lehetséges.

Az alapítványi vagyon elhelyezésével és kezelésével az alapítók az OTP budapesti pénzügyintézetet bízzák meg, mely a kuratórium rendelkezésének megfelelően kezeli azt.

Külföldről valutában beérkező adományok kezelésével az UNIC Bank Rt. budapesti pénzügyintézetet bízzák meg a pénzügyminisztérium erre vonatkozó engedélyezésének kézhezvétele után.

Az OTP-től és az UNIC Banktól pénzfelvételre, átutalásra jogosítottak az alábbi kuratóriumi tagok, mindig ketten együttes eljárással, éspedig:

1. dr. Szántó Károly Konrád és dr. Uzsoki András.

2. dr. Szántó Károly Konrád és dr. Tilly Károly.

3. dr. Uzsoki András és dr. Tilly Károly.

VII.

Általános szabályok

1. Az alapítók határozatlan időre hozzák létre alapítványukat a II. fejezetben körülírt célok megvalósítására.

2. A Polgári Törvénykönyv 74/E. §. (4) bek. szerint, amennyiben a kuratórium a tevékenységével az alapítvány célját veszélyeztetné és az alapítók — az állami felügyelő szerv felhívása ellenére — a kuratórium tagjainak kijelölését nem vonják vissza és helyettük más tagokat nem jelölnek ki a kuratóriumba, ez esetben az állami felügyelő szerv az alapítványt megszüntetheti és vagyonát hasonló katolikus egyháztörténeti célú alapítvány támogatására lenne köteles fordítani, kivéve, ha az alapító okirat ettől eltérő rendelkezést tartalmaz.

Az alapítók már most úgy rendelkeznek, hogy a jelen alapítvány — nem várt megszűnésének esetén — a fennmaradó alapítványi vagyont vatikáni levéltári, könyvtári és múzeumi — magyar vonatkozású — anyagainak kutatása támogatására kell fordítani.

3. Az alapítók a METEM kereteiben folyó tudományos kutató, feldolgozó és publikáló tevékenység megszervezésére, valamint koordinálására, továbbá a tanulmányok elbírálására és kiadására létrehozják az egyháztörténeti vázlatok szerkesztőbizottságát.

4. A II. fejezetben körülírt célok megvalósítására alakult meg Budapesten 1988. augusztus 28-án a Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközössége, amely az International Society for Encyclopedia of Church History in Hungary magyarországi tagozataként budapesti titkársággal működik a szerkesztőbizottság támogatásával, a kuratórium által jóváhagyott alapszabály alapján.

5. Külföldi természetes és jogi személyek pénzfelajánlása esetén az alapítvány képviselője, a kuratórium köteles beszerezni a pénzügyminisztérium mint devizahatóság jóváhagyását.

6. A jelen alapító okiratban nem szabályozott kérdésekben a Polgári Törvénykönyv általános szabályai, valamint a mindenkor hatályos pénzügyi jogszabályok az irányadók.

VIII.

Az alapítvány felügyelete

Jelen alapító okirat érvényességéhez — tekintettel céljának országos és nemzetközi jelentőségére — az állami felügyeletet ellátó Állami Egyházügyi Hivatal jóváhagyása szükséges. E szerv feladata az alapítvány törvényes és az alapító okirat szerinti működésének ellenőrzése.

Jelen alapító okiratunkat mint akaratunkkal mindenben megegyezőt, két tanú előtt jóváhagyólag aláírtuk.

Kelt, Budapesten, 1988. november 28.

Nyikon János Márton, Dr. Szántó Károly Konrád

Dr. Uzsoki András, Göncz István, Csörgeő Judit

Előttünk, mint tanúk előtt: Várad Béla, dr. Vándor P. Gotfrid

Ellenjegyezte: Dr. Lénárd Péter ügyvéd bp-i 7. sz. ÜMK., 1027 Bp., Tölgyfa u. 26.

Az alapítványt az Állami Egyházügyi Hivatal részéről jóváhagyom.

Budapest, 1988. december 12.

Dr. Pozsonyi László
főosztályvezető

P. H.

* * *

A MAGYAR EGYHÁZTÖRTÉNETI ENCIKLOPÉDIA MUNKAKÖZÖSSÉGE INTERNATIONAL SOCIETY FOR ENCYCLOPEDIA OF CHURCH HISTORY IN HUNGARY

METEM Magyarországi Titkárság
1025 Budapest
Csévi utca 3., II. em. 1.

METEM Nemzetközi Titkárság
Regis College, 15 St. Mary Street
Toronto, Ontario, Canada M4Y 2R5

Kedves Munkatársunk és Barátunk!

Augusztus 28-án Budapesten megtartott alakuló kongresszusunkról az Új Ember szeptember 18-i számában olvasható részletes tudósítás. Azóta megalakult és októbertől folyamatosan működik a METEM Magyarországi Titkárság (1025 Budapest, Csévi u. 3., II/1., szemben a pasaréti ferences kolostorral). Elkészült az „MAGYAR EGYHÁZTÖRTÉNETI ENCIKLOPÉDIA ALAPÍTVÁNY” alapító okirata, amelyet az Állami Egyházügyi Hivatal 1988. december 12-én hagyott jóvá. Ennek értelmében most készül a METEM Kuratóriumának működési szabályzata és magának a METEM-nek, mint az Alapítvány célkitűzésein munkálkodó és azt megvalósító munkaközösségnek az alapszabálya.

A Szerkesztőbizottság *sürgősen* várja a METEM tagok kézirateit, mert megkezdtük évkönyvünk, a „Magyar Egyháztörténeti Vázlatok” 1989. évi számának szerkesztését, amelyet ez év novemberére kívánunk megjelentetni.

Szíves tájékoztatásul közöljük, hogy 1988. december 1-jén Torontóban, a Regis College-ben a METEM Nemzetközi Titkársága megtartotta első stratégiai gyűlését Prof. Dr. Gábor Asztrik vezetésével. A gyűlésen az alábbi három kérdésben fogadtak el ajánlatot:

- A Nemzetközi Titkárság következő gyűlése 1989 októberében lesz Torontóban.
- A magyarországi egyháztörténeti kutatásokkal karöltve megszervezzük Kanadában és az USA-ban is a magyar plébániák történetének megírását.
- A külföldi magyar újságokat tájékoztatják a decemberi gyűlésről.

A METEM magyarországi munkaközössége vezetősége szervezeti rendjét az alábbiakban ismertetjük:

- a) *Az Alapítványt alapítók névsora:*
Nyíkon János Márton, Budapest, Mártírok u. 23.
Dr. Szántó Károly Konrád, Budapest, Pasaréti u. 137.
Dr. Uzsoki András, Balatonfüred, Jókai u. 15.
Göncz István, Budapest, Krecsányi u. 3.
Csörgeő Judit, Budapest, Herman O. u. 25/c.
- b) *A Kuratórium tagjai:*
Elnöke: Dr. Dankó László kalocsai érsek, Kalocsa
Alelnöke: Dr. Várszegi Asztrik esztergomi segédpüspök, Budapest
Tagjai: — Valamennyi alapító
— Dr. Tilly Károly, Budapest
— Dr. Érszegi Géza, Budapest
- c) *A Szerkesztőbizottság tagjai:*
Csóka Gáspár, Győr, Széchenyi tér
Dr. Érszegi Géza, Budapest, Deres u. 13.
Dr. Somorjai Ádám, Pannonhalma, Főapátság
Dr. Szántó Konrád, Budapest, Pasaréti út 137.
Dr. Uzsoki András, Balatonfüred, Jókai u. 15.
Dr. Várszegi Asztrik, Budapest
- d) *A METEM Magyarországi Titkársága*
Vezetője: Dr. Uzsoki András
Tanácsadó: Dr. Szántó Konrád
Munkatárs: Csörgeő Judit
Göncz István

Az Enciklopédia előmunkálataihoz szakosztályokat kell kialakítanunk, valamint a KI, KICSODA? lexikonhoz is szükségesek a METEM tagok adatai. Mellékelten kérdőívet küldünk, amelyet szíveskedjenek kitölteni és aláírva a Titkárságnak visszaküldeni.

A METEM könyvtár létrehozására köszönettel fogadjuk tisztelt Munkatársaink egyháztörténetű témájú könyvajándékait és különlenyomatait.

Alapítványunkhoz érkező pénzadományokat „Magyar Egyháztörténeti Vázlatok” c. évkönyvünk előállítási költségeire, továbbá a levelezések és a működéshez fontos anyagi szükségletek fedezésére kell fordítanunk. Az adományokat — legalább 500 Ft-ot — a mellékelt csekken kérjük befizetni. Ennek fejében megküldjük évenként megjelenő évkönyvünket és a METEM tagsági igazolványt, érvényesítve 1989. évre.

Kérjük Barátaink szíves közreműködését, érdeklődését és válaszát.

Budapest, 1989

Dr. Szántó Konrád

Munkatársi és baráti üdvözléssel

Dr. Uzsoki András

* * *

A MAGYAR EGYHÁZTÖRTÉNETI ENCIKLOPÉDIA MUNKAKÖZÖSSÉGE INTERNATIONAL SOCIETY FOR ENCYCLOPEDIA OF CHURCH HISTORY IN HUNGARY

METEM Magyarországi Titkárság
1025 Budapest
Csévi utca 3., II. em. 1.

METEM Nemzetközi Titkárság
Regis College, 15 St. Mary Street
Toronto, Ontario, Canada M4R 2R5

*A METEM tagjainak adatlapja
a KI, KICSODA? lexikon számára*

A METEM Magyarországi Titkársága kéri, hogy az adatlapot szíveskedjék olvasható írással kitölteni és címünkre mielőbb visszaküldeni. Az adatok alapján állítja össze a Szerkesztőbizottság a METEM KI, KICSODA? lexikonját, amelyet önálló kötetben tervezünk megjelentetni.

1. *Név:*
2. *Szül. hely, év, hónap, nap:*
3. *Állandó lakásának címe:*

4. Munkahelyeinek, ill. egyházi hivatalainak felsorolása, éveikkel jelölve és foglalkozásának, beosztásának feltüntetése :

5. Szakképzettsége(i) :

6. Tudományos kutatási témái :

7. Egyháztörténeti érdeklődési és művelt területe :

8. A METEM melyik szakosztályában kíván tevékenykedni?

– Plébániatörténettel:	igen—nem
– Jelentős személyek történetével:	igen—nem
– Építményekkel (régészet, építészet, történet):	igen—nem
– Művészettel, műtárgyakkal, (művészettörténet):	igen—nem
– A magyar egyház szervezetével:	igen—nem
– A magyar férfi és női szerzetességgel:	igen—nem
– Az istentiszteleti élettel:	igen—nem
– A pasztorális tevékenységgel:	igen—nem
– Az egyház tudományos tevékenységével:	igen—nem
– Az egyházi iskolai és ifjúsági oktatási tevékenységgel:	igen—nem
– Az egyház és a nép lelkeségével:	igen—nem
– Az egyház szeretetszolgálatával:	igen—nem
– Az egyház politikai és diplomáciai tevékenységével:	igen—nem
– Az egyház gazdasági és társadalmi tevékenységével:	igen—nem
– Az ökumenikus mozgalmakkal:	igen—nem
– Levéltári kutatással:	igen—nem
– Egyháztörténeti bibliográfia készítésével:	igen—nem
– Vallási néprajzzal:	igen—nem

(Megjegyzés: Több szakosztályon is lehet dolgozni. Nem kívánt igen—nem feleletet kérjük át-húzni.)

9. Jelenlegi munkahelye :

10. METEM-leveleit melyik címére kéri :

11. Középiskoláinak nevei és címei :

12. Egyetemi, főiskolai tanulmányai (név, cím, szak és év) :

13. Egyetemi doktorátusának neve és éve:
14. MTA tud. fokozatainak megnevezése és éve:
15. Megjelent egyháztörténeti témájú könyveinek bibliográfiai pontosságú felsorolása:

(Kérjük külön lapon folytatni!)

16. Egyháztörténeti témájú cikkeinek bibliográfiai pontosságú felsorolása:

(Kérjük külön lapon folytatni!)

17. Milyen hazai és külföldi tudományos és művészeti társaságnak, intézménynek a tagja (a címek pontos felsorolásával):

18. A METEM Magyarországi Titkárságának munkájában milyen egyéb tevékenységgel óhajt közreműködni (szakvéleményezés, szaktanácsadás, lektorálás, plébániatörténeti és iskolatörténeti munkában helyszíni patronálás, idegennyelvű fordítás, stb.)

A kitöltött és aláírt kérdőívet kérjük minél előbb visszaküldeni a Magyarországi Titkárság címére.

Kelt:

aláírás

* * *

A Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközössége
International Society for Encyclopedia of Church History in Hungary

METEM Magyarországi Titkársága
1025 Budapest
Csévi utca 3., II. em. 1.

METEM Nemzetközi Titkárság
Regis College, 15 St. Mary Street
Toronto, Ontario, Canada M4Y 2R5

Budapest, 1988. december hó

Főtisztelendő Plébános Úr!

Az Új Ember 1988. szeptember 18-i számában közzétettük, hogy az augusztusi budapesti nemzetközi kongresszuson megalakult a Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközössége, a METEM, és ennek Magyarországi Titkársága.

Az Alapítványként működő Munkaközösség Kuratóriumának elnöke főtisztelendő Dr. Dankó László kalocsai érsek úr. A Szerkesztőség, mint tanácsadó testület tagjai: Csóka G., dr. Érszegi G., dr. Somorjai Á., dr. Szántó K., dr. Uzsoki A. és dr. Várszegi A.

Az Alapítvány célja egy tudományos igényű, teljességre törekvő, sok kötetből álló enciklopédia kiadásának előkészítése, az ezzel kapcsolatos kutatómunkák koordinálása és irányítása. Ez lesz az első magyar katolikus egyháztörténeti enciklopédia, amely részletesebb és sokoldalúbb ismeretanyagot közöl, mint általában a lexikonok. A több évtizedre tervezett vállalkozást a METEM Nemzetközi Titkársága (Toronto, Kanada) indította el (Rev. Prof. Dr. Horváth Tibor SJ) és a folyamatos együttműködés keretében támogatásában is bízhatunk.

A magyar egyháztörténetnek mintegy tucatnyi kutatási területe közül időrendben és sürgősségében a legfontosabb a plébániák részletes történetének feldolgozása, megírása és publikálása.

E nagyszabású munkálatra már eddig is közel kétszáz egyházi és világi kutató, egyháztörténész jelentkezett, de a plébániák történetének megírása elképzelhetetlen és megoldhatatlan a plébánosok közreműködése nélkül. Alapvetően szükséges, hogy e munkálatokban résztvegyenek a plébániák vezetői, lelkészei és Plébános Úr által e munkára felkért, arra alkalmas világi kutatók, történészek. A legtöbb egyházközségben található olyan önként jelentkezők, akik Plébános Úr irányításával a feldolgozás részletmunkáit hosszabb-rövidebb távon alkalmasak elvégezni.

Segítségül és szíves tájékoztatásul néhány fontosabb forrásra és témára szeretnénk szíves figyelmét felhívni:

1. A plébánia történetéről már nyomtatásban megjelent kiadványok, cikkek, ill. nagyobb munkákban megjelent részletek pontos lemásolása (xerox, gépelés stb.) és ezek jegyzékének, címleírásának elkészítése. (Kivéve az ismert egyháztörténeti lexikonokat és nagy monográfiákat.)
2. A Historia Domus-ok kijegyzetelése, esetleg lemásolása.
3. A Canonica visitatiók-ból a plébániára és területére vonatkozó adatok kiírása.
4. A plébániai, püspöki, káptalani és világi levéltárakban fellelhető, és a plébánia történetére vonatkozó adatok összeírása, legalább is ezek levéltári lelőhelyeinek és terjedelmének kiírása.
5. Általános történeti és helytörténeti (régészeti, levéltári, művészettörténeti, egyháztörténeti stb.) folyóiratokban, szakkönyvekben a plébániára vonatkozó adatok kijegyzetelése, feltüntetve a forrásokat.
6. A plébánia épületének, a templom, a kápolnák, egyéb egyházi épületek, köztéri és útszéli szobrok, keresztek, temetői létesítmények stb. történetére vonatkozó dokumentumok összegyűjtése és adatok kijegyzetelése.
7. Egyházi és liturgikus berendezések, felszerelések, szakrális tárgyak, ruházatok, művészeti alkotások, múzeális értékek összeírása és történetük feldolgozása, vagy feldolgoztatása.
8. A plébánia keretében működött vagy működő egyházi egyesületek (egyletek, körök, társulatok stb.) történetének feldolgozása. Vallásos szellemben tevékenykedő egyesületek (Kalot, Kalász, cserkészlet stb.) működésének története az egyházközség területén iskolai és egyéb keretekben.
9. Vallási ünnepkörökhöz, liturgiához kapcsolható népszokások (bettlehemezés, névnapköszöntések stb.), népdalok, énekek, hiedelmek és ált. vallásos néphagyományok összeírása történelmi keretben. Búcsújárások és ezzel kapcsolatos népszokások leírása.

A felsorolt témakör nem teljes, csupán a munka megkezdéséhez nyújt eligazítást. Sok olyan feladatot is felsoroltunk, amelyre a helyben nincs szakember, ezekhez igyekszünk a METEM kutatói közül az illetékest felkérni, de segítségünk van a plébánia által előzetesen már feltárt forrásokra és pontos adatokra, mert ezeket csak helyben lehet megtalálni.

Helyben elvégezhető, tudományos igényeknek megfelelő másolásokért, gépelésekért, publikálásra szakszerűen kidolgozott kéziratokért, amennyiben a közölt adatok még sehol nem lettek publikálva, a jövőben *igyekszünk nagyon szerény* ellenszolgáltatást adni a tényleges költségek legszükségesebb fedezésére, ha erre helyben nem tudnak támogatást biztosítani. Györffy György: Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza című mű kötetében, az Esztergomi Főegyházmegye Névára és Évkönyve 1984. I. kötetben és az Almanach II. kötetében, valamint dr. Soós Imre: Az egri egyházmegye plébániáinak története című könyvekben található adatok külön közlését nem kérjük, mert ezek a könyvek mint kézikönyvek rendelkezésünkre állnak.

Kérjük Plébános Urat, tájékoztasson bennünket 1989. február 28-ig, hogy egy előzetes felmérés alapján részleteiben hogyan ítéli meg plébániája történetének feldolgozását több éves távlatban, mit tud saját erőből helyben megoldani és miben igényli szakember segítségét, támogatását?

Tudjuk, hogy több plébániának már elkészült a története, ezek kéziratban esetleg kiadásra várnak. Ha ilyenrel rendelkeznék, kérjük ezek pontos jegyzékét címleírással és terjedelemmel megjelölve elkészíteni és megküldeni.

Tájékoztatni kívánjuk Plébános Urat, hogy a Főtisztelendő Püspök Urakhoz kérésrel fordultunk, tegyék lehetővé az egyházmegyei egyháztörténeti bizottságok, munkaközösségek tagjaival való megbeszélést. Erre az általuk szervezett időben és helyen (lehetőleg az egyházmegye központjában) a Plébános Urat és a plébániák egyéb küldötteit is meghívjuk. Ezen a megbeszélésen a kutató, feldolgozó és publikáló munkáról, továbbá a METEM tevékenységéről szeretnénk részletes tájékoztatást adni, és az együttműködés lehetőségeit megtárgyalni.

Magyar egyháztörténetünk e nemes vállalkozásának sikerében bízva, a Pax, a Bonum és a Gaudium jegyében is kérjük Plébános Úr egyetértését és erkölcsi támogatását.

Közös célkitűzésünkhöz és tevékenységünkhöz a Mindenható Isten segítségét kérjük. „Si animus est, non deest auxilium!”

Dr. Szántó Konrád
a METEM szaktanácsadója

Dr. Uzsoki András
a METEM Titkárság vezetője
ny. múzeumigazgató
egyháztörténész, régész

The idea of the formation of the International Society for Encyclopedia of Church History in Hungary — Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközössége — (METEM) was conceived by Dr. Tibor *Horváth* S. J. Professor of Divinity, Toronto in 1985. Following talks with Hungarian church leaders and renowned ecclesiastical historians, he acquainted in his detailed correspondence the church historians in Hungary and abroad with his idea. The fundamental theme underlying his idea is the scientific elaboration of the thousand years history of the Hungarian church, the preparation and publication of an Encyclopedia of Church History in Hungary in 10—20 volumes.

He propagated the METEM FUND, the METEM BIBLIOTHECA APOSTOLICA VATICANA (BAV) RESEARCH FUND foundation with the purpose to collect donations to cover the research costs of the METEM.

Urged by Tibor *Horváth* and assisted by resp. under the patronage of Dr. László *Dankó*, Archbishop of Kalocsa, the METEM held its statutory meeting and congress — organized by Dr. Konrád *Szántó* O. F. M. and Dr. Ádám *Somorjai* O. S. B. — in the ceremonial hall of the Central Seminary in Budapest on the 28th August, 1988. About ninety church historians participated in the meeting where recommendations were made with respect to the realization of the objectives of the enormous undertaking and also the management of the METEM was elected on this occasion.

Following the statutory meeting the newly created Hungarian Secretariate and Editorial Board of the METEM launched its work. On the 28th November, 1988 Dr. Konrád *Szántó*, Dr. András *Uzsoki*, János *Nyikon*, Judit *Csörgeő* and István *Göncz* of METEM have brought into being the "Encyclopedia of Church History in Hungary Fund" with the purpose to assist and support the research into Hungarian church history and to prepare — in collaboration with the International Secretariate seated in Toronto/Canada — the compilation and publication of the Encyclopedia of Church History in Hungary. On the 10th August, 1989 the Office of the Council of Ministers issued the statutory document of the METEM-periodical of church history called "Magyar Egyháztörténeti Vázlatok" — "Essays in Church History in Hungary". The present volume is the first number of this periodical.

Up till the present the following have contributed to the METEM fund with Ft 10 000 or more and have thus become foundation members:

<i>Valentiny Géza</i> , Papal Prelate, Vienna	Ft	300 000
<i>Morlin Imre</i> , Jesuit Provincial, Budapest	Ft	50 000
<i>St. Elisabeth Parish</i> , Toronto, Ont., Canada	CanD	5 000
Association of Jesus' Heart („Népleányok”) Canada	CanD	5 000
Hungarian Jesuits Living Abroad	CanD	5 000
International Society for Encyclopedia of Church History in Hungary, Toronto, Ont., Canada	CanD	2 300
International Society for Encyclopedia of Church History in Hungary, Toronto, Ont., Canada	Ft	30 000
<i>Kada Lajos</i> , Archbishop, Rome	Ft	21 000
Actio Catholica, Dr. <i>Kacziba József</i> , Bishop, Budapest	Ft	20 000
Dr. <i>Bánk József</i> , retired, Archbishop-Bishop, Vác	Ft	20 000
Dr. <i>Konkoly István</i> , Diocesan, Szombathely	Ft	20 000
Dr. <i>Szakos Gyula</i> , Diocesan, Pécs	Ft	15 000
Dr. <i>Cserhádi József</i> , Diocesan, Székesfehérvár	Ft	10 000
<i>Csorba Domonkos</i> , Franciscan custos, Roebbling, USA	Ft	10 000
Dr. <i>Dankó László</i> , Archbishop of Kalocsa, Kalocsa	Ft	10 000
Ecclesia Association, <i>Csontos Barna</i> , chairman, Budapest	Ft	10 000
<i>Glósz Ervin</i> , parson, Székesfehérvár	Ft	10 000
<i>Hegedűs Kolos</i> , Franciscan Provincial, Budapest	Ft	10 000
<i>Mudig Teréz</i> , pensioner, Kaposfő	Ft	10 000
Dr. <i>Paskai László</i> , Cardinal, Primate, Archbishop, Esztergom	Ft	10 000
Dr. <i>Pataky Kornél</i> , Diocesan, Győr	Ft	10 000
Dr. <i>Szendi József</i> , Diocesan, Veszprém	Ft	10 000

Dr. Szennay András, Benedicte Arch-Abbot, Pannonhalma	Ft 10 000
"Új Ember" Editorial Office Magyar Ferenc, Budapest	Ft 10 000

The number of members registered with the METEM Secretariate in Hungary and being in possession of a membershipcard was 139 on the 15th October 1989.

The members and officials of the management of the Hungarian Section of METEM are The following:

International President Prof. Dr. Asztrik L. GÁBRIEL, USA
 International Secretay in Toronto, Prof. Dr. Tibor HORVÁTH, Canada

Patron-in-chief: Dr. László DANKÓ, Archbishop of Kalocsa

President of the Board of Trustees: Dr. Asztrik VÁRSZEGI, Bishop

Vice-President of the Board of Trustees: Pál ROSDY

Secretary in Hungary: Dr. András UZSOKI

Members of the Board of Trustees: Judit CSÖRGEŐ, Dr. Géza ÉRSZEGI, István GÖNCZ, János NYIKON, Dr. Konrád SZÁNTÓ, Dr. Károly TILLY.

On the 22nd September, 1989, the METEM Scientific Advisory Board counting among its members a number of renowned researchers in divinity and history was founded.

The work of the Panel is being discussed by the meeting of the governing body of the Board of Trustees, the Secretariat and the Editorial Board half-yearly. To launch the nation-wide research work into parish-history, the Secretariat has sent out 2.200 circular letters to the parishes and received hundreds of answers. The members have filled in questionnaires with the purpose of registering the professional data relating to the METEM membership and also that of preparing a „Who is who?” METEM-Lexicon. Based on these data research departments and groups will be organized nation-wide.

With the help of the church leaders in the dioceses the Secretariat started organizing conferences of church history.

In the bishoprics of Veszprém, Szombathely, Székesfehérvár and Pécs lectures held in highly successful conferences acquainted the audience with the goals of the METEM, the importance of the research into parish-history, its theoretic and practical methods as well as with the possible ways of adaptation of archeological, religious-ethnographic, art-historical and archival researches.

The next stations in the series of conferences will be: the bishopric of Szeged-Csanád, the arch-bishopric of Kalocsa and diocesaes.

The organizational and advisory functions embrace the individual parishes as well and experiences gained in 1989 proved to be highly useful.

The operations and activities hitherto performed by METEM suggest that the church historical research work and the treatment of its results is striking root nation-wide. The big undertaking is based on the proposed explorations in parish-history through which it will become possible to compile and publish the first volumes of the encyclopedia of parish history in the next decade. The „Magyar Egyháztörténeti Vázlatok” — „Essays in Church History in Hungary” — a periodical in Hungarian language with summaries in English serves to prepare this undertaking professionally.

ADRIÁNYI GÁBOR

AZ EGYHÁZTÖRTÉNETÍRÁS MAI IGÉNYEI ÉS MÓDSZERTANA

A PLÉBÁNIATÖRTÉNETÍRÁS KÖVETELMÉNYEI

Az egyháztörténelem teológiai tudomány. Ez azt jelenti, hogy Janus-arcú: tárgyában természetfeletti (az Egyház, mint Krisztus misztikus teste vagy „Isten vándorló népe”), módszerében profán (történeti kritika). Az egyház valódi, belső történetét csak hitvilágán keresztül lehet megérteni, megközelíteni és a valóságnak megfelelően ábrázolni. Külső története is ehhez igazodik. Csak így lehet pl. a magyar főpásztorok magatartását az Első Vatikáni Zsinaton megérteni: ők a pápai tévedhetetlenség dogmatizálása ellen voltak. Nem azért, mert az akkori magyar kormány ezt követelte tőlük (ez is igaz), hanem azért, mert nálunk a tétel dogmatikai fejlődése a felvilágosodás és a jozefinizmus korában megakadt. Mint Simor primás mondta: a pápai tévedhetetlenségről még a papok is alig hallottak, nemhogy a hívek!

Az egyháztörténetírás tehát feltételezi az egész katolikus dogmatika, dogmatörténelem és egyháztörténet ismeretét. Munkánkat ebbe a keretbe kell beleállítanunk. Kutatásunkat, írásunkat a hit világítja meg, de ez nem jelenti azt, hogy elfogultan, vagy egyoldalúan ábrázolunk. Ellenkezőleg, a teljes tárgyilagosságra vagyunk kötelezve. A polemikus vagy triumfalista egyháztörténetírás korszaka végleg lejárt. Ennek jellegzetes vonása volt a kellemetlen tények elkendőzése, elkődösítése, a pozitív dolgok kidomborítása és dicsőítése. Ilyen Nyugaton a legtöbb II. Világháború előtt írt kézikönyv, Magyarországon pedig a Bangha-Ijjas-féle Egyháztörténelem.

Munkánkban teljes nyíltságra kell törekednünk, semmiféle részletkérdést – mégha oly kellemetlen is – nem szabad elhallgatnunk. Természetesen meg kell azonban röviden indokolnunk („magyaráznunk”) ezeket. Ez pedig nem történhet a „ma szemüvegén” keresztül. Nem a mai kritériumok alapján ítélünk (a történész különben sem „ítél” vagy „felment”, hanem a teljes objektivitásra törekvő tanulmányából következtetéseket von le!), hanem annak a kornak a kritériumai alapján, amelyben kutatásunk tárgya történik. Ha pl. ma Nagy Károly erőszakos hitétérítését a századok között elítéljük, nem azért, mert ez a ma vallott emberi jogokkal és vallásszabadsággal ellentétes, hanem azért, mert bár a császár különleges jogait az alattvalókkal szemben (a halálos ítéletekkel egyetemben) kortársai elismerték, ugyanakkor azonban a vele kapcsolatos vérengzéseket és túlzásokat mint a keresztény hittel összeegyeztethetlent megbélyegezték.

A modern egyháztörténetírás igényei közé tartozik az ökumenikus szellem is. Ez nemcsak annyiból áll, hogy elszakadt testvéreink ellen nem polemizálunk, ha-

nem elsősorban azt jelenti, hogy kutatásaikat, állításait figyelembe vesszük, értékeljük anélkül, hogy mi magunk is protestánsná vagy ortodoxná válnánk. Nyugaton már fél évszázada az egész protestáns egyháztörténelem újraértékelése van folyamatban (LORTZ, Joseph: *Die Reformation in Deutschland*. I-II. Freiburg, 1939., azóta több kiadásban spanyolul és angolul is; SCHÜTTE, Heinz – MEYER, Harding: *Confessio Augustana. Bekenntnis des einen Glaubens. Gemeinsame Untersuchung lutherischer und katholischer Theologen*. Frankfurt a M., 1980). A másvallásúak (vagy vallástalanok) kutatásainak, tudományos eredményeinek figyelembevétele elengedhetetlen tartozéka a történeti objektivitásnak. Ennek saját munkánkban is le kell csapódnia.

A modern egyháztörténetírás egyik újabb követelménye az egyházi szociológia vagy gazdaságtörténet fokozott figyelembevétele is. Ebben évtizedek óta a franciák vezetnek. Ábrázolásunk nem korlátozódhat csak a pápákra, püspökökre, az egyházpolitikai történetre. Meg kell világítanunk az egyház belső – alul érzékelhető – életét is: az egyházlátogatások, az egyházi beszéd, a hitoktatás, a lelkipásztorkodás történetét. Hogyan élte egy falu hitéletét, hogyan működött egy plébános? Hogyan volt a pasztoráció berendezve? Milyen vallásos társulatok működtek, milyen vallásos népszokások uralkodtak? Jó példa erre Pierre RICHÉ könyve a mindennapi vallásos életről a Karoling korban („*La vie quotidienne dans l'Empire Carolingien*” Paris, 1963, németül: *Die Welt der Karolinger*. Stuttgart, 1981).

Az egyháztörténet a nemzet történetének fontos része. Egyik sem érthető meg a másik nélkül. Munkánkat tehát a nemzeti történetbe is bele kell ágyaznunk, anélkül azonban, hogy erre külön eszmefuttatásokban vagy fejezetekben is kitérnénk.

A forrásanyag feltárása az ún. másodlagos irodalom maradéktalan feldolgozásával kezdődik. Ebből nemcsak a történelemkutatás mai állását ismerjük meg tárgyunkkal kapcsolatban – tehát megtudjuk, mi ismeretes és mi nem – hanem legtöbbször a legfontosabb eddig ki nem nyomtatott források lelőhelyeire, a levéltárakra is rábukkanunk. Az irodalom felismerésére az Országos Széchényi Könyvtár felbecsülhetetlen segítséget ad: sokszor egy-egy történelmi névnél nemcsak a tőle való, hanem a róla szóló munkák is össze vannak állítva.

A másodlagos irodalom felkutatása nem korlátozódhat csak Magyarországra és a magyar nyelvterületre. Történelmünk, így egyháztörténelmünk is azt hozza magával, hogy figyelembe kell vennünk a környező („utód”) államok irodalmát is, akár a régit, akár az újat. Ráadásul az utóbbi évtizedek magyar vagy nem-magyar nyelvű nyugati egyháztörténeti művei sem hanyagolhatók el. Erről a legalaposabb tájékoztatást a Münchenben megjelenő „*Ungarn-Jahrbuch*” („Magyar Évkönyv”) ad, amely eddig (1969 óta) 16 kötetben jelent meg és amelynek Intézete „*Studia Hungarica*” címen 34 monográfiát adott ki (mindezek az Országos Széchényi Könyvtárban is megtalálhatók!).

Idegen nyelvek ismeretének hiánya nem ment fel bennünket az alól, hogy az idegennyelvű szakirodalmat tanulmányozzuk. Aki nem bírja a latin nyelvet, ne foglalkozzék az egyház középkori történetével! Aki nem tud németül, nem fogja sohasem szakszerűen feldolgozni a 18. és 19. század magyar egyháztörténetét! – Ezen a téren Magyarországon nagy hiányosságok vannak. Még manapság is megszületnek tanulmányok, amelyek az idegennyelvű kutatásról még csak tudomást

sem vesznek és ezért vagy otromba tévedésekbe esnek vagy pedig fontos dolgokat elmellőznek. Pedig nagy szégyen az, ha a szerzőnek egy fontos munka elkerülte figyelmét! Az újabbkori magyar egyháztörténet szakszerű műveléséhez a következő nyelvek többé-kevésbé jó ismerete elengedhetetlen: latin (okmányok, diáriumok, historia domusok, stb.), német (Bécsi Állami Levéltár, „Haus-Hof und Staatsarchiv”, az Országos Levéltár újkori anyaga), olasz (nunciaturai jelentések, Vatikáni Levéltárak, stb.) és francia (diplomáciai levelezések).

Egy történelmi munka értéke attól függ, mi újat hoz. Ezért az elsődleges forrásokhoz kell visszatérnünk: az írott anyaghoz, a levéltárakhoz. (Országos Levéltár, Megyei Levéltárak, Püspöki Levéltárak, Plébániai Levéltárak etc.) Ezek alapján mindig új részletek tárulnak elénk, úgyhogy a kutatást tulajdonképpen a végtelenségig lehetne folytatni. Az összes hozzáférhető anyag felkutatásával a kutatómunkát azonban le kell zárni.

A téma feldolgozásánál igen fontos a jó diszpozíció (kibontása). Ennek arányosnak kell lennie. A bevezetés nem lehet több, mint a tárgyalás (egy fejezet). Az egyes fejezeteknek, alcímeknek logikusan és időrendi sorrendben kell következniük. A tartalomjegyzék (a diszpozíció felvázolása) nem lehet sem túl aprólékos, sem elnagyolt. Minden fontos állítás, főként azonban idézet forrását lábjegyzetben meg kell adnunk! A lábjegyzetek számát lehet ugyan túlzásba is vinni — mint a németek szeretik: egyharmad rész szöveg, kétharmad rész lábjegyzet — de lehet bűnös módon el is hanyagolni, mint általában a franciák teszik. Az arany középutat kell választanunk! A lábjegyzetek számozását kezdjük minden fejezetnél újra.

Az egyháztörténeti (egyáltalán történeti) munkák mai nyomtatástechnikai formáját okvetlen figyelembe kell venni. A tartalomjegyzék tehát nem hátul, hanem *elől* van. A római számokkal ellátott előzetes rész sorrendben a következő tárgyakat tartalmazza (tartalmazhatja): 1. Címlap. 2. Tartalomjegyzék, 3. Forrás és irodalomjegyzék (előbb tehát a felkutatott levéltárak jegyzéke, nyomtatott oklevelek jegyzéke, majd abc-sorrendben a másodlagos irodalom), 4. Rövidítések jegyzéke abc-sorrendben, 5. Képek jegyzéke (forrással!), 6. Előszó. — Az arab számokkal ellátott szövegrész után következhet a függelék (okmányok, levelek, stb.), majd a név- és tárgymutató, időrendi tábla, fényképek, illusztrációk vagy térképek.

Az idézett munkáknál az eredeti műre kell visszamennünk, főként idézetet nem szabad másodkézből az eredeti szöveg összehasonlítása nélkül átvennünk. Botrányos hibáknak lehet forrása! Az irodalomba csak olyan munkát vehetünk föl, amely a kezünkben volt. A szerzők és műveik megadásánál az általános Magyarországon használt történeti módszer legyen az irányadó. Mindenesetre egységesen és következetesen használjuk ezt munkánkban, legyen közérthető (ne túl sok rövidítéssel) és ne vegyünk át tőlünk idegen, főleg amerikai módszereket (keresztnev helyett rövidítés, hónap neve helyett arab szám stb.), amelyek az utánunk dolgozó kutatók munkáját csak megnehezítik. (Hány Nagy J. jelzetű szerzőt találunk a katalógusokban?) Kézikönyv sem forrásmunkának, sem másodlagos irodalomnak nem számít. Tanuljunk belőlük, de munkánkban ne ezekre hivatkozzunk! Más szerző szövegének szó szerinti átvétele idézőjel és forrás megjelölése nélkül nem más, mint plagizálás (szellemi lopás)! Sajnos bőven van rá példa Magyarországon. A lábjegyzetben ne felejtjük el a lapszámot pontosan (tehát ettől meddig) megadni.

Egyháztörténeti téma feldolgozásánál azonban nemcsak a „profán” történettudomány-írás módszertanát kell alkalmaznunk és figyelembe vennünk, hanem az ún. történeti segédtudományokat is. Így elsősorban a középkori anyag feldolgozása miatt elengedhetetlen okirattant, kortant (kronológia), címentant, pecsétant, éremtant, felirattant, a geográfiát és a statisztikát.

Okiratok, forrásművek kiadásának külön szabálya van. Ha mi a függelékben ilyeneket közlünk, ezt okvetlen szem előtt kell tartanunk. Tehát: az iratok sorzámmal lesznek ellátva. Bal oldalt az irat dátuma, jobb oldalt az író és a címzett (amennyiben van ilyen). Ezután következik az okirat forrásának pontos megjelölése (levéltár, fundus, sorszám, stb., itt lehet rövidíteni, de ennek a rövidítések jegyzékében meg kell lennie). Majd az okirat rövid, egy mondatban kifejezett tartalma jön, ez után egy-két sajátosságot ki lehet emelni (anyaga, kiegészítések, kitől, stb.). Magán az okiraton változtatni nem szabad (esetleg a mai helyesíráshoz lehet igazítani, ezt azonban jelezni kell). Minden rövidítést szögletes zárójelben (szerző közlése) fel kell oldanunk, minden érthetetlen szót vagy ritkán használt idegen kifejezést lábjegyzetben meg kell magyaráznunk.

* * *

A fent előadott követelmények vonatkoznak minden egyháztörténeti munkára, így monográfiákra és plébánia történetekre is. A helybeli egyházi és profán történetnek itt azonban különös figyelmet kell szentelni.

Az alábbi jegyzék, amely a plébánia történetírás követelményeit tartja szem előtt, a legfontosabb szempontokra kívánja a figyelmet felhívni.

I. Források

Milyen paleográfiai és írott források állnak rendelkezésre?

1. Épületek, kövek, keresztek, keresztutak stb.
2. Plébániai Levéltár:
 - a. anyakönyvek (kereszteltek, házások, halottak)
 - b. leltárjegyzékek
 - c. jegyzőkönyvek (egyházközség, egyesületek stb.)
 - d. historia domus
 - e. iratok és akták
 - f. fényképek, magnószalagok
 - g. régi könyvek (misszálék stb.)
3. Padlások, pincék, raktárak, amelyekben anyagok heverhetnek
4. Városi (Községi) Levéltár, Megyei Levéltár
5. Egyházmegyei (Püspökségi) Levéltár
6. Szerzetesrendek Levéltára (ma az Országos Levéltárban)
7. Országos Levéltár, Budapest
8. A témával kapcsolatos összes eddig megjelent nyomtatvány és irodalom.

II. Patrocinium (templombúcsú).

1. Kinek (kiknek) van a templom szentelve?
2. Van-e ereklye tőle? Mióta?
3. Van-e és mióta tisztelete?
4. Azonos-e a templom védőszentje (patronus) a helység védőszentjével?
5. Milyen mondák vannak a templom védőszentjével kapcsolatban?

6. Mikor tűnik fel a patrocínium az esperesi kerületben, az egyházmegyében és mivel függ össze?

III. A plébánia területe

1. Határai kezdettől máig.
2. Milyen egyházközségek és miért szakadtak ki belőle?
3. Hogyan történt a kihasítás? Hogyan alakult a jogviszony az anya- és leányegyház között?
4. A hívek száma az idők folyamán? Összetételük: nemzetiségek, foglalkozásuk.
5. Melyik esperesi kerülethez tartozik (tartozott) a plébánia? Változások?

IV. Lelkipásztorok

1. Világi vagy szerzetesi papok? Mióta?
2. Kik voltak a lelkipásztorok? Név, származás, tanulmányok, előbbi és későbbi állomáshelyeik. Mi volt maradandó munkájukban? (Építkezések, iskola stb.) Különös teljesítményeik vagy mulasztásaik, hibáik?

V. Egyházi szervek a plébánián

1. Férfi és női szerzetesrendek, kolostorok. Mióta? Különös érdemeik a plébánia életében?
2. Egyházhoz tartozó intézmények, épületek (bölcsőde, óvoda, aggok háza stb.)
3. Sekrestyések.
4. Kántorok.
5. Egyéb kisegítők a plébánián.
6. Egyházközségi Tanács. Mióta? Tagok?
7. Énekkar. Vezetői, teljesítményei.
8. Minisztránsok, lektorok.
9. Egyéb szervezetek, mint pl. kölcsönkönyvtár stb.

VI. Vallásos egyletek és társulatok

Ilyenek voltak vagy vannak: Rózsafűzér-Társulat, Skapuláré-Társaság, Harmadrendek (Ferences, Domonkos), Mária-Kongregációk, Kalot, Kalász, Legényegylet.

Mióta? Ki alapította őket? Teljesítményeik? Befolyásuk a plébánia vallásos életére.

VII. A plébániáról kikerült nevezetes egyházi vagy világi emberek.

VIII. Liturgiai-zenei hagyomány és vallásosság

1. A szentmise az idők folyamán. Milyen misszálék alapján?
2. Litániák (Májusi, októberi). Milyen formában?
3. Hogyan ünnepelték meg a nagy ünnepeket régen? Hogyan ma? A szentmise, a litániák és egyéb ájtatosságok változott formái.
4. Hogyan ülték meg régen és hogyan ülik meg ma a búcsút?
5. Kántorbőjti napok, Jézus-szíve (első) péntek.
6. Körmenetek régi és mai formái.
7. A plébánia zárandoklatai. Hová? Mióta? Miért? (Fogadalom?)
8. Milyen kapcsolatban áll a plébánia a környék zárandokhelyeivel?
9. Különösen fontos események: missziók, lelkigyakorlatok stb.
10. A plébánián dívó vallásos szokások (babonák), imák és hagyományok.

IX. Plébániai iskola

1. Van-e? Volt-e? Mióta? Fejlődése.

2. Kik tanították a hittant?
3. Milyen egyházi iskolák voltak (vannak) az egyházközségen belül? Teljesítményeik?

X. A plébánia vagyoni állapota

1. Telkek, épületek, stb. Mióta? Hogyan szerezték őket?
2. Templom: mikor épült, építész, felszentelője, külső és belső berendezése (oltárok, oltárképek, kifestése, keresztelőmedence, szobrok, gyertyatartók), leltára (kelyhek, úrmutatók, egyházi ruhák stb.), harangjai.
3. Leányegyházak, kápolnák, keresztutak, uti kereszték és szobrok (kérdések mint fent X.2.).

XI. A plébánia temetője

1. Mióta?
2. Jelentősebb sírok, műemlékek.

GÁBOR ADRIÁNYI

CURRENT REQUIREMENTS AND THE METHODOLOGY

OF ECCLESIASTIC HISTORIOGRAPHY

REQUISITES TO PAROCHIAL HISTORIOGRAPHY

Ecclesiastic history is a theological discipline. This means that it is Janus-faced: with regard to its subject it is supernatural (the Church as the mystic body of Jesus Christ or the "wandering people of God") and in respect of its methodology it is profane (historic criticism). The true, intern history of the Church can only be understood, approached and faithfully portrayed through its body of beliefs. Also its extern history is adjusted accordingly. Only thus can, for example, the attitude of the Hungarian dignitaries of the Church on the First Vatican Council be understood: they were against the dogmatization of the inerrancy of the Pope. Not because the Hungarian government of those days required them to do so (though this too is true) but for the reason that in Hungary the dogmatic development of the thesis got stuck in the age of enlightenment and Josephism. As Prince-Primate Simon said: even priests have hardly heard about the inerrancy of the Pope, let alone the parishioners!

Ecclesiastic historiography thus postulates the erudition of the Catholic dogmatic theology as a whole, the knowledge of the articles of faith and their history and that of the complete ecclesiastical history. We have to place our work within this framework. Our research, our writing is illuminated by faith though this does not mean that we judge prejudicially or one-sidedly. Quite on the contrary, it is our duty to be completely objective. The age of polemic or triumphant ecclesiastic historiography is over for once and all. The characteristic feature of that historiography was the hushing up, the confusing of unpleasant issues and the stressing, the glorification of positive matters. Good examples for such works are in the West the most handbooks written before World War II. and in Hungary the Ecclesiastic History by Bangha and Ijjas.

We have to strive for absolute openness in our work; we must not suppress even the smallest detail, however unpleasant. Of course, we must give a brief reason (we have to "explain" these details). This justification cannot be given

“through the spectacles of the present”. We do not judge by the criteria of present days (the historian does not “judge” “sentence” or “acquit” but draws conclusions from his study aiming at absolute objectivity!) but by the criteria of that age in which the subject of our research took place. If, for instance, we reprehend the forcible conversion exercised by Charles the Great among the Saxons this is not because it contrasts with the presently professed human rights and religious freedom but because — though the emperor’s special rights with regard to his dependants were recognized by his contemporaries (together with the death-sentences) — the bloodsheds and encroachments exercised by him were condemned as incompatible with Christian faith.

One of the requirements of modern ecclesiastic historiography is the oecumenic spirit. This does not only mean that we do not polemize againts our renegade brothers and sisters but primarily and most of all it means that we take into consideration and evaluate their researches and findings without becoming protestants or orthodox ourselves. In the West the complete reassessment of the whole protestant ecclesiastic history has been in progress for the last fifty years (LORTZ, Joseph: *Die Reformation in Deutschland I.-II.*, Freiburg, 1939., in several editions since also in Spanish and English languages; SCHÜTTE, Heinz — MEYER, Harding: *Confessio Augustana. Bekenntnis des einen Glaubens. Gemeinsame Untersuchung lutherischer und katholischer Theologen.* Frankfurt am Main, 1980). The consideration of the researches and scientific results of those belonging to another religion (or being faithless) is an indispensable requisite of historic objectivity. And this must appear in our own work too.

A further requirement of modern ecclesiastic historiography is the increased consideration of the ecclesiastic sociology or economic history. The leading part in this field has been played by the French in the past decades. Our portrayal cannot be limited to the Popes, bishops and the history of acclesiastic politics. We also have to illuminate the intern life — to be experienced from below — of the church: the history of church visits, sermons, religious education and pastorate. How did the religious life pass in the village, how did its parson exercise his duties? How did he tend his flock? What kind of religious associations were at work and what were the prevailing religious folk customs? An excellent example in point is Pierre RICÉ’s book on the religious life in daily practice in the age of the Carolinges (“*La vie quotidienne dans l’Empire Carolingien*” Paris, 1963; in German: *Die Welt der Karolinger*, Stuttgart, 1981).

Ecclesiastical history is a paramount part of national history. The one cannot be understood without the other. We therefore have to embed our work into the history of the nation without touching upon this in separate lucubrations or chapters.

The disclosure of the source material begins with the complete elaboration of the so-called secondary literature. This reveals not only the present position of historic research with regard to our subject — i.e. what is known and what is still unknown — but in the majority of cases we can also find the provenances of major unpublished sources, the archives. The National Széchényi Library offers priceless assistance in the research of literature: together with a historic name we often find a list of not only the works by that person but also of those on him.

The research of secondary literature must not be limited to Hungary and the Hungarian linguistic area. Our history and thus our ecclesiastic history too is such that we have to consider the literature of the surrounding ("successor") states as well — be it the contemporary or the old literature. Moreover, the western ecclesiastic historic works published in recent decades in Hungarian and foreign languages must not be neglected. The most detailed information in this respect is to be found in the "Ungarn-Jahrbuch" published in Munich. From 1969 till the present 16 volumes were published altogether and under the title "Studia Hungarica" the same Institute also published 34 monographies (all these can also be found in the National Széchényi Library!).

The lack of proficiency in foreign languages does not relieve us of duty to study the respective literature published in foreign languages. Those being ignorant of the Latin language should not deal with the history of the church in the Middle Ages. And the person who does not speak any German will never be able to elaborate ecclesiastic history in Hungary in the 18th and 19th centuries! In this respect there are grave shortcomings in Hungary. Even today there are some studies which do not even take into consideration research works in foreign languages and contain therefore gross errors or disregard major issues. Yet it is disgraceful if an important work avoided the attention of the author! In the professional exercise of Hungarian ecclesiastic historiography of recent ages the more or less reliable proficiency in following languages is indispensable: Latin (documents, diaries, historia domus works, etc.), German (National Archives, Vienna, "Haus-, Hof- und Staatsarchiv" the material of modern ages in the National Archives), Italian (reports of the nunciature, Archives of the Vatican, etc.) and French (diplomatic correspondance).

The value of a historic work depends on the novelty it can reveal. We therefore have to return to the primary resources: to the written material, the archives (National Archives, County Archives, Episcopal Archives, Parish Archives, etc.). These reveal to us always new details and thus research, in fact, could be continued without an end. However, after having researched all available material the work has to be finished.

When elaborating the subject the good disposition (unfolding) is of paramount importance. This has to be done with special attention being paid to proportions. The introduction must not be longer than the discussion (one chapter). The individual chapters and subtitles have to follow each other in logical sequence and chronological order. The contents (the draft of the disposition) should be neither too detailed nor too sketchy. The source of every important statement and mainly that of each quotation should be indicated in the bottom-notes. It sometimes happens that the number of bottom-notes is exaggerated — as in case of the Germans: one third text and two third bottom-notes — but sometimes they are sinfully neglected as is generally the case with the French. Let us choose the golden mean! And let us start numbering the bottom-notes in each chapter anew.

We must by all means take into consideration the current printing technics of ecclesiastic historic (and all historic) works. The contents are not at the end of the book but at the beginning. The preliminary part with Roman numerals contains (can contain) the following items in sequence: 1. Cover; 2. Contents; 3. Source and table of literature (first the list of researched archives and of printed instru-

ments and subsequently the secondary literature in alphabetic order); 4. List of abbreviations in alphabetic order; 5. List of pictures (and their sources!); 6. Preface. The text with Arab numerals can be followed by the annex (documents, letters, etc.), the name and subject index, the chronological table, photos, illustrations or maps.

In case of quoted works we have to avail ourselves of the original. Quotations must never be adopted second-hand without comparing them with the original text! In the literature we should only mention works that were in our hands. In naming the authors and their works we should apply the historic method generally used in Hungary. In any case, we should follow this uniformly and consequently in our work, aiming at clarity (without too many abbreviations) and avoiding foreign, mainly American methods (instead of Christian names abbreviations, instead of the name of the month an Arab number, etc.) because this would only render the work of researchers coming after us more difficult (How many authors by the name J. Nagy could we find in the catalogues?!) Manuals can be considered neither as resources nor as secondary literature. We might learn from them but should not refer to them in our work!

The quotation of a text by another author without quotation marks and the indication of the source is nothing else but intellectual theft! Unfortunately, in Hungary there are many examples in point. Moreover, in the bottom-note we must not forget to indicate the precise number of the pages (from which to which page).

When elaborating some subject in ecclesiastic history not only the methodology of "profane" historiography has to be employed but the so-called historic auxiliary sciences as well. Thus primarily in case of the elaboration of subjects relative to the Middle Ages we indispensably have to avail ourselves of the documentary discipline, the chronology, heraldry, sigillography, epigraphy, geography and statistics.

The publication of documents and works of reference has separate rules. If documents of this kind appear in the annex these rules must be observed. Thus: the documents should be marked with serial numbers. On the left side the date of the document and on the right side the author and the addressee (if any) should be indicated. Thereafter the exact source (archives, fundus, serial number, etc.) must be given. Abbreviations may be used, however, their explanation should appear in the list of abbreviations. Subsequently, the brief indication of the content of the document (in one sentence) should appear and perhaps we might mention some characteristic features as well (material, supplements, by whom, etc.). The document itself must by no means be changed (some allowances for present orthography are permissible, however, these should be indicated). All abbreviations have to be explained in square brackets (author's remark) and also all incomprehensible or rarely used foreign words should be interpreted in the bottom-note.

* * *

Above requirements apply to all works of ecclesiastic historiography and thus to monographies and parish histories too. In the latter context, however, special attention should be paid to local church and profane history.

The following list adjusted to the requirements of parish history wishes to point out some important aspects.

I. Works of reference

What kinds of paleographic and written sources are available?

1. Buildings, stones, crosses, cross roads, etc.
2. Parish archives:
 - a. registers of birth (christenings, marriages, deaths)
 - b. inventories
 - c. minutes
 - d. *historia domus*
 - e. documents and files
 - f. photos, tape records
 - g. old books (*missale*, etc.)
3. Garrets, cellars, repositories that could hide old material
4. Municipal (Communal) Archives, Country Archives
5. Archives of Dioceses (Bishoprics)
6. Archives of religious orders (at present in the National Archives)
7. National Archives, Budapest
8. All printed matters and historic literature published on the subject till the present

II. Patrocinium (patronal festival)

1. To whom is the church consecrated?
2. Is there any relic left? When?
3. Is any veneration being offered? Since when?
4. Is the patron of the church identical with the patron of the locality?
5. What sorts of legends are in circulation in connection with the patron of the church?
6. When does the *patrocinium* first appear in the decanal and in which context?

III. The territory of the parish

1. Its borderlines from the beginnings until the present
2. Which parishes became estranged and why?
3. How did the estrangement occur? Which was the subsequent form of legal relationship between the original and the affiliated parish?
4. Number of the congregation in the course of times? Composition: nationalities, professions, etc.
5. To which decanal does (did) the parish belong? Any changes?

IV. Pastors

1. Secular priests or belonging to a religious order? Since when?
2. Who were the pastors? Name, origin, studies, former and later posts? Permanent values created by them (buildings, schools, etc.). Special achievements or deficiencies?

V. Ecclesiastic organs in the parish

1. Religious orders for men and women, monasteries. Since when? Their special merits in the life of the parish?
2. Institutions, buildings belonging to the church (nursery, kindergarten, senior home, etc.)

3. Sextons
4. Cantors
5. Other auxiliary personnel in the parish
6. Parochial Council. Since when? Members?
7. Choir. Its leaders and achievements.
8. Acolytes, lecturers
9. Other institutions, e.g. library, etc.

VI. Religious societies and associations

There were and still are such as: Rosary Association, Scapulare Society, Third Orders (Franciscans, Dominicans), Mary-Congregations, "Spike", Journey-men's Association. Since when? Who was the founder? Their achievements? Their influence on the religious life in the parish?

VII. Renowned ecclesiastic and/or undenominational persons originating from the parish

VIII. Liturgic-musical traditions and religiousness

1. The holy mass in the course of times. Based on which missals?
2. Litanies (May, October). In which form?
3. How were significant holidays celebrated in old times? How in the present? The changed forms of holy mass, litanies and other devine services?
4. How were parish-feasts celebrated in the past and how are they celebrated in the present?
5. Ember-days, Heart of Jesus (first) Fridays
6. Old and present forms of processions
7. Parish pilgrimages. Where to? Since when? Why? (Pledge?)
8. Parish connections with the places of pilgrimage in the surroundings?
9. Major events: missions, religious exercises, etc.
10. Religious habits (superstitions), prayers and traditions in the parish

IX. Parish school

1. Is there any? Was there any? Since when? Its development
2. By whom was religion taught?
3. What ecclesiastic schools functioned (function) in the congregation? Their achievements?

X. Financial standing of the parish

1. Land, buildings, etc. owned. Since when? Obtained how?
2. Church: built when? Architect? Consecrated by whom? Interior and exterior outfit (altars, altar-pieces, painting, Baptismal basin, sculptures, candlesticks), inventory of the church (chalices, monstrances, robes, etc.), church bells
3. Affiliated churches, chapels, cross roads, road crosses and statues (questions same as X.2. above)

XI. The parish cemetery

1. Since when?
2. Important graves, art relics!

VARGA IMRE

A CANONICA VISITATIO

A canonica visitatio-t kánoni, vagyis az egyházi törvények által előírt látogatásnak, ellenőrzésnek kellene fordítani. Általában azonban egyházlátogatásnak, az erről készült iratot pedig egyházlátogatási jegyzőkönyvnek szokták nevezni.

E tanulmánnyal a figyelmet szeretném felhívni ezekre az eléggé nem értékelt forrásokra, amelyek a hozzáértő kezében valósággal hangszerként szolgálhatnak: velük a halottakat, korokat szólaltatjuk meg. Kutatásaimat elsősorban a győri püspöki levéltárban végeztem, ezért főként ennek anyagán keresztül szeretnék rámutatni a vizitációs jegyzőkönyvek forrásértékére.

Az egyházlátogatás az Egyház ősrégi intézménye. Már Szent Pál apostol is leveleiben az Úrtól ráruházott tekintélyére hivatkozik és engedelmességet követel. Szívesebben alkalmazza a kérő intelmet, szívesebben jön „a szeretet és szelídség lelkületével, mint bottal”. (1. Kor. 4.21.) De tud követelni, rendreutasítani, tiltani és büntetni is.

Később a zsinati dokumentumok mutatják be őszintén és kendőzetlenül a szolgáló és uralkodó Egyházat: a régi római kultúra és civilizáció romjain milyen hősies munkával vállalta és végezte a barbár népek nevelését.

SZENT BONIFÁC (672–754) az általa egybehívott úgynevezett „germán zsinaton” 743-ban elrendelte: „Mindegyik püspök évente látogassa végig plébániáját, azaz egyházmegyéjét.”¹ A vizitáció kezdetben kizárólag a püspök joga és kötelessége volt, és ezt a templomban összegyűlt hívek közösségének jelenlétében, rendszerint a nagyböjt folyamán szokta elvégezni. E zsinat határozatainak alapján alkothatunk fogalmat arról, hogy gyakorlatilag miként zajlott le egy ilyen püspöki vizitáció.

Mindegyik pap annak a püspöknek az alattvalója, akinek egyházmegyéjében tartózkodik. A vizitációra érkező püspököt hívei jelenlétében köteles fogadni, hogy azok lekipásztoruk beszámolóját ellenőrizhessék. A püspöknek főleg arra kell figyelnie, hogy a pap szabályosan tud-e misézni és kereszteni. Tanítja-e a híveket a vallás igazságaira, végzi-e a zsolozsmát. Nagycsütörtökön megjelent-e a szentolajok átvételére. A papoknak tilos volt a vadászat, az erdőjárás kutyákkal, vadászszölymök tartása. Ha a püspök szabálytalanságot észlel, a papot kenyéren és vízen való böjtölésre ítélte. Ha pedig rendetlen életmódot folytatott, akkor először véresre kellett vesszőzni és azután két évig börtönbe vetni.

Szent Bonifácnak sok nehézsége volt azokkal a papokkal, akik kellő műveltség

nélkül jutottak el a felszentelésre. Ezek szolgálataiként alkalmazkodtak a nép babonás szokásaihoz és igényeihez. Ezek egyike pl. azt állította, hogy legyőzhetetlen ereklje birtokában van, saját hajszálait és körmeit ereklje gyanánt osztogatta. (Fejét, kezeit vértanú koporsójához érintette: innen szerinte a csodatevő erő.)

A megkeresztelt pogányok átnevelése nem ment máról-holnapra. Az ősi hagyományok és erkölcsök, különösen a babonáság, az önbíráskodás, a vérbosszú, az ököljog mélyen beidegződtek e népek életébe. Jól mutatja ezt a XI. században élt wormszi püspöknek, BURCHARDT-nak 110 kérdésből álló könyvecskéje, amely a püspök vizitációs kérdéseit tartalmazza.²

Gyilkosság, ököljog: Van-e olyan, aki papot ölt, vagy papot megcsónkított? Van-e csecsemőgyilkos, aki parázñaságban fogant gyermekét vízbe dobta, földbe ásta, megmérgezte? Van-e olyan, aki háborúban embert sebesített meg és elsősegély nélkül hagyta magára?

Nemi erkölcs: Vannak-e házasságtörő férfiak és nők? Van-e olyan, aki FO-GAMZÁSGÁTTLÁST végez? (A coitus interruptus-ról van itt szó, vagyis a megszakított közösülésről, amelyet főleg a szolgaszemélyzettel kapcsolatban alkalmaztak.) Van-e olyan nő, aki férje beleegyezésével tart mással is viszonyt? Van-e olyan, aki állatokkal fajtalankodik?

Babonáság, varázslás: Vannak-e olyan ostoba papok, akik tűzvész idején a korporálét (kehelykendőt) dobják a lángokba, hogy a tüzet megszüntessék? Vannak-e olyanok, akik gyógynövények gyűjtésekor nem a Hiszekegyet és Miatyánkot imádkozzák, hanem varázsigéket mondanak?

Hitélet, vagyon- és közbiztonság: Van-e, aki vásár- és ünnepnapon dolgozik, aki a templom környékén gúnydalokat és szemérmetlen nótákat énekel? Van-e, aki lenézi plébánosát és ezért más templomban hallgat szentmisét, és máshol fizeti a tizedet? Van-e, aki semmibe veszi a kiközösítést? Van-e, aki hamis mérleget tart? Aki kamatot szed? Aki vétség esetén szolgáját, szolgálóját először mezíteleldre vetkőzteti és ezután botozza meg? Van-e olyan elvetemült nő, aki azt állítja, hogy az ördög hátán tud lovagolni, hogy ártani tud más jószágában, hogy ráolvasással meg tudja változtatni az emberek érzelmeit?

Vármegye, vár, püspökség, esperesség, keresztelő egyház.

A középkorban „egyház” és „állam” külön, önmagában nem létezett. Mint két ikertestvér, állandóan egymás kezét fogták. Az egyház szorosan kapcsolódott a világi társadalomhoz és érzékenyen reagált annak minden szellemi és társadalmi rezdülésére.

Az 1988-ban tartott Szent István évvel kapcsolatban sok kiváló történész mutatott rá arra, hogy a kereszténységre térítés már Géza fejedelem idejében, 974 táján, BRUNO missziós püspökkel megkezdődött, sőt HIEROTHEOSZ bizánci püspök már 955 körül Erdélyben térített. Szent Istvánnak tulajdonítottak olyan tetteket, amelyeket már apja, Géza fejedelem vitt végbe. A döntő lépés azonban akkor történt, amikor Szent István Koppányt legyőzte és ezzel a latin rítusú egyház és a feudális állam hívei arattak győzelmet a pogányság ideológiáját valló és a nemzeti szabadságot visszaállítani igyekvő erők felett.³ Ezzel megszűnt az a gyakorlat, hogy a fejedelmi család tagjai osztozkodtak az ország területe felett. Az államszervezet alapegységei az egységes elvek szerint megszervezett VÁRME-

GYÉK, az egyházi szervezetnek pedig a *püspökségek* lettek. Mindkettőről bizonyítható, hogy elsősorban ott létesültek, ahol a királyi család tagjainak állandó jellegű és jól védhető udvarhelyei voltak (Esztergom, Veszprém, Győr).

Milyen volt egy Árpád-kori megyeszékhely? Különbséget kell tenni a *vármegye* és a *várispánság* között, jóllehet pl. Sopron egyszerre volt vármegyei és határispánsági székhely is. A *vármegye* közigazgatási központ volt, pontos határokkal közbezárt területet jelentett, a latin forrásokban *comitatus* néven szerepel, nagyhatalmú vezetője pedig az ispán (*comes*) volt. A *várispánság* ezzel szemben katonai, gazdasági központ és a királyi tulajdonban lévő ingatlanokat és az ezekhez tartozó személyeket ölelte fel. A várispánsághoz, a vár fenntartásához más megyében lévő ingatlanok is tartozhattak. Az ispáni várak szükség esetén igénybe vehető menedékhelyek (*arx-ok*) voltak. A legtöbb esetben azonban ugyanaz a város megyeszékhely és várispánság is volt. *KAPUVÁR* Sopron vármegye területén csupán várispánság volt.

Sopronban a várfalak építésénél az egykori jelentős római város, Scarbantia maradványait is felhasználták. Keleti irányban lévő egyetlen kapun lehetett a várba menni. A kapuhoz közel és a várfalhoz ragasztva állt a megyés-főpap (archipresbyter) keresztelő egyháza kb. azon a helyen, ahol a mai Lenin körúton a barokk Mária-oszlop található. Ezt a templomot 1532-ben várvédelmi okok miatt bontották le. A templom mellett az esperes és a munkatársainak háza, a vár közvetlen közelében az ispáni lakhely, a különböző tisztségviselők otthona, hadnagy, várnagy, várbíró, a rendőri szolgálatot végző „billogos”. Az Árpád-korban az ispán rendelkezésére álló fegyveres erő általában 400 ember volt. Ezeket a vitézeket (milites) a XII. században kezdték a várjobbágyok névvel illetni. (*iobagiones castri*) — Ez a közvetlenül a várfal melletti együttes alkotta a várost. (*Civitas*.)

Innen egyenes és széles út vezetett a váraljába (*suburbium*), vagy alsó városba, amelynek legfontosabb épülete szintén a templom volt, a bekerített temető közepén. (Sopron, Szent-Mihály templom). A két települési egységet összekötő, térré szélesedő út adott helyet a vásároknak.³

Az *első püspökségek* megszervezésére vonatkozóan becses forrás a Szent Gellért legenda, amely részletesen elbeszéli, hogyan alapította Szent István király a csanádi egyházmegyét. „Szent István király . . . Gellértet visszahívta magányából . . . vedd a püspökséget, amely téged illet. Minthogy azonban most nincsenek szolgálatodra papjaink, akikkel az egyházi előjáró ékeskedni szokott, az egyházaktól és monostoroktól szerzünk papokat és szerzeteseket . . . Én pedig meghagyom ispánjaimnak, hogy a néptől a maga idején gabonadézsmát szedjenek, amiből megélj . . . A király parancsára gyülekeztek a szerzetesek az ország különböző monostoraiból, kettő Pécsváradról . . . kettő Zalából (Zalavár), kettő Bélből (Bakonybél), négy a Pannon hegyéről (Pannonhalma). Ezek tízen felszentelt papok voltak és tudós férfiak.”

„Egy napon azután harminc újonnan megtért ember jött a püspökhöz, és kérte, hogy vegye magához fiaikat, taníttassa tudományra és szentelje papokká . . . ezek lettek a monostorban az első kanonokok.”⁴

A magyar egyházi szervezet kiépítésével kapcsolatban a Szent István év folyamán sok kitűnő munka jelent meg.⁵ Nem sikerült azonban véglegesen tisztázni, hogy Szent Adalbert barátja RADLA-SEBESTYÉN ugyanazt a személyt jelenti-e? Ő volt-e az első pannonthalmi apát, 1002—1007 között esztergomi érsek, és ugyanakkor 1001—

1009 között a győri püspök? A legújabb feltevések szerint 1007-ben a frankfurti zsinaton még csak a „magyarok érseke” szerepelhetett, mert akkor még más magyar püspökség nem volt. Az esztergomi érsek „területe”, joghatósága a Szent István által birtokolt országrészekre terjedt ki. 1009-ben a veszprémi, győri és pécsi püspökségek alapítása következett, a többiek területi elhatárolása pedig 1030 körül történt.

Hogyan nézett ki egy püspökségi udvar? A püspök is és papjai is bencés szerzetesek voltak, az akkori szabályok szerint valamennyien közös hálótérben aludtak, közösen étkeztek, kórusban mondták a zsolozsmát. Az egyházi törvények, kánonok szerint éltek, nőtlenséget fogadtak: akkoriban ezeket nevezték kánonokoknak.

Archipresbyter-nek nevezték azt a szerzetest, aki a püspöki rendhez, felszenteléshez kötött cselekményeken kívül a püspökét mindenben helyettesítette. *Praepositus* (prépost) volt a szerzetes közösség előjárója, egyúttal a püspöki templom plébánosa. *Custos* (őrző), őrkánonok, sekrestyés, harangozó. *Cantor*: éneklő kánonok, *Lector*: olvasó kánonok, a káptalani iskola vezetője.

A püspök ebből a maga által jól ismert szerzetes közösségből választotta ki azt a személyt, akit mint archipresbytert, teljhatalmú megbízottat, a megyés-egyházak, keresztlő egyházak fejevé tette meg.

Szent István királyunk elgondolása szerint a világi és egyházi közigazgatási szerveknek egymással szoros kapcsolatban kellett működniük. Feltételezhető tehát, hogy a vármegyék és főesperességek egyidőben létesültek. Mindkettőnél igénybe vették a helyi adottságokat, lehetőségeket. Győri várispánság első királyi ispánja az a német származású Győr (GEUR) lovag lett, aki a Géza fejedelemnek nyújtott fegyveres segítség fejében a mai Győr és Moson vármegyékben birtokokat kapott. Ő lett a vármegye és város névadója is.⁵

Ma már általánosan elfogadott az a felfogás, hogy Szent István idejében az ország területén számos bizánci rítusú szerzetes közösség élt és működött. A 796-ban tartott „Duna-parti zsinat” töredékesen fennmaradt aktáiból kiderül, hogy a Pipin (Pipin?) hívására egybegyűlt frank egyházfők nem leplezett megvetéssel beszéltek a „tanulatlan és tudatlan” papokról, akik eddig Pannónia keresztény közösségeit igazgatták. Érvénytelennek tartották az „efféle papok” keresztelését. Szigorú utasítást adtak a keresztelés előtti oktatásra: negyven napon túl ne tartson az oktatás, a keresztelést megelőző héten azonban mindennap részesüljön a jelölt oktatásban, böjtöljön. Vasárnap a keresztlő tegyen vallomást hitéről és pap keresztelje meg hármassal.⁶

Régiségben minden más győri egyházat megelőzőtt az Ábrahám egyház a mai Kálvária-dombon. Helye a kelta-római temetőben nem hagy kétséget afelől, hogy eredete visszanyúlik még az ókeresztény időbe. A poroszoknál vértanúhalált halt Szent Adalbert püspök igen nagy tiszteletben állt Szent István előtt. Radla-Sebestyén püspök (érsek) pedig Szent Adalbertnek ifjú kortól kezdve jó barátja volt, együtt volt vele bencés szerzetes Breunowban, onnan jött vele hazánkba. A Szent Adalbert patrocíniumot Győrben nem a székesegyház kapta, hanem — történelmi múltja alapján — a bizánci rítust követő *Ábrahám egyház*. Feltehető, hogy ez volt Győrben az első „ecclesia baptismalis”, keresztlő egyház. Ennek valószínűségét erősíti az a tény, hogy a győri Székeskáptalanban a nagyprépost után rangban mindjárt a Szent Adalbert-i kisprépost következett. Szent Adalbert Rómában az Aventinuson, a keresztény keletről menekült görög szerzetesek monostorában lett bencés. Itt mindkét szertartás jelen volt: a görög is, latin is.⁷

A Szent-Istváni egyházszervezésben két lényeges energiaközpont volt: az egyik a püspök mint szervező és rendező hatalom hordozója, a másik a szerzetesi kolostor, mint a szellemi-lelki erő és a papi utánpótlás forrása. Mindkettő teljes újdonság volt a magyar közösségben. Hogy feladatukat betölthessék, szükségük volt szilárd gazdasági alapra, amit azonban a dolgok hagyományos rendjébe elszántan belenyúlva lehetett csak megteremteni.

Nyugaton akkoriban már a *magán-egyházi rendszer* volt az általános. E szerint a templom a földesúr telkén épült, birtokának tartozéka, ezért a tulajdonos számára hasznos és jogot hozó objektumnak kell lennie. A templom papja a földesúr alkalmazottjának tekintendő.

Ez a megoldás nem jöhetett szóba egy olyan országban, amely missziós terület volt és ahol a földet túlnyomórészt a közösség birtokolta.

A hazai társadalom és gazdaság szerkezete indította Szent Istvánt arra, hogy a lakosságot és magát a királyt is általánosan terhelő *TIZEDET* tegye meg a püspökségi szervezet anyagi alapjának. Nálunk az általános európai szokással ellentétben egyedül a mezőgazdaságból származó jövedelem volt tizedköteles. A király azonban valamennyi jövedelméből (vám, pénzverés, adó stb.) volt köteles tizedet adni. A tizedet a püspök szedette össze a saját embereivel (decimátorokkal). Elvileg az egész jövedelem a püspököt illette. Ezzel Szent István szándékosan eltér attól a felosztási módtól, amelyet a 847-es mainzi zsinat írt elő. Eszerint ugyanis a befolyó tizedet négy részre kell osztani, egy-egy negyed jusson a püspöknek, a plébániai papságnak, a szegényeknek és a templomok fenntartására. A tizedjövedelem ilyenfajta, különböző célokra való felhasználására csak az egyházi szervezet kiépítése után kerülhetett sor.⁸

Nemzetségi birtokon sem a király, sem a püspök nem építhetett keresztelő egyházat. A király által birtokolt területeken valósult meg elsősorban az a rendelkezés: tíz falu köteles közös templomot építeni. A templomra tulajdonjogot közülük egyik sem támaszthatott. A térítő papok nemzetségi birtokra akkor mentek, ha hívták őket. A templomi ruhákról ilyen esetben is a király, könyvekről a püspök gondoskodott, a pap kiválasztása is az ő kizárólagos joga volt.

Szent István utódaiban megvolt az a törekvés, hogy a magyar egyházi szervezet ebben a formában változatlanul tartsák meg. Ilyen értelemben járt el Szent László király is, amikor a pogány felkelések által elpusztított templomok újjáépítésére a híveket kötelezte, a könyvek pótlására pedig a püspököket utasította. A kelyhek és ruhák beszerzését magára vállalta.

A társadalmi, gazdasági fejlődés azonban olyan gyors ütemű volt, hogy már Kálmán király (1095-1116) uralkodása alatt gyökeresen megváltozott rendszer áll előttünk. Az európai eszmék száz és száz látható és láthatatlan csatornán való beömlése gyorsan hódított. Ekkor történt a nemzetségi birtokok felosztása. IV. Béla uralkodásának második felében a társadalmi átrétegződés még jelentősebb volt. A királyi vármegyerendszer bomlásnak indult azáltal, hogy a király már nemcsak a magánbirtokaiból, hanem a vármegyei területekből is adományozott birtokot a rajta élő és szolgáló népekkel együtt. A királyi zászló alatt harcoló serviensek (kisebb magánbirtokosok), valamint a várjobbágyok egységes (köz)nemesi, jogállású réteggé szerveződtek és saját önkormányzati, bíraskodási, közigazga-

tási egységet hoztak létre: a *nemesi vármegyét*. Ennek tisztikarát egyik részről a volt királyi vármegye vezetője, az ispán, másrészről viszont a megyei nemesség kebeléből választott szolgabírák alkották.

Ezek a nemesek ragadták magukhoz az eddig a faluközösségek által gyakorolt jogokat és megkezdődött a *magánegyházak* kialakulása.

Ezeknek tulajdonosai arra törekedtek, hogy a pap minél jobban az ő érdekeik szolgálatában álljon. Ezért a saját alattvalóik közül igyekeztek a papi utánpótlást biztosítani. Az egyházi felsőbbségnek ebben a vonatkozásban csak az a kikötése volt, hogy a szolgát előbb fel kell szabadítani és csak ezután szentelhető pappá.

A pap ismereteinek minimumát meglehetősen alacsonyan szabták meg még a XIV. századi zsinatok is. Ezek szerint minden papnak emlékezetből kell tudnia a mise könyörgéseit, a prefációkat, a kánont, az Athanáz-féle hitvallást (Symbolumot), a hét bűnbánati zsoltárt, a temetési imákat. Értenie kell a szentségek kiszolgáltatásához, a víz- és sószenteléshez. Jól kell olvasnia a szentlecke és az evangéliumok latin szövegeit, ezeket le kell tudnia fordítani a nép nyelvére és magyarázatot kell hozzájuk fűznie. *Az írástudást még nem kívánták meg* okvetlenül, beérték az olvasás és az énekítés hangsúlyozásával.

Mai szemmel nézve a papság tanultságának ez a színvonala szinte hihetetlennek tűnik. Pedig az akkori körülmények között ennek a műveltségnek a megszerzése is sok áldozatba került és a papnak nagy tekintélyt adott. — A papnak későbbi ifjak alkalmasságáról az esperes döntött.

A magánegyházi rendszer határai között élő magyarországi papság zöme fölött még a XIII. század elején is egy kis létszámú elit helyezkedett el. Ezek közül számban és széles jogkörükkel az archipresbyterek (esperesek) emelkedtek ki.

A *magyar „esperes”* az archipresbyter (főpap) szó franciás alakjából, az „archepêtre”-ből származik. Mások szláv jövevényszónak tartják, mint az ispánt. Ma az archipresbyter jelentése: főesperes. Archidiaconatus: főesperesség.

A püspöki és főesperesi jogkör kezdetben aligha volt világosan elkülönítve egymástól. Jól mutatja ezt a következő eset: *1229-ben* a kalocsai érsek külön szerémi püspökséget szervezett, de a szerémi főesperes az új püspökség területén is gyakorolni akarta hatalmát, mintha ott püspök nem is léteznék. Végül is a pápa utasította a kalocsai érseket, hogy vessen véget a főesperes túlkapásainak.⁹

A főesperesi kerületben a papságnak közvetlen főhatósága a főesperes volt. Hozzá tartozott: az egyházi személyek ügyei (kivéve a birtokügyeket), a házassági, vagyoni perek, tizedper, végrendeletek, uzsoraügyek, özvegyek, árvák ügyei. Ezekben ők tették meg az első lépéseket. A főesperes végezte a plébánosok beiktatását, hozzá tartozott a plébános és a hívei közötti ellentétek elbírálása. A saját területén egyházi fenyítéket alkalmazott (excommunicatio, interdictum). József szentendrei főesperes *1279-ben* kerületének összes papjait exkommunikálta.¹⁰

Minden esztendőben végiglátogatta a főesperesség plébániáit és ellenőrizte, hogy a plébánosok betartják-e az egyházi törvényeket, kánonokat. Életmódjuk, öltözködésük megfelel-e az előírásoknak. Nem szokott-e a plébános mezitláb misézni. Nem remeg-e a pap keze, nem hibás-e a szeme, nem iszákos, nem kóborló-e. Nem foglalkozik-e szerencsejátékkal, kereskedéssel. A XIII. században általános volt a panasz, hogy a falusi plébánosok paraszt híveik életmódját utánozzák: vásárokra járnak, kocsmáznak, üzletelnek. A budai zsinat 1270-ben úgy rendelkezett, hogy a papnak a kockajátékot még néznie sem szabad. A főesperes ellen

őrizte, hogy az oltáriszentséget, a szent olajakat megfelelő helyen és tisztán őrizke. A templomi ruhákat, fehérneműt tisztas asszony, vagy lány mossá-e. Van-e misekönyv és kellő templomi felszerelés. Milyen a templom és a plébánia állapota, mennyi a pap jövedelme.

A főesperes mindenütt a plébános vendége volt hivatalos útjai alkalmával. A zsinati határozatok ugyan megállapították, hogy milyen pénz- és természetbeni ellátásra lehet igénye, de igen sokszor történt visszaélés. Főleg azért, hogy az egyházlátogatás után még hosszabb ideig vadászgatott a környéken és elvárta, hogy a plébános egész kíséretével ezalatt is fényes ellátásban részesítse. IV. Béla (1235–1270) úgy intézkedett, hogy a főesperes a vizitáció alkalmával hatlovas kísérettel elégedjék meg, ellátást évente csak egyszer igényelhet. Költségei fejében nem kérhet többet, mint az anyaegyháztól fél fertót, kápolnától három pondust.¹¹

Főesperes csak az lehetett, *aki három éven keresztül jogot hallgatott* itthon, de lehetőleg külföldi egyetemen, főként Bolognában.

De ne úgy képzeljük ám el, hogy az egyetemről hazatérők lettek főesperesek! Hanem a püspök, avagy a főesperes ösztönzött általuk kiválasztott papokat arra, hogy magasabb képzettséget szerezzenek. Hogy erre anyagilag képesek legyenek egy, vagy több anyagilag jól ellátott plébániára kinevezést kaptak. A lelkipásztori teendők végzését egy helyettesre (rector ecclesiae, templomigazgató) bízta, aki tőlük csekély fizetést kapott. Ők pedig a plébánia jövedelmének nagyobbik részét „pars magistralis” címén elvonták. *1222-ben* a váci főesperest jelentették fel a pápánál, hogy tanulmányainak elvégzése után is több plébániai javadalmat tartott meg így birtokában.¹²

A főesperesi intézményben a világi és egyházi arisztokrácia szilárd harmóniában működött együtt. Ha gyenge jellemű, gátlástalan és kapzsi ember kaparintotta meg ezt a hivatalt, akkor működésében az evangélium szelleme kevés szerepet játszhatott.

A tatárjárás után IV. Béla király úgy állapodott meg OMODÉ győri püspökkel (1254–1267), hogy a lelkipásztorkodó papság a püspöki tized egynegyede helyett ezután az egynegyednek (quartá-nak) az egynegyedét, tehát az egész tized tizenhatodát kapják. Ez a tizenhatod (SEXTADECIMA) szerepel a canonica visitatiók-ban nagyon gyakran eltorzítva, „megmagyarítva” szedecimaként. A falusi plébánosoknak csak a helyi, sokszor nagyon csekély jövedelem maradt meg.

A probléma súlyát mutatja, hogy a IV. lateráni zsinat (1215) ülésein is foglalkoztak a papság nyomorával. A püspök kötelességévé tették, hogy a plébánosok illő ellátásáról (portio sufficiens) gondoskodják. Ebből a célból még azt is engedélyezték, hogy a plébános az *önkéntesen* felajánlott stólat elfogadhatja. Ezt ugyanis eddig SIMÓNIA-NAK bélyegezték, (simonia: egyházi hivatalnak, vagy szolgálatnak pénzért való megvétele). Az anyagi javak elosztásának igazságtalansága miatt a papság elégedetlensége oly nagy és általános volt, hogy a győri, az egri és veszprémi egyházmegyékben püspökeikkel szemben Rómába fellebbeztek. *Az 1262-ben* tartott veszprémi egyházmegyei zsinaton a papok „nagyobb” és „értelmesebb” része mégis ünnepélyesen kijelentette, hogy az anyagi terheket ők ezután is vállalják, mert a püspökkel békességben szándékoznak élni. Az ellenállást szervező PETURKA papot pedig — természetesen — cserbenhagyták. A győri egyházmegyében több plébánost felfüggesztettek állásából.¹³

Magyar Pál (latin nevén Paulus Hungarus) a kun földön, tatárok által felkon-

colt domonkos szerzetes, a lateráni zsinat idején a bolognai egyetem egyházjogász professzora volt. Valószínűleg magyar hallgatói előtt tartott előadásainak anyaga van a „Notabilia” c. munkájában. Ebben azt javasolja, hogy a lelkipásztori munkát végző papokat ne templomigazgatónak, hanem állandó vikáriusnak nevezze ki a püspök, és ezzel védje meg a javadalom tényleges birtokosának túlkapásaival szemben.¹⁴

Csak a KIVÁLTSÁGOS PLÉBÁNOSOK voltak mentesek a főesperesi egyházlátogatás terheitől és attól a nyomasztó érzéstől is, amelyet a felsőbbiséget jelentő főesperes megjelenése, fölényeskedése, esetleg rosszindulatú vallatása, megállító kérdezősködése szükségképpen felébresztett.

Kiváltságos plébánosok voltak, akik a királyi, vagy királynői birtokon alapított plébánián működtek. Ezek: 1) ki voltak véve a püspök és a főesperes joghatósága alól, közvetlenül az esztergomi érsek alá tartoztak. Zsinatra is ott kellett megjeleniük. 2) Igazságszolgáltatási jogkörük olyan, mint a főesperesé. Peres ügyeket első fokon maguk intézhettek. 3) A teljes tized őket illette. 4) Felhatalmazásuk volt súlyosabb, a püspöknek fenntartott bűnök feloldozására.

Jogi vonatkozásban hasonló volt a plébániák egy másik részének helyzete is. Ezek megmaradtak a püspök hatalma alatt, de ki voltak véve a főesperesek jogköréből. Mentesek voltak tehát ők is a főesperesi látogatásoktól és a tizedjövédelm is részben, vagy egészében őket illette. Az ilyen kiváltságok későbbi eredetűek. 1290-ben például a kassaiak panaszt tettek az egri püspöknél az illetékes főesperes kapzsisága ellen. A püspök a „kassai hívek iránti szeretetből” kivette őket a főesperes joghatósága alól.¹⁵

Ebben az időben PLEBÁNIA az az egyház, amely nem tartozik a főesperes hatásköre alá és amelyet megillet a tizedszedés joga. Minden más egyház csak „ECCLESIA PAROCHIALIS”, vezetője pedig nem plébános, hanem „PRESBYTER PAROCHIALIS”.¹⁶

A XIII. században a falusi plébániák elszaporodtak. Az egyházi birtokok jövedelme és tizedek megnövekedtek. A Káptalanok tagjai, a kanonokok is felhagytak a közös hálóterem és étkezés szokásával, külön háztartást tartottak. A Káptalan mint jogi személy, adománybirtokokkal rendelkezett. A nemesi vármegye kialakulásával a főesperesek sokat veszítettek tekintélyükből, ezért a kanonokságra törekedtek. Ez a központhoz kötötte őket, ezért a vidéki papság soraiból helyettest, vicearchipresbytert neveztek ki. Némely vidéken ezt a személyt vicearchidiaconusnak nevezték, vagy archipresbyter ruralisnak, paraszt főpapnak. A főesperességen belül 10 plébánia alkotott egy egyházi közigazgatási egységet, amelyet „decanatus”-nak, vagy „districtus”-nak neveztek. Ennek élén állt a „decanus” (alesperes). Ma ezt a személyt kerületi esperesnek (vicarius foraneus) nevezzük. — Meg szeretném jegyezni, hogy az 1800-as évek végéig az egyházmegyei névtárak az esperesi kerületek vezetőit latinul vicearchidiaconusnak, magyarul alespereseknek nevezték.

A tridenti zsinat (1545–63)

A canonica visitatio virágkorát a tridenti zsinat nyitotta meg: a reformáció, illetőleg a katolikus megújulás tette olyan fontossá ezt az intézményt. A zsinat határozata szerint (Sess. XIV. cap. 13.) 100 arany forint az a minimum, amelynek

tehermentes élvezetére minden lelkész igényt tarthat.¹⁷ A püspök kötelessége, hogy e jövedelem forrásait a helyi viszonyok figyelembevételével a főesperes által megtartott vizitáció alkalmával *ÍRÁSBÁ* foglaltassa, így a lelkész számára biztosítékot adjon, másrészt pedig a híveket az esetleges túlkapásoktól megvédje. A zsinat engedélyezte (Sess. 22. Decretum de observandis in celebratione missae) a püspök által a canonica visitatioban írásba foglalt stóla szedését is azzal a megokolással, hogy ez mint *EGYHÁZI ILLETÉK*, a lelkész ellátási alapjába beszámíthasson.

A tridenti zsinat után tehát a főesperesek már nem a saját hatáskörükönél fogva, hanem a püspöki megbízásból vizitáltak. A püspök adta meg a vizitáció szempontjait, amelyekre *ÍRÁSBAN* kellett a jelentést megtenni.

A középkori viszonyok között a vizitáció fontos intézmény volt az államigazgatás szempontjából is. A kor szelleme nem ismerte a mai értelemben vett vallásszabadságot, az emberi jogokat. A hatalmon lévő lelkiismereti kötelességének tartotta, hogy az államvallást támogassa, a „rebellis” másvallásúakat pedig az „igazság nevében”, valójában persze politikai érdekeinek megfelelően elnyomja. A magyar országgyűlések ismételten sürgetik, hogy a püspökök a főespereseket a vidéki egyházak vizitálására kiküldjék. (1548. évi 6. és 10. tc., valamint az 1559. évi 41. tc.) Hogy ezek a rendelkezések tényleg meg is valósultak, erre bizonyítékként felhozhatom az esztergomi egyházmegye 1559, 1560, 1561, 1562. évi vizitációit.¹⁸

Vannak az egyházlátogatási jegyzőkönyvek között olyanok, amelyek *VISITATIO GENERALIS*-nak, vagyis tüzetes, részletes vizitációnak nevezik magukat. Úgy látszik —, hogy az ilyen egyházlátogatás feltétele a püspöki megbízásokon kívül a királyi mandátum volt. (Mandatum visitorium, litterae visitoriae). A központi hatalom ezzel akarta jelezni, hogy a vizitáció adataira neki is szüksége van. A főesperes a királyi mandátummal a kezében nem tett különbséget, hogy valamely község papja és lakói katolikusok-e, vagy nem, hanem a vizitálási jogot a másvallásúakkal szemben is — megkísérelte — gyakorolni.

Az akkori felfogás szerint ehhez a következő szempontok adták meg a „jogi” alapot. 1) A király főkegyúri jogát tetszés szerinti formában, tehát a katolikus egyház közegei útján is gyakorolhatja, csak a szabad vallásgyakorlatot ezzel meg ne sértse. Márpedig a vizitáció önmagában — mondták —, ezt nem teszi. 2) A protestáns hitközségek túlnyomórészt a katolikus parókiákból keletkeztek. A katolikus egyház tehát a saját jogát gyakorolja, amikor templomok, plébániák jövedelmeit, felszerelését az új birtokosoktól számonkéri és azokra így igényét fenntartani törekszik. Egyes mandátumokban kifejezetten is benne van, hogy a vizitálási jog a protestánsokra is kiterjed. Ilyen például I. Lipót 1672. augusztus 31-i mandátum visitorium Bársony György nagyváradi püspök részére: . . . „quaslibet ecclesias parochiales etiam acatholicorum . . .” (minden parókiát, a nem katolikusokét is.)¹⁹

Ma már egy cseppet sem csodálkozhatunk azon, hogy a protestáns egyházakat látogató főesperes gyakran került megalázó, sőt életveszélyes helyzetekbe. Ez a korszak nem ismerte a vallási közömbösséget. Pázmány Péter szavai szerint mindenki a bőrében érezte, hogy ki kell állnia. Igen érdekes *LÉVA* evangélikus lakóinak tiltakozása Péterffy főesperes látogatása ellen 1674. szeptember 27-én.²⁰

„Jóakaró Péterffy úr, mi Replicalunk . . . Ő Felséghe expresse Eleinknek megengedte” . . . „a szabad vallásgyakorlatot, tehát nem szabad senkinek sem” . . .

„hogy a Religiót Conturballya”. Azután a királyi mandátum egyes szavaiba próbálnak belekapaszkodni: . . . „az mi Ecclesiank az kiegyelmetek tekintete szerint nem Ecclesia” . . . „nekünk templomunk nincsen, csak együgyű közönséges ház” . . . „Ultro ha kegyelmed cselekedik, mi Ő Fenséghit készek vagyunk requirálnunk . . .”

A rábaközi (kapuvári) főesperesség területén 1696–97-ben tartott vizitáló alkalmával több helyt is akadt, ahol a főesperessel szóba se álltak.²¹ Az 1689-i győri székesegyházi főesperesség vizitációjában pedig Lacza János főesperes a következőképpen számol csikvándi élményéről: „Hiába követeltem tőlük, hogy a templomba beengedjenek. A királynak sajátkezűleg aláírt és pecsétjével ellátott parancsát bemutattam, de az említett luteránus lelkész (Moliris András) és Kuczár Mihály, valamint Czin György bírák és az összefutott nép azt felelték: ők engem nem hívtak, ez nem a császár parancsa, ez csak papi ügyeskedés, kitalálás (confictio sacerdotum). Próbáltam őket meggyőzni, de ők csak azt hajtogatták: beszélhetsz nekünk, de a templomba be nem megy! Most hoztuk rendbe, és szeretnétek tőlünk elfoglalni.”

Pannonhalma is — mint nullius apátság — éberen őrködött kiváltságai fölött, ezért Lacza főesperes ott is barátságtalan fogadtatásra talált. Amikor az előre megbeszélte napon — a plébánia — vizitációjára megjelent és a főapátnál tisztelni akart, azt mondták neki, hogy a főapát úr nincsen idehaza. A perjel a jószágot látogatja, ha beszélni óhajt vele, menjen utána! Senki másnak nincs joga ahhoz, hogy őt fogadja. Amikor harmadszori látogatása alkalmával sikerült a priort elkapnia (ultimo tamen deprehendens Patrem priorem), ez akkor sem tárgyalt vele, még a hívek számát sem volt hajlandó megmondani. A prior atya konokul csak azt hajtogatta: „. . . a mi egyházmegyénknek mi viseljük gondját.”²² A főesperes ismerte Keresztély Ágoston püspök álláspontját, hogy „nem akar a jó öreggel (a főapáttal), kit szeretve tisztel, pereskedésbe bocsátkozni”, ezért üres papírral és békében hagyta el Pannonhalmát.

A vallási küzdelmek legvéresebb korszaka az 1720-as évek körül zárult le. A katolikus egyház visszanyerte hatalmi túlsúlyát a Habsburg birodalomban, a protestantizmus pedig főleg Európa északi, északnyugati államaiban. Az abszolutisztikus uralkodók valláspolitikájában ekkor két fő szempont kezdett érvényesülni: 1) Az államvallás szervezetének kiépítése, munkájának anyagi eszközökkel és kiváltságokkal való segítése. 2) Az elnyomott fél meggyőzése, hogy helyzetében belátható időn belül változást nem remélhet. A Habsburgok protestánsellenes intézkedései is ezt az európai mintát követték. A protestáns államokban pedig a katolikusok „élvezték” ezt a vallásszabadságot.

A normális egyházi élet kibontakozásának, további szervezeti kiépítésének legnagyobb akadálya a lelkipásztorok nyomora volt. A Győrtől gyakran távollevő herceg Keresztély Ágoston püspöknek írta Matuschek András püspöki helynök (1699–1713-ig): nincs nyugta a plébánosok szenvedései miatt, akik gyakran évente sem kapnak semmit „híveiktől”. A plébánosok anyagi segítésére a saját jövedelmét is feláldozza.²³ Ugyanilyen nemes papi lelkülete volt utódjának, Kontor István helynöknek is, aki egyenesen felszólította az akkor már bíboros esztergomi prímást, Keresztély Ágostont, hogy nyújtson ő is, a saját jövedelméből anyagi támogatást a neszmélyi plébánosnak. („Örülök főtisztelendő Uraságod buzgósnak.”)²⁴ írta a bíboros saját kezűleg a kérvény hátlapjára feleletként. Komáromi

János mezőőrsi plébános is „kintelen” búsítani panaszos soraival a helynököt, mivel egyik filiájában (Rétalapon) azt felelték hívei az egyházi adót szedő egyháznak: . . . „ha akarunk adni adunk, ha nem, akkor nem . . .”²⁵

Az egyházi élet e sorvasztó baján akart segíteni III. Károly 1733. március 7-i rendeletével, amelyben a Pozsonyban felállítandó „Cassa Parochorum” (Plébánosok Kasszája) nevű intézményről rendelkezik. E szerint a minden plébánosnak járó évi legkisebb fizetés 150 forint. Ahol ezt a helyi forrásokból fedezni nem lehet, ott a hiányt ez az intézmény folyósítja. Fedezetként az állam erre a célra 16 000 forintot biztosít, a többit a püspökök kötelesek előteremteni. A célkitűzésből nagyon kevés valósult meg: a pénzt legtöbbször a királyi kincstár „vette kölcsön” hadikiadások fedezésére.²⁶ Egy szempontból mégis korszakalkotó jelentőségű ez a rendelet. Egyik paragrafusa szerint ugyanis a vizitációknál nem elegendő az egyházi képviselőt a főesperes szemlyében, hanem a megyékben egy megyei, a városokban pedig egy városi tisztviselő által a világi hatóság is jelen kíván lenni. Később a földesúr képviselőt is elrendelte a Helytartó Tanács.²⁷

A canonica visitatio ezzel vetkőzte le szigorúan egyházas jellegét, és ezáltal váltak az egyházlátogatási jegyzőkönyvek közokiratokká.

Ez a rendelet mondta ki a földesúr-patrónusoknak azt a kötelezettségét is, hogy az egyházi épületek felépítésére, a plébános és a tanító ellátására szükséges földeket a közösből kihasítsák, elkülönítsék. A földek megművelése a híveket terheli. Ezt az általános szabályt azonban úgy kell végrehajtani, hogy az a nép igazságtalan és indokolatlan megterhelésére ne vezessen.

Hogy ez a gyakorlatban mit jelentett, azt két győr-egyházmegyei példával szeretném bemutatni. A *nagycenki* plébánia alapítása alkalmával a kegyúr 13 házasszéllért felmentett minden földesúri szolgáltatás és alávetettség alól, azzal a kikötéssel, hogy ők kötelesek a plébános földjeit megművelni. A sopronkövesdi plébánia alapításakor pedig a plébános 11 házasszéllért (lelkészi jobbágyot) kapott, hogy a szőlők és rétek minden munkáját végezzék, a községet pedig csak a földek szántása és boronálása terhelje. A lelkészi jobbágyok eleget is tettek kötelezettségeiknek egészen addig, amíg az 1767. évi Mária Terézia-féle urbánium életbe nem lépett. Ez ugyanis a házasszéllérek munkabeli szolgáltatásnak mértékét évi 18 napi kézimunkában állapította meg, ezért a lelkészi jobbágyok sem akartak ennél többet dolgozni.

Az ügy hosszas huzavona után az 1763. december 29-én kiadott helytartótanácsi irattal zárult le. Eszerint a lelkészi jobbágyok a két községben csak a Mária Terézia-féle urbáriumban megszabott munkát kötelesek elvégezni. Az ebből származó veszteségek nem háríthatók át a községekre, mert a plébános — a canonica visitatio szerint — elegendő jövedelemmel rendelkezik.²⁸

Az 1740-es években váltak rendszeressé az állami és egyházi életben a CONSCRIPTIO-k (összeírások).

Győrben Zichy püspök 1742-ben rendelte el az egész egyházmegye összeírását 57 kérdés alapján. A canonica visitatio és a conscriptio között a *lényeges különbség*, hogy a vizitáció az állami szervek közreműködésével készült és így adatai — főleg az anyagi vonatkozású peres ügyekben —, döntő bizonyítékot jelentettek. Az összeírás belső egyházkormányzati célra készült.

A vizitáció és az összeírás *külső formájában* sokszor teljesen megegyezik. A dolgok természetéből következik azonban, hogy a vizitáció tartalmában az anyagi vonat-

kozású adatok vannak kihangsúlyozva. Az összeírás ezzel szemben teljesebb képet nyújt az egyházi élet minden más területéről. Igen sok függött mindkét esetben a főesperes műveltségétől, alaposságától és emberségétől is. (Tárgyilagosság!)

Az iratok megszerkesztése — általában — a következő sorrend szerint történt:

1) A vizitáció időpontja, helye, a püspök, a főesperes, a jelenlévők megnevezése.
2) De ecclesia. A templom leírása, építésének ideje, melyik szent tiszteletére építették (titulus), mikor van a templom búcsúnapja.

3) De interno ecclesiae ornatu; apparamenta et ornamenta ecclesiae, clenodia, vasa sacra. A templom belső felszerelése, ruhák, kegyszerek, szent edények.

4) De proventus ecclesiae. A templom jövedelmi forrásai.

5) De cimiterio. (A temetőről.)

6) De parcho. A plébánosról. Neve, kora, képzettsége, szentelési éve, eddigi működésének helyei. A pap jellemzése, híveihez való viszonya.

7) De redditibus parochi. A plébános jövedelmi forrásai. A stóla.

8) De familia parochi. A plébános házanépe, háztartása, háztartási alkalmazottak és azok jellemzése.

9) De libris parochiae et parochi. A plébánia és a plébános könyvei.

10) De servis ecclesiae. Az egyházi szolgálatot végzőkről (pl.: Ludi magister=kántortanító, Aedituus = sekrestyés, Campanator = harangozó, Obstetrix = szülésznő).

11) De patrono et dominis terrestribus. A kegyúrról és a földesurakról.

12) De ordine divinorum. Istentiszteletek rendje, időpontja, látogatottsága. Nincs-e híveinek valami kívánsága, elégedetlensége ezzel kapcsolatban.

13) De confraternitate. Testvérületekről. Pl. Rózsafüzértársulat stb.

14) Scholae rector. Iskolaigazgató és az iskolára vonatkozó adatok, fizetés, stóla. A tanítók egyéniségének, szaktudásának, vallásosságának jellemzése.

15) De filialibus. A leányegyházról, vagy leányegyházakról. Azok távolsága, az ottani istentiszteletek rendje, a hívek jellemzése.

Győr-egyházmegyében az első, jelenleg még meglévő jegyzőkönyv 1641-ből való. De ebben több olyan utalást találhatunk, amelyek szerint már ezt megelőzően is volt egyházlátogatás a soproni főesperesség területén. Többször történik hivatkozás a Kopchányi Miklós győri kanonok (1627—37) által 1635-ben tartott vizitációra. Az 1641-ben tartott vizitáció gyakran hivatkozik a „Visitatio Napragianra”. Napragi Demeter 1607—19 között volt győri püspök. A látogatás 1614-ben történt, és ezt valószínűleg maga a püspök végezte. Még régebbi vizitáció nyomát mutatja be a ruszti jegyzőkönyv. A község a Kopchányi-féle vizitáció alkalmával felmutatta Wukovich György kanonok (1539—98) pápai főesperes, fehérvári őrkanonok által 1596-ban végzett egyházlátogatás jegyzőkönyvét.²⁹

A vizitációk egymást követő, évszázadokat felölelő jegyzőkönyveiből megtudhatjuk, nemcsak a templom, plébánia, iskola alapításának, építésének idejét, hanem a falu vallási megoszlásának, népessége kialakulásának történetét is. A plébános, a kántor, az iskolaigazgató jövedelméből következtethet a falu gazdasági erejére, a földek termőképességére, az általános viszonyokra. A művészettörténészek sokat mondhat a templom, a felszerelés leírása. Egy-egy plébános számára nagyon érdekes és tanulságos elődei életének, tevékenységének, problémáinak megismerése, a lelkipásztori követelmények koronkénti tükröződése. Ezek a helyszínen alapos utánjárás, kihallgatás, aprólékos leltározás alapján készített ira-

tok a helytörténeti kutatóknak valóságos kincsesbányái. Mindegyik egy-egy tényérnyi valamikori élet.

Ezek az iratok még várják a szorgalmas munkásokat, akik őket a felszínre hozzák, megszólaltatják, mert szeretnék elmondani a most élőkhez szóló üzenetüket.

FÜGGELÉK

*A Győri Püspöki Levéltárban található egyházlátogatási jegyzőkönyvek
1641–1934 (Buzás József kéziratának felhasználásával)*

1. 1641. Soproni főesperesség.

Az első egyházlátogatási jegyzőkönyv, amely a soproni főesperesség körzetébe tartozó plébániák és fiókegyházaik leírását tartalmazza. Bevezető részében közli, hogy Baranyai Péter soproni főesperes, Wlahovich János soproni alesperes Draskovich György veszprémi püspök megbízásából és Eszterházi Miklós nádor jóváhagyásával végzik az egyházlátogatást. A kötet 105 számozott oldalból áll, középkori antifonarium 1 kiszakított lapjába kötve. A kötet végén későbbi korból származó helynévmutató van. Az összeírás a következő községekre vonatkozik eredeti helynévírásban: Major Hefflán, Millindorff (Zarazuam) Horonstan. Ungaricum Prodorstorf, Winpassingen, Zillingdorf, Stinkbrun (Büdeöskút), Cillintal, Peching (Pechinie) Kresntorff, Materdorf, Forchenstein (Fraknó) Wizen, Márcz, Rarbach, Siggraben, Schadendorff, Pangort, Drasburg, Ontau, Szogentorff, Klingenpoch, Cindorf, Minor Hefflan, Civitas Ferrea, vulgo Kysmarton. S. Georgili, Transtorf, S. Margaraete, Uzlöp, Tundeskiro (Feciergyház) Bratenprun (Szeleöskút), Puerbach (Feketevaras), Gsiersz, Oggau, Rákos, Ruszt.

2. 1646. Locsmándi kerület

A következő 28 plébániára terjed ki leányegyházaival együtt: Csepreg, Vis, Peresznye, Fraknó, Alsópulya, K. F. Pulya, Szentmárton, Császárfalva, (Calisdorff), Derecske, (Trasmork), Dörföl, Kethely, Tömörd, Gyirót (Geresdorff), Nagybarom, (Borisdorff), Look, Nyék, Füles, Kövesd, Lövő, Léka, (Lukahaus), Rámóc, Németkeresztúr, Kópháza (Kolinhoff), Peresztzeg, Szécseny, Hidegség, Fertőszentmiklós, Vámoscsalád. A kötet 53 újonnan számozott laphoz és a kötet elején elhelyezett ugyancsak a legújabb időben szerkesztett helynévmutatóból áll. A kötet első lapja hiányzik.

3. 1651. Soproni Főesperesség

Az előző vizitációhoz viszonyítva hiányzik: Cillintal, Ferchtenstein, Rohrbach, Schandendorff, Szogentorff, Bratenbrunn, új községként szerepelnek: Ecclesia B.M.V. dicta in Pratis, Kholenhoff (Kohas), Prodestorf (Pordan), Stoczing. Az egyházlátogatást Püsky János püspök megbízásából Magnouith János soproni főesperes, győri kanonok és Erelmon Cornelius soproni alesperes végezte. A kötet 84 egykorú számozott oldalból, két oldal helynévmutatóból áll. Az utolsó oldalon a Gsiesi plébánia ingóságainak és ingatlanainak jegyzéke található. Egykorú pergamenkötés.

4. 1651. Locsmándi kerület

A vizsgálatot Suppanich György győri kanonok, locsmándi főesperes végezte, Püsky János püspök megbízásából. Ez alkalommal az 1646. évihez viszonyítva megvizsgáltattak még Locsmány, Szakony, Udvard, Alsó Laszlai, Kőhalom, Vepersdorf, Kabold, Petersdorf, Cenk, Peresztzeg, Lós, Kapuvár, Röjtök, Nemeskér, Ság, Simonháza, Ligvánd, Gyirót és még több más község, amelyek azonban teljesen a katolikusok lévén a vizsgálatot nem engedték meg, de elmaradt Felsőpulya, Léka, Kópháza, Hidegség és Vámoscsalád. A kötet 27 újonnan számozott oldalból áll, 1 ugyancsak újonnan készített egy oldal helynévmutatóval. Modern félváson kötés.

5. 1659. Locsmándi, rábaközi és felsőgyőri kerület

Széchényi György püspök megbízásából a vizsgálatot végrehajtotta Gáborjáni Tóbiás győri olvasó kanonok, aki csupán a rábaközi kerületre eső nagyrészt magyar plébániákat vizsgálta, a locsmándi és felsőgyőri kerületet a székesegyházi főesperes vizsgálta meg, ezek jegyzőkönyve azonban hiányzik. A kötet első két oldalán 1 „series seu catalogus ecclesiarum et parochiarum visitatarum” található, mely a helyneveken kívül a földesúr és a templom védőszentjének nevét is tartalmazza. 56 számozott oldal, egykorú pergamen kötésben.

6. 1659. Mosoni főesperesség

A vizsgálatot Széchényi György püspök parancsára Zili Márton kanonok és komáromi főesperes végezte. Vizsgálata a következő plébániákra terjed ki (eredeti írásmóddal): Beszenye, Raika, Németh Jándorf, Czun, Oroszvár, Horváth Jándorf, Kepczen, Gáva, Uyfalu, Layta, Pandorff, Sumera-in, Hof, Matterstorf, Au sive Czundrava, Nyulas, Nesider, Vaiden, Gálos, Barátfalva, Frauchirchen,

Potesdorf, Illmicz, Apatlon, Pomogy, Téten, Tarcza, Pusta Somoria, S. Joannes, Szentpéter, Chanig, Óvár, Levél, Hegyeshalom, Chundorff, Miklósfalva, Halászi, Kanok, Moson, Kémlye, Belsző Kémlye, Lébeny, Szentmiklós Meczér. A kötet 74 számozott oldalból áll, helynévmutató nincs, egykorú papírkötés, hátoldala középkori kódex lapjából kivágva.

7. 1659. Soproni főesperesség

Széchenyi György püspök megbízásából Beliczicz Péter locsmándi főesperes, győri kanonok a vizsgáló, kísérőt nem említ. A meglátogatott plébániák azonosak az 1651-ben vizsgáltakkal, azok közül csupán Gsiesz és Kholnhof hiányzik. A kötet 90 egykorúan számozott oldalból áll, elől I–II. oldalon helynévmutató van, középkori kódex lapjába van kötve.

8. 1663. Mosoni, soproni, locsmándi főesperesség

Széchenyi György püspök megbízásából Galovitus István székesfejevári prépost, győri éneklő kanonok generális vizitációja. A soproni főesperesség 1651. évi vizitációjához viszonyítva még Rorboch, Bolbostorff, Sondorff és Mirless helységeket, a locsmándi főesperességből az 1646. évi vizitációhoz viszonyítva még Horpács, Und, Zira, Újkér, Röjtök, Széplak, Sarrót, Hegykő, Cenk, Ligmand, Mitske, Locsmánd, Alsó Laszlai, Alsó Pulya, Udvard, Kühalom, Felső Laszlai, Lansir, Kabbold Veperd, Pettersdorf, Ritzingh Ratzersdorf, Pergelin, Bolf, Dörföl, Gyirót és Vámoscsalád községekre terjed ki.

A mosoni főesperesség községei teljesen azonosak az 1659-es C.V. községeivel.

9. 1670. Az alsó soproni kerület plébániáinak vizsgálata

Széchenyi György püspök parancsából végezte Kasza Ferenc győri kanonok és Kálóczi Miklós soproni főesperes. Nevezetessége Sopron városa szenátusának válasza az egyházlátogatáskor feltett kérdésekre. 8 számozatlan oldal, egykorú papírkötésben. Hátlapja középkori kódexből kivágott rész.

10. 1674. Soproni főesperesség

Széchenyi György püspök megbízásából Kasza Ferenc Győri kanonok végezte, kísérőt nem említ. A kötet elején I–III. számú oldalakon helynévmutató, 140 egyidejűleg számozott lap, egykorú papírkötésben, mely középkori antifonáriumból kivágott pergamenborításban van.

11. 1674. Locsmándi főesperesség

Széchenyi György megbízásából Kasza Ferenc győri kanonok végezte. I–II. oldalon helynévmutató, 84 egyidejűen számozott lap, középkori antifonáriumból kivágott lapba kötve, melyen egy iniciále is látható belérajzolt alakkal.

12. 1680. Mosoni főesperesség

Széchenyi György megbízásából végezte Kuzmics Péter soproni főesperes, győri kanonok. Elöl I–IV. lapokon helynévmutató és a bevezetés, utána 92 egykorúan számozott oldal, középkori antifonále lapjával borított papírkötésben.

13. 1680–1685. Soproni főesperesség

A kötetben két soproni főesperesség C.V. van. Az elsőt Kuzmics Péter soproni főesperes végezte, jegyzőkönyvei az 1–137 egykorúan számozott oldalakat foglalják el, az I–IV. oldalon helynévmutató található. A 137–159 oldalakon pedig Dvornikovich Mihály győri kanonok egyházlátogatási jegyzőkönyvei vannak, amelyek a felszabadító háború pusztításairól adnak felvilágosítást. Az utólagosan számozott oldalakhoz tartozik egy gépirásos kétoldalas helynévmutató. Középkori antifonále lapjába burkolt papírkötés.

14. 1696 Mosoni főesperesség

I. Lipót császár parancsára és Keresztély Ágost szász herceg, győri püspök rendeletére végezte Bubnith Mátyás mosoni főesperes, győri kanonok. 161 egyidejűen számozott oldalból áll, elején I–III. oldalra terjedő helynévmutatóval, továbbá III–IV. oldalon egy történet-statisztikai szempontból rendkívül értékes népösszeírással.

15. 1696. Soproni főesperesség

Az egyházlátogatást Dusich Mátyás soproni főesperes, győri kanonok végezte. Az I–II. oldalon helynévmutató található, a III–IV. oldalon a vármegye területén élő felnőtt lakosság községenkénti kimutatása. Utána 8 üres lap következik, majd ezek után V. oldalon a bevezető rész. 118 oldalon következnek a jegyzőkönyvek. Egykorú pergamenkötés.

16. 1697. Locsmándi főesperesség

A szokásos bevezető rész és így a vizsgáló neve hiányzik. Az I–II. oldalakon hozza a helynévmutató, mégpedig a felső és alsó egyházkerület szerint két részre osztva. Ezt követi a szövegrész 149 egyidejűen számozott lapon. Egykorú pergamenkötés.

17. 1696–97. Rábaközi főesperesség

I. Lipót király parancsára és Keresztély Ágost szász herceg győri püspök rendeletére Liptay Fe-

renc győri kanonok, rábaközi főesperes. Az 1. oldalon található a bevezető, 42 következő oldalon sorolja fel a plébániák és leányegyházak rövid leírását. Ezek nevei a következők: Páli, Nagy és Kis Vágh, Sebes, Szil, Kis Tata, Szany, Vicza, Csanak, Szt. András, Egyed, Árpás, Móriczhida, Bodonhely, Bágyogh, Beled, Szoát, Dör Pordan, Barbacz, Bó Sárkány, Maghlocza, Csorna, Vásárasfalu, Acsalagh, Farád, Jobaháza, Csáford, Tamási, Veszvény, Szárföld, Edv, Osly Kapuvár, Vittnyed, Gartha, Babot, Bogyoszló, Szilsárkány, Keczől, Alsó Felső-Pásztori, Németi, Pottyond, Tóthkeresztúr, Sebeháza, Mihály, Kissfalud, Vadasfalva. Egykorú papírkötésben.

18. 1698. *Győri főesperesség*

I. Lipót király parancsára és Keresztély Ágost, szász herceg, győri püspök rendeletére végezte Lacza János győri székesegyházi főesperes, kanonok. Az 1. oldalon a bevezetés, a 3–4. oldalon helynévmutató, amely egyúttal a földesurat is jelzi, felsorol végül hét falut, melynek nincs lakossága, mert csupán néhány házzal bíró nemesi alludiumok. Utána 89 újonnan számozott oldalon következnek a jegyzőkönyvek, az utolsó oldalon hét pusztáegyházat említ, melyekhez községek nem tartoztak. Egykorú pergamenkötés.

19. 1713. *Soproni főesperesség*

A király és Keresztély Ágost püspök parancsára végezte Ribitsch Márton József soproni főesperes, Markl Mátyás soproni alesperes segítségével. Kétoldalas helynévmutatóval kezdődik, melyet 126 oldalon a jegyzőkönyvek követnek. Vegyes írású, tisztázatlan példány, egykorú papírkötés.

20. 1713. *Soproni főesperesség*

Az első két oldalon III. Károly 1712. évi mandátumának másolata, amellyel elrendeli a győri egyházmegyében az egyházlátogatások végrehajtását, illetőleg jelen esetben a soproni C.V. Ribitz Márton József győri kanonok által. A 3–4. oldalon Keresztély Ágost bíboros, püspök végrehajtási parancsa található teljes szövegében. 5–6. oldalon helynévmutató, utána 164 egykorúan számozott oldalon következnek a jegyzőkönyvek. Préselt bőrkötés.

21. 1713. *Mosoni főesperesség*

A rövid bevezetésben a megbízott nincs megnevezve. Úgy látszik, hogy csak fogalmazvány. 94 újonnan vörös ceruzával jelölt lapon következnek a jegyzőkönyvek. Helynévmutató nincs. Modern félvászon kötés.

22. 1714, 1742. *Komáromi főesperesség*

Keresztély Ágost bíboros, püspök parancsából Vargyasy András József, komáromi főesperes, győri kanonok végzi a vizsgálatot. Elöl 1 számozatlan lapon a megbízás szövege, utána 24 oldalon az 1714. évi és a 24–33+3 számozatlan oldalon az 1742. évi vizitáció jegyzőkönyvei. A szöveg után a kötet nagy része felhasználatlan. Helynévmutató nincs. Egykorú papírkötésben. A jegyzőkönyvek a következő községekről vannak felvéve: Kisbér, Ászár, Mocsá, Bánhida, Ethe, Igmand, Kocs, Ács az 1714-esben Majki remeteség, Semle, Felső Gállya, Császár, Tata, Tagyos, Bábolna, Tolna, Hörnye az 1742-es C.V.-ban.

23. 1714. *Alsólócsmándi kerület*

Bevezetés nélkül 115 oldalon következnek a jegyzőkönyvek. A 116. számozatlan oldalon helynévtár van. Modern, félvászon kötés.

24. 1714. *Rábaközi főesperesség*

A vizsgálatot Kúkey Mihály győri kanonok végezte. A jegyzőkönyv 1, a helyszínen készült eredeti és tisztázott másolati példányban van meg. Teljesen egyeznek. Az eredeti példány 59 oldalon hozza a bevezetőt és a jegyzőkönyveket, elöl kétoldalas, újonnan írt helynévtár van. A másolat 63 oldalból áll, a végén egykorú indexszel. Az első modern félvászon, a második egykorú papírkötés. A megelőző vizitációhoz jön még Sobor, Egyházas Kesző. Város Kesző, viszont Móriczhida és Szilsárkány nem fordul elő.

25. 1732–1733. *Rábaközi főesperesség*

Címe szerint tulajdonképpen a H.T. által elrendelt conscriptio parochiarum sorozatba való, de mivel annak feladatkörén túlmegy, ide soroztatott. Modern félvászonkötés.

26. 1733. *Locsmándi alsó kerület*

Ugyanaz, mint az előző. A leírás vonatkozik a plébánosok, plébániák, az egyházak, az alapítványok és a jövedelmek, valamint az iskolák leírására. A felvételt az alesperes és a megyei esküdt hajtották végre és írták alá. Modern félvászonkötés.

27. 1735. *Felső győri kerület*

A H.T. által előírt tabella szerinti részletes összeírás. 20 számozatlan oldalból álló, kötetlen füzet, +/1 lapból.

28. 1738. *Liber visitationis Cathedralis ecclesiae Jaurinensis et venerabilis eiusdem capitul*

A vizitációt Groll Adolf püspök rendeletére hajtották végre. A 139 oldalra terjedő félbőr kötéses fólió kötet első lapjain a püspök rendelete olvasható, amely az előkészületek végrehajtására is kiterjed, majd

következik a vizitáció ünnepélyes megnyitásának leírása. Sorrendben jönnek ezután a vizitáció egyes pontjai: A kanonokok és a kurátorok nevei, a székesegyház kincseinek, reliquiáriumainak, a templomi berendezéseknek, felszereléseknek, egyházi öltözékeknek, szertartási könyveknek, kórusnak, orgonának stb. leírásai, az egyház alapítása és felajánlási napja, tőkevagyon, a káptalan alapítása, a kanonokok száma, alapítványi misék, vagyoni ügyek, elidegenített birtokok, a káptalani méltóságok rendje, ezek alapítása, jövedelmei és kötelezettségei, új kanonokok lakásáról, házaikról, a birtokok igazgatásáról, a dékáni hivatalról, a káptalani jegyzőről, a levéltárról, folyóügyek tárgyalása, szabályzat és szokások, a káptalani javadalmazás egyházi és világi tisztviselői, a káplánok fogadalma, lakhelye és jövedelme, a káptalani iskolákról és mesterekről, az egyházi pénztárakról, a szegény papokat segélyező pénztár alapítása és igazgatása, a szeminárium szervezete, alapítása, jövedelmei, „magyar ispita” végül a nyugdíjas, munkaképtelen papok háza és az egyházi fegyintézet.

29. *Vas-Moson és Sopron vármegyékben végzett egyházlátogatás*

Károlyi Lőrinc általános egyházlátogatási jegyzőkönyve, amelyben külön csoportosítva vázolja a templomok, plébániák állapotát. Helynévmutató nincs. 20 számozatlan lapból álló kötetlen füzet.

30. *1748. Alsó-győri kerület*

Zichy Ferenc püspök rendeletére Nagy Mihály alsó győri alesperes által végzett összeírás. Az első öt számozatlan lapon részletesen felsorolja a megvizsgálandó körülményeket. A 120 lapból álló egykorú számozással ellátott precíz kidolgozású összeíráshoz két lapból álló helynévmutató és 1 hét lapra terjedő rovatos kimutatás csatlakozik az egyes plébániák pénzügyi helyzetéről. Egykorú papír kötésben.

31. *1759. Rábaközi főesperesség*

Bevezető rész nincs, két részből áll. Az első „synoptica totius insulae Rabensis ecclesiarum parochialium descriptio” címen 52 lapon rövid leírásokat ad 15 plébánia körülményeiről. A második egy alesperesi konskripció, mely a H. T. és a megyéspüspök parancsára a vármegyei hatóság és az érdekelt kegyuraságok képviselőinek részvételével készült. A részletes összeírás 40 lapból áll és helynévmutatóval van ellátva. Modern félvászon kötés.

32. *1767. Székesegyházi Can. Vis.*

A Zichy Ferenc püspök rendeletére végrehajtott vizsgálat sokkal részletesebb az előzőnél és sok oklevélmásolattal dokumentálja a közölt adatokat és megállapításokat. Tartalmilag egyébként azonos, rendszerében azonban eltérő. 130 számozatlan lapból álló főlíkkötet félbőr kötésben.

33. *1765. Conscriptio parochiarum totius dioecesis*

Az egész egyházmegye plébániáinak a szokásos conscriptioknál bővebb leírása egyházkerületenként csoportosítva a szétválasztás előtti időből. 38 számozatlan lap egykorú papírkötésben.

34. *1770. Komáromi kerület*

Az egyházlátogatást Zichy Ferenc püspök rendeletére Ehrenburg József komáromi alesperes végezte. Befejezésül népességösszeírást ad plébániák és filiák szerint az egész lakosságról a vallási megoszlás feltüntetésével. 11 számozatlan oldal papírkötésben.

35. *1771. Komáromi főesperesség*

Apfalter József apát, kanonok által Komárom vármegye táblabírájának közbejöttével végzett vizsgálat jegyzőkönyve, amely kötetlen főlíóívekbe írva 485 oldalból áll, azonban több ív hiánya következtében az 1–4, 9–36, 77–88, 125–128, 253–96, 305–84, 389–400, 405–12, 429–84 oldalak hiányoznak. Az ívek kemény papírkötésű tékában vannak elhelyezve.

36. *1830. Komáromi és győri főesperesség egyes kerületei*

Minden egyes plébániát külön papírkötéses füzetben foglalt jegyzőkönyvek gyűjteménye. A vizsgálatot az alesperesből, a helyi plébánosból, a vármegye szolgabírája és táblabíróból, valamint a kegyúr képviselőjéből, valamint a község képviselőtéből álló bizottság végezte. 34 plébániáról felvett jegyzőkönyv van meg, ezek közül 9-ből másodpéldány is van.

37. *1831. Soproni és győri főesperesség egyes kerületei*

Ugyanazon rendszer szerint készült, mint a 36. pont alatti, 27 plébániáról szóló jegyzőkönyv van meg, ezek közül 12-ről másodpéldány is van.

38. *1832. Soproni főesperesség széplaki kerülete*

Ugyanazon rendszer szerint készült, mint a 36. pont alatti. 14 plébániáról szóló jegyzőkönyv van meg. Ezek közül 6-ról másodpéldány van.

39. *1873–75.*

Az egyházmegye kerületenkinti egyházlátogatásainak jegyzőkönyvei. Minden kerület külön kötetben van, melyben az egyes plébániák jegyzőkönyvei külön borító ívekben vannak elhelyezve, melyek külső oldalán szerepel a vizitátor és a jegyző plébános neve. A kötetek egységesen főlíó alakú félvászon kötésűek. A következő 21 kerületre terjednek ki: Locsmánd, Széplak, Nemetkeresztúr, Kóny, Tét, Magyar-

óvár, Pér, Szentmárton, Nezsider, Nagymarton, Feltorony, Moson, Kismarton, Csepreg, Győr, Ruszt, Kisbér, Tata, Kisboldogasszony, Kapuvár, Szany.

40. 1912.

Az egész egyházmegyére kiterjedő C.V.-t itt már nyomtatott kérdőívek alapján hajtották végre. A főkérdések szármós részletkérdést tartalmaznak. A kitöltött íveket a püspök és a vizitátorok hitelesítették általában. A hat főesperességnek megfelelően az összes kérdőívek 1 félvászon kötetben vannak egyesítve. Helynévmutató nincs. A következő főesperességek szerepelnek: Székesegyházi, Rábaköz, Moson, Sopron, Locsmánd, Komárom. 1 „personalis” c. kötet kérdőívei a plébánosok személyi viszonyainak megállapítására szolgálnak.

41. 1934.

Az egész egyházmegye Canonica Visitatioja, mely ugyanazon kérdőívek alapján készült, mint az 1912-es. A székesegyházi és Rábaközi főesperesség anyaga be van kötve, a többi kötetlen.

JEGYZETEK — NOTES

1. JEDIN: Handbuch, III. 2. p. 290. FÉLEGYHÁZY, p. 255. TIMON, p. 18.
2. JEDIN: Handbuch, III. 2. p. 350.
3. BAKAY, p. 102.
4. *Ibid.* p. 152.
5. LENGYEL: Arrabona, 5. (1963) p. 107.
6. ERŐSS, pp. 13—14.
7. SOMORJAI, p. 758.
8. KOVÁCS, p. 32. BOGYAY, p. 27.
9. KAPITÁNYFY, p. 290.
10. *Ibid.* p. 304.
11. BEDY, p. 222.
12. KAPITÁNYFY, p. 287.
13. MÁLYUSZ, p. 52.
14. KAPITÁNYFY, p. 285.
15. MÁLYUSZ, p. 126.
16. *Ibid.* p. 127.
17. TIMON, pp. 12—15.
18. *Ibid.* p. 20. Protocollum.
19. Függelék, VI. sz. TIMON, *op. cit.*
20. TIMON, p. 118.
21. VARGA: Arrabona. 14. (1972) p. 310.
22. *Ibid.*: Arrabona, 13. (1971) p. 204.
23. KELEMEN, p. 25.
24. *Ibid.* p. 29.
25. Győr, I. sz. Állami Levéltár, Törvénytörvényi iratok 1727. év, 871. sz.
26. TIMON, p. 55.
27. *Ibid.* XV. sz. függelék, p. 31.
28. *Ibid.* XX. sz. függelék, p. 43.

IRODALOM — BIBLIOGRAPHY

1. BAKAY Kornél: A magyar állam alapítása. Gondolat. Budapest, 1978.
2. BEDY Vince: A győri székeskáptalan története. Győr, 1938.
3. BOGYAY Tamás: Stephanus rex. Verlag Herold. München, 1976.
4. BORÓVI József: A cseh—lengyel és a magyar egyházszervezés. Vigilia, (1978) májusi szám.
5. ERŐSS István: A győri egyházmegye története 1526-ig. Kézirat a győri püspöki levéltárban.
6. FÉLEGYHÁZY József: Az egyház a korai középkorban. Szent István Társulat. Budapest, 1987.
7. FÜGEDI Erik: Művelődéstörténeti tanulmányok a magyar középkorról. Gondolat. Budapest, 1986.
8. GYÓRFFY György: István király és műve. Gondolat. Budapest, 1977.
9. Győr. Városhistória tanulmányok, Győr. 1971.

10. HERMANN Egyed: A katolikus egyház története Magyarországon 1914-ig. Aurora. München, 1973.
11. JEDIN, Hubert: Handbuch der Kirchengeschichte. Band 3. Herder. Freiburg in Breisgau, 1968.
12. KAPITÁNYFfy István—SZEPESSY Tibor: Paulus Hungarus két Notabiliájának magyar vonatkozású helyei. Akadémiai Kiadó. Budapest, Memoria saeculorum Hungaricae sorozat, 1. sz.
13. KOVÁCS Béla: Az egri egyházmegye története 1596-ig. Eger, 1987.
14. LENGYEL Alfréd: A győri várispánság kialakulása. Arrabona. 5. (1963) Győr, 1963.
15. SZÁNTÓ Konrád: A katolikus egyház története. I. Ecclesia. Budapest, 1983.
16. MARX Ignác—BILKEI Ferenc: A katolikus egyház története. Székesfehérvár, 1932.
17. MÁLYUSZ Elemér: Egyházi társadalom a középkori Magyarországon. Akadémiai Kiadó. Budapest, 1971.
18. PFEIFFER János: A veszprémi egyházmegye legrégebb egyházlátogatásai 1554—1760. Veszprém, 1932.
19. SOMORJAI Ádám: Cirill, Metód és István király: Slavorum et Hungarorum apostoli. Vigilia, (1988) októberi szám.
20. TIMON Ákos: A párbér Magyarországon. Pallas. Budapest, 1885.
21. VANYÓ Tihámér: Püspöki Jelentések 1600—1850. Pannonhalma, 1933.
22. VARGA Imre: A győri székesegyházi főesperesség egyházlátogatási jegyzőkönyvei 1698-ból. Arrabona. 13. (1971)
23. VARGA Imre: A rábaközi főesperesség egyházlátogatási jegyzőkönyvei 1696/97-ből. Arrabona (1972)

IMRE VARGA

THE CANONICAL VISITATION

The precise translation of "canonica visitatio" should, in fact, read: a visit or supervision as provided for by the ecclesiastic law. Generally, however, the expression means a canonical visit and the document relative to this visit is called the minutes thereof.

Already the Apostle Saint Paul is known to have visited the communities founded by him and on occasion of the so-called "German Council" convened in 743 SAINT BONIFACIUS (672—754) made it the duty of the bishop to visit his diocese at least once a year. From the resolutions of this Council we can get a clear picture of the way these visits of the bishop had passed off in practice. And the 110 questions in the book written by the Bishop of Worms in the 11th century offer an even more detailed information.

In the *Hungarian Catholic* ecclesiastic organization the deaneries (Archidiaconatus, Archipresbyteratus) were established simultaneously with the county centers. The archdeacon (archipresbyter) operated as the fully authorized representative of the bishop and it was his duty to visit the parishes of the county. The sphere of authority of the bishop and that of the archdeacon were scarcely separated from each other in those days. Only persons who studied law at home — but preferably at a foreign university — for at least three years could be nominated as archdeacons. The money to cover the expenses of the studies was usually provided for in such fashion that the archdeacon nominated the clergyman as vicar of one or more well-paying parishes. The actual work was done by a substitute (rector ecclesiae) for a modest pay. The major part of the earnings went — as "pars magistralis" — to the clergyman taking up studies abroad.

The golden age of canonical visitations started with the Trident Council. This institution gained major importance with the reformation and with the counterreformation. According to the resolution of the Council (Sess. XIV. cap. 13.) the amount of 100 gold forints was the minimum sum available free of all encumbrances to every clergyman per year. It was the task of the bishop to have the sources of the earnings *put in writing on occasion of the archdeacon's visitation* under due consideration of all local circumstances. Thus, on the one hand the clergyman had a written guarantee and on the other the flock was protected against exaggerated claims. The Council also permitted the collection of the stola put in writing by the bishop on occasion of the canonica visitatio, with the explanation that as an ecclesiastic due it could be taken into account when considering the provision-fund of the clergyman.

Thus, following the Trident Council, the archdeacons performed the visitations no longer in their own sphere of authority but on behalf of the bishop. They were told by the bishop what aspects to take into consideration during the visitation and they had to make their respective reports *in writing*. The one religion — the principle of the state — was dominant throughout Europe in those days. Therefore those in power considered it a matter of conscience to support the state-religion and to suppress the “rebells of another confession” in the name of “justice”. The archdeacon being in possession of the royal authorization (*mandatum visitatorium*) did not differentiate whether the clergyman and the population of a community were Catholics or not but exercised — or attempted to exercise — the right of visitation over them. Under the decree issued by Charles III. on the 7th March, 1733, the archdeacon had to be accompanied on his visitations in counties by a county official and in towns by a city official. This was the decree that deprived the canonical visitations of their strictly ecclesiastic character and thus the minutes of the church visits turned into deeds.

Based on the subsequent minutes of the visitations embracing a number of centuries, the local historian will learn not only about the time of foundation of the various churches, parishes and schools but also about the history of villages, the distribution of confessions and about the village population. From the earnings of the parish priest, the cantor and the schoolmaster conclusions can be drawn with regard to the economic strenght of the villages, the crops of the land and the general circumstances. The art historian will obtain valuable information from the descriptions of churches and their interior furnishings. And for parish priests the life, activities and problems of their predecessors will serve with interesting and highly instructive lessons; they will learn a lot from the duties performed by the one-time clergymen.

These documents — all based on thorough investigations and detailed stock-taking on the spot — are real treasure houses for the researcher of regional history. Each document represents a fragment of one-time true life.

And these documents are still awaiting the diligent workers who will reveal them and make them to speak, because they would like to deliver their message to those living in our days.

UZSOKI ANDRÁS

A KÉZIRATOK NYOMDAI ELŐKÉSZÍTÉSE ÉS A KORREKTÚRA

A kéziratok nyomdai előkészítését és a korrektúramunkálatokat mind a hazai, mind a nemzetközi életben előírások, szabványok határozzák meg. A kiadói és szerkesztői munka évszázados tapasztalatait, jól bevált gyakorlatát rögzítik ezek a szabványok, hogy összhangot teremtsenek az író, a szerző és a kiadó, a szerkesztő, a nyomda tevékenysége között. A különböző tudományterületek egymástól eltérő igénye és gyakorlata azonban több-kevesebb eltérést mutat a szabványoktól, ezenkívül a kiadók és a szerkesztőségek sem alkalmazkodnak minden esetben következetesen az előírásokhoz. A „MAGYAR EGYHÁZTÖRTÉNETI VÁZLATOK” szerkesztőségének, mint kiadónak a munkáját megnehezíti, fölöslegesen költségessé teszi, ha a szerzők által elkészített kéziratok szerkezete, külalakja nem felel meg a nemzetközileg elfogadott előírásoknak.

Hazai és külföldi kiadványok, kiadói és szerkesztői tapasztalatok felhasználásával állítottuk össze jelen útmutatónkat azzal a szándékkal, hogy olvasóink, szerzőink haszonnal alkalmazzák, felhasználhassák egyháztörténeti írói tevékenységükhöz. Arra törekszünk, hogy a kiadványban közzétett tanulmányok, dolgozatok szövege, jegyzetanyaga, szakirodalmi és forrásjegyzéke olyan tartalmi és formai igényeknek feleljen meg, amelyek igazodnak a nemzetközi gyakorlathoz.

Útmutatónk összeállításakor nem törekedtünk a teljességre, hanem csak a legfontosabb ismeretek átadására és az egységes szerkesztési elvek közzétételére.

A NYOMDAI KÉZIRAT

A hivatalos szabvány az írógéppel írt, nyomdai sokszorosításra vonatkozó utasításokkal ellátott kéziratot tekinti *nyomdai kéziratnak*. Ezzel lényegében azonos a *szerzői kézirat*, sőt a legtöbb esetben a szakszerűen összeállított és írt kézirat eredetiben — a szerkesztői utasításokkal kiegészítve — kerül nyomdai szedésre, kivitelezésre. Ezt az igényt megvalósítva jelentős költségmegtakarítás érhető el.

1. A kézirat külalakja

A kezelhetőség miatt a kézírathoz csak matt felületű, gépírásra alkalmas, 50–80 g/m² súlyú, fehér papírt, ún. géppapírt kell használni, mert az ettől vékonyabb vagy vastagabb papírok nehezen kezelhetők a szerkesztési és a nyomdai munkában. A papír mérete 210×297 mm, vagyis A4 formátumú. A kéziratlapnak csak az egyik oldalára szabad a szöveget írni, és a lap felső szélén, középen sorszámmal kell ellátni.

A kéziratlapra a szöveget 2-es sortávolsággal (kb. 9 mm) kell gépelni 25 soros, soronként 50 leütéses (betűhelyes) szövegtűkörrel, amelynek magassága kb. 21 cm, szélessége kb. 13 cm. Arra kell törekedni, hogy az alsó és felső lapszél, valamint a bal- és jobb oldali margó arányos nagyságú legyen. A széles margónak (különösen a kéziratlap bal oldalán) fontos szerepe van: erre jegyzi fel a szerkesztő a nyomdának szánt szedési, tipográfiai utasításokat, itt tünteti fel az ábrák helyét a tördeléshez stb.

A nemzetközi gyakorlatban a tudományos munkák kézirateit leginkább az említett 25×50 leütéses formában készítik, mert 32 ilyen kéziratoldal betűmennyisége egyenlő egy szerzői ív terjedelemmel, vagyis 40 000 „n”-nel (a nyomdai kurrens, kis „n” betű az abc betűinek az átlagmérete). Ez a ritkasoros forma lehetővé teszi, hogy a kézirat elkészülte után, szükség esetén, a sorok közé jól olvasható szerzői betoldásokat, kiegészítéseket lehet beírni.

A szépirodalmi munkák kézirateinál használják a másfeles sortávolságú, 30 soros, soronként 60 leütéses szövegtűkört egy kéziratoldalon, azonban ezt nem ajánljuk, mert előnyösebb a ritkasoros szöveg.

2. A helyesírás

A Magyar Tudományos Akadémia érvényes szabályai az irányadók, s ettől csak akkor szabad eltérni, ha szöveget idézünk, vagy egyéb okból kívánjuk figyelmen kívül hagyni.

3. A kézirat tipográfiája

A szerzőnek törekednie kell a szöveget olyan elrendezésben gépelni a kéziratlapra, hogy az megfeleljen a kiadványunkban alkalmazott egységes szerkezetnek és tipográfiának.

A szerző nevét az első kéziratlap felső részén középre írjuk nagy (verzális, kaptális) betűkkel.

A tanulmány, vagy a dolgozat címét hasonló módon és betűkkel alája írjuk. Ha van második cím, vagy magyarázó cím, ezt egy sorral lejjebb írjuk, de már kis (kurrens) betűkkel, és ezt aláhúzzuk. A név és a cím végére nem teszünk sem pontot, sem kettőspontot.

A szövegben előforduló fejezetek címét és alcímét fontosságának megfelelően kell középre vagy a bal margóhoz zárva írni, és célszerű sorszámmal (arab számokkal) ellátni. Egyéb felsorolásoknál az abc kis (kurrens) betűt használjuk jobb oldali zárójellel, pl.: a)

A jegyzetszámokat mindig a magyarázatot igénylő szó, vagy a mondat után közvetlenül (betűhely kihagyás nélkül) egy fokkal magasabbra írjuk: így¹. Kiadványunkban nem alkalmazunk lábjegyzetet, tehát a kéziratlapon se a szöveg alá írjuk a jegyzetet, hanem ezt a tanulmány végén együtt kell közölni.

A szöveg bekezdéseinek első sorát kb. 5 leütéssel (behúzással) beljebb kezdjük.

A szövegben egyes szavaknak, mondatrészeknek, mondatoknak a kiemelését aláhúzással kell jelölni, s ezt a nyomda dőlt (kurzív) betűkkel szedi. Ezt csak a legszükségesebb és legfontosabb esetekben célszerű alkalmazni, mert gyakorisága csökkenti jelentőségét.

A térköz rendkívül fontos alaki követelmény, amelyet a gépírási szabvány is megkövetel: a betűköz, a szóköz, a mondatköz, tehát a spácium egy betűhelynek

feleljen meg. Különösen ügyelni kell a gondolatjelek és a zárójelek előtt és után a spácium meghagyására.

Tudományos munkákban egyre terjedő gyakorlat, hogy a szövegben a szerző nem alkalmaz jegyzetszámokat, hanem szóközben vagy a mondat végén zárójelben közli a hivatkozott szerző(k) nevét nagy (verzális, kapitális) betűkkel, utána a mű kiadási évét és a paginaszámot. Ez a megoldás is megfelelő, azonban a műre vonatkozó bibliográfiai adatokat, vagy magyarázószöveget itt nem szabad feltüntetni, hanem a teljes bibliográfiai adatot a szakirodalom abc-rendben való felsorolásánál kell közölni, az egyéb megjegyzéseket és magyarázatokat pedig különálló jegyzetben.

Az *idegen nyelvű betűket, szavakat* célszerű grafitceruzával finoman bekarikázni és ezt a bal margón is karikával jelölni. Itt főképpen a görög, a cirill írásra gondolunk és azokra az idegen betűkre, amelyek ékezetei eltérnek a magyarétól (francia, lengyel, cseh stb.).

A kéziratban előforduló *gépelési hibákat* kifestéssel vagy átragasztással kell javítani géppel, vagy kézzel írt olvasható, nyomtatott betűkkel. *Kiegészítéseket, betoldásokat* ugyanígy lehet pótolni a sorközben. Általában a nyomdák kéziratoldalként 5 ilyen javítást, pótlást fogadnak el. Hosszabb szöveg betoldása nem oldható meg sem utaló jelzéssel, sem pótlappal. Ebben az esetben újra kell gépelni az érintett kéziratlapokat és át kell javítani az oldalszámozást.

A *kéziratot* a METEM Szerkesztőbizottsága *két példányban* kéri, ebből az egyik, az első gépelés, a másik, jól olvasható másodpéldány, vagy xeroxmásolat lehet.

4. Ábrák, ábraaláírások

A tanulmány, a dolgozat illusztrálására, a mondanivaló dokumentálására szolgáló ábrákat (tusrajz, fotó) csak nyomdai sokszorosításra alkalmas kivitelben lehet benyújtani. Célszerű a tusrajzos ábrákat szakemberrel esztétikusan és szakszerűen megrajzoltatni; ilyen ábráról készült éles fotó is beadható.

Fényképfelvételeket, képekről készült reprodukciós fotókat általában valamivel nagyobb méretben kell elkészíteni, hogy a szerkesztő a megfelelő méretre kicsinyíthesse. Ezáltal a nyomdai kép minősége optimális lesz. Gyakorlati tanács: az ábrák, képek közlésének mennyiségét, méretét, módját ajánlatos a kiadvány szerkesztőjével előzetesen megbeszélni, lelevelezni.

A szerzőnek ügyelnie kell két alapvető nyomdatechnikai eljárásra: a) rajzolt, vonalas ábrákból a nyomda *fototípiát* készít, b) képről, fényképről pedig *autotípiát*. A fototípia nyomdatechnikailag mindenféle papírra jól nyomható, kontrasztos képet ad, tehát ezek közlése a legolcsóbb és legcélszerűbb. Az autotípiáról viszont csak jó minőségű, drágább papírra lehet jó képet készíteni, és ennek feltétele a kiváló minőségű, nyomdai kivitelezésre alkalmas fotó. Takarékosági okokból METEM kiadványaink egyelőre közepes minőségű papíron jelennek meg, ezért a szerző által leadott kép minősége előre meghatározza a nyomdai kivitelezés lehetőségeit.

Minden rajzot, képet, fotót, passepartout, keret, háttérpapírral kell benyújtani, nem szabad papírra, kartonra ragasztani, mert ez akadályozza a képszerkesztési munkát. Az illusztrációra szánt ábrákat kartonra vagy vastagabb másolópapírra (pauszpapírra, oleátapapírra) kell rajzoltatni a nyomtatott szövegben közö-

lendő képnél nagyobb, vagy azonos méretben. A (műszaki rajzoknál) a méretarányt nem szabad jelölni, (mert a szerkesztő legtöbbször kicsinyített), hanem finom méretskálát kell a rajz szélén feltüntetni.

Kiadványaink szöveg- és képtükrömeire meghatározott, ennél nagyobb méretű rajzos ábrát vagy fotót nincs módunkban közzétenni, mert nem vállalunk sem hajtogatós illusztrációkat, sem mellékletként nyomtatott képeket. *Általában 20×12.5 cm-es szövegtükröbe kell beleszerkeszteni mind a rajzos ábrát, mind a fotót a magyar és az angol nyelvű ábraalírással együtt.* Az említett méretnél kisebb ábrák közlésére is van lehetőség.

Az illusztráció hátlapjára puha grafitceruzával jól olvashatóan írja fel a szerző az ábra sorszámát és felfelé mutató nyíllal jelölje meg az ábra, a kép helyes állását (főleg rajzoknál fontos ez), továbbá közölje milyen méretben szeretné a képet kivitelezettni.

Az ábrákhoz, fotókhoz sorszámozással ellátott, ritkasoros szabványgépeléses ábrajegyzéket két példányban kell készíteni az alábbi formában, pl.:

8. ábra. A tihanyi bencés apátsági templom alaprajza

9. ábra. A tihanyi apátsági templom emelt szentélye, Szent Ányos tiszteletére szentelt főoltárral

10. ábra. A Tihanyi Alapítólevél (Fotó a Pannonhalmi Szent Benedek Rend Levéltárában őrzött eredetiről)

Hagyományos szabály: az ábraalírás mindig rövid legyen, csak a felismeréshez, az azonosításhoz szükséges meghatározást kell tartalmaznia, ugyanis a részleteket a tanulmány szövegében vagy jegyzetében kell leírni. A rövid ábraszövegnek esztétikai oka is van, ezenkívül a magyar-angol nyelvű képalírás úgyis jelentős területet vesz el a kiadvány képtükréből.

Ha olyan dokumentációs képanyagot közlünk egymás után, több oldalon át, amelyek egyformán kitöltik a képtükröt, és más fajta, más méretű kép nem fordul elő, akkor a kiadványban a kép alatt csak az ábra szó szerepel sorszámmal, ugyanis a képsorozat szövegét a képek után külön lapon tesszük közzé magyar és angol nyelven. A sorszámozásra csak arab számot használunk!

5. Angol nyelvű kivonat

Kiadványainkban a szerkesztőbizottság angol nyelven is közzéteszi a tanulmányok, dolgozatok, közlemények kivonatait, összefoglalásait, hasonlóan az ábraalírásokhoz.

A kézirathoz mindig el kell készíteni 2 példányban az összefoglalást a már ismertett külalak és tipográfia szerint, tehát felül a szerző nevét, alája a mű címét nagy (verzális, kapitális) betűkkel kell felírni.

Célszerű ennek terjedelmét előzetesen megbeszélni a szerkesztőbizottsággal, mert a kivonat mennyisége a témától függ. Általában a tanulmány (jegyzet és irodalom nélküli) szöveg terjedelmének 5–10%-a legyen a kivonat.

A magyar nyelvű kivonatokat a szerkesztőség fordíttatja angol nyelvre, azért óhatatlanul szükséges, hogy a szerző a terminus technicusokról készítsen külön jegyzéket, ezáltal a fordító a több szinonima közül a legmegfelelebbet, a szerző által ajánlott kifejezést használja.

A szerzőnek figyelembe kell vennie, hogy kiadványunk nemcsak Magyarországon, hanem a világ számos országában is megjelenik, a külföldi olvasó pedig ha-

zánkról nem rendelkezik elegendő a földrajzi, társadalmi, történelmi és egyház-szervezeti ismerettel, ezért a kivonatban ismertetni kell mindazt, ami a téma megértését megkönnyíti a külföldi számára.

6. Jegyzet

A kézirat szöveges része után következik folyamatos számozással, de új lapon kezdve, a JEGYZET. Arab sorszámozással, ritka szabványsorokkal és betűhe-lyekkel (25×50) a gépelt magyarázat, hivatkozás, utalás, idézet stb. Külalakja csak annyiban tér el a szöveg külalakjától, hogy itt nem alkalmazunk bekezdéseket, behúzásokat. Pl.:

J E G Y Z E T E K

1. E tanulmány már 1976-ban készült és előadásként elhangzott az 1977. évi Történész Konferen-
cián, de publikálására csak most nyílt lehetőség.
2. ERDÉLYI László: Legendák XI. századi szentjeinkről magyarul. Szeged, 1944. p. 40.
3. *Ibidem*, pp. 42–46.
4. BÁNK József: Kánoni jog. 2. köt. Szent István Társulat. Budapest, 1963. pp. 351–352., c. 1296.
§. 1.
5. ERDÉLYI, *op. cit.* p. 21.
6. *Confer*: DU CANGE: Glossarium mediae et infimae latinitatis. tom. secundus. Noirt, 1883. p.
632. *Vide*: BÁNK, *op. cit.* p. 303.

A felsorolásból látható, hogy latin szavakat, rövidítéseket alkalmazunk, mert ezt a külföldi olvasó is megérti és általában ezzel a szöveget rövidíthetjük. Alább közöljük a leggyakoribb kifejezéseket:

<i>confer, cf.</i>	= vesd össze
<i>eudem</i>	= ugyanő (nő)
<i>ibidem, ibid.</i>	= ugyanott
<i>idem</i>	= ugyanő (férfi)
<i>locus citatus, l. cit.</i>	= idézett hely
<i>opus citatum, op. cit.</i>	= idézett mű
<i>pagina, p.</i>	= oldal
<i>paginae, pp.</i>	= oldalak
<i>passim</i>	= elszórva, több helyen
<i>separatum, sep.</i>	= különnyomat
<i>Sine loco, S. l.</i>	= a kiadási hely megjelölése nélkül, H. n.
<i>sine nomine, s. n.</i>	= a kiadó nevének feltüntetése nélkül, k. n.
<i>tomus, tom.</i>	= kötet, köt.
<i>volumen, vol.</i>	= kötet, köt.
<i>vide</i>	= lásd

Szerzői kéziratokban e felsorolt latin kifejezéseket, azok rövidítéseit kérjük használni. Az oldalszám megjelölésére kizárólag a szám elé írt rövidített paginajelzést fogadjuk el, pl.: p. 105., pp. 419–436., pp. 305- (ez kötőjel, pont nem kell). A latin kifejezéseket és rövidítéseiket – a paginajelzés kivételével – célszerű aláhúzni, mert ezeket a nyomdában dőlt (kurzív) betűkkel szedetjük, pl.: *vide, op. cit., idem, confer.*

7. Könyvészeti ismeretek

A cikkíráshoz felhasznált könyvekben, a folyóiratokban, periodikákban, lapok-ban megjelent tanulmányok, cikkek bibliográfiai pontosságú cíMLEÍRÁST tartal-mazza az IRODALOM jegyzék, a szerzők nevének abc sorrendben, ezen belül a megjelenés időrendjében történő felsorolása.

Vannak szerzők, akik nem közlik külön az irodalmat, hanem a jegyzetben, a megfelelő helyen, a hivatkozás alkalmával teszik közzé a bibliográfiai leírást és a hivatkozott oldalszámokat, ill. ábrákat, képeket. A METEM kiadványokban is lehetőség van mindkét megoldásra, sőt a kettő összefüggő, együttes alkalmazására is. Talán ez a legáttekinthetőbb és legcélszerűbb megoldás. Ebben az esetben az irodalomban felsorolt művek szerzőinek csak a vezetéknevére és a kiadás évére kell hivatkozni a jegyzetben, utána az oldalszámot, ill. az ábraszámot kell közölni.

A szerkesztői tapasztalatok szerint a kéziratokban a szerzői címleírások tartalmazzák a legtöbb hiányosságot, szakszerűtlenséget, amely néha felületesség következménye, és a bibliográfiai leírások szabályainak nem ismeréséből származik.

A magyarországi és a külföldi szabványok és a tudományos gyakorlat alapján állítottuk össze a METEM kiadványokban közlendő szakirodalom egységes bibliográfiai leírásának útmutatóját, amely lényegében megegyezik a könyvtárakban alkalmazott bibliográfiai leírásokkal, azoktól csak annyiban tér el, amennyiben helyet adunk a hagyományos sorrendnek.

Az egységes leírás logikájának jobb megértése miatt több könyvészeti alapfogalommal kell megismerkednünk, hogy a könyvtári, szakirodalmi kutatásban kellő gyakorlattal még nem rendelkezők is helyes leírást tudjanak készíteni.

- a) *Szerző*. Az a természetes (vagy jogi) személy, aki a mű (könyv, tanulmány, cikk, közlemény stb.) lényegének (főrészének, tudományos, irodalmi, művészi részének stb.), tartalmának az alkotója, aki mindenekelőtt felelős érte.
- b) *Közreműködő*. Akinek a mű létrejöttében szerepe van, de ez, alárendelt jelentőségű, pl. ajánlás, előszó, mutató szerzője, alkotója
- c) *Védőburkoló (enveloppe)*. A könyv, a kiadvány védőburkolója elsősorban figyelemkeltő színű és díszítésű, és tartalmazza a szerző nevét és címét. Ez nem tekinthető hivatalos címlapnak, mert a címet gyakran megkurtítva közli.
- d) *Borító*. A könyvnek, kiadványnak általában kartonból készül a borítója, ha vastag papírlemezből, félvászonból, vagy egészvászonból készítik, akkor *könyvfedél, kötéstábla* a neve. Ezen is feltüntetik a szerző(k) nevét és a mű címét, de a bibliográfiai szabvány szerint sohasem erről kell leírni az adatokat, mert a borító sem tekinthető pontos adatközlő lapnak.
- e) *Könyvgerinc*. A könyvtestet összefogó kötésrész, amelyen rendszeren feltüntetik a szerző nevét és a könyv címét, ill. a folyóirat nevét és évfolyamát stb. Előfordul téves közlés, azért bibliográfiai leíráshoz ezt se használjuk fel.
- f) *Előcímlap*. Általában a borító után következő lap, amelynek *homlokoldalán (rektóján)* a könyvre vonatkozó bibliográfiai adatok is lehetnek. Évszázadokkal ezelőtt alakult ki szükséges alkalmazása, mert ez a lap védte a könyv lapjait a bőrrel borított fatáblás, fémveretes fedéltől, a kötés során az elpiszkolódástól, ezért „szennycímlap”-nak is nevezték. *Hátlapján (verzóján)* szokták feltüntetni a *sorozatok* nevét, számát, szerkesztőjének nevét, ill. a sorozatot kiadó intézmény nevét. *Ha egy kiadvány valamilyen sorozatban jelent meg, akkor az erre vonatkozó bibliográfiai adatokat innen kell leírni.* Több kötetes monográfiák főcímét, főszerkesztőjének nevét, a szerkesztőbizottsági tagok nevét többször itt találjuk.
- g) *Címlap, címlapold*. Szerzői címleírásnál a címlap homlokoldala és hátlapja tartalmazza a leghitelesebb és legteljesebb adatokat. A könyvnek ez a harmadik

oldala, s ezt nevezzük *címoldalnak*. Itt találjuk a *szerző(k) nevét*, a *mű címét*, *alcímét*, alul a *kiadó nevét*, a *kiadás helyét és évét*. Periodikáknál, folyóiratoknál a címoldalon tüntetik fel az *évfolyam* és a *kötet számát*, *sorsszámát*, és a *füzetszámot* is. Periodikák, folyóiratok címlapján találjuk a pontos címet, a főszerkesztő, a szerkesztő, vagy a kiadó nevét, az évfolyam és a kötet számát, továbbá a kiadás helyét és évét. A hazai és a nemzetközi szabvány ezt az oldalt tekinti hitelesnek a címeírások elkészítéséhez.

Gyakran itt sem találunk meg minden, szükséges adatot (pl. a kiadás helyét, évét stb.), akkor ezeket a címlap verzőján, hátoldalán, tehát a negyedik oldalon kell keresni.

- h) *A címlap hátoldala*. A címoldal után itt találjuk meg a további legfontosabb bibliográfiai forrásokat és kiegészítő adatokat. Itt is szokták közölni a főszerkesztő, a szerkesztő, a szerkesztőbizottság tagjainak nevét, a fordító nevét, továbbá a könyv kiadásával, elkészítésével, szerzői védelmével kapcsolatos adatokat. Ezeket a copyright, az azonosítási szám, az impresszum és a kolofon tartalmazza.
- i) *Copyright*. A kiadó alkalmazza a szerzői jog alapján ezt a jelzést, amely mind a kiadó, mind a szerző jogát védi. Korábban kiírták a könyv szövegének nyelvéen, de leginkább az angol copyright szót, vagy rövidített jelzését: karikában © betűt, s utána írják a szerző(k) vagy a kiadó nevét évszámmal. Ez azt jelenti, hogy engedélyük, hozzájárulásuk nélkül a mű nem másolható, nem sokszorozható.
- j) *Impresszum és kolofon*. Két régóta használatos fogalom, amely a mű elkészítésére, kiadására, megjelenésére vonatkozó részletes adatokat tartalmazza. Ma már nem minden esetben különítik el az impresszum fogalmába tartozó adatokat a kolofon adataitól, sokszor, — eléggé helytelenül — ezek egybeemosódnak. Az *impresszum* ugyanis a mű megjelenésének helyét, idejét, a kiadó és a nyomda elnevezését tartalmazza. Ennek nagy része a címoldal (3. oldal) alján található, régebben a nyomda nevét is feltüntették itt. Újabban a címlap hátoldalán, a 4. oldalon szerepel az impresszum egy része. — A *kolofon* az ókori görög város, Kolophon nevét viselő könyvészeti fogalom, amelynek a helye általában könyv utolsó oldalán van, ezért a szabvány ezt a könyv záradékának tekinti. A könyvnyomtatás korai századaiban a könyv utolsó oldalán tüntették fel együttesen az impresszum és a kolofon adatait. A mai könyvnyomtatási gyakorlat már nem ilyen egységes, az ide tartozó adatok egy részét már a 4. oldalon közlik. A szabvány szerint a kolofonba tartozik: a megjelenési év két utolsó száma, a nyomda neve és telephelye, a nyomda felelős vezetőjének a neve, a kiadásért felelős személy, a nyomdai szerkesztésért felelős személy neve, a könyv példányszáma, alakja és terjedelme, az ábrák stb. száma, a nyomdábaadás időpontja, a könyv elkészültének ideje és a könyv szabványának a jelzése.

A szerzőknek ezért kell alaposan ismerniök e két fogalmat, mert a címoldalon hiányzó adatokat az impresszumban és a kolofonban többnyire felleljük, s ezek felhasználásával teljes címeírást tudunk készíteni.

- k) *Azonosító szám*. A könyvek és a kiadványok azonosító számát a címlap hátoldalán, a 4. oldalon találjuk:

ISBN = (International Standard Book Number), a könyv nemzetközi azonosító száma (utána többjegyű szám).

ISSN = (International Standard Serial Number), időszaki kiadványok és sorozatok nemzetközi azonosító száma (utána többjegyű szám).

8. Szerzői címleírások bibliográfiai elemzése

a) A szerző(k) nevének helyes leírása

Mindig a belső címloldalról kell leírni a szerző *teljes nevét*, de el kell hagyni a rangot, címet, tudományos fokozatot vagy származásra utaló megjelölést.

A *vezetéknév* (családnév, nomen gentile, surname, last name) nagy (verzális, kapitális) betűkkel írjuk le, s a külföldi szerzőnél utána vesszőt teszünk.

A *keresztnevet* (praenomen, Christian name, first name) kis (kurrens) betűkkel írjuk és kettőspontot teszünk utána. A kettős vagy hármas keresztnévet is a címloldalnak megfelelően jelöljük. Csak akkor írjuk le kezdőbetűjével rövidítve, ha így szerepel a címlaldalon.

Leírási minta:

FÉLEGYHÁZY József:

JONES, Daniel:

SCHMID, Wolfgang Maria:

ENDLICHER, S. L.:

CABROL, F.—LECLERCQ, H.:

HÓMAN Bálint—SZEKFÜ Gyula:

BÁRÁNYNÉ OBERSCHALL Magda:

VERNEI-KROMBERGER Emil:

Indokolás: A családnévnek nagy betűkkel történő írása azért szükséges, mert a külföldi olvasó összecseréli a magyar családnevet a keresztnévvvel és megfordítva idézi, amelyre számos, zavart okozó példa van a tudományos szakirodalomban, pl. LÁSZLÓ Gyula nevére külföldi szerző így hivatkozott: L. Gyula. A keresztnévet azért sem tanácsos rövidíteni, mert ezzel számos félreértést okozhatunk: pl.: NAGY L.(ajos), vagy NAGY L.(ászló), vagy NAGY L.(evente) stb. nevek előfordulhatnak azonos kiadványban, és nem tudni melyikéről van szó.

b) A cím és az alcím leírása

A könyvnek, a tanulmánynak vagy cikknek néha két címe van. A második címet, az alcímet is célszerű leírni, mert legtöbbször ez jobban kifejezi a mű tartalmát. A cím után pontot teszünk.

c) A kötettség feltüntetése

Többkötetes műveknél az igénynek megfelelően vagy a teljes kötettszámot, pl.: 1—6. köt., B. 1—4., tom. 1—28., vol. 1—2, írjuk le, vagy csak a hivatkozott kötetet jelezzük, pl.: 3. köt., B. 5., tom. 2., vol. 5, de mindig rövidítve. A szabvány szerint a kötettszámokat minden esetben arab számokkal jelezzük, még akkor is, ha a könyv címlapján nem azzal jelzik, hanem római számmal. Véleményem szerint ettől a szabálytól eltérhetünk a latin nyelven írt művek bibliográfiai leírásánál, mert ott az arab betű idegen elem a szemnek és „környezetbe illőbb” a római szám, pl. tom. I—XVIII.

d) A kiadásjelzés

A kiadvány kiadásjelzését mindenképpen szükséges feltüntetni, mert az átdolgozott, a javított, a bővített kiadások tartalmi mondanivalója, oldalszámozása eltérhet az első kiadásától, s ennek elmulasztása az olvasóban zavart okozhat, kételyt ébreszthet a szerzői hitelességgel szemben, ha nem találja egy másik kiadásban a jelzett oldalon a hivatkozott témát, vagy adatot. A kiadásjelzést a címlapon feltüntetett formában, lehetőleg rövidítve, de a lényegtelen részeket elhagyva, arab számmal jelölve kell megadni, pl.: 3. kiad., 2. bőv. kiad., 4. jav. kiad., 8. bőv. és jav. kiad., 2. átdolg. kiad., 4. durchgesehene u. ergänzte Aufl., 2. verbess. Aufl., angol könyvekben így is találjuk: fourth edition.

e) A kiadó

A könyvet, kiadványt megjelentető természetes vagy jogi személy (kiadó, cég, vállalat, Verlag, Verleger, Herausgeber, publisher, publishing house, publishing company) neve (teljesen kiírva, vagy cégszerűen jelezve, vagy csupán gyakran emblémával rövidítve) a címlapon található, legtöbbször annak alján, ha ott nem, akkor az impressumban, vagy a kolofonban kell keresni. A kiadó nevét lehetőleg rövid formában közöljük; vagy cégszerű nevével, de egyéni rövidítést ne alkalmazzunk! Pl.: Hornyánszky Viktor kvk.; Szent István Társulat; Ecclesia; Királyi Magyar Egyetemi Nyomda = Egyetemi Nyomda; Akadémiai Kiadó; Evangelische Verlagsanstalt Berlin; Kösel; St. Benno-Verlag; Herbert Éditions du Seuil; Published by The Reader's Digest Association Limited = Rader's Digest.

f) A kiadás helyének és évének feltüntetése

A bibliográfiai leírásnak legfontosabb adatai közé tartozik mindkettő. Felületeségből, gondatlanságból nemritkán elmulasztja egy-egy szerző ezeket feltüntetni, pedig hivatkozása nélkül nem hitelesíthető, mert nehéz a forrást felkutatni, vagy több kiadást megért műveknél az átdolgozott és bővített kiadások nem azonosíthatók.

A kiadás helyének, helyeinek leírása után vesszőt kell tenni, majd az évszám következik, utána pontot teszünk. Ajánlható a leírásnak másik módja is: íves zárójelbe tesszük a kiadás helyét és évét, de ekkor nem teszünk pontot az évszám után.

Gyakran nem a címlapon tüntetik fel a fenti két adatot, akkor az impressumból és a kolofonból kell feltárnunk.

Példák:

Budapest, 1938. = (Budapest, 1938)

München, Wien, 1982. = (München, Wien, 1982)

Berlin, 1966–1967. = (Berlin, 1966–1967)

A zárójel feltüntetésének gyakorlati előnye, hogy kiemeli a leírás többi részéből ezt a két fontos adatot és elkülöníti az utána következő, a szerző által hivatkozott oldalszámoktól stb.

g) Kolligátumban, vagy sorozat keretében megjelent művek leírása

Számos tudományos, művészeti, ismeretterjesztő, idegenforgalmi, szépirodalmi kiadvány valamilyen sorozatban jelent meg. A hitelesség és a pontosság teszi lehetővé, hogy az olvasó ennek az adatnak a birtokában könnyebben hozzájuthasson a hivatkozott műhöz. Ezért célszerű feltüntetni ennek a sorozatnak az adatait, pl.:

HORN, Walter–BORN, Ernst: New Theses about the Plan of St. Gallen. Neue Thesen zum St. Gallener Klosterplan. In: Die Abtei Reichenau. Neue Beiträge zur Geschichte und Kultur des Inselklosters. Herausg. *Helmuth Maurer*. Bodensee-Bibliothek, B. 20. Jan Thorbecke Verlag, Sigmaringen, 1974. pp. 407–480.

BOGYAY, Thomas: Über die Forschungsgeschichte der heiligen Krone. In: Studien die Machtsymbolik des mittelalterlichen Ungarns. Insignia Regni Hungariae I. Red. *Zsuzsa Lovag*. Herausg. Ungarisches Nationalmuseum. Budapest, 1983. pp. 65–89.

KARSAI Géza: Szent István király tisztelete. In: Emlékkönyv Szent István király halálának kilencszázadik évfordulóján. 3. köt. Szerk. *Serédi Jusztinián*. Magyar Tudományos Akadémia. Budapest. 1938. pp. 157–256.

h) Periodikákban, folyóiratokban megjelent művek leírása

A periodikák, folyóiratok nevét a szakbibliográfiákban közölt hivatalos rövidítés szerint kell közölni, ezek abc rendben felsorolt rövidítésjegyzékét külön lapon mellékelni kell. Ha a folyóirat nevére csak egyszer hivatkozik a szerző, akkor *nem kell* rövidítést alkalmazni. Egy, vagy két szóból álló folyóiratot nem szükséges rövidíteni, kivéve ha nagyon sokszor szerepel a jegyzetben. Az irodalomjegyzékekben is ezt a gyakorlatot célszerű követni. Példák a leírásra:

HORVÁTH József: Padányi Biró Márton veszprémi püspök egyházlátogatási jegyzőkönyve Szentbékálláról és leányegyházairól. Das Protokoll über die Kirchenvisitation des Bischofs von Veszprém Márton Padányi Biró in Szentbékállá und den Filialkirchen. Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei = VMMK 16. (1982) Veszprém, 1983. pp. 111–164.

JUHÁSZ, Kálmán: Ein Beitrag zur Laienseelsorge in der Diözese Raab. Burgenländische Heimatblätter (1959) pp. 262–271.

KÁDÁR, Zoltán: Ikonographische und religionsgeschichtliche Bemerkungen zu den Zierscheiben von Rakamaz. Folia Archaeologica = FA 19. (1968) pp. 105–112.

SZIGETI Kilián: A győri Szent Ignác-templom zenéje a XVIII. században. Musikleben der St. Ignatius-Kirche von Győr im 18. Jahrhundert. Arrabona 5. (1963) Győr, 1963. pp. 235–247.

ZALKA János: A béke-csók és az esztergomi ősrégi béke-tábla. Magyar Sion (1864) pp. 50–57.

i) Könyvek leírása

BARTAL, Antonius: Glossarium mediae et infimae latinitatis Regni Hungariae. Teubner-Franklin. Lipsiae-Budapestini, 1901.

ONASCH, Konrad: Liturgie und Kunst der Ostkirche in Stichworten und Berücksichtigung der Alten Kirche. Koehler u. Amelang. Leipzig, 1981.

Die Pannonischen Legenden. Das Leben der Slawenapostel Kyrill und Method. Aus dem Altslaw. übertr. u. herausg. *Norbert Randow*. Union Verlag. Berlin, 1972.

WOLFRAM, Herwig: Conversio Bagoariorum et Carantanorum. Das Weissbuch der Salzburger Kirche über die erfolgreiche Mission in Karantanien und Pannonien. Böhlau Quellenbücher. Wien, Köln, Graz, 1979.

WIMMER, Otto: Kennzeichen und Attribute der Heiligen. Sechste bearbeit. Aufl. von *Josef Stadlhuber*. Tyrolia-Verlag. Innsbruck, Wien. 1983.

Biblikus teológiai szótár. (Vocabulaire de théologie biblique. Rédacteurs *X. Léon-Dufour, J. Duplacy*, etc. 12. éd. Édition de Cerf. Paris, 1970) Magyar kiad. szerk *Szabó Ferenc, Nagy Ferenc*. Szent István Társulat. Budapest, 1986.

A szerzői kézirat alapján készült első nyomdai levonat („kefelevonat”, hasáblevonat) a korrektúra. Ennek szövegűségét a nyomdai korrektor ellenőrzi, soronként átnézi és összehasonlítja az eredeti kézirattal. A nyomdai szedő által elkövetett hibákat, hiányosságokat, eltéréseket egységes korrektúrajellekkel a hasáblevonat margóján megjelöli. E javított korrektúráról újabb hasáblevonat készül, amelyet már a szerkesztő is megkap, aki ezt tovább küldi a szerzőnek átolvasásra, a kézirattal való összevetésre és kijavításra. Ezt a korrigálást határidőre, néhány napon belül el kell végeznie a szerzőnek, mert ennek késedelmes visszaküldése az egész könyv további készítését akadályozza és veszélyezteti a megjelentetést a tervezett időre. Amennyiben a szerző nem készíti el határidőre a javítást, a kiadónak jogában áll a kiadói és a nyomdai korrektúra elvégzése után a tördelést elvégezni, elvégeztetni és a levonatokat nyomásra előkészíteni. Ebben az esetben a szerző utólag sem érvényesítheti igényeit.

A korrektori munkában a szerzőnek együtt kell működnie a kiadó szerkesztőjével, hogy kézírata alapján hibátlan és szakszerűen szedett, nyomtatott munka készülhessen. A kézhez kapott hasáblevonatot gondosan, sorról sorra át kell olvasnia és betűről betűre össze kell hasonlítani a kézirattal. Minden írásjelet, ékezetet ellenőriznie kell, ezenkívül a sorok szabályos állását, a bekezdések megfelelő voltát, a címek, alcímek stb. hibátlanságát. Különösen ügyelnie kell a jegyzetek pontosságára, a számozás egyeztetésére, a szóközök, betűközök megfelelő voltára, a kihagyott betűkre, szavakra, mondatokra vagy sorokra. Az idegen nyelvű kivonatot is célszerű hozzáértő szakember közreműködésével átolvasni.

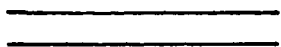
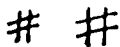
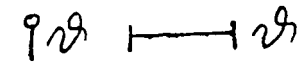
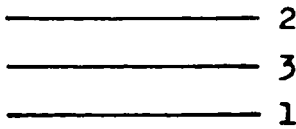
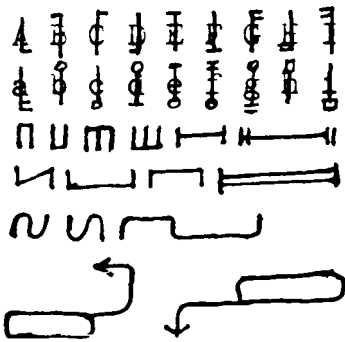
A felfedezett és a nyomda által elkövetett hibákat, hiányosságokat *kék színű* szabványjellekkel jelölje meg a szerző a szövegben. A sorokban megjelölt hibát a lapszélen, a margón ugyanazzal a korrektúrajellel kell jelezni.

Ha a szerző a saját kéziratában fedez fel hibát, értelemzavaró hiányosságot, akkor ezt a hasáblevonatban *piros színű* szabványjellel jelezze és a margón is piros színnel tüntesse fel. A két szín használata alapvetően fontos, mert a nyomda a javítási költségeket ennek figyelembevételével számítja föl.

Tudományos munkáknál a gyors információáramlás miatt, a hasáblevonatban költség nélkül végezhet a szerző kisebb módosítást és a kézirattól eltérő javítást, továbbá újabb kutatási eredményeit pótolhatja, azonban ennek mértéke nem okozhat nagyobb újraszédést. Célszerű az ilyen pótlást az érintett bekezdés végéhez csatlakoztatni, vagy teljesen új bekezdésben megoldani. Fontos szabály, hogy ezekkel a pótlásokkal nem lehet felborítani a jegyzet-számok sorrendjét és a szerzői bibliográfia logikai rendjét. Bármilyen komolyabb változtatási szándékot és problémát célszerű a szerkesztővel személyesen megbeszélni.

A szerkesztő — a nyomdától kapott tájékoztatás után — előre értesíti a szerzőt a korrektúra várható időpontjáról. Sajnos a gyakorlatban a nyomda sem tudja mindig előre közölni a korrektúrák kiküldését, ezért ebben az esetben csak a megértő együttműködésre lehet számítani.

A KORREKTÚRAJAVÍTÁS JELEI

Egy betű javítására vagy cseréjére alkalmazzuk.

Több betű vagy szó, összefüggő szavak javításának jelei.

Egymás melletti két betű vagy két szó felcserélésére jelek.

Egy szó vagy egymás melletti szavak áthelyezésére jelek.

A sorok rossz sorrendjének a javítása ezzel a jelzéssel a lapszélen. A vonalak a sorokat, a számok a helyes sorrendet jelzik.

Sor vagy sorok áthelyezésének a jelei.

Új bekezdés, ill. a szöveg balra és jobbra zárása jele.

Bekezdés megszüntetése.

Betűköz, szóköz csökkentők, ill. tágítók.

Sorok egyvonalba állításának jelei.

Nehezen olvasható szövegrész jelzése.

Törlendő betű, szó vagy szövegrész jelzése mellé a deletur szó görög δ betűjét írjuk (kis delta betű).

A szedett szövegben lévő piszok, nyomdai szennyeződés jelzése.

A sorokból kilógó, ún. táncoló betűk javításának jele.

GYAKORLATI PÉLDA A KORRIGÁLÁSRA

SZERZŐI KORREKTÚRAMINTA

[x]
sáblevonaton
le Ji
Tst Je Fe
J
Hr
↑
)
(

A hibásan szedett betű és betűk korrigálása így történik a ~~hatszblenotn~~. Sok hib²e e-
 sítén mindig másféle jellel javít²unk. Az ösz-
 szeolvasá²f soha ne hagyjuk el, a kihagyott és
 a t²évesen szédett szav²at biztosabban meglát-
 juk. Így jelöljük a bekezdést, ha a szedő nem
~~te~~ figyelt a kézírat²re vagy egybeszed²et szav-
 vakat. Figyeljünk a ²helyes szóközökre, a spá-
 ciumra, mert ezeket is ki kell javítani. A ²ér-
 közök hibáinál gyakori a sorközök szabályta-
 lan távolsága, tágító vagy sorközcsökkentő
 jellel korrigáljuk.

↑r
||

A szórendhibát fölé a szavak írt szám²okkal
 korrigáljuk, a felesleges betűk és írásjelek²
 törlését "deleatur" jellel hajt²atjuk végre.
 Ha a sorszólek egyenetlenek, azt függőleges
 kettős vonallal jelezzük, de ha a s²o²rb²án ál²t
 szabálytalanul a betűk, akkor kettős vízszin-
 tes vonallal adunk jelzést.

Hat
V
Ni.
K

Kimaradt szavak², vagy ~~szórend~~nül szedett
 szövegrészeket vízszintes irányú jelekkel kell
 korrigálni. A felesleges írásjelet a legponto-
 sabban így javíthatjuk, a rossz helyre került
 k-szavakat pedig ezzel a jellel a szerinti meg-
 felelő helyre szórend irányíthatjuk. A hiányzó
 betűket, a véletlenül ²szavakat hiányjellel je-
 löljük.

V
kimaradt
C
Va
Je (3x)

A szükségtelen bekezdést folyamatos szedést
 javíthatjuk, alványer látható szövegrészeket
 pedig körülkerítjük. Az azonos betűhibákat je-
 lölhetjük ezzel a megoldással is.

Ja
ll u
Je (2x) Jka
Y u
↓
Y
→
→
123 Jx
I x
→
→
Pnak
helytele
Lσ-
||
→
Ján
Ve-
Tre
○
Y

A szerző által korrigált hasáblevonatok alján fel kell tüntetni a korrigálás időpontját és a szerző aláírását, kézjelét. A szerkesztőnek így visszaküldött, javított hasáblevonat még kiadói korrektúrára kerül, amelynek során a szerzői javításokat átvezetik a szerkesztői példányra, s végül ez utóbbi kerül vissza a nyomdába. A nyomdai átfutási idő lerövidítése miatt a szerzőnek további korrektúrát, ún. tördelt levonatot már nem áll módunkban küldeni, de elfogadható szerzői kívánságokat igyekszünk teljesíteni.

A korrektúrajavításról, a korrektúrajelek gyakorlati és helyes alkalmazásáról külön kell szólni, mert a szerkesztői és a nyomdai gyakorlat azt bizonyítja, hogy csak kevesen ismerik azt.

A korrektúrajelekről és alkalmazásukról szabvány rendelkezik s ez előírja, hogy:

a) a korrekciót két azonos jellel kell megjelölni, az egyiket a szedés szövegébe írjuk, a másikat a javítandó sor mellé, a bal vagy a jobb margóra;

b) a korrektúrajelet és a javításra feltüntetett betűket, szavakat *olvashatóan* kell jelölni;

c) ha egy sorban több hiba, hiányosság fordul elő, akkor különböző korrektúrajeleket kell használni, hogy a hibát egyértelműen lehessen kijavítani;

d) ha azonos betű, vagy technikai jellegű hiba ugyanazon az oldalon többször ismétlődik, akkor a szövegben a hibát ugyanazzal a korrektúrajellel jelöljük meg minden helyen, de a margón csak egyetlen egyszer írjuk ki és mellette bekarikázva feltüntetjük a hibák számát, pl. :5×(=ötször).

A korrektúrajeleket a szabvány több csoportba sorolja, de ezek egy része közvetlenül nem érinti a szerzőt. A szerkesztői és nyomdai tapasztalat szerint a gyakran publikáló szerzők többsége szakszerűen hajtja végre a korrekciót, javításaik kifogástalanok. Problémák a kevés gyakorlattal rendelkezőkkel vannak és a kezdő publikálókkal. A Magyar Szabványügyi Hivatal által 1960. április 1. hatállyal, kötelező alkalmazásra bevezetett korrektúra jelek használatát bárki elsajátíthatja. Az itt közölt mintákon bemutatom az alapvetően fontos korrektúrajeleket gyakorlati alkalmazásban.

(Köszönetet mondok Dessewffy Arisztidné és Gráber Jánosné METEM tagoknak, akik munkám megírását könyvészeti tanácsaikkal, javaslataikkal segítették.)

* * *

Magyar Egyháztörténeti Vázlatok — Essays in Church History in Hungary
egyháztörténeti folyóirat. Kiadja a *Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Alapítvány* megbízásából a METEM Magyarországi és Torontói Titkársága.

Felelős kiadó — Manning publisher

VÁRSZEGI Asztrik

Főszerkesztő — General editor

UZSOKI András

Szerkesztőbizottság — Board of editors

ÉRSZEGI Géza, SILL Ferenc, SOMORJAI Ádám, SZÁNTÓ Konrád, UZSOKI András, VÁRSZEGI Asztrik; Canada: Ervin BONKÁLO, Tibor HORVÁTH, Ulrich KISS, Sándor KOS-TYA, Rudolf VLOSSÁK; Germany: Gábor ADRIÁNYI, Tamás BOGYAY; Italy: István EÖRDÖGH; U.S.A.: Asztrik L. GÁBRIEL

TYPOGRAPHICAL PREPARATION OF MANUSCRIPTS AND PROOF-READING

The typographical preparation of manuscripts as well as proof-reading are regulated both in Hungary and internationally by rules and standards. It facilitates the work of the editorial office of the "Magyar Egyháztörténeti Vázlatok" – "Essays in Church History in Hungary" – if the author prepares a well constructed manuscript completed with bibliographically well compiled literary references and if he is also able to do the proof-reading efficiently.

This advisory writing serves as a guide to the proper get-up of the manuscript, the typography, the professional use of illustrations as well as to the drafting of the Hungarian text required for the purpose of English summaries.

An essential part of the work deals with the accurate preparation of the author's bibliographical notes for the literary references. The family names of authors should always be written in capital letters and the first names in small letters because in international use readers will thus be able to establish the names of authors without any misunderstanding.

In the chapter headed "bibliographical Knowledge" the explanation of every important concept that is indispensable in the practice of authors and in typography can be found with a precision of a defining dictionary. Another chapter discusses with similar precision the authors' headings, analysing them in full detail.

The second part of the guide acquaints with proof-reading and provides the authors with practical advice and professional knowledge with regard to the correction of proofs. The proof-marks given are based on standards and are presented together with illustrations on two pages. The proper correction of proofs is also illustrated on an actual proof-sample.

MAGYAR ISTVÁN LÉNÁRD

AZ ALVINCI FERENCES KRÓNICA

In memoriam heroum
Bulgariae et totius
christianitatis A.D. 1688.

A történettudomány művelőinek szűkebb körében a múlt század nyolcvanas éveinek végétől¹ ismeretes volt az alvinci ferences krónika létezése a XVIII. századból, azonban mindezideig csupán kisebb-nagyobb részletek láttak napvilágot a közel 800 oldalas krónikából, illetve a mű első részének a bolgár fordítása.² A latin nyelvű krónika szövegének teljes, kritikai kiadása mindmáig várat magára, holott a két nép, a bolgár és a magyar XVII – XVIII. századi közös történelmének a legszebb fejezeteit tartalmazza, olyan csodálatra méltóan magas tudományos szinten, amelyre ma is jogosan tekint fel napjaink történettudománya is.³

AZ ALVINCI KRÓNICA

I. rész

1. Az újkori bolgár történetírás kezdetei 1761/1762
2. „Habent sua fata libelli”
3. A ferences ifjúság képzése a Bolgár Provinciában 1688-1775 között

(Megjegyzés: Jelen tanulmánykötetben az első részt közöljük, a második részt pedig a következő számban)

* * *

Bulgária történetének a legelső tudományos szintű feldolgozásán kívül a bolgár ferencesség és a bulgáriai katolicizmus történetét is tartalmazza, egészen az 1688-as északnyugat-bulgáriai felkelés idejéig. A csiproveci felkelés leverése után az először Havasalföldre, majd Erdélybe és Magyarországra menekült bolgár emigráció, és a sorsukkal elválaszthatatlanul egygyéfonódott bolgár ferencesség történetét tárgyalja.

I. rész

1. Az újkori bolgár történetírás kezdetei 1761–1762.

A bolgár történelemben a nemzeti újjászületés, az ú.n. „Възраждане” korszaka az Áthosz–hegyi orthodox szerzetes, Paiszij Hilendárszki „История славяно-

болгарская” („Szláv–bolgár történelem”) c. munkájával,⁴ az első újkori értelemben vett, igazi történetírói munkával veszi kezdetét. A szerző maga jelöli meg művének keletkezési idejét, s ettől kezdve az 1762-es esztendő a bolgár nemzeti öntudat újjászületésének dátumaként tartja számon a bolgár történetírás mindmáig. A bolgár történelem újkora a bolgár történészek számára egyértelműen Paiszij Hilendárszki történetírói munkásságával, az 1762-es esztendővel kezdődik. Az orthodox szerzetes művét kéziratban nemzedékek másolták Bulgáriában, s ezért számos átiratban maradt ránk. A legelső másolat az 1765-ös esztendőből, Szofronij Vracsanszki tollából származik. A hilendári bolgár szerzetes műve nyomtatásban először Magyarországon, Budán jelent meg 1844-ben, Hrisztaki Pavlovics kiadásában. A Balkán-félsziget bolgárságában a közel félezer esztendeig tartó török uralom utolsó évszázadában Paiszij Hilendárszki „Szláv–bolgár történelme” tartotta ébren nemzeti múltjának a tudatát, és élesztette a nemzeti újjászületésébe vetett hitét.

Azonban Paiszij Hilendárszki művének megszületése előtt már egy évvel hasonló igények jelentkezésének lehetünk tanúi az erdélyi katolikus bolgár kolónia körében is! Az 1688-as csiproveci felkelés⁵ leverése után emigrációba kényszerült bolgár felkelők utódainál, a harmadik generáció körében jelentkezett elsőként az az igény, hogy megismerjék, és az egész nyugati keresztény világ elé tárják bolgár nemzeti múltjukat. Ezt az igényt az táplálhatta bennük, hogy a Balkán-félszigeten török rab-ságban sínylődő bolgároktól és hazájuktól elszakítva, távol kellett élniük Erdélyben – de szabadok voltak.

Az erdélyi bolgár emigráció önreflexiójának eredményeként az előbbi igényekből egy minden várakozást messze felülmúló, közel 800 oldalas történetírói mű született meg az alvinci bolgár ferences kolostor csendjében, 1761-ben: Blasius Kleiner atya „Archivium Tripartitum”-a. Ez az impozáns ferences krónika Bulgária történelmének legelső, szisztematikus összefoglalása, korának legmagasabb tudományos színvonalán. Bulgária történelmét egészen Konstantinápoly 1453-as bukásáig tárgyalja, vagyis a megszokott kereteknél jóval tágabban értelmezi a bolgár történelmet. A második részben a bolgár katolicizmus és a ferenceség történetét írja meg, hallatlanul gazdagon dokumentálva.

Végigkíséri az 1688-as tragédiát túlélők, a bolgár emigráció életét és küzdelmeit, amellyel elválaszthatatlanul egygyéforrott a Bolgár Ferences Provincia története is Havasalföldön, Erdélyben és a Bánátban. Szerkezeti felépítését tekintve a II. rész az I. rész felépítését követi, hogy ezáltal is kiemelje alapvető mondanivalóját: Bulgária, a katolicizmus és a ferenceség története elválaszthatatlanok egymástól!

Az alvinci ferences krónika írója, Blasius Kleiner atya, aki a bolgár történelemnek ezt az egyedülálló, hatalmas szintézisét megalkotta, és ezáltal az utókornak is az elismerését vívta ki,⁶ nem volt bolgár. Őseit minden valószínűség szerint az Alvinc környéki németajkú (szász) lakosság körében kell keresnünk. Olyan nagy volt a Dél-Erdélyben letelepedett bolgár ferences atyák életpéldájának a vonzása, hogy a csiproveci katasztrófa után megmenekült 14 bolgár atya közé, a Bolgár Ferences Provincia tagjainak sorába 1714-től⁷ nemcsak a bolgár, hanem a magyar és a német fiatalok is sorra kérik felvételüket, egész XVIII. századi történelmünk során ők vállalják a bolgár emigráns kolóniák lelki gondozását. A bolgár ferencesek mindenben osztoztak előbb a felkelők, majd a menekültek sorsában:⁸ a jó pásztor sohasem válhat meg a gondjaira bízott nyájától.

A felkelés leverése után mindenhova követték keresztútjuk összes stációin a bolgár menekülteket, s ez az igazi „Via Dolorosa” biztosította a számukra azt, hogy a bolgár ferenceseknek sikerült rendalapítójuknak, a szegények pátriárkájának, Assisi Szt. Ferencnek az evangéliumi szegénységről vallott eredeti nézeteit a XVII – XVIII. szd. fordulóján is szinte maradéktalanul megvalósítaniok. A hamisítatlan, tiszta ferences szellemnek az a megélése, amely életkörülményeiből, helyzetükből és hagyományaikból egyaránt fakadt, biztosította a számukra az újjászületést, mivel befolyásuk ezáltal messze a bolgár közösségek határain túlra terjedhetett az erdélyi magyar és németajkú fiatalok körében. Ez a tény annál figyelemreméltóbb, mivel Erdélyben, Havasalföldön és a Bánátban az egyetemes ferences rend egyéb ágai és irányzatai is jelen voltak és példájukkal hatottak. A konventuális minoriták ekkor érik el virágzásuk tetőpontját a szentéletű Kelemen Didák (1683 – 1744) atya tartományfőnöksége idején, akinek a Tiszántúl rekatolizálása köszönhető. A ferences obszervancia „szigorított” irányzatához tartozó szalvatoriánusok, a „reformált” stefanita erdélyi magyar ferencesek, a bosnyák obszervánsok, majd 1757-től a kapisztránus ferencesek egyaránt az „Orbis Senaphicus” legkülönbözőbb „famíliáihoz” tartozva, Assisi Szt. Ferenc életstílusának XVII – XVIII. századi hiteles megvalósítását kínálták a korabeli ifjúság számára.

Blasius Kleiner – sok más társához hasonlóan – a bolgárokat választotta. Nem csekély büszkeséggel vallja magát műve előszavában a bolgár nép „fogadott fiának”: a bolgárság számára a bolgár ferencesek nyerték meg őt.⁹ Először a történetírói munkásságával, később pedig (kétszer is, 1764/67 és 1773/76 között) a bolgár ferencesek tartományfőnökeként,¹⁰ s egyéb tisztségekben szolgálta hűségesen önként választott, második nemzetét, a bolgárságot, egészen 1785-ben bekövetkezett haláláig. Neve után a következő megtisztelő jelző áll: „Provinciae Patre”.¹¹

2. „Habent sua fata libelli”

Az „История славяно-болгарская” és az „Archivium Tripartitum” csaknem egyidőben születtek meg, ugyanabból a történelmi igényből, a Balkán-félszigeten és Erdélyben. Az alvinci ferences krónika és a hilendári monostor szláv-bolgár történelme – sok közös és eltérő vonásukkal – szerencsésen egészítik ki egymást. Ugyanakkor azonban mindkét alkotás hű tükrö azoknak az eltérő történelmi lehetőségeknek is, amelyek közepette napvilágot láttak. A török uralom alatt alkotó orthodox szerzetes, Paiszij Hilendárszki tudományos lehetőségei sokkalta szűkebbre szabottak voltak, „inter arma silent musae”, mindössze csak két nagyobb tudományos igénnyel megírt munkához¹² juthatott hozzá munkája megírása során. Ezeket is azonban csak rövidített, orosz fordításban használhatta.

Ezzel szemben Blasius Kleiner az erdélyi ferences kolostorban szabadon alkotott, és szinte naprakészen juthatott hozzá a legmodernebb európai irodalomhoz s az általa használt latin nyelv ehhez a legjobb alapokkal szolgált. Az általa többnyire névszerint, pontosan idézett görög – latin források száma meghaladja az ötvenet, míg az idézett és általa mindig kellő kritikával forgatott irodalom tízenhét szerző munkásságának alapos ismeretéről tanúskodik.¹³ Ezek az adatok természetesen csak az „Archivium Tripartitum” első részére vonatkoznak.

Az alvinci krónika további részeiben ehhez újabb források és irodalom járul.¹⁴

A második részben Blasius Kleiner atya történetírói munkásságának a módszerei tovább bővülnek. Amikor az egyes kolostorok történetét tárgyalja, adatait személyes, helyszíni kutatómunkával egészíti ki,¹⁵ illetve az 1688-as csiproveci katasztrofát túlélő szemtanúk vallomásaira támaszkodik.¹⁶ A XVIII. század 50-es és 70-es éveinek pedig ő maga cselekvő résztvevője és alakítója, és egyúttal a krónikása is. A krónika második, közel 500 oldalt kitevő része a bolgár ferencesség rendkívül részletes történetét tartalmazza. 1688 után azonban ennél jóval többet nyújt: a bolgár emigráció történetét írja meg, névszerint felsorolva az egyes bolgár közösségek alapító családjait is! Mivel a csiproveci felkelés leverése után a ferences atyák mindenben osztoztak a nép sorsában, ezért később a kolostoraik is ott épültek fel, ahol egy-egy nagyobb létszámú bolgár kolónia is le tudott telepedni a Havasalföldön, Erdélyben és a Bánátban. Az egyes ferences kolostorok történetét Blasius Kleiner atya ezért együtt is tárgyalja az egyes bolgár kolóniák történetével. Amint a csiproveci menekültek Erdély földjére léptek a XVII. szd. utolsó évtizedében, történelmük egyszerre két nép, a bolgár és a magyar nép történelmének a közös kincsévé vált, és ma is közös történelmünk legszebb lapjait alkotja!

Blasius Kleiner atya „Archivium Tripartitum”-a Andreas Wipffler atya 1764-es átiratában maradt ránk csupán, ám ez a letisztázott átirat a műnek csak az első két részét tartalmazza. Blasius Kleiner bolgár kiadásának előszavában Ivan Dujcsev akadémikus kifejti azt a hipotézisét, hogy azért nem áll rendelkezésünkre a harmadik részről semmiféle átirat, mert Andreas Wipffler nem tudta befejezni a kézirat másolását.¹⁷ Megválaszolatlanul marad azonban egy kérdés: miért?

Az alvinci ferences krónikával már 15 évvel ezelőtt, egyetemi tanulmányaim során ismerkedtem meg, a budapesti ferences levéltárban. A kérdés azóta sem hagyott nyugodni, mi lett az „Archivium Tripartitum” hiányzó, harmadik részének a sorsa?

Természetesen titkon abban reménykedtem, hogy valamikor, valahonnét, valahogyan előkerülhet, s ezáltal egyszer majd teljessé válhat a bolgár és a magyar nép XVII – XVIII. századi közös történelmének ez a legszebb dokumentuma.

Kutatásaim először egy meglepő negatív eredményt hoztak. Nemcsak a harmadik rész, de a második rész befejezése is hiányzik, s így Andreas Wipffler atya 1764-es átiratában a második rész is hiányos. Nem tartalmazza ugyanis a kézirat a körösbányai ferences rezidencia történetét, pedig a második rész előzetes tartalomjegyzékében¹⁸ utolsóként Körösbánya is szerepel.

Újabb talány, ezúttal a nyomra vezető. Annyi most már mindenesetre világos lett a számomra, hogy először a hiányzó Körösbánya után kell kutatnom, hogy ezáltal legalább a második rész teljessé válhasson.

Körösbánya történetét a múlt század végének nagy bolgár történésze, Ljubomir Miletics professzor már egyszer a kezében tartotta¹⁹ mielőtt 1988-ban a kezembe került volna az a kézirat, amely az ötödik lapon valóban a körösbányai parochia és rezidencia történetét kezdi tárgyalni.²⁰

Megkerült tehát az „Archivium Tripartitum” II. részének hiányzó befejezése!

Megoldódott tehát egy rejtély: miért nem tudta Andreas Wipffler atya befejezni a kézirat lemásolását. Egyszerűen azért, mert nem volt mit lemásolnia. 1764-ben amikor az átirat készült, Blasius Kleiner atya még az „Archivium Tripartitum” második részének a befejezésével, pontosabban a körösbányai rezidencia történetével sem volt készen, s a címében a harmadik részre történő utalás csak

megelőlegezett volt. . . Blasius Kleiner atyát már a második rész befejezésében is megakadályozta — különös módon — éppen rendtársainak a bizalma. Éppen 1764-ben választották meg tartományfőnöküknek, s a Bolgár Ferences Provincia élén 1767-ig állt Minister Provincialis-ként. Éppen ezért csak később, 1769-ben tudott elkészülni Körösbánya hiányzó történetének a megírásával, már mint „Ex-Minister et Custos actualis”. Tartományfőnökhelyettesként ismét több ideje nyílt a történetírói munkára.²¹

1767-ben a bolgár ferencesek gondjaira bíztak még két parochiát is (akaratuk ellenére), így a „körösbányai kézirat” mindkettő történetét is tárgyalja, egészen 1770-ig. Odvas²² és Dobra²³ leírása tehát nyilvánvalóan mégcsak nem is szerepelhetett Blasius Kleiner atya eredeti terveiben.

A „körösbányai kézirat” legnagyobb meglepetése azonban akkor tárult elém, amikor a 49. laphoz érkeztem. Innét kezdődően ugyanis egészen a 105. oldalig a bolgár ferenceség történetének a teljes, összefoglaló leírása tárult a szemem elé. Beigazolódott ezzel a másik feltételezésem is: Andreas Wipffler atya az „Archivium Tripartitum” 1764-es átiratában a harmadik rész vonatkozásában azért használja a jövő időt, mert még nem készült el vele Blasius Kleiner atya.²⁴ Tehát nem egy elveszett, hanem egy később megírandó műről van szó, amelyet érdemes kutatni, hátha előkerül. . . Szerencsére, ezúttal Dujcsev akadémikus tévedett. . .

A kézirat (— ezúttal ugyanis már nem másolatról van szó! —) jóval többet nyújt, mint amennyit az „Archivium Tripartitum” bevezetőjében ígért.

A korszakhatár nem Konstantinápoly bukása, hanem már 1366-tól tartalmazza a teljes bolgár ferences rendtörténetet egészen 1775-ig. A kézirat az „Ortus et progressus Provinciae Bulgariae. . .” címet viseli. Ezek a szavak ugyanígy már a második rész címében is megtalálhatóak.²⁵ Ez adott alapot Dujcsev második félreértéséhez, amikor úgy gondolta, hogy Miletics kétségkívül az „Archivium Tripartitum” második részéről beszél, amikor az „Ortus et progressus” című kéziratot használja.²⁶ Ezek után ugyanis most már világos, hogy Miletics a múlt század végén mind a Körösbányára vonatkozó részt használta, mind pedig az „Ortus et progressus” címet viselő részt is a kezében tartotta, hiszen a két kézirat egybekötött „colligatum”! Viszont az is világos, hogy Miletics professzor nem ismerte fel, vagy ha fel is ismerte, akkor nem tette közzé a kezében tartott kéziratok, Körösbánya és az „Ortus et progressus” jelentőségét. Így azonban nem kevesebbről van szó, mint arról, hogy sikerült végre megtalálni az „Archivium Tripartitum” elvesztettnek vélt, hiányzó, második részének a befejezését, valamint a teljes harmadik részt is sikerült végre felfedezni. Az erdélyi bolgár ferences krónika a XVIII. századból ezáltal ismét teljessé vált.²⁷

Minek köszönhető az, hogy az „Archivium Tripartitum” harmadik részének a megírására is végre sor kerülhetett, hiszen 1761 és 1775 között mindez oly sokáig csak Blasius Kleiner atya terveiben szerepelt, amelyre a krónika címe is utal, de a megvalósítása még 14 évet váratott magára?!

Blasius Kleiner atyát rendtársainak a bizalma 1773 — 1776 között ismét a Bolgár Ferences Provincia élére állította tartományfőnöknek. Ezúttal azonban egy váratlan külső körülménynek köszönhetően tisztsége korábban megkezdett történetírói tevékenységének is a javára vált. Pontosan erre az időszakra esik annak a római igénynek a jelentkezése, hogy Lucas Wadding egyetemes ferences rendtörténetének, az „Annales Minorum”-nak a folytatásához az egyes ferences provin-

ciák készítsék el saját rendtörténetüket. 1774. július 19-én kelt Rómában;²⁸ az egyetemes ferences rendfőnök, P. Paschalis a Varisio Minister Generalis enciklikája, amelyet rövid időn belül a Bolgár Provincia tartományfőnökeként Blasius Kleiner atya is kézhez kapott. A levelet ezúttal valóban a legilletékesebb kapta kézhez, aki a szent engedelmességre való hivatkozással nem egészen egy esztendő leforgása alatt most már valóban el is készítette a bolgár ferences rendtörténet hiányzó, befejező, harmadik részét.

Az egész bolgár ferenceség történetét sűríti bele az utolsó oldalakba:²⁹

„Ez tehát Bulgária és Valachia Provinciájának a szomorú képe. Ez az az örökség, amelyet az a boldogemlékű. . . nyolc bosnyák testvér hagyott ránk, akik megalapították Bulgária Custodia-ját. Ebben az örökségben nem a nyugalmat hagyták ránk, hogy az Úr lábainál ülve, szemlélhessük az Urat. De sokkalta inkább a menekülés, a fáradságos munka, az egyik helyről a másikra és az egyik földről a másikra vándorlás lett a mi osztályrészünk. . .

. . . a mi (Provinciánk) megszabadulva birtokaitól Bulgáriában, csupán csak a nevét tarthatta meg. Ezután pedig a Bánátban kicsiny, Erdélyben még kisebb, Valachiában a legkisebb, Bulgáriában pedig semmi jogcímünk sincs arra, hogy létezzünk . . .”

3. A ferences ifjúság képzése a Bolgár Provinciában 1688 – 1775 között

Az alvinci ferences krónika, Blasius Kleiner atya „Archivium Tripartitum”-a számos ponton helyreigazítja eddigi ismereteinket a XVII. és XVIII. század történelméről. Ugyanakkor óhatatlanul számos kérdést is intéz a történettudományhoz. Talán az egyik legkézenfekvőbb kérdés: hogyan születhetett meg az alvinci ferences kolostor csendjében egy ilyen rendkívüli tudományos értéket képviselő kézirat?

A felelet a szerző tanulmányainak megrajzolásával körvonalazható, amelyhez aztán hozzátette egyéni tanulmányait is. Blasius Kleiner – és a bolgár ferences provincia studens klerikusai hol, milyen studiumokon nevelődtek? Milyen volt a ferences ifjúság képzése a Bolgár Provinciában 1688 – 1775 között? Erre a kérdésre elsősorban – de korántsem kizárólagosan – magából az „Archivium Tripartitum”-ból kaptam választ. Mivel a Bolgár Ferences Provincia a bosnyák provinciától vált külön és szerveződött 1624-ben először Custodia-vá, majd 1676-ban VIII. Urbán pápa deklarálta a provincia rangját, ezért kézenfekvő, hogy a bosnyák studiumok rendjét vették át a szétválásuk után is.

Márpedig arra nézve adataink vannak, hogy 1623-ban a Provincia Bosna Argentina 53 studens klerikusa tanulmányaikat részint Itáliában, részint Magyarországon végezték. Mivel ez az összeírás 1 évvel a bolgárok önállósulása előtt történt, ezért a bolgár ferences ifjúságot is e között az 53 növendék között kell keresnünk.³⁰

Amikor Blasius Kleiner a Bulgáriában elveszített kolostorokat tárgyalja, Csiprovecnél megjegyzi, hogy studiumokat sohasem folytattak Bulgáriában. Maguk a bolgár atyák oktatták az ifjúságot a latin nyelv bizonyos fokú ismeretére, és utána külföldre küldték őket, más ferences provinciákba, tanulmányok végzésére.³¹

A noviciátus sem Bulgáriában volt, hanem Havasalföldön, Tirgovistében, még attól az időtől fogva, amikor a bolgár ferencesek csupán „Custodia”-t alkottak.³²

A Balkán—félsziget török uralom alatt élő ferencesei Boszniában és Bulgáriában egyaránt a szegénységükből és történelmi adottságaikból következően a legkiválóbb képzettséget biztosították — külföldön — növendékeik számára. Mindez a legteljesebb összhangban volt a ferences obszervancia XV. században kialakult tudományértékelésével: a ferences szegénység és a tudományosság egymást kölcsönösen kiegészítő és feltételező fogalmak.³³

A bolgár ferencesek külföldi tanulmányait az alvinci krónikától független forrásból is sikerült igazolnom, amikor a kezembe került a budai ferences kolostor levéltárában az az oklevél,³⁴ amelyet fél évvel az északnyugat-bulgáriai felkelés kitörése előtt állított ki a csiproveci kolostorban a később, menekülés közben vértanúhalált halt ferences tartományfőnök, Joannes Radoich atya. Az oklevél egyszerre útlevél, szellemi végrendelet és prófécia: a bolgár ferencesség leggyönyörűbb dokumentuma. A címzett fr. Jacobus a Copilovatio clericus; valamint társáról, fr. Antoniusról is említés történik az oklevélben, akiket az osztrák ferences rendtartományba küld, studiumaik folytatására. Ez csak az egyik ok, de a másikat is megnevezi: menteni igyekszik a rendi ifjúságot a készülődő végveszély, az Apokalipszis fenevadának dühe elől. A vízió fél év múlva valóban beteljesedett, ezúttal szó szerint. Csak egy ponton tévedett Joannes Radoich atya. Amikor az oklevélét kiállította, úgy gondolta, nem kell külön magyaráznia, hiszen minden keresztény előtt világos, kire értendő az Apokalipszis szörnyű víziója. Nem a törökök folytatták vérbe az évszázad leggondosabban előkészített bolgár felkelését, hanem egy politikailag és erkölcsileg halott kalandor: Thököly Imre.³⁵

Az 1688-as csiproveci felkelés vérbe fojtása után a túlélőknek — hihetetlen szenvedések árán — sikerült előbb Havasalföldre, majd 1690-ben Erdélybe és Magyarországra menekülniök. Menekülés közben üldözői fr. Hyeronymus Margich klerikust Targovistén olyan súlyosan megsebesítették a fején, hogy halottnak vélték. Később azonban magához tért, és studiumait Lengyelországban fejezte be.³⁶

Ettől az időponttól kezdve hosszú hallgatás borul a studiumokra, hiszen a felkelést a kb. 50 — 60-as létszámú provinciából mindössze 14 atya és néhány klerikus élte túl. Megszűnt hosszú időre a noviciátus is, utánpótlásra egyelőre nem gondolhattak, csak zokszó nélkül követik a gondjaikra bízott nyáját keresztútjuk sorra következő stációin.

A bolgár közösségek életében a Rákóczi-szabadságharc után következett el végre a békésebb korszak, s ez azonnal tükröződik a bolgár ferencesek életében is. Életpéldájuk, helytállásuk 1714-től vonzotta maguk közé az erdélyi, más nemzetiségi fiatalokat is: magyarokat és németeket. 1714-ben a római rendfőnök, Fr. Ildefonsus de Biesma Minister Generalis engedélyezi a bolgár ferencesek számára, hogy Déván konventet és noviciátust építsenek.³⁷ A filozófiai és teológiai studiumaikat azonban továbbra is külföldön végzik a növendékek. Erre nézve közvetett értesülések állnak rendelkezésünkre: azoknak a klerikusoknak az adatai, akik tanulmányaik végzése során külföldön meghaltak és ott is temették el őket. A többi, akinek sikerült tanulmányait befejeznie, hazajött és beállt az Úr bolgár szülőjébe . . .

Rendkívül érdekes kép tárul így elénk, amely a maga töredékességében és esetlegességében is bizonyítja, hogy egész Közép—Európát bejárták a bolgár ferences növendékek.

Az első ilyen ránkmaradt adat: 1719, Bécs, Ausztria. Majd: 1727: Oppavia Sziléziában. 1730: München, Bajorország. 1738: Baja, Magyarország. 1739: Új-lak, Magyarország. 1740: Mohács, Magyarország. Az itt felsorolt helyeken a klerikusok meghaltak, nem tudták befejezni tanulmányaikat.³⁸

Időközben azonban a képzés súlypontja 1729-től Erdélyből áttevéődött a Havasalföldre. A noviciátust 1729 – 1734 között Bradicsenben nyitották meg.³⁹ 1734 és 1737 között pedig visszahelyezték Tirgovisté-be.⁴⁰ Viszonylag békés két évtized köszöntött végre a sokat próbált bolgár ferencesekre.

Eközben hallunk először arról végre, hogy Havasalföldön megkezdik az itthoni studiumokat is: Rimnik ad otthont a filozófiai és teológiai képzés számára, egészen 1737-ig.⁴¹ A kiválóbb klerikusok külföldi képzésének gyakorlata azonban továbbra is folytatódik, amint az a külföldön meghalt klerikusok adataiból kiderült.

1737/38 során a kirobbant orosz – osztrák – török háborúban elvész Havasalföld nyugati, császári igazgatás alatt álló része, Cis–Olténia. A bolgár ferences atyáknak ismét menekülniök kell, ki tudja, hányadszor legutóbbi történelmünk során. Vége szakad a békés havasalföldi két évtizednek, a klerikusok itthoni képzése megszűnik egy jó évtizedre, s „szétszóródnak külföldre”.⁴² A háború és a pestis válogatás nélkül szedte áldozatait, az atyák és a klerikusok közül egyaránt. A bolgár ferenceség szellemi újjászületését azonban mindenképpen a külföldi tanulmányaikról hazatért fiatalok munkássága teremtette meg.

A Havasalföldön 1738 után lezárultak az addigi lehetőségeik, azonban a bolgár ferencesek előtt hamarosan új távlatok nyíltak a Bánátban, az egykori Temesközben. 1738-ban Nicolaus Stanislavich nikápolyi püspök és Cis–Olténia (Valachia) apostoli adminisztrátora is kénytelen volt elhagyni székhelyét, Crajovát.

Magyarországra menekült a bolgár nyelvet beszélő, egykori paulikiánus híveivel együtt. Ők tehát a bolgár menekültek újabb hullámát jelentik, a csiproveci menekültek előző század végi hullámához képest. Az újonnan jött menekültek a Bánátban, főleg Vingán (Teresiopolis) és Besnyőn telepedtek le, ő maga pedig a csanádi püspökséget kapta meg, amelyet 1750-ben bekövetkezett haláláig kormányzott.⁴³

Stanislavich püspök a bolgár ferencesek soraiból emelkedett 1725-ben a nikápolyi püspöki székre, Rómában szentelték püspökké. Előtte a filozófiai lektorságát természetesen csakis a külföldi tanulmányai során szerezhette meg, még 1725 előtt, hiszen püspökké szentelésének egyik indítéka kétségkívül a tudományokban való jártassága volt, melyre paulikiánus hívei közt nagy szüksége is lehetett.

Az ő csanádi püspökségével megnyílt a lehetőség a mindmáig létező bánáti bolgár közösségek megalakulása előtt, de újjáéledtek a remények a hazai filozófiai és teológiai studiumok megalapítására is a Bánátban. 1748-ban öt klerikussal el is kezdték Vingán a teológiai studiumokat,⁴⁴ majd 1751-ben a filozófia oktatását is, azonban a biztató kezdetnek ismét hamar vége szakadt. Az új csanádi püspök Vingán csak négy szerzetes tartózkodását engedélyezte, és a klerikusokat el kellett távolítaniok, mivel a város ennyi kolduló szerzetest „nem tud eltartani”.⁴⁵

A bolgár ferencesek ennyi sikertelen próbálkozás és kudarc után sem adták fel a reményt, hogy külföldön tanult lektoraik révén – akik bármikor kéznél voltak, filozófiából és teológiából egyaránt – újból megkíséreljék a hazai studiumok újjáélesztését. Blasius Kleiner atya tartományfőnökként már arról adhat számot

1767-ben, hogy ismét működnek három erdélyi kolostorukban a filozófiai és a teológiai studiumok, míg a noviciátusuk a Bánátban van, Karánsebesen.⁴⁶ Ugyanott arról is beszámol, hogy a Bolgár Ferences Provincia létszáma mindössze 60 szerzetespap, azok is hatalmas területen szétszórva dolgoznak, ahol természetesen a különböző nyelvek ismerete elengedhetetlen, a lakosság nyelvi összetétele miatt. Az aratnivaló tehát sok, csak a munkás kevés. . .

* * *

Íme, az alvinci ferences krónika, Blasius Kleiner atya „Archivium Tripartitum”-ának szellemi előfeltételei. Alighanem nem tévedhetünk nagyot, ha őt és kortársait. pl. Andreas Wipffler, vagy Franciscus Subotin atyát egyaránt azok között a Bolgár Ferences Provincia fiatal szerzetesei közt keressük, akik szerencsétlen történelmi körülményeikből, az 1737/38-as háborúból is tudtak szellemi tőkét kovácsolni a maguk és rendjük számára, és „szétszórattak a külső Provinciákban tanulmányaik végzésére”.

Joannés Radoich atya szellemi végrendelete megfogant és beérett: a szegények Pátriárkájához méltó életstílus és a helyes önértékelésre, azaz az alázatra vezérlő legmagasabb fokú tudományosság együtt alkotják az igazi ferencességet.

ÁBRAJEGYZÉK

1. Joannés Radoich bolgár tartományfőnök 1688. március 10-én Bulgáriában, Csiprovec-ben kelt oklevele, fél évvel a felkelés kitörése előtt. (*Historia Provinciae Bosnensis et Capistranae* (1652–1789) 12.j.3.9.; N° 38) (lásd a 34. jegyzetet!)
- 1a. Az oklevél hártyapecsétje többszörös nagyításban.
- 2–3. Paiszij Hilendárszki: Szláv-bolgár történelem c. művének kezdő sorai Szofronij Vracsanszki 1765-ös átiratában. (lásd a 4/a. jegyzetet!)
4. Caesar Baronius: *Annales ecclesiastici* . . . I–XII. Romae 1588–1607 c. művének Nagy (I.) Péter cár parancsára készült orosz nyelvű, rövidített változata (1719) (lásd a 12/a. jegyzetet!)
5. Mauro Orbinus: *Il regno de gli Slavi Pesaro* 1601 c. művének címlapja (lásd a 12/b. jegyzetet!)
6. Hrisztaki Pavlovics: *Bolgár Történelem*. Buda, 1844 c. művének címlapja
7. Az alvinci krónika címlapja
- 8–9–10. Az alvinci krónika első részének címlapja és a bevezetése: a háromrészes krónika elé írt szerzői előszó (1/b, 1/c, 1/d.)
11. Az alvinci krónika második részének címlapja
12. Az alvinci krónika második részének bevezetése
- 13–14–15–16. Az alvinci krónika második részének részletes tartalomjegyzéke (*Caput I–VIII.*)
17. A külföldi tanulmányai során meghalt bolgár klerikusok katalógusa
18. Az ún. „Körösbányai kézirat” címlapja (az alvinci krónika második részének mind ez ideig lappangó befejezése) (lásd a 20. jegyzetet!)
- 19–20. Az alvinci krónika mind ez ideig lappangó harmadik, befejező részének a címlapja és bevezetése (a bolgár ferencesek története 1366–1775 között)
21. Az alvinci krónika harmadik részében a bolgárok felkelésének, az ezt követő megtorlásnak és menekülésüknek a rövid leírása

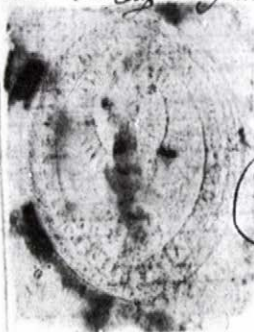
PICTURE TEXTS

1. Charter issued by the Bulgarian Provincial Joannes Radoich on the 10th March, 1688 in Csiprovec (Bulgaria) half a year prior to the outbreak of the revolt (*Historia Provinciae Bosnensis et Capistranae* (1652–1789) 12.j.3.9. No. 38) (see note 34.!)
- 1a. The wafer of the charter magnified many times
- 2–3. Paiszij Hilendarszki: The initial lines of his work: “Slavonian-Bulgarian History” in Szofronij Vracsanszki’s transcript of 1765 (see note 4/a!)
4. Caesar Baronius: the abbreviated version of his work “*Annales ecclesiastici* . . . I–XII. Romae 1588–1607” in Russian language prepared under the orders of Tsar Peter(I) The Great (1719) (see note 12/a)
5. Front-page of Mauro Orbinus’ work: “*Il regno de gli Slavi Pesaro 1601*” (see note 12/b!)
6. Title-page of the work by Hrisztaki Pavlovics: “*Bulgarian History, Buda, 1601*” (see note 12/b!)
7. Title-page of the Alvinc Chronicle
- 8–9–10. Front-page of the first part of the Alvinc Chronicle and its introduction; the author’s preface to the Chronicle which consists of three parts (1/b, 1/c, 1/d)
11. Front-page of the second part of the Alvinc Chronicle
12. Introduction of the second part of the Alvinc Chronicle
- 13–14–15–16. Detailed table of contents of the second part of the Alvinc Chronicle (*Caput I–VIII*)
17. Catalogue of the Bulgarian clergymen deceased during their studies abroad
18. Title-page of the so-called “*Körösbánya Manuscript*” (the still latent completion of the second part of the Alvinc Chronicle) (see note 20!)
- 19–20. Title-page and introduction of the still latent third, finishing aprt of the Alvinc Chronicle (*History of the Bulgarian Franciscans between 1366 and 1755*)
21. Short history of the revolt of Bulgarians, the subsequent reprisal and flight, in the third part of the Alvinc Chronicle.

Fr. Joannes Radicus à Capuanis Ord. S. Trin. de Ob. Lector ardens, Vobis Dei Con-
cessionem, Prout Ludovicus de Malabarce Minister Prout de servus; nec non Illm. ac
Dni Archiepiscopi Favianensis Generali Vicarius. Videro vobis in Xpo fr. Jacobi à Capidua-
tio Petrus professo eundem Ord. et Prout alumnus, salutem in Dno, et pacem.

Quia in hoc gravissimo Domino ob multas, et varias causas, non solum sacrae litterarum Indicia
(ut unicuique Christiano debet satis clara, patet) sine omnino eversione, et penitus extincta, sed
etiam, ut scilicet incomparabilibus sequitur illius Apocalypsi draconis, eoque exveniens, ut
causa sua electa, sicut ab hoc catholico firmamento trahere censetur, et reliquias partes
S. R. Ecclesie hinc in vultu deponere, et annihilare ministratur; Prout cognoscendum
nunc determinat, notat, iuvenerit ad Dominum gregem suum, et ad conservandum pro
Xpi nomine adveniamus ope idoneo, et ne omnes in degradatione simul traderemur,
te praefatus fr. praedictum, cum socio tuo fr. Antonio, auctoritate nri Dni. Praetorum,
nri Praetoris, et pia sollicitate, et cum salutaria Obsequia merito, ad Almam de inell-
tam Austriae Provinciae mittimus, et commendamus, supplicantes quid humillime eundem
Dn. B. P. Praetorem, et ob amorem Xpi fecit, qui pro omni redimendis suis sacrae
sanguine fudit, pia immiseratione ad eos se inclinaret, et in saluationis gremio eos
recipiat, caritative tute, ac de opportuno vestre capacitatis studio providere dignetur.
Commendamus quos in plurimum in visceribus Xpi, omnibus, et singulis Xpi fidelibus, cuius-
cumq. status, conditionis, ac dignitatis sint, ad quos laqueos in itinere vestro diversariis,
vel apud quos morari feceritis, ut eos caritati, benignitati, ac benivolentiae officijs
prosequi dignemur, et omnium castissime bonorum retributione expectaturi. Praeci-
piamus denique vobis si meritis eiusd. cl. Obi. ut vosmetipsos semper, et ubiq. vestros Reli-
giosos, et Pauperum ianua exhibeatis, memores in orationibus vestris nostrum
beneficiorum, notum. Vos Rigouatij in nri Conu. S. Mariae Assumptae, Marty-

Cic. 10. Anno salutis - 1688 -

Fr. Joannes Radicus
Prout Ludovicus Min. Prout

1a.

Црѣвъ болгарскѣмъ :

мени, аки би предадѣмъ ѿна бѣга, аки би вѣсе
конечнымъ забвеніемъ небрегаль ѿна, напесѣмъ
тако, възможно вълѣтописныхъ исторіяхъ
евренскихъ познати, како многѣмъ предаваше
ихъ въплъщеніе и заупущеніе, и тако събираше и
оукрѣпляше ихъ на црѣво, такоже и нынѣ видѣти
се ѿпаденіе въсплутаго црѣва греческаго и
болгарскаго, и мнитсе намъ за не вѣсеко нечно
ѿвращено бѣмъ ѿ бѣга и забвено, ныкто по
спити не смѣе оумъ тѣмъ, или кто ислѣдитъ съвѣ
сти его, аще ли тако въставиша и съберѣмъ рас
печенаа, и исцѣлиша съкрушенаа, и иже пѣсѣ
самъ спити своимъ судьбами :

ІСТОРИЯ БОЛГАРСКАЯ

ѿ народа и црѣ, истинныхъ болгарскихъ, и ѿ
всѣхъ дѣланіе и бѣмъ болгарскаа, собрано и
наряжено, писано иеромонахо бѣвшаго вѣстни

ЩРІТВО БЪЛГАРСТВА :

ГОРИ АДОНСКИИ. ШЕТАРХИИ САМОУСОВИСИЕ. НАПОЛ
 : ИЗ РОДА БЪЛГАРСКОМЪ ВЪЛѢТО. АѢУВ:
 ПРІДНЕСОВІЕ КЪХОТѢЩИМЪ ЧИТАТИ И ПОСЛУШАТИ
 ПРАВИЛА НА ИСТОРИИ СЮ : ВЪНЕМЛИТЕ -
 КИ ЧИТАТЕЛИ И СЛУШАТЕЛИ РОДА БЪЛГАРСКИЕ
 КОИ РЪКЪЮЩА ИЗСЕРДЪСВЪЩЕНЫ ПОСВѢТО РОДА. И
 ПОСЪДЪ ЧИТАТЕЛИ БЪЛГАРСКОЕ. И ЖЕЛАЕТЕ РАДУМЕ
 ШИ И ЧИТАТИ И ЧИТАТЕЛИ РАДИ СВОЕГО БЪЛГАРСКО
 ГО РАДА. И ЧИТАТЕЛИ ШИ И ЧИТАТЕЛИ И ЧИТАТЕЛИ И ЧИТА
 ТАРЪ И ЧИТАТЕЛИ. КАКОСА И ПРАВЪ ПОЖИВѢЛИ И ЧИ
 ТАТЕЛИ. И ЧИТАТЕЛИ И ЧИТАТЕЛИ И ЧИТАТЕЛИ. ДА ЗНАИ
 ТЕ И ЧИТАТЕЛИ ДЪВАНІЕ ШИ ЧИТАТЕЛИ. КАКОСО ЗНА
 ТИТЕ ВЪНЕМЛИТЕ РОДОВЪ. И ЧИТАТЕЛИ ЧИТАТЕЛИ РО
 ДОВЪ. И ЧИТАТЕЛИ И ЧИТАТЕЛИ. И ЧИТАТЕЛИ И ЧИТАТЕЛИ
 ШИ ЧИТАТЕЛИ. И ЧИТАТЕЛИ И ЧИТАТЕЛИ. ЧИТАТЕЛИ И ЧИТА
 ТЕЛИ. ДА ЗНАИТЕ ШИ ЧИТАТЕЛИ РОДОВЪ. И ЧИТАТЕЛИ И ЧИТА
 ТЕЛИ. И ЧИТАТЕЛИ И ЧИТАТЕЛИ. АХЪ И ЧИТАТЕЛИ ПОРЕКНОВЪ
 ПАРОДА И ЧИТАТЕЛИ БЪЛГАРСКОЕ. И ЧИТАТЕЛИ И ЧИТАТЕЛИ

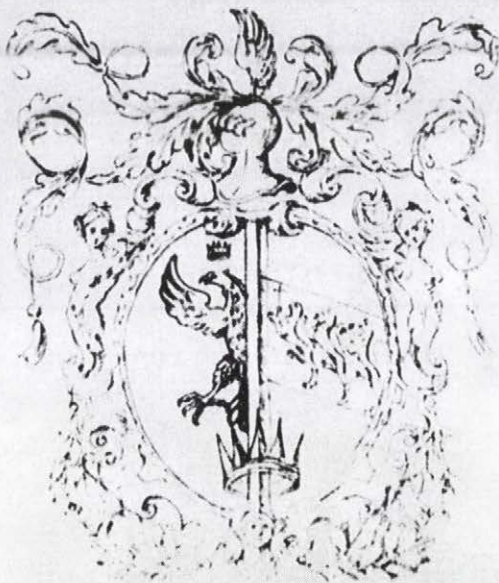

IL
R E G N O
DE GLI SLAVI
HOGGI CORROTTAMENTE
DETTI SCHIAVONI.

HISTORIA
DI DON MAVRO ORBINI RAVSEO
ABBATE MELITENSE.

Nella quale si vede l'Origine quasi di tutti i Popoli, che furono della Lin-
gua SLAVA, con molte, & varie guerre, che fecero in Europa, Asia,
& Africa; il progresso dell'Imperio loro, l'antico culto, & il
tempo della loro conversione al Cristianesimo.

E in particolare veggonsi i successi de' Rè, che anticamente dominarono in DALMA-
TIA, CROATIA, BOSNA, SERVIA, RASSIA, & BVLGARIA.

*Scelto da
1872*

IN P E S A T O.

Appresso Girolamo Concordia. Con licenza de' Superiori.

M. D. C. L.

ЦАРСТВЕННИКЪ
ИЛИ
ИСТОРИЯ
БОЛГАРСКАЯ

КОВАТОУЧИ

отъ гдѣ са Болгаре произишли, како са кра-
дествовали, како же царствовали и како
царство свое погубили и подъ
иго подпадали

ПЪ

Мавробира Латинскаго,
Баронія, Іоанпа Зонаря, Буе-
фира французскаго, Теофана Гре-
ческаго, Светаго Евтимія Терновскаго,
Светаго Димитрія Ростовскаго и другихъ
Лѣтописцевъ собрана.

— * * * —

ИЗДАНИЕ ПЕРВОЕ

Archivium Tripartitum

Inclita Provincia Bulgaria,
sub titulo Immaculatae Conceptionis,
Beatae Virginis MARIAE,
Fratrum Minorum Regularis Obser-
vantiae C^o Patris Nostri Francisci,
Variis probatis Authoribus pro futura
memoria collectum

annuente

A. R. G. Francisco Subotin, Ex-Dif-
finitore, & Sta Theologiae Lectore, ac ue-
rato Ministro Provinciali actuali,
Per R. Patrem Blasium Kleiner, Ex-Dif-
finitorem, & Sta Theologiae Lectorem, in
Conventu Al-Vincziensi ad Sta Apostolos
Petrum & Paulum, Ann^o à partu
Virgineo 1761°

descriptum verò

à R. G. Andrea Wipfler Ejusdem Ordinis
& Provinciae Praedicatorum, necnon recensiti
Conventus Al-Vincziensis actuali P^{ro}vardiano
Ann^o Christi 1764°

112

Pars I^{ma}
Archivii Provinciae Bulgariae

In qua ortus, mores, Religio gentis
Bulgaricae, Ejusque in Europam eruptiones
ac Ipsum Bulgariae Regnum cum praecipuis
Urbibus describitur, omniaque memorabilia
tam politicum, quam Ecclesiasticum Statum
concernentia, à Bulgarorum in Bulgariam
adventu, usque ad Annum Christi 1453,
quò Annò à Turca infensissimo Christianorū
hoste capta est Constantinopolis, recensentur,
& pro coronide Elenchus omnium Principum
ac Regum Bulgariae annectitur.

Praefatio

Pacem Opinis, senibusque repletam me ingredi silvam existima-
bam, dum rerum memorabilium Regni Bulgariae seriem compen-
diò exhibere venisset in animum, non solum enim ideo, res mihi
perquam ardua videbatur, quia Bulgaria Regnum utià olim flo-
rentissimum scriptorem domesticum sortitum est nullum, qui
Regni gentisque suae in orbe percelebris vicissitudines posteri-
tati reliquisset, sed etiam quod scriptores extranei, & inter
hos velmaximè graeci, qui Bulgarorum frequentius ex-
-perti fluere potentiam de iis pauca, & haec occasionaliter
tantum referant. Primum ideo factum fuisse arbitror;
quod bellicosissimus populus ille de literis parum sollicitus, ma-
gis ad gloriosa, & digna memoratu agenda, quam scribenda,
inclinaverit; secundum ea de causa accidisse facili conjecturā
deprehenditur, quod scriptores exteri & praecipue latini, ut pote
remoti exiguum gloriosorum factorum de Bulgariae comemo-

randorum notitiam habuerint, græci verò optimam quidem Bulgari
 notitiam habuissent, quam etiam posteritati relinquere potuissent,
 sed quia plurima à Bulgaris perpessi fuerant mala, sic invidice
 livor, non admisit, ut de gente hac aliquid laudabile referant, sed
 Damna sibi illata enarrare vel inviti compulsi sunt, quas verò
 Victorias, quas nonnumquam à Bulgaris reportarunt, multum
 augent & extollunt. Et si gens Bulgarica non tanta fuisset belli-
 cositatis, quod græcis Imperatoribus maximas sæpius angu-
 stias causasset, nequè Scriptores græci Illius meminissent,
 sed sicut aliarum nationum gesta silentiò obvolvunt, ita &
 Bulgariae res subiciuissent. Nilominus non paucae
 occurrerant rationes, quæ me ad opus mature conceptum
 non sine remora perficiendum trahi cernebam. Eoipso enim,
 quod pauca, & hæc passim variis in scriptoribus dispersa de
 Bulgariae annotata invenerim, necessarium fere judicari hæc
 ipsa diligenter colligere ac in ordinem redigere meliorem,
 ut successu temporis modicâ, quam præstiti diligentia alius in-
 genio Callidiori præditus, excitatus, opus inceptum minori cum
 Labore & majori cum fructu reassumere, ac ad perfectionis qui-
 cem deducere valeat. Graterea non exiguum mihi ingessit
 ruborem, suprema qua hactenus in rebus Bulgaricis cognoscendis
 laborabam: ut ingenue fatear, ignorantia, cernendo me Nunc
 vocante supremo in R. R. S. S. Observantium Bulgariae Pro-
 vincia assumendo Seraphici Sancti Patris Francisci Insti-
 tutum, adoptivum quasi in Filium ejusdem laudibus dignifi-
 cæ gentis evasisse. Præfatum itaque opus debito perficiendum
 ordine toto animi conatu duxi, illudquæ tres in partes divi-
 dendum existinavi, in quarum prima pro meliori subsequen-
 tium captu, quædam de Nunc, origine, moribus, Religione,

ac de ipsa antiqua Bulgaria facie per Capita præmittam, reliqua
 vero servata amorum serie adducam ordine, quo potui exornari.
 De cætero, ne quispiam perperam me solum aliquid confinxisse
 meo pro libitu temerè existimet, non tantum nomina, sed etiam
 ipsa Scriptorum verba, si prolixitas nimia aliquando non obsi-
 = torit apponam. In secunda verò parte Adventus Fratrum
 Minorum, Conversio Bulgarorum, ortus & progressus Pro-
 = vincia Bulgaria, Apostolici Labores, & Conversionis fructus,
 persecutiones & calamitates ab ipsis perpeffe referuntur. Item
 singillatim omnes Conventus, & Residentia, quæ decursu
 temporis acquisita & ammissa fuerunt, & acui inhabitantur,
 describuntur. In fine verò duplex catalogus perpetuò Con-
 tinuandus annectitur, Primus omnium Ministrorum Pro-
 = vincialium, Secundus verò omnium Fratrum tum in, tum extra
 Provinciam defunctorum. Tertia autem Pars continebit
 Chronologiam omnium rerum ab Annò 1454 usque ad moderna
 tempora succinctè descriptam. Hoc inquit exiguum Laboris mei
 Vestigal Inglewæ Matri Provinciae meae, in perpetuam gratitu-
 = dinis Tesseram humillimè offero & dedico.

CAUT I.

De Nomine, origine, moribus, ac Religione veterum Bulgarum

Sim debita pertrahendarum rerum methodus, exigat, prius ^{De Nom}
 de omnibus, quàm de rebus ipsis sermonem instituerè, idcirco ^{Bulgar}
 de rebus Bulgarorum acturus, citius de nomine illorum inquit
 = rendum esse duxi, quàm ut ad alia inordinatè progrediar.
 Bulgarios enim hoc solo nomine non semper à Scriptoribus vo-
 = citatos fuisse, extra omnem est controversiam. Siquidem
 tum à Nicephoro, tum à Theophane s. maxime quando eorum

Chronologia Tripartita

Fratrum Minorum S^ci Francisci observantium Provinciae Bulgariae, Immaculatae Conceptionis B^e Mariae V.

ARS II^{da}.

Referens ortum, Progressum Custodiam, ac Provinciae Bulgariae, Etisque vicissitudines, ac damna perpeſſa, necnon Fratres, qui pro Christi nomine sanguinem suum fuderunt, aut à Turcis, Tartaris Laſi, vulnerati, & capti fuerunt. Item: Viros Illustres officiis, & dignitatibus Ecclesiasticis conspicuos, ac numerum omnium pie in Domino Fratrum defunctorum tum in-tum extra-Geſtem. Item: Catalogum omnium Miſiſtrorum Provincialium. Tandem omnes conventus, Residentias, & Parochias in Regno Bulgariae, Principatu Valachiae, & Pannatu poſſeſſas & amiſſas, ac Descriptionem ſingulorum conventuum, Residentiarum, Parochiarum & ſapellaniarum, quibus pro tempore gaudet.

Collecta

à R. G. Blasio Kleimer, S^ci Theologiae Lectore & Diſſinitore Ejuſdem Inſtituti & Provinciae Alumno A^o Domini 1703.

annuente

Adm Rdo Patre Francisco Subotin ExDiſſinitore, S^ci Theologiae Lectore, & iurato actuali Miſiſtro Provinciali.

Brafauio.

Relatis in prima Chronologiae Parte iis, quae gentis Bulgariae spiritusque Regni tam politicum, quam Religionis statum à tempore, quo ex Asia in Europaeas venire partes, nec non secundum amorum Seriem recensitis omnibus notatu dignis eventibus, ac bellis quae gestore cum Imperio Orientali, aliisque vicinis gentibus usque ad capram Constantinopolim & graecorum Imperii Occasum, texta etiam Serie. Grm. cipum ac Regum usque ad tempus, quo Regnum Bulgariae in Turcarum deuenit potestatem; Rursum in Secunda Chronologiae Parte ad res Historiae Nostrae describendas descendere oportet.

Quia tamen in prima iam Parte errores fidei, in quos venit Bulgariae de- venerat & etiam quidem Gentis per Fratres Minores celerit, ac mirabi- lis ad fidem conuersio iam fuse descripta fuit, sic ea, quae ibidem circum- stantialiter referuntur, hic succincte & quantum ad Historiae nequitia- tem ac memoriae iuvanda felicitatem necesse fuerit, breviter recapitu- labantur.

Ad servandum itaque Historiae ordinem primo omnia, quae initium progressum sustulit, ac Cronica Bulgariae concernunt. Secundo. Omnia Clausura, quae in Bulgaria, Valachia, & Bannata olim habuit & amisit recensentur. Tertio. Sequetur descriptio Omnium conventuum, Residentiarum, Parochiarum, & spellamarum, quae vel actu possidet, vel spem possidendi habet. Primo ordine collo- cabuntur Monasteria, & Residentiae Valachiae. Videlicet: Conventus Tergovestien- sis ad S. Franciscum sacris Stigmati- bus insignitum.

Conventus Campolongensis ad S. Jacobum Majorem Apostolum.

Residentia Busturestien- sis ad S. Mariam Gratiarum.

Conventus Trajovensis ad omnes Sanctos. Conventus Ribnicen- sis ad S. Anthonium.

Residentia Pradicsien- sis ad S. Apostolos Petrum & Paulum.

ad S. Anthonium.
ad S. Anthonium.
ad S. Anthonium.

In Secundo ordine conventus & Residentia Bannatus.

Conventus Sarantsebsien- sis ad S. Mariam Angelorum.

Residentia & Parochia Saraschoviensis ad B. V. Assumptam.

Parochia Zlumen- sis ad S. Michaellem Archangelum.

Residentia Theresiopolien- sis ad S. Trinitatem.

Residentia Orzuriensis ad S. Georgium Martirem.

In Tertio ordine conventus & Residentia Transylvanicae.

Conventus Devensis ad B. Mariam in caelo assumptam.

Conventus Allrimciensis ad S. Apostolos Petrum & Paulum.

Conventus Carolmensis ad S. Joannem Baptistam.

Residentia Horoshanyiensis ad S. Joannem Nepomucenum.

Clarissima quidem in horum recensitorum descriptione desiderantur, parcere tamen velit Peniculus Lector, plurima enim, qui literis consignari debuerant, annotata non fuerunt, & ex his multum ignis, bellorum tumultus, ac fugitivæ emigrationes absumpserunt. Benevolò itaque animò hæc pauca suscipiat, & dum dolenter fert Antecessores non sufficientem præteritorum memoriam nobis reliquisse, accuratiori præsentium annotationi incumbat, nede Eodem à posteritate errore arguantur.

Caput I.^m

De Antiquitate, Magnitudine, Divisione Vicariæ, & Provincie Bosniæ Argentina.

§. I.

De Antiquitate & Magnitudine Provincie Bosniæ.

§. II.

De multiplici Vicariæ Bosniæ in alias Provincias divisione.

Caput II.^m

De Custodia Bulgariae.

§. I.

De initio Custodiæ Bulgariae.

§. II.

De statu Custodiæ Bulgariae ab Anno Christi 1347 usque ad divisionem à Provincia Bosniæ Argentina.

§. III.

De Archiepiscopo, Episcopo Bulgariae & de Errectione Custodiæ in Provinciam.

Caput III.^m

De variis vicissitudinibus calamitatibus ac miseris, quas Provincia Bulgaria sustinuit.

§. I.

De Excidio Provincie Bulgariae in Bulgaria & totius Catholicae Gentis Bulgariae dispersione.

§. II.

De Anno, Mense & die, quo lamentabilis hæc Provinciae eversio, gentisque Catholicae Bulgariae dispersio contigit.

§. III.

De immani persecutione, quam Patres Nostri

cam Bulgaria in Valachia sustinuerunt.

§. IV.

De Ruina Provincia in infelici bello Turcico ante
Mortem Imperatoris Caroli VI. gesto.

Caput IV.

De iis, qui in custodia & Provincia Bulgaria
in odium fidei occisi, lani, vulnerati, capti & verbe-
rati fuerunt.

§. I.

De Quinque primis Martyribus custodia Bulgaria.

§. II.

De aliis, qui à tempore, quo custodia Bulgaria
Provincia facta est, in odium fidei occisi, vulnerati,
verberibus affecti & in captivitatē ducti sunt.

Caput V.

De Viris Illustribus Officiis & dignitatibus
Ecclesiasticis conspicuis.

§. I.

De primo Archiepiscopo Martianopolitano ex
Ord. Minor. & Francisci Observantium custodia
Bulgaria Excellent. Quò. Petro Barceovich.

§. II.

De ultimo ex Ordine & Provincia Nostra Archi-
episcopo Sardicensi & Cypriensi Stephano à Semi-
tibus.

§. III.

De iis, qui ad Episcopatum ex Provincia Bulga-
ria assumpti fuerunt, & de iis, quibus Episcopatus
oblatus fuit, & de aliis proclavis Viris.

Caput VI.

De Barribus, ac Fratribus Provincia Bulga-
ria piè in Domino defunctis.

§. I.

Catalogus defunctorum Patrum, ac Fratrum cum
Ætate annorum & seriem distributus.

§. II.

Catalogus Patrum, ac Fratrum extra Provinciam,
Sairiam, & Armenum defunctorum, ac sepultorum.

§. III.

III.

Catalogus Sacramac. Fratrum in Epi. defuncto.

Caput VII.

Series omnium Ministrorum Provincialium.

Caput VIII.

Descriptio omnium conventuum, Monasteriorum, Residentiarum, in Bulgaria, Thracia, & Banatu prorsus amissarum.

I.

Conventus Tergovestiensis
Ad Franciscum Comphicum et signatibus insignitum.

II.

Conventus Ampolungensis.
Ad Sanctum Jacobum Majorem Apostolum.

III.

Residentia Bukarestiensis.
Ad Sanctam Mariam gratiarum.

IV.

Conventus Srajovensis.
Ad Omnes Sanctos.

V.

Conventus Ribnicensis.
Ad Antonium Caduanum.

VI.

Residentia Bradisensis.
Ad Sanctos Apostolos Petrum & Paulum.

VII.

Conventus Caransebessiensis.
Ad Sanctam Mariam Angelorum.

VIII.

Residentia & Barochia Vaschoriensis.
Ad Beatae Virginem in celos assumptam.

IX.

Barochia Flajmensis.
Ad Sanctum Michaellem Archangelum.

X.
Residentia & Curia Theresiopolensis.
Ad Sanctissimam Trinitatem.

+

XI
Residentia Orschaviensis.
Ad Sanctum Georgium Martirem.

+

XII
Conventus Devenensis.
Ad Beatam Virginem Mariam in Celos Assumpt.

+

XIII
Conventus Allvincziensis.
Ad Sanctos Apostolos Petrum & Paulum.

+

XIV
Conventus Carolinensis.
Ad Sanctum Joannem Baptistam.

+

XV
Residentia Körösbányiensis.

+

ABUS PRIMUM
De Antiquitate, magnitudine, Divisione
Vicariae, & Provinciae Bosniæ.

Quemadmodum prolibus nulla convenientius causauri-
bui potest, quam quæ à Laude dignissimis Parentibus in eas
recto generationis tramite defluit, ita infantiam Provinciae
Nostræ descripturus, Provincia Bosniæ utpote Laudabilis-
simæ Matris brevem saltem descriptionem praeferre
oportet, hinc sit. §. I.

De Antiquitate & magnitudine Provinciae Bosniæ.
Vicariam Bosniæ tamquam secundissimam multarum Pro-
vinciarum Parentem, antiquissimam esse, et Synographico
Ordini Nostræ ferè coævam exinde colligitur, quod Illa Anno
Domini 1260 Religionis vero et Quò anno sub Generalatu Pii
Bonaventurae in capitulo generali intermedio Vindobonae
celebrato sacus fuit cathalogus Provinciarum & Vicariarum
jam primum Locum obtinuerit & in 8 suffraganeas excreverit,
in cathalogo enim illo sic habetur: Prima Vicaria Bosniensis
habet octo Astodias, Slavodæ & Valtmy.

29.

§ II.

Cathalogus Virorum ac Fratrum extra Gro-
vinam, Sclaviam vel souventum defunctorum,
ac Sepultorum.

- Anno 1693 Haczagmi in Transylvania obiit ut appellatus sapientis
Relus Br Georgius Frankovich; Qui apud Ados S. Franciscanos
in Hungaria sepultus fuit.
- Anno 1718 Mehadia in Bannatu a Turcis occisus fuit V. Br
Dalthasar Gorkovich.
- Anno eodem in Lago Schibel obiit V. Br Ambrosius.
- Anno 1719 Vienna in Austria obiit Rel. Fr. Mathias Kadwors
M. Clericus Theologiae studens.
- Anno 1721 Oppavia in Silesia obiit Rel. Fr. Iosephus Dandieski
Philosophia studens.
- Anno 1729 Labacu in Sarmola pie obiit A. R. Br Gregorius Mar-
gich Provincialis actualis ad Capitulum Generale pergens.
- Anno eodem Koreschanya obiit M. Br Augustinus Feyervari
in eodem loco Administrator.
- Anno 1730 Monachii in Bavaria obiit Rel. Fr. Stephanus
Rosognolli Clericus studens.
- Anno 1732 Sibiu in Transylvania obiit V. Br Stryanthus
Miller Sepultus apud Ados S. B. Reformatos.
- Anno 1736 Temesvarini in Bannatu pie in Dno obiit A. R. Br
Iosephus clarmovich bis Cellmister, requiescit apud R. S. Observantes.
- Anno eodem Belgradum in Servia obiit V. Br Ioannes Parkucz.
- Anno 1737 Hungaria pie obiit Rel. Fr. Sylester Dudin Laicus.
- Anno eodem Hungaria obiit Rel. Fr. Constantinus Haringer.
- Anno eodem prope Sibium in Lago Szad obiit V. Anton. Filich.
- Anno eodem Sibiu pie obiit V. B. Blasius Romer.
- Anno eodem prope Belgradum occisus fuit a Turcis Rel. Fr.
Iacobus Amk-hoffer.
- Anno 1738 Sibiu pie obiit Relus Br Ioannes Nicolich Distor
in Lago Kmen M. B. Leochultes fori.
- Togarasini M. B. Ioannes Desbik.
- Non procul Belgrado Rel. Fr. Mathias Vidov.
- Bata in Hungaria Rel. Fr. Iacobus Muhlbacher der.
- Eryedmi M. Br. Wencislaus Phonor fori.
- Anno 1739 Buda M. V. Br. Basilus Muhlpecher.
- In Consuetis Valachia occisus fuit Relus Br Iacobus
Cindor Distor actf.
- Illockmi Rel. Fr. Urbanus Hallacsei Clericus.
- Anno 1740 Temesvarini obiit Relus Br Gabriel Kenta ex Distor
apud Reverendos S. B. Observantes Sepultus.
- Moha csini Rel. Fr. Iosephus Zungin cler.
- Anno 1743 Asiriu in Umbria M. B. Cellarius Kacsomag.
- Anno 1750 Temesvarini: Excellens Dnus Nicolaus Kamislarich
Episcopus Panadiensis Rector Provinciae Alumnus, Sepultus, quiescit
in Crypta Vanciuara Ecclesiae Cathedralis a se constructa.
- Anno 1751 Szachimi in Sclavonia Rel. Fr. Baschalis Straller
Laicus & Coetus A. R. S. Simonis Andriestm Comissary & Vitiato-
ris Provinciae Bosnia.

Descriptio

Parechia, & Residentia Körösbanyen-
sis B. M. Virginis Elisabethae visitantis
Ord. Minor. Observantium Provincia Bul-
gariae

§ I.

De Loco, et situ Oppidi Körösbanyensis.

Körösbanya Oppidum est antiquissimum metallurgicum in
Inchyto Comitatu Zarandiensi ad Chrysium Fluvium situatum.
ab Oriente, et occidente planitiem sive amoenam, et fertilem, à meri-
die, et Septentrione vero montes habet, ac pagos omni ex parte vi-
cinos. Ex antiquis hodie dum exstantibus ruderibus apparet, Oppi-
dum istud multo majus, pulchrius ac melius inpopulatum fuisse,
quam nunc; videtur enim ibidem Officium Montanarum sive protot-
etiamnum Zalathna est. Priguize. Et licet in circumferentia adhuc pri-
ma Auri Cultura non cessaverit, sed etiamnum fodinae antiquae, olim à
Catholicis Urburariis manibus sumptibus apsectae cadent, quia tamen ab
aliquo jam seculis per Valachos ab Urburariis plenumque Acutolicis
ad hunc laborem adhibitos irregulariter laboratum fuit, valde defecerunt,
et incolae Oppidi magis agriculturae, quam huic labori se applicaverunt.
Unde et factum est, quod Comitatus illud cum adjacentibus pagis sub suam
jurisdictionem trahere conatus sit, nihilominus ob residentiam Excel-
sissimi Thesaurarii, Comitatus id efficere non potuit. A. 1768. alii Catholici
Urburarii unam alteramve fodinam colere ceperunt, cum Facultate Of-
ficii Montanistici Bisanjensis, optatum foret, ut fortunati sint, hic
enim facile locus Catholicis Germanis Professoribus inpopularetur, et Catho-
lica Religio refloreret. Nunc incolae uno alterove excepto sunt partim
Calvinistae, partim Valachi, lingua inter eos vigente Valachica prae Hungarica.
Habuit Körösbanya privilegium bis in Anno servandi Mundinas, sed
oppignorabant, aut potius vendiderunt Bradensis hanc prerogativam
et de facto tantum habent die Lunae exiguas mundinas hebdomadales, quae
illis meliores fierent, si plures Germanici fossores advenirent.
Viget quoque adhuc famosa Auri Lotura in terreno huic Oppido adiacenti,
et quidem in proximo pago Lebe, unde non sine magno Aerarii Regii
emolumento singulis annis multum de Auro ad officium Auri sanctissi-
mus praestari solet.

Videntur etiam trans Chrysium vineae olim fuisse, et locus

ORTUS ET PROGRESSUS

Provinciae Bulgariae & Valachiae

^{subtit.}
Immac. Concept. B. V. Mariae

Ord. Frum Minor. S. P. N. Francisci Regularis Observantiae, exhibens

Præcipua memorabilia in illa, ad hæc usq. tempora, gesta, in vicem Relat. continuando Vaddingo opportunæ.

Reverendmo P. Paschali de Varisio
totius Ord. S. P. N. Francisci Mro Grali
die 19 Julii 1774. postulante,

^{adornatus}
Annō Domini MDCCLXXV

Quam in Generali Capitulo Toletano Anni 1675. Adm. Discretorium Ordinis, sub obligamine Sacre obedientie, Mris Provincialibus injungerat, ut ad continuandam Illm. Conrage Chronologiam, origines conventuum, memorabilia in Provincia gesta aut Romam aut Matrem transmittant, cum proxi. circa istud tempus, ut adstructum supra ad hunc annum 1675. circa fuerit custodia Bulgaria à Provincia Romæ, supponendum est de illius temporis Moderatoribus, seu recens divisa custodia, seu præsentiin Provincia Boornæ, cui, ante divisionem, conventus Bulgaria acquisiti fuerant, nihil eor. industria omisisse, quod minus ea, quæ Historiam neodijunctæ custodiae Bulgariae attinebant, litteris mandarent, atq. pro dictamine constitutionum laudati Prælis Capituli Toletani, Continuatorem Conrage transponderent; ex quo ulterius isthac Bulgaria, & Valachia Provincia a onere recensendor. eorum, quæ Annum 1675. superant, ad Matrem suam Provinciam Boornæ se se relegatura, relevata videretur, eo maxime: quod exstet apud Provinciam nrām manuscriptum quoddam fragmentum, Patris Casidio Bulgaria in Annum 1690. incidente antiquioris, qui

post delectam in Bulgaria Proviam scribens, et nonnulla adnotans ad
 candorem sacerdotalem patetur easse et in Bulgaria scriptu Chyrovavici
 elegantem. Bibliothecam cum multis scriptis, antiquitatibusq; per ante-
 riora secula collectis, quae tamen, restante seculorum Bulgaria Turca
 cum conquis interierunt. Sed et ad annum 1758^m dispersione Turcarum
 obvenisse duo vasa libris, Matriculis, et Archivis Valachia Austriae infra
 ad An. 1752. productus epistola. Nil parum mirum, si gesta praeiteri,
 superiorumq; seculorū hodierna Provia Bulgaria minus constant. Ut in
 prioris Adm. P. Muri Italici per Encyclicas 1774. die 10. mensis, Iuli
 datis morem geramus, quae superstes traditio nobis de ortho. progressu,
 memorabilibusq; Provia, calamo, dignioribus transposuit. ea non modica se-
 dulitate collecta, subin qua intaneo. quā exstancorum scriptorū te stimo-
 nis roborata damus in praesenti Opella, perindigena mundula huius
 via ab Anno 1366. incitante. In qua glia per bella, pestes, ignes, Trum
 persecuciones, fugam, eadem, nobilitum ruinas velut hereditarios sati-
 centis, Provia morbos egere erit, pravia se proderit ratio, cur post de-
 cursum, huius narrationis, nulli virorū a contemplativa illa celebris
 clariorumq; Provia scriptorū habenda sit memoria nempe enim vita Re-
 ligiosorum, Provia huius prope tota activa est, atq; iniet arma, silent musa.
 Sed jam propositum continui

An. 17.
 1366.

Post medium seculi 14^{ti} Ludovicus I. huius nominis Hungaria Rex Bul-
 gariam subjugaverat, cum hortante Episcopo Borensi Fr. Peregrino e
 vicaria Borensis conventu Olovo octo Fratres ad convertendum Bul-
 gariam destinavit, parinos nempe amplā illius Missione, dein custodia
 nunc vero Provia Bulgaria fundatores. Quorum labores quanto animarū
 lucro feliciter Deis, inde p. ut apud Vadungum tom. 14. fol. 118. in e.
 pistola Adm. P. Muri Italici data ad Provialem Provia Sancti Francisci
 qua incipit: Aeterna die ab inclyto Rege Ludovico, et a Vicario Borna
 ubi plura in istud conspiciant monumenta, prout et Epistola Urbani V.
 ad perelaudatum Regem, quae incipit: Replevit ingenti gaudio et Meminit
 Urbanus Miserranus ad an. 1397. Item Hungarorum Historiarum Conspi-
 lator P. Timon ad an. 1370. Item (Ray. Eudius concordat. Daroni conhuar-
 tor, pondans ad An. 1366. 11° 3. citans. l. Antonium tit. 24. cap. 6. § 20.
 legendi huius recentius huius nempe seculi / manuscriptum Archivum
 Provinciae nostrae, prout et aliud Marianum Archivum Contis nri paroli-
 nensis per dictor. h. Fr. vicaria Borna e memorato conventu Olovo. Olovo
 latine plurimum, denotat conventum plurimum / transportatam p. urse. De
 atissima Virginis iconem, seculo praeiterito in Bulgaria miraculis glori-
 entem, quam Iconem post Bulgaria exodium Anni 1690. Fr. Provia
 Bulgaria, Transilvania intulerunt, prout, Cistini. den. Alba. Carolina
 A. 1777. Fidelium devotioni, et cultui in Capella S. Capistrani capone-
 runt. Subin facto miraculor seu in Bulgaria, seu Transilvania apud eam pa-
 trator juridic. examine A. 1742. per Capitulum Albense (Thrumatunga
 fuit declarata. Quae quidem icon antiquissima haud obscura est indicio, qd
 vera fidei lumen per praeclaudatos 8. Fr. Borenses Bulgaria illatum,
 decum subegitum seculor non fuerit exstinctum, quantumvis Bojaze-
 tes, Turca Imperator Bulgaria jam inde ab epunte seculo 14^{ti} Hun-
 garis eripuerit. Nempe enim Provia Borna Sacra, Missione in Bul-
 garia fuit, donec Missio hac in custodia, porroque in Provia Bulgaria
 evaderet.

67
a Calvinista Principe Appafio sumo in honore habitus. Anno 1667. An. 21.
extorris Pácul e víta hujus exilio Cölinu transiit ad patriam Super-
nam, cum Cölini Catholica Ecclesia non adesset Albam Juliam, nuni-
Carolinarum. Translatum ejus finus, in Ecclesia Soc. Jesu tumultatur,
cui in caequis lugubri panegyri, typis dein edita, parentavit P. Pa-
ranyi e Soc. Jesu.

1690.
Anno 1690. Comes Emericus Tököli Hungarus Lutherano do-
gmate imbutus, Turcarum adversus Patriam, et Domum Austriacam
Conciliator, Principatui Transniæ inhians cum suor tribus, Turcicorum
spahiorum septem, Tartaror sept, pöedifragor Valachor quatuor mil-
libus ad Brasoviam Transilvaniam ingreditur, Cäsarem exercitu
duobus Germanor, quing, Transnorum milibus constantem fundit, for-
nam, i. e. Brasoviam, aut Constadium occupat, totam Provinciam
subacturus late pervagatur. Cäsarei exercitus Dux Rudovicus Mar-
chio Badersis, ut tempestatem hanc Transniæ extirparet, ad fines Pul-
garie in terris relinquit Tribunalum Strassum cum tribus tantum
millibus, ipse vero Badersis reliquum exercitum Transniæ in fundit,
volaticæ. Illa Tököli agmina ubiq insequitur, usquequo lapsu tem-
poris Transniæ eliminaret. At Ronel Transniæ populatio hoc bello
purgaretur, adest ad Serviam Tartaror Chamus cum 20 suor mil-
libus, relictum ibi Cäsarem Tribunalum Strassum ad internecione
delet, adest et Turcar Vezirius cum 20000, præcipuumq Bulgarie
fortalitium Vidinum, Nissam totam Serviam, insumque Service
caput Belgradum usq autumnö recuperat, atq cum de Bulgaror ad sedare.
or defectione jam constaret, hac intor etiam in Bulgaros Turcar vobis
servitia aperta Bulgaror oppida ferro, flumina ita vastant, ut nec serui
nec indelli parceret, et exati. Ceteris audacius solum Chiprovazium
aliquatenus munitum, bacchantium furor paululum retulit, donec con-
tinuis Turcarum a fultibus captum, ad extremum et ipsum cum catholica
Bulgarie caderet, et cum reliquis Oppidis in triste vestere, peroris Tur-
cici monumentum. paucæ catholica familiae huc lanione elapsæ, dua-
bus hebdomadis in monte Hemo guerrabunt, dum voto ad B. Virginem
facto, inventa quadam semita ad Danubium devenirent, quö superato
in Valachiam penetrantes a Principe benignè sunt in Aukora receptæ,
aliæ autem Transniam petierunt. Ex hac clade non nisi 14 Provincie
fres evaserunt, quantis autem sit eorum numerus, qui in Bulgaria
aut sunt trucidati, aut sorte in captivitatem diram abducti, consiciendū
est ex numero Conventuum, Residentiar, Parochiar in hoc exordio demo-
litar, sunt autem sequentes:

In Archi. Diacesi Sophiensis.

I. Chiprovazii Conitus ad B. Vin calor assumtam in quadra e-
dificatus, unus tractus deserviebat habitationi Archiepiscopi cum
una templi sacristia, alii tractus cum altera Sacristia erant Trism.
Qualekta catholica familia Bulgaræ debebant hic ferè quingentæ.
Dum oppidum trucidatis incolis diriperet, fama vulgaris, centum cir-
citer currus lautis opibus Bulgaror, quas diuturna pace cummlaverant,
vel securitatis causa huc converrant, oneratos hostem areafse. Non

1. FERMENDŽIN, Eusebius O. F. M.: *Acta Bulgariae ecclesiastica ab an. 1565 usque ad an. 1799. Monumenta spectantia historiam Slavorum Meridionalium*, vol. XVIII. Zagrabiae, 1887.
2. История на България от Блазиус Клайнер, съставена в 1761 г. Под редакцията на Иван Дуйчев и Карол Телбизов. София, 1977.
3. *Vide*: DUJCSEV bevezetése a krónika első részének bolgár fordítása előtt, *op. cit.* pp. 15–21.
4. а) Паисий Хилендарски: История славяно-болгарская. I–II. Първи Софрониев препис от 1765 година. Увод новобългарски текст и коментар Божидар Райков. София, 1972.
б) Паисий Хилендарски: Словяно-българска история. Под редакцията на Петър Динев. София, 1972.
5. Az 1988-ban 300 éves csiproveci felkelés irodalmára vonatkozólag *vide*: а) Чировци 1688–1968. Материали от научната сесия по случай 280-годишнината на Чипровското въстание. София, 1971. б) Buda expugnata 1686. Europa et Hungaria 1683–1718. A török kiűzésének európai levéltári forrásai. I. pp. 81–102. с) TELBIŽOV, Karol: Thököly Imre 1688. bulgáriai szerepéről. In: A Thököly-felkelés és kora. Szerk. *Benczédi László*. Budapest, 1983. pp. 173–177. BENDA Kálmán: Megjegyzések Karol Telbižov tanulmányához. *Ibidem*: pp. 179–180.
6. DUJCSEV, *op. cit.* pp. 5–21.
7. Archivium Tripartitum, Pars II. pp. 17., 22., 310., 311.
8. *Ibidem*, p. 311.
9. *Ibidem*, Pars I. p. 1/c.: „Praeterea non exiguum mihi ingessit ruborem supina qua hactenus in rebus Bulgaricis cognoscendis laborabam (»ut ingenue fatear«) ignorantia, cernendo me Numine vocante supremo in RR: PP: Observantium Bulgariae Provinciae assumendo Seraphici Sancti Patris Francisci Institutum, adoptivum quasi in filium ejusdem laudibus dignissimae gentis evasisse.”
10. DUJCSEV, *op. cit.* p. 8.
11. Archivium Tripartitum, Pars II. p. 43.
12. а) Caesar Baronius: *Annales ecclesiastici* . . . I–XII. Romae, 1588–1607. б) Mauro Orbinus: *Il regno de gli Slavi*. Pesaro, 1601.
13. DUJCSEV, *op. cit.* pp. 16–20. részletesen felsorolja az I. részben idézett forrásokat és irodalmat.
14. *Confer*: R. P. Michael Bonbardi S. J.: *Topographia Magni Regni Hungariae*, R. P. Franciscus Fasching S. J.: *Nova Dacia* etc. (Archivium Tripartitum, Pars II. pp. 207, 221.).
15. *Confer*: *Tirgoviste ferences templomának és kolostorának leírását, részint az írott források, részint pedig a látott romok alapján.* (Archivium Tripartitum, Pars II. pp. 112–113.).
16. *Confer*: Archivium Tripartitum, Pars. II. pp. 14., 18., 89., etc.
17. DUJCSEV, *op. cit.* p. 11.
18. Archivium Tripartitum II. Pars, p. 1. „Residentia Körösbanyiensis”.
19. DUJCSEV, *op. cit.* p. 12.
20. „Descriptio Parochiae et Residentiae Körösbanyensis B. M. Virginis Elisabeth visitantis Ord. Minor. Observantium Provinciae Bulgariae”.
21. Körösbánya, *op. cit.* p. 27.
22. *Ibidem*, p. 33.
23. *Ibidem*, p. 43.
24. Archivium Tripartitum, Pars I. p. 1/d.: „Tertia antem Pars continebit Chronologiam omnium rerum ab Anno 1454 usque ad moderna tempora succincte descriptam.”
25. *Ibidem*, Pars I. p. 208: „. . . Pars II. ^{da}: Referens Ortum, Progressum Custodiae, ac Provinciae Bulgariae . . .”
26. DUJCSEV, *op. cit.* p. 12.
27. 1988. Hamvazószerdáján.
28. „Ortus et progressus,” pp. 49–50.
29. *Ibidem*, pp. 103–104.: „Haec igitur est Provinciae Bulgariae et Valachiae tristis imago, haec est haereditas a piis illis (»ad An. 1366. descriptis«) octo Vicariae Bosnae Fratribus, et Custodiae Bulgariae fundatoribus nobis relicta; in qua non nobis disposerunt requiem ad pedes Domini Dominum contemplandi, sed potius fugam, laborem, de loco in locum, de terris in terram migrandi: Non aperuerunt nobis docta lycaea, e quibus vasta volumina in orbem spargeremus, sed

potius sylvescentes agros, in quos brevem litteraturam expletura interna unctione, sementem verbi Divini jaceremus.

Non illocarunt nos urbibus, amplis civitatibus, in quibus Catholicorum Dicasteriorum Magnatum, Dinastarum affatu, benevolentia, consuetudine, res Provinciae promoturis frueremur, sed fere oppidis, pagis iisque potissima parte Acatolicis, in quibus plurimi sexcenta pericula, mille opprobria pateremur. Non denique in famosum, numerosum nos fundarunt coetum, sed potius in pusillum gregem, qui centenarium sacerdotum numerum vix unquam superans, ultimum magnitudo essemus Seraphici exercitus humile agmen. Aemula nimirum est Provincia haec Matris suae Bosnae, nuper a Capistranea divisae, et inter adversa etiamnunc fluctuantis, nisi quod haec et nomen, et possessionem Bosnae obtineat, nostra vero possessione Bulgariae exuta, nomenclaturam duntaxat retineat, posteaquam in Banatu parvam, in Transylvania minorem, in Valachia minimam, in Bulgaria nullam habereamus subsistendi facultatem. Sed et tempora praesentia, quae agimus, futura, quae prospicimus, inter extenuatam spem, auctumque metum adeo nos jactant, nihil ut jam supersit, quam ut oculi nostri sint ad Dominum, donec misereatur nostri!”

30. PANDŽIĆ, P. Basilii O. F. M.: Historia missionum Ordinis Fratrum Minorum. IV. Regiones Proximi Orientis et Paeninsulae Balcanicae. Romae, 1974. p. 118.
31. „Archivium Tripartitum” Pars II. p. 89.: „Studium nullum fuit unquam in Bulgaria, sed Patres juventutem instruxerunt et tandem dum aliquantulum Latine scivissent, eos ad exterarum Provinciarum miserunt ad studia.”
32. *Ibidem*, Pars II. Conventus Tergovestiensis, p. 91.: „Provincia, dum adhuc Custodia fuisset, semper noviciatum habebat hoc in loco.”
33. KULCSÁR Péter: Kapisztrán János. Budapest, 1987. pp. 113–120.
34. Historia Provinciae Bosnensis et Capistranae (1652–1789) 12. j. 3. 9.: N° 38. Az oklevél szövege: Fr. Joannes Radoich á Chiprovacio Ord. Min. S. Francisci de Observantia, Lector artium, Verbi Dei Concionator, Provinciae Bulgariae et Walachiae Minister Provincialis et Servus; necnon Illustrissimi ac Domini Archiepiscopi Sardicensis Generalis Vicarius. Dilecto nobis in Christo fratri Jacobo a Copilovatio Clerico professo eiusdem Ordinis et Provinciae alumno, salutem in Domino et pacem.

Cum in hoc tyrannorum Dominio ob multas, et varias causas, non solum sacrarum litterarum studia (uti universo Christianorum orbi satis clare patet) sint omnino eversa, et penitus extincta, sed etiam his bellorum tempe(m) statibus saevitia illius Apocaliptici draconis eo usque excreverit, ut cauda sua electas stellas ab hoc catholico firmamento trahere conetur, et reliquias partus Sanctae Matris Ecclesiae hisce in partibus devorare et annihilare minitetur; Proinde cognoscentes nostrum exterminium nostrosque iuvenes ad Dominicum gregem tuendum, et ad perferenda pro Christi nomine adversa minus esse idoneos, et ne omnes in depredationem simul traderemur, te praefatum fratrem Jacobum, cum nostra Paterna et pia sedulitate, et cum salutaris obedientiae merito, ad Almam et inclitam Austriae Provinciam mittimus, et destinamus, supplicantes quam humillime eundem Admodum Reverendum Patrem Provincialem, ut, ob amorem Christi Jesu, qui pro omnibus redimendis suum sacratissimum sanguinem fudit, pia commiseratione ad vos se inclinet et in salvationis gremio vos recipiat, caritative tradet, ac de opportuno vestrae capacitati studio providere dignetur. Commendamus quoque vos plurimum in visceribus Christi, omnibus et singulis Christi fidelibus cuiuscumque status, conditionis, ac dignitatis sint, ad quos hospites in itinere vestro diverteritis, vel apud quos moram feceritis, ut vos caritatis, benignitatis, ac benevolentiae Officiis Prosequi dignentur, ab omnium largitore bonorum retributionem expectaturi. Praecipimus denique vobis sub merito eiusdem Sanctae obedientiae, ut vosmetipsos semper et ubique veros Religiosos et Pauperum Patriarchae sectatores exhibeatis, memores in orationibus vestris nostrum, benefactorumque nostrorum. Datum Chiprovatii, in nostro Conventu Sanctae Mariae Assumptae, Martii —

Die 10. Anno salutis — 1688 —

fr. Joannes Radoich

Provinciae Bulgariae Minister Provincialis

35. *Vide*: 5. jegyzetet!

36. „Archivium Tripartitum” Pars II. p. 25: „Anno 1691. Religiosus Fr. Hieronymus Margich Clericus Tergovestini a Calvinistis Hussaris tam grave in capite vulnus accepit, quod exanimis conciderit, et mortuus existimatus fuerit, postea ad se rediens convaluit et studia sua in Polonia absolvit.”

37. *Ibidem*, Pars II. pp. 310., 311.
38. *Ibidem*, Pars II. p. 59.
39. *Ibidem*, Pars II. pp. 201–202. Residentia Bradicseniensis: „1729: A.R.P. Antonius Gigenonich incaepit Novitiatus” „fuitque hoc in loco Novitiatus, nullibi enim melior et aptior locus excogitari potest, donec Anno 1734 derepente mane ante auroram ignis in Oppido evenisset, et ad centum domos una cum Residentia et templo antiquo incinerasset. Paramenta tamen et Sacram Suppellectilem Fratres Novitij et Patres salvarunt.”
40. *Ibidem*, Pars II. p. 113.
41. *Ibidem*, Pars II. p. 193. Conventus Rimnicensis.: „studia hic fuerint aut Moralia, aut Philosophica et saepius Congregationes ac Capitula hic celebrate fuerint ob loci commoditatem. Ultimum etiam Capitulum fervente jam Bello Turcico adhuc hic celebratum fuit. Bulgari post Bellum Theresiopolim, Vinczium, Devam dispersi fuerunt et paucae familiae pauperulae manserunt, e quibus viri omnes demortui sunt, et tantum viduae superstant cum prolibus inter tot exactiones misère vitam agentes.”
42. „Ortus et progressus” pp. 85–86.: „A 1738 quo Transsylvaniam intus vastabat pestis, foris terrebant imminens Transsylvaniae finibus hostilis turcarum exercitus. Obortá enim hac malorum Procella, populus Bulgarus plurimis cum Religiosis qua qua versum dilapsus est, juvenus Religiosa ad studia exterarum Provinciarum dissipata.”
43. „Archivium Tripartitum” Pars II. p. 240.: „. . . Illustrissimus ac Reverendissimus Dominus Nicolaus Stanislavich Ordinis Minorum Provinciae Bulgariae Observantium Alumnus, Praedicator et Philosophiae Lector, Vir doctrina et pietate conspicuus Anno 1725 tempore Jubilaei Romae Episcopus consecratus prius Nicopolitanae Ecclesiae praefuit, ac Administratorem Valachiae Austriacae egit, et Crajovia resedit. Tempore veró belli 1738 amissa Valachie et Servia Paulichianos Catholicos e Valachie in Banatum eduxit et protectioni Augustissimi Imperatoris Caroli VI recommendavit, a quo partim Bessinovae, partim Theresiopoli cum Bulgaris possessionem acceperunt. Mortuus est Anno 1750 in Mense Majo et in crypta Ecclesiae Cathedralis cujus Sanctuarium Ipso apud Augustam agente e fundamentis erectum fuit, sepultus est, Vir ob praeclaras animi dotes vita longiori dignissimus.”
44. *Ibidem*, Pars II. p. 288.: „. . . Anno 1748 Studium morale cum 5 clericis, Lector fuit R.P. Georgius Pessin. Anno 1751 positum fuit studium Philosophicum, et postea iterum Morale . . .”
45. Körösbányai kézirat, p. 36.: „Paucos vero studiosos, quos prioribus annis Theresiopoli absque omni praeiudicio, et grauamine loci Provincia aluit, et ibidem erudiri curavit, meus Praedecessor etiam amovere debuit . . .” — írja Blasius Kleiner 1767-ben Déván, október 12-én kelt levelében.
46. *Ibidem*, pp. 35–36.: „. . . in tota siquidem Provincia 60 solum sacerdotes sumus, inter quos non pauci decrepiti, infirmi, et defectuosi reperiuntur, ac insuper per Valachiam, Transsylvaniam, Banatum variis in locis longe lateque disperi sunt, et ideo dispositio cujuscunque longiorem temporis moram exigit. Et licet ob nimiam linguarum diversitatem, quae in hisce Regionibus vigent, longe plures necessarios haberemus sacerdotes, quia et hic in Transsylvania pro pluribus locis a nobis desiderantur, non tamen eorum numerum augere possumus ob defectum Conventuum, in quibus Religiosa juvenus educari, et in Philosophicis, Theologicisque disciplinis erudiri possit, Nam in Transsylvania tria tantum loca habemus, in quibus studia sunt erecta, et in Banatu unicum Caransebes pro Novitiatu servit.”

Legvégül szeretnék köszönetet mondani mindazoknak, akik munkám végzése során a segítségemre voltak. Elsősorban a budai ferences atyáknak, akik minden módon igyekeztek elősegíteni kutatásaimat. A Ferences Levéltár és Könyvtár könyvtárosának, Csóka Ferenc barátomnak. Továbbá feleségemnek, dr. M. Pintér Ceciliának és Kiss Ildikónak a gépelés, valamint Lili Penevának a bolgár szövegek feldolgozása során nyújtott értékes segítségükért. Nélkülük ez a munka nem születhetett volna meg, amelyet tisztelettel szentelek Fr. Joannés Radoich, valamint az 1688-as északnyugat-bulgáriai felkelésben részt vett társai, a ciproveci hősök és vértanúk emlékének.

THE FRANCISCAN CHRONICLE OF ALVINC AND ITS SOURCES

(THE BEGINNING OF BULGARIAN HISTORIOGRAPHY)

It is a tradition in Bulgarian historiography to mark the beginning of the Bulgarian national Renaissance, of the so called „Възраждане“ with the year 1762. Exactly at that time Paisij Hilendarski finished on Mount Athos his work, entitled “Slav-Bulgarian history”, which up to now was believed to be the first Bulgarian historiographic writing in the modern meaning of the word. The book of Paisij was supporting the faith in a national Renaissance and was reviving the national historical consciousness during the last century of the five hundred years long Turkish domination in Bulgaria.

But a similar requirement brought into existence a year earlier, in 1761 the “Franciscan chronicle of Alvinc”, the “Archivium Tripartitum” of father Blasius Kleiner. The appearance of the chronicle answered the demand of the third generation of the Ciprovecian refugees of 1688 to know their own past. Its author was a Transylvanian Saxon, a member of the Bulgarian Franciscan Province, later the chronicler of that province, who even became its Minister Provincialis several times. The historical circumstances formed the life of the Bulgarian Franciscan refugees to Hungary in such a great accordance with the ideal of Poverty, as described in the Gospel, of their founder, St. Francis of Assisi, that, attracted by this authentic living example, a great number of Hungarian as well as Saxon young people joined them at the beginning of the 18th century.

The first of the three parts of the chronicle “Archivium Tripartitum” is translated into Bulgarian and is already published under the title “History of Bulgaria”. The second part, which is not published yet, is dealing with the Bulgarian Franciscans and with the history of the Bulgarian Catholic emigrants, because the fate of the two was narrowly interwoven. This part is incredibly rich in documents.

As a result of my fifteen years’ research, in 1988 I managed to discover the third part of the chronicle, which contains the full history of the Bulgarian Franciscans from 1366 up to 1775. In such a way exactly at the 300th anniversary of the Ciprovec resurrection we have the complete “Franciscan chronicle of Alvinc”, i.e. the “Archivium Tripartitum” of father Blasius Kleiner, which contains the most beautiful chapters of the Bulgaro-Hungarian history. Along with that the “Franciscan chronicle of Alvinc” shows the extraordinary scientific expertness of its author and evokes the admiration of the posterity and especially that of the modern historians.

The authenticity of the chronicle is greatly augmented by the fact, that its author quotes not only the most modern historical works of his time, but cites in extenso those documents also, upon which he based his chronicle. Recently I managed to discover in different archives, libraries and collections of manuscripts there documents and I haven’t finished my research yet. In such a way not only the chronicle of Alvinc regained its original completeness last year, but we possess now those documents of the 17–18th century also, which the author of the chronicle himself held in his hands.

In the course of my research-work I came across some other unedited Franciscan chronicles, which are narrowly related to each other and prove each other’s authenticity. I would mention only two of them: the first is entitled “Origo provinciae Sanctissimi Salvatoris in Hungaria” and the second I discovered while looking for some data, concerning the Bulgarian Franciscans among the Jesuit documents of our University. It is entitled “Capistran chronicle” and represents an unknown source about the 18th century’s history of the Capistran Province in Hungary, which is functioning even in our days.

All these chronicles and documents throw an entirely new light upon the history of the Bulgarian Catholicism and Franciscans and along with that they are an organic supplement and an addition to the results of the recent research, made by the Bulgarian historians in the archives and the libraries in the Vatican according to the reports, which I heard personally last year on the occasion of the two historical conferences, organized in Sofia. These chronicles are of great importance for the history of Transylvania also. The research on the history of the Bulgarian Franciscans led me to Valachia and to my greatest surprise — to Moldova and to the Hungarian changos as well!

From all that one can probably conjecture, that the publication of the extremely rich historical sources, that the Franciscan chronicles represent, would be of great importance not only for Bulgaria, but for Hungary and Transylvania also in the vexed historical situation of our days.

TÜSKÉS GÁBOR — KNAPP ÉVA

A BAROKK KORI BÚCSÚJÁRÁS FORRÁSAI

A populáris („népi”) vallásosság az egyháztörténet és a néprajz egyik régi közös kutatási területe. A különböző kutatási kezdeményezések azonban nem mindig hozhatók könnyen közös nevezőre. Míg a hagyományos egyháztörténet szóhasználatában a népi vallásosság rendszerint csupán a hivatalos egyházi elképzelések popularizált formáját jelenti, a néprajzi, szociológiai megközelítés a vallásosság egyháztól független formáit is a populáris vallásosság körébe utalja. Az értelmezéseknek ezt a különbségét a társadalomtörténeti megközelítés segítségével lehet feloldani, amely egy adott történeti kontextusban a vallásosság szoros kölcsönhatására helyezi a hangsúlyt a különböző társadalmi, politikai, gazdasági és kulturális megnyilvánulásokkal. Ez a kiindulás a vallási életet a történeti, társadalmi, kulturális fejlődés egyik legfontosabb kereteként és feltételeként értelmezi, s a „népi” kultúrát és vallásosságot együttesen szemléli más kulturális áramlatokkal.

A populáris vallásosságnak erre a kibővített társadalomtörténeti megközelítésére jó lehetőséget ad a zárandoklatok jelenséggöre. Az utóbbi néhány évben a témában végzett kutatások eredményei nem hagynak kétséget afelől, hogy a zárandoklatok története egyben társadalomtörténet, s hogy a jelenség-együttes az egyháztörténet és a néprajz mellett számos más tudományterületnek is értékes felismeréseket tartogat. A szűkebb értelemben vett egyháztörténeti kutatást itt elsősorban az érdekelheti, hogy a zárandoklatok, különösen a barokk korban úgy is felfoghatók, mint a hivatalos egyház legszélesebb rétegekkel való kapcsolattartásának egyik reprezentatív formája. Ebben a közvetítési folyamatban többek között tükröződik az egyház pasztorációs, irodalmi és művészeti tevékenységének, a különböző vallási elképzelések, áhítatformák és spirituális mozgalmak elterjedésének és történetének egy része, amely más forrásokból nem ismerhető meg, s amely egyben tanulságokkal szolgálhat az egyház társadalmi aktivitásának jelen- és jövőbeli folyamataiban. Mint az egyháztörténet és a „népi” vallásosság történetének szinte minden területén, magyar vonatkozásban itt is elsősorban alapkutatások végzése, a források feltárása és készenlétben tartása a legfontosabb feladat.

A középkori zárandoklatokra vonatkozó meglehetősen mostoha forrásadottságokkal szemben a barokk kori búcsújárás történetének feltárásához számos különböző forrásra támaszkodhatunk. Ezek egy része nem teljesen ismeretlen a magyar kutatás előtt, rendszeres feltárásukra és bemutatásukra azonban eddig nem került sor. Első számbavételükre és áttekintésükre azért van szükség, hogy ezzel

megkönnyítsük a témával foglalkozó korábbi kutatások tájékozódását. A forráscsoportok körülhatárolása és rövid jellemzése mellett utalunk azok hasznosíthatóságára és értelmezési lehetőségére, s a szemléletesség kedvéért néhány példát is megemlítünk. A számításba vehető forrásanyagot megjelenése és funkciója alapján három nagyobb csoportra és ezen belül több kisebb egységre osztjuk, a bemutatást a hazai és a nemzetközi szakirodalom legfontosabb idevágó eredményei, valamint saját kutatásaink és megfigyeléseink alapján végezzük.

TÁRGYAK

1. A kultusz tárgya

A barokk kori búcsújárás legfontosabb forrástípusa tárgyi jellegű. A középkori zarándoklatokkal ellentétben, amikor a kultuszok túlnyomó többségének középontjában valamilyen ereklye állt, s képpel vagy szoborral csak ritkán találkozunk, a barokk kori búcsújáróhelyeken az ereklyék helyett a kegyképek lépnek az előtérbe. A középkori ereklyék legnagyobb része a török idők alatt részben vagy teljesen elpusztult, új vagy ismeretlen helyre került, amelyek pedig fennmaradtak, nem váltak búcsújáró kultusz elindítóivá. Így például a középkori Magyarországon ismert és jelentős kultuszban részesített tíz szent vér ereklye közül a barokk korban már csupán kettővel találkozunk (Garamszentbenedek, Ludbreg), de ezek körül sem alakult ki a helyi jelentőségen túlmutató kultusz. Arra is van példa, hogy a középkori szent vér ereklye kultuszát a barokk korban ugyanazon a helyen egy Mária-kegykép tisztelete váltja föl (Győr, Vasvár), illetve egészíti ki (Garamszentbenedek).¹ A barokk korban felbukkanó új ereklyék közül a legjelentősebbek az ún. katakombaszent ereklyék, de önállóan ezek sem váltak nagyobb tömegeket megmozgató, hosszabb időn át tartó búcsújáró kultusz tárgyává, tiszteletük mindig megmarad a helyi tisztelet, egy jól körülhatárolható és befolyásolható terület keretei között.² Egyetlen kivétel a homokkomáromi Szt. Félix ereklye, amelynek tisztelete azonban szorosan összefonódik az ugyanott található Mária-kép kultuszával, s csupán mintegy annak attributumaként értelmezhető.³

A „kegykép” fogalmát a mai kutatás a korabeli szóhasználat nyomán gyűjtőfogalomként használja a két és háromdimenziós (kép- és szoborszerű) kultusztárgyak nagyszámú együttesére, amelynek darabjai különböző módokon jutottak ehhez a megjelöléshez.⁴ A kutatás nem elégedhet meg egy adott kultusztárgynak ebbe a fogalomkörbe történő egyszeri besorolásával, hanem minden egyes kegykép esetében szükséges annak a folyamatnak a feltárása, amelynek során egy ábrázolásból kegykép lesz. Így például a kegykép fogalma nem azonosítható minden további nélkül az Imago miraculosa vagy Imago thaumaturga kifejezésekkel, mivel vannak olyan kegyképek is, amelyekről nem állítják, hogy valaha is csodatévőkk lettek volna.⁴ Különösen a szobrok esetében számolni kell a többszöri átalakítással, esetleg a kultusztárgy kicserélődésével, változásával, aminek következtében az eredeti formát sokszor csak restaurálás és összetett rekonstrukciós eljárások során lehet megközelíteni.⁶ Önálló kérdéskört jelentenek a kegyképek művészeti és ikonográfiai összetevői, aminek különösen akkor van jelentősége, ha a kultusztárgy korát csak ezek alapján határozhatjuk meg. Külön figyelmet érdemelnek a kegyképek járulékos elemei (korona, jogar, öltözet stb.), mivel ezek rendszerint már a kultuszmozzanatokra is fényt vetnek. A kegyképek beletartoz-

nak egy átfogó kultusztörténeti összefüggésbe is, amelyben a kegyképek tipológiája, egymással való kapcsolata, tér- és időbeli rétegződése az alapvető jelentőségű. A tágabb kultusztörténeti összefüggések figyelembevételével lehetséges a kegyképcsáládok és -filiációk meghatározása, a származási rétegek elkülönítése, a nemzetközi kultuszkapcsolatok, a képek exportjának és importjának, valamint a közvetítő csatornáknak és a képek által hordozott eszmei tartalmaknak a feltérképezése.

2. A kultusztárgy szűkebb és tágabb környezete

A „kegykép” kifejezés a mai szóhasználatban összekapcsolódik a „kegyoltár” elképzelésével, amelynek a kép vagy szobor jól látható módon, esetleg baldachin alatt elhelyezve többé-kevésbé integrált, állandó részét alkotja. Ez a felfogás azonban nem általánosítható, mivel a középkor végétől napjainkig ismerünk olyan adatokat, amelyek a kegyképeknek, ereklyéknek csókolásra történő oda-nyújtásáról, körmenetben való hordozásáról, tehát mozgathatóságáról szólnak.⁷ A kegyképek közvetlen környezetét jelentő oltárt az idők folyamán többször átalakíthatták, megújíthatták, sőt a kegykép teljesen új oltárra, esetleg a templomon belül más helyre is kerülhetett. Számos esetben nem kis nehézséget okoz a kegykép egykori elhelyezésének megállapítása, templomon belüli sorsának nyomon követése, más templombeli ábrázolásoktól történő elkülönítése. Külön figyelmet érdemel a kegykép kapcsolata az azt körülvevő ábrázolások gondolati tartalmával, mivel a köztük lévő kapcsolat a kegykép kultuszának más kultuszformákkal (pl. a magyar szentek tiszteletével, a szentháromságkultusszal stb.) történt összefonódására utal.

A kultusztárgy tágabb, időről időre ugyancsak változó környezetéhez tartozik a búcsújáró kultusszal szoros kapcsolatban lévő, annak változását tükröző, rendszerint sajátos, más búcsújáróhelyekkel közös vonásokat felmutató templomépítészeti és ikonográfiai program, valamint a templomberendezés (szószék, mellékoltárok stb.). A tágabb környezet részét alkotják a kultikus együttes további darabjai: a kápolnák, kálváriák, szent lépcsők, remeteségek, a plébánia vagy a kolostorépület, a kegyhelyhez vezető utak emlékei, valamint a zarándokok testi javait szolgáló létesítmények (éjjeli szálláshely, gyógyszertár stb.) és a táji elhelyezkedés.⁸ Ide tartoznak végül az alapítási legendák különböző motívumainak sok esetben máig fennmaradt tárgyasult emlékei: a kegyhelyen vagy annak közelében található, a kultusszal összefüggésben álló források, fák, kövek, kutak.

3. Devóciós másolatok és egyéb devóciós tárgyak

A „devóciós másolat” kifejezés megalkotására az a megfigyelés indította a nemzetközi kutatást, hogy egyrészt számos olyan kegyképábrázolást ismerünk, amelyek egy adott kegyképpel külsőre egyáltalán nem egyeznek meg, funkciójuk szerint viszont szorosan összefüggnek azzal, másrészt olyanokat, amelyek feltűnő egyezést mutatnak ugyan egy adott kegyképpel, de – amint azt a feliratok, attributumok tanúsítják – mégis egy másik kegyképet igyekeznek visszaadni.⁹ A kifejezés tehát arra utal, hogy itt olyan másolatokról van szó, amelyek nem azzal mérhetők, hogy milyen mértékben hasonlítanak az eredetire, hanem az elképzelt kultusztárggyal való funkcionális kapcsolat, az alkotói szándék a döntő. Ez a szándék a megjelenési formában gyakran esztétikai szempontból jelentéktelen dolgok, valójában azonban csak látszólag mellékes attributumok alkalmazásában jut kifeje-

zésre. Szem előtt kell tartani azt is, hogy a devóciós másolatok készítői nem csupán másodlagos, harmadlagos másolatok alapján dolgoztak, hanem sok esetben nem is az ábrázolni kívánt kegykép másolata volt előttük, esetleg csak egy olyan ábrázolás, amely annak csupán az ikonográfiai típusához állt közel, speciális sajátosságaiiban azonban eltért attól. Ezért a devóciós másolatok hozzárendelése egy-egy kegyképhez nem történhet csupán a típus alapján, s ez a grafikai, festészeti stb. alkotásokra éppen úgy érvényes, mint a népművészet megoldásaira. A nagyobb európai búcsújáróhelyeken sok esetben már a középkorban kialakult egy olyan egyedi képi megoldás, ami a kegyhely saját emblémájának, más kegyhelyével össze nem téveszthető ismertetőjegyének tekinthető, a barokkban azonban a kegyképtípusok és a másolási technikák megsokszorozódásával sok esetben szinte teljesen lehetetlen az egyértelmű hozzárendelés. Az egykorú szemlélőnek ezek a különbségek kevésbé voltak szembetűnőek, mivel e kegyképeket a búcsújáróhelyeken általában csak nagyobb távolságból, és akkor is csak felöltöztetett állapotban láthatták.

A devóciós másolatok előállítási technikájuk és különböző használati összefüggéseik alapján több csoportba sorolhatók. Egyaránt megtalálhatók érem, üvegkép, szobor, festmény, dombormű formájában, a különböző használati és emléktárgyakon, a magánáhitat és a nyilvános kultusz összefüggésében. A legnagyobb hatásúak a sokszorosított grafikai technikával előállított ábrázolások, az ún. búcsús szentképek, amelyek mindig bemutatják a kultusz középpontját alkotó kegyképet, esetleg annak szűkebb vagy tágabb környezetét, a legenda egyes részleteit. Ezeknek az ábrázolásoknak számos tovább differenciálható, kisebb műfaja ismert a mindenkori funkcionális összefüggés szerint: egylapos szentkép, imalap, gyónócédula, búcsús zászlócska, tézislap, könyvillusztráció, címlapelőzők, ponyvafüzet címlapja, társulati emléklap stb. Gyakran megfigyelhető, hogy ugyanaz az ábrázolás az eredeti funkcionális összefüggéstől elszakadva más kontextusban is előfordul, s az is számtalanszor kimutatható, hogy például egy szentkép vagy imalap ábrázolásának egy címlapelőzők vagy könyvillusztráció szolgált közvetlen előképül.¹⁰ Ezek az ábrázolások mintegy átveszik a középkori zárandokjelvények funkcióit, újabakkal gyarapítják azokat, s így a barokk kori búcsújárás egyik legfontosabb indikátorai, a kultusz terjesztésének, változásának és egyéb körülményeinek hű tükrözői. Számos esetben egy-egy kegyképről és kultuszáról egyedül ezeknek az ábrázolásoknak és felirataiknak a segítségével szerzünk tudomást, más esetekben a búcsús szentképek száma a kultusz intenzitásának érzékeny fokmérője, s arra is van példa, hogy a kegykép elhelyezésének és a kegyoltár ikonográfiájának a változása ezeken az ábrázolásokon követhető nyomon a legpontosabban.¹¹ Mint minden más tömegelőállítással készült devóciós tárgy esetében, itt is fontos a jelenségeknek az előállítása, a terjesztés és a használat hármasságának összefüggésében történő komplex értelmezése.

A kegyképmásolatokon kívül számos más devóciós tárgyféleség szolgálta a kegyhelyeken megfordult zárandokok vallási szükségleteit. Ezek közös jellemzője, hogy mivel az adott kegyhellyel álltak kapcsolatban, tulajdonosaikat állandóan emlékeztették arra. Az emlékeztető funkció az ún. búcsús emléktárgyakon a legnyilvánvalóbb, amelyek készülhettek viaszból (pl. gyertya) vagy más anyagból is (pl. rózsafüzér). Ugyanezek a tárgyak az egyházi áldás következtében szentelménynyé váltak, s szentelményként vitték magukkal a zárandokok a kegyhelyen árusí-

tott szentelt olajat, vizet, skapulárét is. A devóciós tárgyak külön csoportját alkotják a kegyhelyeken gyűjtött vagy onnan származó természetes anyagok (kő, por, fa, növény stb.), amelyek a zarándokok szemében ugyancsak a hely védő-óvó erejét közvetítő eszköznek számítottak. A kegyképhez érintett és a kultusztárgy méreteinek megfelelő méretű tárgyaknak az analógia alapján amulett értéket tulajdonítottak.¹² Ezek egyik része a rajtuk látható kegyképábrázolás vagy más összefüggés révén közvetlenül is utal a búcsújáróhelyre (hozzáértéktelt szentképek, fátýolképek, lenyelésre szánt képecskék, főkötők, keresztek, ún. Breverl-ek, ún. szent hosszúságok és szélességek), másik része pedig a pusztá hozzáértéktelt révén válik amulett értékvé (pl. skapuláré, rózsafüzér). Az is előfordult, hogy az egyik kegyhelyről származó devóciós tárgyat egy másik kegyhelyen nyilvános helyre ki-függesztették. Így például a búcsúszentlászlói ferences templomban a Szentföldről hozott Krisztus-lábnym és a római S. Croce in Gerusalemme bazilikában őrzött szög-ereklye és titulus hitelesített másolata látható.¹³ A példák egyúttal azt is jel-zik, hogy a devóciós tárgyak fajtái között nem húzódik éles határ, különböző szempontok (anyag, forma, jel- és képszerűség, alkalmazás) szerint csoportosítha-tók, számos átmeneti forma található köztük, a búcsújárás szempontjából azon-ban a mindenkori funkcionális összefüggés a meghatározó.

4. Fogadalmi tárgyak és képek, egyéb adományok

A fogadalmi tárgyak és képek felajánlását, valamint az ezekkel összefüggő megnyilvánulásokat a német kutatás sokáig a búcsújárás egyik legfontosabb is-mertetőjegyének tartotta, ma azonban terjed a felismerés, hogy ez a jelensége-gyűttes önálló egységet alkot, ami részben érintkezik ugyan a búcsújárással, rész-ben azonban túlnyúlik rajta.¹⁴ Ezt támasztja alá többek között az a tény, hogy a különböző fogadalmi tárgyak és képek, a fogadalmi misék és az egyéb (pénz-, lel-ki és természetbeni) adományok felajánlása nem korlátozódik csupán a búcsújáró templomokra, s hogy számos más felajánlás is történhet fogadalomból (kápolnák, útmenti emlékek alapítása stb.). A búcsújáróhelyeken felajánlott fogadalmi tár-gyak és képek tehát beletartoznak egy másik összefüggérendszerbe is, s így értel-mezésük csak ennek figyelembevételével történhet. Ennek megfelelően a fogadal-mi tárgyak a felajánló szándéka szerint három nagy csoportra oszthatók. Az első csoportba azok a tárgyak tartoznak, amelyeket fogadalomtétel következtében a kapott segítségkapás után, a fogadalom teljesítésére visznek el a kegyhelyre. A második csoportot azok a tárgyak alkotják, amelyek eredetileg nem szerepeltek a fogadalomban, s amelyeket a bekövetkezett segítség után mintegy köszönetkép-pen, hálából, a segítség bizonyóságként ajánlanak fel. A harmadik csoport tárgya-it még a segítségkapás előtt, mintegy a kérés vagy a fogadalom alátámasztására juttatják el a kegyhelyre. Ezekről elkülönítendő azok a többnyire értékes anyag-ból készült egyéb adományok és ajándékok, amelyeknek felajánlása fogadalomtét-el nélkül történik, és az adományozónak a kegyhely patrónusával való bensősé-ges kapcsolatát tükrözik. Formai szempontból a fogadalmi tárgyak egy része szimbolikusan utal a fogadalomtétel okára: ezek különböző anyagokból (viasz, agyag, fa, fém stb.) megformázva a beteg testrészt kicsinyítve vagy természetes nagyságban ábrázolják. A fogadalmi tárgyak másik része közvetlenül utal a bajra: mankó, lánc, nyílhegy, ezüstbe foglalt fog stb.

A fogadalmi képek (kerámiatáblák, domborművek, táblaképek, festmények

stb.) lényegében már a középkor végén kialakult formájukban általában a következő motívumokat, ábrázolási egységeket tartalmazzák: a) a segítségül hívott személy egy adott kegykép alakjában, b) a segítségül hívás mozzanata a fogadalmat tevő ábrázolásával, c) a fogadalomtételt kiváltó ok bemutatása vagy jelzése, d) szöveges rész, ami értelmezi a képi ábrázolást vagy azt mint a fogadalomtétel megnyilvánulását határozza meg, e) a tér, amiben az ábrázolt személyek megjelennek (amennyiben nem a fogadalom okának szemléltetésére szolgál, hanem önálló jelentéssel rendelkezik). Gyakran előfordul, hogy ezeknek a motívumoknak egy része hiányzik, a képeken mintegy sűrítik az ábrázolást (pl. csak a fogadalmat tevőt és a segítségül hívott személyt jelenítik meg). A fogadalmi képek ikonográfiája nemcsak a kegyhelyekkel kapcsolatos magatartásformák és elképzelések változásának nyomonkövetésére nyújt tág lehetőséget, hanem alkalmat ad a mindennapi élettel kapcsolatos (pl. viseleti, építészettörténeti) kérdések megválaszolására, képzőművészeti összefüggések felismerésére is. A kutatást a legnagyobb mértékben az nehezíti, hogy a 18. század végétől sorozatosan ismétlődő templomtisztogatási akciók következtében kevés búcsújáráshelyen maradt fenn a fogadalmi tárgyaknak és képeknek viszonylag nagyobb, összefüggő együttese (pl. Celldömölk).

5. *Mirákulumábrázolások*

A fogadalmi képektől el kell különíteni a csodás gyógyulásoknak azokat az ábrázolásait, amelyek nem a fogadalmat tévők felajánlásaiként, hanem egyetlen megbízás eredményeképpen, sorozatban jöttek létre. Ezeket az oltárképként vagy freskóként megfestett ábrázolásokat eleve a búcsújáráshely hírnevének növelése és hatásának fokozása érdekében készítették, s a képek jól látható módon elhelyezve a magas művészet eszközeivel monumentális méretekben, mintegy összesűrítve szemléltették egy-egy kegyhely csodatévő erejét. A barokk kori mirákulumábrázolások a középkor végi mirákulumciklusok utódaiként az egykorú írásos források, az egyes fogadalmi képek vagy a szóbeli hagyomány alapján keletkeztek, s mintegy azok illusztrációjaként illetve összefoglalójaként is szolgáltak.¹⁵ Részben korabeli, ma már ismeretlen előképek vagy a hagyomány alapján készült például a sümegi kegytemplom Kontuly Béla kezétől származó, öt darabból álló freskóciklusa, amely a kegyhely keletkezési történetének csodás gyógyulásával együtt összesen öt mirákulumot ábrázol. A celldömölki barokk templomfreskók között ugyancsak megfestettek néhány mirákulumot, melyek közül a karakói béna lány gyógyulását bemutató képet századunk első felében levelezőlapon is terjesztették. A máriavölgyi kegyhelyen a szent kút körül Maholányi János által 1697-ben építtetett kápolna freskói a kegyhely keletkezési legendájának részeként néhány csodás gyógyulást is bemutatnak. Ez a jelenetsorozat alapjául szolgált a búcsújáráshelyről kiadott egyik mirákulumos könyv rézmetszetes illusztrációinak, ami utal az ábrázolások kisugárzó hatásának további lehetőségeire.¹⁶ A mirákulumábrázolások mellett meg kell említeni az egyelőre csupán külföldi példákból ismert, a Jessze fája ikonográfiai típus analógiájára létrejött ún. csodafákat, amelyeken a képi és a szöveges ábrázolás szerves egységbe olvad. Itt a mirákulumok szövegét fémről domborított apró kerek pajzsokra írták, és ezeket a kegykép kisméretű ábrázolása körül fa formájában helyezték el. A salzburgi ferences templom csodafájáról a kultuszban részt vevők személyes használatára rézmetszetes másolatok is készültek.¹⁷

6. *Zarándokok, zarándoklatok, zarándokpatrónusok és búcsújáráshelyek ábrázolásai*

Már a középkorban kialakult és lényegében egészen a 19. századig változatlan maradt a zarándokok ábrázolásának ikonográfiai típusa, amelyre a zarándokok speciális öltözete és felszerelése jellemző. A legfontosabb zarándok-attributumok: a) hosszú bot, amelynek felső harmadát rendszerint két markolatgomb díszíti, esetleg hosszú kampója van, b) a tökből, fából vagy cserépből készült füles kulacs vagy kobak, c) az élelem és az iratok tartására szolgáló tarisznya, d) a bő köpeny, e) a széles karimájú kalap, amelyre a különböző zarándokjelvényeket és más emléktárgyakat erősítették. A zarándokok és a zarándoklatok bemutatása egyik kedvelt témája a búcsús szentképeknek. Az egyik címlapelőzékként ismert óbudakiscelli Binder-metszeten például a kegyszobor alatt a gyógyulást kereső betegek csoportjában egy féltérde ereszkedett alak látható a zarándokok jellegzetes attribútumaival,¹⁸ az illavai kegytemplom címlapelőzékként szolgáló rézmetszetű ábrázolásán a templom elé zarándokpár érkezik,¹⁹ a homokkomáromi kegyképet, ereklyét és a templomot bemutató Zeller-metszeten pedig a templom mellett kétoldalt zászlók alatt érkeznek a búcsúsok.²⁰ A zarándokok és zarándoklatok ábrázolásával ezen kívül más képzőművészeti műfajban (festmény, plasztika) is találkozunk, és nemcsak kegyhelyekkel kapcsolatban, hanem profán témájú műtárgyakon is, mintegy mellékesen, így pl. a különböző városképek előterében. Ezen kívül a barokk kori zsánerfestészet egyik kedvelt témája a zárt menetben vonuló zarándokok vagy az éppen a kegyhelyre megérkező zarándokmenetek, a kegyhelyen ájtatoskodó búcsújárók bemutatása.

A kegyhelye révén legismertebb zarándokpatrónussá lett idősebb Jakab apostol, valamint a Háromkirályok mellett több olyan szentet ismerünk, akik zarándoklat közben haltak meg, s ezért zarándokpatrónusként tisztelik és zarándokként ábrázolják őket. Az ismertebb zarándokszentek mellett, mint például Rókus, Kálmán és Elek vannak olyanok is, akik csak helyi tiszteletben részesültek (pl. Jodok). A barokk korban terjedt el a misszionárius Xavéri Szt. Ferenc tisztelete illetve ábrázolása zarándokként. Ebbe az összefüggésbe tartozik végül a szentség hírében elhunyt, nem kanonizált zarándok ábrázolása, amelyre egyelőre csak külföldi példát ismerünk (Heinrich von Ebrantshausen).²¹

7. *A búcsújárás során hordozott tárgyak, a zarándokok speciális öltözete és felszerelése*

A csoportosan végzett zarándoklatok során a búcsús menetben különféle tárgyakat hordoztak, amelyek a közösségi összetartozás kifejezésén kívül hozzájárultak az ünnepélyesség növeléséhez, és a kívülállóknak hangsúlyozottan jelezték az esemény tartalmát. Ilyen tárgyak voltak például a templomi zászlók, a körmeneti keresztek, a különböző hordozható szobrok és képek. Ezek a tárgyak többnyire nem a búcsújáráshelyen, hanem a búcsújárást végző közösség templomában maradtak meg, de az is előfordult, hogy hálából vagy köszönetképpen a kegyhelyen hagyták azokat, ahol külön nyertek elhelyezést. A hozzájuk fűződő hagyományok fényt vetnek az útközben végzett különféle cselekményekre: így például előfordult, ha a processzió más vallású területen haladt keresztül, a zászlókat összetekerték, ha pedig kereszt vagy más útmenti emlék előtt vonultak el, meghajtották azokat stb.

A búcsújárók speciális öltözetének és felszerelésének darabjait a zárándokábrázolásoknál már felsoroltuk. Itt csak arra utalunk, hogy ezek a tárgyak egyrészt bizonyos társadalmi állapothoz kapcsolódnak, mivel nem mindenki engedhette meg magának, hogy a búcsújárás céljára külön elkészíttesse azokat, másrészt bizonyos mértékben helyettesíthetők voltak a hétköznapi használati tárgyak megfelelő darabjaival. A speciális zárándoköltözet és felszerelés használata elsősorban a nagyobb távolságot felölelő és az egyéni zárándoklatoknál volt kívánatos, mivel ezekben az esetekben volt nagyobb szükség az általuk nyújtott védettségre. Mind-ebből az is következik, hogy ilyen tárgyak fennmaradására a barokk korból csak kivételes esetekben számíthatunk. A zárándoköltözethez kapcsolódó szokások közül a zárándokmódon való temetkezés gyakorlata volt a legelterjedtebb, amint ezt számos magasabb társadalmi réteghez tartozó személy végrendelete tanúsítja.²²

KÉZIRATOK

1. Alapítás, adományozás, építkezés, gazdasági élet

A tárgyi anyag mellett a másik fontos forrástípus kéziratos jellegű. A búcsújáróhelyek keletkezése szempontjából alapvető azoknak a körülményeknek a tisztázása, amelyek lehetővé tették, hogy egy kultusz első nyomaiból az évek során virágzó kegyhely alakuljon ki. Erre vonatkozó felvilágosítást elsősorban a különböző kápolna-, templom- és kolostoralapítási iratok, valamint az ezeknek tett adományokról szóló feljegyzések tartalmazznak. Ezekből megtudható, hogy kik voltak egy-egy kegyhely legfőbb támogatói, mi volt az alapvető anyagi bázisa egy-egy búcsújáróhely kialakulásának, mik voltak azok a világi és egyházi adományok, amelyek közrejátszottak egy kegyhely létrejöttében. Külön csoportot alkotnak a búcsújáróhelyeken folyó építkezésekre, bővítésekre és helyreállításokra vonatkozó iratok és tervrajzok, amelyek a kegyhelyek építészeti és ikonográfiai változásának gyakran egyetlen túlélői. A búcsújáróhelyen zajló mindennapi élet, a kegyhelyet gondozók és a búcsújárók kapcsolatának anyagi vetületét a különböző templom- és kolostorszámadások, a bevételeket és kiadásokat rögzítő iratok, gazdasági feljegyzések tükrözik a legkézzelfoghatóbban. Jó példát szolgáltatnak erre a Buda-Krisztinavárosi templom számadásai, amelyeket a 18. század második felében évenként külön füzetben, rendkívüli aprólékossággal vezettek.²³ Mindezek a források közvetve jól hasznosíthatók a kultusz alakulása és a társadalmi-gazdasági összetevők közti összefüggések feltárásában.

2. Egyházi intézkedések

A búcsújáró kultusz kialakulásában és történetében jelentős szerepet játszanak a búcsújáróhelyekkel kapcsolatos különféle egyházi intézkedések. Az ezekre vonatkozó források tartalmazzák a kegyhelyre és a kegyképre (pl. könnyezésre) vonatkozó hivatalos egyházi vizsgálatok lefolyását és azok eredményét: a kultusz engedélyezését vagy tiltását, a történt csodák hitelessé és a kegykép csodatévővé nyilvánítását stb.²⁴ Ide tartoznak a kultusz további alakulásával kapcsolatos egyházi megnyilvánulásokra, így a nagyobb ünnepek alkalmával végzett rendkívüli egyházi cselekményekre, a kegyképek megkoronázására, átvitelére, a kegyhelyeknek adományozott búcsúengedélyekre stb. vonatkozó feljegyzések. A búcsúengedélyekkel kapcsolatban fontos látni, hogy ezeket a búcsújáróhelyeken kívül más

templomok, kápolnák, oltárok stb. is megkaphatták, így ezek önmagukban nem elegendők egy kultushelynek búcsújáráshelyként történő meghatározására. Ezek a források nem csupán a búcsújáráshelyekkel kapcsolatos egyházi állásfoglalások tükrözői, hanem lehetőséget adnak egy-egy kegyhely egyházi támogatása/tiltása és a kultusz lefolyása között fennálló kapcsolatrendszer felderítésére.

3. A búcsújárási kultusz

A közvetett források után a kultusz alakulását közvetlenül tükröző forráscsoportok között első helyen kell megemlíteni a historia domusoknak és a kisebb-nagyobb időközönként végzett canonica visitatioknak mindazokra az eseményekre vonatkozó bejegyzéseit, amelyek valamilyen kapcsolatban állhatnak a búcsújárással. A historia domusok például gyakran azzal kezdődnek, hogy összefoglalják a búcsújáráshely keletkezésére, történetének korábbi szakaszára vonatkozó ismereteket.²⁵ Ide tartoznak továbbá a gyónók és áldozók számára, a pénz-, mise- és egyéb alapítványokra, a búcsús csoportokra, a jelesebb búcsúnapokra, a búcsús prédikációkra, a vallásos társulatokra, csodás gyógyulásokra stb. vonatkozó bejegyzések.²⁶ Az is előfordul, hogy ezeknek az adatoknak egy része nem a historia domusban, hanem külön erre a célra vezetett önálló könyvben (alapítványi könyvek, társulati anyagok, mirákulumos könyvek stb.) van feljegyezve. Ezeknek a forrásoknak a felhasználása minden esetben különösen gondos mérlegelést igényel. Így például a gyónók és áldozók számának a búcsújárási kultusz szempontjából való relativitására utal, hogy a szerzetesrendek által gondozott templomok ezen a téren általában is kedveltebbnek számítottak a világi plébániáknál, s így a puszták szám alapján nehezen különíthetők el egymástól a szerzetesek által ellátott búcsújáráshelyet pusztán a szentségek vétele céljából felkeresők és a „valódi” búcsújárási helyek.²⁷

Önálló forráscsoportot alkotnak a különböző templom- és kolostorleltárak, amelyek időről időre pontos képet adnak egy-egy búcsújáráshely tárgyi anyagának változásáról. Ezzel szemben a kolostorok felosztási jegyzőkönyvei egy végleges állapotot rögzítenek, ezeket rendtartományonként külön is összegyűjtötték.²⁸ A leltárakon és jegyzőkönyveken belül külön figyelmet érdemelnek a könyvtárak anyagára és a fogadalmi tárgyakra vonatkozó feljegyzések: az előbbiből a kegyhelyet gondozók által közvetített vallási ismeretanyagra, az utóbbiból a kultusz egyik fontos, ma már rendszerint eltűnt megnyilvánulására következtethetünk. Végül megemlítjük a többnyire egyházi személyek kezétől (a kegyhelyeket gondozó szerzetes vagy világi papoktól, a kegyhelyeket valamilyen céllal felkereső egyháziaktól stb.) származó személyes jellegű feljegyzéseket, útleírásokat, naplót, visszaemlékezéseket, amelyek ugyancsak értékes adatokat tartalmazhatnak a búcsújárási történetéről.²⁹

NYOMTATVÁNYOK

1. 17–18. századi összefoglaló munkák, mirákulumos könyvek

A búcsújárási forrásainak harmadik típusát a nyomtatásban megjelent forrásanyag adja. A nyomtatott források esetében nem húzódik éles határ a különböző forráscsoportok között, sőt az egyes könyvtípusok között is számos átmeneti forma található. Ez onnan érthető, hogy a különféle áhítatirodalmi kiadványok, valamint a ponyvafüzetek és a kegyhelyismertető szerzői jórészt korábbi nyomtat-

ványokra, elsősorban a 17–18. századi összefoglaló munkákra (Atlas Marianusokra stb.) és a mirákulumos könyvekre nyúlnak vissza: némi változtatással újra és újra elismétlik azok tartalmát, forrásértékűek azonban akkor, amikor egyrészt ma már elveszett korábbi forrásokból őriznek meg anyagot, másrészt amikor a mindenkori jelenig viszik tovább az eseményeket, és sokszor csak belőlük megismerhető adatokat tartalmaznak a korabeli állapotokról. A 17–18. századi összefoglaló munkákra és a mirákulumos könyvekre itt csak utalunk, részletes bemutatásukat másutt már elvégeztük.³⁰

2. Egyéb történeti munkák

Ebbe a csoportba tartoznak mindenekelőtt a különböző nyomtatott vagy nyomtatásra szánt 17–18. századi rendtörténeti munkáknak a búcsújáróhelyekre vonatkozó részletei. Így például Augustinus Maria Romer 1667-ben kiadott szervita rendtörténetében az ausztriai, magyarországi és csehországi rendtartomány kolostorainak történetét hozza, miközben részletesen elmondja a szerviták által gondozott magyarországi búcsújáróhelyek (Loretom, Stotzing) történetét.³¹ Hasonló módszert követ a magyarországi pálos kolostorok³² és az erdélyi obszerváns ferences rendtartomány³³ történeti összefoglalója is. Nem jelent meg nyomtatásban Kósa Jenő 1774 körül készült ferences rendtörténeti munkája, melynek második részében a rendházak történeténél a ferencesek által gondozott búcsújáróhelyekkel is megismerkedhetünk.³⁴ Ezt a munkát még a 18. század végén több példányban lemásolták, s a nagyobb rendházak könyvtárába is eljutott (Sümeg, Pozsony). A trinitárius és ágostonrendi nyomtatott rendtörténetek ugyancsak számos jól használható adatot tartalmaznak.³⁵

A történeti munkák között kell megemlíteni azokat a megőrkítés szándékával létrehozott város- és templomleírásokat, amelyek búcsújáróhelyekkel kapcsolatos részleteket is tartalmaznak. Így például Vánossy Ferenc budai tanácsos a budai városi tanács költségén 800 példányban kiadott könyvében a budai nevezetességek között részletesen elmondja a Krisztinavárosi templom és a búcsújáró kultusz kialakulásának történetét.³⁶ Horváth Antal pálos szerzetes a nagyszombati Szt. Miklós székesegyházról 1746-ban megjelentetett teológiai doktori disszertációjában a templom ismertetésénél szól a kegyoltárról és a kegykép körül történt eseményekről, a könyv nagyalakú kihajtható címlapelőzéke pedig Nagyszombat városa fölött a síró kegyképet ábrázolja.³⁷ E kiadványcsoporthoz kapcsolódva említjük meg a 18–19. századi egyházmegyei sematizmusoknak a történeti áttekintés igényével készített csoportját, mivel az ide tartozó munkák gyakran a kegyhelyekre vonatkozó értékes adatokat is tartalmaznak.³⁸

Ide tartoznak végül azok a kiadványok, amelyeknek középpontjában a kegyhelyeken végzett egyházi vizsgálatok lefolyásának és eredményeinek dokumentálása áll. A pozsonyi székesegyház Pietà-szobrához kapcsolódó események vizsgálatát az eljárást vezető Kopcsányi Mihály pozsonyi prépost adta közre 1643-ban latinul, majd a munka 1742-ben németül is megjelent.³⁹ A nagyszombati kegykép könnyezése ügyében végzett egyházi vizsgálat eredményét az eljárást vezető Mártonffy György nagyszombati plébános és esztergomi kanonok tette közzé előbb latin, majd magyar nyelven.⁴⁰ Koptik Odó dömölki apát 1749-ben névtelenül, német nyelven jelentette meg az általa nagymértékben támogatott dömölki kegyhelyvel kapcsolatos hivatalos püspöki vizsgálatok forrásait és a kegyhelyen történt

csodás események leírását; ez utóbbi a kiadványt már a mirákulumos könyvek határterületéhez sorolja.⁴¹ Előfordul, hogy az ezeknek a nyomtatványoknak alapul szolgáló kéziratos jegyzőkönyvek vagy a nyomtatásra előkészített kéziratok is fennmaradtak.⁴² A kiadványok közös jellemzője a törekvés a hitelesség alátámasztására, amit különböző eszközökkel (hely- és személynevek, időpontok megadásával, tanúk felsorolásával stb.) kívánnak megvalósítani.

3. Áhítatirodalom

Ebbe a forráscsoportba soroltuk mindazokat az elsődlegesen áhítati célkitűzéssel keletkezett 17–18. századi munkákat, amelyek részben vagy teljes terjedelemben a barokk kori kegyhelyekre illetve búcsújárásra vonatkozó anyagot tartalmaznak. A történeti és az áhítatirodalmi jellegű kiadványok között mintegy átmenetet alkotnak azok az egy-egy kegyhelyhez kapcsolódó nyomtatványok, amelyek az áhítatirodalmi rész előtt rövidebb-hosszabb kegyhelytörténeti fejezeteket is magukban foglalnak.⁴³ A barokk kori Mária-irodalomban önálló műfajként alkotnak a Mária-kalendáriumok, amelyek az év napjaira szóló elmélkedéseket tartalmaznak. Az elmélkedések egyik kedvelt témája a Mária-kegyképek történetének elbeszélése. Így például Hevenesi Gábor a nagyszombati jezsuita kollégium Mária-társulatának ajánlott kalendáriumában Gumpfenbergre és más forrásokra hivatkozva számos esetben közöl Mária-kegyképekkel kapcsolatos történeteket.⁴⁴ Nádas János a jezsuita rend múltjából kiválogatta a Mária-tisztelet jellemző megnyilvánulásait, s az elmélkedésre szánt munkában számos példát közöl a Mária-képek (nem csak a kegyképek) tiszteletének különféle módjairól.⁴⁵ A „lelki zárandoklat” néven ismert barokk kori elmélkedések műfaji együttesének egyik csoportja közvetlenül is kapcsolódik a kegyhelyekhez: ezek lényege a búcsújáróhelyek nem fizikai, hanem lelki értelemben vett felkeresése, tisztelete. Erre utal például Hevenesi Gábor a napi Mária-tisztelethez kapcsolódó félszáz ajánló utalásának első megjegyzése, amely szerint lelki zárandoklatot kell végezni és Mária csodatévő képeit lélekben kell felkeresni.⁴⁶ Az egyik típusba azok a kiadványok sorolhatók, amelyek több kegyképet tartalmaznak, mint például az az 1737-ben Pozsonyban kiadott „Marianischer Pilgram”, amely az egész országból összesen 10 fametszetű kegyképábrázolást és egy-egy ezekhez fűzött imádságot foglal magában.⁴⁷ Ezzel szemben egyetlen kegyhelyhez, az illavai trinitáriusok templomához kapcsolódik az az igényesebb kivitelű, rézmetszetekkel díszített kiadvány, amely öt „stációra” osztva versbe szedett latin nyelvű elmélkedés-sorozattal kínálja a lelki zárandoklat lehetőségét.⁴⁸

A barokk kori prédikációs irodalmon belül a zárandoklatok prédikációbeli alkalmi említései mellett külön műfajként jelennek meg a búcsújáróhelyeken elmondott beszédek, amelyek közül többet a kultusz terjesztésére ki is nyomtattak. Így például 1697-ben a nagyszombati jezsuita nyomdában magyar nyelven megjelent Tallián Péter pálos szerzetesnek a máriavölgyi kegyhelyen Kisasszony napján elmondott beszéde.⁴⁹ A győri kegykép könnyezésének százéves évfordulóján Majláth Antal pápóci prépost által mondott magyar nyelvű beszéd három év múlva latinul jelent meg egy aktuális vitairat kíséretében, amely a Neuer deutscher Merkurban 1797-ben a kegykép könnyezésével kapcsolatos eseményeket felvilágosult szellemben bíráló cikk ellen íródott.⁵⁰

Ebbe az összefüggésbe tartoznak a 17–18. századi ének- és imádságos köny-

vek, a liturgikus kézikönyvek, valamint a társulati könyvek búcsújárással, proceszsiókkal kapcsolatos részletei is.⁵¹ A búcsújárással érintkező áhítatirodalmi munkáknak egy másik határterületét jelzi a reformációs és az ellenreformációs vitáirodalomnak az a része, amely a képek és ereklyék tisztelete ellen, illetve tiszteletének védelmében íródott. Szerdahelyi Gábor jezsuita teológus például előbb latin, majd magyar nyelven is közrebocsátott egy „lelki szem-gyógyítót”, melyben párbeszédes formában a bibliából és a teológiai irodalomból származó idézetekkel, többek között a szentképek és a szentek ereklyéinek tiszteletét védelmezi.⁵²

4. Ponyvafüzetek

A 18. század második felétől a 19. század végéig a búcsújárással összefüggésben folyamatosan megjelenő ponyvafüzetek a bennük található szöveganyag műfajai alapján négy nagyobb csoportra tagolódnak, amelyek egy része tartalmi szempontok szerint további típusokra osztható.⁵³ Minden csoportban megtalálhatók a magyarországi és a jelentősebb külföldi búcsújáróhelyekhez kapcsolódó kiadványok. Az énekfüzetek legnagyobb része egyetlen kegyhely énekanyagát tartalmazza. Ezen belül vannak olyanok, amelyek meghatározott alkalomra szólnak, így megjelölik a búcsújárás évenként visszatérő időpontját (pl. a pozsonyiak máriavölgyi zárandoklatát, a csíksomlyói pünkösdi búcsút), az énekek előadási lehetőségeit (pl. köszöntő, búcsúzó ének) vagy pedig egyetlen meghatározott zárandoklat énekanyagát közlik. Vannak továbbá olyan énekfüzetek, amelyeknek csak egyik éneke kapcsolódik konkrét kegyhelyhez, és ismerünk olyanokat is, amelyek nem egy meghatározott kegyhellyel állnak összefüggésben, hanem általában a búcsújárás során előadható énekeket foglalnak magukban. Az imádságszövegeket tartalmazó ponyvakiadványok egyik része egyetlen kegyképhez kapcsolódik, másik része a pápa által meghirdetett jubileumi évek zárandoklatainak rendjét és imádságait közli. A ponyvafüzetek harmadik csoportjába azok a kiadványok tartoznak, amelyek egy búcsújáróhelyhez kapcsolódva az imádság- vagy énekszövegek előtt röviden összefoglalják a kegyhely történetét is. Jól elkülöníthetők végül azok a nyomtatványok, amelyek egy kegyhely csodái közül mondanak el néhányat többnyire verses formában. Ezek az ún. mirákulumdalok⁵⁴ a legendaballada műfaji együttesével érintkeznek, a kapcsolat tisztázása külön vizsgálatot érdemel. A mirákulumos ponyvák kiadványtípusa különösen jól mutatja a búcsújáróhelyekkel kapcsolatos ponyvafüzetek szoros összefüggését egyrészt a barokk kori mirákulumos könyvekkel, másrészt a ponyvakiadványoknak azzal az újabb csoportjával, amelynek darabjai már a kegyhelyektől független csodatörténeteket közölnek.

5. Kegyhelyismertető, alkalmi kiadványok, búcsús kézikönyvek

A 19. század közepétől egyre nagyobb számban jelennek meg az egy vagy több búcsújáróhelyhez és néhány nagyobb külföldi kegyhelyhez kapcsolódó kegyhelyismertető füzetek, vezető, búcsús kalauzok. Ezek a kiadványok többnyire egyházi jóváhagyással, a kegyhelyet gondozó rend vagy rendház kiadásában, egyházi szerzők tollából látnak napvilágot. Túlnyomó többségük a kegyhely történetére vonatkozó legfontosabb tudnivalók után a búcsújárás hasznáról szóló elméleti fejtegetéseket közöl, majd szorosabb értelemben vett áhítatirodalmi anyagot: énekeket, imádságokat, litániákat stb. tartalmaz.⁵⁵ Az alkalmi kiadványok egy búcsújá-

róhely jelesebb évfordulójának ünnepeit mutatják be részletesen. Így például latin, magyar, német és szlovák nyelven egyaránt megjelent a sasvári kegyhely 300 éves jubileumára kiadott munka, amelyből a kegyhely eseményei után az első csodákról, majd a kegyszobor történetéről szerzünk tudomást.⁵⁶ Ezt követi a jubileumi búcsúra vonatkozó okiratok, valamint az egyéb emlékkönyvek és búcsús kalauzok felsorolása, majd az ünnepi előkészületek és a búcsú lefolyása kerülnek bemutatásra, végül imádságokat, alkalmi verseket olvashatunk. Ezzel csaknem teljesen megegyezik az 1857. évi máriacelli magyar országos búcsújárásra vonatkozó jubileumi kiadvány szerkezete, amely a történeti jegyzetek után az eseménnyel kapcsolatos püspöki leveleket, az előkészületeket és az utazás leírását, valamint az alkalmi verseket és az elhangzott beszédeket tartalmazza.⁵⁷ A 19. század végén jelenik meg a búcsús kézikönyvek műfaja, amely már nem kapcsolódik egyetlen kegyhelyhez, és a szorosabb értelemben vett búcsús ájtatosságokon kívül gyakran más alkalmakra szóló vegyes imádságokat, énekeket, könyörgéseket, zsoltárokat, litániákat stb. is magában foglal.⁵⁸ A ponyvafüzetek és a kegyhelyismeretők, alkalmi kiadványok forráscsoportja részben már túlvezet a vizsgált korszak határain, megfelelő kritikai értékelésükkel, a regresszív módszer körültekintő alkalmazásával azonban közvetve hozzájárulhatnak a barokk kori állapotok megismeréséhez.

* * *

Lezárva ezzel a barokk kori búcsújárás történetére vonatkozó források számbavételét, utalnunk kell arra, hogy a felsorolt forrástípusokon kívül természetesen még számos egyéb korabeli (pl. misszilis levelek, végrendeletek) és későbbi (pl. egyházi sajtó) forrás és forráscsoport (pl. jogtörténeti, egyházjogi források) is tartalmazhat a témára vonatkozó adatokat, ezekre azonban szórványosságuk miatt most csak utalunk. Az itt bemutatott forrásanyag sokrétűségéből és többszörös áttételességéből következik, hogy az egyes forrástípusok objektivitási szintje, értelmezési tartománya és hasznosíthatósága jelentősen eltér egymástól. Minden forráscsoport egyrészt beletartozik egy tágabb forrásegyüttesbe, melynek darabjaival összetett kapcsolatrendszer fűzi össze, másrészt mindegyik egy-egy önálló műfajt is jelent, amelynek megvannak a saját keletkezési körülményei, fejlődési sajátosságai és törvényszerűségei. Ezért az értelmezés különböző kezelésüket, a forráskritikai módszerek sokrétű alkalmazását, valamint másjellegű, a témához csak közvetve kapcsolódó források (hely- és településtörténeti adatok stb.) felhasználását teszi szükségessé. Minél több búcsújáróhely teljes forrásanyagának a részletekre kiterjedő, együttes vizsgálatától remélhetjük csak, hogy közelebb jutunk a barokk kori búcsújárás összetett jelenségének mélyebb megértéséhez.

JEGYZETEK – NOTES

1. TÜSKÉS Gábor–KNAPP Éva: A szent vér tisztelete Magyarországon. In: Művelődéstörténeti tanulmányok a magyar középkorról. Fügedi Erik (szerk.) Budapest, 1986. pp. 76–116.
2. TÜSKÉS Gábor–KNAPP Éva: Fejezet a barokk kori szentkultusz történetéből. A katókom-baszentek tisztelete. Népi kultúra – népi társadalom 15. (Megjelenés alatt)
3. TÜSKÉS Gábor–KNAPP Éva: Egy dunántúli búcsújáróhely a XVIII. században. (A homokomáromi mirákulumos könyv tanulságai 1751–1786.) Ethnographia 1982/2. pp. 269–291.
4. DÜNNINGER, H.: Ablassbilder. Ein Beitrag zur Klärung der Begriffe „Gnadenbild“ und

- „Gnadenstätte“. Sektion „Volkskunde“ der Görres-Gesellschaft Generalversammlung. Regensburg, 1984. p. 28.
5. *Ibid.* p. 12.
 6. BRÜCKNER, W.: Gnadenbild und Legende. Kultwandel in Dimbach. Würzburg, 1978. pp. 40–54.
 7. DÜNNINGER, *op.cit.* p. 23.
 8. BRÜCKNER, W. (Hg.): Maria Buchen. Eine fränkische Wallfahrt. Würzburg, 1979. pp. 127–137.
 9. DÜNNINGER, H.: Maria siegt in Franken. Die Wallfahrt nach Dettelbach als Bekenntnis. Würzburg, 1979. pp. 83–87.
 10. SZILÁRDFY Zoltán–TÜSKÉS Gábor–KNAPP Éva: Barokk kori kisgrafikai ábrázolások magyarországi búcsújáróhelyekről. Budapest, 1987.
 11. BRÜCKNER, *op.cit.* (8. jegyzet) p. 21–35; DÜNNINGER, H.: Kleine Andachtsbilder als Indikatoren für Wallfahrt. In: Brückner, W. (Hg.): Wallfahrt—Pilgerzeichen—Andachtsbild. Aus der Arbeit am Corpuswerk der Wallfahrtsstätten Deutschlands. Probleme, Erfahrungen, Anregungen. Würzburg, 1982. pp. 149–160.
 12. Raff, Th. (red.): Wallfahrt kennt keine Grenzen. Ausstellung im Bayerischen Nationalmuseum, München 28. Juni bis 7. Oktober 1984. (Katalog) München, 1984. pp. 34–41.
 13. BÁLINT Sándor: Karácsony, húsvét, pünkösd. Budapest, 1976². p. 327.
 14. DÜNNINGER, H.: Was ist Wallfahrt? Erneute Aufforderung zur Diskussion um eine Begriffsbestimmung. Zeitschrift für Volkskunde 59. (1963) pp. 227–228.
 15. BEITL, K.: Votivbilder. Zeugnisse einer alten Volkskunst. Salzburg, 1973. pp. 25–26.
 16. Klaempf, Anselmus (ford.): Der in dem Acker Verborgene-Schatz... Wienerisch-Neustadt, 1714.
 17. Raff, *op.cit.* pp. 258–260.
 18. Ladislaus a S. Stephano: Flores Marani... Buda, 1777.
 19. P. Fr. Marianus a Regibus: Peregrinatio trigrammatica Phyloteae cum Charitone, ad dictam Il-laviae in Pannonia. Tyrnaviae, 1723.
 20. Közli TÜSKÉS Gábor–KNAPP Éva, *op.cit.* (3. sz. jegyzet) p. 275.
 21. Raff, *op.cit.* pp. 276–290. Rókus záródokként való ábrázolásáról BÁLINT Sándor: Ünnepi Kalendárium. II. köt. Budapest, 1977. p. 194. Tóbiást az angyalal záródokként ábrázoló fa-metszetet közöl KOPCSÁNYI Márton: Ke/resztyén/ Ima/dsagos/ köny/vetske/... Becz, 1637³. p. 502.
 22. Így pl. BAL Jeromos: Csáky István gróf végrendelete. Közlemények Szepes vármegye múltjából. 6. (1914). p. 156.
 23. Buda-Krisztinavárosi templom számadásai. Fővárosi Levéltár, Budai Levéltár, templomszáma-dások 9. sz. doboz, Krisztinavárosi templom.
 24. Így pl. Representatio seu Conscriptio Status Capellae Solmáriensis... Püspöki Levéltár, Szé-kesfehérvár, 4560/c., Bodajki Inquisitio de Gratiis Intercessione B. M. V. Auxiliatricis in hac Possessione obtentis die 8-a jun. 1756. Püspöki Levéltár, Székesfehérvár, 4508/c., MÁR-TONFFY György: Újonnan fakadott köny-hullatásoknak forrása... Nagyszombat, 1708. (Kézirat) Esztergom, Bibliotheca, MS I. 206.
 25. Így pl. Protocollum variorum connotationum Historiae domus Erem. Sanct. Fontis de Matra verebely ab anno 1844 ... P. Cornelius Lencsés. Országúti Ferences Rendház Levéltára, Buda-pest, B 34. V. ö. továbbá Protocollum Residentiae Nostrae Vetero-Budensis Ordinis Dis-calce-atorum SSmae Trinitatis Redemptoris Captivorum. Egyetemi Könyvtár Kézirattár, Budapest, Ab 228.
 26. Ilyeneket nagy számban tartalmaz pl. Historia Domus Besnyöiensis... incipit 1763 (1835-ig). Plébániai Levéltár, Máriabesnyő.
 27. DÜNNINGER, *op.cit.* (11. jegyzet) p. 153.
 28. Ilyeneket tartalmaz pl. Historia Provinciae Bosnensis et Capistranae ... 1705–1838. Acta Prov. Capistrana. Országúti Ferences Rendház Levéltára, Budapest, Theca II. I. J. 38.
 29. Így pl. Stephanus NEMESCKAY: Memoriale meum. Nagyszombat, 1872. (Kézirat) Eszter-gom, Bibliotheca, MS III. 172/b.
 30. TÜSKÉS Gábor–KNAPP Éva: Egy feltáratlan forráscsoport: barokk kori mirákulumos köny-vek magyarországi búcsújáróhelyekről. Irodalomtörténeti Közlemények 1985/1. pp. 90–100.
 31. ROMER, Augustinus Maria: Servitus Mariana... Viennae, 1667.

32. OROSZ, Franciscus: Synopsis Annalium Eremicoenobiticorum Fratrum Eremitarum Ordinis S. Pauli primi Eremitae. Sopron, 1747.
33. (P. GYÖRFFY: Ortus, progressus, vicissitudines, excisio, et restauratio olim custodiae nunc ab anno MDCCXXIX. Provinciae Transylvaniae... Typ. Conventus Csikiensis ad B. Virginem Visitantem, 1737.
34. KÓSA, Eugenii: Collectanea ... ab anno 1206 ad annum usque 1774. Országúti Ferences Rendház Levéltára, Budapest, sz. n.
35. P. Fr. Joannis a S. Felice: Annalium provinciae sancti Josephi ordinis exalceatorum sanctissimae Trinitatis... Viennae, 1739., SCHIER–ROZNÁK: Memoria Provinciae Hungaricae Augustinianae antiquae, Graecii, 1778.
36. (VAMOSSY Ferenc): Neu aus seinem Stein-hauffen wiederum aufwachsendes Ofen... Ofen, 1733. pp. 39–33.
37. HORVÁTH, Antonius: Memorabilia ecclesiae modo metropolitanae ad S. Nicolaum episcopum et confessorum In Libera, Regiaque Civitate Tynnaviensi. Tynnaviae, 1746. pp. 40–42.
38. Így pl. IPOLYI Arnold: Schematismus Historicus Dioecesis Neosoliensis pro anno Saeculari MDCCCLXXVI. Neosolii, 1876.
39. KOPCHANI, Michael: Narratio Dei Admirabilis ad Posonium gestae... Posonii, 1643., (*Michael Kopchani*): Beschreibung einer wunderlichen That, die sich zu Pressburg hat zugetragen... Abschrift, Pressburg, den 14. Febr., 1737. Egyetemi Könyvtár Kézirattár, Budapest, Ab 22.
40. MÁRTONFFY Georg: Denuo erumpens Lachrymarum... Tynnaviae, 1709., 1738², MÁRTONFFY György: Újonnan fakadott könny-hullatásoknak forrása... Nagyszombat, 1708., 1739².
41. (*KOPTIK, Odo*): Compendium Historicum von dem Ursprung und Merckwürdigkeiten, des Gnaden- und Wunderzeichen Orths Neu Mariae-Zell Bey Dömelck ... Oedenburg, 1749.
42. *Confer*: MÁRTONFFY György, *op.cit.* 24. jegyzet), és MÁRTONFFY, Georg, *op.cit.* (40. jegyzet, 1709.
43. KANISLICH, Antun: Utocsiste Blaxenoi Divici Marii ... na Postenye Gospe Almascke... Umnech, 1759.
44. HEVENESI, Gabriel: Calendarium Marianum e victoriis Contra Gentiles, Turcas, Haereticos, et alios injusti belli... Tynnaviae, 1714. (Első kiadása 1685.)
45. NÁDASI, Joannes: Annales Mariani societatis Jesu ab Anno 1521... Roma, 1658.
46. Idézi BRÜCKNER, W.: Erzählende Kurzprosa des geistlichen Barock. Aufriss eines Forschungsprojektes am Beispiel der Marienliteratur des 16. bis 18. Jahrhunderts. Österreichische Zeitschrift für Volkskunde 1983/3. pp. 101–148. A máriaradnai búcsúból otthon maradt szegediek lelki zárandoklatáról BÁLINT Sándor, *op.cit.* (21. jegyzet) p. 260.
47. Marianischer Pilgram deren In dem Königreich Ungarn sich befindenden Gnaden-reichen Marianischen Oerthern. Pressburg, 1737.
48. P. Fr. Marianus a Regibus, *op.cit.* *Confer*: RUDINAI János: Lelki szarandoksagh. Nagyszombat, 1609. A búcsújárás kifejezést keresztútjárás értelemben használja: Myrhából szedett Lépes Méz... szent kereszt szoloszmaja... Nagyszombat, 1700. és Szent Butsujárás, Az az: A kereszt-viselő Krisztus Jesus fájdalmas uttyának ajtatos gyakorlása... Eger, 1757.
49. TALLIAN Péter: Titkos értelmű lilium... Nagyszombat, 1697.
50. Saecularis memoria Sacrae Imaginis ... Mariae quae anno 1697 ... lacrimis immaduit. Jaurini, 1800.
51. Így pl. a nagyszombati kegyképhez szóló ajánlást és imádságot közöl a Mennybe Vitetet Bóldogságos Szűz Maria Congregatójának, Melly Nagy-Szombat ... Parochialis Ecclesiájában... 1615-dik esztendőben fundáltatott... Nagyszombat, 1710. c. társulati könyv: pp. 147–151., processzióra való litániát hoz NÁRAY György: Lyra Coelestis... Tynnaviae, 1695. pp. 169–186., útonjárók könyörgéseit hozza Officium B. M. Virg. az-az Aszszonyunk Szűz Marianak Három külömb időre-való szoloszmaja. Poson, 1643. pp. 426–430., a processziójárás lényegéről elmélkedik és útonjárók imádságát közli KOPCSÁNYI Márton, *op.cit.* (21. jegyzet) pp. 69–72., 501–510.
52. SZERDAHELYI Gábor: Lelki szem-gyógyító... Kassa, 1725.
53. *Vide*: TÜSKÉS Gábor–KNAPP Éva: Fejezet a 18. századi vallási ponyvairodalom történetéből. Irodalomtörténeti Közlemények 1985/4–5. pp. 415–436.

54. *Confer*: SPAEMANN, C.: Wallfahrtslieder. In: KRISS-RETTENBECK, L.–MÖHLER, G. (Hg.): Wallfahrt kennt keine Grenzen. Themen zu einer Ausstellung des Bayerischen Nationalmuseums und des Adalbert Stifter Vereins, München. München–Zürich, 1984. p. 187.
55. Így pl. (PAUSZ Amand): Kis Tzeli Szarándok... Győr, 1797. WEKERLE Godefried: Kisczeli szarándok. Győr, 1834. WEKERLE, A. Gottfried: Christkatholisches Andachtsbuch insbesondere für fromme Pilger zum gnadenbild Mariae nach Klein-Zell. Pressburg, 1835. HUSZÁR Károly: Vezérkönyv búcsújárók számára... Székesfehérvár, 1859. BALATON J.: A szegedi Havi Boldogasszony története énekek és imákkal. Szeged, 1865. SZEMENYEI M.: Loretom vagy is Szűz Mária názáreti háza Loretomban. Nagykanizsa, 1894².
56. MATEJKA, Josephus: Memoria Mariani trisecularis Jubilaei ... Sassiensis ... 1864. Szokolca, 1864., GRAEFFEL J.–GYURCSEK Endre: A sasvári háromszázados nagy búcsúját. Nagyszombat, 1865.
57. Mária-czeli liliumok... Pest, 1858.
58. Búcsúok könyve. Budapest, é.n. KOVÁCS Gyárfás: Kath. búcsújáró. Szamosújvár, 1898.

GÁBOR TŰSKÉS–ÉVA KNAPP

SOURCES OF THE PILGRIMAGE IN THE BAROQUE AGES

Popular religiosity is an old common field of research of both church history and ethnography. The various research incentives cannot, however, be always reduced to a common denominator easily. While in the terminology of traditional church history popular religiosity usually represents only a popularized form of the official ecclesiastic ideas and notions, the ethnographic, sociological approach relegates also the outward forms of religiosity that are independent of the church to the sphere of popular religiosity. This variance in interpretation can be resolved with the help of the social-historical approach which emphasizes in a given historical context the interaction between religiosity and the various social, political, economic and cultural manifestations. This point of departure interprets religious life as one of the most important frames of historical, social and cultural development and views the „popular” culture and religiosity together with the other cultural trends.

The phenomenon of pilgrimages offers an excellent opportunity for this extended social-historical approach to popular religiosity. The researches conducted on the subject in recent years leave no doubt that the history of pilgrimages is at the same time social history too and that the aggregate phenomenon keeps valuable realizations in store not only for ecclesiastical history and ethnography but also for a number of other disciplines as well. In a qualified sense, churchhistorical research might, in this context, be primarily be interested to find out whether pilgrimages—particularly in the Baroque Ages—could be interpreted as a representative form of the relationship between the official church and the great masses of the people. This process of approach reflects, among others, a part of the permeation and history of the ministering, literary and artistic activities of the church, the various religious notions, forms of devotion and spiritual movements that do not become apparent from any other source and that can, at the same time, serve as a lesson with regard to the present and future trends of the social activities of the church. Similar to practically all other spheres of church-history and the history of „popular religiosity”, the main tasks with reference to Hungary in this context are the performance of basic researches, the disclosure of the sources and their keeping on store.

Of the sources of a material character the cultic objects, the closer and wider environment of the cultic object, devotional copies and other devotional objects, votive objects, pictures and other donations, miraculum portrayals, the portrayals of pilgrims, pilgrimages, pilgrim-protectors and places of pilgrimages as well as objects carried on occasion of pilgrimages and the special clothing and equipment of pilgrims are presented. Of the hand-written sources the reports on endowments, donations, constructions and the economic life in connection with places of devotion, the texts of church arrangements relative to places of devotion and the sources directly referring to the pilgrimage cult should be stressed. An independent group among the printed sources is constituted by the comprehensive works of the 17-18th centuries relative to devotional pictures, the miraculum-books, other historical works, the publications pertaining to the field of devotional literature, the trashy literature as well as the guides to places of devotion, occasional publications and hand-books for pilgrims.

VÁTH JÁNOS

A BALATONALMÁDI RÓM. KAT. EGYHÁZKÖZSÉG TÖRTÉNETE

HISTORIA DOMUS

Adva van egy filoxera által kipusztított szőlőhegy (1882). A debreceni Déri Múzeum őrzi Telepy Károly festményét „Almádi szőlőhegy”. A Balaton- és Érmellékére jellemző pincegádor. Pusztuló félben. Körüle sivár, kiégett vörös talaja. Siralmas kép. Csak a rózsáló színben hangolt tónus teszi reményessé. Lakóinak lelki ügyeit a vörösberényi plébánosok látják el. Közigazgatásilag fele Szentkirályszabadjához, másik fele Szárberényhez tartozott 1872-ig.

A Lok dűlőrészen szőlő alá forgatáskor római kori épületmaradványokat, sírkamrákat, oszloptöredékeket, téglákat mentettek be a veszprémi múzeumba, mikor az már kultúrigény lett. Tehát lakott hely volt. Legalább az a rész, mely az Öreghegytől a Malompatakig terül. Középkori okleveles tanulság kettő fordul elő. A veszprémi káptalan 1493, 1519-ben határjáráskor „Almádi szőlőhegy”-nek említi. Kezdetről káptalani birtok. Tévesen az almádi bencés apátsággal vették össze. E múltja tudákos megírója egyenesen szárberényi „dömés apátságot” írt (Sz. M.). Szárberény Vörösberény okleveles neve. Szár: szirtet jelent. Vörös jelzőjét a régi lakosok nem a kövének, a permi homokkőnek színéről, hanem a jászovitákról, kiket „Vörösbarátoknak” hívott a pálos fehér, a ferences cseri s a premontrai fehér papokkal szemben. A Jézus társaság rend fennállásáig Almádi hívei is a freskós, remek barokk csodába jártak istentiszteletekre. Eltöröltetésük után, 1773-tól világi plébániává alakul. Anyakönyvei 1746-tól vezetve s ott már Vörösberény a neve.

Almádi telektulajdonosai legnagyobb részt veszprémi mesteremberek a székeskáptalanon kívül. Oly szép számmal lakták Almádit, hogy 1885-től lelki szükségét érezték kápolna emeltetésének. Közadakozásból épült a Remete patak balpartján, a már 1879-ben emelt kőkereszt mögött, két út összetorkolásánál „Apostolok oszlása” tiszteletére a kt. kápolna. Telkét Kurcz Rudolf és neje ajándékozta. Brenner Lőrinc és Krisztián József építették. Később a bájos királyi Szent tiszteletére „Szűzszent Margit” ajánlották föl. Az oltárképet Blázy Imre, a veszprémi áll. polg. iskola rajztanára festette (1890). A kápolna búcsúját nyáron (Alacoque Margit) tartották s 1935-ig a berényi plébános s kántor kötelezően misét szolgáltak, bár a királyleány névünnepe jan. 19-re esik.

Almádi már szervező kezekbe kerül. Vég helyi Dezső történész s a megye alispánja várszerű nyaralót építtet. Parkot és gyümölcsöst létesít körülötte. Példáját követik a birtokosok. A rózsaszíntónusú Telepy kép jóslat. Utat mutat. A téres

nagy telkeken egymás után épülnek a tágas nyaralók. A vezető alispán példájára Brenner cementgyáros Véghegyi mellé új, mozgékonyabb ember szerződik: Óvári Ferenc, Veszprém városának ügyésze, s a Veszprémi Takarékszövetkezet megvásárolja a székeskáptalantól az alsóörsi közlekedési útmentét. Hosszú lejáratú kölcsönöket bocsátat hozzá a takarékjával a vásárlóknak. Az ország minden részéből toborzódnak: Pozsonytól Kolozsvárig, Győr, Budapest, megint Veszprém jár elől jó példával. Nagyrésze kisemberek. Már a vincellérek, s más állandó lakosok száma iskola építését kívánja. 1904-ben avatják fel az állami iskolát. Óvári ajándékozta hozzá a telket. Hitoktatásra a vörösbereinyi r. kat. plébánosok, a ref. lelkészek járnak át. Óvári szervezi a fürdőorvosi, a jegyzői, majd az állandó községi orvosi állással kapcsolatban a gyógyszerért, csendőrséget, postamesterséget. Állandó lakók száma 1890-ben 296, 1900-ra megkétszereződik, 1920-ra 986, ebből kat. 686, ref. 247, egyéb 53.

1908-ban megépül a felső balatoni vasútvonal. Börgöndön át Budapestet köti össze a Balatonfelvidékkel Tapolcáig. Így teljesül régi vágya a fürdővidéknek. Veszprémen át Győr-Alsóörsszel kapcsolódik bele. A 48-as kortes ellenőrnőta „Éljen Kossuth, nem kell vasút!” átforgatódik „Éljen Kossuth, van már vasút”-ra. Széchenyi első álmának (balatoni gőzhajózás) valóra válása után, ellenfelének fia Kossuth Ferenc valósítja meg az északi balatoni vaspályát, a déli parttal szemben. Nagy lendületet ad ez ennek a bájos, elragadóan kedves, pormentes, most már szőlős, dísz- és gyümölcsfás hegyoldalnak. Az építkezés áttolódik a Pinkóczlói plátóról az Öreghegy aljára, majd oldalára. Kossuth fia iránti hálából szobrot kap a világneves apa és Petőfi is. Ennek a derékszobrát Izsó Miklós, Kossuthét Holló Barnabás annyi híres domborművi jelenet megalkotója tervezi. Kenese is szoborral áldoz Kossuthnak, amiért fia kiemelte elszigeteltségéből. Fürdővendégei vagy Siófokon át gőzhajóval, vagy tengelyen Lepsényen át közelítették meg. Almádit is. Mióta Jókai csónakja belefordult a siófoki vízbe, ő is Veszprémen át tengelyen utazott a Savanyúvízre nyaralójába. Rákóczi Ferenc szabadsághősünk szobrát Szekfü Gyula nagy történészünk „Bujdosó Rákóczián” való méltatlankodás hozta létre. Szintén Holló Barnabás műve. Mint Véghegyi Dezső emlékpádjának (Csikász Imre plakettje) felavatása a világháború előestéjére esett. Márki Sándor neves történészünk, a kolozsvári egyetem tanára olvassa fel háborús hangulatban emlékbeszédét. Több nyaralótulajdonos kolozsvári professzor társa jelenlétében. Majd minden jelenlévő érdekelve volt bevonult hozzátartozója, sőt hősi halottja révén, a világháborúval.

Mégis a hadi világban vetődik fel az eszme, hogy templomot kellene építeni. Rada István kanonok, neves műfordító vállalta is, de a szemben lévő telket nem volt hajlandó kat. templom céljára eladni tulajdonosa, Cs. Szabó László. A hadi jótékonytságot szolgáló gyűjtések, bálók, tombolák mellett a templom javára rendezett hasonló összejöveteleket, hajókirándulásokat Óvári. A befolyt jövedelem a háború után elértéktelenedett.

Mikor felszólítást kapott az anyaegyház (1925), hogy a leányegyházakban is meg kell alakítani az önálló egyházközségi tanácsot, Óvári lelkesen állt a mozgalom élére. Felvetette és ébren tartotta a templom eszméjét. Gyűlt a pénz ismét, mint szokás, bálók, adományok, kirándulások stb. rendezésével.

1928-ban megépül az ötezer elemi iskola keretében a háromtantermes új állami iskola. Készülődik a nemzet Sz. Imre herceg halálának 800-dos megünneplésére.

A világ szeme Magyarországon. Már 60 000 pengő gyülemlett össze az építendő templomra. Óvári ingyen telket ajánl föl. Mivel a fürdő miatt lármásnak találták, elcseréli egy szemben fekvő impozánsabb telekért. Kifogásolják, hogy kiesik a központból. Felajánlja, hogy vegyenek másutt, ő az építésbe adja a telek árát. Le is ülték a fehér asztal mellé, tárgyaltak, magyarmiskásan sok beszéddel, de a zsebébe nem nyúlt senki.

A tanítói kar azon a nézetten volt, hogy a templom s iskola egymás szomszédságában legyen, hogy télen fűtött helyiségben gyülekezhessen a szt. misére igyekvő ifjúság. Óvári nagyszerűen tudott leszerelni minden ellenvetést s eljutott önzetlen akarattal, hogy kiírathatta a pályázatot az építésre. Hat építési terv érkezett be a hatvanezer pengős költségvetésre. Az egyházközségi tanács, majd a közgyűlés Medgyaszay István műépítész egy. magántanár tervét fogadta el. Az, mint az állomási épületet, az utolsó bakterházig, magyar népies stílusban oldotta meg feladatát. Mint a nagy építőművészek, a kor ízlését és a terep adottságát tekintette, s keletelt alap helyett központi elhelyezést tervelt. A többi tervezők történeti ízlésben, meghaladott formában mozogtak. Medgyaszay magyaros-székelyes templomot tervezett. Mesterien oldotta meg az utca felé frontozást, a térkitöltést pedig a kampanyilaszerű torony elhelyezéssel. A helybeli vörös permi homokkő díszítő elemek művésziesen keretezik a habarcsos falmezőket. Erdélyies tornya s a magas tetőzet villaszerűen alkalmazkodik a fürdőhely nyaralóihoz. A csillagos keresztet mind a négy égtáj felé egyként jelképezik a betlehemi csillagot és a megváltás jelét, mint világhírű dómokon s a pécsi székesegyházon is. A belső térkiképzés is szerencsés. A hosszanti keletelt egyházakkal szemben központiségével közelebb hozza a híveket a szent ténykedésekhez. Csupa faanyag a belső berendezése. Magyaros szív és ész alkotása. Első lelkészei (Zimmerman Szulpic s Kreutz József) „fatemplomnak” mondták lenézően, a történelmi ízlés rabjaiként. Három építész-tanár is bekukkantott egy ízben s körülnézve egyetlen szóban jellemezték „Medgyaszay”. Bár ez se dicséretül indult, de egyetlen szóban jellemezett. Első szerelmese, Pintér Sándor magyar szívével vallott róla, mikor a háborús pusztítás martaléka lett az Óvári hagyatékú nyaraló, plébánia, hálával fordult Istenhez egyéni s közösségi veszteségében „Ha már a próbáltatást el nem kerülhattük, legalább nem a kő és a facsipkecsoda veszett oda!”

Központi elhelyezkedésénél szinte önkénytelenül bűg fel lelkünkben az eucharisticus ének, az oltárközelségét éreztetve: „Köztünk lakó tiszta Ostya.” A szentbeszéd után pedig „Hallottuk Isten a te szentigédet.” Egyetlen lépcső visz a szentélybe, s egy az oltár elé, amely fölé az oltárképet, Gyulay Istvánné Benczur Gyula tanítványa tervezte és festette, 2000 pengő értékben, ajándéku. Jelképesen oda-festett egy derékba tört oszlopot. Angyalkák hozzák a Szt. felé a liliomot, és a mennyei koronát . . .

Gipszszobrai ékesítik Szt. Józsefnek, Páduai Szt. Antalnak, aztán a lourdesi Szűz, a liziói kis Szt. Teréz, Pátrona Hungariae az Oberbauer cég, hatalmas színes ablakfigurák Gábor főangyal, Páduai Szt. Antal, András apostol, Árpád-házi Szt. Erzsébet, Szt. Róza és Szt. Anna – feltüntetve, kinek az ajándéka. A hat gyertyatartót az oltárra Czencz Rozália adta. Szt. József (Bukovits Károly és családja), Szt. Antal (Weninger Antal), Szt. Kálmán (Zolnai Gyula és családja) hadban elhalt fiuk emlékére, Szt. István király (Károlyi István s neje), Lourdesi Szűz, Kis

Teréz (Széfalvi Győrbíró Endréné, sz. Oskói Ocskay Elvira), Szt. Margit (nemes Giczy család), Szt. Margit (Csikász Dezső s neje, Varga Róza). Szintén művek az ablakfigurák: Gábor főangyal (Buzeczkyne Schneller Gabriella), Szt. Antal (Weninger Antal), Szt. András (Plemenitász E-né, Pintér Lujza), Szt. Erzsébet (Óvári Erzsébet emlékére), Szt. Róza (Amberg Róza s fia, Amerikában), Szt. Anna (Schol Antalné emlékére, gyermekei Mária, Erzsébet s Ferenc). Padokat Perczelné, Legény B.-né, Kis Lajos, Hidy Dezsőné, Báccsi G-né Sági Vilma, Óvári Ferenc, Majbó Gábor, Benkő József, Sággy Gyula, Iparosok kereskedők köre, Horváth Péter, Banga család. (Ha az adakozók sorát nézzük látni való Óvári s családja élen járt.) „A példa vonz” mondja Szt. Norbert. Mégis áldozatosság útja szakadt Óvári nyakába, mint a Táborhegyi fény után, a Kálvária. Piarista diák egyesület elnöke. Manrézei összejöveleken ajánlotta s követte a 3 napos lelkigyakorlatokat. Írtuk, hogy az eredeti terven sokat és sokszor korrigált a tervező Medgyaszay (meghalt 83 éves korában, 1959. máj. 6.) s a 60 000 pengős előirányzathoz 104 000 pengős lett. Képek, padok, szobrok stb. ajándék. Éppen ez háborította föl a híveket, mikor az építész törvényre ment. Medgyaszay volt a békéltető. Óvári boldog volt, hogy a dupla krétás követelésekből lecsökkentett, az egyházközségi közgyűlésen folytattassék. Ki fizeti meg? — Senkinek ne fájjon attól a feje — csillapította a támadókat Óvári. Az egyházi adó az egyenes 10%-át nem haladja meg! 40 000 pengő gazdaadósság címén az ő nevére ment. Ha nem szakad ránk a gazdasági válság, nem is fájhatott volna senki feje sem. A gazdasági összeroskadások között Óvári se állhatta a sarat: új törvényt alkottak a gazdaságosságokról: szigorúan csak ingatlanokra vonatkozik. Óvári bizalmával többen visszaéltek. Stern akarattjai bérleő között csak Óvári aláírása volt valódi a váltókon. A templomadósságból csak 20 000 pengőt vállalt, s ezért 60 hold bándi földet kellett eladni. A villany rt. váltóit is aláírta. Ám az almádi építkezések postatakarék, vasutasok stb. üdülőket építettek s nem remélt lendületet vett „a fürdőváros felé” Almádi. Óvári ajándék az Angolkisasszonyok, Ádám Iván kanonokén, az irgalmas nővéreknek: „A szegényekre költsétek, ha jövedelmek lesz” kötötte lelkükre Iván az irgalmas nővéreknek. Kálváriát is állított föl, birtokán, Káptalandombon. Mint írtuk, Óvári a tönk szélére jutott. A templomadósság másik felének rendezése a hitközségre maradt. A veszprémi aula Radványi kanonokat küldötte ki. Jelenetek, szemrehányások zúdultak föl. A zenebonában az asztalra vágott öklével Radványi Viktor, hogy ő előtte nem viselkedhetnek így! A közgyűlés határozat nélkül feloszlott. Még Kerényi Kreutz idejében kiküldötte az aula Hoss József irodaigazgatót, aki tapintatosságával s higgadtságával elérte, hogy a 20 000 felett maradt terhet vállalta. Deák (Zimmermann) János Szulpitz elzárkózva hallgatta az események híreit. Meditálhatott, hogy amit az egyházközségi közgyűlés kiküldöttje: Erdey Ferenc kalocsai képzőigazgató almádi telek s nyaralótulajdonos s Horváth János áll. isk. igazgató előtt vállalt, meg se kísérelte az adósság rendezést. Simoniának — kiközösítéssel jár — nevezte, ha ígérete szerint kifizeti sajátjából. Óvári Ferenc és titkára Péti Szilveszterné előtt is fogadta, hogy kifizeti a templomadósságot. Elég későn ébredt rá, mert minden egyházi ténykedés alól felmentették, sőt eltiltották, a veszprémi egyházmegyében. Erre a csonka rozsnjóba vétette föl magát. Hat-filiás plébániára valóságosan misszióban. Az építés után egy évre Székely László költő s teológiai tanár méltán mondotta: „Itt minden készen van.”

Az alapkövet Rott megyés püspök őszelídsége 1930. VI. 4-én áldotta meg. Az építést a tervező tanár tanítványa Kürthy László építészmérnök végezte. Legnagyobb részt veszprémi mesteremberekkel, panaszára a helybeli iparosoknak, mert neki állandóan foglalkoztatott iparosai voltak. Mikor vállalta, lemaradt pályázótársai nem titkolták, hogy alig maradt rajt valami, hacsak a pótmunkákon nem keres, hogy veszteség ne érje. Pótmunka pedig akadt bőven. A tervező tanár az eredeti tervtől eltérően helyesbített, javított s hatalmas lépcsőzetet teremtett a terep kívánalma szerint, hogy a Nemzeti Újság szerkesztője azt írta „Székesegyház elé illene”. Fatorony helyett kőharangház, díszes csipkézettel, megmunkálással, kerítés stb. mind, a költségvetés keretein túl. A munka dandárütemben haladt s az évszázadokon keresztül épülő templomokkal szemben Szt. Imre napjára a torony csúcsára s a tető sarkokra feltették nagy ünnepség keretében a keresztek. A megyés püspök benediktálta a remek kis csodát.

Gyöngyösy Imre vörösberényi plébános, majd szentszéki ülnök járt át misézni kocsin. Terhére volt s kora miatt nehezebb is esett a hitoktatással együtt. Óvári a hitközség világi elnöke megbetegedett. Veszprémben a beteglátogatást a ferences atyák látták el. A rendház főnöke távollétében Deák (Zimmermann) Szulpic volt nagykanizsai s egerszegi zárdafőnök, híres népszónok jött. Megnyerte Óvári tetszését s a beteglátogatás eredménye lett, hogy az almásdi templomadósság rendezésére kikérte szerzetétől s az egyházmegye átvette ideiglenesen, az almásdi egyház ügyeinek rendezésére adminisztrátornak.

Óvári már korábban, más új egyházközségek példájára a templomadósság törlesztésére a templom körül kriptahelyeket szándékozott értékesíteni. A közigazgatástól engedélyt kért rá. Megtagadták. Elutasították. A fellebbezést Deák meg se kísérelte, bár Cinege völgynek csúfolta a Remetevölgyre lejtő temetőt, terhes megközelíthetősége miatt.

Óvári szembaja s járása meggyöngyülése miatt teljesen Deákra bízta az ügyek rendezését s a vezetést. Maga visszavonult. Lemondott felsőházi tagságáról is. Deák a tombolával egybekötött jótékonysági bál jövedelmét teljesen a lelkészi fizetésére fordította, pedig úgy vállalta, hogy a saját magánpénzéből él. Teendőiben a látványosságot szerette. Szónoklataiban az idegekre pályázott. Megtörtént, hogy gyenge idegzetű nők rosszul lettek. Jelenet is megesett. Kanizsai kvárdijánása alatt, beszéd közben halálfejet mutatott hallgatóinak „Ilyenek lesztek!” Hogy hányan ájultak el, a fáma hallgat. Hitoktatáson nem tudott fegyelmet tartani. A térképmutató pálcikát pozdorjává verte a padokon „ezek az átkozott gyerekek!” miatt. Környezete hatása alatt megmarad rabulisztikájánál „aki aláírta a váltót a templomadósságban, fizesse ki, vagy a püspök fizesse!” A beszédét híven tükröző jegyzőkönyvre megjött az aula válasza, felmentették megbízatása alól, hogy menjen vissza a szerzetébe, az egyházmegye kötelékéből elbocsátották. Megtagadta a szerzetbe való visszalépést. Ezért felfüggesztették minden egyházi ténykedéstől.

Adminisztrátorrá Kreutz József keszthelyi káplánt a katolikus kör elnökét nevezte ki a püspök. Fogadtatása Deák környezetéből botrányos volt. Még le is köpködték egyes elbódultak. Könnyezve panaszkodta.

Kreutz József adminisztrátor 2 templomi hangversenyt rendezett. Bangha Béla jezsuita atya országos hírű szervező szónokolt és Ákom Lajos orgonaművész játszott. Kolosváryné Kuzsinszky Emma Schuberteket énekelt. A másodikon Koudela Géza beszélt, Ákom klasszikus orgona darabokat játszott. Kolosváryné Gou-

nodot énekelt. A nagy tömegeket vonzó Bangha nem volt megelégedve a közönséggel. „A jegyek elkelték — referáltak neki. Banghát hallgatják Pesten is. Ám fürdő évadban du. 6—7 óra között javában lubickolnak az emberek.” Az anyagi siker megnyugtatta Banghát, aki tábornok öccse vendége volt, mint a többi szereplőt is rokonok látták szívesen, templomért, Kreutz szorgalmazására. Ha Deák Szuplicra került a szó, szokta volt mondani, míg meg nem erősítették, ha fát vág-nak is a hátán, tűrni kellett volna, nem bakafántoskodni.

Még iskolaév elején kinevezte Rott püspök Pintér Sándor mezőkomáromi káplánt adminisztrátornak, Kreutz javaslatára. Hoss atya emberét hozta be. A későbbi eredmények igazolták őket. Puritán, szerény és serény ember került Kreutz József örökébe, aki beleszeretett Medgyaszay remek magyar szívével s a gondolatnak élt, hogy rendezze a sorsát. „Adósságáért még templomot nem árvereztek el” volt a jelszó. Pintér szerényen elvonult a Gyermekszanatórium egyik szobájába. Ott készült doktori értekezésre. Ott a jólelkű gondnok és családja ellátták avval a kevéssel, amire szinte szerzetesi igénytelenségében szüksége volt. Fogadtatása Deák udvara részéről, mint Kreutzé, megismétlődött. Letörölte a ráfröccsent sarat, s ment az elébe szabott úton. A következő év májusában tellett le Deák házbérlete (emeletes házat árendált ki), Pintér tudta, addig nem lesz nyugta Deák udvara részéről, míg el nem költözik.

Deák Szulpitz fényes egyházi felszereléssel volt ellátva. Ezt kivonta. Úgy kellett Berényből kölcsönözni: kelyhet, úrmutatót, áldoztatót, miseruhát legalább két színben. A teuton Kreutznak a kistermetű berényi pap ruhái térdig értek.

Pintér Sándor hamarosan, mint missziós területnek, az Oltáregyesülettől pótol-tatott mindent. Az Egyesület almádi fiókját megalakította. Megnyerő modorával mindent kivítt. A csupasz homlokzatra (trilaginum) sgrafitóképet festetett. Az egyetlen, ami összevágott a templom modorával. Tengernek csillaga (beuroni modorban) előtt térdel négy székelő ruhás magyar. A primitívség kedvességével hozta ki a tervező művész, Leszkovszky iparművészeti tanár: a víz, vitorlák, homok, jegenyék a Balatont lehelik. Tormay Béla az országos Postatakarék elnöke, főrdőigazgató élelemmel látta el a művészt és szállásáról is gondoskodott a kép kivitelezése idejére. Mint öreg prepa, aki az első évesnek azt mondja „öcsém maga tavaly még gimnazista volt, én meg jövőre tanító leszek”, Pintér az adósságról így szokott beszámolni: „Tavaly ennyi volt, jövőre csak ennyi lesz”.

— Nagy kalmár — mondogatták a testületi tagok ülés után. Eladja a templommelléket síroknak, mert Pintér kijárta, fellebbezett, ami Óvárinak nem sikerült, Deák pedig lépést se tett érte a közigazgatásnál, pedig vállalta a rendezést!

— Nagy kalmár! — bólogattak a hitközség vénei s feledték, hogy a Hanza-városok Kirchei, a Nyugat Chatedráljai, a Dél Duomoi is kereskedő nemzedékek gazdálkodásából nőttek a középkor, remekivé: a román, gót, reneszánsz, majd a nagy mecénások kezén a barokk csodáivá. A német lovagrendek csak sziklavárokat építettek pusztíthatatlanul. A türbék, mecsetek helyére az Eszterházyak, Szili Jánosok, Biró Mártonok — ha provinciális barokkot is, de Maelpertachekkel, Krakerokkal s Dorfmeisterekkel lehozták s magyarrá varázsolták a Mennyországot is, Zrínyi kirohanását a Zrínyiász előbeszéde szerint. Székely Bertalan már nem tudta követni. — Pintér nemcsak romokban heverő plébániát (a politikai községnek nem volt hite a romiskolát tető alá hozni) — építette föl a második világháború után, hanem Bicskei Jánossal falfreskókat álmódott a szentélybe, — a dia-

dalívbe és az ablakközökre. A szentély oltárképe helyére barokkos jelenetben, a Gizella kápolna háttérben, Szent Imre elragadtatását örökítette meg. Valószínű az azóta feltárt Szent Imre-romok is ezt igazolják. A diadalívre a Genezást partján játszódó halász és más jelenetek kerültek – Krisztus életéből. Az ablakközökre a magyar szentek még nem ismétlődő jelenetei: Gizella a koronázó palástot hímezi, Margit a kövezetet mossza fel alázatosságában, Remete Szent Pál elragadtatása. István fia oktatása. László imádsága a kunok legyőzése előtt s a gyakori szentáldozás szorgalmazója, Piusz pápának képe: alattuk a Krisztus kínszenvedése sorozata – egy istenáldott művész kivitelezésében és elgondolásában. Pintér nagyratörését, nemes hitét megtetézi, hogy a királyi várpalota romjai alól kimentí a Szent-Jobb kápolnát – melynek Lotz-mozaik-képei felbecsülhetetlen értékek.

Óvári kezdeményezése így vált megvalósult álommá Pintér kezén. Óvári az általi iskolának, a templomnak telket adományozott, írja alá s utalja ki a csekkeket, hogy a „fatemplom” remeke lehessen Medgyaszay Istvánnak, aki kálvinista léte re kat. templomot kivitelezett. Györgyi Dénes, kat. építőművész tervezi, aki Hősök emlékét is tervezte.

Óvári 1938. ápr. 28-án halálozott el. A városa temettette, mint díszpolgárát. Felsőházi tagságban utóda, Simon György nagyprépost szentelte be hamvait, a püspök, a vármegye képviselőjében, az általa alapított Balatoni Szövetség búcsúztatták pótolhatatlan ü. v. elnöküket (igazgatója Cséplő Ernő februárban halt meg). Mindkettő e személyükre legnagyobb igénytelenség megszemélyesítői, a község fáradhatatlan szolgálói.

Neveletlen emberek, akik csak a maguk érdekeit keresték, megvádolták, őt a Deák Ferenc-puritánságú férfiút. Aki leintette a hízelgő Ruszinkó Ádámot, hogy az oltár elé vajt kriptába temetkezzen, aki nem engedte, hogy a háza előtti vilanydúrcra szereljenek lámpát, pedig oda következett volna, nehogy rosszindulatúan önzéssel rágalmazhassák meg, pedig mint a templomkötvényeket, a Villany Rt. váltóit is zsírálta, aláírta, hogy Almádi fürdő értékét ezzel is emelje. Mindent a Balatonért s a Balaton mellé szeretett . . . A gyermekszanatóriumokba igyekezett. A szanatórium alkalmazottai még magánügyükben is felhasználták autóját. Óvári gyalog, villamosan igyekezett. Nem vette észre gyenge látásával, hogy a tilosra áll az útjelző, s lelépett a járdáról, s elütötte egy teherautó. Balaton című könyvében Margitay Rikárd jellemezte Deák Ferenc puritánságúnak. Emberséges lelkületét jellemezte, hogy soha cselédnek fel nem mondott. Egész cseléddinasztia vette körül. A magyar „Cseléd” oly nemesen adja vissza azt a viszonyt, mint a latin famulus a családiasságot (família). A templom harangozója, sekrestyése a kérésztész volt. „Addig is nem dolgozott nekem” mondotta.

A Szt. Vince egyesületnek is vállalta az elnökségét. Szegénysorsú iskolás gyermekeket ruhával, iskolai könyvekkel segítette az egyesület.

Csodálatos ember volt, hogy hány egyesületnek elnöklését vállalta, abból csak jó áramlott a közösségre. Volt ideje rá s nemcsak a díszet viselte. Figyelmessége kiterjedt, hogy a templomnak juttatott adományokat sorra írásba megköszönte.

Horváth Jánosné a templomi fehéreneműk mosását, vasalását, férje a miseorgonálást s az egyházi ének tanítását s a jegyzői teendőket vállalta Isten nevében, mikor már az egyházmegyei főhatóság a mamut képviselőtestületet megszüntette és a mindenkor plébános elnökle alatt Buzeczky Béla vil. elnöke, Albrecht Alajos s Horváth János tagjai lettek. Az önkormányzatot felfüggesztette. A fáradhatatlan

Óváriak, kinek minden tettét a jóság jellemezte embertársai, hazája, kivált a Balaton érdekében, utcája elnevezését megváltoztatták. Illene, mint Brennerét és Kurczét a kápolnán, táblával emlékét a Szent Imre-templomon megjelölni, s az utcanévet visszaállítani. Nála demokratikusabb, a közönséget szolgáló magyart ritkán szül a magyar fölé, ebben a megfoglyatkozott országban. A Szent-Jobb kápolna eredeti kapurácsozatát aranyozták. Mikor megsejmlélésből kis unokámmal távoztunk, éppen kilépett Dr. Pintér Sándor püspöki tanácsos. Lelkesedésemben annyit mondtam neki gratulációt: „Meg kellene a kezét aranyozni!”

* * *

Főszerkesztői megjegyzés:

A közölt különleges Historia Domust a Szerző 1955-ben vetette papírra, s írását jogutódja, Pacsu Gergelyné Fodor Sarolta adta át közzétételre a Szerkesztőbizottságnak azzal a céllal, hogy ez a megszokottól eltérő plébániatörténet ne vesszen kárba.

Horváth, írói nevén Váth János (1887–1962) katolikus tanító, iskolaigazgató, szakfelügyelő és a Balaton egyik legnépszerűbb írója volt. Életének nagy részét (1919–1962) Balatonalmádban töltötte tevékeny és sokoldalú munkában. Gazdag irodalmi hagyatékát (könyvtárát, levelezését, kéziratait) 1979-ben a Veszprém Megyei Múzeumi Igazgatóság megvásárolta. Az anyag első rendezésében közreműködve, meggyőződtem arról, hogy a katolikus szépirodalom és oktatás jelentős, vidéki egyénisége volt. Sikeres és elismerésekkel színes pályája a 40-es évek második felében megszakadt, az új kiadók nem igényelték írásait. Szellemi hagyatéka félszáz önálló kötete és mintegy ezer kisebb írása.

JÁNOS VÁTH

HISTORY OF THE ROMAN CATHOLIC PARISH IN BALATONALMÁDI

HISTORIA DOMUS

The construction of the first Catholic chapel in Balatonalmádi was decided in 1885 and the church was built from public donations on the left bank of the brook Remete, behind a stone cross erected in 1879. Meeting the needs of holiday-makers coming here from all parts of the country and in particular the requirements of wine-dressers and local residents, in 1904 also a national school was built. Religion was taught by the parson of Vörösberény and by the Presbyterian clergyman.

In the 1920-s the need for the construction of a church became apparent. By 1931 60,000 pengős were collected for this purpose. The establishment of the church was managed by the enthusiastic attorney of the town of Veszprém, Ferenc Óvári, who also developed the settlement of Almádi. Following the designs of István Medgyaszai, the church was erected in Hungarian style of local red sandstone. The finishing works were already led by the first parson, Sándor Pintér. "Óvári's initiative thus turned into attained reality in the hands of Pintér."

The general editor's remark:

The historian of the construction of the church, János Váth (1887–1962) lived between 1919 and 1962 in Balatonalmádi where he was first teacher, then schoolmaster and finally school-inspector. His family name was originally Horváth but he became a popular and generally renowned belletrist of the Lake Balaton by the name of Váth. He published fifty books and also contributed to a number of periodicals and newspapers writing articles and serialized novels. His Historia Domus published here is a true Váth-work written in the vein of a genuine Balaton.

